ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 59

РАЗЛИЧНА НАУЧНА ГРАЂА

У БЕОГРАДУ 1884

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед

ТУРСКЕ И ДРУГЕ ИСТОЧАНСКЕ РЕЧИ

У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

ГРАЂА ЗА ВЕЛИКИЙ СРПСКИ РЕЧНИК

од

Ђорђа Поповића.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

ТУРСКЕ И ДРУГЕ ИСТОЧАНСКЕ РЕЧИ

У НАШЕМ ЈЕЗИКУ

ГРАЂА ЗА ВЕЛИКИ СРПСКИ РЕЧНИК

од

Ђорђа Поповића.

ПРЕДГОВОР.

Кад сам састављао мој српско-немачки речник, пале су ми у очи оне многе речи, које смо узели од Турака или преко њих. Да ми не би речник изишао ван мере и предузета распореда, ја сам у њега узео само оне турске речи, које су добиле, тако рећи, опште грађанско право у српском језику. Али сам се том приликом уверио, да је крајње време, да се прикупе речи, које су нам дошле од Турака и преко њих. Уступајући Турци са српских земаља, уступа с њима и њихов језик, и зацело није далеко време, кад у свим српским земљама Турака „нигде бити неће“. Од речи, које су нам с њима дошле, хоће некоје остати у употребљењу, као што то видимо на пр. у Срему, Бачкој и Банату; али далеко већи број заборавиће се и истиснуће се. Ово по себи не би никаква штета била, кад с тиме не би напоредо ишла и опасност, да Срби с временом неће моћи разумевати своје народне песме, у којима су толике турске речи. Стога сам прегао да те речи прикупим, при чему сам се највише ослањао на помоћ добрих зналаца турскога и уопште источних језика у нашем министарству иностраних послова. Највећом хвалом дугујем нарочито г. Алекси Пачићу, који ми је својим савршеним знањем источних језика и ретким даром за лингвистику источанску највише у овом послу помогао. Уз њега

својски су ми ишли на руку и г. г. Магрдич Бозовић, Лука Маринковић и Милан Апостоловић, који су ми такође од велике помоћи били. Нека им је од мене усрдна хвала.

Од дела највише сам се користовао великим речником Кифера и Бјанка: Dictionnaire turc-français, par J. D. Kieffer et F. X. Bianchi (Париз, 1835, у два тома). Много сам имао користи од Vocabulaire des mots persans, arabes et turcs introduits dans la langue serbe, (Berlin, 1882.) г. Луке Маринковића. Имао сам у рукама и књижицу Turcizmi u Bosni, коју је окупациона влада босанско-херцеговачка издала у 1881. години. Осим тога имао сам обзира и на ситније чланке и белешке у разним нашим часописима и књигама.

У овом мом послу нисам се ограничио само на турске и на оне речи у нашем језику, које смо преко Турака примили. Ја сам узео и мушка и женска имена турска, арапска и персијска, која су познатија било у самом народу, било што се чешће налазе у књигама и новинама. Исто тако узео сам и некоја географијска имена, која се или тичу Срба, или су их Турци од Срба, или Срби од Турака узели, а чешће се налазе у књигама и новинама. Такође сам дао места и оним речима, које су Турци од нас узели и којима број није тако мален. Читалац ће наћи и некоје турске речи, које су се ранијих година употребљавале у службеном стилу српске кнежевине, а сад су већ заборављене. Најпосле протумачио сам и некоје турске речи, које се налазе у историјским делима о Турцима, ако их наш народ и није усвојио.

У сродном нам персијском језику имају многе речи, које и ми имамо, али које нисмо никако узели од Персијанаца

преко Турака, ако их ови и јесу за своју потребу усвојили. Ипак сам гдекоју и такву персијску реч узео, за коју сам мислио, да ће имати интереса за људе, који се баве језиком.

Гдекоје речи арапске кадре су побудити особит интерес у српских филолога: на пр. *јар*, лето, *џед*, дед, *џидар*, зид, и др. Откуд ове и друге речи, које су неоспорно српске, или рецимо словенске, под далеким бедевинским шаторима? Упоредно језикословље треба да одговори на ово питање. Пре дванаест година Густав је Шлегел изазвао право чудо међу филолозима својом филологијском студијом о китајским и аријским језицима (Sinico-Aryaca ou recherches sur les racines primitives dans les langues chinoises et aryennes); јер је доказао ненадану сродност међу тим језицима, као и међу начином мишљења у китајских и аријских народа, тако да што се дотле у китајском језику сматрало као непремостива противност према језицима аријским, то је сад постало нарочито средство за познавање ових последњих. Можда би филологија и код симовских језика дошла до ненаданих резултата.

Акценте сам метао тамо, где сам држао да је потребно.

Скраћивања.

adj. adjectivum.

adv. adverbium.

в. види.

v. i. verbum imperfectivum.

v. p. verbum perfectivum.

v. r. verbum reciprocum.

interj. interjectio.

conj. conjunctio.

m. masculinum.

n. neutrum.

num. numerus.

pl. pluralis.

pron. pronomen.

ср. сравни.

f. femininum.

Изговарај

ö, као немачко ö, или француско eu.

х, као немачко или француско h.

хх, као немачко ch, руско х, или грчко χ.

ы, као француско u, или немачко ü.

Знак ʾ код вокала у источанским речима изговара се са неким застојем, а тај знак има и своје етимологијско значење.

А

ААР, в. ахар.

АБА, f. од арапскога *ʾаба*, род дебела сукна, које употребљавају за огртаче; (а тако се зове и дервишко одело).

АБАИЈА, в. абајлија.

АБАЈА, в. абајлија.

АБАЈИЈА, в. абајлија.

АБАЈЛИЈА, f. ове речи нема у турском језику и могла би се извести само од арапскога *ʾаба;* в. аба.

АБАТИ, v. i. од арапске речи *ʾаб*, која значи оштећено стање какве робе; а значи и мана, љага, бесчаст, срамота.

АБАЏИЈА, m. од арапско-турскога *абаџи*, кројач, који прави одело од абе.

АБАЏИЈЋ, презиме; ср. абаџија.

АБАЏИЛУК, m. од арапско-турскога *абаџилик*, занат абаџијин.

АБДАЛАХ, име мушко, од арапскога *ʾабдылах,* божји слуга, и уопште име човеково. (*Абдал* у арапском значи пустињак, монах, који тумара по свету.)

АБДЕС, в. авдес.

АБДЕСТ, в. авдес.

АБДИ, АБДИЈА, мушко име; од арапскога *ʾабди,* роб, слуга.

АБДУЛ, АБДУЛА, АБДУЛАХ, в. Абдалах.

АБДУЛИЋ, ср. Абдул.

АБДУРАМАН, мушко име; од арапскога *ʾабд-ел-рахман,* слуга свемилостивога (т. ј. бога).

АБДУРАХИМ, мушко име; од арапскога *'абд-ел-рахим*, слуга милостивога (т. ј. бога).

АБЕГЗАДА, женско име; в. Бегзада.

АБЕН, adj. у значењу ствари од абе, в. аба; а у значењу да је што зло, траљаво, в. абати.

АБЕЊАК, ср. абен.

АБЕР, в. хабер.

АБЕРДАК, в. хабердак.

АБЕРДАР, в. хабердар.

АБЕРНИК, в. хаберник.

АБЕРЊАЧА, в. хаберњача.

АБОНОС, m. од персијско-турске речи *ебенос*, *ебенус*, дрво ебеново.

АБРАШЉИВ, adj. од арапског *ебреш* (у обичном говору *абраш*), коњ са белим и црним пегама, коњ пегав испод репа; *абрак*, у арапском значи, који има црне и беле пеге.

АБРОНОША, в. хаброноша.

АВАЗ, m. од персијскога *аваз*, глас, звук, јека, слава; (у турском *ави*, глас, звук).

АВАИЗ, в. ваиз.

АВАЈЛИЈА, f. од турског *ајвали*, јабука што личи на гуњу, *ајва*.

АВАЈЛИКА, в. авајлија.

АВАЛ, в. алев.

АВАЛ, m. ову реч имамо ми у значењу: зло, покор; долази од арапскога *завал, зевал*, опадање, пропадање, удаљавање, уклањање, несрећа, невоља.

АВАЛА, в. авал.

АВАЛА, брдо код Београда (друга Авала на десној обали Уне спроћу Вакупа; трећа Авала брдо је изнад села Буковца, близу карловачког Стражилова). Ово име долази од арапског *хавале*, узвишеност, или укрепљење,

које влада тврдињом каквом; (арапско *хавали*, значи: околина); најпосле Авала могла је своје име добити и од арапскога *'авали* (плурал од *'алијет*), велике, високе, узвишене ствари.

АВАН, в. хаван.

АВАН, m. невера, издајник; од арапскога *хаван*.

АВАНИЦА, f. од турскога *ав*, лов; дакле ће *аваница* рећи птица ловица. Али иста реч употребљава се у смислу зликовац, неваљалац, и онда долази од арапскога *хаван*, невера, издајник; ср. аван.

АВДЕС, m. од персијског *абдест*, прање мухамедовачко по пропису вере.

АВДЕСНИЦА, f. авдесни убрус; ср. авдес.

АВДЕСТ, в. авдес.

АВДИ, АВДИЈА, в. Абди.

АВДИСАЛАТИН, m. биљка lathyris; од турскога *авди* и *салатин*, роб султана.

АВДУЛ, в. Абдул.

АВДУРАХИМ, в. Абдурахим.

АВДУРАХМАН, в. Абдурахман.

АВЕРИМ, в. аферим.

АВЕТ, f. утвара, живо страшило; Даничић доводи од арапскога *хајалет*, што исто значи; у персијском *афет* значи авет, те би се могло рећи, да ову реч нисмо добили од Турака и преко њих.

АВЛАТАН, в. алватан.

АВЛАТ-ОДАЈА, в. халвет.

АВЛИЈА, f. од турскога *авлы*, *авли*, *хавли*, двор, двориште; в. хавлија. Сравни у осталом латинско aula, грчки *αὐλη*, *аул* у Берберији и Кавказу.

ВЛИЈА-МАРАМА, в. хавли-марама.

ВЛИ-МАРАМА, в. хавли-марама.

ВЛИШТЕ, ср. авлија.

АВЛОНИЈА, варош Валона у Епиру. Турци су по својој прилици према српском Авлоњ назвали тако ту варош.

АВРА, f. од турскога *хавра*, јеврејска богомоља.

АВРАМИЈА, f. од персијскога *харвани*, широк огртач без рукава.

АВРЦ, m. кепец, маљеница; од арапскога *ифрит*.

АВСА, в. апс.

АВЏИЈА, m. ловац; од турскога *ав*, лов, *авџи*, ловац. (У Босни.)

АГА, m. реч арапско-персијско-турска, господин, господар, ушкопљеник, чиновник султановога двора, заповедник. Ова титула увек се употребљава за војничко лице; а *ефенди* каже се чиновницима, који са пером раде, дакле онима по канцеларијама, или по судовима.

АГАЗЛИ, в. јагрз.

АГАЛАР, плурал од *ага*, господа.

АГАЛУК, m. од турскога *агалик*, достојанство агино.

АГАН, мушко име; од *ага*, господин.

АГАНЛИЈА, мушко име; ср. Аган.

АГАЧИЋ, презиме; од турскога *агача*, најстарији брат.

АГИЋ, презиме; од турскога *ага*, господар.

АГИНИЋ, презиме; од турскога *ага*, господар.

АГО, m. Вук тумачи као (српски) хипокористикон од *ага*; међутим и *Турци* имају реч *аго* у значењу: господар, господин.

АГР, adj. поносит, охол (кад је реч о човеку); јак (кад је реч о кави); турски значи: тешко. (У Босни.)

АГРАМА, f. велика болест; од турскога *еграмак*, наићи на зло.

АГРШАК, m. жврк на вретену као претега; долази од турскога *агр*, тешко, *агиршак*, жврк.

АДА, f. турска реч, значи острово, полострово.

АДАКАЛЕ, тврђава на дунавском острову испод Оршаве; име је добило од турскога *ада* = острово, и арапскога *кал'е*, тврдиња.

АДАЛЕТ, m. правда; од арапскога *адил*, праведан, *'адалет*, правда. (У Босни.)

АДАМ, мушко име; у арапском *адам*, *адем*, значи човек.

АДАМЛУК, m. човечност; од арапско-турскога *адамлик*. (У Босни.)

АДЕТ, m. од арапског *'адет*, обичај, навика.

АДИЂАР, m. од персијскога *јадиђар*, ствар која се спомена ради даје, спомен; зацело је ова реч добила своје значење у српском (скупоцени женски накит, златно и сребрно посуђе), што се спомена ради обично даје скупоцена ствар.

АДУМ, в. хадум.

АЂОНЛИЈА, в. Ођунлија.

АЖДАВА, в. аждаја.

АЖДАЈА, АЖДАХА, f. од персијскога *еждер*, *еждерха*, *еџдер*, змај, ала, чудовиште, неман, јунак.

АЖДЕР, в. аждаја.

АЗАК, од турског *Азак*, град Азов у јужној Русији.

АЗАМИЈА, в. аџамија.

АЗАЊА, село у Србији; Даничић мисли, да је постало ово име можда од арапског *хазаин* (плурал од *хазине*, *хазна*), житнице.

АЗАП, m. од арапског *'азеб*, нежењен. Азапи су били у прошлим столећима турски војници, који се нису смели женити, а одређени су били за посаде, нарочито за чување страже у отвореним варошима.

З-БАШЧА, f. Даничић мисли, да није од турског *аз*, мали, и *башча*, него да би могло бити од арапског *хас*, особит, и турског *багче*, башча; или од арапског *ас*, мрча, мирта, и башча.

АЗБУКОВИЦА, два села у Србији у подрињу (Горња и Доња Буковица); од арапскога *хас*, царско добро, и Буковица; ср. асовина.

АЗГИН, m. одметник, помаман, силовит; турска реч.

АЗДИЈА, f. ова је реч дошла на сву прилику од *хас диба*, што би значило као господска одећа (*хас*, у арапском значи: фино, што не исчили; а *диба* у персијском значи порфира; међутим *диба* долази од грчке рече *дибафон*, *дивафон*, два пута бојена порфира). У турском језику нема речи *аздија*. Мислим, да ми ваља овде приметити, да у персијском *азде* значи не само: тамно, мутно, него и: шарено, обојено, избушено; а како *аздија* у народној песми увек има епитетон *коласт*, то има неке наликости на *азде*, као избушено, шупљикаво.

АЗДИСАТИ, v. p. посилити се, узобестити се; од турског *азмак*, *аздимак*, изметнути се, одметнути се, побеснити.

АЗИС, мушко име, од арапскога *азиз*, најодличнији, најодликованији, најотменији, редак, скупоцен, драгоцен; љубљен, поштован, славан, силан, сјајан.

АЗМАН, m. нераст, од турског, *азман*, силовит.

АЗМАНОВИТ, adj. в. азман.

АЗНА, в. хазна.

АЗНАДАР, в. хазнадар.

АЗНА-ОДАЈА, в. хазна-одаја.

АЗРЕТИ, adj. од арапског *хазрет*, свето, светост, достојанство, преимућство, узвишеност, величаство.

АЗУР, в. хазур.

АЗУРАЛА, в. хазурала.

АЗУРАТИ, в. хазурати.

АИР, в. хаир.

АИРАЛА, в. хаирала.

АИРЛИ в. хаирли.

АИРЏИЈА, в. хаирџија.

АЈАЗ, мушко име; могло би долазити од турскога *ајаз*, ведрина, или од арапскога *'ајаз*, да сачува бог! дакле као хранитељ, одржатељ.

АЈАМ, m. оковратник на коњску аму; Даничић мисли, да ће бити од турскога *ојум*, прорез.

АЈАН, m. арапска реч, значи старешина у ком месту.

АЈАСОФИЈА, тако Турци према грчком зову велику џамију у Цариграду, што су је начинили од цркве св. Софије.

АЈАТ, в. хајат.

АЈВАН, в. хајван.

АЈВАР, в. хајвар.

АЈГИР, m. од персијскога *ајгыр*, неуврнут коњ, ждребац, пастух.

АЈГИРАЧА, ср. ајгир.

АЈГИРОВИТ, ср. ајгир.

АЈГИРУША, ср. ајгир.

АЈДАМАК, в. хајдамак.

АЈДАР, мушко име, в. Хајдар.

АЈДЕ, interj. у турскоме *хајде*, одлази, полази, мичи одавде. И Вук и Даничић упућују на „хајде", као на правилнији облик ове речи; али ја бих рекао, да је боље говорити и писати „ајде", јер мислим, да то није турска реч, него да јој је корен у санскритском *ај*, кретати се, мицати се, ићи.

АЈДУК, в. хајдук.

АЈЂИДИ, interj. од турскога *хеј* и *ђиди*, еј курвићу!

АЈКА, име женско; по свој прилици од *Ајше*, као што се звала Мухамедова жена.

[А]ЈКУНА, име женско; в. Ајка.

[А]ЈЛУК, m. од турскога *ајлик*, месец дана, отуда плата или утврђени доходак од месеца дана; (иначе значи ова реч у турском и женско време).

АЈЛУКЧИЈА, m. од турскога *ајликчи,* који прима утврђену плату, (обично војник).

АЈМАНА, в. хајмана.

АЈТЕР, в. хајтер.

АЈША, име женско, од *'Ајшет,* или обичније *'Ајше,* кћи Абубекра, једна од Мухамедових жена. (У персијском *'ајше* значи: птица говедарка.)

АК, adj. бело, турска реч.

АК, в. хак.

АКАР, в. ахар.

АК БАБА, турска реч, нека врста копца; ср. акмаџа.

АКИНЏИЈА, m. од турскога *акинџи,* војник од лаке трупе, војник послат на пљачку. Тако су се звали лаки коњаници, који су у петнаестом и шеснаестом столећу надалеко пред турском војском ишли и страх и трепет проносили својим пустошењем.

АКМАК, adj. луд; од турскога *ахмак.*

АКМАЏА, f. од турскога *атмаџе,* крагуј, кобац, с којим турска господа лове препелице.

АКПАЛАНКА, турска реч за Белу Паланку у Србији.

АКРАМ, adj. раван, једнак; од турскога *акран.*

АКРАП, в. акреп.

АКРЕБА, f. сродници; арапска реч.

АКРЕП, m. од арапскога *'акреб,* шкорпија, уопште отровна животиња, (а значи у арапском и топовски точак, точак од часовника, сказаљка на сату).

АКЧИЈА, в. ашчија.

АКШАМ, m. од турскога *ахшам,* вече, ноћ,; у српскоме значи још четврту молитву мухамедовачку по заходу сунца.

АКШАМОВИЋ, презиме; ср. акшам.

АЛ, adj. место турскога *'али,* високо, узвишено.

АЛ, в. хал.

АЛ, adj. црвено као порфира, турска реч.

А́ЛА, в. хала.

АЛАВ, в. алев.

АЛАВЕРСУН, interj. од турскога *алах вирсун.* Дај боже!

АЛАГА, мушко име од *Али* и *ага.*

АЛАДИН, мушко име, од *ала-ыд-дин,* узвишење вере.

АЛАЈ, m. турска реч, значи: војска, чета, одељење коњаника, парада, опходња; (у персијском *алај* значи: прљаво, упрљано; у талијанском значи *алај:* да; *алај малај,* да, дакако, зацело, друго и не питам).

АЛАЈ-БАРЈАК, m. од турско-персијскога *алај-бејрак, алај-бајрак,* главна застава.

АЛАЈ-БАРЈАКТАР, ср. алај-барјак.

АЛАЈБЕГ, m. од турскога *алај беги,* заповедник над одељењем пешака (над батаљоном), или коњаника (над ешкадроном). Вук тумачи: заповедник над племићима; можда је та реч у том смислу примљена у Босни.

АЛАЈ-ЕМИНИ, m. заповедник над батаљоном, мајор.

АЛАЈЛИ, в. алали.

АЛАЈ ТОП, m. топ брзак (или пољски топ, како се преводи с немачкога и француског); од турскога *алај топи.*

АЛАЈ ЧАУШ, m. вратар у царевом дивану; в. алај и чауш.

АЛАКАСТ, ср. алакати.

АЛАКАТИ, v. i. наваљивати, од турскога *алмак,* узимати, отимати.

АЛАКАЧА, ср. алакати.

АЛАКША, в. алаша.

АЛАМАН, m. отимач; од турскога *алмак,* грабити, узимати.

АЛАЛ, в. халал.

АЛАЛА, f. наруквица, од турскога *ел,* рука.

АЛАЛЕМ, adv. турска реч, значи: по свој прилици, чини ми се, мислим, рекао бих.

АЛАЛИ, adj. ако је од *ȁл*, значило би црвено; ако је од *ала*, значило би шарено; а биће да се употребљава и у једном и у другом значењу.

АЛАЛИТИ, в. халалити.

АЛАМЕТ, m. знак; арапска реч. (У Босни.)

АЛАПАЧА, в, алакача.

АЛАСПУРЛИЈА, f. црвена марама; од турског *ал-асиурли.*

АЛАСТ, adj. ружичаст; в. *ȁл.*

АЛАСТУРЛИЈА, в. аласпурлија.

АЛАТ, m. плурал од арапскога *алет*, оруђа.

АЛАТ, m. турска реч, значи: риђ коњ са жућкастом длаком (alezan doré, Goldfuchs).

АЛАТАСТ, adj. риђ (коњ); в. ȁлат.

АЛАТЉИКА, f. поједино оруђе, в. ȁлāт.

АЛАТУША, f. риђа кобила; в. ȁлат.

АЛАХ, m. бог; арапска реч; *алахы екбер*, бог је највећи; *алах керим*, бог је милостив.

АЛАЏА, adj. шарено; турска реч.

АЛАЏАХИСАР, турско име за Крушевац; *алаџа* у турском значи: шарено, ишарано, а *хисар* значи: град; дакле би Алаџахисар значило: Шаренград. (*Алаџа* зове се и нека материја, што је праве у Магнезији, и има пруге разне боје.)

АЛАЏУВЕР, m. пасјаковина, малина; од турскога *алаџехире.*

АЛАША, f. чопор коња; од турскога *алаша*, товарни коњ.

АЛБА, m. јак човек, од турско-персијскога *алб, алеп, алуп, елб*, јунак, снажан, јак.

АЛБАШЧА, f. од турскога *ала*, шарено, и *бахче* или *багче*, врт, градина; дакле: шарен врт.

АЛВА, в. халва.

АЛВАЛУК, в. халвалук.

АЛВАТАН, adj. простран, удобан; од арапскога ***алват***, прикладан, пристојан (о оделу).

АЛВАЏИЈА, в. халваџија.

АЛДУМ, m. од турскога *алтин*, злато.

АЛДУМАШЧЕ, n. Вук је ову реч означио као турску, и што се значења њенога тиче, упутио је на „алвалук“. Кад би турска реч била, онда би буквално значило: примио сам новце (*алдум*, примио сам; ***акче***, од кога је дошло окончење *ашче* у извесним речима, значи: бело, беличасто, али и бели новци, ковани новац). Али судећи по значењу речи ***алдумашче***, ја мислим, да је дошла од мађарскога áldomás, коме су додали према „ашче“ окончење „че“, а која код Србаља у Мађарској има исто значење као и „алвалук“.

АЛЕБ, m. нека биљка (apium); можда од арапскога *ʾалеф*, пића за стоку.

АЛЕВ, adj. црвено пламенове боје, од турског *ʾалев*, пламен, мала застава; отуда ***алеви***, црвено пламенове боје.

АЛЕИЋ СЕЛАМ, в. селамалећ.

АЛЕЈКЫМ, у поздраву: *селам алејкым*, мир међу вама.

АЛЕМ, m. у нас значи неки камен драги; у арапском *ʾалем* или ***алин*** има многа значења: свет, време, столеће, стање, држава, живи створови у васелени, знак, белег, обележје, знамење, застава, мустра, брдо, име сопствено (граматични термин), украс на оделу, пуце или јабука позлаћена на врху мунаре; најзад значи ***алем*** у арапском и мудрији. По свој прилици пренето је у Србаља значење алема, као драгога камена (спрам кога се види вечерати у по ноћи, као у по дана), од позлаћене јабуке на врху мунаре.

ЕМА, женско име; ср. алем.

ЕН, в. алев.

АЛЕТ, m. од арапскога *ххил'ат*, одело, почасна хаљина, коју је султан давао везирима и т. д., кад они добију ново звање, или кад укажу важне услуге, или кад донесу султану пријатне вести. У татарском *халат* значи господску хаљину извесна кроја.

АЛИ, мушко име; в. Алија.

АЛИБУНАР, место у Банату; од *Али* и *бунар*, Алијин бунар.

АЛИЈА, f. спахијска празна ненасељена земља, од арапскога *хали*.

АЛИЈА, мушко име, од арапскога *'али*, високо, узвишено, горњи део какве ствари.

АЛИЛ, мушко име, в. Халил.

АЛИЛУК, m. празнина, празно место; од арапскога *хали*, празно, одакле арапско-турско *халилик*.

АЛИМ, в. алем.

АЛИН, в. алем.

АЛИС-ЧОВЕК, m. поштен човек, од арапскога *халис*, прави човек.

АЛИЦА, f. врста трешње; од *ăл*, црвено.

АЛИШ-ВЕРИШ, m. од турскога *алиш вириш*, куповање и продавање, трговина, трговање; (отуда *алишик*, муштерија).

АЛКА, в. халка

АЛКОРАН, в. алкуран.

АЛКУРАН, m. од арапскога *ел-куран*, књига, читанка (*ел* је артикул); в. коран.

АЛМА, турска реч, (боље *елма*), значи: јабука; *кизил елма*, црвена јабука, иначе зову Турци тако Рим; *кизил елма папаси*, римпапа.

АЛМАЗ, m. од турско-арапске речи *елмас*, дијамант.

АЛМАЗА, женско име; ср. алмаз.

АЛТАНБАШ, m. од турскога *алтунбаш*, орпименат.

АЛТУН, m. турска реч, значи: злато, златан новац.

АЛЋЕРЃЕЛЕТ, m. овој речи не могох ухватити права трага; али мислим, да ће значити црвен ћурак (*ал*, црвен, *ћӧрк*, ћурак). Има доста речи турских, које су Срби тако искренули, да би Турчин могао око њих обилазити три дана, а да не позна, да су од њега узете.

АЛЧА, f. од *а̏лат* (као алатче!).

АЛЧАК, в. алчакчина.

АЛЧАКЧИНА, m. никакав човек; од турскога *алчак*, низак (у моралном смислу).

АЛЧАШИЦА, f. турско-српска реч; (неки цвет).

АМ, m. долази по свој прилици од турскога *гсим*, ам коњски, убојни оклоп коњски; ср. мађарско há́m, које исто значи.

АМА, conj. арапски и турски *ама* или *ема*, а, али; ср. талијанско ma, француско mais.

АМАЗ, в. намаз.

АМАЈЛИЈА, в. хамајлија.

АМАЛ, АМАЛИН, в. хамал, хамалин.

АМАЛДАР, m. цариник; од арапскога *ʾамелдар*.

АМАМ, в. хамам.

АМАМЕТ, в. аманет.

АМАМЏИК, в. хамамџик.

АМАН, m. од арапскога *ел-аман* или *ел-еман*, опроштење, милост, безбедност, окриље, искреност.

АМАНАТ, в. аманет.

АМАНЕТ, m. од арапскога *еманет*, безбедност, остава; ср. аман.

АМАР, adj. горко, жао; арапска реч; ср. латинско amarum, горко.

ИБАР, в. амбер.

МБА̂Р, m. плурал од арапске речи *нибр*, (другојачије плурал и *ембар*); ова је реч у обичном говору узета као

сингулар, и значи: житница, магазин, доњи простор у лађи, мост на броду, кобилица у брода. Овде је свакако место да се спомене, да је *амбар* једна од оних аланских речи, која нам је у истом значењу сачувана; а Алани никако нису били арапска рода, него сарматско пмеме.

АМБАРЏИЈА, m. магазинар; од арапско-турскога *амбарџи*.

АМБЕР, од арапскога *'амбер*, амбра, мирис.

АМБЕРИЈА, f. мирисава ракија, ср. амбер.

АМБОР, в. амбер.

АМБРА, в. амбер.

АМЕТ, ср. хаметице.

АМЕТИЦЕ, в. хаметице.

АМЕТЛИ, adj. умрли, покојни; турско-арапска реч, од арапскога *имате*, умор.

АМЕТОМ, ср. хаметице.

АМЗА, мушко име; в. Хамза.

АМЗАД-АГА, m. од арапскога *амзаде*, стричев син, са додатком *ага*, господин.

АМИД, име мушко, в. Хамид. (Међутим *'амид* у арапском има такође лепо значење: помоћ, потпора, народна поглавица; дакле би и то могло поднети за мушко име.)

АМИН, interj. у арапском значи: тако да буде. Ову смо реч са старим заветом добили из јеврејског језика, који је сродан са арапским.

АМИР, в. амира.

АМИРА, m. титула султана турскога у нашим старим споменицима; в. *емир*.

АМИРЕ, в. амира.

АМИЏА, m. од турскога *амуџе*, *'амџе*, *амиџе*, *амуџа*, *амиџа*, стриц.

АМИЏИЋ, презиме; ср. амиџа.

АМУД, име мушко; в. Амид.

АМУРАТ, в. Мурат.

АМУРЛУК, в. хамурлук.

АМША, женско име; в. Ајша.

АН, в. хан.

А́НА, f. турска реч, значи: мати.

АНАДОЛИЈА, Мала Азија; овај облик имена Анатолије примили смо од Турака, који зову Малу Азију *анатоли*, или у обичном говору *анадоли*, или *анадолу*, а они су име то узели од грчког *ἀνατολή*. *Анадоли бејлербеј*, анадолијски беглербег, главни управитељ од Анадолије, који је имао своју столицу у Кутахији.

АНАСАР, m. од арапскога *несир* (плурал *ансар*), чувар, бранич.

А̏НБА̂Р, в. а̏мба̂р.

АНГАРИЈА, f. од турског *ангарије*, или у обичном говору *ангарија*, работа (спахијска и т. д.), што се другом турском речи каже *кулук*. Турци су узели ову реч од Грка, од којих можда је и ми имамо непосредно.

АНГИР, в. ајгир.

АНГОРА, стара Анкира, варош у Малој Азији, где је 1402. године била велика битка, у којој је татарски хан Тимур победио и заробио турскога султана Бајазита I, уз кога су се борили 10,000 Србаља под Високим Стефаном са нечувеном храброшћу. Ово име Анкире ми смо примили од Турака, који је зову *Ангора*, *Енгъри*, *Енгури* и *Анкире*.

АНДРАК, m. (који ти је андрак?); Даничић мисли, да ће бити од персијскога *адренк*, бол, жалост, несрећа.

[ДУМ, мушко име; можда долази од арапскога *хадим*, слуга.

ЂАМ, m. беда, напаст; долази од персијскога *хенђаме*, које исто значи.

АНЕТА, pl. жљебови у пушчаној цеви; Даничић мисли, да је можда од арапскога *енха* (плурал од *нахв*), пут, правац.

АНИФ, в. калиф.

АНТЕРИЈА, f. од турскога *антари*, *антери*, горња хаљина са дугим рукавима.

АНТЕРИЛУК, m. од турског *антерилик*, комад материје колико је довољно за једну антерију.

АНТИЛУК, m. од турскога *алтилик*, шестак, турски новац од шест гроша.

АНУМ, в. ханум.

АНУМА, в. ханума.

АНЏАР, в. ханџар.

АНЏИЈА, в. ханџија.

АПИЈА, в. јапија.

АПС, в. хапс.

АПСАНА, в. хапсана.

АПСЕНИК, в. хапсеник.

АПСИТИ, в. хапсити.

АР, в. ахар.

А̓РАБА, в. раба.

АРАБАТАН, в. хараб.

АРАБИСТАН, од арапског *Аребистан*, Арапска.

АРАДИН, мушко име, в. Хајредин.

АРАК, m. рум; од арапског *'арак*, знојење, зној, сок што иде на притисак из какве ствари, спиритуозно и јако пиће (нарочито у источној Инђији), отуда после реч *раки*, ракија.

АРАКЧИН, m. клобук кожом постављен; од арапскога *'аракчин*, капица која се носи да купи зној са главе. Ср. арак.

АРАЛУК, m. од турскога *аралик*, интервал; дај ми аралука! т. ј. да мало дахнем, дај ми мало рока.

АРАМ, в. харам.

АРАМБАША, в. харамбаша.

АРАМЗАДА, в. харамзада.

АРАМИЈА, в. харамија.

АРАМИТИ, в. харамити.

АРАП, АРАПИН, народно име; арапски *араб*, *еариб*, значи Арапе са несталним боравиштем, номаде арапске; *'ареб* значи народ арапски, нарочито Арапе у варошима; *'араб* значи становнике пустиње, а значи и Арапска, Арапин, па и уопште човек црне коже.

АРАР, в. харар.

АРА̂Ч, в. хара̂ч.

А̏РАЧ, в. ха̏рач.

АРАЧИЋ, презиме; можда од турског *арача*, низак.

АРАЧЛИЈА, в. харачлија.

АРАШЛАМА, в. аршлама.

АРБИЈА, в. харбија.

АРВАНИЈА, в. аврамија.

АРГАТ, m. пушкарница; од турскога *ергедал*, заседа, место згодно за заседу.

АРГАТЛУК, m. од турског *иргадлик*, работа, посао. Ово су Турци, а можда и Срби у осталим деривацијама и видовима, (аргат, аргатар, аргатија, аргатин, аргатовати), узели од грчког *'εργάτης* или *'εργατις*, работник, радник, посленик.

АРГИЛА, в. наргила.

АРДАЛИЈА, f. горушица, од турскога *хардал*.

АРДИЈА, f. место иза куће или иза дућана; узето од турскога *арди*, што исто значи.

[А]РДАЉ, в. ардалија.

[А]РЗОВАН, в. арзохал.

[А]РЗИ-ОДАЈА, f. арапско-турска реч, соба за дочекивање.

АРЗИ-МАХЗАР, m. арапска реч, која значи писмено, у коме се излаже стање каквог питања или ствар. Ова се реч пре употребљавала у Србији у службеном стилу.

АРЗОХАЛ, m. молба; арапска реч.

АРИФ, мушко име, од арапског *ʼариф*, који зна, познавач, који добро познаје, који се добро разбира, поглавица.

АРКА, f. турска реч, значи: леђа (у српском нарочито леђа од хаљине).

АРКАПИЈА, f. врата што не иду на улицу, него су изнутра из авлије; узето од турскога *ард капуси*, стражња врата. Ср. ардија.

АРЛАКАЧА, ср. арлати.

АРЛАТИ, v. i. викати, праскати; од турског *ирламак*, певати. Ср. међутим урлати, урликати.

АРЛИ, adj. силан, силовит, љут; Даничић мисли, да је од турскога *кахр*, сила.

АРЛИТИ, в. арлати.

АРЛОВАТИ, в. арлати.

АРЛУКАТИ, в. арлати.

АРМАГАНИ, m. дар, од персијског *армаган*.

АРМАН, m. гумно, од персијскога *хармен*, жетва и гумно.

АРНАУД ИСКЕНДЕРИЈЕСИ, турско име за Скадар на Бојани.

АРНАУТ, АРНАУТИН, од турског *Арнауд*.

АРНАУТЛУК, од турског *Арнаудлик*.

АРПАКАША, f. каша од јечма, јер *арпа* у турском значи јечам; али лако може бити, да су ту реч Срби од Мађара узели, који такође зову јечам árpa, а имају и готову реч árpakása.

АРПАЛУК, m. од турског *арпалик;* тако се звало уживање још једног округа, које су султани давали пашама уз пашалук њихов, као на јечам за коње.

АРПА СУ, АРПА СУЈИ, f. турска реч, јечмена вода, пиво.

АРПАЏИК, m. од турскога *арпаџик*, јечмич (болест на оку); у нас значи ситан лукац за пресад.

АРСЛАН, m. или обично *аслан*, турска реч, значи лав; ср. мађарско arszlán, oroszlány.

АРСЛАНИЈА; f. стари турски новац од 40 пара; ср. арслан.

АРСУЗ, m. од турскога *ххирсиз*, крадљивац.

АРСУЗИН, в. арсуз.

АРСУЗЛУК, m. од турскога *ххирсизлик*, крађа.

АРТА, f. турска реч, значи остатак.

АРТЀРИСАТИ, v. p. надмашити, надметати се; од турскога *артермак*.

АРТОВАТИ, v. i. световати; Даничић мисли, да ће бити од турскога *артмак*, додавати, надметати, надметати се; међутим ср. артерисати.

АРУМ, adj. јогунаст; од арапскога *харун*, тврдоглав, упоран, ћудљив.

АРУМЊАК, m. сулудњак; ср. арум.

АРЧАЛИЈА, в. харчалија.

АРЧИТИ, в. харчити.

АРШИН, m. од турскога ʽ*аршин* или *аршун*, лакат, риф; (*ариш*, турско-персијска реч, значи: лакат, рука, риф, педаљ, мера, основа у ткању).

АРШЛАМА, f. од турскога *ашлама*, калам, оно што је облагорођено, *ашламак*, каламити; дакле каламљено, облагорођено воће; у нас значи та реч род трешања и врста црна лука.

АСАН, мушко име, в. Хасан.

АСИ, adj. непослушан, бунтовник; од арапског ʼ*аси*.

АСКЕР, m. од арапскога ʼ*аскер*, војска, трупа.

АСЛИ, adj. арапска реч, значи: коренито, изворно, суштаствено, начелно, од добра рода, племенито, узрочно, главно.

АСМАЛУК, m. павит од чокота; од турскога *асма*, винова лоза, павит, отуда *асмалик.*

АСМАНЛУК, в. асмалук.

АСНА, в. хасна.

АСНИТИ, в. хаснити.

АСОВИНА, f. царско или државно добро; од арапскога *хас*, што исто значи.

АСОЛ, m. добит; од турскога *хасил,* доходак.

АСТА, adj. турски *хаста*, болестан.

АСТАЛУК, m. болест; од турскога *хасталик.*

АСТАР, m. од арапско-персијско-турске речи *астер,* или у обичном говору *астар,* постава, памучно дебело платно за поставу, памучна материја из Сурата у источној Инђији. Вук вели, да астаром обично завијају мртве Турке.

АСУМИТИ, v. p. расрдити се; Даничић мисли, да ће бити од турскога *исинмак*, угрејати се, жестити се.

АСУРА, f. од арапскога *ххаср*, рогожина, покривач од рогожине.

АСУРЦИЈА, m. од арапско-турске речи *ххасрџи*, који прави рогожине.

АТ, m. турска реч, значи коњ. Вук тумачи: арапски коњ.

АТА, женско име; од арапскога *ʾата*, дар, дакле као Даринка.

А́ТАР, в. ха́тар.

АТАРЏИЈА, в. хатарџија.

АТЕР, в. хатер.

АТЕШ, adj. ватрен; од турскога *атеш*, ватра.

АТЛАГИЋ, презиме; од *атлија,* коњаник, и *ага*, господин.

АТЛАС, m. арапска реч, род свиле, кумаш; а у арапском значи и ведро небо; (*атлас* је плурал од *тилс*, глатко, углађено).

АТЛИЈА, m. од турског *атлы*, коњаник.

АТМАЏА, в. акмаџа.

АТМЕЈДАН, турска реч, место за коњску трку, ипoдром. Вук тумачи: коњски трг (у Сарајеву).

АТНАМЕ, m. турско-персијска реч, значи: уговор, писмено од уговора.

АЋОНИЈА, варош Адана у Малој Азији и предео око ње.

АФ, m. од турскога *хав*, што значи оно стање сукна, кад је ново и кад са њега још није пала длака, рудица; исто значење има и турско-персијска реч *ххав*, којом се још означава и танка рудица на свиленој материји.

АФЕРИМ, interj. од арапске интерјекције *афєрин*, право! иначе ова реч у арапском значи, као супстантив, одобравање, повлађивање, створитељ. У персијском *фери!* значи: врло добро!

АФИЗ, m. књижевник; в. Хафиз.

АФИЈУН, m. арапско-турско-персијска реч, опијум.

АХАР, m. од турскога *аххар*, *аххор*, коњушница.

АХМАТ, в. Ахмед.

АХМЕД, мушко име, од араског *ахмед*, прехвалан.

АХМЕТ, в. Ахмед.

АХМЕТОВИЋ, ср. Ахмет.

АЧЕ, в. ат.

АЏАЈЛИЈА, турско име, сложено од *хаџи*, поклоник, и *Алија*.

АЏАЛИЈЋ, презиме од *хаџи Алија*.

АЏАМ, Персија; ср. аџамија.

АЏАМИЈА, m. од арапске речи *аџами*, роб или лице, које не зна језика, или није вешто послу; арапско-персијска реч *ʾаџеми*, означава странца, невешта обичном говору, неотесана, неизображена, груба, глупа човека, који би се грчки назвао варварин; по преимућству *ʾаџеми*, значи Персијанац; *аџем* и *ʾаџем*, у арапском означава онога, који не зна арапски, или не говори чисто тај језик;

даље очначава све што није Арапин; варварин, нарочито Персијанац.

АЏАМОВЦИ, село у Славонији близу Нове Градишке; ср. Аџам.

АЏАП, m. од арапскога *хаџиб*, вратар.

АЏБЕГОВАЦ, село у Србији; од *хаџи*, поклоник, и *бег*, господар, кнез.

АЏЕМ, в. Аџам.

АЏЕМОВИЋ, презиме; ср. Аџам.

АЏИ, в. аџија.

АЏИЈА, в. хаџија. Реч *аџи* значи у турском горко, горчина, па подсмевајући се Турци зову тако хришћанина, који се поклонио светим местима; а прави, мухамедовски поклоник, који је био у Меци и Медини, зове се *хаџи*. Оваквих каламбура имају мухамедовци доста, којима хоће ђауре да погрде.

АЏИЛУК, в. хаџилук.

АЏУВАН, m. од персијскога *џыван*, млад, младић, (ср. латинско juvenis). Персијанци и Турци употребљавају реч *џыван* у најпристојнијем и најлепшем значењу, а у нас та реч означава, како је Вук евфимистично тумачи, Ганимеда!

АША, в. хаша.

АШАБИЧАР, m. биљка aquilegia vulgaris; од арапскога *'ашики бичаре*, љубавник без душе, а и у арапском значи неки цвет.

АШАЊКА, f. нека женска капа; Даничић мисли, да је можда од турскога *хашије*, крајац, поруб, опток.

АШАР, m. десето од жита; в. ушур.

АШАРИЈАСТ, adj. од турскога *хашари*, несташан.

АШАТИ, в. хашати.

АШИГЏИЈА, m. од турско-арапског *'ашикџи*; в. ашик.

АШИК, adj. арапска реч *'ашик*, заљубљен, а у мистичком смислу онај, који гори од љубави к богу и тежи једино за тим, да би се с њим идентификовао.

АШИКЛУК, m. љубав; од турско-арапскога *'ашиклик*.

АШИКОВАТИ, v. i. ср. ашик.

АШИКЧИЈА, в. ашигџија.

АШИТИ, в. хашити.

АШЛАМА, f. род трешње; в. аршлама. (У Босни.)

АШЛУК, m. од арапско-турске речи *харчлик*, а ова долази од арапскога *харч*, трошак.

АШЛУЧИТИ, в. ашлук.

АШЋАРЕ, adj. јавно, отворено; од персијскога *ашћар*.

АШЧИЈА, m. од турскога *ашџи*, кувар, (*аш*, турски: јело). *Ашџи баши*, управитељ над кујном; тако се звао онај јаничарски официр, који је био старешина у својој орти (*орта* се звала јаничарска регимента) и имао је надзор над продовољством, (као што у Србији кажу) и над полицијским редом.

АШЧИЈНИЦА, ср. ашчија.

АШЧИЛУК, m. од турскога *ашџилик*, куварство.

Б.

БА, БЕ, interj. турска интерјекција, а! шта рече! гле! (дивљење); нимало! никако! (некање).

БА́БА, m. турска реч, значи отац.

БАБАЗЕМАН, m. негда, старо време; од турског *баба*, онда, негда, и *земан*, време.

БАБАЈКО, в. бабаљко.

АБАКАЈ, позната стена на сред Дунава у Ђердапу; име ово долази од турскога *баба*, отац, и *каја*, стена; дакле било би српски: очина стена, или очин камен.

АБАЛУК, m. таст; од турскога *бабалик*.

БАБАЉКО, m. поочим, таст, очух, стар човек; од турскога *бабалик*.

БАБАЧАФЕР, нека тамница у Цариграду за стране посланике; можда се прозвала од каквога *Бабађафера*, чича Ђафера.

БАБЕР, m. неки цвет; Даничић мисли, да ће бити од турскога *бебырги*, ђурђиц. Ср. мађарски babér, ловор.

БАБЊЕ, в. бамње.

БА́БО, в. ба́ба.

БАБОВИНА, f. очевина; ср. бабо.

БАБОВИЋ, m. онаки каки му је и отац; ср. бабо.

БАВРЉ, ср. баврљати.

БАВРЉАСТ, ср. баврљати.

БАВРЉАТИ, v. i. ићи којекуда; Даничић мисли, да ће бити од турскога *варилмак*, пасив од *вармак*, ићи.

БАГ, m. виноград, врт; персијска реч. (У Босни.)

БАГ, m. веза, узица, верижица; турска реч. (У Босни.)

БАГАВ, adj. хром; Даничић мисли, да ће бити од турскога *бöгмек*, савијати, сагибати; *бöгылмек*, сагибати се, прегибати се; *бöгри*, крив.

БАГАЈЛИЈА, f. крсташ орао; осим окончења, ова реч није турска.

БАГАНА, f. турска реч, значи јагње, мали дечко; (у нас јој је значење: јагњећа кожица). *Багана кырки*, ћурак од астраханских кожица.

БАГАНЕ, m. дете; турска реч.

БАГДАТ, варош у Месопотамији на Ефрату, од арапскога *Багдад*.

БАГЛАМА, f. турска реч, значи: веза, свеза (у српском значи: шарка на вратима). Вук вели, да се тако зове и мала тамбурица од три жице; али у турскоме нема *баглама* тога значења.

БАГРДАН, варошица у Србији; турско јој је потпуно име *Деве Багрдан*, што ће рећи: онај који је узрок да камиле ричу; а веле, да је онуда уз брдо врло мучно било ићи камилама, тако да су добро шичале, докле су уз брдо узашле.

БА̂Д, m. гребен; Даничић мисли, да је можда од турскога *пат*, плосан.

БАДАВА, БАДАВАД, БАДАВАДЕ, adj. од персијскога *бади хева*, у обичном говору *бадхави, бедава*, бесплатно. (У персијском *бад*, значи ветар, празнина, ваздух, а *хева* значи ваздух.)

БАДАВАДИСАТИ, v. i. беспосличити; ср. бадава.

БАДАВАЈИСАТИ, в. бадавадисати.

БАДАВАЏИЈА, m. персијско-турска реч, *бадхаваџи*, који би хтео све бесплатно да добије, који је беспосличар; в. бадава.

БАДЕМ, m. од турско-персијскога *бадам*, у обичном говору *бадем*, познато дрво и плод му.

БАДЕМЛИЈЋ, презиме; ср. бадем.

БАДЈАВА, БАДЈАВАД, БАДЈАВАДЕ, в. бадава.

БА́ЂА, m. то што и *ба́та, ба́ча*, као хипокористикон, отац, стриц; можда има неке свезе са турским *баџи*, сестра, нарочито старија сестра.

БАЕР, в. баир.

БАЖДАР, m. онај чиновник који мери унутарњу садржину судова, као и тегове; ова реч долази од персијскога *баџдар, баџгир, баџђир*, царинар, порезник.

БАЖДАРИЈА, в. баждарина.

БАЖДАРИНА, царина; в. баждар.

ЖДАРИТИ, в. баждар.

АР, в. пазар.

ЗАРЂАН, в. базерђан.

АТИ, v. i. беспослен тумарати; ср. бази.

БАЗДРЂАН, ср. базерђан.

БАЗДРЂАМБАША, в. базерђамбаша.

БАЗЕРЂАМБАША, m. од персијско-турскога *базирђан баши*, старешина над трговцима, набављач код великаша. Вук тумачи ову реч: који је добио право да купи царину од увоза и извоза робе.

БАЗЕРЂАМБАШЛУК, m. персијско-турска реч, звање или достојанство базерђамбаше.

БАЗЕРЂАН, m. од персијскога *базарђан*, трговац, или од персијско-турске речи *базирђан*, трговац, купац.

БАЗИ, pl. од персијске речи *бази*, игра, сигра; *базен*, играти се, трчкарати, скитати се; сат са базима, значило би сат, који куца, свира.

БАЗИ, pron. некоји, гдекоји; арапско-персијска реч.

БАЗЈАЛУК, m. Даничић мисли, да је можда од турског *бисјарлик*, велико мноштво.

БАЗЛАМАЧА, f. нека погача; од турскога *базламаџ*.

БАЗРЂАН, в. базерђан.

БАИЛИСАТИ СЕ, в. бајалдисати. (У Босни.)

БАИР, m. од арапскога *баир*, *баирет*, необрађена земља, или од турскога *баир*, брежуљак; (у српскоме значење му је: обала реке или мора).

БАЈА, в. абајлија.

БАЈАГА, в. бајаги.

БАЈАГИ, adv. турска реч, значи: просто, обично, једноставно; (у српскоме има значење: тобоже).

БАЈАЗИТ, мушко име, турски *Бајезид*.

БАЈАЛАЦ, ср. бајати.

БАЈАЛДИСАТИ, v. p. онесвеснути; од турскога *баилмак*.

БАЈАЛИЦА, f. в. бајати, бајач.

БАЈАЛО, в. бајати, бајач.

БАЈАМ, ср. бадем, од кога ће бити и постало по мишљењу Даничићеву.

БАЈАРИЦА, ср. бајати.

БАЈАТ, adj. турски *бејат*, или у обичном говору *бајат*, старо, прошло; *бајат итмек*, сух хлебац.

БАЈАТАН, adj. в. бајат.

БАЈАТИ, v. i. од турскога *бајмакк*, варати, врачати, опсенарити.

БАЈАЧ, m. од турскога *бајџи*, *ђӧз багиџи*, врачар, опсенар, варалица; *бајџилик* значи у турскоме превара, опсена, врачарија.

БАЈРАК, в. барјак.

БАЈРАКТАР, ср. барјак.

БАЈРАМ, в. барјам.

БАК, interj. турска интерјекција, гле! гледај! в. бака.

БАКА, БАКА, interj. турска интерјекција, гле! погле! та гледај! долази од *бакмак*, гледати, посматрати.

БАКАЛ, БАКАЛИН, m. од арапскога *бакил*, *бакал*, који продаје зачине, сушено вариво, уље, масло, сир, и т. д., што би се иначе казало дрогиста, спецерајиста.

БАКАЛАЋ, ср. бакал.

БАКАЛИТИ, ср. бакал.

БАКАЛКА, ср. бакал.

БАКАЛНИЦА, f. ср. бакал.

БАКАЛОВИЋ, презиме; ср. бакал.

БАКАМ, m. турска реч, значи кампешко дрво за црвену боју, варзило.

БАКАМИТИ, ср. бакам.

БАКАР, m. од турскога *бакр*, мёд.

БАКАРАН, ср. бакар.

БАКАРИСАТИ, v. i. ср. бакар.

БАКАРЛИ, adj. турска реч; ср. бакар.

БАКАРЛИЈА, f. стремен; ср. бакар.

БАКАРУША, ср. бакар.

БАКВА, f. одређено место. У књижици „Турцизми у Босни" каже се, да је то арапско-персијска реч, што ја нисам могао да констатујем.

БАКЛАВА, f. турска реч, колач познат и Србима, који је особито цењен у Турака.

БАКРА, в. бакрач.

БАКРАЧ, m. од турскога *бакрац*, суд од меди, ведро од меди, којим се вади вода из бунара или из гистерне.

БАКРАЧЛИЈА, ср. бакар.

БАКРАЧЛИЈЋ, презиме; ср. бакрачлија.

БАКРЕНИЦА, ср. бакар.

БАКРЕЊАЧА, ср. бакар.

БАКСУЗ, adj. несрећан; од персијско-турскога *бахтсиз*.

БАКСУМ, adv. као, тобоже, бојаги; од арапскога *махсен*, чисто, просто, управо.

БАКЧА, в. башча.

БАКШИШ, m. од персијскога *бакшиш, бахшиш*, дар, дарак о каквом празнику или иначе о каквој свечаној прилици, поклон, опраштање; у српском је узета ова реч у значењу напојнице.

БАЛАБАН, m. кихавица, назеба; Даничић мисли, да је можда од персијскога *палавун*, цедити.

БАЛАБАН, име мушко, од турскога *белабан*, незграпан, велики, голем.

БАЛА̀НЕ, pl. место где се мед цеди; од турскога *балххане*, (*бал*, мед, *ххане*, кућа).

БАЛАНЕЏИЈА, m. који цеди мед и препарује га; од турскога *балххането*; ср. балане.

БАЛАНЏА, в. патлиџан.

БАЛВАН, m. у српском греда; у турском ова реч ист значи; сравни руско *болван*, идол, глупак; пољско *бал ван*, пањ, идол, глупак; чешко *балван*, идол, пан грудва, глупак; мађарско *bálvány*, идол.

БАЛИ, име мушко у Турака Џагатајаца.

БАЛИЈА, m. тако Срби са презирањем означавају Турчина; ове речи у турскоме нема; по свој прилици Срби су тако начинили ову реч са турским окончењем, да би се Турцима исмевали, али мислили су ту Турчина који бали, балоњу. Или је можда ова реч од турскога *бал*, мёд, па су Срби тако прозвали Турке, да би тиме означили њихову прождрљивост и облапорност?

БАЛКАН, позната велика планина на трачко-илирском полострову, којој је старо име Им, словенско Стара Планина; турски значи *балкан* високе планине.

БАЛКОН, m. од турскога *балаххане*, највиши део у куће, одакле је леп изглед на околину.

БАЛТА, f. турска реч, значи секира.

БАЛТАТИ, ср. балта.

БАЛТАЏИЈА, m. од турскога *балтаџи*, секираш, дрвосеча; балтаџија је турски пионер, сапер, а тако се зове и војник султанове личне страже, који је оружан халабардом.

БАЛУГЏИЈА, m. од турскога *баликчи*, рибар.

БАЛУГЏИЈЋ, презиме, ср. балугџија.

БАЛУК, рибља трава, а и клеча (шара по ткању); од турскога *балик*, риба.

БАЛУКА, в. балук.

БАЛУКАТ, в. балук.

БАЛУЧИТИ, ср. балук.

БАЛУЧКА, в. балук.

БАЛЧА, в. балчак.

БАЛЧАГ, в. балчак.

БАЛЧАК, m. од турскога *балчак* или *барчак*, пуце или јабука мала на дршку од сабље или мача; у нас је та реч узета у значењу дршка од сабље или мача.

ЉЕМЕЗ, m. топ велика калибра; ова реч дошла је од турскога *бал јемез топ* (*бал* значи мёд, а *јемез* до-

лази од *јемек*, јести), што значи од прилике: топ који не тражи меда. (У арапском *бал* значи: срце, дух; у персијском значи: стас, мишица, крило, пераје.)

БАМБАДАВА, в. бадава.

БАМЈА, в. бамња. (У Босни.)

БАМЊА, f. биљка hibiscus esculentus; долази од турскога *бамја*.

БАН, m. ову су реч Турци узели од Србаља и значи им, као и у нас, господар, губернатор над једном области. Ср. персијско *бану*, госпођа.

БАНАБАК, m. од персијскога *бана-бак*, гледај ме! кажи ми! (фамилијаран начин, да се ко зове).

БАНГАВ, в. багав.

БАР, Турци су од Србаља узели ово име вароши Антивара.

БА̄Р, m. Вук каже, да је то некакво врло ситно и жуто просо; по другима била би то биљка foeniculum; у овом последњем случају подсећа на арапско *бахар*, *бехар*, што значи: зачинци (а значи и цвет). У осталом испореди и готско *барис*, јечам, као и бретонско *бара*, хлеб.

БАР, adv. Персијанци веле *баре*, *бари*; ср. мађарско bár.

БАРАБАР, adv. од персијскога *берабер*, *барабар*, што значи: равно, једнако, подобно, заједно, напоредо; а значи и противно, противустављено.

БАРАБАРИТИ СЕ, v. r. ср. барабар.

БАРАБАРЛУК, m. од персијско-турске речи: *берáберлик*, једнакост.

БАРАК, m. рутав пас; турска реч.

БАРАТ, име вароши; по својој прилици то је Берат у Арбанашкој.

БАРДАГЏИЈА, m. од турскога *бардакчи*; ср. бардак.

БАРДАК, m. од турскога *бардак*, земљан суд за пиће.

БАРДАКЛИЈА, f. врста шљиве; ср. бардак.

БАРИЗОВКА, f. нека накисела јабука; можда јој је име дошло од турскога *бариса*, лук.

БАРЕМ, adv. в. бар.

БАРЈАК, m. од персијскога: *бејрак*, *бајрак*, застава, стег, чета војника.

БАРЈАКТАР, m. од персијскога *бајракдар*, заставник, стегоноша.

БАРЈАМ, m. од персијскога *бејрам*, *бајрам;* тако се зову два велика годишња празника мухамедовачка; први се светкује одмах по свршетку посног месеца рамазана; други је *курбан бајрам*, празник жртве, а зато се тако зове, јер се тада кољу овнови, које деле сиротињи, а светкује се пошто прођу седамдесет дана после првога празника бајрама. В. курбан бајрам.

БАРЈАМОВАТИ, v. i. ср. бајрам.

БАРЛИЈАТИ (пртима по житку јелу), v. i.; Даничић мисли, да ће бити од турског *пареле́мек*, разбијати.

БАРУГЏИЈА, m. од турскога *барутџи* који прави барут.

БАРУТ, m. турска реч, значи прах за топове (у персијском *барут* значи: брк).

БАРУТАНА, f. од турскога *барут-хане*, творница праха, магазин где се држи прах.

БАРУТЉИВ, ср. барут.

БАРУЏИЈА, в. баруґџија.

БАРЧАК, в. балчак.

БАСАМАК, m. турска реч, *басамак*, степен, основ.

БАСАТИ, v. i. од турскога *басмак*, газити, згазити; отуда и *басамак*.

КИЈА, f. гредица, летва, од турскога *баски; баски ескер*, клин са широком главом.

КИЈАТИ, ср. баскија.

БА̀СМА, турска реч, значи: печатање, а тако се зове у турском и материја циц. (Друго значење, као врста кутије за прах, које јој Вук даје, ова реч у турскоме нема.)

БАСМАЏИЈА, m. од турскога *басмаџи*, који прави циц и печата шаре по њему.

БАСТИСАТИ, v. p. од турскога *басмак*, газити, згазити, на нешто напасти.

БА̀Т, m. од арапскога (персијскога) *бахт*, срећа.

БАТА, f. бара, глиб; од турскога *батак*, блато, глиб, мочар.

БАТАК, m. турско *батак* значи: блато, глиб, мочар, а значи и улица без излаза (говорећи о ограниченој каријери); према томе доста би смело било изводити реч *батак* у том значењу од турскога. Међутим у нас се зове *батак* и најгорњи врх у кошнице, онај кут у врху; а Турци са речи *батак* означавају место, где се човек увлачи. У овом последњем значењу могао је наш батак доћи од турскога *батак*.

БАТАЛ, adj. од арапскога *батил*, *батал*, залудно, пролазно, беспослено, што се више не употребљава, што више не важи, празно, напуштено; а тиме означава се у арапском и онај који не зна.

БАТА́ЛИЈА, ср. батал.

БАТАЛИТИ, ср. батал.

БАТИЂАН, в. патлиџан.

БАТИСАТИ, v. p. пропасти; од турскога *батмак*.

БАТЛАК, m. траг по путу; од Турскога *батаклик* глиб.

БАТЛИ, adj. од арапско-турске речи *бахтли*, срећан.

БАТЛИЈА, ср. батли.

БАТУН, m. бара; ср. бата.

БАТУНА, f. срећа; ср. бат.

БАЋИР, m. нека диња; Даничић мисли, да је можда од арапскога *бакуре*, првине.

БАХМУТ, в. Махмуд.

БАХТ, m. срећа; персијска реч. (У Босни.)
БАЧА, в. башча.
БАЏА, f. персијска реч, значи: димњак, пушкарница; у турскоме значи: прозор.
БАЏАК, m. турска реч, значи: бутина.
БАЏАКЛИЈА, f. ср. баџак.
БАЏЕНАК, m. пашанац; од турскога *баџанак*, девер (мужевљев брат).
БАЏЕЊАЧА, f. мотка за отварање баџе; ср. *баџа*.
БАЏОМЕТ, m. ср. баџа.
БАШ, m. од турскога и значи: глава, старешина, почетак, врх, вршак, предњи крај од лађе; *баш чауш*, наредник.
БАША, m. турска реч, која се употребљавала као титула јаничарима.
БАШАЛУК, m. од турскога *башалик*, достојанство баше.
БАШИТИ, башити се, ср. баша.
БАШИЦА, f. ср. баш.
БАШКА, adj. турска реч, значи: одељено, посебице, сâм, различно, друго; *башка башка*, сваки за себе, појединце.
БАШКАЛИ, adj. турска реч; в. башка.
БАШКАЛУК, m. од турскога *башкалик*, што је одељено.
БАШКАЛУЧИТИ, v. i. ср. башкалук.
БАШКАЛФА, m. турска реч, први калфа, први помоћник.
БАШ-КНЕЗ, m. ср. баш.
БАШЛИЈА, f. главата игла; од турског *башли*, глават.
БАШЛУК, m. од турскога *башлык*, што покрива главу, шлем, коњски оглавар.
⁻ ' ШТА, в. башча.
.ШТОВАН, в. башчован.
' ШЧА, f. турски *бахчџе*, и турско-персијски *багче*, значи: градина, врт; турско-персијско *баг* значи: врт, део врта

засађен виновом лозом или дрвима; а у турском значи *баг* и виноград, рај, место за уживање; *баг чардаки*, павит од винове лозе.

БАШЧАР, в. башчован.

БАШЧОВАН, m. од турскога *багчеван, багчебан.*

БАШЧОВАНЛУК, m. од турскога *багчеванлик*, радња вртарска.

БАШЧОВАНЦИЈА, в. башчован.

БАШЧОХАН, в. башчован.

БЕ! интерјекција турска за удивљење, звање, љутњу.

БЕВУТ, m. несвест, од персијскога *би*, без, и персијскога *хут*, свест.

БЕГ, m. турска реч, значи: господар, губернатор над једном области, који у знак свога достојанства обично има по један туг; тако се зове још сваки пашински син, сваки заповедник убојне лађе, као и сваки отмен странац.

БЕГАЈЛИЈА, презиме; ср. бег.

БЕГЕНИСАТИ, v. p. од турскога *беђенмек*, заволети кога.

БЕГЗАДА, име женско; од турскога *бегзаде*, бегово дете.

БӦГЫРДИЛЕН, тако су Турци звали Шабац, а нарочито спољашњи редут код Шанца на једном савском острову Ово име дали су Турци Шанцу према речи *бӧгыр*, бок, и *делен* (од *делмек*, ударати, бости), који удара, боде; дакле *Бӧгырдилен* рећи ће толико, колико: који удара у бок; а Шабац Срему заиста и удара у бок.

БЕГЛЕРБЕГ, m. од турскога *бејлер-беги*, бег над беговима, главни губернатор, под којим има неколико губернатора; у знак свога достојанства имао је три туга коњска, две велике заставе и војничку свирку у пратњи, кад је куд излазио.

БЕГЛЕРБЕГЛУК, m. од турскога *бејлербејлик*, губернија, беглербегово достојанство.

БЕГЛУК, m. од турскога *беглик*, губернија уопште, али значи и губернија само од једнога округа; још значи и фиск, државна благајница, што се иначе зове *мири* (мирија).

БЕГЛУЧИТИ, v. i. ср. беглук.

БЕГО, m. в. бег.

БЕГОВАЦ, m. ср. бег.

БЕГОГЛИЈА, m. од турскога *бег оглу*, бегов син.

БЕГУМ, f. од турскога *бегим*, госпођа, удова царица, удовица великог господина.

БЕ̏Д, m. ваздух; од персијског *бад*, ветар, ваздух.

БЕДАК, m. луд; од турскога *бед*, зао, неваљао, ружан.

БЕДАСТ, в. бедак.

БЕДЕВ, в. бедевија.

БЕДЕВА, в. бедевија.

БЕДЕВИЈА, f. арапски *бедеви* значи: човек из пустиње, Арапин из пустиње (бедуин), оно што је пољско, простачко, *бедави ат*, (*бедави* је плурал од *бедеви*), коњ пустињски, добре пасмине.

БЕДЕЛИЈА, f. од арапскога *бедел*, замена, еквивалента.

БЕДЕНА, f. зло; од турскога *бед*, зао.

БЕДУАСТ, adj. зле ћуди; од турскога *бедлу*, злоћуд.

БЕДУАТИ СЕ, v. r. осецати се на кога; ср. бедуаст.

БЕДУВ, в. бедуаст.

БЕДЕМ, БЕДЕН, m. од арапскога *беден*, што значи човечији труп, тело, као и укупност једног града, а значи и горњи део градскога зида.

БЕЂИРОВАЦ, село у Србији; од турскога *бејгир*, коњ.

БЕЗ, m. од турскога *без* или *биз*, платно (у турском значи и глава од клина и врх од чира).

[БЕЗ]АР, m. ср. без.

[БЕЗ]БЕЛИ, adj. заиста; турска реч.

[БЕЗ]БОЈАН, adj. без боје; в. боја.

БЕЗДЕРИСАТИ, v. i. од турскога *баздирмек*, досађивати.

БЕЗЕР, m. Даничић изводи од персијскога *би-зер*, без ничега; „отићи безером“ доводи Даничића да нагађа, да је од арапскога *безр*, семе, натражје.

БЕЗИЛАН, adj. ср. хила.

БЕЗИСТАН, в. безистен.

БЕЗИСТЕН, m. од персијскога *бедестен*, што значи: тржиште покривено сводом.

БЕЗОБРАЗЛУК, m. српска реч са турским завршетком.

БЕЗУВЕНТА, f. у долами огледало и од злата безувента; Даничић мисли, да је постало од турскога *безенмек*, китити, украсити.

БЕЈ, в. бег.

БЕЈАЗ, adj. бео; турска реч.

БЕЈАН, adj. турска реч, значи јасно.

БЕЈЗАДЕ, m. турско-персијска реч, бејов син, лице одлично рођењем, благородник.

БЕКРИЈА, m. од турскога *бекри*, пијаница.

БЕКРИЛУК, m. од турскога *бекрилик*, пијанство, развратност.

БЕКТЕШЕВИЋ, презиме; биће од турскога *бекташ*, стражарски камен.

БЕЛАЈ, m. од арапскога *бела*, *б·лије* (плурал *белаја*), зло, несрећа; *алахын беласи*, божије напуштеније, беда, (тиме означавају и рђава човека); *алах белан вирсун*, бог те злим посетио!

БЕЛАЈИСАТИ, v. p. мучити се; ср. белај.

БЕЛАЈЛУК, m. од турскога *белалик*, несрећа.

БЕЛЕГИЈА, f. од турскога *билеги*, гладилица (турски *билемек*, оштрити).

БЕЛЕНЗУК, в. белензука.

БЕЛЕНЗУКА, f. од турскога *билазык*, *билезык*, *билезик* гривна.

БЕЛЕНЂУК, в. белензука.

БЕЛИ, adj. од турско-арапскога *белы*, *бели*, познато, јавно, извесно, зацело, без сумње.

БЕЛНУК, m. женска нека хаљина; ова реч биће да долази од *бендлик*, што се паше око тела, или од *беденлик*, што се меће на тело.

БЕЛЂИ, БЕЛЂИМ, adv. од турскога *белћим*, можда, ваљда.

БЕМБАША, (место неко у Сарајеву); од турскога *бенд баши*, глава од водовода.

БЕН, m. од персијскога *бен*, *бенећ*, мла̑дѐж.

БЕНА, f. луда; од турскога *бöн*, луд.

БЕНАВ, ср. бена.

БЕНАВИТИ, v. i. залуђивати; ср. бена.

БЕНАВИТИ СЕ, v. r. градити се луд; ср. бена.

БЕНАСТ, ср. бена.

БЕНАЦ, в. бена.

БЕНДА, презиме; од персијскога *бенде*, слуга, роб, везан, обвезан, потчињен.

БЕНЂЕЛУК, m. персијско *бенк*, арапско *бенџ* значи: смеса од конопљана или буникина листа, која кад се једе, збуњује и опија, и готово памет узима; зато *бенк*, *бенџ* значи у реченим језицима и ме́ка, ма́ма; (у турском зову то и *бан оти*, трава *бан*, буника). *Бенкилик*, турско-персијско-арапска реч, значи: честа употреба бенка или бенџа, стање опојености или ванседности услед употребе бенка.

БЕНЂИЛУК, в. бенђелук.

БЕНЛУК, m. в. белнук.

БЕНТ, m. од персијскога *бенд*, па̂с, појас, свеза, насип, резерворија воде.

[БЕ]НУМ, pron. турски *бенум*, правилније *беным*, значи: мој.

[БЕ]ЛИГРАД, турско име Београда; село *Београд* код Цариграда, где је насељен део Београђана 1521. године,

зове се турски *Белиград кöј*; *Ердељски Београд* (Alba Julia, Karlsburg) зову Турци *Ердел Белиградu*.

БЕОГРАДЛИЈА, српско-турска реч; Срби реку данас обично Београђанин, а пре је обичније било Београдац.

БЕ́РА̂Т, m. арапски *берат* или *беревaт*, царско писмо или диплома, којом се коме дају какве повластице или изузимања од обичнога реда; тако се назива и царско писмо, којим се ко намешта на какво звање; нарочито се тако зове султаново писмо, којим се даје егзекватура европским консулима у турској царевини.

БЀРАТ, иначе арнаутски Београд.

БЕРАТЛИЈА, m. арапско-турска реч *бератли*, који има берат.

БЕРБЕР, БЕРБЕРИН, m. ова нам је реч дошла по свој прилици преко Турака од персијскога *бербер*, а ово је опет од талијанског *барбијере*.

БЕРБЕРИТИ, ср. бербер.

БЕРБЕРЛУК, m. од персијско-турскога *берберлик*.

БЕРДИВАН, в. мердевине.

БЕРИЈА, adv. од турскога *берыје*, амо, овамо.

БЕРИЈАКАТИ, v. i. викати у помоћ; ср. берија.

БЕРИЋЕТ, m. од арапскога *берекет* (плурал *берећат*), благослов, обилатост, обиље.

БЕРИЋЕТАН, adj. ср. берићет; арапско-турска реч *берекетлы* значи: обилато, изобила, плодно, корисно.

БЕРУТ, варош Бејрут у Сирији, од арапскога *Берут*, *Беруд* или *Верут*.

БЕСПАРА, f. судопера; Даничић мисли, да је од турскога *беземек*, чистити, и *пару*, кожа.

БЕСЛЕИСАТИ, v. p. задовољити, угодити, пристајати; од турскога *беслемек*, хранити.

БЕСТИЉ, m. од турскога *пестил*, тврд пекмез од воћа (обично од шљива или кајсија), који се сече и сув једе.

БЕТЕР, adv. гори, лошији; турска реч.

БЕЋАР, m. ова реч има више значења и даје се од више руку изводити, али су јој увек значења сродна. Срби имају ту реч једни од Турака, други од Мађара. У значењу неожењен човек и голи син добили смо је од Турака; треће пак значење, које је Вук ставио према значењу те речи у Карловцима (надничар из туђине без своје куће и стална боравишта), узајмљено је од Мађара, који реч *бећар* увек употребљавају само у погрдном смислу, што у турскоме није. У персијском *бед-ћар* значи: злочинац, неверан, издајник (*бед* значи: зло, беда; *ћар* значи: посао, радња; персијско *пaћар*, *бећаре* значи: мука, невоља, туга, жалост). А персијско *би-ћар* значи: доколан, слободан, без занимања (*би* значи без). У турскоме *бећар* значи: неожењен човек, и дошло је од арапскога *бекир*, *бикр*, девица, *бикир*, девичанско мушко или женско. У мађарском *бећар*, betyár, значи: неотесанога а надувенога простака. Овде ваља сравнити и лефанско *бегар*, просјак, одакле је метатезом постало у Чеха и Пољака *жебрак*, а у Србаља *џебрак*.

БЕЋАРЛУК, m. турско-персијска реч *бедћарлик*, значи: злочин, злодело, издаја, неверство; у осталом ср. бећар.

БЕЋАРОВАТИ, ср. бећар.

БЕЋАРУША, f. бубуљица на момачку лицу; ср. бећар.

БЕЋИР, име мушко, од арапскога *бекир*, *бикр*, девица, девичански човек.

БЕУТ, в. бевут.

БЕХАР, m. турска реч, значи цвет.

БЕХУТ, в. бевут.

[illegible]І, ово име ћесарске престонице Турци су узели по свој прилици од Србаља.

[illegible]ЛИЈА, српско-турска реч, човек из Беча; Срби реку и Бе́чанин, Бе́чванин.

БЕШ, m. шупљика, од персијскога *пеш*, непотпуно, несаршено.

БЕШ, о болеснику се вели: оли леш оли беш; Даничић мисли, да је од персијскога *пеш*, пређашњи.

БЕША, f. мáна; од персијскога *пеш*, непотпуно, несавршено.

БЕ́ША, в. бешика.

БЕШАВ, adj. несавршено, в. беш.

БЕШАН, adj. несавршено; в. беш.

БЕШАСТО, adj. несавршено; в. беш.

БЕШИКА, f. од турскога *бешик*, колевка детиња.

БЕШИР, мушко име, од арапскога *бешир*, који носи добар глас.

БЕШ КЕЛИСЕ, тако Турци зову Печуј, (*беш*, пет, *келисе* у персијском црква).

БЕШЛИЈА, m. Даничић мисли, да је од турскога *бекчи*, стражар.

БЕШЛУК, m. од турскога *бешлик*, новац од пет гроша (*беш* = 5).

БЕШЉИВ, adj. шупљикав; в. беш.

БЕШЧИЛУК, m. у Мачви и Подрињу употребљавају у смислу господска дочека, беговска дочека.

БЕШЧИЛУЧИТИ, v. i. ср. бешчилук.

БИБА, f. турски *биби*, ћу̑рка.

БИБЕР, m. ову реч, која се латински каже *пипер*, ми смо узели по свој прилици од турскога *бибер* (персијско *бибари* значи црни бибер).

БИБЕРИТИ, ср. бибер.

БИБЕРЛИ, adj. обиберено; турска реч.

БИБЕРЊАЧА, f. ср. бибер.

БИБЕРЏИЈА, m. од турскога *биберџи*, трговац са бибером, што би се иначе рекло шпецерајиста.

БИБИЋ, презиме; Даничић мисли, да ће бити од турскога *биби*, бабица; међутим бабица у турском каже се *ебе*,

али можда је у Босни то окренуто на *биби;* у осталом ср. биба.

БИДАТ, m. ми ову реч имамо у значењу: пореза; она је дошла од арапскога *бида'ат*, новост, новѝна, а тако су у Цариграду назвали у своје време нову дажбину, коју су ударили на каву, чивит и т. д. (у персијском *бидат* значи: неправда, неправичност, и слабо би се који контрибуенат нашао, који не би наклоњенији био дати тој речи персијски искон!)

БИДАТИ СЕ, v. r. уклањати се од чега, тешкати се; биће, по мишљењу Даничићеву, од турскога *бед-дуа'*, клетва.

БИЗА, f. у Црној Гори псето; Даничић мисли, да је можда узето од турскога *быз*, коза.

БИЗИН, m. в. биза.

БИЈУКЛИЈЋ, презиме; од турскога *бијикли*, бркат.

БИКАРЛУК, m. месарска радња; окончење је турско.

БИКЛА, f. млеко смешано с вином (у Далмацији); Даничић мисли, да је можда од турскога *быклы*, *бӧклы*, састављено што двоје и више.

БИКЛИТИ, ср. бикла.

БИКУЉА, f. витица; Даничић мисли, да је можда од турскога *бијик*, брк.

БИЛАБЕР, мушко име; в. Дилавер.

БИЛАЈ, в. билах.

БИЛАЛ, m. кајиш у коњском серсаму, који не да коњу главу дизати преко мере.

БИЛАХ, interj. од арапскога *билах*, бога ми, богме. Ср. валах.

ЛЕГИЈА, f. брус; од турскога *билеги*.

ЛЕНЗУКА, в. белензука.

ЛИ-БИЉУР, m. ова је реч могла постати, што се певац титрао са речи *биљур*, па додао пред њом ради неке

евфоније *били;* али је могло постати и од турскога *бели,* што ће рећи: прозрачно, провидно; ср. биљур.

БИЛИЧ, m. обличје (у Далмацији); Даничић мисли, да ће бити од турскога *билиш,* познанство.

БИЛМЕЗ, m. у турскоме значи: незналица; Срби узимају ту реч обично у смислу: глуп.

БИЛМЕЗЛУК, m. турски *билмезлик,* незнање, глупост.

БИЛУР, в. биљур.

БИЉОРКА, f. игла од биљура; ср. биљур.

БИЉУР, m. од персијскога *былир, былыр,* кристал од стакла, (камен кристал зове се *нецеф*).

БИМБАША, m. од турскога *бинбаши,* тисућник, мајор, старешина над батаљоном, заповедник над хиљадом људи (*бин* = 1000, *баши* поглавар, старешина); некада су тако у Турској звали пуко̀вника.

БИМБЕР-ГРОЖЂЕ, БИМБЕРОВО ГРОЖЂЕ, m. ово ће бити на сву прилику *амбер-грожђе,* мирисаво грожђе.

БИНА, f. арапска реч, значи здање, грађевина.

БИНИЈА, f. довратак, од турскога *бини.*

БИЊАК, m. турски *бинек,* јахаћи коњ.

БИЊАКТАШ, в. бињекташ.

БИЊАЏИЈА, в. бињеџија.

БИЊАШЕР-КАМЕН, в. бињекташ.

БИЊАШЧЕ, m. од турскога *бин акче,* хиљада новаца.

БИЊЕК, в. бињак.

БИЊЕКТАШ, m. од турскога *бинек таши,* велик камен код басамака у механама, да је лакше коњанику са њега попети се на коња или сићи с коња (*бинек*, значи: јахање, јахаћи коњ, а *таш,* камен).

БИЊЕКТЕШ, в. бињекташ.

БИЊЕЏИЈА, m. од турскога *биниџи,* добар јахач.

БИЊИШ, m. од турскога *биниш,* огртач од скерлета са дугачким рукавима и обично са огрлицом од самура.

Бињиш се задигне, да би се удобно село, кад се човек не мора устручавати. Вук је погрешно протумачио са: багреница.

БИЊТАШ, в. бињекташ.

БИР, num. турска реч, значи: један, једна, једанпут, исти, сâм.

БИРАШЧЕ, n. од турскога *бир акче*, један новац.

БИРДЕМ, adv. од турскога *бирдем*, правилније *бирден*, одмах, један часак, један тренут.

БИРЗЕМАН, m. старо време; од турскога *бир*, један, и *земан*, време.

БИРКАТИЦА, f. зид у дебљину с једном циглом, од турскога *бир*, један, и *кат*, ред, врста, струка.

БИРЛИЈА, f. ово ће бити по својој прилици начињено од *бир*, један, и у песми употребљено је за појам јединица; али Турци ту реч не употребљавају.

БИРОВ, m. ову су реч Турци узели од Србаља у Мађарској, јер је као и ови узимају у значењу: судија, сеоски кнез, кмет. Маћејовски у својој Hist. Prawodawstw Słowiańskich, I. стр. 119 (друго изд.) примећује, да је *бириц*, како неки веле, реч азијска и да је отуда дошло талијанско sbiro; али да Воцерад вели, да се у Чешкој већ у почетку XII. века звао судски служитељ (prœco) *бируц*.

БИСАГЛИЈЋ, презиме; српско-турска реч.

БИСЕРЛИ, adj. српска реч с турским окончењем.

БИСЕРЛИЈА, презиме; ср. бисерли.

БИСМИЛАХ, interj. од арапскога *бисм-илах*, у име божије (*би* = са, у, чрез, кроз; *бисми*, у име).

[Б]ИТЕВИЈА, f. од турскога *битеви*, једноставно, што није наставлено, него исцѐла; дакле копље битевија било [б]и копље од једнога комада.

БИТИСАТИ, v. p. свршити се, проћи, пропасти; од турскога *битмек*.

БИТПАЗАР, m. од турскога *бит пазар*, старударница (*бит* значи: уш, дакле од прилике: ушљиви пазар).

БИТПАРА, надимак, који Даничић изводи од турскога *бит*, уш, и *пара*, новац.

БИЧАК, m. нож; турска реч. (У Босни.) Ср. мађарско bicsak.

БИЧАКЧИЈА, m. ножар, од турскога *бичакџи*.

БИЧИНОВАЦ, m. ср. бичкија.

БИЧКИЈА, f. од турскога *бички*, чизмарски нож; (*бички*, *бичку* у турском значи: пила, тестера; *бичак* значи: нож).

БОБЊА, f. в. бамње.

БОГАЖЊАЧА, f. воденица на ушћу; ср. богаз.

БОГАЗ, m. турска реч, значи: гуша, грло, кланац, чатрња, ушће велике реке.

БОГАЗЛУК, m. од турскога *богазлик*, кожа испод грла у лисице.

БОГАЧА f. тако зову Турци у пепелу печен округао пљоснат колач; в. погача.

БОГДАН, овако зову Турци Молдавију; на сву прилику узели су ту реч од Србаља, који Молдавију зову *Богданска*.

БОЖИЋ, m. Турци су узели ову реч од нас, па и они веле *Божук*.

БО́ЗА, f. познато пиће од кукуруза, ситне проје; по својој прилици зове се тако од изгледа његовога, јер *боз*, у турском значи мутно, прљаво, непровидно. Међутим ср. мађарско buza, жито. У Срему веле *бу́за* за вино мутно слабо, безукусно.

БОЗАЏИЈА, m. од турскога *бозаџи*, који продаје бозу.

БОЗБОЛЕ, БОЗБОЛИЦЕ, adv. ово је свакако дошло од изобила, изобилно; међутим сравни турско *бол*, широко, пространо, обилато, много, многобројно.

БОЗДИСАТИ, v. p. покварити, разбити; од турскога *бозмак*. (У Босни.)

БОЗУК, adj. турска реч, значи: покварен, опао, трошан. (Французи зову *башибозуке* увек *башибузук*, на сваки начин погрешно, јер *бузук* у турском значи: патока, чингер, лоше вино, а значи и anus.) *Бозук*, ваљда у каламбуру, реку потурице српске у Босни за божић.

БОЈ, m. турска реч, значи: стас, спрат, (а значи и плодоносац, кад је реч о воћки).

БОЈА, f. турска реч, шар, шара, маз, фарба, маст.

БОЈАГИ, в. бајаги.

БОЈАГИЋ, презиме, по свој прилици од турскога *бој* и *ага*.

БОЈАДИЛО, ср. боја.

БОЈАДИСАТИ, ср. боја.

БОЈАИСАР, m. што и бојаџија; ср. боја.

БОЈАИСАТИ, v. i. што и бојадисати.

БОЈАЛИ, adj. турска реч, шарен, ишаран.

БОЈАНЛИ, в. бојани.

БОЈАР, m. мастилац, ср. боја, бојаџија.

БОЈАТИСАТИ, в. бојадисати.

БОЈАЏИЈА, m. од турскога *бојаџи*, фарбар.

БОЈАЏИЈНИЦА, f. дућан у ком се боји вуна и продаје; ср. бојаџија.

БОЈИТИ, ср. боја.

БОЈЏИЈА, m. српска реч са турским завршетком.

БОКЛУК, m. од турскога *боклик*, прљанштина, ђубре.

[Б]КЧАЛУК, в. бошчалук.

[Б]ЛБОЛИЦЕ, в. бозболе.

[Б]ЛОЗ, надимак, в. болозан.

[Б]ЛОЗАН, в. борозан.

БОЛОЗАНОВИЋ, презиме, в. болозан.

БОНОМЕЗ, в. баљемез.

БОЛТАЏИЈА, m. талијанско-мађарска реч са турским окончењем, трговац.

БО̏РА, m. овако зову Турци ненадан ветар на мору, а ту реч примили су на сваки начин од Србаља у приморју јадранском, који су је опет примили од севернијих Словенаца, са чијега Краса (планина Карст) бора хоће да изненада дође на јадранско море.

БОРАНИЈА, f. Срби тако зову зелени пасуљ, па био он пресан или куван; ову су реч узели од турскога *бурани*, што значи јело од кувана зелена пасуља зготовљена са месом и киселим млеком.

БОРИЈЕ, pl. од персијскога *бору*, *бори*, труба, рог (а значи и завијање у трбуху); персијска реч *бури*, *бори*, значи: труба, шмрк.

БОРОЗАН, m. од турскога *борузен*, трубач.

БОСАНЛИЈА, турски *Босналы*, Бошњак.

БОСНА, и Турци тако зову ову српску земљу.

БОСТАН, m. у Срба значи: башта где су диње и лубенице; у Турака значи: кујинска башта; у Персијанаца значи: башта за цвеће.

БОСТАНИШТЕ, ср. бостан.

БОСТАНЛУК, в. бостан.

БОСТАНЏИЈА, m. од турскога *бостанџи*, вртар, градинар; тако се зове човек од корпуса вртарскога у царском двору у Стамболу, који су чували султана и царске куће; заповедник над овим бостанџијама звао се *бостанџи баши*.

БОСТАНЏИЛУК, m. од турскога *бостанџилик*.

БОСТАЊ, в. бостан.

БОЦМАН, m. врста хлеба; Даничић мисли, да је дошло од турскога *батман*, мера за хлеб.

БОШ, adj. турска реч, значи: празно, слободно, беспослено.

БОШАРИЈА, f. од турскога *бошјери*, слабина.

БОШЕРЈЕ, в. бошарија.

БОШКАТИ, ср. бош.

БОШЛУК, m. празнина; од турскога *бошлик*. (У Босни.)

БОШНАК, тако Турци веле за *Бошњак*.

БОШТА, в. бошча.

БОШЧА, f. од турскога *богца, бокча*, (турско *бог* значи: завежљај), мали замотуљак, завежљај; комад платна или друге материје, обично на четири угла, да се уњ увије одело, кошуље, шалови; а тако се зове и четвороугални шал инђијски.

БОШЧАЛУК, ср. бошча.

БРАВА, f. тако реку и Турци, нарочито они у српским земљама; али на сву прилику ово није турска реч.

БРАДАЈАГА, m. онај који иде за војницима и даје дарове добрим јунацима; Даничић мисли, да је од турскога *марда*, што продавац иште преко онога што ствар вреди, и *ага* господин.

БРЕ, турска интерјекција, која се употребљава у гњеву или зовући нижег од себе, значи: хеј! еј!

БРЕКАТИ СЕ, ср. бре.

БРЕСКВА, f. персијски *беркук* значи: бресква, кајсија; ср. латинско persica.

БРЕЦАТИ СЕ, ср. бре.

БРИШИМ, в. ибришим.

БРКАНЛИЈА, m. српска реч са турским крајем.

БУБАЛО, в. бубрег.

[Б]АЦ, в. бубрег.

[БУБ]РЕГ, m. од турскога *бöбрек, бöгрек*. Даничић му налази корен у бубати.

[БУБ]РЕЖАК, в. бубрег.

БУБРЕЖЊАЦИ, ср. бубрег.

БУГАРИН, Турци реку: *Былгар.*

БУГИЈА, f. у Срба: прашина, јако испаравање; долази од турскога *бугу,* пара.

БУДАК, m. у турском *будак, будаг* значи: грана, чвор у греди.

БУДАЛА, f. турска реч, значи: глуп, луд.

БУДАЛАСТ, ср. будала.

БУДАЛАШ, ср. будала.

БУДАЛАШТИНА, ср. будала.

БУДАЛИНА, в. будала.

БУДАЛИСАТИ, БУДАЛИТИ, v. i. ср. будала.

БУДИМ, Турци реку *Будын.*

БУДИМЛИЈА, српско-турска реч, човек из Будима; Срби реку и *Будимац.*

БУДИМЛИЈА, f. врста јабуке, ср. Будимлија.

БУДИМЛИЈЋ, презиме ср. Будим.

БУЂ, в. буђа.

БУЂА, f. плесан; од персијскога *буј,* воња, задах, мирис, смрад, *бујден,* воњати.

БУЂАВ, ср. буђа.

БУЂАВИНА, ср. буђа.

БУЂАВИТИ, ср. буђа.

БУЂАНОВЦИ, село у Срему; ср. буђа.

БУЂАРА, f. жабић; од турскога *бöцек,* црв.

БУЂАТИ, ср. буђа.

БЎЗА, в. боза.

БУЗАЏИЈА, в. бозаџија.

БУЗДОВАН, БУЗДОХАН, m. Турци реку *буздиган, буздохан*; ср. мађарско buzogány.

БУЗДУМОВИЋ, презиме; Даничић мисли, да ће бити од турскога *буз,* лед, и *дон,* лед.

БУЗУК, презиме; ср. бозук.

БУИН, m. коњ велик за вучење терета; (можда долази од турскога *бојун*, врат, као: коњ јака врата!)

БУЈРУНТИЈА, в. бурунтија.

БУЈУК, adj. од турскога *бујык*, велико, важно, знаменито.

БУЈУКЛИЈЋ, презиме; ср. бујук.

БУЈУР, interj. од турске речи *бујурын*, изволите! заповедајте!

БУЈУРУМ, в. бујур.

БУКАГИЈЕ, pl. од турскога *букаги*, *букагу*, путо, оков на ногама.

БУКАЛИЈЕ, в. букагије.

БУКЛИЈА, f. Вук вели, да је ово турска реч, али у речнику турском ја је нисам могао наћи, нити је позната зналцима турског језика. У значењу: накит, доводи Даничић ову реч од турскога *бӧклы*, што је набрано, усукано, завезано, *бӧклым*, бора, плетеница, чвор.

БУКРЕШ, тако зову Турци *Букурешт* (бокориште!); можда су то примили од Србаља.

БУЛА, Срби тако зову сваку Туркињу; а у турском значи *була*, ујна.

БУЛАЗНИТИ, v. i. Даничић мисли, да је ова реч можда од турскога *буланмак*, стужити се; ја мислим, да је ближи корен у словенском *блазн*.

БУЛАНДИСАТИ, v. p. полудети; Даничић доводи од турскога *буланмак*, стужити се; ја мислим, да ће пре бити од будалисати.

БУЛБУЛ, m. од арапско-персијског *былбыл*, славуј.

БУЛБУЛДЕРЕ, долина једна код Београда; од арапско-персијско-турскога *былбыл дере*, славујев до.

ˈЛГУР, в. бунгур.

ЛИЦА, f. ср. була; Турци у Цариграду реку *булица* за Јеврејкињу.

БУЛОГ, m. метеж; од турскога *булак*, смешано, испреметано.

БУЛОГА, ср. булог.

БУЛОЖИТИ, v. i. ср. булог.

БУЛУМАЋ, m. од турскога *буламач*, некакви пекмез; Вук вели, да је неко јело од брашна (цицвара?). Даничић га доводи од турскога *буламаџ*, скроб.

БУЛУМАЧ, в. булумаћ.

БУЉБУЉ, в. бумбул.

БУЉУБАША, БУЉУГБАША, БУЉУМБАША, m. од турскога *бöлык баши*, заповедник над пешачким одељењем.

БУЉУБАШИЋ, презиме; буљубаша.

БУЉУК, m. од турскога *бöлык*, одељење, чопор, гомила.

БУМБАРЕЋЕ, m. од арапскога *мыбареки*, честитање.

БУМБАШИР, m. од арапскога *мыбашир*, *мыбешир*, добар гласоноша; комисар, повереник; онај коме је поверен какав посао, каква ствар; нарочито се тако зове одасланик турске владе у провинције; (ср. персијско *бум*, власт, господовање, земља, предео, и одатле *бумбер*, власт, господарење).

БУМБУЛ, в. булбул.

БУНАР, m. ову смо реч ми узели по својој прилици од турскога *бунар*, *бинар*, у обичном говору *пунар*, извор, врело; међутим ср. немачко brunnen, born.

БУНАРИШТЕ, ср. бунар.

БУНАРЏИЈА, m. од турскога *бунарџи*, који копа бунар.

БУНАРЏИЈЋ, презиме; бунар.

БУНГУР, m. од персијскога *бургул*, или у обичном говору *булгур*, опрано жито, од кога праве чорбу и пилав на турски начин, као са пиринчем.

БУНГУРАТИ, ср. бунгур.

БУНДЕВА, f. Даничић мисли, да би се можда могла ова реч довести од турскога *мыдевер*, округао.

БУНЏИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

БУНЏУК, m. турска реч, која значи: различне шарене ђинђуве, прстенови, пуцета и т. д. којима ките коње, мазге и т. д.

БУРАЗЕР, m. од персијскога *бырадер*, брат.

БУРАК, арапски *Бырак*, коњ, који се у корану спомиње и на коме је, веле, Мухамед отишао на небо.

БУРАНИЈА, в. боранија.

БУРГИЈА, f. турски *боргу*, *бургу*, *бурги*, сврдо, оруђе уопште, вртеж, вадичеп, вртеж за чишћење пушке.

БУРГИЈАТИ, ср. бургија.

БУРГИЈАШ, ср. бургија.

БУРГИЈЋ, презиме; ср. бургија.

БУРЕК, m. од турскога *бöрек*, врста колача.

БУРЈУНТИЈА, в. бурунтија.

БУРМА, f. турска реч, вртеж, степени на завојицу, завојица, прстен без камена.

БУРМАЗ, име мушко; ср. Бурназ.

БУРМАЗОВИЋ, презиме; ср. Бурназ.

БУРМЕЊАК, m. мали сврдлић; ср. бурма.

БУРМУТ, m. од турскога *бурун*, *бурн*, нос, кљун, и *оти*, трава, дакле би значило: трава за нос. Можда су Турци звали бурмут *буруноти* или *бурноти*, у оно време, кад су Срби од њих ту реч примили; јер данашњи Турци употребљавају за бурмут арапску реч *енфије* (*енф*, нос). И Мађари кажу burnót.

БУРМУТИЦА, ср. бурмут.

БУРМУЏИЈА, ср. бурмут.

БУРНАЗ, презиме, од турскога *бурназ*, носат, носоња.

БУРНАЗОВИЋ, презиме; ср. Бурназ.

БУРНУС, m. арапски *бурнес*, *бурнос*, *бурнус*, хаљина без рукава, обично вунена, коју Арапи, нарочито Барбарески, носе преко осталог свог одела.

[БУ]РНУТ, в. бурмут.

БУРУНТИЈА, f. од турскога *бујурулди*, или у обичном говору *бујурулду, бујурди*, налог пашин, или решење на молбу какву (долази од *бујурмак*, заповедити, наложити, отуда *бујурук*, заповест, налог).

БУРУНЏУК, m. од турскога *бурунџик*, *бурунџук*, платно, којим жене на истоку повезују главу, од њега праве кошуље и т. д.

БУРУНЏУКЛИ, турски, в. бурунџук.

БУСИЈА, f. од турскога *пусу*, магла, заседа.

БУСЛОМАН, БУСЛОМАНИН, в. мусломан.

БУСОРМАНИН, в. мусломан.

БУСРОМАНИН, в. мусломан.

БУСУЛМАН, в. мусломан.

БУСУРМАНИН, в. мусломан.

БУТ, m. турска реч.

БУТОМ, в. бутун.

БУТРАГ, m. талог; од турскога *бутрамак*, распасти се, раставити се.

БУТРАСТ, adj. буцмаст; од турскога *будур*, *ботур*, низак а дебео човек.

БУТУМ, в. бутун.

БУТУН, adj. од турскога *бытын*, цело, све.

БУЋМА, f. усукано што; од турскога *бӧкмек*, сукати, прести.

БУЏА, f. од турскога *буџу*, страшило којим се плаше птице из баште.

БУЏАК, m. од турскога *буџак*, угао, кут. *Буџак* зову Турци Бесарабију.

БУЏАН, m. во; од турскога *буга*, бик, биво.

БУЏАСТ, ср. буџа.

БУЏУЉА, крава; ср. буџан.

БУШАТЛИ, БУШАТЛИЈА, БУШАТЛИЈЋ, презиме наследним везирима скадарским; од имена Бушат са турским окончењем.

В.

ВАДА, f. рок; од турскога *ваде.* (У Босни.)

ВАЗ, m. проповед, предика; арапска реч. (У Босни.)

ВАИЗ, m. арапска реч, *ва'из*, проповедник, предикатор, који народу говори поуке о вери.

ВАЈ, турско-персијска ексклamacија за изражавање бола или претње.

ВАЈАТ, в. хајат.

ВАЈДА, в. фајда.

ВАЈДИСАТИ, ср. вајда.

ВАКАТ, m. од арапскога *вакт*, време, час, одређени час да се што учини. (Арапско *микат* плурал *мевакит*, значи исто и још место куда се иде у извесно време).

ВАКУП, m. од арапскога *вакф* (изговара се *вакуф*), чињење задужбине, задужбина, завештање (а значи та реч у арапском и држање себе управо, застајање у читању, почивка).

ВА̏ЛА̂, в. валах.

ВАЛАА, в. валах.

ВАЛАКЕ, в. фалаке.

ВАЛАХ, interj. од арапскога *валахи*, кунем се богом. *Валахи, билахи, талахи*, то су три формуле за клетву, над којима мусломанину нема светије клетве.

ВА̏ЉА, в. фаља.

ВАЛИДА, f. од арапскога *валидет*, обично *валиде*, родитељка, она која рађа, мати; *валиде султан*, султанова мати.

ВАЛИЈА, m. арапска реч и значи: губернатор, царев наместник, уопште висок државни достојанственик. (Реч *вали'* у арапском значи *лажа* — са оном првом чудан каламбур! У персијском *вали*, значи: узвишен, велик.)

ВАЛЏИЈА, в. хвалџија.

ВАРАД, тако Турци зову Велики Варад.

ВАРАДИН, тако Турци зову сремски Варадин, и то су име зацело од Србаља примили.

ВАРАК, m. од арапскога *варакат*, лист, листић, писмо, писамце.

ВАРАКЛЕИСАТИ, ср. варакли.

ВАРАКЛИ, adj. од арапско-турскога *вараклы*, украшено, окружено, снабдевено лишћем; *алтун вараклы*, са златним листовима.

ВАРНА, тако и Турци зову познату варош у Бугарској.

ВАРОШ, f. Вук вели, да је ово турска реч; али Бијанки и Кифер у свом турском речнику правије кажу, да су Турци ту реч узели од Мађара, а значи и у Турака што и у нас: варош, подграђе, предграђе.

ВАСЛЕЂЕН, в. веслиген.

ВАТАН, m. стан; арапска реч и значи: отачбина.

ВАТИМА, в. Фатима.

ВАШАРЏИЈА, m. наша реч мађарскога порекла са турским репом; међутим *џија* не мора увек бити турско, јер и старо словенско *чий* има исту важност, кад се дода речи.

ВАШКА (псето), f. ср. персијско *вашак*, рис. Ову реч нисмо морали примити од Персијанаца, него смо је могли и сами донети из Азије.

ВЕДЕНИК, ово је по својој прилици од турскога *Венедик* (Venedig!), Млеци варош, млетачка република.

ВЕДРЕ, тако Турци зову суд за мужење, а ту реч зацело су узели од наше: *ведрица*, *ведро*.

ВЕЗИР, арапска реч, значи: који помаже носити терет, државни министар; долази од арапскога *везр*, *визр*, ношење терета, подношење терета, ношење уопште, терет, грех, кривица, злочин који ће се рачунати на дан општега васкрсења ономе који га учини.

ВЕЛЕНЧЕ, тако зову Турци покровац од беле вуне са дугом длаком, који иначе зову *каталоњ*; а ту реч узели су од српскога *веленац*.

ВЕЊЕР, в. фењер.

ВЕЛСАГЕЊ, в. веслиген.

ВЕРА, тако у арапском кажу: род људски, људи. И у нас у том смислу хоће да кажу: ниједна вера! која си вера? и т. п.; али ту реч зацело нисмо ми од Арапа узели, него пре су је они откуда од Словена узели.

ВЕРГИЈА, f. од турскога *виргы*, *вирги*, данак, дажбина.

ВЕРГИЈАШ, ср. вергија.

ВЕРЂИЈА, в. вергија.

ВЕРЕТИЗАН, adj. онај који изгледа као јектичав; ова реч биће да је поникла од арапссога *вехрем* (у турском *верем*), јектика, и грчкога *фтизис*, што је опет јектика, те би тако ова реч давала интересантан пример од комбиновања из две речи из разних језика а истога значења. Можда би се још која таква комбинација могла констатовати.

ВЕРЕЦА, в. ферећа.

ВЕРИШ, в. алиш вериш.

ВЕРМАН, в. ферман.

ВЕРМАТИ, v. i. ова је реч дошла по свој прилици од турскога *вермек*, дати, *вермемек*, не дати.

ВЕС, в. фес.

ВЕСЛИГЕН, в. феслиген.

ВЕСЛИЂАН, в. феслиген.

ВЕСЛИЂЕН, в. феслиген.

ВЕТМА, в. фетва.

ЋИЛ, m. од арапскога *векил*, повереник чији за какав посао, заступник, одасланик, пуномоћник; *векил* је и једно од имена божијих.

ИК, мушко име, значи: друг, другар, савезник.

ВЕХИЏИЈА, мушко име, од арапскога *вехџ*, *вехеџан*, ревност у вери.

ВЕЧ, Турци и тако хоће да кажу за Беч.

ВИДИН, тако и Турци зову Видин.

ВИДИНЛИЈА, од турскога *Видинлы*.

ВИЛАЈЕТ, m. арапска реч, значи: место рођења, губернаторство, достојанство валије; а значи и пријатељство, помоћ, потпора, туторство, светост, карактер *велије* (а ово ће речи: тутор, божји пријатељ, свет човек, господар, судац; а то је и једно од божијих имена).

ВИЛАЈЕТЛИЈА, m. од арапско-турскога *вилајетлы*, земљак.

ВИЛДИШ, в. филдиш.

ВИЛИМАН, ср. илиман.

ВИЛЏАН, ср. филџан.

ВИЉЕВ, в. фиљев.

ВИНОВЕС, ср. фес.

ВИПИРУЗАНА, f. ова је реч начињена на сву прилику од персијскога *фирузе* (арапски *фирузеџ*), драги камен туркис.

ВИРЕ или обично *вере*, тако Турци кажу за примирје, уговор о предаји војничкој, што су очивидно узели од наше речи *вера*.

ВИРЕСИЈА, вересија; ову реч узели су Турци од нас.

ВИРИШ, в. алиш-вериш.

ВИТИЉ, в. фитиљ.

ВИТЛИЈА, f. српска реч са турским репом.

ВИШЕК, в. фишек.

ВИШЕКЛИЈЕ, в. фишеклије.

ВИШЕКЛУК, в. фишеклук.

ВИШЕК-ЋЕСЕ, в. фишек-ћесе.

ВИШНЕ, тако Турци кажу *вишња*, што су можда од нас узели.

ВОЈВОДА, ВАЈВОДА, тако Турци кажу за: војвода, губернатор, окружни заповедник, градски заповедник, полицијски комисар над четврти једном у вароши. Ову су реч Турци од нас узели.

ВОЈВОД-БАША, српско-турска реч, ср. баша.

ВОРТАТИ, v. i. вући за нос кога; ово ће бити постало од турскога *ортаја алмак*, узети кога у потпрд.

ВОТАТИ, в. вортати.

ВРЕЊАК, в. френга.

ВРЕЊГА, в. френга.

ВУРУНА, в. фуруна.

ВУРУНЏИЈА, в. фурунџија.

ВУТА, f. нека прегача девојачка као пештемаљ; од турскога *фута*, прегача.

ВУЧИЈА, в. фучија.

ВУШКИЈА, f. од турскога *фушки*, коњска балега (не коњска мокраћа, како Вук вели. Ср. реч *фушкија* у песми „Боговој“ Симе Милутиновића Сарајлије у Гласнику I, стр. 72).

Г.

ГАГУЛА, f. Вук вели, да се у Срему тако зове некаква црна водена птица; ја сам ту реч чуо у Срему као епитет гуски, која *гаче*; међутим нека је овде примећено, да Турци реку *гага* кљун.

ГАДАР, m. ГАДАРА, f. ГАДАРИЈА, f. од турскога *гадаре*, обично *кадере*, сабља оштра с обе стране, коју обично вешају испод седла с једне стране.

ГАЗДАЛУК, m. мађарска реч са турским репом.

ГАЗИ, в. газија.

ГАЗИЈА, m. од арапског *гази*, које као супстантив значи ратник, нарочито који се бори за веру, уопште војник мусломанин; а значи и победитељ, победник; као адјек-

тив иста реч у арапском значи: мрачан (кад је реч о ноћи), иначе: сјајан, трајан, обилат, савршен, испуњен, изредан. (У персијском означава *гази* онога који по ужету игра.)

ГАИП, adj. од арапскога *гаиб*, *каиб*, одсуство, невидовност, све што нам је скривено, тајна, ствар духовна или будућа.

ГАЈБА, f. ми ту реч имамо у смислу: крлетка, клетка (кавез); а у персијском значи тул за стреле.

ГАЈДЕ, pl. Турци такође веле *гајда*, што су свакако од нас узели, јер Турци немају гајде као свој народни музички инструменат.

ГАЈРЕТ, m. арапска реч, значи: ревност, ревновање, срчаност, племенитост, завист; (а значи и подне, југ).

ГАЈТАН, m. Вук је означио ову реч као турску, и заиста у турском *гајтан* или *кајтан* значи свилена или памучна узица, којом се нарочито одело порубљује или се праве од ње петље. Међутим Маћејовски у Hist. Praw. Słow. II. изд. II. део, стр. 201. доводи *гајтан* у Србаља и у Руса од *гај*, gajum, haga, hajare (у Диканжа), откуда у Пољака *гаић*, отварати шуму за сечу, почињати суђење.

ГАЈТАНИТИ, ср. гајтан.

ГÂК, у нас значи иначе чапља; у арапском значи гавран.

ГАЛИБА, adv. на сву прилику; арапска реч. (У Босни.)

ГАЛИН, у српском значи коња вранца; међутим као име за коња (види Мишко и *Галин* у „Тврдице“ Ј. С. Поповића) могло је доћи и од арапскога *гали*, *галин*, драг, драгокуп, скупоцен (кад је реч о ствари или роби).

ГАМЗИГРАД, старе зидине у Црној Реци у источној Србији, а ту је некад био римски град. Вук вели, да тамо има много змија, и дало би се име Гамзиграда отуда извести (гамизати, гамзити, гмизати). Међутим нека је овде на сваки случај примећено, да у арапском *гамиз* значи ствар

која је предмет зависти и жеље, *гамис* значи мрак, невидован, мрачан (кад је реч о ноћи); а у персијском *гамнак*, *гамгин*, значи тужан, сетан, жалостан; *гамзеде* значи тужан, врло тужан; *гамзеда*, који лови, који разгони тугу, утешитељ; ако је дакле име том граду дошло за турска господства, није могућност искључена да му је искон од арапскога или персијскога.

ГАНАЧ, в. канца.

ГАНИ, adj. богат, плодан, родан; арапска реч.

ГАНИЛУК, m. богатство; од арапско-турскога *ганилик*.

ГАНЦА, в. канца.

ГАРЕЗ, m. од арапскога *гараз*, мржња, јед, срдња, осветљивост.

ГАРГИЈА, f. од турскога *гаргы*, копље.

ГА̀РИБ, Вук само каже, да у Сарајеву употребљавају ту реч, али јој не ставља значење; у арапском значи *гариб* стран, чудноват.

ГАЧАЦ, ср. гак.

ГЕ́РГА, f. Вук тумачи ову реч: гомила, поворка; читава герга. Можда је постала у нас од турскога *каргашалик*, што у турском значи: метеж, ларма.

ГЕРЗЕЛЕЗ АЛИЈА, познато име турскога јунака, који је, по причању, у султаново здравље скочио с коњем у Дунав са будимскога брда, које је после од њега своје име добило. У турском реч *Герзелез* ништа не значи, нити се даје извести од турског корена; него ће бити ова реч испрчена од Szent Gellért (hegy), као што Мађари исто брдо зову, па су Турци у своју славу измислили особита јунака Герзелеза.

ГИЛАН, варош код извора Мораве. У арапском *гил* значи густа шума, или пећина, нарочито пећина лавска; а *гилан* плурал је од арапског *гувел*, што ће рећи змија, змај; а значи и развалина, несрећа, пропаст, најзад и

што на човека напада изненада, што га стамани или му узме памет. Гдекоји хоће *Гилану* да име даду Гнилан, тврдећи да је то његово старо име, које су Турци само покварили. Примећујем, да у југозападном приморју каспијском има предео један Гилан, који је пре био под Персијом, а сада га држе Руси.

ГОВОРЏИЈА, m. српска реч са турским репом; ср. вашарџија.

ГОЈАЈЛИ, adj. српска реч са турским наставком.

ГОНЏЕ, m. од персијскога *гонче*, ружин пупољак.

ГРАНАЈЛИЈА, f. српска реч са турским репом.

ГРАХ, ГИРАХ, ову су реч Турци узели од Србаља за означење граха (грашка).

ГРАШ, ГИРАШ, турска реч, коју су узели по свој прилици од српскога *грош*, а ми смо је добили од немачкога *грошен*, што опет долази од латинскога grossus.

ГРУШ, ГУРУШ, турска реч, за коју важи оно што је речено код *грош* (в. ту реч). *Карагуруш* звали су Турци неки сребрн ћесарски новац.

ГУБА, f. по свој прилици од арапскога *куба*, лишај, проказа.

ГУНТАВ, adj. ова реч дошла је по свој прилици од арапскога *гундер*, *гундур*, дебео, чест, густ, кабаст.

ГУРАБИЈА, f. од турскога *курабије*, познат сладак колач; а Турци зову тако и сат, који је облика гурабијина. (У персијском реч *гурба*, која је састављена од *гуре* = греш и *аба*, значи неко јело начињено с грешом.)

ГУРБЕТ, m. у арапском значи ова реч туђин, странац, а значи и путовање у туђе земље. (*Курбет* у арапско[м] значи суседство, близина, прилазак, приближење, тесн[о] пријатељство, сродство.)

ГУРЕМА, f. распорећење, размерност; од арапскога *гирм*

Д.

ДАБА, m. (хроми даба), можда долази од арапскога *дабе*, чудовиште.

ДА́БЕТЕР, adj. још гори, још лошији; турска реч; ср. бетер.

ДАБУЛАНА, в. дамбулхана.

ДАВА, ДАВИЈА, f. од арапскога *да'ва, д'ава*, парница, тужба, потраживање.

ДАВИЈАТИ СЕ, ср. дава.

ДАВУЏИЈА, m. од турско-арапске речи *да'ваџи*, тужилац, жалилац (пред судом).

ДАГ, m. турска реч, значи: брдо, планина; у персијском иста реч значи: земља што ништа не доноси, гола планина без дрва, а значи и шума.

ДАГЛИЈА, m. од турскога *даглы*, брдовито, планинац, одметник.

ДАДА, f. персијски *дада*, турски *дади*, слушкиња, нарочито слушкиња код деце.

ДАДИЈА, в. дада.

ДАДИЉА, в. дада.

ДАИРЕ,

ДАИРЕТА, pl. од арапско-персијско-турскога *даире, даирет*, бубањ.

ДАИЏА, m. од арапско-турскога *даи, даји*, ујак.

ДА́ЈА, f. персијско-турски *даје*, обично *таја*, дојкиња. У осталом ову реч нисмо морали преко Турака од Персијанаца добити, јер санскритско *дај*, значи: дојити, а корен је и нашем и персијском језику исти који и санскритском.

ЈАНА! interj. од турскога *дајамак, дајандырмак*, подржавати, подупирати; *дајанмак*, наслонити се, трајати, потрајати, издржати (одатле турско *дајанаџак*, пот-

пора, наслон, уточиште; ***дајак***, потпора, подржавање, паочаница, батина, палица).

ДАЈАНДИСАТИ, v. i. издржати, потрајати, трајати, одупрети се; од турскога ***дајанмак***.

ДАЈАНИСАТИ, ДАЈАНИСАТИ СЕ, в. дајандисати.

ДАЈАНИТИ, в. дајандисати.

ДАЈИЈА, m. од турскога ***даји***, одметник (зато је погрешно писати *дахија*).

ДАЈИЛУК, m. од турскога ***дајилик***, одметништво.

ДАЈКО, в. даица.

ДАЛАК, m. од турскога ***далак***, слезина (у нас је ***далак*** болест, кад отече и отврдне слезина).

ДАЛГА, f. (струја у мору), од турскога *талга*, „волновање" мора.

ДАЛДИСАТИ, v. p. заронити, задубити се; од турскога ***далмак***.

ДАЛКАУК, m. чанколиза, од турскога ***дал*** (ово опет долази од ***далмак***, увући се) и ***каук***, капа; дакле који се човеку у капу увлачи.

ДАЛТАБАН, добар пешак, придевак великога везира Мустафа паше, који је погубљен 1703. г.; био је српска потурица из села Петричика код Битоља и турски га историци и зову *Сирб-ол-асл*, сурови, неписмени Србин.

ДАМ, m. насип; ово смо могли узети и од немачкога Damm; али и Турци имају реч ***дам***, која значи: насип, гат, стреја, тераса.

ДАМА, f. турска реч, значи: шах, игра дама.

ДАМАД, m. персијска реч, значи: зет.

ДАМАР, m. турска реч, значи: жила.

ДАМБУЛХАНА, f. од арапско-персијско-турскога *давулхане* (или *мехтер хане*), правилније *табил хане*, војничка свирка, јека од бубњева и свирала (*давул* турско, правилније арапско ***табил***, велики бубањ).

ДАН, m. стара турска реч која се више не употребљава, значи: зора. Да нису Турци узели некада наш *дан* за своје *саба*, које су нама дали?

ДАНИШМЕНД, m. персијска реч, значи: књижевник.

ДА̀РВА, m. име за вола; ово је узето по свој прилици од мађарскога *darú*, ждрал; али не шкоди приметити, да арапско *давар* значи: стока, домаће животиње.

ДАРМАР, m. од персијскога *тармар*, *тарумар*, расут, расејан, разбацан, испреметан. Међутим ову реч нисмо баш морали преко Турака добити од Персијанаца, јер у санскритском језику значи *дар* ломити, а *мар* мрвити.

ДАРЧИН, m. корица, слатка корица, цимет; од персијскога *тарчин*.

ДАУД, мушко име, Давид.

ДАУЛБАС, m. бубањ; од персијскога *даул-баз*, бубњар.

ДАХИЈА, в. дајија.

ДАХИЛУК, в. дајилук.

ДЀВА, f. од турскога *деве*, камила. *Девеџије* (*девеџи*, камилар) звали су се првих пет јаничарских пукова, којима су заповедници (чорбаџије) имали право, да пре него њихови другови од осталих пукова буду наименовани за заповеднике градским посадама.

ДЕВЕРБАША, m. реч састављена од српскога *девер* и турскога *баша*.

ДЕВЕРМАВИШ, m. турско-арапска реч, од *девр*, окретати се, и *мафиш*, познато тестано јело (листићи).

ДЕВЛЕТ, m. арапска реч, значи: срећа, богатство, царевина, царство, моћ, сила, влада.

ДЕГЕНЕК, m. од турскога *дејнек*, *дејенек*, палица, ударац палицом.

ЏЕД, m. у арапском *џед* значи: отац, дед, праотац; у турском *деде* значи: дед, старешина дервишки, а тако Турци зову свакога дервиша.

ДЕЛАЏИЈА, m. (који дели); српска реч са турским наставком.

ДЕЛИ, adj. од турскога *дели, делу*, луд, храбар, срчан.

ДЕЛИБАША, m. од турскога *дели баши*, заповедник над лаком коњицом.

ДЕЛИГРАД, од турскога *дели* и српскога *град*, Heldenburg а не Narrenstadt, као што Вук протумачи име нашем славном Делиграду од 1806 (за онај од 1876. године не питам).

ДЕЛИЈА, m. ср. дели.

ДЕЛИКАНЛИЈА, m. млад момак, од турскога *дели канлы* (*дели*, луд, *кан*, крв), лудокрван, бујне крви.

ДЕЛИЛУК, m. од турскога *делилик*, јунаштво.

ДЕЛИОРМАН, у Добручи место; у турском значи: шумадија; (*орман* = шума).

ДЕЛКУШИЦА, в. дилкушица.

ДЕМБЕЛ, m. од персијско-турскога *мембел, тембел*, лењ, спор.

ДЕМБЕЛИСАТИ, ср. дембел.

ДЕМЕ, m. од турскога *демет*, кита (цвећа), нарамак, руковет (увек кад је реч о биљкама).

ДЕМЕШКИЊА, в. димискија.

ДЕМИЈЕ, в. димлије.

ДЕМИР, m. од турскога *демир, демыр, тимур*, гвожђе, ленгер.

ДЕМИР-КАПИЈА, познати слапови на Дунаву, од турскога *демыр капу*, гвоздена врата, а тако зову Турци и сваки планински кланац.

ДЕМИРЛИ, adj. од турскога *демирлы*, гвозден.

ДЕМИШКИЊА, в. димискија.

ДЕНДЕРЕК, в. дегенек.

ДЕЊАК, m. од персијскога *дењк*. (У Босни.)

ДЕЊИЗ, m. море; од турскога *дениз*. (У Босни.)

ДЕРБЕДЕР, m. просјак, (дословно: који иде од врата до врата); персијска реч. (У Босни.)

ДЕРБЕНДЕНИЦА, f. (лењштина); да није ова реч постала од турскога *дербенџи*, чувар кланца; па јер овакав чувар друго не ради, него лежи као лењштина, да нису онда Срби начинили ону реч? Ср. дербедер.

ДЕРВЕНТА, познати град у Босни; од персијскога *дербенд* (које Турци изговарају *дервенд*), кланац, теснац.

ДЕРВИШ, m. од персијскога *дериуш*, *дервиш*, сиромах, калуђер мухамедовски (од *дер*, врата, и *виш*, пруђен, лежећив, дакле сиромах који ноћива под вратима од механе или чије велике куће).

ДЕРВИШЛУК, m. од персијско-турске речи *дервишлик* сиромаштво, живот или стање калуђерско.

ДЕРЕ, m. персијско-турска реч, значи: до̑, долина, поток, река.

ДЕРМАН, (Дрман), познате развалине у Хомољу; примећујем, да у персијском *дерман*, значи: снага, помоћ (а значи и лѐк).

ДЕРНЕК, m. Вук вели, да је ово турска реч и да значи сајам; али Турци немају те речи, која је на сву прилику постала од јерменскога *дернек*, празник, сѐло, посѐло, састанак, скупштина.

ДЕ̑РНИ, adj. да није овој речи корен у *дерт* (као *дер-т-ни*)? в. дерт.

ДЕРТ, m. од турско-персијске речи *дерд*, бо̀ља, болест, брига јед; персијско *дерди* значи: бо̀ља, жалост.

ДЕРТЛИ, adj. од турско-персијскога *дердлы*, тужан, бо лестан.

ДЕСПОТО ДАГ, турско име, које су Турци дали Родопи, по српским деспотима, који су при крају четрнаестога столећа у Костендилу имали столицу.

ДЕФТЕР ХАКАНИ, тако се зове турско звање за грунтовне књиге. Ова реч много се употребљава у новим окрузима Србије.

ДИБА, f. персијско-турска реч, која значи: свилена материја, златотканица, порфира. Ср. што је примећено код *аздија*.

ДИБАН, в. диба.

ДИВ, m. од турскога ***дев, див***, исполин, дух, ђаво.

ДИВАН, m. арапско-персијска реч, значи: суд, веће, трем за аудијенције, јавна аудијенција царева; а значи и збирка песама.

ДИВАНАНА, f. од персијскога ***диван*** *ххане*, трем за веће, за суд.

ДИВАНИЈА, f. од персијскога ***диване***, луд, манит.

ДИВАНИТИ, ср. диван.

ДИВАНКАБАНИЦА, ср. диван.

ДИВИТ, m. од турскога ***дивит, девид***, мастионоца (арапски ***деват***, персијски ***девит***).

ДИВЛИЈА, f. (врста пушке); можда је ова реч начињена од ***див***.

ДИВОР, m. Вук сумња, да није ова реч узета место ***диван***; ја бих рекао, да ће то бити узето у песми место ***двор***.

ДИВЧИК, m. од турскога ***дипчик***, кундак на пушци (дакле као доњи део извесне ствари).

ДИГИРМИЈА, f. клин или перо при кроју хаљина или папира; од турскога ***дигирми***.

ДИЗГА, f. од турскога ***дизге***, подвеза за чарапу.

ДИЗГЕН,

ДИЗГИН, од турскога ***дизгин***, вођице.

ДИЗДАР, m. персијска реч, значи: градски заповедник (***диз***, персијски значи: варош, градић, град).

ДИЗЂЕН, в. дизгин.

ДИЗИЈА, f. од турскога ***дизи***, ниӟ.

ДИЗЛУКЕ,
ДИЗЛУЦИ, в. тозлуке.

ДИКИЦА, f. (познат род боце), од турскога *дикен*, трн, боца, чкаљ, жаока.

ДИЛ, m. од персијскога *дил*, срце, јунак; Вук се домишљао, да ће бити место *див*.

ДИЛАВЕР, мушко име, персијска реч, значи: храбар, срчан, јунак (од *дил*, *диле*, срце, јунак); персијско *дилвар*, *дилвер* значи: мудар, оштроуман, паметан; *дил-авер*, који заноси срце.

ДИЛБЕР, m. леп, од персијскога *дил*, срце, и *бер*, привлачи, отимље; дакле који осваја срце.

ДИЛИЈА,
ДИЛИНДАРА, биће да долази од турскога *дил*, језик. јер ове речи кажу се (у милости) несташној, говорљивој девојчици.

ДИЛКУШИЦА, f. од турскога *дил*, језик, и *куш*, птица дакле птица која говори, и у толико Вук има право; али Турци не зову папагаја *дилкуш*, него ће дилкушица бити поникла код босанских песника.

ДИЛЧИК, в. дивчик.

ДИМИЈЕ, в. димлије. (У Босни.)

ДИМИРЛИ, в. демирли.

ДИМИСКИЈА, f. од *Димишк*, *Демешк*, арапско име за Дамаск.

ДИМИТ, m. ако није од турскога *демет?* в. код деме.

ДИМИШКИЈА,
ДИМИШЋИЈА, в. димискија.

[illegible]МЛИЈАШ, ср. димлије.

[illegible]МЛИЈЕ, pl. широке чакшире; од турскога *дими*, памучно платно.

[illegible]Н, m. арапска реч, значи: вера, закон.

ДИНДУШМАНИН, m. арапско-турско-персијска реч, од *дин*, вера, и *дышман*, *дышмен*, непријатељ, противник.

ДИНСУЗИН, безверник, од арапско-турскога *динсиз*.

ДИРАЧ, (ДЫРАЧ), турско име за Драч.

ДИРЕК, m. од турскога *дирек*, ступ, балван, катарка; (персијско *дирахт* значи; дрво, катарка, ступ).

ДИРЕКАЧ, ср. дирек.

ДИРЕКЛИЈА, ср. дирек.

ДИРИНЏИТИ, v. i. без одмора радити тежак посао; од персијскога *ринџ*, *ренџ*, труд, мука; *ренџиде*, мучити се, одакле метатезом наше диринџити. Вук је протумачио ту реч са faulenzen, ленствовати; али у војводству се она у горе означеном смислу употребљава.

ДИШЕР, interj. на поље! излази! од турскога *диш*, споља, спољашњост.

ДИШЕРИСАТИ, ср. дишер.

ДИШИЈА, f. у Босни у смислу: женско; у Србији у смислу: женка у птица; од турскога *диши*.

ДИШПАРА, f. од турскога *диш*, зуб, и *параси*, новац; тако се звала плата, коју је Турчин каткад узимао од раје, код кога се частио, као наплата што је тупио зубе.

ДОАКАТИ, ср. хак.

ДОБРЕВЕНЕДИК,

ДОБРЕВЕНДИК, турско име за Дубровник.

ДОБРИЗИН,

ДОБРИЏЕ, турско име за Добручу.

ДОБУЛАНА, в. дамбулхана.

ДОВА, f. од арапскога *ду'а*, молитва.

ДОВИЈА, f. манастирска кујна; да није то какав каламбур начињен са *дова*, како да је у кујни право место где се калуђери богу моле?

ДОВИЈАР, m. надзорник над кујном, ср. довија.

ДОКСАТ, m. изгледа да је турска реч, али је сами Турци не употребљавају.

ДОКУСУРИТИ, ср. кусур.

ДОЛАМА, f. Вук вели, да је ово турска реч, а тумачи је, да је српска (!) дугачка хаљина, преко које се паше појас; напротив Кифер и Бјанки веле у свом речнику, да је турско *долама, доламан* узето од Мађара (dolmány), и тумаче, да се тако звала горња чојана хаљина, коју су јаничари носили, кад нису били у рату. У књижици „Турцизми у Босни“ каже се, да је *долама* узета од турскога *доламак,* окружавати, пасати, те по томе да је то хаљина, по којој се паше! Свакако усиљена дедукција. Ја мислим, да је *долама* у овом облику српска реч, која је дошла од *далматике*, дугачке доње хаљине с кратким рукавима, коју су стари Римљани носили угледајући се на Далматинце.

ДОЛАП,

ДОЛАФ, m. од турскога *долаб,* орман, шкриња уопште: посебице значи орман округао, који се окреће у зиду, па се на њега меће, што се шаље у харем (као: јело, пиће и т. д.), или из харема на поље, а да женске не могу видети онога, који ствари доноси и односи, као ни он њих; још значи та реч у турском и бунар на точак за заливање баште, јама за хватање зверова, мотовило за свилу, као и што се окреће уопште; што *долаб* значи и сплетке, заседе, то је зацело постало у преносном смислу због важне улоге његове у харему. (У персијском *дылаб* значи врста ормана у зиду, који изгледа као прозор.)

ДОЛДРМА, f. од турскога *дондырма,* лед са шећером и другим зачинима (*дон* = лед, *дырмак* = чинити, правити).

ДОЛИБАША, ср. долија.

ДОЛИЈА, f. Ако и има у турском реч *долу*, која значи пуно, (а *долија* и ваља да је пуна, као чаша, из које се напија), ја мислим, да јој је ближи корен у латинском dolium, буре.

ДОЛМА, f. турска реч, значи: надев, исечено месо ситно са пиринчем, напуњено зеље; а значи и неко турско јело, као и кућа од слаба материјала, где су зидови којекако спртљани.

ДОМАЗЛУК, m. српско-турска реч (која се никако не може изводити из турскога *домузлик*, свињац).

ДОМУЗ, m. турски *домуз*, *домиз*, свиња.

ДОМУЗПОТОК, место у Србији на цариградском друму; ср. домуз.

ДОРАСТ, в. дорат.

ДОРАТ, m. од турскога *дору*, *дори*, *дури*, *дуру*, мрк, и *ат*, коњ, дакле мрков; (арапско *дори* значи такође мрк).

ДОРАТАСТ, в. дорат.

ДОРИН, ср. дорат.

ДОРО, ср. дорат.

ДОРЋОЛ, познати део Београда од дунавске стране, где су до 1862 године Турци живили; турско *дöрт*, боље *дорт*, значи: четири, а *јол* рећи ће пут, дакле *дорћол* значи: четири пута, раскршће. И цариградска Пера има свој Дорћол.

ДОРУША, ср. дорат.

ДОСЛУК, m. од персијско-турскога *достлик*, пријатељство. У новије време почели су, нарочито у новинама новосадским, дотеривати *дослук*, на *дослух*, те веле за кога, да живи у *дослуху* с киме!

ДОСТ, m. од персијскога *дост*, пријатељ.

ДОСТАНА, име женско, од персијског *достане*, *достани*, пријатељски.

ДРАМ, m. арапски *дирхем*, $^1/_{400}$ део оке; ср. грчко *δραχμα*.

ДРАМЛИЈА, ср. драм.

ДУВАК, m. од турскога *дывак*, покривало, којим се покрива невеста, кад је воде младожењиној кући.

ДУВАН, m. од арапскога *духан*, обично *духхан*, дим, пара, дуван.

ДУВАНИТИ СЕ, ср. дуван.

ДУВАНИЦА, ср. дуван.

ДУВАНИШТЕ, ср. дуван.

ДУВАНКЕСА, ср. дуван.

ДУВАНЏИЈА, m. од арапско-турскога *духанџи*.

ДУВАР, m. од персијскога *дувар*, *дивар*, зид.

ДУГАЈЛИЈА, m. српска реч са турским наставком.

ДУГМАЛИ, adj. турска реч, ср. дугме.

ДУГМЕ, n. од турскога *дӧјме*, пуце.

ДУД, m. од турскога *дуд*, *тут*, *дут*; (персијско *тут*, значи и дуд, али и гомила, хумка, брдељак).

ДУДА, име женско, од персијскога *дуду* (место *тути*), папагај; Турци зову *дуду* најстарију кћер у кући, особито је ово тепање уобичајено у Цариграду и у Леванти код Грка и Европљана. Јерменска деца зову матер своју *дуду*.

ДУДАР, ср. дуд.

ДУДАРА, ср. дуд.

ДУДИЊА, ср. дуд.

ДУДУК, m. од турскога *дыдык*, фрула с писком (а можда су Турци од нас узели ту реч).

ДУДУКАТИ, ср. дудук.

ДУЗЕН, m. белило и руменило, оно што је кокетно; од турскога *дызен*.

[Д]УМ, m. од турскога *дӧным*, комад њиве мањи од дана орања.

[ДУ]МЕН, m. од турскога *дымен*, крма; а Турци су опет узели ту реч од талијанскога timone.

ДУМЕНИСАТИ, ср. думен.

ДУМЕНЏИЈА, m. од турскога *дыменџи*, крманош.

ДУНДАР, m. од персијскога *дындар*, *дымдар*, репат (*ситареј дымдар*, репата звезда); а значи и заштитница (аријергарда) у војсци, командант заштитнице, причува (резерва). Ср. маџарско dandár, бригада.

ДУНЂЕР,

ДУНЂЕРИН, m. од турскога *дылђер*.

ДУНЂЕРИСАТИ, ср. дунђер.

ДУНЂЕРЛУК, од турскога *дылђерлик*.

ДУПЛА ЧОКА, ДУПЛА ЧОХА, веле Турци за неко дебело сукно, а то означење узели су очевидно од нас.

ДУР!

ДУРА! императив од турскога глагола *дурмак*, остати: стани! стој! чекај мало!

ДУРАНЦЛИЈА, f. глођва, бресква која се не цепа; ову реч ми смо добили од маџарскога duránczi, duránczli, а Маџари су је начинили од немачкога Durantsch, чему ће опет бити корен у латинскоме durus, тврд.

ДУРБАК, m. од турскога *дур*, стој, и *бак*, гледај.

ДУРБИН, m. од персијскога *дур-бин*, који далеко види. оштроуман; телескоп, лорњет (*дур*, далеко, удаљен, *бин*, вид).

ДУРМА! interj. турска реч, значи: не стој!

ДУРМАДАН, adv. непрестано, без престанка; турска реч, (У Босни.)

ДУСТАБАН, m. од турскога *дызтабан*, раван табан (*дыз*, раван).

ДУЋАН, m. од персијско-арапскога *дыћан*; ср. талијанско doghana.

ДУЋАНЏИЈА, m. од персијско-арапско-турскога *дыћанџи*

ДУХАН, в. дуван.

ДУХАНИТИ СЕ, в. дуванити се.

ДУХАНИЦА, в. дуваница.

ДУХАНКЕСА, в. дуванкеса.

ДУХАНЏИЈА, в. дуванџија.

ДУШЕК, m. турска реч, значи: постеља, модровац.

ДУШЕКЛУК, n. од турскога *душеклик*.

ДУШМАН,

ДУШМАНИН, m. од персијско-турскога *дышман*, боље *дышмен*, непријатељ, противник.

ДУШМАНЛУК, m. од турскога *дышменлик*, непријатељство, мрзост.

Ђ.

ЂАВРК, m. велик комад хлеба; можда је постало од персијскога *ћаверк*, птичије гнездо, или од персијскога *ћаверк*, неко поврће налик на краставац и које се исто тако меће у оцат. У осталом ср. *ђеврек*.

ЂАЂА,

ЂАЂАШ, adv. од персијскога *ђахђах*, каткад, кашто.

ЂАК, реку Турци за: *ђак*, *ђакон*.

ЂАКЧЕ, кажу Турци за: ђачки = латински. И *ђак* и *ђакче* узели су од Срба босанских.

ЂАУР,

ЂАУРИН, m. од турскога *ђаур*, *ђавур* (а ово је покварено од арапскога *ћафир*, или персијскога *гебр*), неверник, кривоверник, јеретик. Тако Турци називају хришћане, да би их погрдили.

ЂЕБРА, f. од турскога *ђебре*, као кеса од козине, која се навуче на руку, па се њом чисти коњ. Ср. персијско *тубре*, *тубере*, зобница, торба.

ЂАИР, m. накит; од арапскога *џевахир*, драго камење.

ВЂИР, m. од персијскога *ћарђир* (изговара се *ђевђир*) цетка.

ЂЕВРЕК, m. турска реч, значи: ломко, трошно, слабо, крто, а тако се зову и неки колачи; а турско *чӧрек* значи колач са маслом, који Грци праве са шећером, жуманцетом и кашто с млеком.

ЂЕЦЕЛУК, m. спаваћа капа; од турскога *ђецелик*, (*ђеце* = ноћ).

ЂЕИСИЈА, f. од турскога *ђејси*, одело, кошуља, обука.

ЂЕЛ! императив од турскога *ђелмек*, доћи; дакле значи: дођи! ходи!

ЂЕМ, m. турска реч, жвале.

ЂЕМИЈА, f. од турскога *геми*, лађа.

ЂЕНДАР, в. ђердан.

ЂЕНЕ, adv. турска реч, значи: и опет; *ђене ђене*, прилично.

ЂЕРДАН, m. персијска реч, значи: грло, гуша, предњи део врата.

ЂЕРДАП, познати слап на Дунаву; долази од персијскога *ђирде*, вртлог, и *аб*, вода.

ЂЕРДЕК, m. турска реч, значи: ложница.

ЂЕРЂЕВ,

ЂЕРЂЕФ, m. турска реч.

ЂЕРЗ, m. од турскога *кырез*, соко, млад кобац, отуда у нас значење: момак.

ЂЕРИЗ, m. персијска реч, значи водовод.

ЂЕРЧЕК, m. збиља, истина, турска реч.

ЂЕЧЕРМА, f. од турскога *гечирме*, неки прслук без рукава.

ЂИДА, в. ђидија.

ЂИДИ, в. ајђиди.

ЂИДИБАША, m. склопљена реч од *ђиди* и *баша;* в. ђидија и баша.

ЂИДИЈА, f. курва, од турскога *ђиди*.

ЂИЗДИН, в. дизгин.

ЂИЛАС, m. можда је ово од арапскога *дилаз*, борба, судар, битка, притисак.

ЂИЛАСНУТИ, ср. ђилас.

ЂИНЂУВА, f. од турскога *инџу*, бисер; ср. маџарско gyöngy.

ЂОГА, в. ђогат.

ЂОГАТ, m. белац, од турскскога *ђöк*, небо, и *ати*, коњ; дакле коњ длаке као небо.

ЂОГАТАСТ, в. ђогат.

ЂОГИН, в. ђогат.

ЂОГО, в. ђогат.

ЂОГУША, ср. ђогат.

ЂОЈА, adv. тобоже, од персијскога *ђуја*.

ЂОН, m. турска реч.

ЂОНОВИЦА, f. врста смокве, ср. ђон.

ЂОР, од турскога *ђор*, императив од *ђормек*, видети, отуда турска узречица *ђор ћутук* за пијана човека, да је (пијан) као слеп пањ.

ЂОРДА, в. ћорда.

ЂОРНУТ, ср. ђор.

ЂОРНУТИ СЕ, ср. ђор.

ЂОТАТИ, ср. ђотлук.

ЂОТЛУК, m. од турскога *ђöт*, стражњица, дупе.

ЂУБРА, ср. ђубре.

ЂУБРЕ, n. од турскога *ђыбре*, смет, гној.

ЂУБРЕТАР, ср. ђубре.

ЂУБРИТИ, ср. ђубре.

ЂУБРИШ, ср. ђубре.

ЂУБРИШТЕ, ср. ђубре.

ЂУВЕГИЈА,

ЂУВЕГЛИЈА, m. од турскога *ђöјегы*, обично *ђывеј*, младожења, муж, зет.

ВЕЗ, adj. ружичаст, румен, турска реч.

ЗЕЗЛИЈА, f. од турскога *ђувезлы*, ружичасто.

ВЕНДИЈА, f. од турскога *ђывенди*, курва.

ЂУВЕЧЕ, n. од турскога *ђывеч*, земљан суд извесна облика, за печиво меса (а значи и само оно јело што се у њему пече).

ЂУГУМ, m. од турскога *ђуђум* (изговори *ђујум*), велик суд бакрен за воду.

ЂУЗЕЛ, adj. од турскога *ђызел*, лепо, елегантно, добро, дивно.

ЂУЗЕЛАНА, f. састављена реч од турскога *ђызел*, лепо, и *ана*, мати.

ЂУЛ, m. од персијскога *ђыл*, ружа; в. ђуле.

ЂУЛАБИЈА, f. ово је дошло или од арапскога *џылаб*, сируп, неко пиће начињено са воћем, шећером или медом; или од персијскога *ђылабије*, неки слатки колачи.

ЂУЛАШИК,

ЂУЛАШИН, ср. ђул.

ЂУЛ-БАКЛАВА, f. реч склопљена од *ђыл* и *баклава*, неки колач који изгледа као ружа; ср. ђул и баклава.

ЂУЛВЕЗИЈА,

ЂУЛВЕЗЛИЈА, ср. ђувезлија.

ЂУЛГОНЏЕ, n. од персијскога *ђылгонче*, пупољак ружин.

ЂУЛЕ, n. од турскога *ђылле*, тане.

ЂУЛИБРИШИМ, m. биљка нека, од персијскога *ђыл*, ружа, и *ибришим*, свила.

ЂУЛИСТАН, m. од персијскога *ђылистан*, *ђылситан*, башта од ружа, леја од ружа; арапски реку *џылесан*.

ЂУЛНАР, m. од арапскога *џылнар*, (место *ђылнар*), шипков цвет, шипак, трешња.

ЂУЛЕ,

ЂУЛСА, f. од турско-персијскога *ђыл су*, *ђыл сују*, ружина вода.

ЂУМИШЛИ, adj. од турскога *ђымиш*, сребро, *ђымишли*, сребрн.

ЂУМРУК, m. царина; ми смо ову реч узели од турскога *ђӧмрык*, а Турци је узели од грчкога *κουμέρκι* (у сред-

њем веку ми смо отуда имали *кумерак*), а Грци су је узели од латинскога commercium.

ЂУМРУКАНА, f. царинарница, од турскога *ђӧмрык ххане.*

ЂУМРУКЧИЈА, m. царинар, од турскога *ђӧмрыкчи.*

ЂУНИЈА, f. од персијскога *ђуне,* облик, спољашњост, начин, средство, сорта.

ЂУНЛЕ, в. ђуле.

ЂУТУРЕ, adj. од турскога *ђӧтыре. ђӧтыри, ђутуру,* све укупно.

ЂУТУРИЦА, ср. ђутуре.

ЂУТУРИЦЕ, в. ђутуре.

ЂУТУРИЧАР, ср. ђутуре.

Е.

ЕВЕНКА,

ЕВЕЊКА, f. у персијском *хевенк, авенк, авенг* значи обешено грожђе и т. д.; ср. овењача.

ЕВЕТ, adv. од турскога *евед,* да, тако је.

ЕВЛАД, m. од арапскога *евлад* (плурал од *велед*), деца, али се употребљава као сингулар.

ЕВЛИЈА, m. светац, од арапскога *евлија* (плурал од *вели*), божији пријатељи, светитељи (*евлија* плурал је арапски и од *вали,* губернатор, министар; а у турском *евли, евлы* значи: ожењен човек, онај који има кућу).

ЕГБЕ, n.

ЕГБЕТА, pl. од турскога *хегбе* (изговара се *хејбе*), бисаге.

ЕГЛЕН, m. од турскога *ејленце, егленце,* забава, провођење времена.

ЕГРИ, adj. од турскога *ејгри,* у изговору *егри, ејри,* криво, косо.

ЕМ, мушко име, од арапскога *едхем,* тамне боје, мрк (нарочито се тиме означава коњ више вране длаке).

ЕНЕ, од турскога *Едирне,* Дринопољ, Адријанопољ.

ЕЗАН, в. језан.

ЕЈАЛЕТ, m. арапска реч, значи: кнежевина, округ, губернија. *Белград ејалети*, београдска губернија (Србија).

ЕЈВАЛА! interj. реч употребљена при поласку, и кад се захваљују, од турскога *еј валлах*, добар бог.

ЕЈУБ, мушко име, Јов.

ЕКБЕР, арапски суперлатив, највећи, најстарији.

ЕКМЕК, m. од турскога *итмек* обично *екмек*, хлебац; *бајат етмек*, сух хлебац, осушен хлеб (у турском *екмек* значи: сејати).

ЕКМЕЏИЈА, m. од турскога *етмекџи*, *етмекчи*, *екмеџи*, хлебар.

ЕКМЕЈЏИЈЋ, презиме, ср. екмеџија.

ЕКМЕЏИЛУК, m. од турскога *етмекџилик*, хлебарев занат или занимање.

ЕКРЕМ, арапски суперлатив, највећи, најплеменитији, најмилостивији.

ЕКСЕР, m. од турскога *ексер*, *енсер*, клин.

ЕКСИК, adj. турска реч, значи: мање, недостатак, мана, мањак.

ЕКСИКЛУК, m. од турскога *ексиклик*, мана, недостатак, мањак.

ЕКСИЧАН, adj. турски *ексиклы*, недостатачан, оштећен, ср. ексик.

ЕЛБЕТ, в. елбетена. (У Босни.)

ЕЛБЕТЕНА, adj. од турскога *елбете*, на сваки начин, свакако. Вук је погрешно упутио на *хелбетена*.

ЕЛВАНИЈА, f. нека јабука, ср. халва.

ЕЛЕ,

ЕЛЕМ, conj. од турскога *хеле*, дакле.

ЕЛИКСИР, m. од арапскога *ел-иксир*, јако пиће, снажан лек.

ЕЛЋЕН, m. од турскога *елќен*, *јелќен*, ветрило (*јел* = ветар).

ЕЛЧИБАША, m. ср. елчија и баша; главни посланик.

ЕЛЧИЈА, m. од турскога *елчи*, правилније *илчи*, посланик, поклисар, одасланик, дипломатски деловођа.

ЕМ, в. хем.

ЕМА, conj. од турскога *хеман*, *хемен*, баш, само, не више, дакле, управо.

ЕМАН, в. хеман.

ЕМЕР, m. заповест; арапска реч. (У Босни.)

ЕМИН, m. арапска реч, надзорник, цариник, закупник.

ЕМИР, m. арапска реч, губернатор, поглавица, владалац, кнез; тако се зову потомци Алије, рођака Мухамедова. *Емири алем* звао се онај чиновник портин, који је носио с помпом заставу, *санџак*, губернаторима, као и господарима Влашке и Богданске, у знак њихове инсталације.

ЕМРЕНИСАТИ СЕ, v. r. у Босни у смислу заљубити се у што; турски *емренмек*, *имренмек*.

ЕМШЕРИЈА, в. хемшерија.

ЕМШО, в. хемшо.

ЕНГА, в. енђа.

ЕНГЕЧА, f. скоба, од турскога *јенђеч*, *јенгеч*, рак.

ЕНГИЛ; *бyjык Енгыл*, велики Ингул, и *кычык Енгыл*, мали Ингул, зову Турци две реке у Новој Србији у Русији.

ЕНДАЗЕ, в. ендезе.

ЕНДЕЗЕ, n. од персијскога *ендазе*, аршин.

ЕНДЕК, в. хендек.

ЕНЂА, f. од арапско-турскога *енђе*, *јенђе*, *јенге*, *јенге кадин*, она која води невесту у жеников кућу, старија јетрва; а у персијскоме *ену* значи: поред, около.

ЕНЂЕБУЛА, ову су реч Срби начинили, јер је не употебљавају Турци; ср. енђа и була.

ЕНЦИЈЕ, n. од турскога *инџу*, бисер.

ЕРБАБ, m. вештак; арапска реч. (У Босни.)

ЕРГЕЛА, в. хергела.

ЕРДЕЛИЈЕ, pl. гаће; ово ће бити по свој прилици од *ердели*, ердељски (Турци зову Ердељ: *Ердел*), дакле би „гаће ерделије“ у песми значиле: гаће ердељске.

ЕРЕЗА, в. реза.

ЕРЕНДЕ, в. ренде.

ЕРЕНДИСАТИ, в. рендисати.

ЕРЗАК, m. храна; арапска реч. (У Босни.)

ЕРИР, m. свилено платно, од персијскога *харир*, свила.

ЕРЛАВ, ср. егри.

ЕРЛИЈА, m. Турчин грађанин; од турске речи *јерли*, *јерли*, што ће рећи онај који припада коме месту, урођеник, земљак.

Е̑РО, ср. егри.

ЕРЋЕК, m. турска реч, мушко, у ком смислу употребљава се у Босни, а у Србији узимају је у смислу мужјака код птица.

ЕРЋЕЛИЈЕ, pl. токе; ово би могло бити само од турскога *ерсекли*, херцеговачки, па је у песми преокренуто; иначе не да се од другог чега довести.

ЕРУМАН, тако Турци по арапском зову Римљане.

ЕСАБ, в. хесап.

ЕСАБИТИ, в. хесапити.

ЕСАП, в. хесап.

ЕСАПИТИ, в. хесапити.

ЕСЕР, m. арапска реч, значи: белег, траг; дакле: паре су на есер, рећи ће: паре су на белегу, на биљези.

ЕСКИ, adj. турска реч, старо, древно, употребљено.

ЕСНАФ, m. арапска реч, каже се и *аснаф*, дружине и заклетници код занаџија; а значи и врсте, облици; (долази од арапскога *синф*, *санф*, дружина, гомила).

ЕСПАП, m. од арапскога *есваб*, обично *есâаб*, *есбаб* (плурал од *себеб*), хаљине, одело, кошуље, а значи и оруђе, последица, средство, побуда. Вук је погрешно упутио на *хесâап*.

ЕЋИМ, в. хећим.

ЕЋИМЛУК, в. хећимлук.

ЕЋИМШТИНА, в. хећимштина.

ЕФЕНДИЈА, m. од турскога *ефенди* (а Турци су га начинили од грчкога *αὐθέντης*), господин, господар, титула, коју Турци дају ученим људима, свештеницима, судијама, чиновницима.

ЕФЕНДИ-КАДИЈА, в. ефендија и кадија.

ЕФРЕНЂ, ЕФРЕНЦ, ЕФРЕНЦИ, тако се на истоку зове Европљанин, Франк, Француз.

ЕФТА, f. седмица; од персијскога *хефте*.

ЕШАК, m. од арапскога *ашк*, узбуђеност, екстаза (у персијском *ешк* значи: суза); ср. ашик.

ЕШЕК, m. магарац; турска реч. (У Босни.)

ЕШЕКЛУК, m. магарећи посао; од турскога *ешеклик*.

ЕШИКОВАЦ, поток у Карловцима поред Магарчевог Брда; од турскога *ешек*, магарац.

ЕШКИЈА, m. тако су Турци у 1876. години звали српске добровољце на Дрини; од арапскога *ешкија*, сиромаси, безобразници, продрзљивци, зликовци, разбојници, винопије, они који се слабо освржу на веру. За љубитеље каламбура нека је ово додато, да у арапском *езкија*, као плурал од *зеки*, значи: врстан, ваљан, поштен, праведан, мудрији, оштроумнији; а арапско *есхија*, плурал од *сахи*, значи: племенити. Па кад смо већ код каламбура, бесамртни јунак *Зека* капетан 1813. године са тадашњим подринским *ешкијама* славно је погинуо.

ЕШКИЛЕ, adv. од арапскога *ашкиле*, с љубављу, драге воље; ср. ашик.

Ж.

ЖАГОР, ср. џагор.

ЖАГОРИТИ, ср. џагорити.

ЖБАН, в. чобања.

ЖЕБРАК, в. џебрак.

ЖЕБРАТИ, в. џебрати.

ЖЕП, в. џеп.

ЖИВА; Турци веле *чивер, џива, џиве*, а они су ту реч на сву прилику узели од Персијанаца, који веле *џиве, живе*, или обично *жива*; Персијанци и ми биће да смо је из истога заједничкога праизвора добили.

ЖЙК, в. шик.

З.

ЗАБАДАВА,

ЗАБАНБАДАВА, ср. бадава.

ЗАБАТАЛИТИ, ср. батал.

ЗАБИБЕРИТИ, ср. бибер.

ЗА́БИТ, m. арапска реч, значи: господар, поседник, заповедник, губернатор, уопште војнички официр, нарочито који има да одржава јавни ред и покој.

ЗА́БУН, adj. Вук тумачи са: убезекнут, по свој прилици доводећи ту реч од српскога: забуна; али кад се узме *забун* у стиху, који Вук наводи (*забун* аста, ма ослади уста), онда ће пре бити, да то долази од персијскога *зебун* или у обичном говору *забун*, што ће рећи: мршав, слаб, болан; а то исто од прилике значи и *аста* у турском; в. аста.

ЗАГАР, m. огар, од турскога *загар*, ловачки пас; ср. мађарско agár (са артикулом az agár), хрт.

ЗАГАРА, турско име за Загору у Маћедонији.

ЗАДЕ, m. персијска реч, значи: син, рођен.

ЗАКРЕЗИТИ, ср. реза.

ЗАЗЕЈТИНИТИ, ср. зејтин.
ЗАИНАТИТИ СЕ, ср. инат.
ЗАИНТАЧИТИ, ср. инат.
ЗАИРА, f. од арапскога *заххире*, турски покварено *захире*, храна, провизијун за јело.
ЗАЈИЧАР, ЗАЈЕЧАР, варош у Црној Реци у Србији. Име овој вароши даје се са разлогом изводити из *зајац*, зец, теже из *заик*, језик. Но ако је постало за турске владавине, није искључена могућност, да је Зајичар добио име од арапскога *заик*, тесни простор, теснац, тешки и незгодни положај, тесно; *заикат*, тесни предмет, незгодан положај, теснац.
ЗАИШТАЛИТИ СЕ, ср. иштал.
ЗАЈУЛАРИТИ, ср. улар.
ЗАКАДИЈАТИ СЕ, ср. кадија.
ЗАКЕСЕРИТИ, ср. кесер.
ЗАЛФ, ср. зарф.
ЗАМАНДАЛИТИ, ср. мандал.
ЗАМБАК, в. занбак.
ЗАМЕДИЈА, f. од арапскога *захмет, захметије*, мука, труд, умор; а значи и боља, болест, туга, жалост.
ЗА́МЕТ, в. замедија.
ЗА́МЕТАН, ср. замет.
ЗАМЕТКАВГА, ср. кавга.
ЗАМЕТЉИВ, в. за́метан.
ЗАМЕТНИКАВГА, ср. кавга.
ЗАМУМУЉИТИ, v. p. ова реч биће да долази од арапскога *мумул*, нека болест у очима.
ЗАНАТ, m. од арапскога *сан'ат, занаат*, вештина, мајсторија.
ЗАНАТЛИЈА, m. од арапско-турскога *сан'атли*, вештак.
ЗАНАЦИЈА, од арапско-турскога *сан'атчи*.
ЗАНБАК, m. од арапско-персијско-турскога *замбак*, крин.

ЗАПАЗАРИТИ СЕ. ср. пазар.

ЗАПАШИТИ, ср. паша.

ЗАПТ, m. од арапскога *забт*, држање, чување, стезање, поседовање, притежавање, управљање (у политичком смислу).

ЗАПТИТИ, ср. запт.

ЗАПЧИЈА, m. од арапско-турскога *забтџи*, управник, губернатор, онај који одржава у запту.

ЗАР, m. танко покривало, танка кожица, танка љуска; персијска реч.

ЗАРАР, m. од арапскога *зарр*, *зарар*, штета, губитак, жалост; штетно, штетоносно.

ЗАРАРИТИ, v. p. од арапско-турскога *зарар итмек*, *израр*, причинити штету; ср. зарар.

ЗАРЗАВАТ, m. зелен и поврће (на пијаци); од персијскога *себзеват* (плурал од *себзе*).

ЗАРУРЕТ, m. од арапскога *зарура*, *зарурет*, прека потреба.

ЗАРФ, m. арапска реч, значи: дух, вештина, оштроумље, елеганција, ваза, корице, замотак, потчашњак, доњи мољ.

ЗАУЛАРИТИ, ср. улар.

ЗАФАИТ, m. Вук вели, да је турска реч, а не каже јој значење; узета је од арапскога *заваид*, побочни дохотци; у арапскоме је као нека фраза: *аваид заваид*, дохотци. Стих: „да госпођи зафаита нема“, хоће дакле да рекне: да госпођа нема ништа више тражити, јер је све понела.

ЗАФЕРАН, m. од арапскога *за'феран*, шафран.

ЗАХМЕДИЈА, в. замедија.

ЗАХМЕТ, m. труд, мука; арапска реч. (У Босни.)

ЗАЏАКАТИ, ср. џакати.

ЗАШЕЋЕРИТИ, ср. шећер.

ЗБАОЧ, в. балчак.

ЗБОНЏАТИ СЕ,

ЗГОНЏАТИ СЕ, v. r. измршавити; можда је од персијскога *зебун*, *забун*, мршав; ср. забун.

ЗЕ̏ВАК, m. од арапскога *зевк*, весеље, уживање.

ЗЕВЗЕК, m. турска реч, значи: нико и ништа, ништа човек, глуп, блебетало.

ЗЕВКАРИТИ, ср. зевак.

ЗЕИТИН, в. зејтин.

ЗЕИТИНИТИ, ср. зејтин.

ЗЕИТИНИЦА, ср. зејтин.

ЗЕИТИН-ТАНЕ, в. зејтин-тане.

ЗЕИТУНИ, в. зејтуни.

ЗЕЈТИН, m. од арапскога *зејтун*, маслина.

ЗЕЈТИНИТИ, ср. зејтин.

ЗЕЈТИНИЦА, ср. зејтин.

ЗЕЈТИН-ТАНЕ, в. зејтин и тане.

ЗЕЈТУНИ, adj. турско-арапска реч, маслинине боје.

ЗЕЛЕНА КАДА,

ЗЕЛЕНКАДА, f. познати лепи цвет, долази од персијскога *зерин кадах* (*зер*, злато, *кадах*, чаша), златна чаша.

ЗЕМАН, m. арапско-персијска реч; у арапском значи: време, столеће, свет, срећа; у персијском: смрт, умирање.

ЗЕМБЕРЕК, m. витоперо на часовнику; турска реч.

ЗЕМБИЛ,

ЗЕМБИЉ, m. персијски *земб̂ед*, *зембел*, *зембил*, *зембир*, арапско-турски *зембил*, кошар од рогоза.

ЗЕМУН, или обично *Земин* зову Турци варош *Земун*.

ЗЕНЂИЛ, adj. од турскога *зенђин*, богат.

ЗЕНЂИЛУК, m. од турскога *зенђинлик*, богатство.

ЗЕНЏЕФИЛ, m. ђумбир, исијот; арапска реч. (У Босни.)

ЗЕРА, f. у Срему веле: нема ни *зере*, т. ј. нема ништа; долази од арапскога *зер*, *зера*, *зерет*, врло мален мрав, уопште тако ситна стварка као атом; ср. француско zéro.

ЗЕРДАВ, m. Вук вели, да је то немачко Zobel, а Вукасовић у својој Зоологији каже, да је то хермелин; међутим Турци веле за Zobel *самур*, а у турском *зердава*, *зердева* значи: куна, немачки Goldmarder, и ово последње значење биће коректније и за нас, тим пре, што у персијском *зерд* значи: жуто, плаво (за косу), бледо, шафранове боје.

ЗЕРДАСТ, adj. од персијскога *зерд*. (У Босни.)

ЗЕРДЕ, n. Вук вели, да је то неко тестано јело с медом, које се хладно једе; али Турци зову тако кувани пиринач (пилав) са шећером и бојадисан шафраном да је жут (ср. зердав), а зову га иначе и *зерде-пилав*, па га нарочито употребљавају у свадби.

ЗЕРДЕЛИЈА,

ЗЕРДЕНЛИЈА, f. персијско-турско *зерделы*, врста мале слатке кајсије са горком језгром; држе, да су те кајсије врло нездраве.

ЗЕЋИР, m. како Вук каже, у нас значи та реч: прстен, и он вели да је турска; али у турском језику нема те речи и могло би се, према значењу, изводити само од *зинџир*, ланац. (У арапском *зеќир* значи тајни уд мушки.)

ЗЕХЕР, m. отров; персијска реч. (У Босни.)

ЗИЈАМЕТ, m. од арапскога *зи'амет*, заповедништво, војнички феуд са годишњим дохотком од најмање 2000 аспри; који има такав феуд, зове се *заим*.

ЗИЈАН, m. персијска реч, штета.

ЗИЈАНИТИ, ср. зијан.

ЗИЈАФЕТ, m. арапска реч, дочек госта, гостољубље, гозба, част. Наши Бошњаци веле: кад му видиш *кијафет* (одело, спољашњи изглед), дао би му *зијафет*, т. ј. гледајући га како господски изгледа, би се човек преварио.

ЗИЛЕ, m. од турскога *зил*, кастањета. Вук је, мислим, погрешно протумачио са тањирима у турској музици, или иначе са цимбалима.

ЗИНДАН, m. персијска реч, тамница. Ову реч употребљавају Срби у Маћедонији.

ЗИРАТАН, adj. од арапскога *зира'ат*, пољоделство, земљорадња, орачки посао.

ЗИРАТИТИ, v. i. арапско-турски *зира'ат ит*, обрађивати земљу; ср. зиратан.

ЗИФТ, m. арапско-турска реч, иначе *сифт*, смола, а значи и оно што се у чибуку од пушења дувана нахвата; дакле: црно као *зифт*, било би немачки: pechschwarz.

ЗОЛОТА, f. од турскога *золота*, *золоте*, *изелоте*, стари турски новац од 30 пара; ову су реч узели Турци од Руса.

ЗОР, m. персијско-турска реч, снага, моћ, сила, насиље.

ЗО̂РАН, ср. зор.

ЗОРБА, f. насиље, буна, устанак; турска реч.

ЗОРЛИ, adj. од турскога *зорлы*, јак, снажан, силовит, жесток.

ЗО̂РНО, ср. зор.

ЗОРТ; хоћеш *зорт!* од арапскога *зорт*, *зорта*, обично у говору *зарт*, прдеж.

ЗОФОРАН, ср. заферан.

ЗУАВ, m. познати француски војници, који носе турско одело; ово име дошло је од арапскога *зыаф*, брз, нагао.

ЗУБУН, m. од турскога *зыбун*, *зибун*, горња хаљина са кратким рукавима; ср. француско jupon.

ЗУЂУР, adj. од турскога *зуђурд*, *зуђурт*, сиромашан, који нема ништа.

ЗУЛ, m.

ЗУЛОВИ, f. од персијско-турскога *зылф*, кудра косе што низ ухо виси.

ЗУЛУМ, m. од арапскога *зулм*, неправда, угњетавање, тиранство; *залум*, врло неправедан, угњетач

ЗУЛУМКАДА, в. зеленкада.

ЗУЛУМЋАР, ср. зулум.

ЗУЛУМ-ЧАЛМА, ср. зулум и чалма.

ЗУМБА, f. турска реч, пробојац.

ЗУМБУЛ, m. познати лепи и мирисави пролетњи цвет, долази од арапско-персијско-турскога *сымбыл, сынбыл*, што значи и клас.

ЗУ̏РИТИ, v. i. зјати; можда долази од *узур*.

ЗУ̏РЛА, ср. зурити.

ЗУРЛА,

ЗУРНА, f. од турскога *зурна, зырна*, (место *сыра*), свирајка; персијски *сырна, сырнај*.

ЗУФУР, m. препарат неки од живе, mercurius præcipitatus ruber; можда је ова реч од арапскога *зифир*, горко.

И.

ИБРАХИМ, мушко име, Аврам.

ИБРЕТ, m. арапска реч, значи: пример. У Вука погрешно протумачено са речи: чудо.

ИБРЕТИТИ СЕ, ср. ибрет.

ИБРИК, m. арапски и персијски *ибрик*, бокал за воду.

ИБРИШИМ, m. персијска реч, која значи: свила, свилен конац; Персијанци реку и *беришим*.

ИВИЦА, f. од турскога *ив*.

ИЂИТ, m. турска реч, јунак.

ИЗБА, f. соба; ову реч имају сви Словени; у руском значи: соба сељачка; у пољском значи: соба уопште, посебице пак саборница; у чешком *(јизба)* значи соба уопште; Турци имају реч *избе* у значењу: скров, место где се што остави.

ИЗГУБАТИ СЕ, v. r. ср. губа.

ИЗДАТ, m. грч у стомаку, од арапске речи *издираб*, бол у опште, посебице мука у стомаку.

ИЗЂОТАТИ, v. p. ср. ђотлук.

ИЗМЕТ, m. служба, послуга, од арапске речи *ххидмет*, *ххизмет*.

ИЗМЕЋАР, m. слуга, од персијско-арапскога *ххидметћар*.

ИЗМИР, варош Смирна у Малој Азији.

ИЗУМ, в. изун.

ИЗУН, m. допуштење, од арапскога *изн*, допуштење. отпуст.

ИКСАН, в. инсан.

ИЛА, в. хила.

ИЛЕЏИЈА, ср. ила.

ИЛА̀КА, f. мешавина, смеса, од арапскога *алака*.

ИЛАЛ, m. ожичица за чачкање увета, од арапскога *хилал*.

ИЛАМ, m. пресуда, извештај; арапска реч. (У Босни.)

ИЛАХ, m. арапска реч, бог; *илахи*, арапска реч, божански, боговски, славопој богу.

ИЛДИРИМ, надимак Бајазита I. султана, зета царице Милице; од турске речи *јилдирим*, муња, гром, ратни гром.

ИЛИКА, f. као неке плоче и пуцета на прслуку, од турске речи *илик*, петља за пуце.

ИЛИМАН, m. ово ће бити турски облик аријске речи *лиман*, која се и у том виду и у српском језику чује; у турском значи: пристаниште у мору. Ср. грчко *лимани*, француско lac Léman.

ИЛИЦА, f. бања, топлица, од турске речи *илиџе*, која исто значи (*или* у турском значи: топло, млако).

ИЛИЦАР, ср. илица.

ИЛМИ ХХАБЕР, m. арапска реч, значи квита. Овај се израз употребљавао пре у Србији у службеном стилу.

ИЛТИЗАМ, m. арапска реч, закуп, аренда, узимање на се.

ИЛУМ, m. знање; арапска реч. (У Босни.)

ИМАМ, m. оно од камиша (чибука), што се метне у уста; долази од арапскога *имаме*.

ИМАМ, m. арапска реч, значи: лице посвећено обичним пословима богочасти; обични свештеник једне џамије, калиф или мухамедов наследник.

ИМАМЕТ, m. поглаварство, старешинство; оно од камиша што се метне у уста; од арапскога *имаме*. (У Босни).

ИМАМЗАДЕ, m. арапско-персијско-турска реч, значи имамов син, што би се српски рекло поповић.

ИМАН, m. вера, од арапскога *иман, иманет*, вера, закон, веровање; Турци имају за то реч *инан*.

ИМБРЕТЕ, m. биће искренуто од чампраге; в. ову реч.

ИМДАТ, в. индат. (У Босни.)

ИМДИ, в. инди. (У Босни.)

ИМЕТ И МУХАМЕД! крик у мухамедоваца, којим изражавају очајање или негодовање, управо: *ымет и Мухамед јокми!* Зар нема више мухамедовска народа! Арапска реч *ымет* значи народ, вера, секта. (Реч арапска *имет* значи: милост, доброчинство.)

ИМРАОР, m. коњушар; Турци обично реку: *емброххор, емроххор*, што долази од речи *емир*, поглавица, и *аххор*, коњушница.

ИМРЕНИСАТИ СЕ, v. r. реку у новим окрузима у Србији; в. емренисати се.

ИНАД, m. арапска реч, значи као и у нас: пркос, упорност, тврдоглавост.

ИНАЈЕТ, adj. покварен, неваљао, цандрљив, долази од арапскога *хијанет*; (*инајет* у арапском значи: великодушан, титула величаства).

ИНАТ, в. инад.

ИНАТИТИ СЕ, ср. инад.

ИНАЏИЈА, m. од арапско-турскога *инадчи*, тврдоглав, упоран.

ИНАЏИЛУК, m. од арапско-турске речи *инадчилик, инадлик*, тврдоглавост, упорност

ИНГИРУС (ЫНГЫРУС), тако реку Турци Угарска.
ИНГИЛТЕРА, тако зову Турци (по талијанском) Енглеску.
ИНГЛЕЗ, ИНГЛИЗ, ИНГИЛИЗ, тако реку Турци Енглез.
ИНДАТ, m. помоћ, од арапскога *имдад*, помоћ, помагање.
ИНДИ, conj. дакле, од турскога *имди*, дакле, тако.
ИНЕБОЛИ, турско име за Никопољ у Бугарској.
ИНЛА, в. хила.
ИНСАН, m. човек уопште, арапска реч.
ИНЂАР, m. порицање, одбијање, неодобравање, арапска реч.
ИНЂАРИТИ, ср. инђар.
ИНЦЕ, adj. турска реч, значи: ситан, танак, нежан, суптилан.
ИНЦИЈЕЛ,
ИНЦИЛ, m. од арапскага *инџил*, еванђеље; *инџил китаби*, књига еванђеље.
ИНЦИРИЦА, f. род крушке; од арапскога *инџир*, смоква.
ИНШАЛА, interj. ако бог хоће, ако бог да; од *инша аллах*, или *ин ша аллахи*.
ИПЕК, тако Турци реку варош Пећ; (*ипек* турски значи свила).
ИРАДЕ, m. царска грамата, царски указ, арапска реч, долази од арапскога *ирад*, навод (цитат) једнога места.
ИРШОВА, турско име за Оршаву у Банату.
ИСА, турски, *Иси*, персијски, Исус.
ИСАН, в. инсан; (арапски *ихсан* значи доброчинство, милост, благовољење).
ИСЕ, n. део, арапска реч од *хисе*, *хисет*, *хиса*.
ИСКЕНДЕР, мушко име, Александар.
ИСКИЛАВИТИ, ср. киле.
ИСКЛАВУН, турско име за Славонију.
ИСКУСУРИТИ, ср. кусур.
ИСЛАМ, m. арапска реч, значи: вера, по превасходству мухамедова вера.

ИСЛЕЈИСАТИ, v. i. тећи (о рази), долази од турскога *ишлемек*, радити.

ИСМАИЛ, мушко име.

ИСПАН, m. жупан, заповедник, начелник над једним округом. Ср. *ишпан*, које смо ми од Маџара узели, пошто су они најпре ту реч од нашега *жупан* начинили.

ИСПАТ, m. сведок; од арапскога *исбат*.

ИСПАТИТИ, v. i. сведочити; ср. испат.

ИСПЕРДАШИТИ, v. p. истезати (кожу), долази од персијскога *пердах*, угладити, углачати.

ИСПИЛАТА, f. ову су реч узели Турци од нас искренувши је од *сплата*.

ИСПИЧУТУРА, ср. чутура.

ИСТЕК, m. воља, жеља: турска реч. (У Босни.)

ИСТИВА, f. позната бела земља за луле, од турскога *истифа; истифије лулеси*, врста луле за пушење.

ИСТИФАН, m. врста женског покривала по глави; ову су реч Турци узели од грчкога *стефанос*, венац, па смо је онда ми од њих усвојили.

ИСХАК, мушко име, Исак.

ИЋИНДИЈА, f. од турскога *иќинди*, вечерњи час; *иќинди, икинды*, који дели на две једнаке половине простор времена од подна до захода сунца; а значи и молитва, што је прописана мусломанима у тај час, то је пак трећа од пет дневних молитава; (*иќинџи* значи турски: други).

ИЋИТУГЛИЈА, m. турска реч од *иќи*, два, и *тугли*, репат.

ИЋТУГЛИЈА, в. ићитуглија.

ИФАДЕ, n. исказивање, арапска реч. (У Босни.)

ИФЛАК, турска реч за Влах, Влашка.

ИФТИРА, f. арапска реч, значи: клевета, обеђивање, оговарање, среброљубље.

ИФТИХАР, m. арапска реч, или: *ифтиххар, ифтишар* слава, глас, част; к нама је дошла та реч са орденом

Махмуда II. *ифтиххар нишани*, знак или одликовање части.

ИХТИЈАР, m. старац, стар, турска реч; у турскоме значи још: избор, слободна воља.

ИХТИМАН, варош у Бугарској: арапска реч *ихтимам* значи: ревност, ужурбаност, брига, марење.

ИЧАГА, m. турска реч, значи коморник за цареву службу у унутрашњости сараја, паж; долази од *ич*, *ичи*, унутрашњи део, унутарњост, и *ага*, господар, господин.

ИЧОГЛАН, m. турска реч, значи паж, питомац.

ИШАМАРИТИ, ср. шамар.

ИШАРЕТ, m. арапска реч: знак, миг.

ИШЛЕЈИСАТИ, v. i. радити; од турскога *ишлемек*.

ИШТАЛ, m. воља на јело; турска реч, а Турци реку још *иштах*, они су пак узели то од арапскога *иштиха*, жеља, нарочито пак воља на јело.

ИШТАЛИ, adj. турска реч, при вољи за јело.

ИШТАХ, в. иштал. (У Босни.)

ИШЋИЛ, m. Вук тумачи: прстен; ја сам нашао у турском значење: сумња, подозрење.

ИШЧИБУКАТИ, ср. чибук.

Ј.

ЈА, conj. или, персијска реч.

ЈАБАНА, f. од персијскога *јабан*, *јебан*, пусто, пустиња, пусто поље, широко а необрађено поље; *јабани* у персијскоме значи пустињско, дивље; персијско *јебат* рећи ће опустошено, разорено. Турци су од персијског узели *јабан*, *јебан*, и одатле је наша *јабана* дошла.

ЈАБАНАЦ, ср. јабана.

ЈАБАНЛИЈА, ср. јабана.

ЈАБАНЏИЈА, m. од персијско-турскога *јабанџи*, странац, злосрећан, тужан.

ЈАВАШ, adv. турска реч, полако, полагано; обично се употребљава удвојено: *јаваш! јаваш!* само полако! За слаб, мек дуван реку такође *јаваш*.

ЈАГ, f. мирисно уље (у Босни); у турском се овом речи означава маст уопште.

ЈАГЛАК, в. јаглук.

ЈАГЛУК, m. од турскога *јаглик*, рубац, марама, балавура.

ЈАГМА, f. персијско-турска реч, значи пљачка, плен, пљачкање, плењење.

ЈАГМИТИ СЕ, ср. јагма.

ЈАГРЗ, adj. од турскога *јагиз*, вран, вранац. Вук је протумачио да је *јагрз* риђаст коњ.

ЈАГРЗАСТ, adj. вранац коњ. Вук је протумачио, да је то коњ са ситним пегама.

ЈАДАЦ! интерјекција у познатој забави; од персијскога *јадест*, сећам се.

ЈАДИЂАР, m. спомен; в. адиђар. (У Босни.)

ЈАЗ, m. од турскога *јаз*, отворено поље.

ЈАЗИЈА, f. од турскога *јази, јазу*, писмо, писмена писана по листу хартије.

ЈАЗИЦИЈА, m. писар, од турскога *јазиџи*.

ЈАЗУК, m. од турскога *јазик*, штета, губитак причињен коме; штета! каква штета! по несрећи!

ЈАИЈА, m. пешак, од турскога *јаја*, пешадија.

ЈАКА, f. огрлица. И Турци имају ову реч, која се употребљава у разних народа (на пр. немачко Jacke, француско jaquet); у турскоме значи *јака* огрлица, обала од реке, или мора.

ЈАКИЈА, f. мелем за нажуљеног јахаћег коња; од турскога *јаки*.

ЈАКРЕП, в. акреп.

ЈАКУБ, мушко име, Јаков.

ЈАЛА! турски узвик, *ја алах*! о боже!

ЈАЛАК, m. турска реч, значи рупчага, јаруга, где се вода скупила; ср. јарак.

ЈАЛАКАТИ, ср. јала.

ЈАЛАН, adj. турска реч, значи: лаж, лажан, лажљив.

ЈАЛИЈА, f. од турскога *јали*, обала.

ЈАЛМАН, m. кундак; турска реч.

ЈАМАК, m. турска реч, значи: помоћник у послу, друг у послу; паракувар; некада се тако звао рекрут у јаничарској војсци. Како Вук вели, *јамак* се узима у нас у значењу: барјактарев заменик.

ЈАНГИЈА, f. пожар; од турскога *јанги*. (У Босни.)

ЈАНГИН ВАР! ЈАНГДИ ВАР! тим криком оглашавају Турци пожар.

ЈАНДАЛ, adv. на страни, турска реч.

ЈАНИЈА, f. познато јело; долази од турске речи *јахни*.

ЈАНИЧАР, в. јењичар.

ЈАНКЕСА, f. од турскога *јанкесе*, торба или кеса, која се носи на страни (*јан* у турском значи страна).

ЈАНКЕСЕЏИЈА, m. од турскога *јанкесеџи*, лупеж, разбојник, онај који од људи отима кесу с новцима, кесарош.

ЈАНЏИК, m. од персијскога *јанџик*, *јанџук*, торба извесне врсте, торба што се на коњу са стране привеже.

ЈАЊИЧАР, в. јењичар.

ЈАПАШИТИ, v. p. спопасти, шчепати, од турскога *јапашмак*, захватити.

ЈАПИЈА, f. грађа, од турскога *јапи*, *јапу*, грађа, грађевина, здање.

ЈАПУНЏЕ, m. ову реч ми смо по свој прилици узели од турскога *јапонџа*, огртач против кише. Међутим Бијанки у свом речнику код ове речи примећује, да је она ушла у турски језик са пољскога; али ја је нисам могао наћи ни у једном речнику словенских језика, који су ми при руци.

ЈАР, m. ова реч значи у арапском топло, врело.

ЈАРАК, m. од турске речи *јарык*, ров, прокоп, а ова долази од глагола *јармак*, издубити, дубити.

ЈАРАМАЗ, m. турска реч, значи: оно што се не пристоји; зликовац, беспосличар, неваљалац, онај који није ни за што.

ЈАРАН, m. од персијскога *јар*, друг, пријатељ, љубљени, љубимац, љубавник; помоћник; *јаран*, у персијском плурал од *јар*, пријатељи; а значи *јаран* у персијском добар друг, пријатан човек (у сингулару).

ЈАРАНИК, ср. јаран.

ЈАРАНИКА, ср. јаран.

ЈАРАНИТИ СЕ, ср. јаран.

ЈАРАНИЦА, ср. јаран.

ЈАРАНЛУК, m. од персијско-турског *јаранлик*, пријатељство, својски однош‌ај, срдачан однош‌ај, искрен однош‌ај.

ЈАРАНСТВО, ср. јаранлук.

ЈАРАЧИТИ, v. i. припремати коња за трку; ова реч дошла је од турскога *јариш*, трка.

ЈАРУГА, f. од турскога *јарык*; ср. јарак.

ЈАСАК, m. забрана, од персијскога *јасак*, забрана, запрећење; казна; распоред војске у битци; и у арапском значи *јасак* забрана. (У персијскоме *јаса* значи: владаочева наредба; а нарочито се том речи означава законик Џингис хана.)

ЈАСАКЧИЈА, m. од турскога *јасакчи*, чувар; онај који чува улазак, или који треба да стане на пут, да се куда не улази. Тако су се некад звали нарочито они јаничари који су били одређени, да чувају посланике страних држава и консуле у Леванти. Турци су ову реч узели од персијскога *јасак*, чувар.

ЈАСТУК, m. турска реч.

ЈАТАГАН, m. турска реч.

ЈАТАК, m. турска реч, значи гњездо, легло дивљега звера, место где се почива, постеља. *Ххирсиз јатаги* или *ххирсизун јатаги* рећи ће: лупешко, угурсуско скровиште; а значи и онога, који скрива лупежа или крадену ствар, у коме смислу Срби имају реч *јатак*.

ЈАУКЛИЈА, f. заручница, од турскога *јаукли*.

ЈАФТА, f. оглас, натпис; персијска реч. (У Босни.)

ЈАХИЈА, тако зову Арапи и Турци Јована Крститеља.

ЈАХНИЈА, в. јанија. (У Босни.)

ЈАЦИЈА, f. од турскога *јаци, јацу*, доба за легање; иначе је јација пета молитва у дану, која је за мухамедовце прописана.

ЈАЧЕРМА, в. ђечерма.

ЈАШ, тако зову и Турци главну варош у Молдавији.

ЈАШМАК, m. турска реч, значи: танка копрена, којом Туркиње покривају главу, лице и груди.

ЈАШМАЧАР, m. платно за јашмак; в. јашмак.

ЈЕГЕ, n. пила, од турскога *егје*.

ЈЕГЕН, звао се онај паша, који је $^{3}/_{13}$ авг. 1688. запалио Смедерево; *јеген* рећи ће турски: синовац, нећак, унук.

ЈЕГЛЕН, в. еглен.

ЈЕГЛЕНА, в. еглен.

ЈЕГЛЕНИСАТИ, ср. еглен.

ЈЕГЛЕНЦЕ, ср. еглен.

ЈЕГЛЕНЏИЈА, ср. еглен.

ЈЕДЕК, m. турска реч, значи: коњ у поводу; лађа вучена о ужету; уже.

ЈЕДИК, m. од турскога *ђедик*, прибор какве радње и т. п. (У Вука је погрешно *једек*.)

ЈЕДИКУЛА, турски *једикуле*, седам кула (*једи* значи седам), замак сграђен на јужном крају Цариграда где је државни затвор турски.

ЈЕЗАН, m. од арапскога *езан,* позив мујезинов са мунаре, да се мухамедовци моле богу; овај позив бива дневно по пет пута.

ЈЕЗЕР, num. тако реку у Хрватској мужи за хиљаду; та реч долази од персијскога *хезар*, хиљада; ср. маџарско ezer.

ЈЕКМЕК, в. екмек.

ЈЕКМЕЧИЈА, ср. екмек.

ЈЕКМЕЏИЈА, ср. екмек.

ЈЕКСЕР, в. ексер.

ЈЕЛДА, в. хелда.

ЈЕЛЕК, m. турска реч, значи прслук; (осим тога значи перо на стрели).

ЈЕМЕК, m. јело; турска реч.

ЈЕМЀНИЈА, f. повезача из Јемена у Арапској.

ЈЕ̏МЕНИЈЕ, pl. од турскога *јемени,* род обуће.

ЈЕ̏МЕНЛИЈЕ, в. јеменије.

ЈЀМИ̑Н, m. арапска реч, значи: заклетва; осим тога значи: десна страна, десница, моћ, сила, срећа, десно, на десно, срећан.

ЈЀМИН, m. од арапскога *емин,* чиновник коме је што предато у управу, или у надзор.

ЈЕМЍНЛУК, m. арапско-турска реч, подручје јемина; (али *еминлик* значи и удобност, што се турском речи *рахатлук* означава).

ЈЀМИНОВАЦ, m. јѐминов човек, в. јѐмин.

ЈЕМИШ, m. воће, турска реч.

ЈЕНДЕК, в. хендек.

ЈЕНЂА, в. енђа.

ЈЕНЂИБУЛА, ср. енђа.

ЈЕНЂИЈА, ср. енђа.

ЈЕНИ, adj. турска реч, значи ново.

ЈЕНИПАЗАР, тако Турци зову Нови Пазар.

ЈЕНИЧАР, в. јењичар.

ЈЕЊИСАТИ, v. p. надјачати; од турскога *јенмек.* (У Босни.)

ЈЕЊИЧАР, m. од турскога *јеничери*, што ће рећи: нова војска, војник од нове војске (*јени*, ново, *чери*, војска). Тако је Мурат I. назвао нову војску, коју је створио **1362.** године. У почетку су у јењичаре узимали хришћанску децу, коју су заробили у рату и потурчили. Дуго време била је то страшна војска и често је решавала судбину турске царевине, па је страшна била и самоме престолу, докле је 1826. године не уништи у крви султан Махмуд II.

ЈЕРЕЗ, бара у Китогу у Мачви; од персијскога *ђериз*, водовод.

ЈЕРИБАСМА, f. врста крушке; од турске рачи *јеребасма*, што ће рећи оно што на земљу пада, (*јер*, земља, *басма*, падање).

ЈЕРМЕНИН, ми зовемо Јермене тако по свој прилици према турском *Ермени.*

ЈЕХУДИ, тако Турци зову по арапском Жидов, Јеврејин.

ЈЕЧЕРМА, в. ђечерма.

ЈЕЏЕК, m. јестива, од турскога *јеецек.*

ЈИЛДИЗ-ЋОШК, тако се зове познат дворац султанов на Воспору; (*јилдиз*, турски ће рећи: звезда).

ЈÖВА, f. у Мачви зову тако коња без госе, што реку иначе у Србији мангуп, или у Бачкој (по мађарском) битанга; та реч долази од персијскога *јаве.*

ЈОГУНАСТ, ср. јогунлук.

ЈОГУНИЦА, ср. јогунлук.

ЈОГУНЛУК, m. од турскога *јогун*, густ, чест, гломазан, незграпан; *јогунлик*, густоћа, незграпност.

ЈОГУРТ, m. кисело млеко, турска реч; нарочито се тако зове кисело млеко, које је удешено на особит начин, те

су Турци на њега врло пишман и у Цариграду га се много продаје.

ЈОК, adv. турска реч; не, никако, није; кад се у турском почиње после *јок* реч са *елиф* (*а*), онда се изговара *јог*.

ЈОКТУР, adj. од турскога *јоктыр*, нема.

ЈОЛ, m. пут, турска реч. (У Босни.)

ЈОЛДАШ, m. персијско-турска реч, друг, другар, нарочито сапутник (*јол*, пут, друм, *даш*, са, другар, друг).

ЈОЛДАШЛУК, m. од турскога *јолдашлик*, друштво, другарство.

ЈОЛПАЗ, m. скитница; персијско-турска реч; ср. бази.

ЈОЛТАВА, f. турска реч, путнички тигањ (*јол*, пут, *тава*, тигањ).

ЈОРГА, f. турска реч, коњ касач, коњ ра̀ван, коњ који у један мах диже обе десне или леве ноге.

ЈОРГАН, m. турска реч, покривач на постељи, нарочито ватом постављен и прошивен.

ЈОРГАНЛУК, m. лице од јоргана, ср. јорган.

ЈОРГИЈА, в. ордија.

ЈОРДАМ, m. понос, кичељивост; ову реч Турци данас слабо употребљавају.

ЈОРДАМИТИ, ср. јордам.

ЈОРДАМЛУК, ср. јордам.

ЈОРДАМЏИЈА, ср. јордам.

ЈУЗБАША, m. од турскога *јызбаши*, стотинаш, капетан, заповедник над 100 момака (*јыз*, стотина).

ЈУЛАР, в. улар.

ЈУМАК, m. мосурић, од турскога *јумак*, завијати, увијати.

ЈУПКА, в. јуфка.

ЈУРИТИ, ср. јуриш.

ЈУРИШ, m. турска реч, од *јуримек*, ићи нагло; *уриш*, *уруш*, у обичном говору *вуриш*, значи: ударац, борба, битка; (*урмак*, обично *вурмак* = ударити, бити).

ЈУРИШАТИ, ср. јуриш.

ЈУРУК, турско племе, које је насељено пре Османлија у солунској области; (*јырык* значи у турском скитница, онај који нема стална стана).

ЈУСУФ, мушко име, управо *Јусыф*, Јосип.

ЈУФКА, f. од турскога *јыфка*, ситно, фино, суптилно; резанац, обга, род тестана јела.

К.

КАБА, в. Ћаба.

КАБАДАХИЈА, ш. турска реч значи; прост војник (*каба*, значи: прост).

КАБАНИЦА, f. у персијскоме *каба, кабај, кубај* значи неку хаљину, која је спреда сасвим отворена. Али су Турци ову реч на сву прилику узели од Србаља. Турско *кабаниче* дуга је горња хаљина с огрлицом, која пада по леђима; *капанича* звао се парадни ћурак од црне лисице, с огрлицом и дугим рукавима, са брилијантским копчама, који је султан облачио при великим свечаностима; *капаничу* звао се огртач, који је давао султан само великом везиру, кајмакаму и јаничарском аги; а *кепенек* звали су некад огртач од кише.

КАБАРДИСАТИ, v. p. набубрити, отећи, надути се; од турскога *кабармак*.

КА̀БАРЕ, pl. неке токе; од турскога *кабарма*.

КАБАРИСАТИ, в. кабардисати.

КАБАСТ, adj. од турскога *каба*, дебело, крупно.

КАБИЛ, adj. можно, могуће; арапска реч.

КАБУЛИТИ, v. p. примити, одобрити; од арапскога *кабул*, примање, одобравање; *кабули*, што се може примити, одобрити.

КАВА, f. у арапском зову *кахвет*, *кахве* вино, јер одузима вољу на јело, па је зато тако и кава названа, која исто тако квари вољу на јело.

КАВАД, m. у нас је то нека женска горња хаљина, коју смо са овом речи од Турака примили; а у арапском *кавад* је подводник у опште, нарочито подводник своје жене.

КАВАЗ, m. од арапскога *каваз*, пандур.

КАВАЛ, m. турска реч, значи неку кратку пушку са широким устима; свирала.

КАВАЛИЈА, f. врста топа; ср. кавал.

КАВАНА, f. од турскога *кахве ххане* или у обичном говору *кахвене*, место где се кава пије; Турци реку и *кахве дыћани*.

КАВАОЏАК, m. соба где се пије кава; в. кава и оџак.

КАВГА, f. персијско-турска реч *гавга*, у обичном говору *кавга*, препирка, свађа.

КАВГАЏИЈА, m. персијско-турски *гавгаџи*, који се свађа, препире, лармаџија.

КАВЕЗ, m. од арапскога *кафез*, *кафс*, крлетка, преграда, решетка.

КАВЕЏИЈА, m. од турскога *кахвеџи*; у господским кућама зову тако онога, који готови каву.

КАВЕЏИЈНИЦА, ср. кавеџија.

КАВЖИТИ СЕ, ср. кавга.

КАВИ, adj. јак, снажан; арапска реч. (У Босни.)

КАВРА, f. турска реч, спона; од *каврамак*, зграбати, стегнути.

КАВРАИСАТИ, ср. кавра.

КАДА, в. кадуна.

КАДАНЏИКА, в. кадунџика.

КАДАР, adj. од арапскога *кадир*, који може, који влада судбином, моћан, силан; бог (једно од имена божијих); судбина, догађај одређен судбином; *кадр*, дело моћи, моћ, сила; судбина; вредност, цена, достојанство; бити јачи; *кадри*, што се односи на судбину.

КАДИАСКЕР, m. од турскога *кази аскер* (иначе *казилешкер*), војнички судија, велики војнички судија. У турској војсци имају два *кадиаскера*, један за Европу, *румили кази аскер*, други за Азију, *анатоли кази аскер*.

КАДИВА, в. кадифа.

КАДИВИЦА, ср. кадива.

КАДИЈА, m. од турскога *кази*, или у обичном говору *кади*, судија. (У арапском *каза* значи: определење, докончавање, изравнање, наредба, пресуда, звање судије; а значи и случај, догађај, предопредељење.) Турци су ту реч на сву прилику узели од Арапа.

КАДИЈНИЦА, ср. кадија.

КАДИЛУК, m. од турскога *казилик*, *кадилик*, звање судије; подручје, област једнога судије.

КАДИЈНАЦ, ср. кадија.

КАДИПА, в. кадифа.

КАДИФА, f. од турско-арапскога *катифет*, или у обичном говору *кадифе*, аксамит, рутав простирач.

КАДИФЕЛИ, adj. од турско-арапскога *катифелы*, од кадифе.

КАДИФИЦА, f. познати цвет, који се турски зове *кадифе чичеги* (*чичеги* = цвет); ср. кадифа.

КАДИФЛИ, ср. кадифели.

КАДИФЛИЈА, f. нека капа; ср. кадифа.

КАДУНА, f. од персијско-арапскога *ххатун*, у обичном турском говору *кадин*, госпођа, кнегиња.

КАДУНЏУКА, f. од турскога *кадинџик*, мала госпођа, госпођица, госпојче.

КАДУЏИКА, в. кадунџика.

КАЗА, f. управни округ, окружје; долази од арапскога *каса*, *касен*, крај, предео, земља.

КАЗАЗ, m. који прави од свиле ројте, пуцета; гомбар; арапска реч.

КАЗАМАК, m. оспице; од турскога *казамик.*

КАЗАН, m. котао, од турскога *казан, казхан,* котао, лонац. Тако се звао јаничарски пук.

КАЗАНДИСАТИ, v. p. добити, користити се; долази од турскога *казанмак.*

КАЗАНИСАТИ, в. казандисати.

КАЗАНИЈА, f. испек; ср. казан.

КАЗАНЏИЈА, m. котлар, од турскога *казанџи.*

КАЗАНЏИЛУК, m. котларски занат, од турскога *казанџилик.*

КАЗМА, f. гвоздено оруђе за копање рупа; турска реч.

КАЗНАЧЕЈ, m. ову реч узели су у Србији од Руса, значи благајник; а она долази од арапскога *хгазине,* благајница, *хгазинеџи,* благајник.

КАЗНАЧЕЈСТВО, ср. казначеј.

КАЗУК, m. колац, од турскога *казик, казук,* (арапски *хгазук, хгазик*), колац, шиљак, ражањ.

КАЗУКАШЧЕ, n. обаларина, од турскога *казук,* колац, и *акче,* новац.

КАИГЏИЈА, в. каикчија.

КАИД, m. од арапскога *ка'ид,* који седи, седећив, ветеран, вођа, поглавица, другар.

КАИК, m. чун; турска реч.

КАИКЧИЈА, m. возар; од турскога *каикчи.*

КАИЛ, adj. задовољан, ра̏д; од арапскога *каил,* задовољан, који пристаје.

КАИМЕ, n. у Турској папирни новац; долази од арапскога *каим,* што стоји, што замењује, отуда *каиме,* што замењује (т. ј. ковани новац, сребро, злато); а *каиме* у арапском значи и лист, листак, писмо, писамце, споменица.

КАИН, m. шура; турска реч. (У Босни.)

КАИШ, m. ремен; турска реч.

КАИШАР, ср. каиш.

КАИШАРИТИ, ср. каиш.

КАИШАТИ, ср. каиш.

КАИШЛИЈЕ, pl. неки опанци; ср. каиш.

КАЈА, f. у Срему зову тако цемент; долази од турскога *каја*, стена, камен.

КАЈАБУРМА, предгорје под Београдом; долази од турскога *каја*, стена, камен, и *бурн*, *бурун*, нос, кљун, предгорје.

КАЈАРИТИ, (погрешно) тумачи Вук ову реч са баждарити; кајарити значи: скинути плочу (потковицу), очистити њу и нокат (копиту), па је наново приковати новим клинцима; а та реч узета је од турскога *кајармак*, потковати коња.

КАЈАРСУЗ, m. коњ који није кајарен (в. кајарити); од турскога *кајарсиз*, непоткован.

КАЈАС, в. каиш.

КАЈАСА, в. каиш.

КАЈГАНА, f. познато јело од јаја; долази од турскога *кајгане*, или у обичном говору *кајгана*.

КАЈДА, f. нота (у музици); долази од арапскога *кајде*, нота (у музици), правило.

КАЈМАК, m. скоруп; турска реч.

КАЈМАКАМ, m. заступник, нарочито заступник великога везира; ова реч долази од арапскога *кајмекам*, што је опет састављено од *каим*, *каиме*, што замењује, и *мекам*, место.

КАЈМАКАМЛУК, m. турско-арапска реч; значи звање кајмакама, заступника великога везира.

КАЈСАР, m. црвена кожа кармажинска; од Турака смо ту реч узели, који зову *Кајсарије* варош Кесарију, где се та кожа прави.

КАЈСАРЛИ, ср. кајсар.

КАЈСЕР, в. кајсар.

КАЈСЕРЛИ, ср. кајсар.

КАЈСИЈА, f. позната воћка и њен плод; долази од турскога *кајси;* и Мађари реку kajszin.

КАКА, f. детињим језиком говно. Персијанци и Турци, кад деци хоће да гаде какву ствар, реку *кака* — исто као и ми и Немци и у опште народи аријски!

КАКУЛЕ, pl. нешто што се за лек употребљава; биће да долази од арапскога *какуље*, неко воће или плод из Источне Инђије.

КАЛ, m. тако Турци зову пречишћено злато или сребро, а отуда реку тако и чишћење, дотеривање, утанчавање. По својој прилици узели су они ту реч од Србаља (калити, прекалити).

КАЛ, m. блато, глиб; занимљиво је, да у арапскоме *ћа'л* значи говно.

КАЛАБАЛУК, m. од турскога *галебелик*, у обичном говору *калабалик*, множина, гомила, тишма, налога, велика пратња, многе и различне а потребне ствари. (У турском *калаба*, *галебе*, значи: велика гомила, надмоћност.)

КАЛАБУРИТИ, ср. калабалук.

КАЛАБУРЊА, ср. калабалук.

КАЛАЈ, m. коситар; турска реч.

КАЛАЈИСАТИ, ср. калај.

КАЛАЈЛИЈА, f. суд од коситра; од турскога *калајлы.*

КАЛАЈСУЗ, некалајисано; од турскога *калајсыз* (*сыз* = без).

КАЛАЈЏИЈА, m. од турскога *калајџи,* који лије коситар.

КАЛАМ, m. наврт; реч, коју смо ми од Турака узели, а они су је примили од латинскога calamus; ср. калем.

КАЛАМИТИ, v. i. турски *калем урмак, калем вурмак* ударити калем; ср. калам.

КАЛАМУТИТИ, ср. калабалук.

КА́ЛАТИ, (рибу), v. i. од арапскога *каљ*, исчупати.

КА̀ЛАТИ, v. p. малаксати; од турскога *хале ђелмек*, малаксати, доћи у незгоду, доћи у незгодно стање.

КАЛАУЗ, m. од турскога *гулагуз*, путовођа.

КАЛАУЗИТИ, ср. калауз.

КАЛАУРА, в. караула.

КАЛАУШТИНА, ср. калауз.

КАЛАЏИЈА, ср. ка́лати.

КАЛАЏИЈНИЦА, ср. ка́лати.

КАЛАШ, m. неваљалац, лола; у персијском ова реч значи: лукав, лупеж, крадикеса.

КАЛАШИТИ, ср. калаш.

КАЛАШТУРА, ср. калаш.

КАЛВА, в. калфа.

КАЛДРМА, f. од турскога *калдырым*, *калдирим*, друм, плочњак, што опет долази од *калдырмак*, подићи, дигнути. Што гдекоји хоће реч *калдрма* да изводе од грчкога *калос дромос*, леп, добар пут, то толико важи, колико што гдекоји доводе исту реч од *кола дрма*.

КАЛДРМИСАТИ, ср. калдрма.

КАЛДРМИТИ, ср. калдрма.

КАЛДРМЏИЈА, m. од турскога *калдырымџи*.

КАЛЕД, име мушко; у арапском значи: дух, душа, мисао, трајући.

КАЛЕМ, m. у арапском значи: трска, нарочито она за писање; ср. калам.

КАЛЕМИТИ, ср. калем.

КАЛЕМЋАРКА, f. врста мараме од муселина; од арапскога *калемћари*, оно што је пером ишарано.

КАЛЕНДЕР, m. тако се зове сваки дервиш од реда, који је основао Јусуф Анделуси, који се сам први тако назвао, па је тако назвао и своје ученике, да би тиме означио њихову чистоту срца, духовност и одсуство сваке пр-

љотине; јер *календер* рећи ће: чисто злато. Ови дервиши брију косу и браду.

КАЛИБА, f. колеба; ову су реч Турци узели од нас.

КАЛИВА, f. колеба; в. калиба.

КАЛИД, мушко име, од арапскога *ххалид*, вечит.

КАЛИФ, m. од арапскога *ххалиф, ххалифит*, у обичном говору *ххалифе*, последњик, наследњик, наменик, владалац; помоћник у послу (у ком последњем значењу изговара се *калфа*).

КАЛКАЛУК, m. од турскога *калкан*, што значи: штит, забат на здању.

КАЛКАН, m. забат, прочеље од куће; турска реч; (у турском значи и штит).

КАЛКАНДЕЛЕН, тако Турци зову Тетово; (буквално у турском рећи ће: што пробија штит).

КАЛП, adj. неваљао; од арапско-персијско-турске речи *калб*, лажни новац, све што је лажно, испрчено каквом примесом.

КАЛПАГЏИЈА, в. калпакчија.

КАЛПАК, m. ова реч неће бити турска, премда није ни српска. По свој прилици биће од мађарскога kalpag, те са речи *калпак, калабак*, означавају и Турци капу, нарочито којој је перваз од крзна. Ср. руско колпак.

КАЛПАКЧИЈА, ср калпак.

КАЛПОЗАН, ср. калп.

КАЛУП, m. творило, матрица; од арапскога *калеб*, или у обичном говору *калуп*, матрица, творило, модел, прототип, тело, вештаство.

КАЛУПИТИ, ср. калуп.

КАЛФА, в. калиф.

КАЛЧИНЕ, pl. род чарапа; од турскога *калчин*, *калчу*

КАЉУН, m. брод, који се зове галијун; ми смо ту реч узел од турскога *каљун*, а Турци су је начинили од тал јанскога galione.

КАМА, f. прав нож оштар с обе стране; турска реч.

КАМАТА, f. Вук је ову реч означио као турску, али погрешно, јер Турци немају ту реч. Маџари имају kamat; но да ли смо ми од њих узели ту реч, може се посумњати, јер у Рисну зацело нису могли њу од Маџара позајмити.

КАМЗЕ, pl. држак од ножа; од арапскога *камза.*

КАМИШ, m. турска реч; у нас значи цев за лулу за пушење, а у Турака трска.

КАМИШОВИНА, ср. камиш.

КАМЏИЈА, f. бич; од турскога *камчи.*

КАМЏИЈАТИ, ср. камџија.

КАНА, в. кна.

КАНАБЕ, n. Вук је означио ову реч као турску, али Турци је немају.

КАНАПЕ, в. канабе.

КАНАТ, m. штедња; од арапскога *кана'ат.*

КАНАТ, m. крила (у колима на странама, иначе лесе), преграда, претин; од турскога *канад, канат.*

КАНАТИТИ, v. i. преграђивати; ср. канат (турску реч).

КАНИЖА, тако Турци зову Кањижу у Маџарској.

КАНТА, f. извесни водени суд. Ову су реч Турци на сву прилику узели од нас.

КАНТАР, m. од турскога *кинтар* или у обичном говору *кантар,* што означава терет од 120 либара, од 100, или од 45 либара.

КАНТАРИНА, ср. кантар.

КАНТАРНИЦА, ср. кантар.

КАНТАРЏИЈА, m. од турскога *кантарџи.*

КАНУН, m. турско-арапско-персијска реч, значи: правило, обичај, закон, устав.

КАНУНИ, арапско-персијски придевак султана Сулејмана I. (*Ел Кануни*) законодавац.

КАНЧА, в. канџа.

КАНЏА, f. од турскога *канџа, канџе*, кука, квака.

КАНЏИЈА, в. камџија.

КАНЏИЈАТИ, ср. камџија.

КАПАК, m. заклопац, турска реч, која значи поклопац, заклопац, запушач.

КАПАКЛИЈА, f. сахан са заклопцем; од турскога *капакли*.

КАПАМА, f. турска реч, значи пригано месо.

КАПАМАЏИЈА, m. који прави покриваче. Ова реч долази или од турскога *каплامаџи*, који поставља, који меће поставу (*каплама*, постава), или од *капамаџи*, који прави *капаме* (*капама* = нека хаљина од свиле или од платна).

КАПИЈА, f. врата, од турскога *капу, капи*. Овом речи означавају двор турскога султана, управо рећи палату великога везира, што према талијанском обично веле у Европи отоманска порта.

КАПИЏИЈА, m. вратар, од турскога *капуџи, капиџи*.

КАПИЏИК, m. турска реч, или *капуџик*, мала врата.

КАПУДАН, m. од талијанскога capitano; тако Турци зову капетана, поглавицу, старешину; нарочито заповедника брода или флоте.

КАПЛАН, m. турска реч, значи: тигар, лавопард.

КАПУДАН ПАША, m. тако се зове турски велики адмирал.

КАПУОГЛАН, m. тако се зову неки мањи чиновници у Турској.

КА̀ПУ̑Т, m. овој речи талијански је корен, па у Црној Гори и имају реч *капот*; али ће реч *капут* бити по свој прилици нама дошла од Турака, који реку такође *капут*.

КАПУЋЕХАЈА, m. од турскога *капи кетхуда*, или у обичном говору *капи ћаја*, што ће рећи: заступник, агент странога владаоца, мисирскога вицекраља, или паше. То је била и званична титула српскога агента

у Цариграду, докле је Србија била Турској платежна; сада има Србија у Цариграду посланика свога.

КАР, m. брига, од арапскога *кахр*, брига, жалост.

КАРА, adj. црно, турска реч, која значи: тврда (црна) земља, црно, кобно, обично, простачко, јефтино, црн човек, црнац. (У арапском *кара* значи: тврдо, стално, постојано; а *ка'ра*, ћелава женска.)

КАРАБАШ, m. турска реч, која значи: црноглав, поп; а значи и метвица. У нас има презиме Карабашевић.

КАРАБЕ, pl. у персијском значи ова реч велик суд са два увета. Можда је ова реч оданде дошла до нас у смислу дипала.

КАРАБЉЕ, в. карабе.

КАРАБОГДАН, тако зову Турци Карабогданску, Молдавију.

КАРАБОЈА, f. турска реч, значи витриол; иначе и црна боја.

КАРÀВИДА, женско име; по свој прилици црна Вида.

КАРАВЛАХ, Влах из Влашке (Црни Влах).

КАРАВЛАШКА, Влашка, од турскога *Каравлахх*, *Караифлак*. По обичају Турака и Татара они дају придевак *кара* (црн) оним народима и земљама, који нису самостални; дакле Каравлашка и Карабогданска добиле су ваљда од њих тај придевак, што су увек биле та под Мађарима, та под Пољацима, та под Турцима.

КАРАГАЧА, брдо једно код Варадина; а тако се зове и неко грожђе; долази од турскога *кара агач*, црно дрво.

КАРАГОЈ, m. пољски неки цвет; по свој прилици ова је реч турска.

КАРАДАГ, тако зову Турци Црну Гору.

КАРАЂОЗ, m. од турскога *каракöз*, црноок; тако се зове шаљивчина у турском театру, који нарочито ноћу о рамазану изводи своје лакрдије.

КАРАЕШКЕН, m. тако се зове коњ ра̀ван, који има особит ход, због чега се употребљава да га јашу женске (ср. јорга); а *ешкен, ешкин, ешкун* значи у турском: коњ у опште, нарочито јоргу.

КАРАКАШ, m. турски, значи: црна обрва (*каш* = обрва). У нас има презиме Каракаш, Каракашевић.

КАРАКОНЂОЛОС, m. тобожно неко чудовиште; у овој је речи *кара* турско, остало је намештено да изгледа нешто страшно.

КАРАКОСА, f. пола српски, пола турски: црнокоса.

КАРАМАНКА, f. врста крушке, која нам је по свој прилици са Турцима дошла из Карамапије (по турски *Караман*).

КАРАМЛУК, m. мрак, од турскога *каранлик* (*каран* значи у турском: мрачно, тамно, мрак, тама, помрчина).

КАРАНФИЛ, m. тако зову познати цвет Турци, Арапи и Персијанци, и у том облику свакако нам је та реч од Турака дошла; а корен лако да јој је у латинско-грчком caryophyllus.

КАРАНФИЋ, ср. каранфил.

КАРАР, m. арапска реч, која значи: почивање, сталност, постојанство, трајање, покој; решење.

КАРАСУ, (црна вода, црна река), тако се зову неколико река, између осталих и Карасу (иначе Бистрица, или као што данашњи Грци изговарају: Вистрица) у југозападној Маћедонији, на којој су се закарпатски Срби прво населили и тамо подигли град Српчиште (по турски Селфице).

КАРАТОВА, тако зову Турци Кратово у Старој Србији.

КАРАУЛА, f. стражарница, од персијско-турскога *караву* стража, предња чета, предња страна, одељена чета, п[...] чува; персијско *караву* значи: стража, чувар.

КАРАЏИЋ, презиме, од турскога *караџе*, црн, црнкаст; а значи и газела, дивокоза.

КАРАШЛАМА, f. некаква трешња; од турскога *ххаршлама*, накаламљена трешња; ср. аршлама.

КАРВАН, m. гомила људи, који заједно путују; од персијскога *ћербан*, *ћарван*, *керван*.

КАРГАБУЋЕН, m. отровни орах; од турскога *карга*, чавка, и *бућен*, завијајући.

КАРДАШ, m. пријатељ, од турскога *кардаш* (скраћено од персијскога *кариндаш*), брат; (у персијском значи *кар'н*, *карин*, утроба, *даш*, са, дакле *кардаш* дословно: саутробник).

КАРДАШЛУК, m. пријатељство, од турскога *кардашлик*, братство.

КА́РЕТ, m. казна у игри прстену; долази од арапскога *кахрет*, ожалошћење, казна.

КА́РЕТИТИ, ср. ка́рет.

КАРИКЛИЈА, f. врста капе; у овој је речи само наставак *лија* од турскога *ли*.

КАРИМАН (хрт Кариман Бановића Страхиње); ово псеће име долази од турскога *кахреман*, јунак.

КАРИШТЕРИСАТИ, v. p. помешати; од турскога *каришмак*. (У Босни.)

КАРИШТИСАТИ, в. каријтерисати.

КАРИШИК, m. мешавина, мешано; турска реч.

КАРЛИ, adj. брижан; од арапскога *кахрли*.

КАРЛОВИЧА, тако зову Турци Карловце у Срему.

КАРПУЗ, m. лубеница, од персијско-турскога *ххарбуз*, *ххарбузе*, *карпуз*.

КАРПУЗА, в. карпуз.

КАРТОП, m. калина, турска реч (*кар*, снег, *топ*, лопта); немачко Schneeballen дословно је превод речи *картоп*.

КАРШИЛУК, m. сретање, дочек, одговор; од турскога *каршилик*. (У Босни.)

КАСАБА, f. варошица, од персијскога *касабе*, или арапскога *касабет*, варош.

КАСАВЕТ, m. жалост, туга, кајање; арапска реч.

КАСАМ, m. арапска реч, значи: који дели; распоредно решење.

КАСАПИН, m. месар, од арапскога *касаб*, месар, сечење, одсецање.

КАСАПИТИ, ср. касапин.

КАСАПНИЦА, ср. касапин.

КАСИМ, мушко име, значи: раздавач разделитељ. Тако се турски зове Митров дан, у који се турска флота враћала у пристаниште на зимовник; у тај дан завршивали су Турци у ранија времена ратовање, као што је на Ђурђев дан флота полазила и рат се почињао.

КАСТЕН, adv. нарочито, намерно; арапска реч.

КАСТИЛЕ, в. кастен.

КАСТИЛИЦЕ, в. кастен.

КАТ, m. арапска реч, значи: део, страна, бок, бора, спрат; арапско *ка'ат*, значи: предњи трем у кући.

КАТАНА, m. Вук вели за ову реч, да је турска. У турском *катана* значи војника на коњу; али вредно је приметити, да у мађарском katona значи војника уопште, а у персијском *катал* значи: војник, ратник. Кад се узме, да *кат* у пољском и чешком значи: крвник, џелат, онда се може рећи, да је реч *катана* по корену аријска и да су је и Турци узели од аријских Персијанаца, а ми да нисмо имали потребе наново је примати од њих. Ср. и реч катил.

КАТАРКА, f. за ову реч вели Вук, да је турска, али је нема у турском језику.

КАТАРМА, f. за ову реч примећује Вук, да је турска, али је нема у турском језику.

КАТИЛ, m. крвник; у арапском значи та реч убица. Ср. катана.

КАТРАМ, в. катран.

КАТРАН, m. течна смола; француски се каже goudron, талијански catrame; али ће на сву прилику ова реч бити арапска, јер арапско *катран, катуран, китран*, (персијски *кетран*) значи: течна смола.

КАТРАНИЦА, ср. катран.

КАТРЕЊАЧА, ср. катран.

КАУК, m. од турскога *кавук*, чојана округла капа, горе пљосната, пуна памука, око које Турци обавијају чалму; (у турском *каук* значи и мехур).

КАУЛ, m. купити коња на *каул;* долази од арапскога *кавл*, услов, уговор.

КАУР, в. ђаур.

КАУРДИСАТИ, v. i. пржити, од турскога *кавурмак*, пржити, пећи.

КАУРИН, в. ђаур.

КАУРИСАТИ, в. каурдисати.

КАУРИТИ, ср. ђаур.

КАУРКИЊА, ср. ђаур.

КАУРМА, f. дроб; од турскога *кавурма*, пржено.

КАУРСКА, ср. ђаур.

КАФА, в. кава.

КАФАЗ, в. кавез.

КАФАЗЛИ, в. кавез.

КАФАНА, в. кавана.

КАФЕЗ, в. кавез.

КАФЕЏИЈА, в. кавеџија.

КАФЕЏИЈНИЦА, ср. кавеџија.

КАФТАН, m. у турском значи ова реч горњу хаљину, нарочито од свиле; тако се зове хаљина, коју на истоку владаоци обично дају страним поданицама, кад хоће да их почасте; у персијском *кафтан* значи: оклоп.

КАЦАБАЈКА, f. нека женска хаљина; ова реч дошла је од персијскога *кабаче*, хаљина (као туника), *кабачај*, кратка хаљина.

КАЧАМАК, m. куља, мамаљуга; у турском реч *качамак*, *качак*, значи: бегати, бегство, бегање.

КАЧКУН, m. турска реч, значи: бегунац.

КАШ, в. ункаш.

КАШАГИЈА, f. од турскога *кашагы*, чешагија, чешаљ за коња; (*кашмак*, турски: чешљати).

КАШИКА, f. ожица; од турскога *кашик*.

КАШИКАР, m. водена птица гњурац; од персијскога *ххашугшар*.

КАШИКАРКА, ср. кашика.

КАШИЛУК, ср. кашика.

КАШИЧАР, ср. кашика.

КАШИЧАРА, ср. кашика.

КАШИЧАРКА, ср. кашика.

КЕДИВ, m. титула мисирскога вицекраља; од персијскога *ххидив*, владалац, кнез, а та реч значи и бог.

КЕЗМЕШБРАДА, f. од персијскога *кесме*, коса кудрава, лажна коса; персијско *кежмеж* значи: крив, извијен, завојит.

КЕКЕЗ, m. у турском значи ова реч: содомит, младић који се проституише. У Банату и у Бачкој имаде презиме Кекез, Кекезовић међу православним и католичанским Србима (Буњевцима).

КЕРИБ, мушко име; арапско *ћериб*, *кериб*, персијско *ћурб* значи: тужан, жалостан.

КЕРИМ, име мушко; у арапском значи: достојан, поштован, частан, одличан, племенит, штедар, велик, добротворан; то је једно од божијих имена.

КЕСА, f. арапски *кис*, персијски *кисије*, персијско-турски *кесе, кисе*, значи: врећа, џак, кеса за новце; сума од 500 гроша; рукавица којом у бањи тару људе, да би с њих скинули прљанштану.

КЕСЕР, m. брадва, дунђерска секира; турска реч.

КЕСЕЏИЈА, m. од турскога *кесеџи*, лупеж, крадљивац, крадикеса, убојица.

КЕСИМ, m. закуп, аренда; турска реч.

КЕСИМАЧА, ср. кесим.

КЕСТЕНЏИЈА, m. кестенар; српска реч са турским окончењем *џи*.

КЕТЕН, m. лан; од персијскога *кетен, кетан*.

КЕФА, f. четка; у књижици „Турцизми у Босни" каже се, да је то од турскога *кефе* или *ћефе*; али ја нисам могао констатовати, да је то турска реч. Ср. мађарско kefe.

КЕХИСАТИ, в. кидисати.

КЕЦ, вика којом се коза тера; (у турском је *кечи*, коза, јарац; као и у мађарском kecske, коза).

КЕЦАР, m. ова реч има у нашем језику значење погрдно, али га право не знам; чуо сам је у детињству у Фрушкој Гори; можда долази од ар. *кесар*, дрвосеча.

КЕЧИГА, f. позната риба; по свој прилици ми смо је тако назвали по турском *чига*.

КЕЧИКА, в. кечига.

КЕШКЕ, n. неко јело; турска реч.

КЕШАГИЈА, в. кашагија.

КИБЛА, f. арапски *киблет*, арапско-персијски *кибле, киблегија*, значи: страна окренута према нама, спреда; страна на коју гледамо; јерусалимски а нарочито ме-

кански храм; југ; точка, која означава земљописни положај Меке, према којој се мусломани окрећу, кад се богу моле.

КИВАН, adj. од персијскога *ћин*, мрзост, непријатељство.

КИБРИС, тако зову Турци острово Кипар.

КИДИСАТИ, v. p. напасти; од турскога *кыјимак*.

КИЗ, m. турска реч, значи девојка; а значи и оно што мало вреди, мала вредност.

КИЗМЕТ, m. од арапскога *кисмет*, подељење, раздељење, придељење, део, дêл, што је коме од бога дато, судбина, срећа.

КИЈАМЕТ, m. арапска реч, значи: забуна, буна, гунгула, ускрснуће мртвих на страшноме суду.

КИЈАФЕТ, m. одело, спољашњи изглед; турска реч; ср. зијафет.

КИКА, f. Ова реч означена је у Вука као турска, али је нема у турском језику.

КИЛА, f. позната мера; Турци реку *кил*, *киле*, или у обичном говору *кило* за ту меру, која у Цариграду важи 18—22 оке за шеницу и јечам, а 10 ока за ориз. Ову реч нисмо морали од турскога узети, који су је такође узели од других.

КИЛА, f. у персијском *кејлан*, *ћејлан*, *ћелан*, просутост, жљезде. Ову реч биће да смо и ми и Персијанци од истога корена сваки за се узели.

КИЛАВ, ср. кила.

КИЛАВИТИ, ср. кила.

КИЛИЦ, m. турска реч, значи: сабља, мач.

КИЛОЊА, ср. кила.

КИЉЕР, m. кућерак, у персијском *ћилар*, *килер*; ср. немачко Keller. Ову реч биће да смо са Персијанцима од истог корена сваки за се узели.

КИРАЏИЈА, в. кираџија.

КИРАЛ, тако Турци реку *краљ*. И Маџари веле király, али ће Турци бити узели ту реч од Србаља, пре по што су дошли у додир са Маџарима.

КИРАЏИЈА, m. од турскога *кираџи*, који од кога узме што у закуп.

КИРИЈА, f. од арапскога *кирае*, цена, кућевни закуп; арапско *кирвет* значи: закуп, закупна цена.

КИРИЏИЈА, m. од турскога *кираџи*, који ради за плату, закупник; персијско *кираш* значи онога, који узме под закуп кућу, марвинче, и т. д.; значи и издавање под закуп; арапско *кеериџи* значи онога, који узима у закуп, нарочито мазге. Ср. кирија, кираџија.

КИРИЏОВАТИ, ср. кириџија.

КИЧМА, f. од турскога *кич*, леђа, стражњи део тела.

КЛИНЧОРБА, f. у овој речи *чорба* је турски.

КНА, К'НА, f. од турскога *кна* (арапскога *хина*), биљка нека, од које лист узимају жене на истоку, да њиме црвено-жуто бојадишу нокте, па и косу.

КОВАНЛУК, m. уљаник; од турскога *кован, коган*, кошница; *кованлик*, уљаник.

КОВАНЏИЈА, m. од турскога *кованџи*.

КОВАНЏИЈНКА, ср. кованџија.

КОВРДИН, m. неки мач; ова ће реч бити по свој прилици испрчена од џевердан; ср. ту реч.

КОВРЧАСТ, adj. кудрав; Турци реку *ковруик*.

КОВРЧИТИ, ср. коврчаст.

КОВРЧИЦА, ср. коврчаст.

КОВРЏАК, ср. коврчаст.

КОВРЏИК, ср. коврчаст.

КОВЧА, f. од турскога *копча*, петља.

КОВЧАЛИ, adj. турски *копчали*, на петље.

КОВЧАР, ср. ковча.

КОЈНАК, в. ојнак.

КОЛАЂЕЛЕ, в. колаћер. (У Босни.)

КОЛАЋЕР, поздрав радину; ова реч долази од турскога *колај*, лако, и *ђеле*, нека дође; дакле ће толико рећи, колико: нека ти буде лако!

КОЛАЛИЈЕ, pl. неке токе на кола; у овој речи окончење *ли* узето је од Турака.

КОЛАН, m. од турскога *колан*, *кулан*, *колун*, пас, појас (на коњу).

КОЛАЧ, коњ скаче за колаче; од турскога *колач*, хват.

КОЛАЧ, m. у персијском *кыличе* значи: округао колач, колут сунца или месеца, све што изгледа као колут. Ову реч нисмо узели од Персијанаца, него обоје узели смо је од истота корена.

КОЛАЧКИ, adv. на хватове; ср. колач (хват).

КОЛАЧКА, тако Турци реку квочка. Ову су реч они од нас узели.

КОЛИБА; и ову реч узели су Турци од нас.

КУЛОЧКА, квочка; и ову реч узели су Турци од нас.

КОЛТАХТА, f. у абаџија и терзија даска, на којој се утија; од турскога *кол тахтаси* (*кол* = рука, *тахта* = даска).

КОЛУТ, ср. колач.

КОЛЧАК, m. турска реч, значи: наруквица, гривна.

КОЛЧКА, квочка; ову су реч узели Турци од нас.

КОМОРА, f. војнички возари; ова је реч дошла од арапскога *мећаре*.

КОМОРАН, тако зову и Турци Коморан, као и ми.

КОМОРЏИЈА, ср. комора.

КОМШИЈА, m. сусед, од турскога *к'ншы*.

КОМШИЈНИЦА, ср. комшија.

КОМШИЛУК, m. суседство, од турскога *к'ншылик*.

КОМШО, в. комшија.

КОНА, в. комшијница.

КОНАГЏИЈА, в. конакчија.

КОНАК, m. турска реч, значи: двор, страња, господски двор, двор јавног чиновника; крчмар, власник од стране; пут што се за дан учини; (од глагола *конмак*, стати).

КОНАКОВАТИ, ср. конак.

КОНАКЧИЈА, m. од турскога *конакчи*, онај који одређује и спрема станове, чиновник уз великог господина, који напред иде и спрема потребан стан.

КОНАЧИТИ, ср. конак.

КОНШИЈА, в. комшија.

КОНШИЈНИЦА, в. комшијница.

КОНШИЛУК, в. комшилук.

КОПА, тако реку Турци купа; ту реч узели су зацело од Србаља.

КОПЈА, копље; и ту су реч узели Турци на сву прилику од нас.

КОПОРАН, m. нека хаљина. Вук је означио ту реч као турску, а у турском језику нема је.

КОПЧА, f. турска реч; в. ковча.

КОПЧАТИ СЕ, ср. копча.

КОРАН, в. куран.

КОРОТ, в. корота.

КОРОТА, f. жалост за мртвим; од арапскога *кахр*, жалост, *кахрет*, ожалошћење.

КОРОТОВАТИ, ср. корота.

КОРСУЛА, тако зову Турци велико острово Корчулу у јадранском мору.

КОСОВА, тако зову Турци Косово Поље.

КОСТАНИЧА, тако зову Турци неку врсту дугачка копља. Ову су реч узели од Словена.

КОСТАНИЦЕ, тако зову Турци варош Костајницу.

КОСТРЕТЛИ, adj. у овој речи турски је последњи слог *ли*.

КОТОР, тако зову и Турци Котор у Боци.

КОФА, реку Турци за ведро; како Срби у Бачкој ту реч употребљавају, то су је Турци можда од њих узели.

КО́ЧА, m. кочоперно дете; можда је ова реч дошла од турскога *коч, кочак*, срчан јунак.

КОЧАШ, тако Турци реку за кочијаша; ову реч они ће бити узели од Србаља, а не од Мађара, који реку kocsis.

КОЧОПЕРАН, ср. коча.

КОЧОПЕРИТИ СЕ, ср. коча.

КОЏА, m. од персијскога *ххоџа*, стар, старац, муж, велик, огроман, старешина, господар, богат трговац, учитељ разних језика.

КОЏАМИТИ, adj. стари, ср. коџа.

КОШИЈА, f. трка, од турскога *кошу*.

КРАЛ, тако реку Турци за краљ; ову су реч на сваки начин узели од Србаља.

КРАЛЫ, тако реку Турци за краљевски; ср. крал.

КРАЛИК, тако реку Турци за краљевина, краљевство; ср. крал.

КРАЛИЧА, тако реку Турци за краљица; ову су реч зацело узели од нас.

КРБАЊ, m. тиква за воду, од турскога *крба*, мешина за воду.

КРЬАТ, m. зеленко коњ; турска реч, од *кр* = зелен, и *ат* = коњ.

КРДИСАТИ, v. p. уништити, од турскога *крмак*, скрхати, разбити.

КРЕЧ, m. клак; од турскога *киреџ*.

КРЕЧАНА, ср. креч.

КРЕЧАР, ср. креч.

КРЕЧИТИ, ср. креч.

КРЗЛАРАГА, m. од турскога *к'злар агаси*, чиновник у султанову двору, који пази на девојке.

КРКЛАМА, f. вуна са шивених кожуха; турска реч, која значи стрижено.

КРКЛЕИСАТИ, ср. крклама.

КРКМЕТА, pl. зулови; од турскога *кркме*, зул.

КРНДИЈА, f. ствари разбацане у нереду; од турскога *к'рнты*.

КРПЕЦИЈА, m. овде је дометак *џија* турски.

КРСМЕ, n. мртвина; ово је дошло од турскога *к'смет*.

КРСМЕТ, m. судбина, талија; од турскога *к'смет*.

КРЏАЛИЈА, m. турски хајдук при крају прошлога и у почетку овога столећа. Борећи се што са Србима, што са Русима, скоро сви изгину, а било их је толико, да су разбијали везире султанове.

КРЏАЛИЈНКА, f. пушка, као што су је имале крџалије.

КУБА, в. кубе.

КУБЕ, n. од арапскога *кубе*, *кубет*, свод, тру́ло, црквица, торањ, штит од сунца или кише, шатор.

КУБРУЗ, m. врста веза, шупљика; турска реч, па ће рећи вез кипарски.

КУБРУЗАТИ, ср. кубруз.

КУБУЗ, m. врста топа; Чеси су изумели топ, који су назвали *хуфнице;* Немци одатле начинише Haubitze, Турци од немачке Haubitze начинише *кубуз*, а ми ту реч узесмо од њих.

КУБУР, в. кубуре.

КУБУРА, f. рђаво стање; долази од арапскога *кубур* (плурал од *кабр*), гробови, раке, гробље.

КУБУРАШ, в. кубуре.

КУБУРЕ, pl. од турскога *кубур*, што ће рећи: тул за стреле, корице за пиштоље, цев, олук, тамник при опседавању каквог укрепљеног места.

КУБУРИТИ, ср. кубура.

КУБУРЛИЈА, в. кубураш.

КУВАН, m. од арапскога *кухван*, титрица. У нас има презиме Кувановић.

КУВЕТ, m. снага; арапска реч.

КУВЕТ-МАЏУН, m. неки маџун, који даје снагу; од арапскога *кувет*, снага, моћ, срчаност.

КУЗУМ, m. јагње моје; обично тепање у Турака; од *кузи*, јагње, а наставак *м* означава својину.

КУЈУНЏИЈА, m. златар; од турскога *којунџи*.

КУЈУНЏИЈНИЦА, ср. кујунџија.

КУЈУНЏИЈНКА, ср. кујунџија.

КУЈУНЏИЛУК, m. занат златарев; од турскога *којунџилик*.

КУКМА, f. капа у кокошке; долази од турско-персијске речи *кука*, капа са перјаницом, коју су имали право носити јаничарски заповедници и кнезови влашки и молдавски.

КУКМАРКА, ср. кукма.

КУКМАСТ, ср. кукма.

КУЛА, f. од турско-персијског *куле*, или од арапскога *кулет*.

КУЛАТАСТ, adj. коњ боје као у мишије длаке; од турскога *кула ат* (*кула* = боја као у мишије длаке; *ат* = коњ).

КУЛАЧА, ср. кула.

КУЛАШ, ср. кулатаст.

КУЛАШАСТ, ср. кулатаст.

КУЛАШИЦА, ср. кулаш.

КУЛЕН, m. у арапском значи ова реч врх од брда, глава људска. Да не треба босанским Куленовићима у арапском *кулену* тражити корена, место у Кулину бану?

КУЛИБА, тако реку Турци за колебу; ту су реч узели од нас.

КУЛИН, в. кулаш.

КУЛОГЛИЈА, m. од турскога *кулоглу*, коњаник (*кул* = роб, *оглу* = син).

КУЛУГЛИЈА, в. кулоглија.

КУЛУК, m. робија; турска реч и значи робовање (*кул* = р

КУЛУКОВАТИ, ср. кулук.

КУЛУКЧИЈА, m. који ради на робији; од турскога *кулукчи*, слуга, чувар.

КУЛУНЦИЈА, в. кујунџија.

КУЛУНЦИЈНИЦА, ср. кујунџија.

КУЛУНЦИЈНКА, ср. кујунџија.

КУЛУНЦИЛУК, ср. кујунџилук.

КУЛУЧИТИ, ср. кулук.

КУЛУЧ-КЕСА, f. торба, коју су некада катане носиле остраг на дугим ременима, да им је допирала до мамуза; од турскога *килиџ*, мач, сабља, и *кеса*.

КУЛУША, ср. кулаш.

КУМ, m. песак; турска реч. (У Босни).

КУМАВЕТ, f. тако у потурица жене истога мужа зову једна другу; то ће бити по свој прилици узето од српскога *кума*, па тепајући тобоже потурчено (као оно *кикош*); јер у турском језику нема те речи.

КУМАШ, m. турска реч, значи платно, уопште ткана материја.

КУМБАРА, f. бомба, лубарда; турски се такође каже *кумбара*, а биће да долази од персијскога *ххумбере*, што значи бомба, а и земљан лончић.

КУМБАРАЏИЈА, m. бомбардер; од турскога *кумбараџи*, или персијскога *ххумбараџи*.

КУМИН, m. ким; ову биљку зову у свој Европи народи (Немци Kümmel, Французи cumin) по свој прилици по арапском *кымун*, *кимнун*.

КУМРИЈА, f. позната птица; од турскога *кумриет*, *кумри*, *кумру*, грлица, кумрија.

КУМРИКУША, f. од турскога *кумри*, кумрија, и *куш*, птица.

КУМСАЛ, m. песак; турска реч, која значи: песковито.

КУНДАК, m. оклоп; од турске речи *кондак*, повој, пороћај, пелене; *туфенк кондаги*, кундак у пушке, оклоп у пушке.

КУНДАЧИТИ, ср. кундак.

КУНТОШ, m. нека црна горња хаљина; од турскога *контош*.

КУНТУШ, в. кунтош.

КУПА, тако и Турци реку за купу, коју су реч од Србаља примили.

КУРАДА, f. лош коњ, изрган; можда је та реч од персијскога *ћурад*, поабано и подрто одело.

КУРАН, m. света књига у мухамедоваца; долази од арапскога *кур'ан*, читање; *ел-куран*, читање, књига по превасходству, библија, свето писмо, куран.

КУРБАН, m. арапска реч, значи: приступање, принос, жртва, жртва богу; персијски се каже *кырбан*.

КУРБАН БАЈРАМ, m. управо *курбан бејрам*, празник жртве, који мухамедовци празнују 10-га дана месеца *зилхиџе*.

КУРДИСАТИ, v. p. наместити, оправити (нарочито кад је реч о сату), уредити, поставити; од турскога *курмак*.

КУРИСАТИ, в. курдисати. (У Босни.)

КУРЈАК, m. ово је аланска реч, која се са још неколико речи овога сарматскога племена у Срба одржала. Међутим Турци реку *курд* за курјак.

КУРЈУК, m. перчин; турска реч, која значи реп.

КУРЈУЧИТИ, ср. курјук.

КУРТАЛА, ср. курталисати.

КУРТАЛИСАТИ, v. p. избавити, опростити; од турскога *куртармак*, ослободити, спасти, избавити, опростити.

КУРТАРИСАТИ, в. курталисати. (У Босни.)

КУРШУМ, m. тане, зрно; од турскога *куршум*, олово, зрно, тане од олова.

КУРШУМЛИЈА, варош у Топлици; добила је своје име можда од турскога *куршумлы*, што ће рећи: оловно, од олова, пуно олова; али могла је то име добити и од персијскога *ххуршум*, предгорје, висина, високо брдо.

КУСКУН, m. подрепина; персијска реч.

КУСКУНЕ, в. кускун.

КУСТАНИЧА; тако зову Турци неко дуго копље; ту реч свакако су узели од Словена.

КУСТАНИЧАЛЫ; тако Турци зову војника копљаника; ср. кустанича.

КУСТУРА, f. рђав нож; ово смо узели од турскога *устуре, устура*, бријач.

КУСУР, m. арапска реч, значи: недостатак, недовољност, непотпуност, мана, погрешка, порок, недостајање.

КУТИЈА, f. од турскога *куту*.

КУТУР; тако Турци реку за Котор у Боци.

КУЋА, f. у персијском *кед, кеде*, значи: кућа, стан, уточиште. Ову реч нисмо од Персијанаца узели, али можда јој је корен у наведеним речима наших далеких персијских сродника.

КУЧУК, adj. мален; од турскога *кычык, кичи, гичи, кӧчек;* у персијском *кычек*, у мађарском kicsik, kicsi.

КУШАК, m. турска реч, значи: пречага на столу, а значи и шал којим се пашу.

КУШАМА, f. Вук тумачи ову реч, која се у Босни чује, као свечан дочек код везира, парада еснафска; она долази од турскога *кошишма*, ходање, тркање.

КУШИЋЕДИЈА, f. ово ће бити реч састављена од *кушт* и *ђидија;* види те речи.

Л.

ЛАГАБ, m. презиме; арапска реч. (У Босни.)

ЛАГУМ, m. тавник; турска реч.

ЛАГУМЏИЈА, m. минар, од турскога *лагумџи*.

ЛАЗ, тако Турци реку Лазар, нарочито тако зову српскога цара Лазара, који је погинуо на Косову.

ЛАЗ ВИЛАЈЕТИ, тако зове турски историјописац Садедин Србију.

ЛАЗ ОГЛУ (= Лазарев син), тако зову Турци сина цара Лазара, деспота Високога Стефана Лазаревића.

ЛАЗУМ, adj. потребно; арапска реч. (У Босни.)

ЛА ИЛАХЕ ИЛАЛАХ ВЕ МУХАМЕД РЕСУЛ УЛАХ, нема бога осим бога и Мухамед је посланик божји. То је што се са мунаре пет пута на дан виче правовернима.

ЛАКРДИЈА, f. долази од турскога *лакирди*, разговор, речи.

ЛАКРДИЈАШ, ср. лакрдија.

ЛАКРДИСАТИ, ср. лакрдија.

ЛАЛ, adj. од арапскога *л'ал*, црвено.

ЛАЛА! (нема!) у арапском такође кажу *лала*, не, не! никако не! У нас хоће тако да кажу само деци.

ЛАЛА, m. персијско-турска реч, која значи: учитељ, васпитач кнежевићев; онај који васпитава и одгаја сина свога господара; зато султан своје поверљиве саветнике или везире зове *лалам*, мој учитељ.

ЛА́ЛА, f. персијски значи: локвањ; (а значи и: несравњено); *лале*, персијско-турска реч, значи познати цвет лала.

ЛАЛЕ, в. ла́ла.

ЛАПАЗАН, adj. брбљавац, долази од персијскога *лафзен*, што исто значи.

ЛАПАРАЛО, ср. лапазан.

ЛАПАРАТИ, ср. лапазан.

ЛАРМАЏИЈА, m. у овој речи крајњи је наставак турски.

ЛАТИФ, име мушко; у арапском значи ова реч: милостиван, благ, љубак, пријатан, наклоњен.

ЛАФ, m. разговор; персијско-турска реч, која значи: празне речи, разметљивост, хвалисање, сујета.

ЛЕБЛЕБИЈА, f. од турскога *леблеби*, прженица, парочито неки пржен грашак, који Турци уз ракију радо грискају.

ЛЕВЕНТА, m. у српском значи кавалерског беспосличара, ова реч долази од персијскога *левенд*, што ће рећи: добровољац, који ради што му је воља, скитница; војник добровољац; пашински или муселимски добровољац; најпосле значи луд, глуп, лењ, развратник, курва; ср. маџарско levente.

ЛЕВЕР, m. војник са царском платом; долази од арапскога *нефер*.

ЛЕГЕН, в. леђен.

ЛЕГЕЊ, в. леђен.

ЛЕЂЕН, m. извесни суд; долази од персијскога *леген*, *леџен*, суд.

ЛЕЈЛЕК, в. лелек. (У Босни.)

ЛЕКЕДИТИ, v. i. долази од персијскога *лекед*, ћушка, заушница; коњско ритање; *лекед зеде* значи у персијском: гажен.

ЛЕ́ЛЕК, рода, од турскога *лејлек*, у обичном говору *леклек* (арапски *лаклак*).

ЛЕЛЕКУША, f. неко грожђе; ср. лелек.

ЛЕМЕТА, pl. јабука на врху мунаре; ср. алем.

ЛЕНГЕР, m. од турскога *ленгер*, *ленгјер* (а Турци су ту реч узели од грчкога *αγκυρα*).

ЛЕ́П, m. у персијском *лепан* значи: сјај, сјајно, светло, (кад је реч о мачу, муњи и т. д.).

ЛЕПЕЗА, f. од персијско-турскога *јелпазе* (*јел* = ветар, *базе*, = који чини), који прави ветар.

ЛЕХ, тако Турци кажу за Пољска, Пољак, Лешка, Лех.

ЛЕШ, m. стрвина; турски *леш*, *лаш*; персијски и арапски *лише*, стрвина, мрцина, слабо и мршаво марвинче; (а значи и незграпан, глуп, лењ, спор, немаран). Ову реч нисмо морали узети од Турака; ср. немачко Leiche.

ЛЕШИНА, ср. леш.

ЛЕШИНАР, ср. леш.

ЛИБАДА, в. либаде.

ЛИБАДЕ, n. врста женске хаљине; долази од персијскога *лебад*, кратка хаљина, огртач, нарочито огртач од кише; *либаче* (персијски), врста хаљине, огртач, судијина хаљина.

ЛИВА, m. турски паша, који заповеда бригадом, *лива паша;* од арапскога *лива*, застава.

ЛИЖИСАХАН, ср. сахан.

ЛИМАН, ср. илиман.

ЛОБУД, m. врста кратка копља; турска реч.

ЛОВЏИЈА, m. у овој речи наставак *џија* турски је.

ЛӦКВА, f. комад; ср. локма.

ЛӦКМА, f. комад; турска реч, значи: залогај.

ЛОКУМА, f. познати колач од тврда теста; од турскога *локум*.

ЛОКУМИЋ, в. локума.

ЛОНЏА, f. турска реч, значи: скуп, збор; место покривено на стубове, за шетњу; бурса, место где се трговци састају; некад се тако нарочито звала скупштина јаничарска.

ЛОНЏАТИ, ср. лонџа.

ЛОПАРАЛО, ср. лапазан.

ЛОПАРАТИ, ср. лапазан.

ЛУКУМИЋ, в. локума.

ЛУЛА, f. од персијско-турскога *лыле*, цев, лула за пушење дувана.

ЛУЛЕЏИЈА, m. од турскога *лылеџи*.

ЛУЋУМ, m. врста лёпа; турска реч.

M.

МААЛА, в. махала.

МАВЕЗ, m. плаветан памук; ср. мави.

МАВЕН, adj. плав, в. мави.

МАВИ, adj. плаветно као небо; арапска реч, од *семави*, небески, небеско плаветнило, плаветно; (*сема* = небо).

МАВИ-ПИРУЗ, m. састављена реч од *мави* (в. ту реч) и *пируз*, неки драги камен (сафир?).

МА̂ВИШ, m. познато јело од теста; од арапскога *мафиш*, чиме означавају исто јело од теста, а та реч састављена је од *ма* = нема, и *фиш* = ништа, као што мавиш и није никаква најест.

МАВИШЊАК, m. ковртач; ср. мавиш.

МАВЛУТА, f. неки турски огртач; од турске речи *махлуте*.

МАГАЗА, ср. магазин.

МАГАЗАЦИЈА, ср. магазин.

МАГАЗИН, m. од арапскога *маххазин* (плурал од *маххзен*), житнице.

МАГДАНОС, m. першун, од турскога *магданос*, *ма'деноз*, *ма'денос*, першун, што је опет покварено од речи *ми'деньваз*, што ће рећи: пријатно за желудац.

МАГДОНОС, в. магданос.

МАЗАР, m. молба; од арапскога *мазхар*, разложено стање какве ствари; ср. арзи-мазхар.

МАЗБАТА, f. арапска реч, значи: протокол, решење, уверење, уопште писмен акт.

МАЗГАЛ, m. пушкарица; турска реч.

МАЗГАЛА, в. мазгал.

МАЗГИТ, поље у Косову; од јерменско-персијске речи: *м'згит*, црква.

МАЗИЈА, f. од турскога *мазу*, шишке, које на истоку женске прже у тигању са нешто уља, па онда бојадишу тиме косу. Пошто такве шишке дуго остану вреле, то ће бити од њих да је постала и наша мазија.

МАИНА, f. кад нема ветра на води; и Турци веле *маина!* тихо! али ће бити да смо и ми и Турци ову реч узели од талијанскога mainare, ammainare, увући ветрила.

МАЈА, f. квасац; од персијскога *маје.*

МАЈАСИЛ, m. шуљеви; турска реч.

МАЈВИШ, в. мавиш.

МАЈДАН, m. од арапскога *ма'ден,* у обичном говору *мајдан,* минерал, метал, рудокоп.

МАЈДАНПЕК, позната рударска варош на реци Пеку у Србији; ср. мајдан.

МАЈДЕ, adj. ову реч употребљавамо ми у смислу: заиста, богме; долази од арапскога *мејде,* ван ако, осим ако.

МАЈДОНОС, в. магданос.

МАЈМУН, m. од турскога *мејмун,* у обичном говору *мајмун.*

МАЈМУНАСТ, ср. мајмун.

МУЈМУНИСАТИ, ср. мајмун.

МАЈУР, Турци реку *мајор,* али и ми и они узели смо ту реч од маџарскога major, што је опет дошло од немачкога Meier (Maier), Немци пак начинили су то од латинскога major (т. ј. domus).

МАЈУРЏИЈА, ср. мајур.

МАКАЗАР, ср. маказе.

МАКАЗЕ, pl. од арапскога *макас, микас, микрас,* клеште, ножице.

МАКАРЕ, pl. Вук вели да су то лазила, скеле; у турском *макара* значи: точак, винт.

МАКЕДОНИЈА, или

МАКЕДУН, тако Турци реку за Маћедонију.

МАКСУЗ, adj. нарочито, навластито, својствено; од арапскога *маххсус.*

МАКУЛ, m. Вук тумачи ту реч са: договор; у арапском значи *ма'кул,* паметан човек.

МАКУП, в. мангуп.

МА̂Л, m. арапска реч, значи: ствар, добро, имање, намештај, својина, готов новац, богатство.

МА̂ЛА, в. махӑла.

МАЛВАЗИЈА, f. реку Турци за вино малвасију.

МАЛВУТА, в. мавлута.

МАЛ-КАДУНА, f. од турскога *малдар-кадуна*, богата кадуна.

МАМАЉУГА, f. ово јело зову тако и Турци.

МАМУД, име мушко, в. Махмуд; (у арапском *ма'муд* значи: који умире од љубави).

МАМУЗА, f. од турско-арапскога *махмуз*, што је покварено од *михмаз*, брз, окретан, оштроуман.

МАМУЗАТИ, ср. мамуза.

МАМУЛА, презиме познатога ћесарскога ђенерела, Србина барона Мамуле; у арапском *ма'мул* значи: учињено, урађено, зготовљено, извршено.

МАМУРАН, adj. од арапскога *маххмур*, застрто, покривено копреном, у пола пијан, још неистрежњен.

МАМУРЛУК, m. од арапско-турскога *маххмурлик*, малаксалост, збуњеност, стање пијана човека.

МАНГАЛ, m. суд за грејање зими; турска реч.

МАНГОВАТИ, v. i. беспосличити; ср. мангуп.

МАНГУП, m. од арапскога *магјуб*, изгубљен, који нема госе.

МАНГУРА, f. од арапскога *манкир*, *мангир*, *мангур*, бакрен неки новац.

МАНДАЛ, m. дрвена реза на вратима, поименце дрво, које се преко врата меће да би се сигурно затворила; турска реч.

МАНДРА, f. ову реч узели смо и ми и Турци од Талијана (или од Цинцара?).

МАНЗУР, мушко име, од арапскога *манзур*, сјајан, светао, цветан, предмет погледима, виђен, гледан, видован, љубљен, чуван, посматран; (арапско *мансур* значи: богом помаган, победан, победитељ).

МАНИ, adj. у нас у значењу: завидљив; у арапском значи: препона, тегоба.

МАНИСАТИ, ср. мани.

МАНЏА, f. јело; ово смо и ми и Турци узели од Талијана.

МАНЏУКА; Турци веле, да на крај света има народ, који се зове *Јеџуџ-и-Маџуџ*, па отуда је постало *Манџука* (Магог?), чиме се хоће да означи народ бог те пита са које даљине.

МАНЏУКАТИ, v. i. говорити туђим језиком (управо: турски); ср. Манџука.

МАРАЗ, m. болест; арапска реч.

МАРАМА, f. од арапскога *макрама, махрама.*

МАРИФЕТ, m. лукавство; од арапскога *ма'рифет*, знање, наука.

МАРИФЕТЛУК, m. од арапско-турскога *марифетлы*, мудар, учеван.

МАРТИН, m. галеб; од турскога *марти, мартикуш.*

МАРТОЛОЗ, m. тако су Турци звали хришћане оружане, који су служили у шеснаестом и седамнаестом веку у пограничним турским градовима; ср. мертонош.

МАРТОЛОЗ-БАША, m. поглавица над мартолозима.

МАРТОНОШ, српско-мађарско село испод Сегедина; ср. мертонош.

МАСАТ, m. огњило; турска реч.

МАСКА, в. маскара.

МАСКАРА, f. што је за потпрд; од арапскога *масххарат*, шала, исмевање, потпрд, предмет потпрдивања, шаљивчина, маска (образина, крабуља); арапско-турско *масхараџи* значи: лакрдијаш, шаљивац; арапско-турско *масхаралик* рећи ће: шала, исмевање, потпрдивање; арапско-турско *масхаралатмак* значи: исмевати, потпрдивати се.

МАТ, m. (у шаху), персијско-турска реч, значи: дотеран до крајности, убезекнут, пренеражен.

МАТАРА, f. турска, реч, значи: путничка кожна боца, (а значи и трудну жену).

МАХАЛА, f. од арапскога *махале, махалет, мехале*, крај од вароши, четврт од вароши.

МАХМУД, мушко име; арапска реч, значи: слављен, хваљен, достојан славе; в. Мухамед.

МАХМУДИЈА, f. турски златан и сребрн новац; од турскога *махмуди.*

МАХМУРАН, в. мамуран. (У Босни.)

МАХРАМА, в. марама.

МАЏАР, тако Турци зову Мађара, Мађарску; а у том облику примили смо ту реч ми од њих.

МАЏАРАТИ, ср. Маџар.

МАЏАРАЦ, ср. Маџар.

МА̏ЏАРИЈА, МАЏА̀РИЈА, ср. Маџар.

МАЏАРИТИ, ср. Маџар.

МАЏАРИЦА, ср. Маџар.

МАЏАРКА, ср. Маџар.

МАЏАРКИЊА, ср. Маџар.

МАЏАРЛИЈА, f. од турскога *маџарлы.*

МАЏАРСКА, ср. Маџар.

МАЏАРУША, ср. Маџар.

МАЏУКА, тако зову у Хрватској шокце из Босне; а тако зову тамо и Мађаре. Ср. Манџука, манџукати.

МАЏУН, m. од арапскога *ма'џун*, пекмез, леквар, медицина, опијат, крепеће пиће. Обични турски маџун смеса је од опијума, мака и разне специје; богати Турци додају амбру, кошенилу, мошус и друге скупоцене мирисе; а за султана праве га додавајући ситно истуцани бисер, рубин, смарагд, мерџан, и тај се маџун зове *џевахир маџуни.* За првога султанскога лекара маџуни су извор великом дохотку. На 15 дана пре пролетње еквинокције подноси их он султану у порцуланском суду, и то

се зове *неврузије*. Исто тако подноси он маџун царевићима и султанијама, царевим кадунама и великашима; зато они опет дају њему богате поклоне. Подобне поклоне праве цариградски лекари својим пацијентима.

МАША, в. маше.

МАШАК, m. пепељак на вођу; можда је та реч од арапскога *ма'шак*, љубав.

МАШАЛА, f. буктиња; од арапскога *мешале*, у обичном говору *машала*, упаљено.

МАШАЛАХ! interj. што бог хоће, како богу воља; турска реч.

МАШЕ, pl. ватраљ; од персијскога *маше*, у обичном говору *маша*, стругач, машице.

МАШИЦЕ, в. маше.

МАШКАРА, в. маскара.

МАШТРАВА, в. маштрафа.

МАШТРАП, в. маштрафа.

МАШТРАФА, f. турска реч, значи бакрен мален суд за захитање воде.

МЕАНА, в. механа.

МЕАНИСАТИ, ср. меана.

МЕАНЏИЈА, ср. меана.

МЕАНЏИЈНИЦА, ср. меана.

МЕГДАН, в. мејдан.

МЕГДАНЏИЈА, в. мејданџија.

МЕДЕКАТИ, ср. медет.

МЕДЕКНУТИ, ср. медет.

МЕДЕТ! interj. од арапскога *медед*, помоћ, потпора, помагај! *бре медед! вај медед! ја медед!* помагај.

МЕДИЈА, в. Медина. (?)

МЕДИНА, варош Медина у Арапској; арапско *мединет* означава варош уопште, а Медину по преимућству.

МЕДРЕСА, f. школа, од арапскога *медрес, медресет*, у обичном говору *медресе*, школа, мусломанска академија.

МЕЂЕР, adv. од персијскога *мегер*, осим, али, дакле, можда.

МЕЗАР, m. гробље, од персијскога *мезар*, гроб.

МЕЗЕ, n. руска закуска; персијска реч, која значи: укус каквог јела, зачин; а тако зову нарочито суво воће, бадем, лешњике. Мухамедовци нуде са мезетом јела, која изазивају жеђ, као: сир, маслинке, ајвар, посољену икру у оцту, сарделе, сардине и друге слане рибе. *Мезе* зову Турци уопште оштру шалу, сарказам.

МЕЗЕТИТИ, ср. мезе.

МЕЗИЛ, m. јахаћа пошта, пошта уопште; од арапскога *мензил*, место где се с пута свраће, место где се путник заустави, страња, гостионица, станица, обданица, пошта.

МЕЗИЛАНА, f. од арапско-турскога *мензилххане*, поштанска станица где се коњи мењају.

МЕЗИЛЏИЈА, m. од арапско-турскога *мензилџи*, поштар.

МЕЗРАЈА, f. обрађена земља; од арапскога *мезра* (у арапском *зер'е* обрађивати).

МЕЗУЛ, в. мезил.

МЕЗУЛАНА, в. мезилана.

МЕЗУЛЏИЈА, в. мезилџија.

МЕИТ, m. мртвац; од арапскога *меит, мејит*, мртав, мртвац, човечија лешина.

МЕЈДАН, m. арапска реч, значи: пространо поље, пијаца, тркалиште, разбојиште.

МЕЈДАНЏИЈА, m. од арапско-турскога *мејданџи*, добар јунак у боју.

МЕЈРА, в. Мерјема.

МЕЈРЕМА, в. Мерјема.

МЕЈРИМА, в. Мерјема.

МЕЈТЕФ, m. школа, од арапскога *мектеб*, школа, нарочито основна; време, или место где се пише; контора, писарница.

МЕКА, света варош у Арапској, која се зове *Меке*, *Мекет*, *Бекет*.

МЕКАМ, m. арапска реч, значи: мелодија, глас. Ова се реч употребљава у Босни.

МЕКТЕРБАША, m. турска реч, значи: управитељ владаочеве војничке свирке, поглавар над слугама који подижу шаторе.

МЕКТЕРИН, m. од персијскога *мехтер*, *михтер* (компаратив од *мих*), већи; старешина, претпостављени, начелник; на персијском двору коморник, који има у свака доба приступа код шаха; свирач у војничкој банди владаочевој; слуга који намешта шатор.

МЕЛЕЗ, m. од арапскога *мелес*, сутон, сумрак, смеса светлости и мрака; оно што је састављено од две различне ствари (на пр. полусвила материја); род од две различне животиње; оно што је смешано.

МЕЛЕК, m. арапска реч, значи: анђео, божији посланик.

МЕЛЕМ, m. од персијско-турскога *мерхем*, у обичном говору *мелхем*, маст за мазање, фластар.

МЕЛЕМАШЧЕ, p. персијско-турска реч, од *мелхемакче*, лекарина.

МЕЛЕЋ, m. анђео; од арапскога *мелек*. (У Босни).

МЕЛИЋЕТ, в. мелећ.

МЕЛУН, m. ђаво, од арапскога *мелоун*, проклет.

МЕМ, m. влага; од персијскога *нем*.

МЕМЕД, мушко име; в. Мухамед.

МЕМЛА, m. буђ, влага; од персијско-турскога *немли*, влажно, влага.

МЕМЛЕЋЕТ, m. постојбина, варош, земља; арапска реч. (У Босни.)

МЕМЛИ, adj. влажно; од персијско-турскога *немли*. (У Босни.)

МЕМУР, m. чиновник; арапска реч. (У Босни.)

МЕНГЕЛЕ, в. менђеле.

МЕНЂЕЛЕ, pl. процеп, од турскога *менђене*.

МЕНЕВИШ, adj. од персијскога *менекше*, љубичасто.

МЕРА, в. мераја.

МЕРА, в. Мерјема.

МЕРАБА, f. ћушка; у фрази: даћу ти мерабу! пришићу ти мерабу = ћушићу те; долази од арапскога *мерхаба!* здраво! којим поздравом мухамедовци се поздрављају само међу собом.

МЕРАЈА, f. од арапскога *мер'а*, утрина, пашњак.

МЕРАК, m. брига, страст, жеља; арапска реч.

МЕРАКЛИЈА, m. каприциозан, љубопитљив; од турскога *меракли*.

МЕРАМ, m. арапска реч, значи намера. (У Босни.)

МЕРАМЕТ, m. милостив, од арапскога *мерамет*, сажаљење, милосрђе; (арапско *мекремет*, значи: племенито, лепо дело, које виновника прослави; част, слава, одликовање, штедрост, племенитост).

МЕРДЕВИНЕ, pl. лествице, стубе; од персијскога *нердыбан*, у обичном говору *нердыван*, *мердивен*; (у персијском *нерд* значи: окресано стабло).

МЕРДИВЕН, в. мердевине.

МЕРДИВЕНЕ, в. мердевине.

МЕРИМА, в. Мерјема.

МЕРИЦ. или

МЕРИЏЕ, тако зову Турци реку Марицу.

МЕРЈЕМА, од арапскога *Мерјем*, Марија.

МЕРМЕР, m. арапско-персијско-турски облик за мрамор (мармор).

МЕРМЕРЛИ, adj. мраморно; арапско-персијско-турска реч.

МЕРТОЛОША, m. види овој речи значење под мартолоз; долази од персијскога *мерд*, срчан јунак, одважан човек.

МЕРЏАН, m. корал; персијска реч.

МЕСЛИЂЕН, в. феслиген.

МЕСТВА, f. као кожна чарапа, коју су до скора и у сремском подлужју носили; долази од турскога *мест;* (Турци зову *мест*, кад при авдесу повлаже ногу или обућу, па је отуда изашло можда и значење за местве).

МЕТЕРИЖЊАЧА, ср. метериз.

МЕТЕРИЗ, m. од турскога *метериз*, *метерис*, шанац, опкоп око поља, око окола; бастаја.

МЕТЕРИЗИТИ, ср. метериз.

МЕХАЛА, српско подграђе код Темишвара; ср. махала; међутим да приметимо овде, да у арапском *мехал* значи опасно место, нешто што је немогуће, па није искључена могућност, да је Мехала добила име од *мехал*.

МЕХАНА, f. крчма, од персијскога *меиххане*, крчма, пивница; (у персијском *меи* значи: вино, купа вина).

МЕХАНИСАТИ, ср. механа.

МЕХАНЏИЈА, m. од персијско-турскога *меиххaнеџи*, крчмар, винар.

МЕХАНЏИЈНИЦА, ср. механџија.

МЕХЕМЕД, в. Мухамед; (у персијском *мехемет* значи: озбиљно и важно занимање, старање око чега).

МЕХМЕД, в. Мухамед.

МЕХРАМЕТ, в. мерамет.

МЕХЋЕМА, в. мешћема. (У Босни).

МЕЧЕТ, m. од арапскога *местџид*, мала богомоља, капела.

МЕЧИТ, в. мечет.

МЕЏИД, мушко име; у арапском значи та реч: славан божје име.

МЕЏЛИС, m. арапска реч, значи: место где се седи, време посвећено разговору, разговор, друштво, дружина, седница

МЕШИН; тако Турци зову овчију кожу, од наше мешине.

МЕШЋЕМА, f. суд, од арапскога *махкемет*, у обичном говору *мехкеме*.

МИВА, f. воће, од персијскога *миве*, у обичном говору *мејве*.

МИДАТ, мушко име; од арапскога *мидхат*, хвала, похвала, хваљење.

МИЗДРАК, m. копље, од арапско-турскога *мизрак*.

МИЗДРАКЛИЈА, m. копљеник; од арапско-турскога *мизраклы*.

МИЗРАК, в. миздрак. (У Босни.)

МИЛЕТ, m. народ; арапска реч, значи: закон, вера, народ у погледу на веру.

МИЉАК, m. пољско добро, од арапскога *мелк*, имање, добро, посед, поседовање; (арапско *мылк* рећи ће: краљевина, влада, својина, имање).

МИМБЕР, m. арапски *мимбер*, *мембер*, сто, узвишено место, са кога се у џамијама држи предика.

МИНАРЕТ, в. мунара.

МИНДЕР, m. модровац; турска реч.

МИНДЕРЛУК, m. меко место где се седи и лежи; турска реч.

МИНЂУША, f. од персијскога *менђуш*, брњица, ободац; (од *мен* = за, иза, *ђуш* = ухо).

МИНЛЕ, в. милет.

МИРАЗ, m. наслеђе, прћија; од арапскога *мирас*.

МИРАШЧИЈА, m. наследник; од арапско-турскога *мирасчи*.

МИРАЛАЈ, m. пуковник; персијско-турска реч; (*мир* у персијском место *емир*, господар, владалац, начелник, старешина, потомак из Мухамедове породице; *алај* у турском значи: војска, чета).

МИРЗА, m. у обичном говору тако скраћено од персијскога *емирза*, што је скраћено од *емир заде*, кнежев син,

кнежевић, племић. У татарском језику значи *мирза:* син владалачке породице. Кад се *мирза* метне иза имена, онда означава кнежевића из владајуће породице у Персији, коју су титулу носили потомци Тимурови (изузимајући кућу владајућу у Инђији). Кад пак *мирза* стоји пред именом, онда значи толико, колико господин. Кримски Татари додају *мирза* као титулу племенитим породицама.

МИРИЈА, f. данак, од персијскога *мири*, што је владаочево, државно, државна благајница.

МИРИЈЕВО, село код Београда, добило је своје име од персијскога *мири*, држава, државна благајница, и турскога *ова*, поље; дакле би значило: државно поље.

МИСИР, од арапскога *Миср, Мисир*, Египат, варош Кајиро, а тако реку Арапи и за сваку велику варош.

МИСИРАЦ, ср. Мисир.

МИСИРАЧА, ср. Мисир.

МИСИРКА, ср. Мисир.

МИСИРКИЊА, ср. Мисир.

МИСИРЛИЈА, m. од турскога *мисирли*.

МИСКАЛ, m. извесна мера; арапска реч.

МИСЛИЂЕН, в. феслиген.

МИСЛОЂИН, в. феслиген.

МИТАРИТИ СЕ, v. r. ова реч биће да је постала од арапскога *ми'тар*, онај који се радо мирише.

МИХРАБ, m. арапска реч, значи као олтар у џамији, где имам, окренут према Меци, чита молитву; (у арапском значи ова реч и простран трем).

МИШАНА, f. пушница за шљиве; од турскога *јемиш* = воће и *ххане*.

МИШАР, познато поље испод Шапца; ова реч могла је постати од српскога корена, али није искључено, да је Мишар добио име од арапскога *мишар, мешар*, место

посвећено религионим церемонијама, (а тако зову и храм у Меци); или од *ми'шар*, десетак, десети део.

МИШКУЛАШ, в. кулаш.

МОЈАСИН, m. нека губа на човеку; ср. мајасил.

МОНАСТИР, тако зову Турци Монастир, Toли-Монастир, Битољ.

МОР, adj. турска реч, значи: вишњикасто, уопште тамнију боју означава.

МОРАСТ, в. мор.

МОРМЕНЕВИШ, в. мор и меневиш.

МОРОНА, тако Турци зову моруну, што су на сву прилику од нас узели.

МОСКОВ, тако Турци веле за Москов, Рус, Руси, Русија, Московија.

МУАМЕД, в. Мухамед; (пикантно је, да у арапском *му'амед* значи: крштен!)

МУАМЕДЛИЈА, m. од турскога *мухамедли*.

МУАМЕДОВАЦ, ср. Муамед.

МУАНАТ, adj. врло осетљив спрам чега; долази од арапскога *му'анат*, уморан, умор од рада; у смислу тврдоглав, упоран, в. муханат.

МУАСЕРА, f. од арапскога *мухасир*, који опсађује, *мухасарет*, опсада.

МУДЕРИС, m. од арапскога *мыдерис*, учитељ у вишој школи.

МУДИР, m. од арапскога *мыдир*, управитељ (политични), губернатор; (у Мисиру је то титула главног губернатора).

МУДИРЛУК, m. од арапско-турскога *мыдирлик*, звање и област мудира.

МУЗИР, m. арапска реч, значи: слуга у мешћеми.

МУЈЕЗИН, m. од арапскога *мыезин*, викач, јавни певац, који са мунаре зове верне на молитву.

МУКАДЕМ ПОЈАС, m. господски појас; у арапском *мукадем* рећи ће поглавица, заповедник, старешина, онај који

је предњи, који је на првом месту; а тако се зове и нека свилена материја, која се употребљава за чалму и појас.

МУКАЈЕТ, adv. од арапскога *мукајед*, привржен, који је чему ревносно одан, ревностан, пажљив, који се за што брине, брижљив.

МУКАЈЕТИСАТИ, ср. мукајет.

МУКАЈЕТИТИ, ср. мукајет.

МУКТАР, мушко име, у арапском значи: одабран, изабран.

МУКТАЏИЈА, ср. мукте.

МУКТЕ, adv. од персијскога *мыфт*, бесплатно.

МУКТИЈА, в. муфтија.

МУКТИЦЕ, в. мукте.

МУЛА, m. од арапскога *мевла*, у обичном говору *мола*, господин, господар, судија у великој вароши; бог; мароки цар носи титулу *мула* или *мулеј*.

МУЛАЗИМ, m. местозаступник, од арапскога *мылазим*, пристав, онај који је одређен да кога замени, софта или ђак који је дошао до првога степена у судијском чину.

МУЛАИМ, adj. од арапскога *мылаим*, благ, пристојан, мек.

МУЛАЛУК, m. од арапско-турскога *молалик*, достојанство муле.

МУЛИНИЦА, ср. мула.

МУЛТЕЗИМ, m. од арапскога *мылтезим*, поданик (спахијски), потчињени, закупник, кмет.

МУМАКАЗЕ, pl. усекач, од персијско-турскога *мум* = свећа, и *макаси*, ножице.

МУМИН, m. толико колико мусломан; долази од арапскога *мыымин*, веран, верујући (али се употребљава само о мухамедовцу).

МУМЏИЈА, m. од арапско-персијско-турскога *мумџи*, који прави свеће, или тргује њима (мум = свећа); тако се

звао официр султанских бостанџија, који је притварао зликовце.

МУНАРА, f. од арапскога *менарет*, торањ на џамији, са кога позивају муслимане на молитву.

МУНАСИБ, adj. пристојан, уместан; од арапскога *мынасиб*. (У Босни.)

МУНИТВА, f. у нас у значењу; превара; долази од арапскога *мынет*, ласкање.

МУР, в. мухур.

МУРАСЕЛА, f. кадијин позив; од арапскога *мураселе*.

МУРАТ, мушко име; у арапском значи: жељен, жеља, воља, намера.

МУРДАР, adj. од персијског *мырдар*, нечист, прљав, сирдљив.

МУРДАРЛУК, m. од персијско-турскога *мырдарлик*, нечистота, прљанштина.

МУРЕЋЕП, m. од арапскога *мырекеб*, састављено, смешано, мешано, смеса, мастило.

МУРЕЋЕФ, в. мурећеп.

МУРЛЕИСАТИ, ср. мухур.

МУРТАСЕН,

МУРТАТ, в. муртатин. (У Босни.)

МУРТАТИН, m. у нас уопште издајица; долази од арапскога *мыртед*, *мыртад*, отпадник од вере, онај који је напустио Мухамедову веру.

МУСА, мушко име, Мојсије; (у персијском *мус'а* значи друг, другар).

МУСАКА, f турско јело од модра патлиџана и исецкана меса, које се дотле кува, докле се не укува сво у своме соку; долази од арапскога *мусака*, покврашен, заливен.

МУСАФИР, m. од арапскога *мысафир*, путник, странац, гост.

МУСВЕДА, f. рукопис, писмен састав; од арапскога *мысведе*. (У Босни.)

МУСЕВЕДА, f. беда; од арапскога *мусаведе.*

МУСЕВЕДИТИ, ср. мусеведа.

МУСЕВЕЏИЈА, m. опадач, од арапско-турскога *мусаведџи.*

МУСЕЛЕЗ, m. Вук вели, да је то неко вино; у турском, арапском и персијском језику нема те речи.

МУСЕЛИМ, m. од арапскога *мыселим, мытеселим,* местозаступник, онај чиновник кога губернатор шаље пре себе да заузме нову губернију, срески судац.

МУСЕЛИМОВАЦ, ср. муселим.

МУСЛИЈА, m. од арапскога *муслих,* онај који поправља, исправља, који доноси корист, оно што је спасоносно, онај који мири, који слаже две противне стране, помиритељ, изабрани судија, (*с'лх* = помирење).

МУСЛОМАН, m. од арапскога *мыслим,* онај који се сав предао богу, који исповеда праву веру; ислам, или потпуно одавање вољи божијој; *мыслимин* (плурал од *мыслим*) име је за све народе, који исповедају мухамедовство, без обзира на разлике у обреду, на секте, јерезије или одступајућа мњења; арапски је плурал *мыслимин* или *мыслиман,* али су Турци усвојили персијски облик *мысылман.*

МУСЛОМАНСТВО, m. турско-персијски *мысылманлик,* права вера.

МУСТАФА, мушко име; у арапском значи: одабран, изабран.

МУТАВЏИЈА, m. струнар, струња; од персијско-турске речи *мутабџи;* (у персијском *муј* = длака, *таб* = ткати).

МУТАП, в. мутаф.

МУТАФ, m. од персијскога *мутаб, мутав, мутаф,* струнар, струња, који прави пасове за коње.

МУТВАК, m. кујна; од арапскога *матпахх, мутпахх.*

МУТЕСАРИФ, m. од арапскога *мытесариф,* подгубернатор.

МУТИБАРИЋ; овако се зове кућа једна у Бегечу код Новога Сада, из које је био четврти далматински владика

Јеротије Мутибарић. Ако би се ово презиме и могло извести од *мутити* и *бара*, ипак није без разлога, ако би му се искон потражио у арапском корену. На име, арапском речи *мытебер* = одликован, звали су Турци хришћанске фамилије, које су хтели одликовати, и лако може бити, да је презиме Мутибарић отуда поникло. У арапском језику имају и друге речи, од којих би се ово презиме могло извести; ми ћемо их овде навести, нимало не намеравајући тиме прејудиковати ма чијој деривацији презимена Мутибарић. Тако арапско *мытебар* значи онога који чини добро, као и онога који од другога прима добро; *мытебарик* значи: благословен, онај који заслужује благослов, (бог); *мытебаххир*, онај који је сву науку поцрпао, од кога мирише све око њега; *мытебир*, онај који уништава, тамани; *мытеберић*, онај који се кити, кицош; *мытеберед*, *мытеберид*, онај који је опран хладном водом; *мытеберир*, праведан и побожан; *мытеберер*, оправдан; *мытебери*, који бога ради чини више него што је дужан; *мытеберик*, благословен, свет, коме је бог наклоњен.

МУТЛАК, adv. јамачно, заиста; од арапскога *мутлак*, нарочито.

МУЋУРЛА, f. глупак; можда долази од арапскога *мыћур* (плурал од *мекр*), лукавства, сплетке.

МУФЕТИШ, m. од арапскога *мыфетиш*, онај који испитује, истражује, комисар, посебице чиновник који коначно прегледа што се тиче вакуфа (оваквих чиновника има у свој Турској пет, и то три у Цариграду и по један у Адријанопољу и Бруси).

МУФЛИЗ, m. од арапскога *мыфлис*, у обичном говору *мыфлус*, сиромах, осиромашио човек, банкрот.

МУФТАЏИЈА, в. муктаџија.

МУФТЕ, в. мукте.

МУФТИЈА, m. од арапскога *мыфти*, поглавица мухамедовскога закона. Муфтија издаје фетве или решења у свима правним питањима, која се решавају по курану, и то како влади, тако и приватним лицима, која га за то моле.

МУХАМЕД, мушко име; у арапском значи достојан славе, хваљен, слављен.

МУХАМЕДЛИЈА, f. арапско-турска реч; тако се зове нека књига о Мухамеду.

МУХАМЕДОВАЦ, ср. Мухамед.

МУХАНАТ, adj. од арапскога *му'анид*, тврдоглав, упоран.

МУХАНЕТ, m. од арапскога *михнет*, бо̏ља, брига, жалост, јед.

МУХАФИС, m. арапска реч, значи: заповедник тврдиње, гарнизонски војник, стражар, чувар.

МУХАЦИР, m. исељеник, бегунац; арапска реч.

МУХБИР, m. биров у селу (пандур), који обзнањује наређења у општини, (даје *хабер*); арапска реч.

МУХУР, m. печат; од персијскога *мыхр*, *мыхыр*, печат, прстен са печатом.

МУХУРДАР, m. од персијскога *мыхырдар*, коме је поверен печат, чувар печата.

МУХУРЛИ, adj. од персијско-турскога *мыхырли*, на чему има печат.

МУХУРСАЈБИЈА, m. то је титула великога везира: који држи печат; персијско-арапска реч; ср. сајбија.

МУШЕБАК, m. решетка (на прозору); од арапскога *мышебек*, што је у облику решетке.

МУШЕМА, f. навоштен, навоштено платно; арапска реч; (*шем'е* = восак).

МУШИР, m. од арапскога *мыш'ир*, *мышир*, који означава, даје мњење, саветник, државни министар; *мышавир*, члан савета, саветник.

МУШМУЛА, f. и Турци реку *мушмула* или *мушмуле* за познато воће; ову реч они су узели од Србаља (у немачком Mispel, латински mespilus), јер старим турским језиком рекло би се за мушмулу *дымгел*, али ту реч данас Турци не употребљавају.

МУШТА, f. познато оруђе чизмарско; долази од персијскога *мышт*, песница, ударац песницом; (*мыште*, држак од ножа или од сабље).

МУШТВА, в. мушта.

МУШТЕРИЈА, f. од арапскога *мыштери*, купац, сталан купац.

МУШТУЛУК, m. од персијско-турскога *мыздулик*, *мыжделик*, *мыштулук*, добар глас, пријатан глас, награда за пријатан глас; (у персијском *мызд*, *мыжд*, значи: плата, награда, мазда, мьзда; отуда *мыжде* значи: добар, пријатан глас).

МУШТУЛУКЧИЈА, m. који иште награду за добар глас; долази од персијско-турскога *мыштулуџи*.

Н.

НААЗАР, в. назир.

НАБЕЛАЈИСАТИ, ср. белај.

НАБОЈАДИСАТИ, ср. боја.

НАБРЕКНУТИ, ср. бре.

НАВЛУМ, m. лађена кирија; од турскога *навлун*, а Турци су узели то од Талијана.

НАВО, в. навлум.

НАГРАЈИСАТИ, ср. огрташје.

НАГРАЈИШ, ср. ограшје.

НАДИР, мушко име; у арапском значи: ретко, реткост.

НАЂОРИТИ СЕ, ср. ћор.

НАЕРИТИ СЕ, ср. еро.

НАЕРКЕ, в. еро.

НАЕРО, в. еро.

НАЕРЦЕ, в. еро.

НАЗИР, m. арапска реч, значи: који види, сматра, надгледа, надзорник, надгледник.

НАЗИФ, мушко име, у арапском значи; спретан, леп, убав.

НАЗЛИ, adj. персијско-турска реч, значи: деликатно, нежно, кокетно.

НАИБ, m. арапска реч, значи: заменик судије, изасланик муле или кадије, имам, свештеник, уопште сваки заменик духовног или судског лица; (а заменик световног, грађанског, политичног чиновника зове се *векил*).

НАИЈА, в. нахија.

НАЈА, в. нахија.

НАКАЛАЈИСАТИ, ср. калај.

НАКАЛАМАК, ср. калам.

НАКАЛАМИТИ, ср. калам.

НАЛБАНТА, m. поткивач, од арапско-персијскога *на'лбенд;* (*на'л* у арапском значи: обућа, потковица, плоча на копити или папку, нокат, канча).

НАЛБАНТИН, ср. налбанта. (Овде нека је примећено, да у Иригу у Срему има презиме Надбандић, које је очевидно покварено од налбантић.)

НАЛЕТ, adj. проклет; од арапскога *ланет*, *налет*.

НАЛПАРА, f. комад од потковице; од арапскога *на'лпаре*.

НАЛУНЕ, pl. као неке ниске штуле, или високи древни сандали, који се натакну на ноге, да се у води или блату не поквасе; од персијско-турскога *на'лин*.

НАМ, m. персијска реч, значи: име, глас, слава, уважење. Упореди латинско nomen, немачко Name.

НАМАЗ, m. молитва, од турскога *немаз,* у обичном говору *намаз*. Мухамедовци имају на дан по пет намаза: 1) *саба намази*, молитва, која се чита у зору, 45 минута пре исхода сунца; 2) *ӧјле намази*, молитва, која се

чита 40 минута пошто сунце пређе подне; 3) ***икинди намази***, трећа молитва, коју држе на половини времена од подна до сунчева захода; 4) ***аххшам намази***, молитва, коју држе 20 минута по заходу сунца; 5) ***јакси намази***, пета молитва, која се држи на два сата после четврте.

НАМЋОР, adj. неваљао, џандрљив, нарочито неблагодаран; долази од персијскога *нан* = хлебац, и турскога *ћор* = слеп, дакле онај који не види хлеб што му је даван, неблагодаран.

НАМЕ, n. персијска реч, значи књига, спис, посланица, диплома.

НА̀НА, f. метвица, од арапско-турскога *на'не*.

НА́НА, f. мати; у персијском реку ***нану*** за песму, којом успављују децу у колевци.

НАНУЛЕ, в. палуне.

НАР, m. шипак; од турскога ***енар***, у обичном говору ***нар***.

НАРАКИЈАТИ, ср. ракија.

НАРАНЧА, f. од персијскога ***наринџ***; наше ће бити поморанча. Ср. мађарско narancs.

НАРАНЏА, в. наранча.

НАРАСТ, adj. у персијском значи: неправ, лажан, копилан. Г. Маринковић навео је ову реч, да се употребљава у горњем смислу у нас; али ја то употребљавање нисам могао констатовати.

НАРГИЛА, f. од персијскога ***наргиле***.

НАСАПУНИТИ, ср. сапун.

НАСРАДИН ХОЏА, познати јунак многих шаљивих прича; у арапском ***н'среддин*** рећи ће: помагач вере.

НАСУЛИТИ СЕ, v. r. помирити се; ср. муслија.

НАТАБАНЧИТИ СЕ, ср. табан.

НАЋОРДИСАТИ, ср. ћорда.

НАУТ, m. од арапскога *наххуд*, рогачица, слани грах, од кога се прави леблебија.

НАФА, f. потрбушина од лисичије коже; од персијскога *нафе*.

НАФАКА, f. оно што је коме одређено да поједе на овом свету; арапска реч.

НАХЕРИТИ СЕ, ср. еро.

НАХЕРКЕ, в. еро.

НАХЕРО, в. еро.

НАХЕРЦЕ, в. еро.

НАХИЈА, f. округ, срез; од арапскога *нахије*.

НАХОШ, adj. не добро; персијска реч. (У Босни.)

НАЧИБУКАТИ СЕ, ср. чибук.

НАЧИЧКАТИ СЕ, ср. чичак.

НАЏАГБАБА, ср. наџак.

НАЏАК, m. турска реч, значи; чекић, убојна секира.

НАЏАКАТИ СЕ, в. џакати.

НАШТЕСРЦЕ, adj. можда они имају право, који ову реч изводе од: на тапте срце; међутим у сродном нам персијском језику *наште, нашта*, значи онога који пости, који ништа није јео, а *наштаји* значи: пост, глад.

НЕИМАР, m. аркитект; од арапскога *ми'мар*.

НЕМЕШ, m. и Турци су примили ову реч од Мађара означавајући њом племића.

НЕМСЕ,

НЕМЧЕ,

НЕМЧЕЛЫ, тако зову Турци Аустријанца и уопште Немца.

НЕНА, f. мајка; у турском *нене, нине*, значи: мајка или дојкиња (у тепању); *нени* песма је при љуљању детета. Ср. мађарско néne, старија сестра.

НЕРАНЧА,

НЕРАНЏА, ср. наранча.

НЕРЕЏА, ова реч биће по свој прилици место *неранџа*.

НЕФЕР, m. арапска реч, значи; човек, обичан војник, прост војник.

НЕШРИ, мушко име, у арапском значи: живоносан, живот. Тако се звао славан турски историк, који је међу осталима речито описао косовску битку.

НИЗАМ, m. арапска реч, значи: ред, правилност, уредба, правило, управа, оно што је уређено, обичај, нарави, основ, устав, прави пут, а значи и мера у стихови. *Низами џедид*, нови ред, нова наредба, тако се звао нови војнички систем Селима III, којим се ишло на то, да се на место непослушних јаничара у Турској заведе редовна војска као у осталој Европи. Султан Махмуд II. довршио је тај нови систем, од кога преће име *низам* да означава уопште редовног турског војника.

НИЈЕТ, m. арапска реч; значи: намера, план, одлука.

НАКЕБОЛИ, тако зову Турци град Никопољ на Дунаву.

НИМЕТ, m. благодет; арапска реч.

НИТКОВЛУК, m. српска реч са турским окончењем.

НИЋЕ, n. венчање; од арапскога *никахх*.

НИШ, тако зову и Турци Немањин славни град Ниш.

НИШАДОР, m. од арапско-персијскога *нышадир*, у обичном говору *нишадир*.

НИШАН, m. персијска реч, значи: знак, белег, онај који означава.

НИШАНИТИ, ср. нишан.

НИШАНЏИЈА, m. у нас онај који уме добро гађати у белег; а Вук вели, да значи пушкар; долази од персијско-турскога *нишанџи*. Тако се пре звао онај велики турски чиновник, који је правио султанов потпис (туру) на царским повељама; кад је нишанџија био у сану беглербега, звао се *нишанџи паша*, иначе се звао *нишанџи беј*. Сад се тај чиновник зове *туреџи*.

НИШЕСТЕ, n. од персијскога *нишасте,* најфиније брашно, од кога се праве господски колачи.
НИШЛИЈА, Нишанин; од турскога *Нишли.*
НОВАЈЛИЈА, m. српска реч са турским репом.
НОВИ, познати град у Боци Которској; тако га зову и Турци.
НОВИ ПАЗАР, ср. пазар.
НОВОПАЗАРЛИЈА, ср. пазар.
НОКСАН, m. арапска реч, значи: штета, недостатак.
НУЗЛА, f. нека болест у усти, мехурићи у устима; долази од арапскога *незле,* кихавица.
НУМАН, мушко име, у арапском значи та реч: саса, горо-цвет. Тако се звао гласовити велики везир Нуман Ћуприлић.
НУР, m. пламен небески на светитељском гробу; арапска реч, која значи: светлост, јасност, цвет.
НУРАК, ср. нур.
НУША, презиме у Београду; у персијском значи *нуша* пијаница; а *нуше* у персијском значи: срећан, напредан, благ, пријатан, доброта, благост, меланколија. Можда београдске Нуше имају своје презиме од које од ових персијских речи.

О.

ОБАКАРИСАТИ,
ОБАКРИТИ, ср. бакар.
ОБАТАЛИТИ, ср. батал.
ОБАШКА, в. башка.
ОБЕНЂАТИ,
ОБЕНЂЕЛУЧИТИ, ср. бенђелук.
ОБЕРБАША, m. немачко-турска реч; ср. баша.
ОБЕШЕЊАКЛУК, m. српска реч са турским репом.
ОБИСПА́ТИТИ, v. p. осведочити; ср. испат.
ОБРУК, тако реку Турци за ров, обров; ту су реч на сву прилику узели од нас.

ОБОРБОКМАН, m. немачко-турска реч; *бок*, у турском говно; дакле велики говновић.

ОВАРИСАТИ, в. уварисати.

ОГАЈТАНИТИ, ср. гајтан.

ОГЛАН, m. турска реч, младић, момак, слуга.

ОГЛУ, m. турска реч, значи син.

ОГРАЈИСАТИ, ср. ограшје.

ОГРАШЈЕ, n. од турскога *ограш*, сукоб, борба; *ограшмак*, значи у турском туђи се, бити се, борити се, сударити се; а *ограмак* значи: сусрести се, представити се, нагазити, награбусити).

ОГУБАВИТИ, ср. губа.

ОДАБАША, m. од турскога *ода баши*, тако се звао заповедник над четом (кумпанијом) јаничарском. У Србаља има презиме *Одабашић*.

ОДАЈА, f. соба; од турскога *ода*, соба, стан, кућа. Тако се звала јаничарска чета (кумпанија).

ОДАЛИСКА, f. од турскога *одалик*, иноложница; тако се зову у султанову харему оне робиње, које нису међу оним седам кадунама или одликованим робињама.

ОДАЏИЈА, m. собар; од турскога *одаџи*.

ОДАЏИК, m. собица, кућица; турска реч.

ОДИЂАР, в. адиђар.

ОДРЛИЈА, m. одрпанац; српска реч са турским репом.

ОЂУБАР ПЛАНИНА; од арапскога *ћебир (кебир)*, велико, плурал *ћубар*, суперлатив *ећабир*, највиши; дакле највиша планина.

ОЂУНЛИЈА, по свој прилици место *Ађонлија*, човек из Адане у Малој Азији.

ОЖЂЕЛДИЈА, f. добродошлица; од арапско-турскога *ххош ђелди*, добро дошао, добродошлица; (арапско *ххош* = добро, турско *ђелди* = дошао).

ОЗИЈА, од турскога *Ози*, *Озу*, град Очаков у Бесарабаји.

ОЗУЂУРИТИ, v. p. осиромашити; ср. *зуђур*.
ОЈМА, f. изрез ни грудима на хаљини; турска реч.
ОЈНАК, m. орах у игри; од турскога *ојнамак*, играти се.
ОК, m. стрела; турска реч. (У Босни.)
ОКА, f. арапска мера од 400 драма; у обичном говору *ваkије*.
ОКАЈДИТИ, v. p. визирати (у Босни); од арапскога *ка'ид*, визирање.
ОКАЈМАЧИТИ, ср. кајмак.
ОКАЛИЈА, f. од турскога *окалы*, од оке.
ОКАНИЦА, ср. ока.
ОКАШ, ср. ока.
ОКЛАГИЈА, f. од турскога *оклаги*, облица.
ОЛАЏИЈА, m. мађарска реч са турским репом.
ОЛСУН, interj. нека буде! турска реч.
ОЛУК, m. од турскога *олук, улук*, цев.
ОЛУЧИТИ, ср. олук.
ОМАРА, f. ова реч долази од арапскога *хемарет, хамарет*, најтоплији део лета.
ОМЕР, мушко име; од арапскога *Омар*, што би се могло превести са Живан, Живко.
ОМИТАРИТИ СЕ, ср. митарити се.
ОНБАША, m. од турскога *он баши*, десетар, каплар; (*он* = десет).
ОПАКЛИЈА, f. српска реч са турским репом.
ОПАРМАЧИТИ, v. p. опаучити; ср. пармак.
ОПЕРВАЗИТИ, ср. перваз.
ОПЕРДАТИ,
ОПЕРДАШИТИ, ср. пердашити.
ОПИЗМИТИ СЕ, ср. пизма.
ОПУСАТИТИ, ср. пусат.
ОРАНИЧЕ; ову су реч узели Турци од Срба и њом означавају ону врсту чамаца на Сави и Дунаву, који се зову ораница.

ОРДИЈА, f. војска, од персијско-турскога *орди*, *орду*, војска, окб.

ОРДУЉА, ср. ордија.

ОРИЗ, m. од арапскога *руз*.

ОРЈАТ, в. хорјат.

ОРЈАТИН, в. хорјатин.

ОРМАГАН, m. дар; од персијског *ирмаган*.

ОРОЗ, m. на пушци петао; од турскога *ххорос*.

ОРОЗАН, m. смеса од истуцане цигље, ланена уља и кучина, коју употребљавају за тле у амамима поради влаге; долази од персијскога *ххоросан*.

ОРТА, f. тако се звао јаничарски пук (регимента).

ОРТА-ДУВАН, m. средњи дуван; у турском *орта* = средњи.

ОРТАК, m. турска реч, друг, другар.

ОРТАКЛУК, m. трговачко удружење; од турскога *ортаклик*.

ОРТАКОВАТИ,

ОРТАЧИТИ, ср. ортак.

ОСАКАТИТИ, ср. сакат.

ОСАМАРИТИ, ср. самар.

ОСЕФИТИ, v. p. погрешити; ср. сеф.

ОСМАНЛИЈА, Турчин; од турскога *Османли*, *Османлы*.

ОСТРИЈА, тако реку Турци Австрија.

ОТУРАК, m. ко није више у служби, ко је пенсионован; турска реч, која значи: војника инвалида, војника настањена на једном месту, (а значи и стражњицу).

ОЋЕШИТИ, ср. ћеш.

ОЋОРАВИТИ, ср. ћорав.

ОЏА, в. хоџа.

ОЏАК, m. Вук прави разлику у акценту и вели, да *о̀џа̑к* значи димњак, кућица (у сејању вреже), а *о̏џак* да значи кућа, па само ову другу реч означава као турску. Међутим у турском, одакле смо *оџак* узели, значи *оџак* без разлике у акценту: димњак, огњиште, кућа, породица,

уопште религионо или војничко тело (по преимућству у јаничара); *оџак агалар* звали су се јаничарски официри.

ОЏАКЛИЈА, f. соба са димњаком, а значи у нас и коленовића; долази од турскога *оџаклы*, соба са димњаком; а данас Турци не употребљавају више ту реч у значењу коленовића, сина члана исте породице, истог реда, тела.

ОЏАКОВИЋ, ср. оџак.

ОЏАЧАР, ср. оџак.

ОШАВ, m. скувано сухо воће; од арапско-персијскога *ххош аб*, лепа вода, добра вода.

ОШАМАРИТИ, ср. шамар.

ОШАП,

ОШАФ, в. ошав.

П.

ПАВТА, в. пафта.

ПАВТАЛИЈА, в. пафталија.

ПАДИША, m. од персијскога *падишах*, самодржац, цар, владалац; (*пад* = одржатељ, хранитељ, *шах* = краљ, цар). Турци зову свога цара *падишағи али Осман*; бечкога ћесара зову *немче часари*, или *рома империатори*; рускога цара зову *Москов чари*, или *Русије чари* (од 1739. године), а од 1774. године зову га *џумле Русијелерун императори ве падишахи*.

ПАЗАР, m. од персијскога *базар*, турскога *пазар*, тржиште, пијаца, дан продајни.

ПАЗАРИЈА, ср. пазар.

ПАЗАРИТИ, ср. пазар.

ПАЗАРИШТЕ, ср. пазар.

ПАЗАРЛИЈА, f. од турскога *пазарли*.

ПАЗУВО,

ПАЗУО,

ПАЗУХО, n. ср. персијско *базу*.

ПАЈАНТА, в. пајван.

ПАЈВАН, m. од персијскога *павенд, пабенд, пајбенд*, свезе, спетње (нози).

ПАЈВАНТ, в. пајван. (У Босни.)

ПАЈВАНТА, в. пајван.

ПАЈДОС, m. крај послу; Маринковић вели, да је ово турска реч, али ће бити да јој је постанак грчки.

ПАЈТАШ, m. друг, другар; ово ће на сву прилику бити узето од мађарскога pajtás (што је постало од речи pajta = појата); али и Персијанци имају реч *падаш*, с истим значењем (*па* = нога, *даш*, = к, с, са, су).

ПАКЧЕ, adj. турска реч, значи: спретно, уљудно. Аустријски Немци реку то paktschierlich. Ову турску реч Срби не употребљавају, али сам је овде навео као љубопитан пример, како се туђе речи примају у страну народу.

ПАЛАМАР, m. уже уопште, нарочито дебело уже, уже за лађу; турска реч.

ПАЛАНКА, f. ову су реч узели Турци од Србаља, а није турска, као што Вук вели. У осталом може се о томе опширније читати у чланку Стојана Новаковића у Годишњици Чупићевој II.

ПАЛАНЧАНИН, ср. паланка.

ПАЛАЦКЕ, pl. припојаснице, од турскога *паласка*, ћемер за новце.

ПАЛОШ, m. у нас значи та реч дугачак мач, а у турском *пале* значи мали нож, што га носе у недрима.

ПАМУК, m. од турскога *памук, памбук*, а Турци су узели ту реч од грчкога *вамваки*. *Памбук иплики* реку Турци за конац од памука.

ПАМУКЛИЈА, f. нека хаљина, од турскога *памукли*.

ПАМУКЛИЈАШ, ср. памуклија.

ПАМУЧАР, ср. памук.

ПАНТА, в. пајанта.

ПАНЧА,

ПАНЏА, f. од персијскога *пенче, пенџе,* у обичном говору *панџа;* в. пенџе.

ПАПАГАЈ, m. ова реч дошла је у Европу од арапскога *бебага, бебуга,* а ми смо је у том облику добили преко Немаца.

ПАПАДИЈА, тако реку Турци попадија.

ПАПАЗ, m. поп хришћански, од турскога *папаз, папас.*

ПАПАТИЈА, f. титрица; Маринковић каже, да се ова турска реч употребљава у нас, што нисам могао констатовати.

ПАПТА, в. пафта.

ПАПУЧА, f. од турскога *папуче, папуџ,* а Турци су ту реч узели од персијскога *папуш, пабук,* што ће рећи чарапе, папуче; (у персијском *па* = нога, *пуш* = оно што покрива, дакле *папуш,* оно што покрива ноге).

ПАПУЧАР, ср. папуча.

ПАПУЏИЈА, m. од персијско-турскога *папучи, папуџи.*

ПАР, m. у овај пар = пут; у персијском *бар* значи исто.

ПА̀РА, f. познати новац; од персијскога *паре, пара,* новац што га иде 40 у грош, а значи и новац уопште.

ПАРАГУН, m. од турскога *парангун,* скерлет.

ПАРАЗЛАМА, f. крајњи оков на пушчаној цеви; Вук вели, да је то турска реч, али ја то нисам могао констатовати.

ПАРАЋИН, варош у Србији; може бити да је ово име добио од персијскога *паракенде,* растркан.

ПАРАЏИЈА, m. немачко-турска реч, (корен немачки, реп турски).

ПАРАЏИК, m. турска реч, значи: парица, новчић.

ПАРИЋ, ср. пара.

ПАРМАК, m. прст, палац (у точку); турска реч.

ПАРЧЕ, n. од персијско-турскога *парча,* комад, што је опет постало од персијскога *параџе,* комадић; (у персијском *пара, паре* = комад).

ПАСЈАЛУК, m. српска реч са турским репом.

ПАСТАВ,

ПАСТАЛ, тако реку Турци труба чохе; ово су они узели од Србаља; (Црногорци кажу постав, чоха).

ПАСТРВА,

ПАСТРМА,

ПАСТРМКА, f. сушено или сољено месо, месо димљено или сушено на ваздуху, пошто је најпре насољено, истучено и притиску изложено било; долази од турскога *пастрма*, *пастырма*, управо *бастырма*; (турски *бастырмак* = притиснути, пригњечити).

ПАТ! interj. пуф! пљес! Маринковић вели, да се ова турска интерјекција употребљава код Србаља, што нисам могао констатовати.

ПАТЛИЏАН, m. од турскога *бадлиџан*, у обичном говору *патлиџан*, (персијски *бадинџан*).

ПАТРИКА, m. патријарх; овај облик ове речи дошао нам је на сву прилику од Турака, који су га узели од арапскога *патрикије*, или персијскога *патригија*, *патрикија*, *патрики*.

ПАФТА, f. Вук вели да значи карика; турски *пафта* значи мало сребрно или златно фино израђено дугме или копчу, која се обеси коњу о узду.

ПАФТАЛИЈА, f. од турскога *пафтали*.

ПАЧАВРА, f. крпа, судопера, од турскога *пачавре*, *пачаура*.

ПАЧАРИЗ, m. штета, квар, покор; ова реч у турском значи: тешко, тегоба, препона, назгода.

ПАЧАУРА, в. пачавра.

ПАЧЕ, n. питије, нарочито упитијане ноге; долази од персијско-турскога *пача*.

ПАША, m. позната титула турских великих управника у провинцијама, високих грађанских и војничких санов-

ника; у ранија времена значила је ова реч великога везира, кад је сама за себе стајала.

ПАШАЈЛИЈА, ср. паша.

ПАШАЛИ, ср. паша.

ПАШАЛУК, m. од турскога ***пашалик***, звање пашино, његова област.

ПАШИНАЦ, ср. паша.

ПАШМАГ, m.

ПАШМАГА, f. од турскога ***башмак***, (персијскога ***пахенђ***), обућа.

ПАШОВАТИ, ср. паша.

ПЕЗЕВЕНК, m. од турскога ***пызевенк***, подводник.

ПЕИК, m. персијска реч, значи: слуга, скоротеча.

ПЕЈГАМБЕР, m. пророк; долази од персијскога ***пејамбер***, ***пејгамбер***, посланик, пророк; (у персијском ***пејгам*** = посланица, новост).

ПЕКИ, adv. добро, изредно; од турскога ***пек еју***, врло добро.

ПЕКМЕЗ, m. од турскога ***пекмаз***, обично ***пекмез***, растоп од грожђа и друга воћа, кувано слатко вино.

ПЕКНА, m. од персијскога ***пекне***, велик и дебео, гојазан, без форме.

ПЕКСИЈАН, m. поган, од турскога ***пекси***, нечист.

ПЕКСИМЕТ,

ПЕКСИМИТ, m. двопек; од турскога ***пексимат***, ***пексимит***, у обичном говору ***пексимет***.

ПЕКСИН, в. пексијан.

ПЕЛЕШ, m. Вук вели, да у Срему тако реку за перчин; ја нисам могао констатовати ту реч у нашем језику у том значењу, него у значењу: седласт (за коња), што смо узели од турскога ***белеш***.

ПЕЛИВАН, m. од персијскога ***пехлыван***, борац, јунак, ратник, заточник, атлет; (персијски ***пехлу*** = снага, храбар; ***пехлев*** = јунак).

ПЕЛИН, реку Турци за пелен, што су узели од нас, или од грчкога *пелинос*.

ПЕЛТЕ, n. слаткиш; турска реч.

ПЕЛУН, реку Турци за пелен; ср. пелин.

ПЕЛУНИЈА, ср. пелун.

ПЕМБЕ, f. лепотица; у персијском речи ће *пембе* памук, по томе значило би у неком смислу слепачку лепоту (мекано); али познате су и Српкињама *пембе шамије* плавичасте боје, и тако *пембе* (на пр. *пембе Ајша*) значило би лепу плавојку.

ПЕНЕЗ, ту реч примили су Турци од Словена и Мађара и њом су означавали мађарски новац, од кога је ишло у талир сто комада.

ПЕНЏЕ, n. долази од персијскога *пенџе*, *пенче*, обично *панџа*, шака са пет прстију, нарочито лавова шапа, или орлова канча.

ПЕНЏЕР, m. од персијскога *пенчере*, *пенџир;* ср. латинско fenestra.

ПЕНЏЕРАШ, ср. пенџер.

ПЕЊИРЛИЈА, f. неки колач са сиром; од турскога *пењир*, сир, *пењирли*, са сиром.

ПЕРВАЗ, m. турско-персијска реч, која значи ројте, опшав на хаљини или шатору, корнисе.

ПЕРВАЗИТИ, ср. перваз.

ПЀРДА (преграда), f.

ПЕ̑РДА (вео), f.

ПЀРДЕ, n. (коњиц на тамбури или виолини),

ПЕ̑РДЕ, n. (завеса на породиљиној постељи), долази од персијскога *перде* вео, завеса, нарочито завеса на вратима у господским кућама; а значи и тон у музици (одакле перде = коњиц).

ПЕРДАШИТИ, в. испердашити.

ПЕРИЈА, f. вила, од персијскога *пери*, крилат, дух, анђео, вила.

ПЕРИШАНИ, pl. неки женски накит на глави; од персијскога *перишан*, разбацано, збркано, тужно, несрећно.

ПЕРТЕФ, мушко име; од персијскога *пертев*, зрак, светлост, сјај, блеск.

ПЕРУТ; m. и f. ову реч свакако нисмо ни од кога узели, само ћемо толико приметити, да исто значи персијско-турска реч *берт*.

ПЕРЧИН, m. кика; од персијскога *перчин*, што исто значи, (а значи и гвоздене шиљке на зиду противу пењања; турско *перчем* значи: кита вигова на врху заставе).

ПЕСИЈАН, в. пексијан.

ПЕХЛИВАН, в. пеливан. (У Босни.)

ПЕШ, m. предњи део хаљине; од персијско-турскога *пиш*, предња страна; (мешина пре но што се употреби има *пиш* = предња страна, и *пес* = стражња страна, а цела мешина зове се *тулум*).

ПЕШИН-ПАРА, f. турска реч, значи: готов новац, капара.

ПЕШКЕШ, m. дар, поклон; од персијскога *пишкеш*.

ПЕШКИР, m. убрус, од персијскога *пишгир*, у обичном говору *пешкир; софра-пешкир* (од турскога *софра-пешкири*), значи дугачки убрус, који се меће око целе трпезе.

ПЕШТЕ, тако зову Турци варош Пешту.

ПЕШТЕМАЉ, n. убрус или чаршав у бањи (који не мора бити плаветан, како вели Вук); долази од персијскога *пештымал, пиштымал*.

ПИЗДА, f. женски уд; ову смо реч можда узели од турскога *биз, быз*, што значи женски уд, саитије; ср. мађарско bűz = смрад.

ПИЈАДЕ, m. персијска реч, пешак, војник пешак, пешак у шаху.

ПИЛАВ, m. кувани ориз; од турско-персијскога *пилав, пулав, пилу.* Турци праве свој пилав тако, да кувају ориз у води или чорби, али пазе, да се зрна не распадну, него да остану у неколико тврда, па преко тога полију истопљено масло. У *ацем-пилав* додају још ситно комађе пржена или печена меса.

ПИЛИЧ или ПИЛИЦ реку Турци за пиле. Ја се не слажем са Маринковићем, који вели, да смо ми реч пиле узели од наведене турске речи, него напротив држим, да су Турци од наше речи пиле начинили обе горње своје речи.

ПИПЕРЕВКА,

ПИПИРЕВКА, f. ове речи имамо у познатој народној песми: Пиперевку мајка кити и т. д. Биће да јој је корен у персијском *пира*, који кити, улепшава, па ми јој значење данас већ заборависмо. Сравни у осталом маџарско pipere, накит, тоалет.

ПИРИНАЧ, m. ориз, од персијско-турскога *бъринџ, биринџ, киринџ,* у обичном турском говору *пиринџ.*

ПИРИНЧ, m. жута мёд, од персијско-турскога *бъринџ,* у обичном говору *пиринџ.*

ПИРЈАН, m. пржено, пригано месо; од персијскога *биријан, бъријан,* пржено.

ПИРЈАНИТИ, ср. пирјан.

ПИРУЗ, в. мави-пируз.

ПИТА, f. познати колач; од турскога *биде,* у обичном говору *пите;* (турско *пиде* значи лепиња, коју Турци особито радо једу; ср. влашко *пита*).

ПИФЂУЛА, f. нека капа; у персијском *ќулах* значи капа; а *пиф* не знам шта значи.

ПИШЕРМА, f. новац за пециво; од турскога *пъширма.*

ПИШЕРЏИЈА, m. у нас пекар и кувар; од турскога *пишерџи,* пекар.

ПИШКИН, adj. вешт у суђењу, печен у знању; турска реч.

ПИШМАН, m. на кога, или на што (па ма се после и кајао); од персијскога *пишман*, *пешиман*, онај који се каје.

ПИШМАНИТИ СЕ, пишман.

ПИШМАНЛУК, m. од персијско-турскога *пешиманлик*, кајање.

ПИШМАНИНА, ср. пишман.

ПИШТОЉ, m. истина, да се у персијско-турском каже *пиштов*, али опет зато нисмо ми ту реч узели од Турака, као што Вук вели, него су је Турци узели од нас (што се види из облика пишт*ов*), а ми смо је добили од Немаца, којима су је дали Чеси; јер у хусовским ратовима у првој поли петнаестога столећа Чеси су изумели малу пушку, коју су назвали *пишћала*, што ће рећи цев.

ПИШУРМА, в. пишерма. (У Босни.)

ПЛОЧАЦИЈА, m. мукташ; српска реч са турским окончењем.

ПЉАЧКАЦИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

ПОАБАТИ, ср. абати.

ПОАЈДУЧИТИ, ср. хајдук.

ПОАЈМАНИТИ СЕ, ср. ајмана.

ПОАМАТИ СЕ, v. r. ово можда долази од арапскога *тама'*, онај који се полакоми.

ПОАПСИТИ, ср. хапс.

ПОАРА, ср. харати.

ПОАРАТИ, ср. харати.

ПОАРНАУТИТИ, ср. Арнаут.

ПОАСИТИ СЕ, v. r. од арапскога *'аси*, непослушан, бунтован.

ПОБАСКИЈАТИ, ср. баскија.

ПОБАШИТИ СЕ, ср. баша.

ПОБАШКА, в. башка.

ПОБУДАЛИТИ, ср. будала.

ПОГАЧА, тако Турци веле за погачу; ову реч бiће да су Турци узели од нас, а не ми од њих, као што вели Марииковић.

ПОДАРАЧИТИ, v. р. подвргнути арачу; ср. харач.

ПОДРОМ, тако Турци реку подрум, коју су реч зацело морали од нас узети.

ПОЖОРОФЦА, турско име за варош Пожаревац у Србији.

ПОИСКАЛАМИТИ, ср. калам.

ПОЈАГМИТИ, ср. јагма.

ПОКАЛДРМИТИ, ср. калдрма.

ПОКАРАБАСИТИ СЕ, v. г. покварити се; можда је дошло од турскога *крмак*, сломити, скрхати.

ПОКАУРИТИ, ср. каур.

ПОЛУОКА, ср. ока.

ПОМАЏАРИТИ, ср. Маџар.

ПОПИШМАНИТИ СЕ, ср. пишман.

ПОРЕМЕТИТИ, v. р. може бити, да ову реч имамо од персијскога *меремет*, оправити (на пр. кућу), па у нас је добила противно значење, као што то хоће да бива код истих речи у разних народа.

ПОРТОКАЛ, m. поморанча; турска реч.

ПОСТОЛ, тако су Турци звали неке црвене папуче од сактијана, које су некада носили само јаничари и војници; а сад зову Турци тако неваљалу жентурину. Ову реч узели су они од наше речи: постола.

ПОСУЛИТИ, v. р. помирити; ср. муслија.

ПОТАБАТИ, ср. табан.

ПОТАВАНИТИ, ср. таван.

ПОТИРА, тако Турци зову потеру, побуну. Ову реч узели су од Босанаца.

ПОТУМБАТИ, ср. тумбе.

ПОТУР, тако и Турци зову српску потурицу, примивши од Србаља ту реч; а тако се зову и чакшире са туром до земље, које се највише носе у Босни.

ПОЋУЛИТИ, (уши), ср. ћулав.

ПОУГУРСУЗИТИ СЕ, ср. угурсуз.

ПОУТИЈАТИ, ср. утија.

ПОХАБАТИ, ср. абати.

ПОХАЈДУЧИТИ, ср. хајдук.

ПОХАПСИТИ, ср. хапс.

ПОХАРА, ср. харати.

ПОХАРАТИ, ср. харати.

ПОХАРЧИТИ, ср. харчити.

ПОХАСИТИ СЕ, в. поасити се.

ПОЧЕРГАШИТИ СЕ, ср. черга.

ПОЧИВУТИТИ СЕ, ср. Чивут.

ПОЧИТЛУЧИТИ, ср. читлук.

ПОЧИФУТИТИ СЕ, ср. Чифут.

ПОЏАВЕЉАТИ СЕ, ср. џавељати се.

ПОШТА, реку Турци за пошту, весника, листоношу. У овом облику биће да су ову реч узели од Србаља.

ПРАВЏЕ, тако реку Турци за: правда, истина. Ту реч узели су од Словена.

ПРАНГЕ, pl. путо, од турскога *иранга.*

ПРАТИЏИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

ПРЕКАРДАШИТИ, ср. кардаш.

ПРЕКУНДАЧИТИ, ср. кундак.

ПРЕСАЛДУМИТИ, ср. салдумити.

ПРЕСАМАРИТИ, ср. самар.

ПРИШИЋЕЛДИЈА, m. српско-турска реч; ср. ожђелдија.

ПРКОЖЏИЈА, m. српска реч са турским репом.

ПРОВОДАЏИЈА, српска реч са турским окончењем.

ПРОВОДАЏИСАТИ, ср. проводаџија.

ПРОЕСАПИТИ, ср. хесап.

ПРОЗАНАТИТИ, ср. занат.
ПРОИНАТИТИ СЕ, ср. инат.
ПРОКАЛПОЗАНИТИ СЕ, ср. калпозан.
ПРОХАРЧИТИ, ср. харчити.
ПРОХЕСАПИТИ, ср. хесап.
ПРСЛУК, m. српска реч са турским окончењем.
ПРУСЛУК, m. в. прслук; а сравни и мађарско pruszlik.
ПУЈ! interj. персијски реку *пуј!* брзо! отуда и наше пуј! које неће бити да смо од Персијанаца узели.
ПУЈДАТИ, ср. пуј.
ПУЛИ, adj. од турскога *пулы*, што има пегице, бобице.
ПУЛИЈА, f. дугме, пређица; в. пули.
ПУЛЧАЗ, m. оклоп на грудима од ситних дугмета; турска реч, значи: мала пулија.
ПУРЛИ, в. пули.
ПУСАТ, m. оружје; од турскога *пусат*, *пусад*.
ПУСУЛА, ф. ову смо реч узели од турскога *пусула*, *пусла*, а Турци су је узели од талијанскога bussola.
ПУШТ, m. персијско-турска реч, онај који се даје злоупотребити на содомију.

Р.

РАБА, тако зову и Турци реку Рабу у Мађарској.
РА́БА, f. воловска кола; од турскога *'араба*, кола, колица, (столац за децу).
РАБАТАН, в. хараб.
РАБАЏИЈА, m. од турскога *'арабаџи*, возач.
РАБАЏИЛУК, m. од турскога *'арабаџилик*, занимање рабаџије.
РАВ, в. раф.
РАВАК, m. чисти мед; у персијском *ревак*, ствар чиста, оно што је процеђено. Ову реч могли смо заједно са нашим персијским сродницима узети из истог корена.

РАВЕД, в. равент.

РАВЕНД, в. равент.

РАВЕНТ, m. рабарбара; од арапскога *ривенд*.

РАГИБ, мушко име, у арапском значи онога који хоће, који жели, жељан.

РАЗДЕРТИТИ СЕ, v. r. забринути се; ср. дерт.

РАЗИ, adv. радо; арапска реч и значи: задовољан.

РАЗЈАГЛИТИ СЕ, v. r. од турскога *јаглмак*, расплинити.

РАЗЈАГМИТИ, ср. јагма.

РАЗМАЏАРИТИ СЕ, ср. Маџар.

РАЗУЗУРИТИ СЕ, ср. узур.

РАЈА, f. немусломански поданици султанови који су подложни харачу; ова реч долази од *ре'аја*, у обичном говору *ри'аја* (плурал од *ра'јет*), стадо. *Ре'аја ве фукара*, поданици потчињени главарини (харачу) и сиротиња. (У арапском *ра'ј* = пасти, дакле би се *раја* могло најбоље превести са стадо).

РАЈЕТИН, в. раја.

РАЈЕТЛИ, adj. од арапско-турскога *ри'ајетли*, врло поштован. Ову титулу обично дају Турци хришћанима у писму.

РАКАМ, m. арапска реч, која значи: рачун, рачуница, цифра, писмо.

РАКАМИЦА, ср. ракам.

РАКИЈА, f. од арапскога *а'раки*, обично у турском *ра'ки*, паљинка; у арапском *арак* рећи ће знојење, зној, сок што излази из чега кад се стисне или притисне; *арак* зову у источној Инђији јако пиће, које пеку од ориза, а зову га и *раки*.

РАКИ-САПУН, m. ср. ракија, сапун. Срби зову тако неки мирисави сапун; и Турци зову тако онај сапун, што се прави у северној Африци.

РАКИЏИЈА, m. од турскога *ракиџи*.

РАКЧИН, в. *аракчин*.

РАКИЦИЈНИЦА, ср. ракиција.

РАМАЗАН, т. арапски *ремазан*, у обичном говору *рамазан*, девети месец мухамедовачке године, у који мухамедовци обдан ништа не једу и не пију.

РА́НА, (у реченици: ра̑но моја); ову реч, по мишљењу Маринковића, узели су Срби од Персијанаца, у којих она значи: лепо, нежно, оно што заслужује обзир; те би тако: ра̑но моја! значило толико, колико: лепи мој! срце моје! С овим тумачењем не верујем да ће се ико сагласити са Маринковићем, па и Пачић вели, да је фраза: ра̑но моја! = храно моја! примећујући, да *рана* није персијска реч, него арапска *ра'на* = лепо, нежно.

РАСКАЛАШАН, ср. калаш.

РАСКАЛАШИТИ СЕ, ср. калаш.

РАСПАЗАРИТИ СЕ, ср. пазар.

РАСТЕЛАЛИТИ, ср. телал.

РАСТОК, т. сурма, антимонија, од турскога *растик, растик таши*, у персијском *расххит, расххут, рустенц*. То је црни прашак, који мешају са шишком и помоћу топлоте праве отуда уље, којим женске на истоку навлаче обрве, мажу трепавице, а веле да од њега пролазе боре око очију.

РАТ, в. рахт.

РАТА, в. рахт.

РАФ, т. полица; турска реч.

РАХАТ, adv. арапска реч, значи почивање, покој, удобност, спокојан, удобан, мирно.

РАХАТЛИ, adj. арапско-турска реч, значи: мирно, спокојно.

РАХАТЛУК, т. од арапско-турскога *рахатлик*, одмор, покој, почивање.

РАХАТЛУКУМ, т. од арапско-турскога *рахат-ел-хулкум*, у обичном говору *рахат лукуми*, одмор, почивање, на-

слада грла, а нарочито неки слаткиш, који држе да је добар за кашаљ.

РАХМАН, мушко име, арапски значи: милосрдан (бог).

РАХТ, m. коњски накит; од арапскога *рахт*, намештај, опрема, нарочито узда украшена златом и сребром; отуда *рахтлы*, зауздан и оседлан.

РАША, f. чоја нека, коју Турци зову *раше* или *раша*, а ту реч на сву прилику узели су од Србаља, јер се та чоја највише тка у Дубровнику. Ср. раса.

РАШИД, мушко име, арапски значи: који иде правим путем, правоверан.

РАШИЈЕТ, тако су Турци звали пре Расцију или Србију.

РАШЧЕНУТИ, v. p. од турскога *чене*, доња вилица, брада.

РЕВЕД, в. равент.

РЕВЕН, в. равент.

РЕВЕНА, f. од персијскога *хифрене*, заједнички, сложно.

РЕВЕНТА, в. ревент.

РЕВНИК, в. ревент.

РЕЗА,

РЕЗЕНА, f. од турскога *резе;* (у персијском *резе* значи уже, којим се везује шатор).

РЕЗИЛ, adj. срамотан, од арапскога *резалет*, поруга, увреда, бесчаст, срамота, *резил*, бесчастан, срамотан, подал, презрен; арапско *еразил* (плурал од *ерзел*) значи: људи подли, ниски, безобразни, бесрамни.

РЕИЗ, m. од арапскога *реис, рејис*, глава, поглавица, владалац, управитељ.

РЕИМ, m. залога, дати што у реим; од арапскога *рехим*.

РЕМ, в. реим.

РЕМЕТИТИ, ср. пореметити.

РЕНДЕ, n. персијска реч.

РЕНДЕИСАТИ,

РЕНДИСАТИ, ср. ренде.

РЕНК, m. у Срба: нуанса боје; персијска реч, која значи боја.
РЕСУЛ-А-УЛАХ, m. божји посланик; арапска реч; тако реку мухамедовци за Мухамеда.
РЕСУМ, m. такса; арапска реч.
РЕУМ, в. реим.
РЕУФ, мушко име, арапски *ре'уф*, милосрдан, болећ, благ.
РЕФЕНА, в. ревена.
РЕЦЕЛ, m. од турскога *речел*, укувано слатко воће.
РЕЦЕП, мушко име од арапскога *рецеб*, седми месец мухамедовачке године.
РЕШИД, мушко име, арапски значи: прав, поштен, вођа на путу правде и поштења.
РЕШМА, f. узда; од персијскога *решме*, нешто на узди.
РЗ, m. арапска реч, значи: част, образ, поштење.
РЗА, в. рз.
РИДА, f. убрус, марама, од арапскога *риде*, покривало на Мухамедову гробу.
РИЗА, мушко име, арапски значи: пристанак, одобрење, воља, допуштење.
РИЗВАН, мушко име, арапска реч, значи: благовољење, одобрење, благослов, рај, име анђела на уласку у рај.
РИЗИК, m. ову смо реч узели од Талијана; али Бијанки вели, да је она постала од арапскога *риск*, што ће рећи: имање, богатство, насуштни хлеб, а јер значи и товар на лађи, то вели да је отуда постало *ризик*.
РИЗМА, f. (хартије); од персијскога *ризме*.
РИМ; тако зову Рим и Турци.
РИМПАПАСИ; тако зову Турци римпапу.
РИТА, ср. рида.
РИФ, m. ову мађарску реч (rőf) у овом облику узели су Турци од Србаља.
РИФАТ, мушко име, од арапскога *реф'ат, риф'ат*, узвишење, величаство.

РИЦАЛ, m. арапска реч, значи: министри и великаши на порти турскога цара; (у арапском значи: војска, људи, пешаци).

РОЗОЛЦИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

РОСПИЈА, f. љубазница; од турскога *росиу*, курва.

РС, m. мушка снага; од турскога *хрс*, сила (нарочито разјарена човека).

РСУЗ, m. Вук каже, да у нас има та реч значење: крадљивац, лупеж; арапско-турска реч *арсиз* значи: безобразан, бесраман; (арапско *'ар* = бесчаст, срамота, стид, срам; турско *сиз* = без).

РСУЗИН, в. рсуз.

РСУЗЛУК, m. по Вуку значи крађа; долази од арапско-турскога *арсизлик*, бестидност, безобразност.

РУБ, m. арапска реч, значи новац у вредности четврт гроша; ср. уруп.

РУВЕД, в. равент.

РУВЕТ, в. руфет.

РУВЕТЛИЈА, в. руфетлија.

РӮЈАН, adj. у персијском *рујен* значи неку црвену боју за свилу, а *рујне* у персијскоме значи такође црвену боју, нарочито неки румен вео за лице. Ову реч нисам навео, што мислим, да смо је добили преко Турака од персијских рођака, него да бих из сроднога персијскога језика узео реч, која би помогла оборити, по мом мишљењу, криво тумачење *рујнога вина* са: жућкасто вино. Рујно, држим, није друго, него румено. Ја сам се родио у селу, где људи живу скоро искључно од винограда, а где има и руја, и никад нисам чуо, да су рекли за бело (жуто, жућкасто) вино, да је рујно вино; напротив, кад су се веселили и црвено (рујно) вино пили, увек су га звали рујно вино. Упореди расправу С. Вуловића „Рујно“ у *Годишњици* VI. У овој ра-

справи има реч и о господском, старом, вину. Ту је вредно приметити, да су у Мађарској још у прошлом столећу сматрали ново вино као пиће за господу, остављајући старије вино чељади.

РУМ, m. познато јако пиће; турска реч.

РУМЕЛИЈА; источни земљописци зову *Румели* Европу уопште; а Османлије зову тако европску Турску; у ужем смислу зову тако Грчку.

РУС; тако реку Персијанци за: Рус, Русија.

РУСВАЈ, m. у нас значи чудо, покор; турско-персијска реч и значи што и *резил*, бесчастан, сраман.

РУСИ; тако реку Персијанци за: Рус.

РУСИЈЕ, персијско име за Русију.

РУСТЕМ, мушко име; у персијском значи: храбар, срчан.

РУФЕТ, m. од персијскога *хирфет*, заначијско друштво.

РУФЕТЛИЈА, ср. руфет.

РУШПА,

РУШПИЈА, f. млетачки дукат; од персијско-турскога *русби*, *руспи*, у обичном говору *уруспи*, *оруспу*, дукат у вредности 300 аспри.

РШЛАМА, в. аршлама.

РШУМ, ср. рс.

С.

СААТ, в. сахат.

САБА, f. арапски *саба*, североисточни ветар, свеж, пријатан ветар; *сабах*, јутро, с јутра рано; *сахба*, румено, црвено, (па се отуда у арапском зове тако и вино).

САБАИЛЕ, adv. од арапско-турскога *сабахлы*, јутарње, *сабахлајен*, рано зором.

САБАХ, в. саба. (У Босни.)

САБИ, n. дете; арапска реч. (У Босни.)

САБУР, adj. арапска реч, која значи: стрпељив, стрпљење.

САВА, САВА НЕХРИ, тако зову Турци реку Саву.

САВАТ, m. емаљ; од арапскога *савад*, сават.

САВАТА, f. вез по судовима; в. сават.

САВАТЛЕИСАТИ, ср. сават.

САВАТЛИЈА, f. од арапско-турскога *саватли*.

САВОРЊА, f. баласт у броду, од турскога *сабур, сафра*.

САВОРЊАК, ср. саворња.

САВОРЊАТИ СЕ, ср. саворња.

САГАНЛИЈА, f. пребранац; ср. соган.

САГРИЈА, f. од персијско-турскога *сагр, сагри*, магарећа кожа, кожа названа шагрин.

СА́ДЕ, n. врста платна; од персијскога *сад*, једнолико, просто, чисто, спретно, немешано.

СА́ДЕ, adv. само; турска реч.

СА́ДИ, n. врста платна, в. саде.

САДИК, мушко име, у арапском значи пријатељ, човек истинит, искрен, поштен, праведан.

САЗЛИЈА, мост у Косову близу Вучитрна; од турско-персијскога *сазлы*, што је пуно сите и трске; (*саз*, персијски трска).

САИБ, мушко име, у арапском значи: који иде правце циљу, који постигне циљ, добар правац.

САИБИЈА, в. сахибија.

САИД, мушко име, у арапском значи: срећан.

САИЈА, в. сахија.

САЈА, f. ову реч могли смо и ми и Турци узети од Талијана; *саја* означава особито својство чохе, чисту чоху; а млетачка саја скерлет је врло чест, који употребљавају за путничке огртаче; ср. талијанско saja.

САЈАЛИЈА, ср. саја.

САЈЏИЈА, в. саџија.

САКА, f. ову реч употребљавамо ми у смислу бурета за воду; долази од арапскога *саку*, у турском обично *сака*, водоноша.

САКАГА, f. болест нека коњска; од турскога *сакаги*.
САКАГИЈА, в. сакага.
САКАЗ, m. од турскога *сакз*, мастика, смола од мастике.
САКАР, село на Дрини у Србији преко од Зворника; арапска реч, која значи соколар, (а за пријатеље каламбура нека је овде речено, да у арапском ова реч значи и пакао за идолопоклонике).
САКАТ, adj. богаљ, богаљаст; арапска реч, која значи: оштећен у ком уду; (а значи и погрешку у писању или у рачуну).
САКАТИТИ, ср. сакат.
САКАЏИЈА, f. ову реч начинили су Срби, додавши турском *сака* окончење *џија*, па су дали тој речи значење, које *сака* има у турском; ср. сака.
САКИЈА, в. сукија.
САКИЈА, в. сака.
САКЛЕТ, m. арапска реч и значи: мука, несвестица; Срби су овој речи дали значење: заповест.
САКСИЈА, f. од турскога *сакси*, лонац за цвеће, зѐмљан лонац у опште, црепови, цреп.
САКТИЈАН, m. од персијско-турскога *сахтијан*, *сектијан*, позната црвена кожа.
САКТИСАТИ, v. p. у нас: уништити, покварити; од турскога *сʼкмак*, притиснути, шчепати.
САЛАМУРА или СЕЛАМУРА, реку и Турци, па су ту реч можда узели од нас, а можда смо је обоје добили преко Талијана.
САЛАНА, f. од арапско-турскога *селх ххане*, кућа у којој се (кожа) дере, дерионица.
САЛЕП, m. од арапскога *сахлеб*, *салеб*, *саʼлеп*, пиће од корена орхидеје са медом.
САЛИ (Салија), мушко име; од арапскога *салих*, чист поштен.

САЛМА, f. неки род буздована; од турскога *салмак*, завитлати, бацити.

САЛТ, adj. турска реч, која значи: слободан, сам, само, онај који не носи пртљаг.

САЛТАЏИЈА, ср. салт.

САМАР, m. у турском зове се *семер*; филолози нека одреде, да ли смо ову реч од Турака узели; ср. маџарско szamár = магарац.

САМАРИТИ, ср. самар.

САМАРИЦА, ср. самар.

САМАРУША, ср. самар.

САМАРЏИЈА, m. турски *семерџи*.

САМАТИ, adj. у реченици: самати отац, самата мати, т. ј. сушти отац, сушта мати (по облику); ово је од персијскога *сима*, облик, лице. Ср. синти.

САМДАЛ, в. сандал арапску реч.

САМСАР, m. од арапскога *семсар*, арапско-персијско-турскога *симсар*, сензал, посредник, избрани судија.

САМСОВ, m. велики пас; од турскога *самсун*.

САМУН, в. сомун.

САМУР, m. од персијско-арапскога *семур*, у обичном турском говору *самур*, куна, нарочито куна од врсте собоља.

САМУР КАЛПАК, m. в. самур и калпак.

САМУРЛИ, adj. турска реч.

САМУРЛИЈА, ср. самурли.

САМУРОВИНА, ср. самур.

СÂН, m. здела, в. сахан.

САН, m. чин, достојанство; у персијском *сан* значи: начин, нарав, навика; али ће Турци бити узели ту реч од арапскога *шан* достојанство, стање, уважење.

САНДАЛ, m. од арапскога *сандел*, *сандал*, мирисаво дрво сандалово; нека полусвила материја; (а значи и брод,

лађа); персијско *сендел*, у обичном говору *сандал*, значи врсту опанака.

САНДАЛ-ГАЋЕ, ср. сандал.

САНДАЛИЈЕ, ср. сандал.

САНДУК, m. ковчег; од арапскога *сандука*.

САНДУЧЕ, n. ковчежић; од арапско-турскога *сандукче*.

САНСАР, в. самсар.

САНТРАЧ, m. Вук вели, да се тако зову неке вашине; турско *сатранч*, од кога је српско *сантрач*, по свој прилици, постало, значи оне даске (ду̑ге), што се међу доле у бунар, да се не би дно заронило.

САНЋИМ, adv. од турскога *санки*, тобоже, као да, бајаги.

САНЏАК, m. турска реч, значи првобитно застава, откуда се назвала област, коју су султани давали у управу својим војводама (стегоношама, баронима), а тако се зове и управа над мањом области.

САНЏАК-АЛАЈБЕГ, в. санџак и алајбег.

САНЏАК-ШЕРИФ, m. од турскога *санџаги-шериф*, пророкова застава, која се носи с војском, кад султан иде у рат, или кад војску предводи велики везир, а само са царем или са великим везиром враћа се.

САНЏИЈЕ, pl. протисли, од турскога, *санџи*, *санџу*, наступ, протисли.

САП, m. држаље; турска реч.

САПЛААТИ, v. p. савладати,

САПЛАИСАТИ,

САПЛАЈАТИ,

САПЛАХАТИ, v. p. можда долази од турскога *сапламак*, убости (и тиме савладати).

САПЛУН, в. сапун.

САПУН, m. арапски, персијски и турски каже се *сабун;* ову реч биће да нисмо примили преко Турака, него смо

је на сву прилику узели од Латина, од којих су је и источни народи усвојили.

САПУНЏИЈА, m. од турскога *сабунџи*.

САРАЈ, m. двор; од персијскога *сераj*, владалачки или великашки дворови.

САРАЈЕВАЦ, ср. сарај.

САРАЈЕВО, ср. сарај.

САРАЈЛИЈА, Сарајевац; персијско-турско *серајлы* значи онога који има дворове, палату, који живе у палати, дворанин.

САРАЈЛИКА, f. нека јабука; ср. Сарајлија.

САРАОР, m. од турскога *салаххор*, *сераххор*, *силаххор*, коњушар; тако су се звали у Турској становници некојих села, који су били ослобођени од обичних дажбина, али су зато морали да оправљају и у добром стању да одржавају какво укрепљење, тврдињу.

САРАФ, m. од арапскога *сараф*, *сајраф*, *сајрафи*, мењач новаца; (а значи и сплеткаша, лукава човека).

САРАФЛУК, m. од арапско-турскога *сарафлик*, занимање мењача, познавање вредности стварима.

САРАЧ, m. седлар; од арапскога *сарач*, *серач*, седлар, коњушар.

САРАЧАНА, f. тако зову у Србији клетку једну, у коју се трпа све што иначе у кући нема одређена места, и коју би Немци назвали Rumpelkammer; у арапском *сарачххане* рећи ће пијаца где су седларске продавнице; али ја мислим, да је српска *сарачана* постала од персијскога *сераче* (диминутив од *сера* = дворац), кућица, мали стан.

САРАЏА, f. од турскога *сараџе*, жива рана, шкрофула.

САРАЏИКА, f. трава од сараџе; ср. сараџе.

САРГИЈА, f. корице од сабље; од турскога *сарги*, завој, корице.

САРИБ, m. врста пóме; арапска реч.

САРИСАБОР, m. алоја; од турскога *сарисабр*.

САРМА, f. турска реч, значи: што је увијено; (*сармак*, увити, обавити, опколити); поименце зову Турци тако јело од исецкана на ситно меса, које је увијено у виново лишће.

САРМАШ, ср. сарма.

САРП, у турском јак, чврст, тврд. Турци доводе име *Срб* од те своје речи. Срби се могу поносити, кад им народно име на такав начин тумаче такви јунаци, као што су Турци.

САРУК, n. од турскога *сарик*, комад материје (обично муселина), коју Турци обавијају око главе.

САРУМ, m. ово је можда постало од турскога *јар'м*, мој пријатељу, друже, мој јуначе. Вук није ставио тумачење овој речи.

САТ, в. сахат.

САТАРА, f. од турско-персијскога *сатир*, *сатур*, велики и широки нож месарски; а можда и од арбанашкога *сатр*, мач.

САТЛИ, adj. у једној песми Петрановићеве збирке нашао сам ову реч у значењу: весело, као и у значењу: невесело; ова реч биће постала од арапскога *сихатли*, здрав.

САЋИН, adj. тих; арапска реч.

САЂУРА, f. од персијскога *сыкре*, *сыкере*, *сиќуре*, здела, земљан лонац.

САЂУРИЦА, в. саћура.

САФЕТ, мушко име, од арапскога *сафвет*, *сифвет*, *софвет*, најчистији и најодабранији део од какве ствари.

САФИ, мушко и женско име; у арапском значи: чист, искрен, јасан, бистар, углађен.

САХАН, m. од арапскога *саан*, *сахы*, у обичном говору *сахан*, бакрен тањир са заклопцем или без њега, у чему служе јело.

САХАРА, арапска реч, *сахара*, *сахари* (плурал од *сахра*), пустиња, поље, равница.

САХАТ, m. од арапскога *саат*, време, час, шеталица, часовник; *са'ат*, час, време, трену, часовник, шеталица, час хода; (*сахат* у арапском значи место између кућа или шатора, поље, предео).

САХИБИЈА, m. од арапско-турскога *евсахиби*, домаћин, домувладика; арапско *сахиб* значи: скутоноша, друг, пријатељ, господар, власник.

САХИЈА, m. од арапскога *са'ји*, онај који се труди (носећи књигу пешице).

САЧ, m. заклопац за пећ, питу; од арапскога *сац*, *сач*, растањено гвожђе.

САЧАК, m. турска реч, значи: поруб на хаљини, ројта, настрешница.

САЧБАГ, в. сацбаг.

САЧМА, f. турска реч; од *сачмак*, расипати, просипати, бацати.

САЏАДА, в. серџада.

САЏАК, m. од персијскога *сацајак*; (турски *исицак*, у обичном говору *сицак*; значи: врело).

САЏБАГ, m. уплетњак; од турскога *сачбаги* (*сач* = коса, *баг* = веза).

САЏИЈА, m. од арапско-турскога *са'атчи*.

СЕБАЏ, турско име за Шабац; можда је то име добио Шабац од арапскога *себах*, пливач, који плива; *сибахат*, пливање. Првобитно име Шапцу, који је саградио султан Мухамед II, било је Заслон.

СЕВАП, m. од арапскога *севаб*, *саваб*, награда за добро дело, задужбина, заслужно дело, правичност дела или савета, успех, прав пут, добро дело.

СЕВДАЛИЈА, m. од персијско-турскога *севдали*, заљубљен, страстан.

СЕВДЕЛИЈА, в. севдалија.

СЕВДИСАТИ,

СЕВДИТИ, v. i. заљубити се; од персијскога *севда*, страст, жестока жеља, тежња, чежња, меланколија.

СЕГМЕНИН, в. сејменин.

СЕДЕПЛИ, в. седефли.

СЕДЕФ, m. од арапскога *седеф, садеф*, шкољка, нарочито бисерна шкољка; а *седеф* значи у турском и дивљи рен, па смо ту реч узели од Турака и у овом значењу.

СЕДЕФЛИ, adj. од арапско-турскога *садефлы*, што је украшено седефом.

СЕДЕФЛИЈА, ср. седефли.

СЕИД, m. арапска реч, значи: господин, господар, поглавар, владалац, емир од пророкова племена.

СЕИЗ, m. од арапскога *саис*, у обичном турском *сеис*, коњушар.

СЕИР, в. сехир.

СЕИРИТИ, в. сехирити.

СЕИСАНА, f. од арапско-персијско-турскога *саисхане, сеисхане*, у обичном говору *сајсне, сексане, сексене*, коњ који носи терет.

СЕИСАНКА, ср. сеисана.

СЕЈМЕН, в. сејменин.

СЕЈМЕНИН, m. од персијскога *сегбан*, у обичном говору *сејмен*, псар; тако су се звали војници од извесног јаничарскога пука; ми ту реч употребљавамо у смислу: стражар.

СЕЈСАНА, в. сеисана.

СЕКЕШ, m. погрдно име за матора човека, који чепа око младих девојака; ово ће бити да је дошло од турскога *секиш*, ход поскакујућ, ход поносит, или од *сикиш*, stuprator.

СЕЛАМ, m. од арапскога *селам*, *селамет*, здрав, читав, здравље, поздрав, ослобођење, мир, безбедност. *Салам*, употребљавају мухамедовци скраћено место формуле *сала алахы 'алејхи ве селам*, да му бог буде наклоњен и у миру га одржи! што се треба да каже, кад се спомене име Мухамедово.

СЕЛАМАЛЕЋ,

СЕЛАМ АЛЕЋИМ, interj. од арапскога *селамын 'алејк*, *селамын 'алејкым*, да сте здраво! да си здраво!

СЕЛАМЕТ, в. селам. (У Босни.)

СЕЛАМЛУК, m. од арапско-турскога *селамлик*, зграда у двору у којој само мушки живе; (а значи и спољашњи део турске куће, трем за примање странаца).

СЕЛАНИК, тако зову Турци Солун.

СЕЛВИЈА, f. кипарис; од персијскога *селви*.

СЕЛВИЦЕ, тако зову Турци *Сричиште*, које су Срби подигли у јужној Маћедонији на реци Бистрици (Инце Карасу), кад су у другој четвртини седмога столећа дошли на иличко полуострово.

СЕЛИМ, мушко име, у арапском значи: здрав, без мане, саршен, цео, искрен, мирољубив.

СЕЛМА, женско име, у персијском значи: лепа женска, љубазница, милосница.

СЕМЕНДРЕ, тако зову Турци Смедерево.

СЕМИЗОВАЦ, хан близу Сарајева; долази од турскога *семиз*, *семыз*, дебео, и *ова*, поље; дакле: дебело поље.

СЕНЕТ, m. од арапскога *сенед*, потпора, помоћ; али у Турака значи званично писмо, документа, па смо у том смислу и ми ову реч усвојили.

СЕНТ, m. завичај; од турскога *семт*, страна, предео.

СЕПЕТ, m. котарица; од турско-персијскога *сепед*, *себет*, *сефет*, *сефед*, *севед*, котарица обично оплетена од рогоза и покривена кожом, а згодна да се носи на коњу.

СЕПЕТЛИ САНДУК, m. турско-персијска реч, ковчег исплетен од прућа и покривен кожом.

СЕПИЈА, f. од турскога *сепи*.

СЕРАСКЕР, в. сераштер. (У Босни).

СЕРАТ, m. крајина; од арапско-персијскога *серхад*, граница, укрепљење на крајњој граници.

СЕРАТЛИЈА, m. крајишник; од арапско-турско-персијскога *серхадлы*, граничар, војник граничар.

СЕРАЦИКА, f. препарат од живе (mercurius corrosivus), који употребљавају за белило.

СЕРАШЋЕР, m. од персијско-турскога *сери аскер*, *сер'аскер*, главни заповедник над војском; (*сер*, у персијском значи глава, врх, вршак, површина, поглавица).

СЕРБЕС, adj. без бриге; од персијскога *сербест*, слободан, независан, повлашћен; (персијско *сербаз* значи: срчан, храбар, онај који се излаже опасности). Не би ли се могао корен народном имену Срба потражити у персијском језику, у место што се тражи у ономатопији, или се изводи са смелим филологисањем од неких сродничких или суседских односаја? Новија истраживања доказала су, да су некада Словени источно од Персијанаца имали своја седишта; али и то се знаде, да је српско име старије од словенскога. У првом веку по Христу већ су Срби толико отишли на запад, да су обишли каспијско море и доспели на његову западну страну. Али се и то знаде, да се народи никада не селе тако, да од њих на старим жилиштима нико не остане. Можда је према томе, од Србаља добио име *Сербистан*, крај један у Персији. Тешко је веровати, да би персијско *сербест*, *сербаз*, *Сербистан* био без икаква односа спрам имена српскога; као што се не може само као случај узети, да реч *Сирф*, којом Арапи означавају Србију и Србе, значи у њиховом језику: чист, непомешан. Такви слу-

чајеви били би заиста у највећој мери чудни, кад би били само голи случајеви.

СЕРВЕР, мушко име; у персијском језику значи: поглавица, старешина, војвода.

СЕРГИЈА, f. од турскога *серги*, простирка на коју се што простре, броји и т. д.; издавање.

СЕРДАР, m. у персијском значи: заповедник, војвода, главни војвода; *сердар екрем*, највиши заповедник над војском; а значи и највише поштован. (*Сер* у персијском значи глава.)

СЕРДАРИЈА, ср. сердар.

СЕРДАРСТВО, ср. сердар.

СЕРЕМ; у персијском реку тако за бол у стражњици.

СЕРМЕД, мушко име; у арапском значи: сталан, вечит, вечност.

СЕРМИЈА, f. од персијскога *сермаје*, капитал, главница, имање.

СЕРСАМ, в. серсан.

СЕРСАН, m. Вук вели, да је то турска реч, што нисам могао констатовати; ср. мађарско szerszám, одакле ће бити узета и наша реч.

СЕРХАТ, в. серат. (У Босни.)

СЕРЧЕСМА, тако се звао један турски војнички заповедник у Србији, кад је Милош Обреновић дигао народ на Турке. У персијском речи ће *серчешме* извор, глава од извора, а Турци узимају ту реч у смислу заповедник.

СЕРЏАДА, f. од арапскога *сеџаде*, мала простирка, на којој мухамедовци клањају.

СЕРЏАЗА, в. серџада.

СЕФ, m. погрешка; од арапскога *се'хф*.

СЕФЕР, мушко име; у арапском значи: белоћа, светлост, видело од дана, дан.

СЕФЕР, m. рат, полазак у рат; арапска реч.

СЕФТЕ, adv. од арапскога *сифте*, *сифтах*, *сефе*, што опет долази од *истифтах*, почињати, почетак, отварање, капара, први новац примљен у дану у трговини.

СЕФТЕИСАТИ,

СЕФТЕЛЕИСАТИ, ср. сефте.

СЕФТЕЦИЈА, m. од арапско-турскога *сифтеџи*.

СЕХИР, m. од арапскога *сеир*, шетња, љубопитство, љубопитно гледање.

СЕХИРИТИ, ср. сехир.

СЕЏАДА, в. серџада.

СИГ, тако се звало село једно у Банату близу Прелеза, које се раселило у прошлом столећу, и већином су се људи оданде населили у бечкеречкој Градиулици, те их и зову Сижани. Ово име долази од турскога *сиг*, глибовито, плитко, бродно место у реци; *сиги*, пличина, пруд. Ср. мађарско sziget.

СИЈА, adj. црн; турска реч. (У Босни.)

СИЈА-ЈЕЛЕК, m. од турскога *сија*, црн, и *јелек*.

СИЈАЛУК, m. црна јагњећа кожа; ср. сија-јелек.

СИЈАСЕТ, m. беда, напаст, покор; од арапско-турскога *сијасет*, *сејасет*, казна, јавна казна; а за љубитеље каламбура нека је додато, да у арапском та реч значи и управа, полиција.

СИКИЉ, m. од турскога *сик*, мушки уд.

СИКЛАБ, тако реку Арапи Словенин.

СИЛАВ, в. силај.

СИЛАЈ, m. појас за оружје; од арапскога *силах*, оружје.

СИЛДИСАТИ, v. p. убрисати, збрисати; од турскога *силмек*.

СИЛЕ, в. силај.

СИЛЕ, в. сипле. (У Босни.)

СИЛЕМБЕ, n. прсина; од персијскога *синебенд*, појас на грудима (коњским).

СИЛЕЏЕК, m. убрус за брисање у хамаму; турска реч; ср. силдисати.

СИЛЕЏИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

СИЛИЏИК, m. рâз; ср. силдисати.

СИЛИКТАР, m. од арапско-персијскога *силях дар*, у обичном говору *силихтар*, чувар оружја, мачоносац, оружан, оружоносац; тако се зове први војнички часник у двору турскога султана (не носи браду, но само бркове, као ни остали чиновници у царевом двору, те зато кад се каже за кога, да је упућен да пусти браду, рећи ће толико, колико да је престао отправљати какво звање у царском двору).

СИЛИСТРЕ, тако зову Турци Силистрију у Бугарској.

СИЛНЕ, n. приушак; од персијскога *силе, сили*, ћушка.

СИЛСИРЕ, тако зову Турци Силистрију у Бугарској.

СИМ, m. позната дунавска риба; од персијскога *сим;* (у арапском *семек* значи рибу у опште).

СИМИТ, m. од арапско-персијско-турскога *семид*, у обичном говору *симит*, бели хлеб, извесни колачи са маслом.

СИМИТА, в. симит.

СИМИЏИЈА, m. од арапско-персијско-турскога *симитџи.*

СИМИЏИЈНИЦА, ср. симиџија.

СИМСИЈА, f. лула; од персијскога *сим сијах*, врло црно.

СИНАБИЈА, f. врста јабуке; од персијскога *сенаби* (од Синопе?).

СИНАН, мушко име; у арапском значи: јасан, светао, осветљен; *синан* значи у арапском и персијском и врх од копља.

СИНИЈА, f. од персијско-турскога *сини*, округла дрвена, бакрена, сребрна и т. д. трпеза са малим оквиром, коју метну на столицу једну (без наслона) и принесу је до места где седи онај који ће да једе.

СИНОР, m. међа, граница; од турскога *сыныр*.

СИНОРИТИ, ср. синор.

СИНСИЈА, в. симсија.

СИНТИ, adj. у реченици: синти отац, синта мати, т. ј. сушти отац, сушта мати (по лицу). Ово ће бити дошло од персијскога *сима*, облик, лице; али није могућност искључена, да је у *синти* остао траг од ринала *сѫшти*. Ср. самати.

СИНЏЕФ, m. кислица, постава доле на сукњи; персијска реч, која значи и опшав на јоргану.

СИНЏИЛАТ, m. ова реч значи у арапском неко мирисаво цвеће; него ће бити да смо је тако преокренули од арапскога *сиџилат*, протокол, па је употребљавамо у смислу потврда.

СИНЏИЛАТИТИ, ср. синџилат.

СИНЏИР, m. верига, ланац; од персијскога *зенџир, зинџир*.

СИНЏИРЛИ, adj. (зрно), од персијско-турскога *зинџирлы*, који носи ланац.

СИНЏИРЛИЈА, ср. синџирли.

СИПА, f. позната морска риба; од персијскога *сипија, сибија*, у обичном говору *сиба*.

СИПАХИ, m. од персијскога *сипах*, војска, коњаници; *сипахи*, коњаник, господин, великаш.

СИРАДА, f. гајтан за гуњеве; од арапскога *сират*, ред, пут, стаза (нарочито пра̏ва). Мухамедовци верују, да је *сират* мост преко пакла, тањи од длаке, оштрији од сабље; праведници га пређу са брзином муње, ветра; осуђени грешници падну с њега и стрмоглаве се у по вечита огња.

СИРБ, тако Турци реку Србија, Србин.

СИРИЏИК, в. сераџика.

СИРЋЕ, n. оцат, квасина; од персијскога *сирка, сиркија*, персијско-турскога *сирќе*.

СИРЋЕТАРА, ср. сирће.

СИРЂЕТИТИ, ср. сирће.

СИРФ, такореку Турци и Арапи Србија, Србин; (у арапском *сирф* значи: чист, непомешан).

СИЋИШАНА, f. од турскога *сикишхзане*, јавна своданица.

СИЧАН, m. у нас примљено у значењу: мишомор, арсеник; турски *сичан* значи миш; *сичан оти*, мишомор, арсеник.

СИЧИЈА, f. у нас суха болест; од турскога *сичи*, пролив, лаксир.

СИЦИМ, m. ишљиг; турска реч.

СЈАКАРИТИ, v. p. ухватити; од турскога *јакаламак*, ухватити за јаку.

СЈАРАНИТИ СЕ, ср. јаран.

СЈОГУНИТИ, ср. јогунлук.

СКАЛАБУРИТИ, v. p. смешати; в. калабурити.

СКАЛАБУРЊА, в. калабурња.

СКЕЛА, f. турски *искеле*; ова реч дошла је од талијанскога (латинскога) scala; али смо је ми преко Турака усвојили.

СКЕЛАРИНА, ср. скела.

СКЕЛЕЏИЈА, m. од турскога *искелеџи*.

СКЕНДЕР, тако Турци реку Александар.

СКЕНДЕРИЈА, дољња Зета са Скадром; ср. Скендер.

СКЕРЛЕТ, m. позната црвена ткана материја; од арапскога *сакарлат*, *сукарлат*, у обичном говору *искерлет*; персијски *сакалат*, *сикалат*, *сикерлет*.

СКРЛЕТ, в. скерлет.

СКРЛЕТИТИ СЕ, ср. скерлет.

СМАРЛАМА, f. наручбина; од турскога *исмарлама*.

СМАРЛАИСАТИ, ср. смарлама.

СОБА, f. Вук вели, да је ово реч турска, и у погледу на значење јој упућује на реч изба. Међутим у турском употребљава се ова реч у значењу; пећ, никако пак и

значи простор, у коме се живи. Већ по томе излази, да реч *соба* нисмо узели од Турака. Ја држим, да наша *соба*, мађарско szoba, немачко Stube, естонско *тоба*, турска *соба*, наша *изба* — да све то долази од истога извора.

СОБЕТ, m. од арапскога *сохбет*, друштво, дружина, пријатељство, разговор.

СОВРА, в. софра.

СОВРЊА, в. саврња.

СОГАН, m. црни лук; турска реч.

СОЈ, m. турска реч, значи: племе, породица, род, врста.

СОЈ-СРМАЛИ, adj. Вук вели, да је турски; а биће да је покварено у изговору од *сафи-срмали* (од чисте срме) на *сој-срмали.*

СОЈТАРИЈА, m. шаљивчина, лакрдијаш; од турскога *сојтари.*

СОКАК, m. од арапскога *зукак*, у турском обичном говору *сокак*, улица, пијаца.

СОКАК-ЛАКРДИЈА, f. од турскога *сокак-лакирдиси*, свакидашње речи, разговор, новост са улице.

СОЛАК, m. турска реч, значи: шувак. Тако су се звали 400 стрелаца, које су одабирали из 60. 61. и 62. јаничарске регименте, а пратили су султана пешице, кад је он ишао куда са војском.

СОЛУФЕ, в. зулови.

СОМЛИ, adj. српска реч са турским окончењем.

СОМУН, m. турска реч; у турском значи црн и простији хлебац, који се иначе зове куповни хлебац и није пљоснат и танак, као *пита* или *пиде* (в. те речи), коју Турци уопште претпостављају сваком другом хлебу.

СОМУНЏИЈА, m. од турскога *сомунџи.*

СОН, m. турска реч, значи: крај, последњи.

СОПА, f. батина; турска реч.

СОПРА, в. софра.

СОФА, f. од арапскога *софет*, у обичном говору *софа*, широке клупе дуж зидова у собама, покривене модровцима и тканим материјама, па на њима се на истоку обдан седи, а ноћу спава.

СОФИ, m. арапска реч, у обичном говору *софу*; тако се назива онај мухамедовац, који се преда самоћи, науци, који се повуче од света и ода се упражњењима побожним; побожан, монах, фанатик.

СОФИЈА, тако зову и Турци бугарску престоницу.

СОФРА, f. од арапскога *сыфрет*, у обичном говору *софра*, трпеза.

СОФРАЏИЈА, m. од турскога *софраџи*, онај који поставља трпезу.

СОФТА, m. од персијско-турскога *соххта*, у обичном говору *софта*, ученик виших наука, посебице ученик права и богословије.

СОХБЕТ, в. собет. (У Босни.)

СПАИЈА, в. сипахи.

СПАИЛУК, ср. сипахи.

СПАНЂАТИ СЕ, ср. панџа.

СПАХИЈА, в. сипахи.

СПАХИЛУК, ср. сипахи.

СПУРДИСАТИ, v. p. од турскога *супурмек*, очистити.

СРКЛЕТ, m. у Срба у значењу: налог са претњом; в. саклет.

СРМА, f. од турскога *сирма*, сребрн (и златан) конац.

СРМАЈЛИ, adj. од турскога *сирмали*, што је сребрним (или златним) концем извезено.

СРМАЈЛИЈА, ср. срмајли.

СРМАЛИ, в. срмајли.

СРМАЛИЈА, ср. срмајли.

СРМАРИ, в. срмајли.

СРМА-ЂУЗДАН, m. кесица од сребра за запис; од турскога *срма* и персијскога *џуздан*, кеса.

СРЧА, f. стакло, од персијскога *сирче*, стакло, свака материја тврда а провидна; (арапски *зыџаџ*, стакло; *зеџаџ*, стаклар; *зыџаџет*, пехар).

СРЧАЛИ, adj. од персијско-турскога *сирчели*.

СТАМБОЛ, тако зову и Срби Цариград, према турском *Истамбол*.

СТАМБОЛАЦ, ср. Стамбол.

СТАМБОЛИЈА, од турскога *Истамболи*.

СТАМБОЛИН, ср. Стамбол.

СТАМБУЛ, в. Стамбол.

СТОПАРАЦ, m. ср. пара.

СУБАША, m. од персијско-турскога *зубаши*, *субаши*, претпостављени, полицијски чиновник; (у татарско-туркестанском језику *су* = вода, река, чорба, сок).

СУВАЈЏИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

СУВАРИЈА, m. од персијско-турскога *сувари*, коњица; (*сывар* у персијском значи: коњаник).

СУВАТ, m. место где се говеда лети гоје; турска реч.

СУВАТОВАТИ, ср. суват.

СУИХАЛ, m. зло стање; арапско-персијска реч (од персијскога *суи*, зло, и арапскога *хал*, стање). (У Босни.)

СУКИЈА, f. од турскога *сукы*.

СУЛЕЈМАН, мушко име, од арапско-персијско-турскога *Сылејман*, Соломон.

СУЛИГЕН, m. цинобер, минијум, руменило; од персијскога *сулиген*, *сылген*, *сылыген*.

СУЛИМЕНТ, m. препарат од живе (mercurius corrosivus); од турскога *сылымен*, сичан.

СУЛТАН, m. арапска реч, која значи: владалац, самодржац, нападач, отимач, власт, независна државна власт; данас Турци ову реч не употребљавају иначе, него кад

хоће да означе царску жену, а цара свога зову обично падиша.

СУЛТАНИЈА, f. од *султани*; тако се зове неки арапско-турски златан новац од 10 аспри; иначе ср. султан.

СУЛТИПИТА, f. пита од млека; од турскога *сыдлы пите*.

СУЛУНДАР, m. персијска реч.

СУМБУЛ, в. зумбул.

СУМОРАН, adj. од турскога *мармун*, *мермун*, тужно, намргођено (кад је реч о погоди); ср. мађарско szomorú.

СУНГИЈА, f. бајонет; од турскога *сунги*.

СУНЕТ, од арапскога *сынет*, обрезање; ова реч у арапском значи: установа, правило, закон, пророков пропис који је исто тако обвезан као и божија заповед, која се зове *фарз*.

СУНЕТИТИ, ср. сунет.

СУНЕТЛИЈА, m. од арапско-турскога *сынетли*, обрезан.

СУНЕЦИЈА, m. од арапско-турскога *сынетчи*, онај који обрезује.

СУНЂЕР, m. ову реч, којој је корен у латинском spongia, ми смо примили од турскога *сунгер*.

СУПУРДИСАТИ, в. спурдисати.

СУРА, f. тако зову у Фрушкој ред дрва у хватовима; ова реч долази од турскога *сира*, *суре*, ред, уредба, поворка, пратња; (арапско *суре*, *сурет*, глава из корана).

СУРГИЈА, f. што би долазило од турскога *сургы*, брадавица, брада, као што вели г. Маринковић. Ја нисам могао констатовати, да се та реч у Срба употребљава.

СУРГУН, m. од персијско-турскога *сыргын*, прогнаник, заточеник.

СУРГУНИСАТИ, ср. сургун.

СУРГУНЛУК, m. од персијско-турскога *сыргынлик*, прогнанство, заточење.

СУРДУК, m. мален клапац у брду. Нисам могао констатовати, да је ова реч преко Турака до нас дошла, ван ако бисмо јој корен тражили у турском *сырмек*, терати, протерати.

СУРЛА, f. њушка; од арапскога *сур*, труба.

СУРМА, f. од турскога *сырме*, антимонија у виду најситнија црна прашка и тако лака, да се хвата за танку тучану жицу, која је притврђена за запушач од боце, у којој је сурма. Ову жицу наслоне Туркиње у унутрашњи кут од ока, зажмуре и онда је полако вуку према слепим очима, тако како би унутри у трепавицама остала два танка црна потеза. На истоку држе да ова процедура увећава лепоту очима.

СУРУНТИЈА, f. погрда за неваљалу женску; долази од турскога *суртнту*, а ово од *сурунмек*, вући се, вуцарати се, скитати се.

СУРУЏИЈА, m. од арапско-турскога *сыриџи*, постиљон; (арапско *сыруџ* — плурал од *серџ* — значи: коњско седло).

СУСАМ, m. сезам; арапска реч.

СУТЛИЈА, f. од турскога *сыдлы*, од млека, млечно.

СУТЛИЈАШ, m. од турскога *сыдлы аш*, што ће дословно рећи: чорба од млека (*сыд* = млеко), а тако се зове ориз куван са млеком.

СУТРУСАН, adj. Вук тумачи ову реч са: „као пијан“; међутим мени је позната у значењу: зле воље, рђава расположења; долази од персијскога *сытрык*, жесток човек који плане, кавгаџија.

СУХАРИ, m. тако Турци зову сухар, (двопек), и ту реч узели су на сву прилику од нас.

СУЏУК, m. од турскога *сыџук*, кобасица.

СХАРЧИТИ, в. харчити.

Т.

ТАБАК, m. од арапскога *дебаг*, у обичном говору *табак*.

ТАБАКАНА, f. од арапско-персијско-турскога *дабагхане*, *табеххане*, *табакххане*, у обичном говору *таихxане*, место где се кожа чини.

ТАБАН, m. турска реч.

ТАБАНЧИТИ, v. i. ср. табан.

ТАБАНЏЕ, n. турска реч, мала пушка.

ТАБАТИ, ср. табан.

ТАБАЧИНА, в. табакана.

ТАБИЈА, f. од турскога *табије*, *табија*, опкоп, тврђавица, батерија, спољашње укрепљење.

ТАБЛА, реку Турци за табла, таблица; овај облик латинске речи tabula узели су они на сву прилику од Србаља.

ТАБЉА, в. табија.

ТАБОР, m. данас се тако зове у Турској батаљон војске; ову реч узели су Турци од Словена, понајпре од Србаља; некада су они тако звали уопште хришћански око, а мусломански око увек искључно зову они *орду*, ордија.

ТАВА, f. од персијскога *таба*, *табе*, у обичном говору *тава*; (у арапском реку *табик*, *тајџен*, *таџин*, плурал *таваџин*).

ТАВАН, m. персијска реч.

ТАВАНИТИ, ср. таван.

ТАВАНИЦЕ, ср. таван.

ТАВАЊАЧА, ср. таван.

ТАВИЦА, в. тава.

ТАВЛИЈА, f. Вук наводи стихове, у којима ова реч значи свила; међутим у турском реч *тавли* не значи свиља, него угојен, у коме смислу Бошњаци реч *тавлија* употребљавају.

ТАЗЕ, adj. персијска реч, значи: ново, свеже, зелено, младо, пресно.

ТАИН, m. оброк, војнички хлебац; долази од арапскога *та'јин*, одређење, оброк. Тако се звала она сума новаца и дневних потреба, што их је порта некада давала за неко одређено време ванредним посланицима и другим отменим странцима у Цариграду.

ТАИНАТ, m. в. таин; то је плурал од *та'јин;* тако су у време кнеза Милоша звали у Србији *таин.*

ТАИНЏИЈА, m. од арапско-турскога *та'јинџи.*

ТÀК, в. тàко.

ТАКАТИ СЕ, ср. тàко.

ТÀКО, adv. у персијском *так, тек*, једино, без пара; у нас *тàко* напротив има значење: с паром. Ову реч могли су Срби заједно са Персијанцима из истог извора узети.

ТАКРИР, m. арапска реч, која значи: службени акт, нарочито убаштињење.

ТАКУМ, m. опрема, оправа, потребоће, посуђе за трпезу, нарочито коњски прибор; турска реч.

ТАЛАГАН, m. горња пека хаљина; турско-персијска реч.

ТАЛАМБАС, m. оно што ми овом речи означавамо, зове се у турском *тӧмбелек*, бубањ, мали бубањ (особита врста); али *таламбас* биће да је од *тулумбаз*, персијско-турске речи која значи: бубњар. (У књижици „Турцизми у Босни“ доводе таламбас од персијскога *даул-бас*, бубњар).

ТАЛЕ, мушко име; од арапскога *тал'ат*, лепа лица.

ТАЛИГА,

ТАЛИГЕ, тако зову Турци таљиге, што су од нас узели.

ТАЛИЈА, тако зову Турци Италију, коју реч узели су од Србаља, јер према својству свога језика пре би требало Турци да реку Италија, него ли према српском Талија.

ТА́ЛИЈА, f. срећа; од арапскога *тали'*, у обичном говору *талих*, оно што се диже (кад је реч о сунцу или звездама), зора, рожданик, сазвездије под којим се ко родио, и отуда срећа, нарочито добра срећа.

ТАЛИЈАН, тако зову Турци Талијана, што су од Срба усвојили; ср. Та̑лија.

ТАЛИКА, в. талиге.

ТАЛИХ, в. та́лија.

ТАЛПА, f. дебела велика даска; тако зову то и Турци, од којих смо ту реч можда усвојили.

ТАЛПАРА, ср. талпа.

ТАМАЖА, ср. тамажник.

ТАМАЖИТИ, ср. тамажник.

ТАМАЖНИК, m. крадикеса, шаљивчина; од арапскога *тама'*, грамзив, грабљив; *тамаххћар*, лукави, грабљиви, грамзиви.

ТАМАМ, в. таман. (У Босни.)

ТАМАН, adj. од арапскога *темам*, у обичном говору *тамам*, довршетак, крај, потпуно, свршено, довршено, целокупно, заиста.

ТАМАНИТИ, ср. таман.

ТАМБОР, в. табор.

ТАМБУРА, f. у персијском *димбере;* у арапском *тамбур, тимбар*, музичка инструмента са 6 жица од метала; Турци реку *тамбура;* Малоруси имају *бандура*, Талијани pandora; најзад имају и Латини pandura, као и Грци *пандура, пандурис*, као музичку инструменту са три жице. Филолози нека одреде, откуда је ова реч постала.

ТАМБУРАТИ, ср. тамбура.

ТАМБУРАШ, в. тамбурџија.

ТАМБУРЏИЈА, m. од арапско-турскога *тамбурџи, тамбураџи*, који удара у тамбуру.

ТАМИНИТИ, v. p. проценити, од арапскога *тахмин*.

ТАМИНЏИЈА, m. проценитељ, од арапско-турскога *тахминџи*.

ТАНДАРА, f. прцварница; од турскога *тандр*, она поњава или ћилим, што га на јакој зими метну преко мангала, па седе наоколо и грејy се, а ћилимом покрију се по крилу.

ТАНДАРИЈА,

ТАНДАРИХА, f. неко место у рају; персијска реч.

ТАНЕ, n. од персијскога *дане*, *тане*, зрно, нарочито пушчано зрно и зрно грожђа.

ТАНЕЋЕ, в. тенећка.

ТАНЗИМАТ, m. наредба, од арапскога *танзим ит*, уредити, у ред ставити.

ТАОБОР, в. табор.

ТАПИЈА, f. од турскога *тапу*, званично писмено о својини.

ТАПУН, m. запушач, од турскога *тапа*.

ТАРАБА, f. Вук вели, да је ово турска реч, а у књижици „Турцизми у Босни“ каже се, да је реч арапска; ни једно ни друго нисам могао констатовати; толико имам приметити, да турски *тарабелиќ* значи даска за тарабу.

ТАРАБОЛОС, m. турска реч, значи свилен појас с извесним шарама и ресама; (у турском реќи ће *тараболос* и цвет новчић).

ТАРАНА, f. у персијском се каже *тархане;* ја бих рекао, да ову реч нисмо преко Турака добили, јер корен *тар* у санскритском значи трти, па ће бити да смо и ми и Персијанци одатле ту реч узели. Ср. мађарско tarhonya.

ТАРАТОР, m. од турскога *теретор*, у арапском *тератор;* сос начињен са белим луком, уљем, сољу, орасима, па се с њиме прави салата са киселим млеком и зеленим краставцима.

ТАРАФТАРАФ, adv. на све стране; арапска реч.

ТАРИФА, f. од арапскога *тариф*, показати; али ту реч нисмо добили преко Турака.

ТАРЛА, f. Маринковић вели, да се ова персијска реч, која значи обрађено поље, њива, у нас употребљава, што ја нисам могао констатовати.

ТАРПОШ, m. врста женске капе; од персијскога *серпош*, у обичном говору *тарпош*, капица коју носе женске у Турској, а и мушки носе бео платнен тарпош испод феса; (персијско *тацпуш* значи креста, *тац* = круна, венац, *пош* = покривач).

ТАРЧУГ, m. торба; од турскога *дарецик*, *тагрцик*, торбица, кеса.

ТАС, m. арапско-персијско-турска реч.

ТАСЛАИСАТИ, v. p. Вук тумачи са керебечити се, а у турском *тасламак* значи: углачати, што изгледа да се има разумети и у оној поскочици: Силне баше г . . . а једу, а субаше таслаишу.

ТАСЛАК, m. пањ; турска реч и значи што је грубо, неодељано, сурово, опоро, чворновато; (а значи и ћелав човек).

ТАСЛИЦА, турско име за Пљевље у Херцеговини, правилније *Ташлица*; од турскога *даш*, *таш*, камен, *ташлы*, каменито, од камена, дакле *Ташлице* била би Каменица.

ТАТАР, m. скоротеча; у значењу овом дошла је ова реч од Персијанаца, јер Татари имају особит дар да запамте место, куда су једном прошли, а како су добри коњаници, то су их већином употребљавали за скоротече, тако да Татар и скоротеча постадоше синонима.

ТАТАРАН, m. од турскога *татар ххан*.

ТАТАРАНКА, ср. татаран.

ТАТАРБАЗАР,

ТАТАРБАЗАРЏИК, тако зову Турци варош Пазарџик на реци Марици.

ТАТАРБУЏАК, тако се зове земља између реке Прута и Дњепра.

ТАТАРИН, в. татар.

ТАТАРКА, в. татарканџија.

ТАТАРКАНЏИЈА, в. татар и канџија.

ТАТЛИ, adj. слатко, од турскога ***датлы, татлы***, слатко, благо; (***дат, тат*** = сласт, укус, укусност).

ТАЋАЏИЈА, m. који прави капе од коже; долази од турскога ***таке***, нека врста капе, ***такеџи***, онај који прави те капе.

ТАУШАН,

ТАУШАНОВИЋ, презиме у Србаља; долази од турскога ***тавшан***, зец; ***ада тавшани***, питоми зец. Турци зову Тавшанима Грке на архипелашким островима, што су хитри и окретни као зецови.

ТАФТИЈА, f. учињена кожа; ова реч биће да је постала од ***сактијан;*** в. ту реч.

ТАХИР, мушко име; од арапскога ***тахир***, чист, без мане.

ТАШ, m. камен; турска реч. (У Босни.)

ТА́ШАК, m. познато тестано јело; у турском ***ташак*** значи мошнице, чему је сродан појам и немачком (естерајском) тестаном јелу Taschkerl, као и немачком Tasche. Да ли су наши ташци од турске или немачке речи постали, то нека пресуђује филолог по занату.

ТЕБДИЛ, m. арапска реч, значи: промена, измена, промењен, прерушен (човек).

ТЕВАБИЈА, f. од арапскога ***тевабu***, пратња, присталице, поданици.

ТЕВДИЛ, в. тебдил.

ТЕВЕЋЕЛИ, adj.

ТЕВЕЋЕЛИЈА, m. као љубитељ чега; долази од арапскога ***тевећул***, који се предао богу.

ТЕДАРУЋ, adv. удобно; од арапскога ***тедарык***, припреме.

ТЕЗА, f. од турскога *дејзе*, *тејзе*, тетка, очина сестра.

ТЕЗГА, f. од персијскога *дестђах*, *дестђех*, *дестиђех*, у обичном говору *дезђах*. *тезђах*, у турском покварено *тезге*, занат, радионица, продавница, контора, фабрика, рукоделница, свако место где се рукама ради; (*дест* у персијском значи: рука).

ТЕЗГЕРЕ, pl. од персијскога *десткере*, у турском *тесгере*.

ТЕЗЈАЈ, в. тезга.

ТЕК, adv. и Турци имају ову реч (*тек*, *дек*) у смислу: само, само ако; како је наше *тек*, *теке*, *текем* постало од *тъкмо*, *тъчију*, то су можда Турци ту реч од Срба узели.

ТЕКИЈА, f. од арапско-турскога *теке*, манастир, потпора, место одмора.

ТЕКМИ, ср. чикми.

ТЕКНЕ, n. турска реч, значи: корито, наћве, (лађа).

ТЕЛАК, m. слуга у амаму који тре; од арапскога *деллак*; (*делк* у арапском значи трти).

ТЕЛАКИЊА, ср. телак.

ТЕЛАЛ, m. од арапско-турскога *телал*, *делал*, јавни викач, посредник.

ТЕЛАЛИНА, ср. телал.

ТЕЛАЛИТИ, ср. телал.

ТЕЛАР, в. телал.

ТЕЛАРИТИ, в. телалити.

ТЕЛБИЗ, m. од арапскога *телбис*, превара, нитковлук, лажност, преоблачење, прерушавање.

ТЕЛБИЗЛУК, m. од арапско-турскога *телбислик*, у обичном говору *телбизлик*, превара, нитковлук.

ТЕЛЕЈ, m. од турскога *теллы*, што је од шика, варака; (*тел* = злато, шик, варак).

ТЕЛУЋЕ, n. у персијском *тылусе*, корице од сабље. Вук, истина, вели, да је *телуће* турска реч, али ја мислим,

да је она стара аријска реч, јер *тыл* у персијском значи *потиљак*, исто као у руском, па је к нама на сву прилику дошла из истога извора, одакле је имају Персијанци.

ТЕЛФА, f. у персијском *телфа* значи блато, глиб; у турском *телве*, талог; *кахве телве*, талог од каве.

ТЕМЕНА, pl. од арапскога *темени*, поздрав, молитва, завет; ову реч Арапи су узели по свој прилици од грчкога *метанија*, молитва, па је к нама преко Турака дошла у смислу поздрава, докле смо грчко *метанија* задржали за цркву.

ТЕМЕСУЋ, m. арапска реч, значи писмени акт уопште.

ТЕМРЕ, m. мотка од заставе; турска реч.

ТЕНАН,

ТЕНАНИ, adv. удобно; од персијскога *тенха*, самац, усамљен.

ТЕНЕЋЕ, в. тенећка.

ТЕНЕЋКА, f. лим, од турскога *тенеће*.

ТЕНЕФ, m. узица; Вук вели, да је то турска реч; али је у турском језику нема; него ће бити она постала од *канап*, *канаф*.

ТЕНЏЕРА, f. од турскога *тенџере*, *танџере*, у арапском *тинџер*.

ТЕПЕ, n. котрљ у џеге сврх темена; турска реч, која значи: врх, горњи део, брежуљак.

ТЕПЕЛАК, в. тепелук.

ТЕПЕЛУК, m. од турскога *тепелик*, узвишеност, горњи део, место са више брежуљака.

ТЕПСИЈА, f. од турскога *тепси*.

ТЕРАЗИЈЕ, pl. мерила; од персијскога *теразу*, *терази*, равновес, билансија.

ТЕРАК, m. мустра; од турскога *терк*.

ТЕРЕБИЧКА ЧОКАСИ, тако зову Турци неку чоју лошије каквоће, коју можда из Херцеговине (од Требиња?) добијају.

ТЕРЕЗИЈЕ, в. теразије.

ТЕРЕЋЛИЈА, в. ћерћелија.

ТЕРЕЏЕ, n. творило, калуп; од арапскога *дереџе*, степен.

ТЕРЗИБАША, m. ср. терзија и баша.

ТЕРЗИЈА, m. кројач; од персијско-турскога *терзи*, *дерзи*.

ТЕРЗИЈАН, m. перо, којим се удара у тамбуру; од персијскога *тазијан*, *тазијане*, ударати.

ТЕРЗИЛУК, m. кројачки занат; од персијско-турскога *терзилик*, *дерзилик*.

ТЕРИЈАК, m. од арапско-персијско-турскога *тиријак*, *теријак*, *деријак*, *дириjак*, као неко средство против отрова, вино.

ТЕРКИЈА, f. од персијскога *теркун*, турскога *терки*, ремени за везивање седла, ремени на седлу да се њима што веже, а некада су их употребљавали, да њима везују ратно робље.

ТЕРЛЕМА, f. тиф у трбуху; турска реч, значи: зној.

ТЕРЛИДИБА, f. материја за одело; од турскога *телли диба*, диба везена златом.

ТЕРЛИДИВА, в. терлидиба.

ТЕРЛУЦИ, pl. од турскога *терлик*, обућа коју облаче да чува другу обућу од зноја и блата, као неке каљаче; (*тер* = зној).

ТЕРСУМЕ, adv. наопако; од турскога *терс'не*.

ТЕРТЕРИВАН, в. тетриван. (У Босни.)

ТЕРЋИЈА, в. теркија.

ТЕРЏУМАН, m. тумач, од арапско-персијскога *терџыман*, *терџуман*.

ТЕСКЕРА, f. писмено, цедуља; од арапскога *тескере*.

ТЕСЛИМ, m. предавање; арапска реч.

ТЕСЛИМИТИ, v. p. предати, предавати, од арапскога *теслим ит*.

ТЕСТЕ, n. туце, 12 комада; од персијскога *десте*.

ТЕСТЕБАША, в. тесте и баша.

ТЕСТЕРА, f. пила; од персијско-турскога *дестере, тестере.*

ТЕСТЕРАТИ, ср. тестера.

ТЕСТЕРЕ, в. тестера.

ТЕСТЕРИСАТИ, ср. тестера.

ТЕСТЕРИТИ, ср. тестера.

ТЕСТИР, m. допуштење; од персијскога *дестури*, турскога *дестур*.

ТЕСТИЈА, f. крчаг; од персијско-турскога *тести*, земљан суд, лонац, крчаг.

ТЕТИВА, в. тетик.

ТЕТИК, m. лук, од турскога *тетик*, пад, падање, место где се пада, нокат на пушци.

ТЕТРИВАН, m. паланкин, од персијскога *тахти реван*, ходајући престо.

ТЕФЕРИЧ, m. од арапскога *теферыџ*, одмор, отпочивање, посматрање, гледање.

ТЕФТЕР, m. од арапско-персијско-турскога *дефтер*, у обичном говору *тефтер*, књига од примања и издавања, записник, списак, споменица, таблица за писање, бележница. Али и Арапи, Персијанци и Турци имају ту реч од грчкога *дифтера*, но ми смо је примили преко Турака у том облику.

ТЕФТЕРДАР, m. од персијскога *дефтердар*, чиновник који води књигу од примања и издавања, главни прегледник финансије.

ТЕФТЕРИТИ, ср. тефтер.

ТЕФТИК, в. тетик.

ТЕФТИШ, m. комисија; арапска реч, која значи: ислеђење, испитивање, прегледање.

ТЕФТИШИТИ, v. i. од арапскога *тефтиш ит*, ислеђивати, прегледати.

ТЕШКАТИ СЕ, v. r. Вук вели, да је та реч постала од кајања, кад се говори: тешко мени! Према смислу ове речи, ја бих рекао, да је она пре постала од арапско-турскога *тешеки итмек*, плакати, жалити се, мучити се, него ли од говорења: тешко мени.

ТИГАЊ, m. у арапско-турском *тиган;* али ће бити, да смо и ми и Арапи и Турци узели ту реч од грчкога *тигани.*

ТИЛИСУМ, m. талисман; од арапскога *тилисин, тилсем* (плурал *талисим*), маћија.

ТИЛУТ, в. телуће.

ТИЛШУМ, в. тилисум. (У Босни).

ТИМАР, m. ова реч у значењу неговање долази од персијскога *тимар*, болест, неговање болесника; а у значењу феудскога добра долази од турскога *тимар*, што је значило имање, које су турски султани давали одличну војнику уз услов, да за рат даје по једнога коњаника на сваких 3000 аспри годишњега дохотка, као и сам лично да је дужан ићи у рат.

ТИМАРИТИ, ср. тимар.

ТИМАРОВАТИ СЕ, ср. тимар.

ТИМИШВАР, тако зову Турци банатски Темишвар.

ТИМУР ЛЕНК, познати под именом Тамерлан татарски освајач, који је код Ангоре заробио султана Бајазита Муратовића и жену му Милеву, кћер српскога цара Лазара. *Тимур, темур* у туркоманском и татарском језику значи гвожђе (турски *демир*), а *ленк* рећи ће хром.

ТИРИЈАКИ, m. тако зову Турци онога, који употребљава теријак или опијум.

ТИРИПЛИК, m. од персијско-турскога *тире иплики*, бео конац и танак.

ТИРШЕ, n. у нас кожица за шарање ћуркова; од турскога *тирше, тирише*, пергамента, шарена јагњећа кожа, од које нарочито лепезе праве.

ТИСЕ, тако зову Турци реку Тису.

ТИТИЗ, m. турска реч, значи: човек ћудљив, онај коме се тешко што допадне; а Срби употребљавају ту реч и у смислу гадљив.

ТИТИЗЛУК, m. од турскога *титизлик*, ћудљивост, распра.

ТИТРА, f. од турскога *титремек*, *дитремек*, дрктати, трести се (од зиме), *титреме*, језа.

ТИТРАЛИЦА, ср. титра.

ТИТРАТИ СЕ, ср. титра.

ТИТРЕИКЕ, ср. титра.

ТИФТИК, m. од персијско-турскога *тефтик, тифтик, дифтик*, фина вуна, нарочито од јарета.

ТОБЕ, n. завет; од арапскога *тӧбе*.

ТОБЏИБАША, n. од турскога *топчи баши*, заповедник артиљерије.

ТОБЏИЈА, m. од турскога *топчи, топџу*.

ТОБЏИЛУК, m. од турскога *топчилик*.

ТОВАН, ср. тавлија.

ТОЗЛУКЕ, pl. доколенице; од турскога *дизлик* (*диз* = колено); гдекоји доводе ту реч од турскога *тозлик*, кратак огртач против прашине, а тако су се звале и неке чарапе без стопале, које су јаничари носили; (*тоз* = прашина); али очевидно је деривација од *дизлик боља*.

ТОЗЛУЦИ, в. тозлуке.

ТОЈАКА, тако Турци реку за тојагу, тољагу, што ће бити од Срба узели.

ТОКАЛИЈА, m. који носи токе; од персијско-турскога *токали*.

ТОКЕ, pl. врста оклопа; од персијскога *тока, дока*, прећица, пуце.

ТОКМАК, m. ћулумак, мали буздован; турска реч, која значи: маљ, буздован; Турци зову тако и звекир, као

и тег обешен о ужету иза врата, те се ова сама од себе затворе; још зову тако и велику кљусу; најзад тако реку и за жестока човека, који би све силом да сврши и ни у чему нема мере. Осим значења: ћулумак, Срби употребљавају ту реч још за означење човека дежмекаста, или шмокљаста.

ТОМРУЦИ, pl. кладе (као каштига); долази од турскога *тумрук*, пањ, стабло, клада, путо.

ТОП, m. турска реч, која значи све што је округла облика, лопта, тане, топ.

ТО̀ПА̑Л, adj. хром; турска реч.

ТОПРАК, m. земља, прашина, област; турска реч.

ТОПУЗ, m. буздован; турска реч.

ТОПУЗЛИЈА, m. од турскога *топузли*.

ТОПУК, m. врста обуће; можда је ово постало од речи *топанке* (мађарски topánk); али свакако да приметим, да у турском *топук* значи пета.

ТОПЧИДЕР, позната река и долина близу Београда у Србији; долази од турскога *топчи*, тобџија, и *дере*, долина, дакле тобџијска долина.

ТОРБА, f. од турскога *торба, тобра*, торба, врећа; у персијском *тубре, тубере* значи: зобница и уопште коњаничка торба.

ТОРБАК, ср. торба.

ТОРБАР, ср. торба.

ТОРБАЏА, ср. торба.

ТОРБИЧАР, ср. торба.

ТОРБОНОША, ср. торба.

ТОРЛАК, m. тако зову људе који говоре ни бугарски ни српски, а тиме означавају и хвалишу. У турском, одакле је очевидно та реч узета, значи она: лењштина, небрига, неки род дервиша који се скитају по свету.

ТОРЛАТИ, ср. торлак.

ТОЧАЈЛИЈА, m. онај који точи; српска реч са турским окончењем.

ТРАБОЗАН, m. доксат; турска реч и значи: наслон, ограда, парапет.

ТРАМПА, f. Маринковић вели, да су Срби узели ту реч од Турака, али на сву прилику узели су је Турци од нас.

ТРАМПИТИ, ср. трампа.

ТРИЈЕСТЕ, тако зову Турци Трст.

ТРПАНЏУК, m. путничка коса; од турскога *трпан*, коса, *трпанџик*, мала коса.

ТРТ! interj. (он би, али трт!) од персијскога *терс*, страх.

ТУГ, m. турска реч, значи коњски реп привезан на врху копља, коме је опет на врху златна јабука, па се носио пред пашама, кад су путовали, или у бој ишли. Везири имају 3 туга, зато се зову *ыч тугли паша*, паша од три коњска репа.

ТУЗЛА, f. турска реч, рећи ће: сољана; (*туз* = со). У Босни има Горња и Доња Тузла, варош која се пре доласка Турака звала Соли.

ТУКМАК, в. токмак.

ТУЛБЕ, m. од арапскога *тырбе*, гроб, гробница, црква над гробом.

ТУЛБЕДАР, m чувар на гробу; од арапско-персијскога *тырбедар*.

ТУЛБЕНТА, f. нека женска капа; од персијскога *дылбенд*, муселин којим се увија чалма.

ТУЛУМ, m. мешина; турска реч, која значи: мешина, кожна кеса, гајде; *тулумба*, шмрк; *тулумбаз*, персијско-турска реч, који удара у бубањ; *тулумбаџи*, персијско-турска реч, помпер.

ТУЛУМБАША, m. в. тулум и баша.

ТУЛУМИНА, ср. тулум.

ТУМАЈЛИЈЕ, в. туманлије.

ТУМАНЛИЈЕ, pl. широке турске шарваре; можда долази од турскога *думан*, прашина.

ТУМБАС, m. понтон, од турскога *тумбаз*.

ТУНА, реку Турци за Дунав.

ТУЊАВ, adj. у Срба значи глупава човека; у персијском *туни* значи: лукав човек, крадљивац. Ср. маџарско tunya.

ТУР, m. Турци не употребљавају ову реч, која ће бити корен њиховом *отурмак*, сести, остати.

ТУ́РА, f. свежањ, замотуљак, свитак; од персијско-турскога *тугра* (изговори *тура*), знак, монограм састављен од писме́на̂, име́на̂, и наслова владаочева и стављен на̏ чело његовим повељама и писменим наредбама.

ТУРАД, ср. Турчин.

ТУРАДИЈА, ср. Турчин.

ТУРАК, в. Турчин.

ТУРАЛИ, adj. са ту́ром султановом; персијско-турска реч.

ТУРБАН, m. од персијскога *дылбенд*, бело платно што се обавија око чалме.

ТУРБАНЛИЈА, ср. турбан.

ТУРКО, в. Турчин.

ТУРКОВАТИ, ср. Турчин.

ТУРКУША, ср. Турчин.

ТУРНАЦИЈА, m. од турскога *турна*, ждрал, *турнаџи*, соколар; то су били неки нарочити војници међу јаничарима.

ТУРПЕИСАТИ, ср. турпија.

ТУРПИЈА, f. од турскога *дöрпи*, *тырпи*, *дырпи*, пила.

ТУРПИЈАТИ, ср. турпија.

ТУРОКА, ср. Турчин.

ТУРЋИЈА, ср. Турчин.

ТУРЧАЛО, ср. Турчин.

ТУРЧАТИ, ср. Турчин.

ТУРЧЕ, ср. Турчин.

ТУРЧИН, од турскога *Тырк*, Туркоман, варварин, лупеж, јер Турци сами неће да се зову Турци, него хоће да су *Османлије*.

ТУРЧИНАК, ср. Турчин.

ТУРЧИТИ, ср. Турчин.

ТУРШИЈА, f. од турско-персијскога *тырши, тыршы, турши, туршу,* што је кисело, воће што је остављено или учињено у соли или у оцту; (персијско *тырш* = оцат).

ТУТИЈА, f. цинк, од арапскога *тутја*.

ТУТИЈА, f. таоство; од турскога *туту*, држање (од *тутмак*, држати).

ТУТКАЛ, m. од турскога *дудкал, туткал.*

ТУТКАЛИСАТИ, ср. туткал.

ТУТКАЛИТИ, ср. туткал.

ТУТКАЛО, в. туткал.

ТУТКУН, adj. невешт, везан; турска реч.

ТУТУН, m. од турскога *тытын, дытын, тутун*, дим, дуван.

ТУТУН-КЕСА, f. од турскога *тытын кисеси.*

ТУТУНЏИЈА, m. од турскога *дытынџи*, у обичном говору *тытынџи*, онај који дуван пуши или га продаје.

ТУФЕГЏИЈА, m. од турскога *тыфенкџи, туфенкџи*, војник пешак, пушкар.

ТУФЕК, m. пушка, од турскога *тыфенк*, у обичном говору *тыфек.*

ТУФЕКЧИБАША, в. туфек и баша.

ТУФЕКЧИЈА, в. туфегџија.

ТУЦАК, m. просјак; у турском веле *дуцак*, онај који је у рату заробљен; али ће ову реч бити Турци од Срба узели, јер Турци у свом језику немају *ц*.

ТУЧ, m. бронза, од персијскога *туџ*.

Ђ.

ЋА, adv. чак; анадолски Турци веле *та;* можда је наша реч од турскога постала.

ЋАБА, храм у Меки, где је највећа светиња musломанска; од персијскога *ћа'бе.*

ЋАБА, m. глупак; можда је ова реч сродна с арапским *ћабус*, мòра; у осталом ср. мађарско kába.

ЋАБЛАСТ, в. ћаба.

ЋАБЛОВ, в. ћаба.

ЋАГЕ, n. хартија, од арапско-персијско-турскога *ћагид,* у обичном говору *ћад*, хартија, писмо.

ЋАИЈА, f. од турскога *ћахја бöреги*, господски бурек.

ЋАИЦИЈА m. од турскога *ћахјаџи.*

ЋАЈА, в. ћаија.

ЋАЈА, m. заступник, од персијскога *кетххуда,* у обичном говору *ћахје*, *ћахја*, *ћаја*, домаћин, домуввладика, старешина, заменик, надзорник; ср. капућехаја.

ЋАКНУТ, в. ћанут.

ЋАКО, m. отац (у тепању); у персијском *ћак*, човек, дете, учитељ; *ћако*, *ћаћул*, ујак; али ту реч неће бити да смо узели од Персијанаца.

ЋАЛОВ, в. ћанут.

ЋАМА, f. нека женска хаљина; у персијском *џаме* значи хаљина уопште.

ЋАМИЛ, мушко име; у арапском значи та реч: савршен, потпун, поштен, праве мере.

ЋАНУТ, adj. у персијском значи: глупак, сумануt, претеран, луда.

ЋАПША, в. ћаба.

ЋАР, m. у нас трговина, корист; од персијскога *ћар*, радња, дело, рад, корист; (у арапском *џар*, цена, плата, награда, а то је плурал од *еџр*).

ЋАРИТИ, ср. ћар.

ЋАРЏИЈА, m. од персијско-турскога *ћарџи*.

ЋАСА, f. здела; од персијскога *ћасе*, велик суд за пиће, здела, суд уопште, (а тако реку и за трбух у тамбуре).

ЋАТА,

ЋАТО, m. тако веле и Турци за писара и мудраца, а тај облик свога *ћатиба* узели су од Срба.

ЋАТИБ, n. арапска реч, значи: писар, писац, мудрац, учењак.

ЋАЋА, m. у персијском зове тако млађи брат старијега, а тако се зове и роб који је у кући одрастао; у нас та реч значи отац (у тепању), али је свакако нисмо узели од Персијанаца.

ЋАФИР, m. арапска реч, значи: неблагодаран, неверник, који не признаје бога. Мусломани зову тако све немусломане, (који нису идолопоклоници). Од *ћафир* дошло је у турском *ђавур*, *ђаур*, које има исто значење.

ЋАФУРИЈА, f. од арапскога *ћафури*, камфор.

ЋЕБАБЏИЈА, m. од персијско-турскога *ћебабџи*.

ЋЕБАП, m. од персијскога *ћебаб*, *ћебап*, пржено месо, печено месо.

ЋЕБАПЧИЋИ, в. ћебап.

ЋЕБЕ, n. турска реч, значи: дебела вунена материја, од које се праве покривачи и кабанице (које у јужној Француској зову *кабан*). Турско *ћебе* биће да је постало од латинскога gausape, али ми смо реч *ћебе* свакако узели од Турака.

ЋЕБЕЏИЈА, m. од турскога *ћебеџи*.

ЋЕВАП, в. ћебап.

ЋЕЗАП, m. љута вода (aqua fortis); од арапскога *ћезаб*.

ЋЕИВ, в. ћеф.

ЋЕИВАН, мушко име; од арапскога *ћевфан*, *ћуфан*, уважење, слава, част; (у персијскоме *ћеиван* значи: планета Сатурн).

ЋЕИП, в. ћеф.

ЋЕИФ, в. ћеф.

ЋЕИФЛИ, adj. од арапско-турскога *ќеифлы*, весео, добро расположен.

ЋЕ́ЛА, ср. ћелав.

ЋЕ̏ЛА, ср. ћелав.

ЋЕЛАВ, adj. од персијскога *ќел*, ћелав.

ЋЕЛАВАЦ, ср. ћелав.

ЋЕЛАВИЦА, ср. ћелав.

ЋЕЛЕКУЛА, грозни споменик турскога варварства, који су код Ниша подигли Турци од лубања оних Србаља, који су 1809. године приликом опсаде Ниша са ресавским војводом Стеваном Синђелијћем погинули. Име је добила ова кула од персијскога *ќеле*, глава, потиљак, врх, глава шећера.

ЋЕЛО, ср. ћелав.

ЋЕЛЕПИР, m. добит незаконитим путем, добит без муке; од турскога *ќелепур*.

ЋЕЛЕПИРИТИ, ср. ћелепир.

ЋЕЛЕПОШ,

ЋЕЛЕПУШ, m. од персијско-турскога *ќелепош*, *ќелепуш*, капица; (*ќеле* = глава, *пуш* = оно што покрива).

ЋЕЛИБАР, m. од персијскога *кехруба* (*кех* = слама, *руба* = привлачи, дакле оно што привлачи сламу); Турци су то покварили на *ќехрибар*, а ми одатле начинили *ќелибар*.

ЋЕЛОЊА, ср. ћелав.

ЋЕЛУПАЧА, ср. ћелав.

ЋЕМАЛ, мушко име; у арапском значи та реч савршенство.

ЋЕМАНЕ, m. виолина; од персијскога *ќеман*, лу̑к; *ќемане*, лу̑к, све што има облик лу̑ка, виолина; *ќеманче*, персијско-турска реч, виолина.

ЋЕМЕР, m. појас, па̑с, бедрица, свод; персијска реч.

ЋЕМЕРЛИ, adj. од персијско-турскога *ќемерлы*, свод, сведено.

ЋЕНАР, m. од персијскога *ќенар*, *ќенаре*, страна, обала, ивица, крај, кут, угао, (крило, загрљај).

ЋЕПЕКЛИЈА, f. врста крушке; од турскога *ќепек*, трине, трице, *ќепекли*, тринаво; дакле крушка брашнавка.

ЋЕПЕНАК, m. од турскога *ќепенк*, крило од прозора, капак испред дућана; (у турском се зове *пеќе* оно што се спусти од капка дућанскога, па се на њему седи и ради, али Срби зову и то ћепенак).

ЋЕРАМИДА, в. ћеремида.

ЋЕРАНА, f. место где се прави сапун; од персијскога *ќар хxане*, радионица; (у турском реку тако за јавну сводницу).

ЋЕРЕМИДА, f. цреп на кров; турски *ќеремид*, али ће бити и ми и Турци да смо ту реч од Грка узели.

ЋЕРЕЋЕЛИЈА, в. ћерћелија.

ЋЕРПИЧ, m. непечена цигла; од персијскога *ќерпиџ*, *ќерпыџ*, *ќерпуџ*.

ЋЕРТОВИ, pl. сек, балвани за кућу; од турскога *ќертик*, зарезати на греди, балвану и т. д.

ЋЕРЋЕЛИЈА, f. од турскога *ќерќели*, врста платна.

ЋЕРЧИВО, n. оквир на прозору; од персијскога *чарџупе*, *чарчуве*, у турском испрчено *черчиве*, дрвен оквир.

ЋЕСА, в. кеса.

ЋЕСАМ, в. кесим.

ЋЕСАП, в. ћезап.

ЋЕСАТИ, v. i. од турске фразе *сени ќим ќесер*, ко тебе зарезује у што?

ЋЕСЕРЏИЈА, в. кесеџија.

ЋЕСКИН, adj. љут, ватрен, оштар; турска реч.

ЋЕСМА, f. врста веза; од турскога *ќесме*.

ЋЕСМАТИ, ср. ћесма.

ЋЕТЕН, m. лан; персијска реч.

ЋЕТЕНИШТЕ, n. ср. ћетен.

ЋЕФ, m. од арапскога *ќеиф*, у обичном говору *ќеф*, наслада живота, весеље, радост, добро расположење, добра воља, уживање, здравље тела и душе.

ЋЕФЕНАК, в. ћепенак.

ЋЕФШ, в. ћеш. (У Босни.)

ЋЕХЛУБАР, в. ћелибар. (У Босни.)

ЋЕШ, m. прегледање мртваца (убијенога); од арапскога *ќешф*, прегледати, контролисати.

ЋЕШИТИ, ср. ћеш.

ЋЕШКЕ, в. кешке.

ЋИБАР, adj. лепо васпитан човек, учтив; арапска реч.

ЋИБРЕТ,

ЋИБРИТ, m. од арапскога *ќибрит*, сумпор, палидрвце.

ЋИЛЕР, види кињер.

ЋИЛИБАР, в. ћелибар.

ЋИЛИМ, n. персијско-турска реч.

ЋИЛИТ, m. катанац; турска реч.

ЋИМАНЕ, в. ћемане.

ЋИМЛИЈЕ, pl. ово ће можда бити од персијско-турскога *симли*, сребрно (персијски *сим* = сребро), и онда би се разумео стих: По ножевим' ситне игле ћимлије.

ЋИРИБАР, в. ћелибар.

ЋИРИЗ, в. ћириш.

ЋИРИЏИЈА, в. кириџија.

ЋИРИШ, m. обућарски лепак; од персијскога *чириш*.

ЋИСПЕТ, m. одело, накит; од арапскога *ќисвет*. (У Босни.)

ЋИТАП, m. књига, од арапскога *ќитаб*, књига, писмо, наредба, закон, опредељење; *ел-ќитаб*, куран, мухамедовачко свето писмо.

ЋИФТА, в. Чивутин.

ЋОР, adj. у Срба једноок; од персијскога *ќор*, *ќöр*, слеп.

ЋО́РА, ср. ћор.
ЋО̑РА, ср. ћор.
ЋОРАВ, в. ћор.
ЋОРАВАЦ, ср. ћор.
ЋОРАВИТИ, ср. ћор.
ЋОРАВИЦА, ср. ћор.
ЋОР-БАЦА, в. ћор и баца.
ЋОР-БУЦАК, в. ћор и буцак.
ЋОРДА, f. сабља, од персијскога *ћард*, нож, велики нож; (старотурски *ћурде*, велики нож; персијски *ћарду*, ножице за стрижење оваца); ср. чешко *корд, кордик*, мач, као и мађарско kard.
ЋОРЛАИСАТИ, ср. ћор.
ЋОРО, ср. ћор.
ЋОРПАЗАР, в. ћор и пазар.
ЋОР-СОКАК, в. ћор и сокак.
ЋОР-СОФРА, f. збор без реда; в. ћор и софра.
ЋОСА, m. од турско-персијскога *ћöсе*, човек са ретком брадом.
ЋОСАВ, ср. ћоса.
ЋОСАВИТИ, ср. ћоса.
ЋОСАСТ, ср. ћоса.
ЋОСО, в. ћоса.
ЋОТЕК, m. ударац; персијска реч и значи батина.
ЋОШАК, m. од персијско-турскога *ћöшк*, као чардак, нарочито у башти, да се оданде ужива леп изглед; (отуда су европски народи на западу начинили *кијоск*).
ЋОШЕ, n. рогаљ, угао; персијска реч.
ЋОШЕ, в. ћошак.
ЋОШЕЛИ, ср. ћошак.
ЋОШКА, в. ћошак.
ЋУВИК, m. брежуљак, од персијскога *ћух*, брег, брежуљак, шума; турски *ујк*, брежуљак.

ЋУК, m. нека совуљага; у персијском *ќуке*, совуљага; али ту реч неће бити да смо узели од Персијанаца.

ЋУЛ, m. пепео; турска реч. (У Босни.)

ЋУЛА, ср. ћулâв и ћу̑лав.

ЋУЛАВ, m. капица нека од сукна; од персијскога *ќылах*.

ЋУ̑ЛАВ, adj. во или ован без рогова или без ушију; од арапскога *џылх*.

ЋУЛАН, m. пепеларница; од турскога *ќилххане*, место где се пепео прави (у симиџијници и хамаму), пећ у хамаму.

ЋУЛАНИЈА, m. бескућњак, скитница, који спава у хамамском пепелу; ср. ћулан.

ЋУЛАТИ СЕ, ср. ћулâв.

ЋУЛИТИ, ср. ћу̑лав.

ЋУЛБАС, m.

ЋУЛБАСТИЈА, f. од турскога *ќылбасти*, *ќылбасте*, подланица меса печена на роштиљу или жеравици; *ќыл* = пепео, *басти* = метнуто).

ЋУЛУМАК, m. мали буздован; ср. ћу̑лав.

ЋУМЕЗ, m. кокошињак; од турскога *ќӧмез*.

ЋУМУР, m. угљен; од турскога *ќымир*, *кымир*, *ќӧмыр*.

ЋУМУРНИЦА, ср. ћумур.

ЋУМУРЊАЧА, ср. ћумур.

ЋУМУРЏИЈА, m. угљар, од турскога *ќымирџи*, *ќӧмырџи*.

ЋУП, m. род суда; у персијском *ќуп*, крчаг.

ЋУПА, в. ћуп.

ЋУПРИЈА, f. мост; од турскога *ќыпри*, у обичном говору *ќӧпры*.

ЋУРАК, m. кожух, од турскога *ќырк*, кожух, крзно, хаљина са перважом од крзна.

ЋУРДИЈА, f. од турскога *кардије*, *курдије*, некада турско одело у рату; *ќырдије*, неко кратко одело.

ЋУРТА, f. од турскога *ќурте*, пршњак, нека кратка хаљина.

ЋУРТАУК, m. болест у живине при спаривању, од турскога *ћортаук*, слепа кокош.

ЋУРЧЕ, n. од персијскога *ћерте*, *ћырте*, неко женско одело што до појаса допире; *ћыртек*, у персијском пршњак, прслук.

ЋУРЧИБАША, в. ћурчија и баша.

ЋУРЧИЈА, кожухар, крзнар, од турскога *ћыркчи*.

ЋУРЧИЛУК, m. од турскога *ћыркчилик*.

ЋУСКИЈА, f. полуга; од турскога *кысћи*.

ЋУСТЕК, m. путо; од турскога *ћöстек*, путо, верижице од сата.

ЋУТАК, m. пањ, од турскога *ћöтек*, *ћутук*, батина, пањ.

ЋУТЕК, в. ћустек.

ЋУТУК, в. ћутак; Вук је погрешно превео ову реч са: гомила.

ЋУФТЕ, n. јело неко од исецкана меса; од персијскога *ћуфте*, у обичном говору *ћöфте*, месо исецкано на ситно, (опиљено).

У.

УАБА́ТИ, ср. абати.

УАБОНОСИТИ СЕ, ср. абонос.

УАПСИТИ, ср. хапсити.

УАПШЕНИК, ср. хапс.

УАРАЧИТИ, ср. харач.

УВАЈАТИТИ СЕ, ср. бајат.

УБЕВУТИТИ СЕ, v. r. обезнанити се, долази од персијскога *би* = без, *хут* = свест.

УБЕУТИТИ СЕ, в. убевутити се.

УВАРИСАТИ, v. p. погодити, домислити се; од турскога *увармак*.

УГАИПИТИ СЕ, ср. гаип.

УГИЧ, m. ован предњак; турска реч.

УГУРСУЗ, m. од турскога *угурсиз*, несрећник, злокобник; (*угур* = срећа, *сиз* = без).

УГУРСУЗЛУК, m. од турскога *угурсизлик*, несрећа, зла коб.

УДОРЦИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

УЗАПТИТИ, ср. запт.

УЗЕНГИЈА, f. стремен, од турскога *ызенги, ызенгы*.

УЗЕНЂИЈА, в. узенгија.

УЗУН, adj. турска реч, значи: дугачак, дужина.

УЗУР, m. доколица; од арапскога *хузур*, почивање, спокојство, пријатан живот.

УЗУРАН, ср. узур.

УЗУРИТИ, ср. узур.

УЗУРЛИЈА, f. од арапско-турскога *хузурли*.

УИСАТИ, v. i. доликовати; од турскога *ујмак*.

УИШЋИЛИТИ, v. p. погодити, домислити се; биће да је дошло од турскога *ишкиле*, сумња.

УЈАГМИТИ, ср. јагма.

УЈАРАНИТИ СЕ, ср. јаран.

УЈАРАЧИТИ, ср. јарачити.

УЈДИСАТИ, в. уисати.

УЈДУРИСАТИ, ср. ујдурма.

УЈДУРМА, f. удешавање, намештање; од турскога *ујдурмак*, уредити, удесити, наместити, подражавати, следовати.

УКАЈДИТИ, ср. кајда.

УКАЛУПИТИ, ср. калуп.

УКУБУРИТИ, ср. кубура.

УЛ, m. кошница; у турском *огул* (изговори *оул*) значи: рој.

УЛАК, m. скоротеча; турска реч.

УЛАМА, f. врста веза, ивица; турска реч.

УЛАР, m. поводац; турска реч.

УЛЕВА, f. плата; од арапскога *улуфе*.

УЛЕМА, m. ово је плурал од арапскога *'алим*, *'улам*, *'илам*, значи: мудри, учени, књижевници, богослови, клирици, учитељи мусломанске вере.

УЛИШТЕ, ср. ул.

УЉАНИК, ср. ул.

УМАЈИЈА, f. неко памучно платно, паргар; од персијскога *хумајум бези*, царско платно.

УМУАСЕРИТИ, ср. муасера.

УНГАРЦЕ, тако се у народној једној песми зове турска варош Хунћар Скелеси.

УНКАШ, m. облук, облучје на седлу; од турскога *öнкаш*, (*öн* = предњи, *каш* = обрва).

УОРТАЧИТИ, ср. ортак.

УПЕИЧИТИ СЕ, ср. пеик.

УПИРЈАНИТИ, ср. пирјан.

УРИШ, в. јуриш.

УРИШАТИ, в. јуришати.

УРМА, f. од арапскога *хурма*.

УРНЕК, m. прегледалица, мустра; од турскога *öрнек*, углед, узор, прегледалица, ср. мађарско remek.

УРТИЈА, f. кров; од турскога *öрту*, кров, покривач, покривало.

УРУМЕЛИЈА, од турскога *Ур-Рум*, Мала Азија, европска Турска; ср. Румелија.

УРУМЕНЛИЈА, в. Урумелија.

УРУС, тако реку Турци Рус, Русија.

УСАЛАМУРИТИ, ср. саламура.

УСАПУНИТИ, ср. сапун.

УСАЧМИТИ СЕ, ср. сачма.

УСИРЋЕТИТИ СЕ, ср. сирће.

УСТА, m. у турском мајстор, занатлија, а тако се некад звао и јаничарски подофицер.

УСТАБАША, m. старешина у еснафу, цехмајстор; в. уста и баша.

УСТИСАТИ, v. p. устати, скочити на кога; навалити на кога иштући што или молећи се за што, салетети; долази од турскога *ысты*, горе, на, над; *ыстыне дышмек*, навалити на кога.

УТАБАНИТИ, ср. табан.

УТАБАТИ, ср. табан.

УТАМАНИТИ, ср. таман.

УТИЈА, f. од турскога *öти*, у обичном говору *öты*.

УТИЈАТИ, ср. утија.

УТИРИШИТИ, v. p. накитити; ср. тирше.

УТЛЕИСАТИ, v. i. од турскога *öтылемек*, *öтилемек*; в. утијати.

УТОВИТИ, ср. тавлија.

УЋЕЛЕПИРИТИ, ср. ћелепир.

УХАБАТИ, ср. абати.

УХИЛИТИ, v. p. пренемоћи се, онесвеснути; од арапскога *хиле*, лукавство, претворство.

УЧКУР, m. свитњак; турска реч.

УЧКУРЛУК, m. од турскога *учкурлик*.

УЧТУГЛИЈА. m. паша од три коњска репа; од турскога *учтугли* (*уч* = 3, *туг* = реп); ср. туг.

УЧУРИСАТИ, v. p. сакрити, од турскога *учурмак*, сакрити, пустити да одлети (да га нестане).

УЧУРУМ, m. бездан, провалија; турска реч.

УЏБАШЛИЈЕ, pl. врста пафта; од турскога *уџбашли*; (*уџ* = врх, *баш* = глава).

УЏЕРА, f. страћара; од арапскога *хöџре*, собичак.

УЏУМА, f. женски надимак; биће да је дошло од арапскога *хуџум*, напасти, насрнути.

УШЋУП, тако зову Турци Скопље у Старој Србији.

УШУР, m. арапска реч, значи: десéтак.

Ф.

ФАЗИЛ, мушко име, у арапском значи онај који се одликује, нарочито у науци, научењак, мудрац.

ФАЗЛИ, мушко име, од арапскога *фазл*, обилатост, сувишак, претераност (у добром смислу), достојанство, врлина, знање, доброта, доброчинство, милост.

ФАЈДА, f. од арапскога *фајдет*, у обичном говору *фајде*, корист, добитак.

ФАЈДИСАТИ, ср. фајда.

ФАЛАГЕ, в. фалаке.

ФАКИР, в. фукара.

ФАЛАКЕ, pl. од турскога *фалака*, клада с ужетом у средини, којим вежу ноге кривцима, кад хоће да их бију по табанима.

ФАЉА, f. турска реч.

ФАТИМА, женско име, у арапском *Фатимет*, *Фатима*, срећна.

ФЕДА, царинско писмено о провенијенцији робе; персијска реч, која значи: корен, искон, траг, знак, марка, белег, правило, пропис.

ФЕЛАХ, m. арапска реч, значи: орач, пољоделац, сељак, тежâк (нарочито у горњем Мисиру).

ФЕН, m. нека игра у Црној Гори; биће да је од арапскога *фен*, вештина, мајсторија.

ФЕЊЕР, m. од турскога *фенер*, персијскога *фенар*, лампада, фар; али су Турци и Персијанци узели то од грчкога.

ФЕРАШ, m. арапска реч, значи: лопата за изношење смета из собе.

ФЕРДИН, село у Банату не далеко од Панчева. Немачки се зове Фердинандсдорф. Ако је ово село постојало пре доласка Баната у ћесарске руке, могло је то име добити од персијскога *фердин*, први месец персијске го-

дине, кад је сунце у знаку овна; (у арапском *ферд* ређи ће личност).

ФЕРЕЦА, f. од турскога *ферацe*, у обичном говору *ферецe*, горња женска хаљина са широким рукавима и дугачком огрлицом, која виси остраг.

ФЕРИК, m. дивизија у војсци; арапска реч и значи: велика гомила људи. *Ферик паша*, дивизиони ђенерал у Турској.

ФЕРМАН, m. персијска реч, значи: наредба, заповест, диплома турскога султана.

ФЕРМЕН, в. фермене.

ФЕРМЕНЕ, pl. врста прслука; турска реч.

ФЕРУЗ, мушко име, у арапском значи: лав.

ФЕРХАД, мушко име, у арапском значи: градитељ.

ФЕРХАТ, мушко име, у арапском значи: радост, задовољство.

ФЕС, m. позната црвена капица турска; добила је своје име од вароши Фес у Мароку у северној Африци, где се прави.

ФЕСЛИГЕН, m. босиљак; ово смо узели од Турака, а ови су тако искренули грчко василикон.

ФЕСЛИЂЕН, в. феслиген.

ФЕТ, m. покорење, освојење; од арапскога *фетх*, отварање врата, освојење града, победа, победити, отворити; отуда је дошло *фатих*, онај који отвара, који осваја; *Фатихи Истамбол*, освојитељ Цариграда, то име придали су Мухамеду II, који је отео Цариград.

ФЕТВА, f. арапска реч, значи: правни одговор, решење муфтије, које попуњава у случају кад закон ћути, или се чини да је сумњив.

ФЕТИСЛАМ, тако зову Турци град Кладово на Дунаву у Србији, а они су то искренули (као: победа ислама) од српскога ранијега имена Вишеслав.

ФИДАН, в. финдика.

ФИЛ, m. слон; арапска реч.

ФИЛАР, m. у Меци врста женске обуће; турска реч, којом се означавала нека врста јаничарске обуће.

ФИЛДИШ, m. слонова кост, од арапско-турскога *фил диши*; (арапски *фил*, персијски *пил*, слон).

ФИЛИБЕ, тако зову Турци град Пловдин на Марици.

ФИЛИМАН, в. илиман.

ФИЛЏАН, m. шољица (за каву); од арапско-персијскога *финџан*, у обичном говору *филџан*.

ФИНДИКА, f. младица, летораст; од турскога *фидан*, младо дрво за расад.

ФИНОФЕС, m. од фин и фес, фини фес.

ФИНЏАН, в. филџан. (У Босни.)

ФИРАЛЕ, pl. у Босни и у Боци нека обућа; ср. филар.

ФИРАУН, тако реку у Србији за Циганина, према арапско-турскоме називу; а у војводству кажу Фараун.

ФИРУЗ, мушко име, од персијскога *фыруз*, онај који осветљава, светлост, сјај; *фируз*, победа, корист, добит, надмоћност, срећан, велик, честит.

ФИРЦАТИ, v. i. надалеко концем прихватати; ова реч можда има свезе с арапским *фираз*, *фирас*, одело, хаљина; *фирзет*, део одељен и растављен од осталога. Ср. у осталом маџарско férczolni.

ФИСТАН, m. персијска реч, значи: сукњица, сукња.

ФИТИЉ, m. стењак од жишка или свеће; од арапскога *фетил*, у обичном говору *фитил;* персијски *бетиле*, *петиле*, *пелите*.

ФЫТОК, тако зову Турци Футог (код Новога Сада).

ФИЋИР БАИР, окомак на горњем граду београдском, одакле је диван изглед уза Саву и Дунав, као и на Срем и Банат; долази од арапскога *фекр*, *фикр*, мишљење, мисао, премишљање, мњење; *фиќир*, онај који се сав дао у мисли.

ФИШЕГЏИЈА, m. од персијско-турскога *фишекџи*, онај који прави набој за пушку.

ФИШЕК, m. персијска реч, набој за пушку, пушка.

ФИШЕКЛИЈЕ, pl. персијско-турска реч.

ФИШЕКЛУК, m. од персијско-турскога *фишеклик*, кеса за фишеке.

ФИШЕКЂЕСЕ, в. фишек и ћеса.

ФИШЕЧНИЦА, ср. фишек.

ФОДУЛ, m. од арапскога *фызул*, покварено на турско *фодул*, хвалиша, хваставац, разметљивац; (*фодола*, топла лепиња, звао се јаничарски хлебац).

ФОДУЛАСТ, в. фодул.

ФОРТА, мушки надимак; у турском речи ће: разметљивац, хвалиша.

ФОРТАТИ, в. вортати.

ФРЕНГА, f. од турскога *френги илети*, француска болест.

ФРЕНГИСТАН, тако по персијскоме зову Турци Европу (франачка земља).

ФРЕНК, ФРЕНКИ. тако Турци по персијскоме зову Европљана (Франк).

ФРЕНЂИЈА, f. (кула), од турскога *френги*, франачки, француски, дакле кула сграђена на франачки начин.

ФРЕНКА, в. френга.

ФРЕЊАК, в. френга.

ФРЉИТИ, v. i. бацити; од турскога *ферлатмак*, бацити у вис.

ФУАД, мушко име, од арапскога *фыад*, у обичном говору *фывад*, срце, душа, утроба, дух, јетра, плућа.

ФУДУЛ, в. фодул.

ФУКАРА, f. сиротиња; у арапском *вакир*, *факир*, сиромах, убог; *фукара* (плурал од *факир*), сиромаси, убози људи, они који су се заветовали сиротињом, људи одани ду-

ховном и побожном животу; (*фарк, факат, фака*, сиротиња, невоља, убоштина, туга, жалост); *факир вакир*, сиромах и несрећан.

ФУРАК, m. сиротиња; од арапскога *фырак*, жалост; ср. фукара.

ФУРУНА, f. од турскога *фурун*, пећ; а ово ће бити постало од латинскога fornax.

ФУРУНЏИЈА, m. од турскога *фуруnџи*, пекар, онај који прави пећи.

ФУТА, в. вута.

ФУЧИЈА, f. буре; од турскога *фучи*.

ФУШКИЈА, в. вушкија.

ФУШТАН, в. фистан.

Х.

ХАБАТИ, в. абати.

ХАБЕН, в. абен.

ХАБЕР, m. од арапскога *ххабер*, глас, вест, дознавање, пророков глас.

ХАБЕРДАК, ср. хабер.

ХАБЕРДАР, m. од арапско-персијскога *ххабердар*, онај који је извештен, опоменут.

ХАБЕРНИК, ср. хабер.

ХАБЕРЊАЧА, ср. хабер.

ХАБРОНОША, ср. хабер.

ХАБЕШ, тако зову Арапи и по њима Турци Ависинију.

ХАВАЛА, в. Авала.

ХАВАН, m. од турскога *хаван, хавен*, ступа, топ за бацање бомбе.

ХАВЛИЈА, f. неки бео рутав рубац; од турскога *хавли*; иначе ср. авлија; (*хавли* у турском значи и сасвим сам).

ХАВЛИ-МАХРАМА, f. од *хавлы макрама*, врста памучна рупца.

ХАДУМ, m. од арапскога *хадим*, *ххадим*, слуга, ушкопљеник, и у овом последњем смислу изговарају Турци ову реч *ххадум*.

ХАДУМАЦ, в. хадум.

ХАДУМИЦА, ср. хадум.

ХАЗНА, f. од персијскога *ххазине*, у обичном говору *ххазне*, (арапски *ххузане*), благо, магазин, житница, стовариште у опште.

ХАЗНАДАР, m. благајник, од персијскога *ххазинедар*, у обичном говору *ххазнадар*.

ХАЗНА-ОДАЈА, f. ризница, благајница; од персијско-турскога *ххазине одаси*.

ХАЗУР, adj. од арапскога *хазир*, спреман, готов, оправан.

ХАЗУРАЛА! interj. арапско-турска реч, значи: спремајте се! будите спремни!

ХАЗУРАТИ, v. i. опремати; ср. хазур.

ХАИН, в. хаинин.

ХАИНИН, m. од арапскога *ххаин*, неверан, неблагодаран, издајник.

ХАИНСТВО, ср. хаинин.

ХАИР, m. од арапскога *ххаир*, добро, доброта; а значи у турском и не.

ХАИРАЛА? које добро? шта је? од арапско-турске речи *ххаирола*, добро било!

ХАИРЛИ, adj. арапско-турска реч, значи: добро, срећно, спасоносно.

ХАИРЏИЈА, m. од арапско-турскога *хаирџи*.

ХАЈАТ, m. турска реч, значи: ходник, нарочито спољашњи ходник у турској кући; а ми смо ту реч узели у смислу клетка.

ХАЈВАН, m. животиња, звер; арапска реч.

ХАЈВАР, m. икра; од турскога *хавијар*, *ххавијар*, *ххабијар*.

ХАЈДАМАК, m. у нас значи тољага; у Турака значи та реч: терати кога, водити стадо оваца, волова и т. д. Хајдамаци звали су се у прошлом столећу козаци, који су устали на оружје против Пољака, који су хтели да их покатоличе. Чија је ова реч, то ће се моћи тешко одредити.

ХАЈДАР, мушко име; у арапском значи: јунак, храбар, лав.

ХАЈДЕ, в. ајде.

ХАЈДУК, m. Као што већини речи, које означавају човека занатом војника, не може да се нађе искон, тако ни речи *хајдук* не зна се порекло. Хајдук, хајдамак, козак, хусар, катана, пандур — све су то речи, које означавају војнике, али како су постале, за сваку има пуно версија. *Хајдук* ће рећи разбојник, премда у нас та реч нема ружна значења обична лупежа; па како у арапском *хајдуд* (плурал *хајадуд*) значи разбојник, то се обично узима, да је *хајдук* постало од *хајдуд*. Бијанки у свом речнику примећује, да *хајдуд* долази од мађарске речи (hajdú) и да значи пешака војника, те додаје, да *хајдуд ы катане* у турском значи мађарски пешаци и коњаници; али, вели, данас Турци реку *хајдуд*, разбојник. За времена турске власти над српским земљама и Мађарском звали су се *хајдуци* у Мађарској пешаци војници, који су били у пукове подељени, а *слободни хајдуци* били су као добровољци и ови су скоро искључно били Срби, који су и иначе као горски хајдуци војевали без престанка против турских господара. Ја мислим, да *хајдук* није турско-арапска реч, него да ће бити постала на српском земљишту каквим случајем, који се данас већ никако не може констатовати.

ХАЈДУКОВАТИ, ср. хајдук.

ХАЈДУЧИЈА, ср. хајдук.

ХАЈДУЧИНА, ср. хајдук.

ХАЈДУЧИТИ СЕ, ср. хајдук.

ХАЈДУШТВО, ср. хајдук.

ХАЈЂИДИ, в. ајђиди.

ХАЈЛАЗ, m. беспосличар; турска реч.

ХАЈМАНА, в. хајван.

ХАЈРЕДИН, мушко име, од арапскога *хаир един*, који добро верује.

ХАЈТЕР, в. хатер.

ХАК, adj. арапска реч, значи: право, пристојно, што се пристоји, разлог, истина, (бог); *хак алах!* велики боже.

ХАКА, adv. (главе доћи); од арапско-турскога *хакн даи ђелмек*, доћи му главе; арапско *хака* значи: заиста, збиља.

ХАКАН, m. од арапско-персијскога *ххакан*, цар, краљ, самодржац, владалац.

ХАКАРЕТ, m. срамота; арапска реч. (У Босни.)

ХАЛ, m. беда; арапска реч, значи: стање, бедно стање.

ХА̂ЛА, f. проход; арапска реч.

ХАЛАЛ, m. у нас благослов; арапска реч, значи: допуштена ствар, законита ствар, законити муж, законита жена.

ХАЛАЛИТИ, ср. халал.

ХАЛАХ, в. алах.

ХАЛВА, f. познати слаткиш; од арапскога *хелва*, *халва*; једна врста халве зове се *ћетен халва* (арапско-турски *ћетан халваси*), која се прави од меда, брашна и масла, а тако су је назвали, јер се отеже у концима, који су по танкости налик на конце од лана.

ХАЛВАЛУК, m. од арапско-турскога *халвалик*.

ХАЛВАЏИЈА, m. од арапско-турскога *халваџи*, онај који прави халву или је продаје.

ХАЛВАЏИЛУК, m. од арапско-турскога *халваџилик*.

ХАЛВЕТ, m. (где је? седи у халвету); место међу женама; арапска реч.

ХАЛЕБ, тако Арапи и Турци зову Алепо у Сирији.

ХАЛИ, adj. празно; арапска реч. (У Босни.)

ХАЛИЛ, мушко име, у арапском значи искрен пријатељ, друг при трпези, друг у стану, супруг, супруга.

ХАЛКА, f. беочуг, звекир; од турскога *халкат*, у обичном говору *халка*, прстен, беочуг, круг, скуп, збор.

ХАЛКАР, ср. халка.

ХАМ, в. ам.

ХАМАЈЛИЈА, f. запис; од арапскога *хамајли*.

ХАМАЛ, m. носач; арапско-турска реч.

ХАМАЛИН, в. хамал.

ХАМАМ, m. бања; арапско-турска реч.

ХАМАМЏИЈА, m. од *хамамџи*, онај који има бању.

ХАМАМЏИК, m. мала бања; арапско-турска реч.

ХАМБАР, в. амбар.

ХАМЕТИЦЕ, adv. од арапскога *умумет*, уопште, све. Даничић га доводи од арапскога *'амет*, опће, свуда.

ХАМЕТОМ, adv. в. хаметице.

ХАМЗА, арапско мушко име.

ХАМИД, мушко име, од арапскога *ххамид*, хваљен, (бог). За пријатеље каламбура нека је додато, да арапско *хамид* значи: отрцан, покварен, истрошен, стар, неплодан.

ХАМУРЛУК, m. соба где хлебари месе хлебац и где им тесто кисне; од арапско-турскога *хамирлик;* (у арапском *хамир* = тесто, квасац).

ХАН, m. од арапско-персијскога *ххан, ххане*, кућа; стража за карване; велико здање, у које се могу сместити многи људи, коњи, камиле, често и повећи део војске; станиште разних трговаца и заната.

ХАН, m. тако се зове цар, владалац, нарочито татарски.

ХАНУМ, в. ханума.

ХАНУМА, f. од турскога *ххану м*, госпођа, кнегиња; то је пре била титула за сўлтане и жене великих везира, али сад тако зову и друге госпође.

ХАНЏАР, m. од арапско-персијско-турскога *ххануер*, у обичном говору *ххамчар*, велики нож дугачак нож.

ХАНЏАРЛИЈА, m. од *ххануерлы*, *ххамчери*, који је оружан ножем.

ХАНЏИЈА, m. од арапско-персијско-турскога *ххануи*, угоститељ.

ХАПС, m. од арапскога *хабс*, затвор, притвор, затворен човек.

ХАПСАНА, f. од арапскога *хаб'с ххане*.

ХАПСЕНИК, ср. хапс.

ХАПСИТИ, ср. хапс.

ХАР, в. ахар.

ХАРАБ, adj. разорено, порушено, оборено; арапска реч. (У Босни.)

ХАРАМ, m. у нас проклетство; у арапском значи оно што је забрањено законом.

ХАРАМБАША, m. од арапско-турскога *харами баши*.

ХАРАМБАШОВАТИ, ср. харамбаша.

ХАРАМЗАДА, m. од арапско-турскога *харам заде*, копилан.

ХАРАМИЈА, m. крадљивац, лупеж, убица; од арапскога *харами*.

ХАРАМИТИ, ср. харам.

ХАРАР, m. врећа од кострети; од турскога *харар*, *гарар*.

ХАРАТИ, ср. харам.

ХȀРȂЧ, m. главарина; од арапскога *харау*, *ххарау*, годишњи данак немуслолана поданика у турској царевини.

ХȀРАЧ, m. трошак; од арапскога *хару*, доходак, данак, трошак, издатак; а тако зову и сав трошак узгредни на какву ствар, као на украс одела, оружја и т. д.

ХАРАЧЛИЈА, m. од арапско-турскога *ххарацџи*, који купи главарину.

ХАРБ, m. рат, борба; арапска реч. (У Босни.)

ХАРБИЈА, f. шипка за малу пушку; од арапскога *харбы*; (арапски *харб* = рат, борба).

ХХАРБУТ, в. Ххорбат.

ХАРЕМ, m. арапска реч; женско одељење у кући; жена, кћи; место где приступ није слободан свакоме; тако се зове храм у Меки, па и цела територија Меке.

ХАРЕШЛИ, adj. ова реч биће од арапско-турскога *харџли*, што је украшено са харчом; ср. ха̏рач.

ХАРЗЛАК, m. ово ће бити да долази од *хару*.

ХАРУМ, в. арум.

ХАРУН, мушко име; у арапском значи тврдоглавац, одметник, тврдоглав коњ, ћудљив.

ХАРЧ, в. ха̏рач.

ХАРЧАЛИЈА, ср. ха̏рач.

ХАРЧИТИ, ср. ха̏рач.

ХАРЧЉИВ, ср. ха̏рач.

ХАСАБА, f. тако зову у Црној Гори оно, што женско не може наследити из очине куће; ово иначе реку тамо стежер. Рер *хасаба* дошла је од арапскога *'асабет*, деца и рођаци очини. За правнике нека је овде наведено и ово: *'асабеи махса*, онај део наследства, који добија сестра по братовој смрти; *'асабеи н'сбије* зове се онај део наследства, што га ко добије по братучедовој смрти; и дели се на три дѐла: први се зове *'асабеи нефсије* и добијају га десценденти и асценденти; други се зове *'асабеи бигајрихи*, и на њега имају права кћи, унука и рођена сестра; трећи део зове се *'асабеи магајрихи* и њега добија рођена сестра, кад нема ту унуке; *'асабеи себебије* зове се наследство господара по смрти роба.

ХАСАН, мушко име, у арапском значи врло добар, врло леп.

ХАСНА, f. корист, од арапскога *хасине*. Ср. маџарско haszon.

ХАСНИТИ, ср. хасна.

ХХАС ОДА, f. зове се у двору турскога цара унутрашње приватно одељење султаново у крају самога двора; посебице зову се тако четири собе у двору, у којима се чувају свете и драгоцене ствари и где 40 младих људи, названи *харем агалар*, у свако доба стоје готови да служе султана и да га чувају; ови млади људу зову се и *ххас агалар*; још се именом *ххас ода* зове и она соба у унутрашњости царскога двора, где су дворски собари, а први султанов собар зове се *ххас ода баши*.

ХАСТА, в. аста. (У Босни.)

ХАТ, в. ат.

ХАТ, m. турско-персијски *ххату хымајун*, или *ххати шериф* зове се оно, што је писано царевом руком; (*хымајун* у персијском значи што је срећно, благословено, честито, царско; то је само султанова титула).

ХАТАР, в. хатер.

ХАТАРЏИЈА, ср. хатер.

ХАТЕР, m. од арапскога *хатир*, обзир, спомен.

ХАТИХУМАЈУМ, в. хат.

ХАТИШЕРИФ, в. хат.

ХАТЛИЈА, в. атлија.

ХАФИЗ, мушко име; у арапском значи: чувар, стражар, који мотри, онај који зна наизуст сав куран.

ХАХАМБАША, m. од арапско-турскога *ххаххам баши*, велики равин.

ХАЧИК, adj. отворено, слободно; од турскога *ачик*.

ХАЏИ, m. од арапскога *хаџ, хаџи*, поклоник светом месту, онај мухамедовац који се поклонио Меки.

ХАЏИЈА, в. хаџи.

ХАЏИЈЋ, презиме, ср. хаџија.

ХАЏИЛУК, m. од арапско-турскога *хаџилик*.
ХАЏИНЕДОМАК, m. арапско-српска шаљива реч.
ХАША, в. абајија.
ХАША, f. порицање; од арапскога *хаша!* сахрани боже! не дај боже!
ХАШАТИ, ср. хаша.
ХАШИТИ, ср. хаша.
ХАШИШ, m. врста бенђелука од инђијске конопље; иначе у арапском *хашиш* значи још: трава, сено.
ХВАЛЏИЈА, m. српска реч са турским окончењем.
ХЕГБЕ, в. егбе.
ХЕЛБЕТЕНА, в. елбетена.
ХЕЛДА, f. од персијскога *хелде*.
ХЕЛЕ, в. еле.
ХЕМ, conj. персијска реч; значи: а, и.
ХЕМАН, conj. Вук упућује на аман код ове речи; али у персијском *хеман* не значи аман, него одмах, таки; у Босни употребљавају у смислу: а, и.
ХЕМШЕРИЈА, m. земљак; од персијскога *хемшехри*, у обичном говору *хемшери*.
ХЕМШО, в. хемшерија.
ХЕНДЕК, m. ров, јарак; од персијскога *хенедек*, *хендек*; (арапски *ххандак*, у обичном говору *ххандек*).
ХЕРГЕЛА, f. од турскога *хергеле*.
ХЕРО, в. еро.
ХЕРСЕК ВИЛАЈЕТИ, тако зову Турци Херцеговину.
ХЕСАП, m. рачун; од арапскога *хисаб*.
ХЕСАПИТИ, ср. хесап.
ХЕСПАП, в. еспап.
ХЕЋИМ, m. лекар; од арапскога *хећим*, учевњак, мудрац, философ, лекар; (за пријатеље каламбура нека је додато, да *хећим* у арапском значи и пакостан, онај који

се плеће у туђе послове). *Хеким баши* зове се први лекар у султановом двору.

ХЕЋИМЛУК, m. од арапско-турскога *хеким лик*.

ХЕЋИМШТИНА, ср. хећим.

ХЕЏИРА, f. тако Европљани зову бегање Мухамедово из Меке у Медину; ова реч долази од арапскога *хиџрет*, у обичном говору *хиџре*, бегство, исељење, напуштање породице и завичаја и свега што је човеку мило. Арапи веле *ел-хиџрет*, или *хиџрети небевије* (исељење пророково) за бегство Мухамедово, од кога мусломани броје своје године; а било је оно 622 године по Христу.

ХИЈАНЕТ, m. арапска реч, значи: неверан, издајник.

ХИЛА, f. неправда, (у Црној Гори превара); од арапскога *хилет*, *хиле*, лукавство, превара.

ХИЛЕЏИЈА, од арапско-турскога *хилеџи*, варалица.

ХИЉАВ, adj. оштећен на оку; овоме ће корен бити у арапском *хиле;* в. хила.

ХИНТОВ, m. тако зову Турци каруце; ово је од мађарскога hintó, али у овом облику узели су Турци ову реч од Србаља.

ХИРА, f. слатка сурутка (у Црној Гори); можда је то постало од шира; в. ту реч.

ХХИРВАТ, веле Турци за Хрват.

ХИРИСТИЈАН, тако реку Турци за хришћанин.

ХИСАР, m. арапска реч, значи: тврдиња, замак, тврдињица, град.

ХИСАРЏИК, m. градић; тако су Турци звали Гроцку код Београда.

ХИСЕ, в. исе.

ХИЧ, adv. персијска реч, значи: нешто, ништа, никад.

ХОЗРЕВ, мушко име, од персијскога *ххосрев*, *ххусрев*, краљ, владалац.

ХХОРБАТ, (или ХХАРБУТ) зову Арапи око Халеба (Алепа) тамошње Цигане. (Тако вели Хенрик Симон у својој расправи о Циганима.)

ХОРДИЈА, в. ордија.

ХОРЈАТ, m. у персијском *ххоријад*, у обичном говору *ххоријат*, *ххојрат*, значи неуглађена, груба, неотесана човека; у том облику примили смо и ми ту реч, којој смо пооштрили значење у смислу неваљалац; али је постанак *хорјату* у грчком *хоријатис*, сељак.

ХОРЈАТИН, в. хорјат.

ХОРЈАТЛУК, m. од персијско-турскога *ххоријадлик*, неотесаност, просташтво.

ХОЏА, m. мухамедовски свештеник, од персијско-арапскога *хавaџе*, *хоџа*.

ХОЏАК, в. оџак.

ХОЏАКЛИЈА, в. оџаклија.

ХОЏАКОВИЋ, в. оџаковић.

ХОЏАЏАР, в. оџачар.

ХОШАФ, в. ошав. (У Босни.)

ХРВАТ-БАША, m. од турскога *хрват баши*, старешина над црногорским надвичарима у Цариграду.

ХРСУЗИН, лупеж, од турскога *хрсиз*, лупеж, лопов, крадљивац.

ХХУНЋАР, m. једна од титула турскога цара; персијска реч и значи: онај који убија, онај који има власт над животом и смрћу; (персијски *ххун* = крв).

ХУРИЈА, f. од арапскога *хур*, *хура*, вйле, девице мухамедовскога раја, којима ће се мусломани по смрти наслађавати.

ХУСАР, m. у арапском значи војник без шлема и оклопа, обезоружан. Ја мислим, да су Арапи ту реч и у том значењу добили од Турака, који су је познали са мађарским хусарима (huszár), лаким коњаницима, који су

се борили без шлема и оклопа. Али ни мађарско тумачење те речи (од húsz = 20) није основано на јаку разлогу; него је оно постало од старе српске речи *гусар, хусар*, разбојник, лупеж, која је опет постала од талијанскога corsale, морски разбојник.

ХУСЕИН, мушко име, од арапскога *хысеин*, лепота, доброта, дивотност.

ХУЋУМЕТ, т. од арапскога *хыћумет*, управа, власт, царство.

ХУЏЕТ, т. од арапскога *хӧџет*, документа уопште, декрет, пресуда.

Џ.

ЏАГРИЈЕ, в. сагрија.

ЏАНГРИЈА, в. сагрија.

ЏАПРАГ, в. чапрак.

ЏАР, т. коцка; од персијскога *зар*.

ЏАРА, в. џар.

ЏАРИЦА, в. џар.

ЏАТАР, в. сатара.

ЏЕРИБАША, т. цигански старешина; од персијскога *сер*, глава, и турскога *баша*.

ЏЕРИБАШИЋ, село; ср. џерибаша.

ЏИГАНИСАТИ, ср. џиганлук.

ЏИГАНИТИ СЕ, ср. џиганлук.

ЏИГАНЛУК, т. од турскога *џиганлик*, среброљубље; (у персијском *ченђане*, Циганин, *ченђанелик*, џиганлук). Ја бих рекао, да није најправилније Вуково тумачење речи џиганисати, џиганити се, џиганчити, џиганлук; бар ја сам увек те речи чуо у смислу: кад се когод вазда ценка или оклева са плаћањем и тамо, где свакако треба да даде пуну цену или онолико колико је потребно.

ЏИГАНЧИТИ, ср. џиганлук.

ЦИГЛЕЏИЈА, т. од цигла са турским крајем.

ЦКРЛИ-МЕРЏАН, т. на сву прилику биће *цкрли* на место *срчали*; в. ту реч и мерџан.

ЦУРЛИКА, свирала од једне цеви; Даничић мисли, да ће бити од турскога *сурна*, *зурна*, труба. Ја мислим, да ће *цурлика*, *ћурлика*, бити добила своје име по ономатопији, јер *ћурликати* у Лици, где се *цурлика* и *ћурлика* говори, значи свирати у ћурлику, изводити триле на њу.

Ч

ЧАВАО, т. гвозден клин; можда је постала ова реч од чивија; види чивија.

ЧАВДАРЕВИЋ, презиме; Даничић мисли, да је можда од турскога *чавдар*, раж, кукољ.

ЧАВКУН, в. чапкун.

ЧАВКУНИТИ, ср. чапкун.

ЧАВЛЕНИК, ср. чавао.

ЧАВЛЕН-ЧОРБА, ср. чавао и чорба.

ЧА́ГАЉ, т. цомба; биће да је према персијском *чагал*, бразде на челу или на лицу, премда смо ту реч могли добити и из аријске прапостојбине.

ЧАГАЉ, т. шакал, жути курјак; Турци реку *чакал*, али биће да ту реч нисмо узели од њих.

ЧАДИТИ, ср. чађ.

ЧАДОР, т. од турско-персијскога *џадир*, *чадир*, шатор, шатра, павиљон; (турски *четр*, висок шатор; персијско *џар*, *чар*, шатор, а значи и ћилим).

ЧАЂ, f. у персијско-турском *чаџ*, *чач*, значи ситна плева; али можда ту реч нисмо узели од Турака.

ЧАЂА, в. чађ.

ЧАЂАВИЦА, ср. чађ.

ЧАЂИТИ, ср. чађ.

ЧАИР, в. чаира.

ЧАИРА, f. од турскога *чаир*, ливада, пољана; (у турском *чај* значи поток, река; у персијском *чера* значи паша, нарочито за коње).

ЧАИРИШТЕ, ср. чаира.

ЧАЈА, в. чауш.

ЧАЈО, в. чауш.

ЧАК, adv. европски Турци веле *чак*, све до, до, дотле да, далеко; а Турци из Анадолије веле *та*. Према томе могло би се посумњати, да је та реч турска.

ЧАКАЛ, в. чагаљ.

ЧАКАР, adj. од турскога *чакир*, плавоок.

ЧАКАРАСТ, ср. чакар.

ЧАКМАК, m. огњило; турска реч.

ЧАКМАЛИ, adj. од турскога *чакмакли*, са чакмаком.

ЧАКТАР, m. клепетуша; од турскога *чакмак*, куцати.

ЧАКТОР, в. чактар.

ЧАКЧИРЕ, в. чакшире.

ЧАКШИРЕ, pl. од турскога *чакшир*.

ЧАЛА! interj. бубњај! од турскога *чал!* свирај! ударај! (императив од *чалмак*, ударати, свирати).

ЧАЛАБРЦАТИ, ср. чала.

ЧАЛАБРЧАК, ср. чала.

ЧАЛАКАТИ, v. i. лармати; од турскога *чалмак*, свирати, ударати.

ЧАЛАНУТИ, ср. чала.

ЧАЛАПИЈА, в. челебија.

ЧАЛГИЈА, f. свирка; од турскога *чалги*. (У Босни.)

ЧАЛЕКАТИ СЕ, ср. чала.

ЧАЛИЈА, f. трн; од турскога *чали*, *чалы*, купина, трн.

ЧАЛМА, f, ово није српска реч, али није ни турска.

ЧАМ, бор; турска реч.

ЧАМАЦ, ср. чам.

ЧАМАШИРАЦ, m. надимак; од турскога *чамаширџи*, који пере.

ЧАМАШИРЧЕВИЋ, презиме; ср. чамаширац.

ЧАМБУЛА, в. чанибула.

ЧАМЕ, n. дете као сироче; биће од персијскога *џан*, душа, *џане*, n. младо живинче.

ЧАМОВИНА, ср. чам.

ЧАМПАРА, в. чампраге.

ЧАМПАРАГА, в. чампраге.

ЧАМПРАГА, в. чампраге.

ЧАМПРАГЕ, pl. врста копче на кошуљи под вратом; од турскога *чампара*, нека копча или пређица за коња под вратом.

ЧАМУГА, ср. чам.

ЧАМУЉА, ср. чам.

ЧУМУРЛИЈА, брдо једно и поље са селом близу Ниша; од турскога *чамур*, блато, *чамурлы*, блатнаво, глибовито.

ЧАМЏИЈА, ср. чам.

ЧАНАК, m. здела; турска реч.

ЧАНГРИЗАЛО, ср. чангризати.

ЧАНГРИЗАТИ, v. i. од турскога *чангр чугур*.

ЧАНДРА, ср. чантрати.

ЧАНДРАТИ, ср. чантрати.

ЧАНДРЉИВ, в. џандрљив.

ЧАНИБУЛА, f. турчинак; биће од персијскога *џан*, душа, и *була*, турска жена.

ЧАНКОЛИЗ, ср. чанак.

ЧАНТРА, f. путничка торбица; од турскога *чанта*.

ЧАНТРАТИ, v. i. досадно карати и замерати; Даничић мисли, да ће бити од турскога *чинирмак*, *чинрамак*, зујати, звечати.

ЧАНЧАР, ср. чанак.

ЧАЊАК, m. батић; Даничић мисли, да ће бити од персијскога *ченк*, кука, нокат (у птице).

ЧАП, m. комад чатме; турска реч.

ЧАПКУН, m. у нас у смислу лола; од турскога *чапкин*, онај који иде брзо; коњ са ситним а брзим ходом, коњ ра̀ван који диже у исти мах леве или десне ноге.

ЧАПРА, f. кожа; ср. чапрак.

ЧАПРАЖИЦЕ, в. чампраге.

ЧАПРАК, m. покровац на коњу; турска реч.

ЧАРА, f. помоћ, средство; од персијскога *чаре*.

ЧАРАК, m. огњило; од персијскога *чарк, чархх*, оно што се врти, окреће.

ЧАРАП, в. чарапа.

ЧАРАПА, f. од турскога *чораб*.

ЧАРАПАР, ср. чарапа.

ЧАРАПАСТ, ср. чарапа.

ЧАРДА, в. чардак.

ЧАРДАК, m. од персијскога *чартак*, (*чар* = 4), турскога *чардак*, што стоји на четири стуна. У Турака је чардак малена четвороугална соба отворена на све стране, на крову од куће, где се суши рубље и седи ради свежа ваздуха.

ЧАРДАКЛИЈА, f. од турскога *чардакли*, што спада уз чардак.

ЧАРЕ, в. чара.

ЧАРК, m. машинерија; в. чарак.

ЧАРКА, ср. чаркаџија.

ЧАРКАТИ СЕ, ср. чаркаџија.

ЧАРКАЏИЈА, m. од персијско-турскога *чаркаџи*, *чархxаџи*, војник у преводници, предња стража, заметкавга; (у персијском *чархxаје*, човек храбар, срчан, онај који има много жена); ср. персијско *чарк, чархх*, оно што се врти, окреће.

ЧАРКАЏИЈЋ, презиме; ср. чаркаџија.

ЧАРОЛИЈЕ, pl. српска реч са турским окончењем.

ЧАРУБЏИЈА, в. чаругџија.

ЧАРУГЏИЈА, m. опанчар; од турскога *чарык*, опанак, *чарыкџи*, опанчар.

ЧАРШАВ, m. трпежњак, плахта на постељи; од персијскога *чаршеф, џаршеб*, у турском *чаршаф, чаршуб*.

ЧАРШАФ, в. чаршав.

ЧАРШИЈА, f. тржиште, пијаца; од персијскога *чехар*, у обичном говору *чихар, чар*, 4; *чехар су*, одатле *чаҏсу*, оно што има четири стране, а отуда турско *чаршу*, *чаршы*, пијаца.

ЧАРШИЛИЈА, m. човек из чаршије; ср. чаршија.

ЧАТАЛ, m. рашље; турска реч.

ЧАТАЛЕ, n. рашље; ср. чатали.

ЧАТАЛИ, adj. (у реченици: чатали посао, т. ј. нечиста посла); турска реч и значи: рашљасто.

ЧАТИЈА, f. велик рубац; од турскога *чати*, саставак, што се крајевима састављa.

ЧАТИСАТИ, v. p. сашити, склопити (хаљину); од турскога *чатмак*, спојити.

ЧАТКИЈА, в. чатија.

ЧАТМА, f. плетер; од турскога *чатмак*, спојити се, хватати једно у друго, сударити се, фирцати; *чатма*, оно што је спојено, спаковано, свеза, отуда грађевина од дасака и брвана.

ЧАТМАРА, f. кућа од чатме; ср. чатма.

ЧАТОР, в. чадор.

ЧАТРЉА, f. кућерица; Даничић мисли, да ће бити можда од турскога *чадирмак*, склопити.

ЧАУШ, m. у нас шаљивчина у сватовима; турска реч, која значи: вратар, пандур, пешачки наредник; *башчауш*,

сержан-мажор; ***чауш баши***, поглавица над вратарима у царском двору.

ЧАЧАРАНДИ, (у припеву); Даничић мисли, да ће бити покварено од турскога ***чечаре јанди***, изгоре без помоћи.

ЧЕГРСТ, f. мала свађа; Даничић мисли, да ова реч долази можда од турскога ***чагириш***, вика, ***чагиришмак***, довикивати се, викати један на другога.

ЧЕИЗ, m. девојачки дарови, спрема девојачка, накит; од арапскога ***џихаз***.

ЧЕЈРЕК, в. черек. (У Босни.)

ЧЕКИЋ, m. од турскога ***чекиџ***, (нарочито онај чекић који је с једне стране повијен те удешен да буде у прилици место клешта).

ЧЕКИЋОВАТИ, v. i. ковати; ср. чекић.

ЧЕКИЧ, в. чекић.

ЧЕКМЕ, pl. врста тока; турска реч, значи: коврчице.

ЧЕКМЕК-ЋУПРИЈА, f. Вук вели да је то у песми неки мост код Београда; можда је то мост код Јемеклука, иначе Ашик-Мијајила, близу Београда. Даничић доводи од турскога ***чекмек***, вући, и ***ћуприја***, мост, дакле као мост који се спушта и диже.

ЧЕКМЕЏЕ, n. шкрабија; турска реч.

ЧЕКРК, m. од турске речи ***чикрик***, точак.

ЧЕКРКЛИ, adj. што се на чекрк окреће; турска реч.

ЧЕКРКЛИЈА, f. од турскога ***чекркли***.

ЧЕКРТ, m. од турскога ***чигиртма***, свирала.

ЧЕЛЕБИ, m. турска реч; в. челебија.

ЧЕЛЕБИЈА, m. од ***чалаб***, ***челеб***, како су некад Турци бога звали; али се та реч у току времена изгубила, па се употребљава ***челеби***, што је некад значило божанск- после су тиме означавали нарочито старијега сина, к и господина човека, господара, племића, дворанина, у тива и добро васпитана човека; данас се ***челеби*** уп

требљава нарочито за крштеног човека, који спада у господски ред.

ЧЕЛЕБИЈАТИ СЕ, ср. челебија.

ЧЕЛЕБИЈЋ, презиме; ср. челебија.

ЧЕЛЕНК, тако реку Турци челенка; то је било одличије у виду сребрне перјанице, које је цар, велики везир, или серашћер давао војницима, који су се одликовали у боју, а носило се за капом; та је реч очевидно српска, јер у турском *челенк* значи вéдро. Види у осталом расправу Стојана Новаковића: Хералдички обичаји у Срба (Годишњица VI. и на по се штампано).

ЧЕЛЕНКАШ, ср. челенк.

ЧЕЛИК, m. од персијскога *челик, чылык.*

ЧЕЛИКЛИ, adj. персијско-турска реч.

ЧЕЛИКОВИЋ, презиме; ср. челик.

ЧЕМАДАН, m. ковчег за хаљине; од персијскога *џамедан*, врста хаљине.

ЧЕМБЕР, m. покривало за главу, женска марама за главу; турска реч, (значи и обруч).

ЧЕМБЕРЛИ, adj. турска реч; ср. чембер.

ЧЕМБИЛУК, m. комарник; ср. чембер.

ЧЕМЕН, m. земља пуна жила од траве; од турскога *чемен*, ливада.

ЧЕМИН, m. јасмин, од турскога *семен.*

ЧЕНАР, m. бели јавор, платан; од персијскога *ченар, чинар, ченал.*

ЧЕНБЕР, в. чембер.

ЧЕНГЕЛ, m. гвоздена кука; од персијскога *ченђал, ченђале*, прст, капча, шака, песница, мистрија, кљеште, квака, кука. У ранија времена осуђивали су Турци тешке кривце на казну ченгела: турили су их са градскога зида доле на гвоздене куке утврђене доле у зиду

спољашњем, па су се тамо заквачили и висили, докле нису скапали.

ЧЕНГИЈА, f. играчица; од персијскога *ченги.*

ЧЕНГИЈЋ, презиме; ср. ченгија.

ЧЕРА, в. чехра.

ЧЕРАПА, в. чарапа.

ЧЕРГА, f. од турскога *черке,* поњава, дугачак шатор који почива на два ступа.

ЧЕРГАР, m. ср. черга; (у персијском *чергер* значи: свирач, певач).

ЧЕРГАШ, в. чергар.

ЧЕРГИЈА, f. биће од персијскога *черагах,* пасиште, ливада.

ЧЕРДАГ, m. ложница; Даничић мисли, да је ова реч једнога корена са *чардак;* ја бих опет рекао, да ће бити од старословенскога (управо аланскога) **търтогъ.**

ЧЕРЕВИЗ, m. целер; од турскога *ћеревиз.*

ЧЕРЕГ, в. черек.

ЧЕРЕЗ, m. посластице. У књижици „Турцизми у Босни" каже се, да је то турска реч. Можда су је Турци у том облику однели у Босну, али то долази од грчкога *керас,* частити, (као што и београдски Турци реч *част* употребљавају).

ЧЕРЕК, m. четврт; од турскога *черек,* а ово је постало од персијскога *чарјећ, џехарјећ* (*чар, џехар* = 4, *јећ* = 1).

ЧЕРПИЋ, в. ћерпич.

ЧЕСМА, f. тóчак; од персијско-турскога *чешме,* извор, тóчак.

ЧЕТА, f. Турци реку *чете,* за излет једног одељења војске ради извршења какве намере, нарочито ради пљачке; ипак не чини ми се, да смо ми узели ту реч од њих, него пре ће бити да су је они од нас усвојили.

ЧЕТЕЏИЈА, m. од турскога *четеџи,* присталица, војник који је отишао у пљачку, мародер.

ЧЕТИНА, ср. чета.

ЧЕТНИК, ср. чета.
ЧЕТОВАТИ, ср. чета.
ЧЕТОВОЂА, ср. чета.
ЧЕТОКАИК, m. убојна шајка; од турскога *чете кајиги.*
ЧЕФЕРДАР, в. цеферд़ар.
ЧЕХРА, f. лице; од турскога *чехре.*
ЧЕШАГИЈА, в. кашагија.
ЧЕШМА, в. чесма.
ЧЕШНЕЂЕР, m. од персијскога *чашнегир*, турски *чешнигир*, дворанин, који пре цара свако јело куша.
ЧИБУГЏИЈА, в. чибукчија.
ЧИБУК, m. турска реч, значи: прутић, цев за лулу.
ЧИБУКАТИ, ср. чибук.
ЧИБУКЛУК, m. од турскога *чибуклик.*
ЧИБУКЧИЈА, m. од турскога *чибукџи.*
ЧИВА, в. Чивут.
ЧИВИЈА, f. од турскога *чиви,* клин, нарочито дрвен клин.
ЧИВИЛУК, m. од турскога *чивилик.*
ЧИВИЊАК, ср. чивија.
ЧИВИТ, m. од турскога *чивид, чивит.*
ЧИВИТАР, ср. чивит.
ЧИВИТЊАК, ср. чивит.
ЧИВЛАК, в. читлук.
ЧИВУТ, од персијско-турскога *чефуд, чифут*, што је покварено од *џыхуд,* онај који је занекао истину, и *Јехуди*, Јуда, Јеврејин; тим именом Турци презирући зову Жидове.
ЧИВУТАНА, f. од персијско-турскога *чифут ххане.*
ЧИВУТАРИТИ, ср. Чивут.
ЧИВУТИН, в. Чивут.
ЧИГРА, f. позната сиграчка дечија; врста голуба; од турскога *чигрик*, вртити се.
ЧИЗМА, f. од турскога *чизме, џизме;* ср. мађарско csizsma.

ЧИЗМАР, ср. чизма.

ЧИЗМАРЛУК, ср. чизма.

ЧИЗМЕЏИЈА, m. од турскога *чизмеџи*, чизмар.

ЧИК! interj. изађи (ако смеш)! од турскога *чик*, императив од *чикмак*, изаћи.

ЧИКАТИ, ср. чик.

ЧИКМИ? ТЕКМИ? лијо или тако? од турскога *чифт ми? тек ми?* с паром или без пара? (*ми?* = ли?) Ср. тако и чифте.

ЧИЛ, adj. снажан, крепак; у турском *чил* значи: нов, сјајан, чист, јасан; (значи и каменарка, врста јаребице). Да ли је та реч узета од Турака? Ср. чешко čilý, свеж, окретан, осетљив.

ЧИЛАН, в. чил.

ЧИЛАШ, m. коњ извесне длаке; можда је ова реч од мађарскога csillas; али и турско *чил ат*, означава коња онакве длаке, какав се у нас са *чилаш* означава.

ЧИМБАР, m. од персијскога *чембер*, *џембар*.

ЧИМБУР, m. неко јело од јаја; турска реч.

ЧИНИЈА, f. здела; од персијскога *чини*, порцулан, здела.

ЧИО, в. чил.

ЧИР, m. од арапскога *џирахат*, *џырахат*, рана. смрад, смрдљива материја.

ЧИРАК, m. од персијскога *чераг*, *чираг*, *черак*, *чирак*, буктиња, свећа, жижак, полелеј; ученик, питомац, слуга.

ЧИТЛУК, m. од турскога *чифт*, поље, ораница, обрађена земља, отуда *чифтлик*, имање пољско, мајур, миљак.

ЧИТЛУК-САХИБИЈА, m. в. читлук и сахибија.

ЧИТЛУКЧИЈА, m. од турскога *чифтликџи*.

ЧИТЛУЧАР, ср. читлук.

ЧИТЛУЧИТИ, ср. читлук.

ЧИФТЕ, m. од персијскога *чифт*, пар.

ЧИФУТ, в. Чивут.

ЧИФУТАНА, в. чивутана.

ЧИФУТАРИТИ, в. чивутарити.

ЧИФУТИН, в. Чивутин.

ЧИФЧИЈА, f. од турскога *чифчи*, пољоделац, тежак.

ЧИЧАК, m. од персијскога *чечек*, ружица, (значи и лепо лице у љубавника; ср. tschetsche бечких Немаца!); у турском *чичек*, цвет.

ЧИЧИЈА, в. сичија.

ЧИЧКАТИ, ср. чичак.

ЧКВАР, ср. шићар.

ЧОА, в. чоха.

ЧОБАН, m. пастир; персијска реч.

ЧОБАНИЈА, ср. чобан.

ЧОБАНИН, ср. чобан.

ЧОБАЊА, ср. чобан.

ЧОЈА, в. чоха.

ЧОК, adv. много; турска реч; *чок јаша!* живио! да живиш много; (*јашамак* = живити); ср. мађарско sok.

ЧОЛАК, у нас презиме (и Чолаковић); од турскога *чолак*, који нема једнога прста, једнорук; (а значи и лупеж, пакостан, среброљубац).

ЧОРАПА, в. чарапа.

ЧОРБА, f. од турскога *чорба*, персијски *шорба*, јуха.

ЧОРБАЏИЈА, m. од турскога *чорбаџи*, који вари чорбу, који је дели; тако се звао заповедник јаничарске чете; данас том речи означавају одликована хришћанина.

ЧОРБОЛОК, ср. чорба.

ЧОРДА, f. крд, стадо; можда од турскога *хорду* имамо ову реч.

ЧОРДАР, ср. чорда.

ЧОРДАШ, ср. чорда.

ЧОХА, f. сукно, постав; од турскога *чока*, у обичном говору *чоха, чохха*, персијски *чухха*.

ЧОХАЛИ, adj. сукнено; турска реч.

ЧОХАЦИЈА, m. од турскога *чокаџи, чохаџи*, који прави сукно, који тргује њим.

ЧУБАР, m. познато цвеће; од турскога *чубра.*

ЧУВАЛДУЗ, m. велика игла за вреће; од персијскога *чывалдуз, џывалдуз, џыјалдуз;* (персијско *џывал*, турско *чувал* = врећа; персијско *дуз* = шити).

ЧУВАЛДУС, в. чувалдуз.

ЧУКУР, m. турска реч, значи: рупа, јама, јарак, долина.

ЧУКУРА, в. чукур.

ЧУКУР-ЧЕСМА, у Београду испод народнога позоришта једна чесма у јами, где су се завадили 1862. године Срби и Турци, те је затим дошло бомбардање вароши београдске.

ЧУЛ, m. покровац; од арапскога *џул.*

ЧУЛА, f. са малим ушима; од турскога *чул.*

ЧУЛАВ, ср. чула.

ЧУЛКО, ср. чула.

ЧУЛТАН, в. чул.

ЧУРУК, adj. покварен, ломак; турска реч.

ЧУТУРА, f. од турскога *чијотра*; ср. мађарско csutora.

ЧУТУРОИСПИЛАЦ, ср. чутура.

ЧУЧЕК, m. дечко који игра; од турскога *ћочек.*

ЧУЧУК СТАНА, жена славног Хајдук Вељка; то име добила је од турскога *чучук*, мален.

Џ.

ЏАБА, adv. од турскога *џаба, џабе, џеба*, бесплатно, на дар, за ништа, дар.

ЏАБАИСАТИ, ср. џаба.

ЏАБЕ, в. џаба.

ЏАВЕЉАТИ СЕ, v. r. биће да је од персијскога *џевелан*, кретање, врпољење, шетња; а сродно је и са арапским

муџаделе, кавжити се, препирати се, у ком погледу ближе је значењу речи *џавељати се* у нашем језику.

ЏАВЕР, мушко име; у персијском *завер* значи: слуга, снага, моћ, сила, (а значи и звезда даница); у осталом ср. Џафер.

ЏАГАРА, f. манастирска школа; од турскога *џагр џугур,* ларматн.

ЏА̀ГАТИ, ср. џагара.

ЏАГОР, ср. џагара.

ЏАГОРИТИ, ср. џагара.

ЏАДА, f. пут; од арапскога *џадет,* персијски *џаде,* друм прав и раван, царски друм.

ЏАК, m. Вук вели, да је турска реч, али те речи нема у турском језику, него је постала од грчкога *сакос,* латински saccus, одакле талијанско sacco, немачко Sack, мађарско zsák, па и наше џак.

ЏАКАТИ, в. џагати.

ЏАМ, m. арапско-персијска реч, значи: стакло, огледало, окно, суд од стакла.

ЏАМАДАН, m. врста прслука; од персијскога *џамадан, џамедан,* ковчег за одело, кожна торба за одело; (персијски *џаме* = хаљина).

ЏАМБАС, m. који се разбира у коњима, који често мења коње; од персијскога *џан баз,* трговац коњски, (а значи и онога, који ризика свој живот, који игра на ужету; *џан* = душа, *баз* = играч).

ЏАМИЈА, f. од арапскога *џами`,* онај који прикупља, мусломанска богомоља првога реда.

ЏАМЛИ, adj. стаклен; арапско-персијско-турска реч.

ЏАМОГЛА̀ДИЈА, f. (у узречици: има доста џамогладије на врату, т. ј. да их храни); можда ће рећи гладна душа, (*џан* = душа); ср. џамогла̂ни.

ЏАМОГЛÂНИ, pl. (у узречици: навалише као џамоглани); можда долази од *џем*, јунак, и *оглан*, младић; ср. џамоглàдија.

ЏАМЏИЈА, m. стаклар; од арапско-персијско-турскога *џамџи*.

ЏАН, m. душа; персијска реч. (У Босни).

ЏАНА, в. џанарика.

ЏАНАРИКА, f. врста шљива; од турскога *џан ериги*, (*џан* = душа, *ерик* = шљива).

ЏАНГАТИ, ср. циганисати.

ЏАНДАР, m. персијска реч, значи: који има душу, а значи и крвника (који узима душу); ово нека је овде за пријатеље каламбура, јер *жандар* (што неки изговарају и *џандар*) долази од францускога.

ЏАНДРЉИВ, adj. човек на крај срца, онај који се радо свађа; долази од турскога *дар џанли*, онај који је тесне душе, (*дар* = тесно, *џан* = душа), па у нас метатезом начинило се џандрљив.

ЏАНУМ, m. моја душа; од персијско-турскога *џаным*, моја душа, драги мој, срце моје, реч од милоште коју Турци радо употребљавају; (у персијско-турском *џан*, душа, живот).

ЏАФЕР, мушко име; арапски рећи ће: моћан, силан, јак.

ЏАЏА, в. џиџа.

ЏБАН, в. чобања.

ЏЕБА, в. џебе.

ЏЕБАНА, в. џебехана.

ЏЕБЕ, pl. у нас плоче на јечерми; од персијскога *џебе*, оклоп, свако оружје од гвожђа.

ЏЕБЕХАНА, f. муниција убојна; од турско-персијског *џебе-ххане*, у обичном говору *џеб-ххане*, оружница, муниција.

ЏЕБРАИЛ, ЏЕБРА'ИЛ, тако реку Арапи и Турци Гаврило (арханђео).

ЏЕБРАК, m. просјак; у словачко-чешком *жебрак*, исто тако и мађарски; у леђанском *бегар;* можда је пак тој речи корен у персијском *гебр*, обожатељ ватре, неверник, безбожник, персијски свештеник (од обожатеља ватре), па прешло у значење просјака?

ЏЕБРАТИ, ср. џебрак.

ЏЕВАП, m. одговор; од арапскога *џеваб*, одговор, разговор.

ЏЕВАПИТИ, ср. џевап.

ЏЕВЕР, m. дамашки челик, право лице; од арапскога *џевхер*, персијски *гевхер*, драги камен, сјај, светлост голог оружја.

ЏЕВЕРДАН, в. џевердар.

ЏЕВЕРДАР, m. пушка дамашка; од арапско-персијскога *џевхердар*, сјајан, светао.

ЏЕВЕРЛИЈА, f. од арапско-персијско-турскога *џевхерли*; ср. џевер.

ЏЕВЕРУША, в. џевердар.

ЏЕГА, f. нека женска капа; в. ђеџелук.

ЏЕЗВА, f. мален суд за кување каве; од турскога *џезве*.

ЏЕЛАЛЕДИН, мушко име, арапски значи: величина, моћ, слава, величаство вере.

ЏЕЛАЛИЈА, мушко име, арапски *џелали* значи: велики; (а значи и бунтовник).

ЏЕЛАТ, m. крвник; од арапско-турскога *џелад*.

ЏЕЛЕБЏИЈА, в. џелепчија.

ЏЕЛЕП, m. чопор волова; турска реч.

ЏЕЛЕПЧИЈА, m. марвени трговац; од турског *џелепџи*.

ЏЕМ, мушко име; у персијском значи јунак.

ЏЕМАДАН, в. џамадан.

ЏЕМАЛ, мушко име, арапски значи: лепота.

ЏЕМАТ, m. општина; арапска реч, од *џема'т*.

ЏЕМИЛ, мушко име, арапски значи: леп.

ЏЕМИЛА, женско име, од *џемиле*, лепа.

ЏЕМШИД, мушко име; в. џем.

ЏЕНАБЕТ, m. полуција, невољно проливање мушкога семена, што музломани сматрају као велику прљанштину, тако да због тога мора дотични да се уздржава од молитве и грађанских послова, докле се не очисти, оправши цело тело; у нас се та реч употребљава у значењу: поган човек.

ЏЕНАРИКА, в. џанарика.

ЏЕНЕМ, m. пакао; од арапскога *џехенем*, *џехим*, пакао, јака ватра, нарочито се тако означава оно место у паклу, које је одређено за Жидове.

ЏЕНЕТ, m. рај; арапска реч и значи: рај, врт.

ЏЕЊАК, бој; од персијскога *џенќ*.

ЏЕП, m. од арапскога *џеиб*, у обичном говору *џеб*, чпаг, врећа, кеса.

ЏЕПАШ, ср. џеп.

ЏЕФЕРДАН, в. џевердан.

ЏЕФЕРДАР, в. џевердар.

ЏЕ́ЏА, ср. џега.

ЏИБРА, f. талог, комина; од турскога *џибре*.

ЏИВАР, m. тако се звало у Србији за турске власти, кад крвнину не плаћа само оно место, где је крв учињена, него и сва околна места; то је арапска реч и значи: околина.

ЏИГЕРИЦА, f. од персијско-турскога *џијер*, *џигер*; *акџијер*, *акџигер*, бела џигерица, плућа; *караџијер*, *караџигер*, црна џигерица, јетра.

ЏИГЕРИЧАР, ср. џигерица.

ЏИГЕРЊАЧА, ср. џигерица.

ЏИДА, f. копље; од турскога *џиде*, кратко копље, лобуд.

ЏИЛИТ, m. од турскога *џирид, џилид*, кратко копље, лобуд, палица дужине лобудове без врха гвоздена, коју турски и арапски коњаници бацају и одбијају, кад су им коњи у највећем трку; ово упражњење спада у војничко одгојење.

ЏИЛИТАТИ СЕ, ср. џилит.

ЏИЛИТИМИЧКЕ, ср. џилит.

ЏИЛИТНУТИ, v. p. (џилитнуше на ме пси); *џилитнути се*, v. r. ср. џилит.

ЏИМРИЈА, m. тврдица; од персијскога *џимри*, незнатан, јадан, сиромашан.

ЏИН, m. исполин, оријаш; арапска реч, и значи: дух, анђео, несташан дух, манитост.

ЏИНГАРИЈА, f. извесна боја у шамијама; од персијско-турскога *џенгари*.

ЏИНГАФА, f. полеђина од лисичје коже; од турскога *џилгафе*.

ЏИНГИСХАН, познати монголски освајач у тринаестом веку; персијски зову га *Џенгиз ххан, Чингиз ххан.*

ЏИХАД, m. арапска реч, значи: рат, нарочито противу немусломана. *Дарул Џихад*, кућа или огњиште ратова; тако зову Турци Београд.

ЏИХАНГИР, m. персијски значи: владалац, онај који заузима свет.

ЏИЏА, f. сиграчке детиње, црепови и т. д.; од турскога *џиџи*.

ЏОМБА, f. суво растрвљено блато; у турском иста реч значи провала.

ЏУБЕ, n. извесна дугачка хаљина; од арапско-турскога *џыбет, џыше*, ћурак, нека хаљина без рукава или с кратким рукавима, што се носила испод великога ћурка, или огртача који се зове биниш.

ЏУВАН, в. аџуван.

ЏУЗДАН, m. кесица; персијска реч.

ЏУКЕЛА, f. као погрда за псето оцмољено, или за рагу, (па и за човека); у арапском има *џыхела* (плурал од *џехул*), глупаци, незналице, али ће тешко бити *џукела* отуда постала. Занимљиво је, да шпањолски Цигани имају реч *чукел* = пас, а ту реч немају и Шпањолци. Очевидно је сродство међу нашом *џукелом* и *чукелом* шпањолских Цигана. Нека је овде узгред споменуто, да шпањолски Цигани (не и Шпањолци) имају реч *краљиса* = краљица, коју су само од Србаља могли примити, јер у том облику имају ту реч само Срби; (Руси реку *королевна*, Пољаци *крулова*, Чеси и Словаци *краловна*, Мађари királyné). Откуда то позајмичко примање и давање ових речи међу Србима и шпањолским Циганима?

ЏУЛУС, m. Вук каже, да се тако звала нека дажбина, коју су у Србији цркве морале да дају за турске власти (по једну лисичију кожу, чарапе и нешто новаца); он тумачи ту реч са лисица; али у арапском *џулус* значи: ступање на престо, па се ваљда тако звала и нека хомагијална дажбина приликом ступања на престо.

ЏУМА, f. од арапскога *џым'ат, џыма'*, петак, седмица.

ЏУМБУС, m. персијска реч, значи: кретање, забава, игра, разоноћавање.

ЏУМЛЕ, adv. укупно, све, уопште; од арапскога *џымлет* у обичном говору *џымле*, укупно, све, уопште, сума, скўп, укупност, сви.

ЏУП, ср. џубе.

ЏУПА, f. вунена женска кошуља; ср. џубе.

ЏУПЕЛЕТА, в. џупа.

ЏУПЕТ, m. женска хаљина нека; ср. џубе.

III.

ШАВДАН, в. шамдан.

ШАВРАН, в. шафран.

ШАДРВАН, в. шедрван.

ШАИНОВ, adj. соколов; од персијско-арапско-турскога *шахин*, племенити соко.

ШАИНОВИЋ, презиме; ср. шаинов.

ШАЈА, ср. шаинов.

ШАЈАК, m. врста сукна; и Турци тако зову то сукно, али тешко да ће ово бити турска реч; ср. у осталом саја.

ШАЈКА; ову реч употребљавају и Турци и биће да су је узели од Србаља.

ШАКАБЕНТА, надимак српскога патријарха Арсенија IV. Јовановића; од персијскога *шакабенд*, појас, па̂с.

ШАКАИЛЕ, adv. шакама; српска реч са турским репом.

ШАКИР, мушко име; у арапском значи благодаран.

ШАКЛАМАН, m. турска реч, значи незграпан.

ШАЛ, m. персијска реч, која означава фину вунену материју из источне Инђије или из северне Африке; (а значи и грубу вунену материју, поименце дервишку мантију).

ШАЛАБАЗАТИ, v. i. беспослен тумарати; од персијскога *базен*, трчкарати, ходити, јурити, играти се.

ШАЛВАРЕ, pl. врло широке чакшире; од персијско-турскога *шелвар*, у обичном говору *шалвар*.

ШАЛИЏИЈА, m. шаљивац; српска реч са турским окончењем.

ШАМ, арапско име за Сирију, Дамаск.

ШАМАЈЛИЈА, f. шамски; од арапско-турскога *шамли*.

ШАМАЛАЏА, f. дамашка; од арапско-турскога *шам алаџа*, са шамским шарама.

ШАМАР, m. ћушка; турска реч.

ШАМАРИТИ, ср. шамар.

ШАМДАН, m. свећњак; турска реч, која је постала од персијскога *шеме'*, свећа, и *дан,* суд у чему стоји свећа.

ШАМДУД, m. дуд из Шама; арапско-турска реч; (али могло би се и према персијском *шам,* господар, владалац, рећи и господски дуд).

ШАМИЈА, f. повезача марама женска; од арапскога *шамији, шееми,* сиријски.

ШАМИЛ, мушко име; у арапском значи: онај који се свуда шири, који обухвата и одржава.

ШАМЛАК, в. шенлук.

ШАМЛИЈА, човек из Шама; од арапско-турскога *шамли.*

ШАМЛИЈАНКА, ср. Шамлија.

ШАНДУД, в. шамдуд.

ШАП, m. стипса; нека болест на марви; турска реч.

ШАПТЕЛИЈА, в. шефтелија.

ШАРВАРЕ, в. шалваре.

ШАРКЕЈ, турско име за српски Пирот; од персијскога *шар* = варош, и турскога *кеј* = село, дакле варошко село; иначе реку Турци и *Шехиркеј.*

ШАРКИЈА, f. велика тамбура од две жице; од арапскога *шарки,* врста тамбуре, песма; (у арапском *шарк* значи исток, *шарки,* источно, *шаркије,* источна).

ШАРТ, m. услов; арапска реч. (У Босни.)

ШАТ, conj. да ако; у персијском *шајед;* али ту реч неће бити да смо од Персијанаца узели.

ШАТОР, в. чадор.

ШАТОРИШТЕ, ср. чадор.

ШАТОРЈЕ, ср. чадор.

ШАТРА, в. чадор.

ШАТРАШЧЕ, n. дажбина по вашарима на шатре; од турскога *чадир акче.*

ШАФРАН, m. од арапско-персијско-турскога *сафран, за'-фран.*

ШАФИ, име мушко; у арапском *шафи'* значи посредник, *шафи*, онај који лечи, спасоносан.

ШАХ, m. владалац, краљ, цар; персијска реч.

ШАХЗАДЕ, m. персијска реч, значи: царевић, краљевић, кнежевић.

ША́ША, в. шашав.

ШАШАВ, adj. разрок: од турскога *шаши*.

ШАШКИН, m. глупак; (Вук вели да се у нас употребљава у смислу: лола); турска реч.

ШЕБЕК, m. врста мајмуна; турска реч.

ШЕ, в. шех.

ШЕБОЈ, m. познати цвет; од персијскога *шеб-бој, шеб-буј, шембуј* (*шеб* = ноћ, *буј* = мирис).

ШЕВЕЉАЈКА, ср. шивељити.

ШЕВЕЉИТИ, в. шивељити.

ШЕВТЕЛИЈА, в. шефтелија.

ШЕВЕЋЕРИЈА, f. Кад прва бресква узре, донесе код абаџија и терзија мајстор сваком своме калфи по бресву, и то значи, да одсада треба да рани и да ради спрам свеће, јер је дан окраћао. То се зове *шевећерија*. Ова реч дошла је од персијскога *шебћери* (*шеб* = ноћ, *ћери*, покварено од *ћар* = рад, посао), што ће рећи: ноћни рад.

ШЕГРТ, m. ученик; од персијскога *шагирд*.

ШЕГРТИЦА, ср. шегрт.

ШЕГРТЛУК, m. од персијско-турскога *шагирдлик*.

ШЕГРТОВАТИ, ср. шегрт.

ШЕДРВАН, m. водоскок; од персијскога *шадребан, шадирбан, шадирван*.

ШЕЕР, в. шехер.

ШЕИСЛАМ, m. првосвештеник мусломански, најстарији, поглавица вере, иначе муфтија; од арапскога *шеихх-ыл-ислам*; (*ислам* = Мухамедова вера).

ШЕИХХ, m. арапска реч, значи: старац, лице уважено са старости или понашања му, поглавица општински или племенски, начелник манастирски, проповедник у џамији.

ШЕИШАНА, в. шишана.

ШЕЈТАН, m. ђаво, сотона; арапска реч.

ШЕЈТАНЛУК, m. од арапско-турскога *шејтанлик*, сотонска пакост, вражији посао.

ШЕМАН, в. шем.

ШЕМЛУК, в. шенлук.

ШЕМСЕДИН, мушко име; арапски значи сунце вере.

ШЕМШЕТА, pl. неки гајтан на хаљини; од турскога *шимшет*.

ШЕН, adj. весео, радостан; од турскога *шин*, у обичном говору *шен*.

ШЕНЛУК, m. од турскога *шенлик*, *шинлик*, весеље, јавно увесељење, радост, светковина.

ШЕНУТИ, v. p. од персијскога *шен*, кокетност.

ШЕПТЕЛИЈА, в. шефтелија.

ШЕР, в. шехер.

ШЕРБ, тако Турци зову Србију.

ШЕРБЕ, в. шербет.

ШЕРБЕТ, m. медовина; арапска реч, која значи: напој уопште, медовина, лимунада, па и медицина.

ШЕРБЕТАШЧЕ, n. напојница; од арапско-турскога *шербет акчеси*.

ШЕРБЕТЛИЈА, f. нека јабука; од арапско-турскога *шербетли*.

ШЕРЕМЕТОВИЋ, презиме; од турскога *шеремет*, живост, жестина (у коња).

ШЕРЕТ, в. ширет.

ШЕРЕТЛУК, в. ширетлук.

ШЕРИЈАТ, m. божји закон; од арапскога *шеријат*, закон; *шир'ат*, божји закон, широк и прав пут; *шери'ат*, правда; *шеријет*, пут, правило, начин, природа.

ШЕРИТ, в. ширит.

ШЕРИФ, m. арапски *шер'*, почињање, започињање, завођење закона нарочито божијега, правда; *шер' и шер'иф*, божији закон, свети закон; *шери'ф*, одличан, племенит, потомак пророка Мухамеда, титула губернатора у Меки.

ШЕРИФА, женско име, од арапскога *шерифет*, племенита, одлична жена; уопште све што је одлично.

ШЕЋА, в. шећер.

ШЕЋЕР, m. од персијско-турскога *шекер;* (арапски *сыкер*).

ШЕЋЕРИТИ, ср. шећер.

ШЕЋЕРКАНД, m. жути шећер, што Немци веле Kandiszucker; од персијско-турскога *шекерканд*.

ШЕЋЕРЛЕМЕ, n. посластице; од персијско-турскога *шекерлеме*.

ШЕЋЕРЛИ, арј. шећерно; од персијско-турскога *шекерлы*.

ШЕЋЕРЛИЈА, f. нека јабука; ср. шећерли.

ШЕЋЕРЧЕ, ср. шећер.

ШЕЋЕРЏИЈА, m. посластичар; од персијско-турскога *шекерџи*.

ШЕФИЈА, m. први сусед до имања; ср. шефијско право.

ШЕФИЈСКО ПРАВО, право првога суседа да купи које имање. У арапском *хаки шуф'аа*, суседско право.

ШЕФИЛУК, m. ср. шефијско право.

ШЕФКЕТ, мушко име; у арапском значи: моћ, величаство, величије.

ШЕФТЕЛИЈА, f. од персијскога *шефталы*, *шефталуџ*, *шефталуд*, у обичном говору *шефтелы*, бресква, кајсија; (а значи и загрљај, пољубац).

ШЕХ, m. персијска реч (од *шах*), значи: краљ, владалац.

ШЕХЕР, m. варош; од персијскога *шехр*, *шехир*.

ШЕХИНШАХ, m. персијска реч, краљ краљевима, владалац.

ШЕШАНА, в. шишана.

ШЕШИРЏИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

ШИБА́ЛА, m. јак младић; од арапскога *шибал*, лавови (плурал од *шиба*, млад лав).

ШИБАЛИЋ, презиме; ср. шибала.

ШИБАЛУК, m. српска реч са турским окончењем.

ШИВЕЉИТИ, v. i. од персијскога *шиве*, начин, кокетовање; *шивелы*, персијско-турска реч, која значи: онај који кокетује, кокетан.

ШИВЕРИТИ, в. шивељити.

ШИВЕТА, pl. витице женске; од турскога *шивет*.

ШИД, варошица у Срему; можда је добио име од персијскога *шид*, сунце, јасно, сјајно, видно, светло, одлично.

ШИ'ЈЕТ, m. тако се арапски зове мухамедовачка секта, која држи Алију за јединога калифа или наследника Мухамедова. У ову секту спадају Персијанци. Арапско *ши'ат* означава исту секту, али значи и секту уопште, раскол у вери.

ШИК, m. клободан, телеј; турска реч.

ШИКЛИ, adj. телејисано; турска реч.

ШИКОВАТИ, ср. шик.

ШИКОМ-БОЈАНА, ср. шик и боја.

ШИКОСАТИ, ср. шик.

ШИЛО, m. у персијском је *шил* = копље, нож, лобуд; но зато неће бити шило па ни шиљак постало од *шил*, него се и ту види сродство персијскога језика са нашим.

ШИЛТЕ, n. турска реч, значи: мален модровац пун памука.

ШИЉТЕ, в. шилте.

ШИМШЕТА, в. шемшета.

ШИМШИР, m. позната биљка са вазда зеленим листом; од персијскога *шимшир*, турскога *чимшир*.

ШИМШИР-КАШИКА, в. шимшир и кашика.

ШИМШИРОВИНА, ср. шимшир.

ШИНИК, n. мера од десет ока (за жито); турска реч.

ШИПКА, чувени кланац у Балкану; биће да је добио име од турскога *шибка*, рашље, виљушка.

ШИПЧАЛУК, m. шипчиште; српска реч са турским окончењем.

ШИРА, f. кљук; од персијско-турскога *шира*, *шире*, кљук, кувано вино, уопште исцеђен сок; (персијски *шир* = млеко).

ШИРЕТ, m. лукав; од арапскота *шер*, *шера*, *ширет*, пакост, зло, неваљадство.

ШИРЕТЛУК, m. од арапско-турскога *ширетлик*; ср. ширет.

ШИРИН, мушко име; у персијском значи: благ, пријатан, ошећерен.

ШИРИТ, m. турска реч, значи галон, опшав.

ШИЋАР, m. од персијског *шиќар*, *шиќер*, лов, плен, добит, (бесплатан посао).

ШИЋАРИТИ, ср. шићар.

ШИЋАРЏИЈА, m. од турско-персијскога *шиќарџи*; ср. шићар.

ШИЧАН, ср. шик.

ШИШ, m. гвозден ражањ; турска реч.

ШИША, в. шише.

ШИШАНА, f. врста пушке; од персијскога *шешххане*, *шешххан*, у турском *шишххане*, карабин; оно што је на шест углова (*шеш*, у персијском значи шест); турски зову иначе шишану *ат тыфенги*, коњаничка пушка.

ШИШЕ, n. боца; персијска реч.

ШИШКАВ, в. шишко.

ШИШКО, m. дебео, угојен; турска реч.

ШИШМАН, мушко име, особито у Бугара; турски ће рећи врло угојен, дебео.

ШКЕМБЕ, n. бураг; од турскога *ишкембе.*

ШКИЉАВ, adj. недостатачан у очима; овој речи биће да је корен у турском *ишкил*, сумња, подозрење, сметња.

ШКИЉИТИ, ср. шкиљав.

ШУБА, f. врста женске хаљине; ср. џубе.

ШУВАКЛИЈА, m. српска реч са турским окончењем.

ШУРКУЛИЈА, f. српска реч са турским крајем.

ШУРИ БУРИ (да га нема!), interj. ср. шуру муру.

ШУРОВАТИ, ср. шуру муру.

ШУРУ МУРУ, (аднаћ за фуруну!), interj. у персијском *шуриш* реќи ќе забуна, гунгула, па у смислу забуне веле и Турци *шуриш мурии*, одакле је и наше шуру муру.

ШУЋУР, interj. хвала богу; од арапскога *шыкр*, (плурал *шыќур*), *шыкыр*, хвала богу, захваљивање.

ДОДАТАК.

АЛДИНА РЕКА, село у пиротском округу у Србији; ср. алтун.

АЛДИНАЦ, село у књажевачком округу у Србији; ср. алтун.

АМЕТОВИЋ, презиме; ср. Ахмед.

БАШИНА, село у смедеревском округу у Србији; ср. баша.

БАШИЋИ, село у ужичком округу у Србији; ср. баша.

БАШЧЕЛУЦИ, село у подринском округу у Србији; од турскога *бахчелик*, места где су баште.

БЕРБАТОВО, село у нишком округу у Србији; од турскога *бербат*, покварено, порушено.

БУЛИНОВАЦ, село у књажевачком округу у Србији; ср. була.

БУМБУРЕК, село у топличком округу у Србији; од арапскога *мыбарек*, честит, поштован.

БУРМАЛИ, adj. турска реч.

ВЕЋИЛАРЧЕ, m. од арапскога *векил харџи*, који је опуномоћен да троши, домостројитељ.

ГЕДИГ-ЏАМИЈА, у Врањи; в. једик.

ДЕГРМЕН, село у топличком округу у Србији; од турскога *дегирмен*, воденица.

ДЕРВЕН, село у књажевачком округу у Србији; ср. Дервента.

ДУГМЕЏИЈА, m. медоливац; од турскога *дöкмеџи*; (турски *дöкмек* = лити).

ДУРМИШ, мушко име; од турскога *дурмак*, стати, стојати.

ДУРУК, шанац на Винику код Ниша; од турскога *дурмак*, стати, стојати.

ДУШМАНИЋ, презиме и село у пожаревачком округу у Србији; ср. душман.

ДУШМИШ, турска караула у нишком округу у Србији; од турскога *душмек*, пасти, *душмиш*, пао.

ЕРДЕЧ, село у крагујевачком округу у Србији; од турскога *ардич*, вења.

ЗАКРТОЖИТИ, ср. крпдија.

ИКСАНИЈА, махала у Нишу; од арапскога *иххсан*, поклон.

ИСЛАХАНА, f. нека средња школа; од арапско-турскога *ислахх ххане*, (*ислахх* = поправити).

ЈАГЛИ ТЕКИЈА (у Нишу), у турском *јагли* речи ће масно; али ће ова текија бити добила своје име од *јали*, обала, на крају.

ЈАГЛИЧИЈЕ, село у нишком округу у Србији; можда је добило име од турскога *јаглик*, рубац.

ЈАЛДИНА РЕКА, в. Алдина река.

ЈАШАР, турско мушко име; толико колико српско име Живко.

ЈОВУЗ, неке њиве у подринском округу у Србији; биће да су то име добиле од турскога *јауз*, добар (а значи и сверел).

КАВАДАР, село у јагодинском округу у Србији; од турскога *кавадар*, друг.

КАДИЦИК-ХАТУМ, неки вакуф у нишком округу у Србији; од турскога *кадицик*, госпођица, и *хатум*, госпођа.

КОНЦЕЉ, село у топличком округу; биће да је име добило од персијскога *гонче*, пупољак.

КРТОГ, m. ср. крндија.

ЛАЛИНАЦ, село у нишком округу у Србији; ср. ла̏ла.

ЛАЛИНОВАЦ, село у топличком округу у Србији; ср. ла̏ла.

ЛАЛИНЦИ, село у књажевачком, врањском и рудничком округу у Србији; ср. ла̏ла.

ЛУТВИЈА, село у нишком округу у Србији; у турском *Лутви* женско име, од прилике Даринка, Даросава.

МЕВЛАХАНА, f. од арапско-турскога *мевла-ххане*, кућа за дервише *мевла*, који се врте.

МЕРЂЕЗ, село у топличком округу у Србији; од арапскога *мерћез*, средоточно место.

МЕСЦИД, m. мала џамија, капела; арапска реч.

МЕТИЈА, махала у Нишу; од арапскога *метхије*, хваљено.

МЕХАЊЕ, село у топличком округу у Србиђи; ср. механа.

МИЛАЋ, m. в. миљак.

МИРАНОВАЦ, село у пиротском округу у Србији; ср. Миријево.

МИРА ЧИВЛАК, село у нишком округу у Србији; од персијскога *мири*, држава, државна благајница, и турскога *чифтлик*, имање, добро; дакле државно добро.

МИРИМАЛСКА БАШТА, у Београду; од персијскога *мири*, држава, и арапскога *мал*, имање, добро.

МИРИХОВАЧКА КАРАУЛА, у нишком округу; ср. Миријево.

МОРАЛИЈА, стражара у Нишу; од турскога *морали*, морејски, грчки.

МУРАТОВАЦ, село у шабачком округу у Србији; ср. Мурат.

МУСЕЛИНИ, село у шабачком округу у Србији; ср. муселим.

НАЗИК, adj. нежан, суптилан; од турскога *назик*, (персијски *наз*).

НАЗЛАНДИСАВАТИ, НАЗЛАНДИСАТИ, v. i. као оклевати; од турскога *назланмак*.

НАМАЗЂАХ, m. место где се клања; турска реч.

НИСПЕТИЈА, караула у Нишу; од арапскога *ниспет*, према, спрам, спрођу.

НОМАНИЦА, село у нишком округу у Србији; можда је добило име од арапскога *нуман*, саса.

ОКЛУКАНА, f. таван за сено; од турскога *отлук*, сено, и *хане*, затворен простор.

ОТАВА, f. од турскога *от*, *оти*, трава; (Турци веле за отаву: *јонџа*).

ОТЛУКАНА, неко државно добро у смедеревском округу; в. оклукана.

ОТФИКАРИТИ, ср. фикарити.

ПАЈАЗИТОВО, село у крагујевачком округу у Србији; ср. Бајазит.

ПОФИКАРИТИ, v. p. (у Босни); ср. фикарити.

РУЖДИЈА, f. средња школа; од турскога *ружди*.

САЈХОШ, ада на Дрини; ср. Сархош.

САМАЈИЛИ, село у чачанском округу у Србији; можда је добило име од Исмајил.

САРХОШ, ада на Дрини; добила име од турскога *сархош*, пијан; (*сер* у персијском глава; *ххош* у арапском леп); дакле лепо намештен, накићен.

ТАБАКОВАЦ, село у крајинском округу у Србији; ср. табак.

ТАБАНОВАЦ, село у пожаревачком округу у Србији;

ТАБАНОВИЋ, село у ваљевском и шабачком округу у Србији;

ТАБАНОВИЋИ, село у ужичком округу у Србији; ср. табан.

ТАКТАЛИЈА, џамија у Нишу; од турскога *тахтали*, дашчен.

ТАШИЈАНИЦА, караула у Нишу; ср. таш.

ТЕВЕРИЧ, село у крагујевачком округу у Србији; в. теферич.

ТЕРСАНА, државно добро у јагодинском округу у Србији; од турскога *терсххане*, место где се граде лађе, адмиралство.

ТУРИЦА, село у чачанском округу у Србији; ср. тура.

УЧКУЛАК, караула у нишком округу у Србији; од турскога *уч*, три, и *кулак*, ухо.

ФИКАРИТИ, v. i. од арапскога *зыл-фикар*, Алијина сабља с обе стране оштра, којом се могла и длака цепати, (*фикар* у арапском значи: кичма).

ЧАНАРИКА, в. џанарика.

ЧИБУКОВАЦ, село у чачанском округу у Србији; ср. чибук.

ЧИБУТКОВИЦА, село у београдском округу у Србији; ср. чибук.

ЧИВЛИК, в. читлук.

ЧИФЛИК, в. читлук.

ЧУКУРОВАЦ, село у алексиначком округу у Србији; ср. чукур.

ЏАЊЕВО, село у округу крајинском у Србији; ср. џан. У *Седмици* за 1855 г. доказивао је учитељ Максимовић, да се ово село некада звало Душановац, па су га Турци превели на Џањево.

ЏЕПНИЦЕ, село у топличком округу у Србији; ср. џеп.

ЏЕРИМА, f. глоба; од арапскога *џерине*.

ЏУВАР, хан у Врањи; од арапскога *џывар*, околни, оближњи, околина.

ШАМА ЛУКА, село у топличком округу; ср. Шам.

ШИТАЈИ, караула у нишком округу у Србији; од арапскога *шита*, зима.

БИБЛИОГРАФИЈА
СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
за годину 1883

од

Драгутина Јосниковића

(свршетак)

— MANDIĆ B. Види: Новине „Naša Sloga".

263\. MARETIĆ T. O njekim pajavima kvantitete i akcenta u jeziku hrvatskom ili srpskom. Napisao ____ ____. (Preštampano ih knjige LXVII Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1883. Dionička tiskara. На 8-ни.

264\. MARETIĆ T. Homerova Ilijada. Prevod od ____ ____. U Zagrebu 1883. Troškom Matice Hrvatske.

Чини III. свеску „Prijevoda grčkih i latinskih klasika" што издаје Matica Hrvatska.

265\. МАРИНОВИЋ Ј. НИКОЛА. Јованчини сватови. Шаљива опера у једном чину. Написали Мишел Каре и Жил Барбије. Сложио Виктор Масе. Превео ____ ____ ____. Београд, штампарија српске напредне странке 1883. На 8-ни 53 стр.

266\. МАРКОВИЋ СТ. ЈОКСИМ. Животописи из најновије српске историје за омладину ниже основне школе. У Београду, парна штампарија задруге штампарских радника 1883. На 12-ни.

267\. МАРКОВИЋ СТ. ЈОКСИМ. Писма о кући и школи намењена родитељима. Од ____ ____ ____. У Бео-

граду 1883. Штампано у штампарији задруге штампарских раденика. (Обилићев венац). На 12-ни.

268. МАРКОВИЋ СТ. МИЛАН. Књига за општинске судове. Упутство за суђење грађанских спорова код општинских судова. Са текстом дотичног извода из закона о поступку судском у грађанским делима према изменама и допунама од 22 јуна 1882. Саставио ____ ____ ____, адвокат и уредник „Пороте“. Са 10 формулара. У Београду 1883. Књижар издавач Петар Ћурчић. Штампано у штампарији задруге штампарских раденика (Обилићев венац). На 8-ни 78 стр. и 8 л.

269. MARKOVIĆ FRANJO Dr. Knez Medo Pucić. Od ____ ____ ____. (Preštampano iz LXVII knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). Zagreb 1883. Tisak dioničke tiskare. На 8-ни.

270. MARN FRANJO. Njemačka vježbenica i čitanka za III i IV razred srednjih učilišta. Napisao ____ ____, profesor i učitelj kralj. gimnazije zagrebačke. U Zagrebu 1883. Troškom i nakladom hralj. hrvatske slavonsko-dalmatinsko-zemaljske vlade. Tiskarnica „Narodnih Novinah“ u Zagrebu. На 8-ни 231 стр.

— МАСЕ ВИКТОР. Види: Мариновић Ј. Никола.

271. MATIĆ E. Pjesme u prozi J. S. Turgenjeva. S ruskoga preveo ____ ____. U Zagrebu 1883. Nakladom hrvatske knjižare G. Grünhuta i dr.

Чини I. свеску „Universalne biblioteke,“ што је издаје поменута књижарница.

272. МАТИЋ М. А. Чича Томина колеба или црно и бело. Како су живели североамерикански робови. По

енглеском изворнику, који је написала Becher Stowe за одраслију децу немачки прерадио А. Х. Фоховиц. На српски превео ____ ____ ____. Са две слике. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 16-ни 106 стр.

273. MATKOVIĆ P. Dr. Zemljopis za niže razrede srednjih učilišta. Napisao ____ ____ ____. Treće preradjeno izdanje. U Zagrebu 1883. Troškom kralj. zemalj. hrv.-slav.-dalmatinske vlade. Tiskara „Narodnih Novina“. На 8-ни.

— МЕНШ Г. Види: Петровић Сава.

274. МИЈАЈИЛОВИЋ М. Рачуница за I разред нижих гимназија и реалака. Написао ____ ____, професор. Са 19 слика у тексту. У Београду 1883. Штампано у штампарији задруге штампарских раденика (Обилићев венац). На мал. 8-ни 1 л. 160 стр. и 1 л.

275. МИЈАЈИЛОВИЋ М. Рачуница за II. разред ниже гимназије и реалке. Написао ____ ____, професор. Са 32 слике у тексту. У Београду 1883. Штампано у штампарији задруге штампарских раденика (Обилићев венац). На мал. 8-ни.

276. MILAKOVIĆ JOSIP. Prve pjesme ____ ____. Božićnice. Pjesmice mladeži hrvatskoj. Zagreb 1883. U komisionoj nakladi antikvarske knjižare Ivančića i Strmeckia. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На 12-ни 48 стр.

277. MILAKOVIĆ JOSIP. Prve pjesme ____ ____. Hrvaćanke. U Zagrebu 1883. Knjigotiskarna C. Albrechta. На 12-ни 48 стр.

278. МИЛАШ Н. Правила васионских сабора. Српски пре-

вод с тумачењима од ——— ———, професора каноничнога права. IV свеска. Задар 1883. Печатња Ивана Водицке. На 8-ни 415—575 стр.

Чини V. свеску „Правила православне цркве.“

— МИЛЕНКОВИЋ ДИМИТРИЈЕ. Види: Новине „Глас Православља“.

— МИЛЕР ОТО. Види: Н. П. М.

279. МИЛЕТИЋ РАДОВАН Конпензовано исохроно клатно за све ваздушне температуре. Од ——— ———. У Београду 1883. На 8-ни.

280. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Градиво из физике које се има ученицима основних школа према наставном плану вис. школског савета од 6 јула 1878 бр. 34 да предаје. Израдио ——— ———, учитељ земунски. У Н. Саду 1883. Издање књижаре Браће М. Поповића. На 12-ни.

281. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Земљопис за IV. разред народне школе. Према наставном плану саставио ——— ———, учитељ земунски. Издање књижаре М. Каракашевића. У Сомбору 1883. Штампа Ф. Битермана. На 12-ни.

282. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Земљопис за IV разред народне школе. Према наставном плану саставио ——— ———, учитељ земунски. II поправљено издање. У Новоме Саду 1883. На 12-ни.

283. МИЛЕТИЋ СВЕТОЗАР. Први основи из математичког земљописа за ученике основних школа. Према наставном плану саставио ——— ———, учитељ земунски. У Новоме Саду 1883. На 12-ни.

— МИЛЕТИЋ СВ. Др. Види: Новине „Застава“.

284. МИЛИНКОВИЋ ЈОВ. Критика на законик судског поступка у кривичним делима. Од ____ ____, правозаступника за округ шабачки. Београд 1883. Штампарија напредне странке. На 8-ни.

285. МИЛИЋЕВИЋ Ђ. М. Помени о Даничићу. Од ____ ____. (Прештампано из Годишњице V). Београд, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 1 л. 195 стр.

— MILIĆEVIĆ FRANJO. Види: Новине „Bosiljak Hercegovački."

— МИЛОВАНОВИЋ АЛЕКСА. Види: Новине „Гласник министарства финанције".

286. МИЛОВАНОВИЋ АЛЕКСА. Трговачки уговори, погодбе и царинске тарифе краљевине Србије са Великом Британијом, Италијом, Швајцарском, Русијом, Аустро-Угарском, Холандијом, Грчком, уједињеним Америчким државама, Немачком и Француском. По одобрењу господина министра финанције уредио и издао ____ ____, писар у министарству финанције. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни XXXII и 231 стр.

287. МИЛОВАНОВ СТЕВА. Кинетична теорија ваздушних тела. Од ____ ____, професора (Одштампано из извештаја о срп. вел. гимназији у Н. Саду за 1882-3 год.) У Новом Саду, парна штампарија Николе Димитријевића 1883. На 8-ни.

— МИЛОЈЕВИЋ ВЛАД. Види: Новине „Коса".

288. МИЛОШЕВИЋ РАША. Организација среза на начелу самоуправе и изборног права. Од ____ ____. Београд, штампарија задруге штампарских раденика 1883. На 8-ни 102 стр.

Ово је прештампано из „Самоуправе" за годину 1883.

289. МИЛОШ ОБИЛИЋ. Српска народна креванија у 6 песама (Лов цара Лазара, Женидба Милоша Обилића, Милошева заклетва, Милош у Латинима, Цар и Милош чобанин, Милош Обилић и Иван Косанчић.) Издање српске књижаре Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни.

290. МИЛУТИНОВИЋ Д. Ј. Спровод и сарана неумрлог дра Ђуре Даничића, филолога. Спев од ——— ———. У Београду. Штампарија српске напредне странке 1883. На 16-ни 48 стр.

291. МИЉКОВИЋ ЉУБОМИР. Познавање човека и неговање човечијег тела. За ниже гимназије и реалке у краљевини Србији израдио ——— ———. Са 36 слика у тексту. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1883. На 8-ни XIV стр. 1 л. и 96 стр.

292. МИХАИЛ А. Е. МИТРОПОЛИТ. Својој духовној пастви. У Београду, на Цвети 1883. На 4-ни 2 л.

293. МИХАЙЛОВИЋ ЕВСТАТИЈЕ. Судбе народа српског с наводом непостојаности стања како појединих људи тако и појединих народа на овом свету, именито народа српског. Од ——— ———. У Вел. Кикинди 1883 Штампано у штампарији Јована Радака. На 8-ни.

294. MIHALJEVIĆ IVAN. Bilježnik i Marko. Poučni razgovori o pravnih odnošajih, našemu puku za poznavanje potrebitih. Pretiskano iz „Sriemskoga Hrvata." Napisao ——— ———, podarhidjakon. Svezak I. U Vukovaru 1883. Tisak Ernesta Jančika, najamnika ka-

toličkog hrvatskog dioničkog tiskovnog društva. На 8-ни 66 стр.

— Svezak II. На 8-ни 65—128.

— Svezak III. На 8-ни 129—192.

— Svezak IV. На 8-ни 193—256.

— Svezak V. На 8-ни 258—321.

295. MIŠKATOVIĆ JOSIP. Klara Milićeva. Pripoviest Ivana Turgenjeva. Preveo s ruskog ____ ____. Troškom „Matice Hrvatske." U Zagrebu 1883. Dionička tiskara. На 8-ни.

— MODEC LJUDEVIT. Види: Новине „Napredak."

296. МОЈОЈ МИЛОЈ ВОЈСЦИ. Прокламација Његовог Величанства Краља Србије Милана Првог од 12 декембра 1883. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883) На fol. 1 л.

297. МУАЧЕВИЋ ВАСО. Редомична сетва (сејање.) Расправа за народ. Написао ____ ____, управитељ добара, краљ. земаљски културни већник и подпредседник славонског господарског друштва. Тиском J. Мединицкога. У Осеку 1883. На 12-ни 37 стр.

298. МУДРИ ЛЕКАР. (Прештампано из „Хришћанског Весника" за 1883 год.) У Београду 1883. Краљевско-српска државна штампарија. На 12-ни.

299. Н. П. М. Честитке о новој години, имен-дану и разним другим пригодама у прози и стиховима удешене за децу и одраслу младеж. Израдио по Ото Милеру ____ ____ ____. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „светог Саве" у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 138 стр.

— NABOŽNA PUČKA KNJIŽNICA. Izdaje knjižara J. B. Stiflera u Varaždinu.

Snopić I. Види: Lach Josip.

300. NAJLEPŠI DAN U ŽIVOTU Uspomena na prvu pričest. U Zagrebu. 1883. На 12-ни.

301. НАЈНОВИЈА РАЧУНИЦА метарских мера са таблицама за преобраћање старих мера у нове и нових у старе са ценом израчунатом. Издање краљеско-српске дворске књижарнице А. Пурића. У Београду 1883. Штампарија напредне странке. На 8-ни 73 стр.

302. NAJNOVIJI SANOVNIK od godine 1321 sa roždanikom. Isdao K. T. U Novome Sadu 1883. На 12-ни.

303. НАЈОМИЉЕНИЈЕ ПЕСМЕ БРАНКА РАДИЧЕВИЋА. У славу преноса костију Бранка Радичевића издала српска књижара Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 80 стр.

— НАНЧИЋ ЛАЗА. Види: Новине „Српство."

304. НАНЧИЋ ЛАЗА. Ђаков врх. Уређује ———. Свеска прва. У Вршцу 1883. Издаје и штампа штампарија Ветла и Веронића. На 12-ни.

305. НАПОМЕНА онима који се баве сушењем шљива. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

306. НАРЕДБА СРПСКОЈ ВОЈСЦИ о ступању у активну војску Његовог Височанства Краљевића Престолонаследника Александра. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На fol. 1 лист.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Браће Јовановића.

Свеска 49. Види: Петар П. Петровић Његош.

Свеска 50. Види: Крашевски И. Ј.

Свеска 51. Види: Петар П. Петровић Његош.
Свеска 52. Види: Лесинг Ј. Г.
Свеска 53. Види: Петровић П. Петар Његош.
Свеска 54. Види: Крашевски И. Ј.
Свеска 55. Види: Дела.
Свеска 56. Види: Ђорђевић Ј.
Свеска 57. Види: Дела.
Свеска 58. Види: Крашевски И. Ј.
Свеска 59. Види: Поповић С. Ј.
Свеска 60. Види: Зоре Луко.
Свеска 61. Види: Новеле.
Свеска 62. Види: Зоре Луко.
Свеска 63. Види: Новеле.
Свеска 64. Види: Зоре Луко.
Свеска 65. Види: Но еле.
Свеска 66. Види: Влчек Вацлав.
Свеска 67. Види: Дела.
Свеска 68. Види: Наследник од Хартингтона.
Свеска 69. Види: Дела.
Свеска 70. Види: Влчек Вацлав.
Свеска 71. Види: Дела.
Свеска 72. Види: Павловић Теодор.

— NARODNA BIBLIOTEKA. Izdaje knjižarnica Dragutina Pretnera u Dubrovniku.

Knjiga XII Види: Vukasović Vuletič — Vid.
Knjiga XIV. Види: Car Marko.

307. НАРОДУ СРПСКОМ. Прокламација Његовог Величанства Краља Србије Милана Првог од 7 августа 1883 (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На fol. 1 л.

308. НАСЛЕДНИК ОД ХАРДИНГТОНА. Приповетка Боц-Дикенса и Браћа приповетка Е Б. Булвера. Превод

с енглескога. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. (1883.) На мал. 16-ни 60 стр. и 2 л.

Чини 68 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

309. НАСТАВА за пушку модел 1880 године, њен опис, теорија пуцања и настава за гађање. Издање министарства војног опште војног одељења. У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883. На 12-ни 1 л. IV и 61 стр.; 2 л. II и 47 стр. и три литографске таблице; 1 л. II и 100 стр. са 21 дрворезном сликом, три литографске таблице и са 10 образаца.

На насловном листу погрешно стоји, да је ова књига штампана 1882 године.

310. НАСТАВА за темељно учење мађарског језика. Од Адолфа Родера. — Српски од Ст. Коњовића и К. Берића. Метода Тусен-Лангеншајтова. Сомбор 1883. Издање књижаре М. Каракашевића. Штампарија Ф. Витермана у Сомбору. На 8-ни.

311. НАСТАВНИ ПЛАНОВИ, распореди и програми за више основне школе (варошку, сеоску и женску), са министарском наредбом о извршењу њиховом. Службено издање. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 4-ни 16 стр.

Ово је прештампано из „Просветног Гласника" за 1883 годину.

312. НАСТАВНИ ПЛАНОВИ, распореди и програми за нижу основну школу, са министарском наредбом о извршењу њиховом. Службено издање. У Београду у краљевско-српској државној штампарији 1883, На 4-ни 21 стр. и 1 л.

Ово је прештампано из „Просветног Гласника" за 1883 годину.

313. НАСТАВНИ ПЛАН, распоред и програм за продужне школе са министарском наредбом о извршењу њиховом. Службено издање. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 4-ни 5 стр. и 1 лист.

Ово је прештампано из „Просветног Гласника" за 1883 годину.

314. НАСТАВНИ ПРОГРАМИ за ниже и више гимназије. I из науке хришћанске, II из српског језика, III из латинског језика, IV из француског језика, V из немачког језика, VI из земљописа с космографијом, VII из српске историје, VIII из историје света, IX из познавања човека и неге човечијег тела, X из ботанике, XI из зоологије, XII из минералогије, XIII из геологије, XIV из физике, XV из основа физике, XVI из биологије, XVII из антропологије и дијететике, XVIII из неорганске и органске хемије, XIX из математике, XX из цртања слободном руком. Службено издање. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 4-ни 49 стр.

Ово је прештампано из „Просветног Гласника" за 1883 годину.

315. НАУКА ПРАВОСЛАВНЕ ХРИШЋАНСКЕ ВЕРЕ. Књига прва. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 294 стр. и 1 л.

На предговору је потписан АЕ Митрополит српски Михаил.

316. НАШЕ ЦРКВЕНО ПИТАЊЕ. У Београду 1883. На 12-ни.

317. NEMIČIĆ MILAN Dr. Ljekarski riečnik. Sastavio

ga ——— ——— ———. I. Njemačko-latinsko-hrvatski dio. Svezak 1. U Zagrebu 1883. Tiskara „Narodnih Novina“ На 8-ни 48 стр.

— Svezak 2. На 8-ни. 49—98.

— Svezak 3. На 8-ни. 99—150.

318. НЕНАДОВИЋ Н. КОНСТАНТИН. Живот и дела великог Ђорђа Петровића Кара-Ђорђа, врховног вожда, ослободиоца и владара Србије и живот његови војвода и јунака. Као градиво за српску историју од године 1804 до 1813 и на даље. Сабро, написо и издо ——— ———, краљев. српске артиљерије капетан у пензији. Књига I. Са литографским сликама. У Бечу, у штампарији Јована Н. Вернаја 1883. На вел. 8-ни LXXI и 548 стр.

— НЕНАДОВИЋ Н. ЉУБОМИР. Види: Књиге.

319. НЕСТОРОВИЋ В. Ј. Омбра. Роман А. Женевреја. Превео с француског ——— ——— ———. Нови Сад 1883. Издање књижаре Луке Јоцића и др. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 12-ни 196 стр.

320. НЕШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Алгебарска анализа. Написао ——— ———, професор математике на великој школи. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни X и 482 стр. и 1 л.

— Књига друга. Теорија виших једначина, аритметичних радова, разлагања разломљених функција и разлика функција. Београд, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни XII и 667 стр. и 2 л.

321. НЕШИЋ ДИМИТРИЈЕ. Наука о комбинацијама. Написао ——— ———, професор велике школе. Београд, штампа и издање краљевско-српске државне штампарије 1883. На 8-ни VIII и 131 стр.

322. НЕШКОВИЋ МИТА. Црквено словенски буквар за други разред српских основних школа. Саставио ___ ___. У Новом Саду. Издање српске књижаре Браће М. Поповића 1883. Српска штампарија Дра Светозара Милетића 1883. На 12-ни 79 стр.

— NIEMČIC. Види: Новине „Hrvatski učitelj."

— НИКАНОР. Види: Две речи.

323. НИКЕТИЋ М. ПЕТАР. Земљопис краљевине Србије за III разред основне школе. Удесио ___ ___ ___, учитељ. Београд, штампарија српске напредне странке 1883. На 16-ни 68 стр. и 1 л.

324. НИКЕТИЋ М. ПЕТАР. Земљопис (Отачаственица,) за II разред основне школе. Удесио ___ ___ ___, учитељ. Београд, штампарија српске напредне странке 1883. На 16-ни 63 стр.

325. НИКЕТИЋ М. ПЕТАР. Јестаственица за III разред основне школе. Удесио ___ ___ ___, учитељ. (5 издање.) Београд 1883. Штампарија српске напредне странке. На 12-ни 98 стр. и 3 л.

326. НИКЕТИЋ М. ПЕТАР. Карта Србије и српских земаља. У размери 1:2,000.000. Саставио ___ ___ ___. Литографија Мирослава Јорговића у Београду. На fol. 1 л.

327. НИКЕТИЋ М. ПЕТАР. Српска историја у биографијама за основну школу. Удесио ___ ___ ___, учитељ. Београд. Штампарија српске напредне странке 1883. На 12-ни 103 стр.

— НИКОЛАЈЕВИЋ ЂОРЂЕ. Види: Шематизам православне митрополије дабро-босанске.

328. НИКОЛАЈЕВИЋ СВЕТ. Листићи из књижевности. Од проф. ___ ___. I. Београд, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 137 стр.

— НИКОЛИЋ НИКОЛА. Види: Новине „Борба."

329. НИНКОВИЋ ПЕТАР. Додатак српској граматици. Од ——— ———, чиновника министарства финанције. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 12 стр. и 1 л.

— НОВАКОВИЋ БОЖО. Види: Новине „Глас Црногорца."

— НОВАКОВИЋ М. МИЛАН. Види: Новине „Ћоса."

330. НОВАКОВИЋ СТОЈАН. Калпак и челенка српских народних песама. (На по се штампано из „Отаџбине" 55.) У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни.

331. НОВЕЛЕ БОГОБОЈА АТАНАЦКОВИЋА. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1883.) На мал. 16-ни 184 стр.

Чини 61 и 65 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

НОВИНЕ:

332. ——— БАЗАР. Илустроване новине за моду и забаву. Излази у Београду четири пута у месецу, и то 1, 8, 16 и 24. Година I. Власник и одговорни уредник Јов. М Боговић. Штампарија српске напредне странке у Београду. На табаку in fol.

333. ——— БЕОГРАДСКИ ДНЕВНИК. Лист за трговину, занатску и фабричну радњу, просвету и новости. Год. III. Излази сваки дан осим дана по недељи и празнику. Издавалац и одговорни уредник Корнел Јовановић. Штампарија „Београдског Дневника." На табаку in fol.

334. ——— BIBLIOTEKA ZA POVIJEST DALMATINSKU. Izlazi u Dubrovniku mjesečno u sveskama od 3—4 ta-

baka. God. II. Upravljena od J. Gelčića. Nakladna tiskara Flori u Dubrovniku. На 8-ни.

335. ____BIČ. Satiričko-šaljivi list. Sa slikama. Urednik i vlastnik G. Grünhut. Izlazi u Zagrebu dva put mjesečno. Godina I.

Почео излазити 1 новембра 1883.

336. ____БОРБА. Година друга. Излази у Београду три пут недељно, и то суботом, петком и недељом. Издавалац и одговорни уредник Никола П. Николић. Штампарија задруге штампарских радeника. Обилићев венац у Београду. На таб. in fol.

337. ____BOSANAC. Zabavno poučni nedeljnik. Vlastnik i urednik Ivan Lepušić, učitelj. Izlazi u Brčkom (u Bosni) svake nedelje jedan put. God. I.

338. ____BOSILJAK HERCEGOVAČKI. List zabavni za pouku i kjiževnost. Islazi u Mostaru dva put na mjesec na jednom arku sa prilogom. God. I. Uredništvo vlastištvo i tiskarna Franje Milićevića.

Почео излазити 1 септембра 1883.

339. ____БРКА. Година II. Излази у Београду сваке недеље. Власник и издавалац Љубомир Бојовић. Одговорни уредник Васа Ђема. Парна Штампарија задруге штампарских раденика. На таб. in fol.

340. ____ВИДЕЛО. Орган српске напредне странке. Година IV. Излази у Београду средом, петком и недељом. Одговорни уредник Лазар Комарчић. Издање и штампа српске напредне странке. На таб. in fol.

341. ____VIENAC zabavi i pouci. God. XV. Izlazi u Zagrebu svake subote na dva arka. Isdavaju i uredjuju P. Klaić i N. Maravić. Vlasništvo i tiskara dioničke tiskare u Zagrebu. На 4-ни.

342. ___ VIESNIK KLUBA INŽINIRA I ARHITEKTAH. God. I. Izlazi u Zagrebu kad se nakupi materijala.

343. ___ VIESNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA. Godina V. Izlazi u Zagrebu svaka tri mjeseca. Uredjuje Sime Ljubić. Tiska C. Albrecht u Zagrebu. На вел. 8-ни.

344. ___ VRAGOLJAN. Satiričko-šaljivi list sa slikama. Godina II. Izlazi u Bakru dva put mjesečno. Tiskara Desselbrunnera u Bakru.

345. ___ ГЛАСНИК МИНИСТАРСТВА ФИНАНЦИЈЕ. Година II. Излази у Београду 1, 8, 16 и 24 сваког месеца. Издање министарства финанције. Одговорни уредник Вукашин Петровић. Краљевско српска držав. штампарија у Београду. На 8-ни 8 л.

Од 1 новембра па до краја године, кад је са свим престао излазити уређивао је овај лист Алекса Миловановић.

Службене новине министарства финанције.

346. ___ ГЛАС ПРАВОСЛАВЉА. Лист за православне црквене и народне интересе. Излази у Београду један пут недељно на целом табаку. Година II. Одговорни уредник Димитрије Миленковић ђакон. Парна штампарија задруге штампарских радника. На 4-ни.

347. ___ ГЛАС ЦРНОГОРЦА. Лист за политику и књижевност. Година XII. Излази на Цетињу недјељом. Уредник и издавалац Божо Новаковић. Штампано у Државној штампарији на Цетињу. На таб. in fol.

Полуслужбени лист црногорске владе.

348. ___ ГОЛУБ. Лист за српску младеж. Год. V. Излази у Сомбору на табаку један пут у месецу. Уређује Јован Благојевић, учитељ. Издаје књижара Мил. Ка-

ракашевића. Штампарија Ф. Битермана у Сомбору. На 8-ни 8. л.

349. ___ GOSPODAR. Organ slavonskoga gospodarskoga društva. God. VII. Izlazi u Osjeku mjesečno jedan put na celom arku. (8 strana). Izdaje „Hrvatsko gospodarsko družtvo“ u Osjeku. Uredjuje u ime upravljajućega odbora gospodarskoga društva Gjuro pl. Ilić. Tiskano u tiskari Julija Pfeiffera u Osjeku. На 4-ни 8. листи.

350. ___ GOSPODARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog gospodarskog družtva. Godina XXXI. Izlazi u Zagrebu svakoga 5 i 20. Izdaje Hrvatsko-slavonsko gospodarsko družtvo u Zagrebu. Uredjuje u ime upravljajućeg odbora gospodarskog društva Fran Kuralt. Tiska Dragutin Albrecht u Zagrebu. На 4-ни 8 л.

351. ___ GOSPODARSKI POUČNIK. God. II. Izlazi u Zadru 1 i 16 svakog mjeseca na čitavom arku. Upraviteljstvo je lista u Šibeniku. Upravitelj i izdavatelj Petar L. Biankini. Odgovorni urednik Nikola Šimić. Brzotiskom „Narodnoga Lista“ u Zadru. На табаку in fol.

352. ___ GRADIŠTANIN. List za pouku i zabavu. God. I. Izlazi u Novoj Gradiški svake subote. Uredjuje Gjuro Kostničar.

Почео излазити 1 јуна 1883.

353. ___ GUŠTERICA. Izlazi u Dubrovniku. U Florinoj štampariji.

354. ___ ДОМАЋИЦА. Орган женског друштва и његових подружина. Излази у Београду два пут месечно 1 и 16. Година V. Издавалац женско друштво у Београду. Одговорни уредник С. Бајаловић. Штампано у кра-

љевско-српској државној штампарији у Београду. На 8-ни 8. л.

355. ____ ЗАСТАВА Година XVIII. Излази у Новоме Саду редовно средом, петком и недељом на целом табаку, уторником на по табака. Одговорни уредник Др. Светозар Милетић. Српска штампарија д-ра Светозара Милетића. На таб. in fol.

До септембра уређивао је ове новине Др. Миша Димитријевић.

356. ____ ЗВРЧКА. Лист за шалу и сатиру по потреби и за збиљу. Година I. Излази у Београду сваке недеље. Власник и одговорни уредник Коста Белкић. Штампарија К. Белкића у Београду. На 4-ни.

Почео излазити јула а престао августа 1883.

357. ____ ISKRA SLAVJANSKE SLOBODE. Glas čitaonice „Spavajući lav.“ God. I. Urednik i sobstvenik dr. Dinko od Grisogono Bortolazzi. Izlazi u Buenos Aires-u (u republici argentinskoj) prvoga svakoga mjeseca u dva arka. Odtiska „L'operaio italiano“ Cuyo 272 u Buenos Airesu.

Почео излазити 1 маја 1883.

358. ____ ИСТИНА. Недељни преглед за политику, науку и књижевност. Година I. Излази у Остружници (селу код Београда) сваке недеље. Власник и одговорни уредник Мита Ценић. Парна штампарија „задруге штампарских радника“ у Београду. На 4-ни 4 л.

359. ____ JАВОР. Лист за забаву, поуку и књижевност. Год. X. Власник Змај-Јован Јовановић. Уредник Др. Илија Огњановић. Излази у Н. Саду сваке недеље на читавом табаку. Издаје књижара Луке Јоцића и Др. у Новоме Саду. На 8-ни 8 л.

360. ___ KATOLIČKA DALMACIA. Izlazi u Zadru.

361. ___ KATOLIČKI LIST. Izlazi u Zagrebu svakoga četvrtka na cielu arku. Tečaj XXXIV. Urednik dr. Aleksandar Šmit. Tiskom C. Albrechta. На 4-ни.

362. ___ KNJIŽEVNA SMOTRA. Izlazi u Zagrebu kao prilog „Napredku."

363. ___ ЛИСТ за све новости и огласе. Година I. Излази у Београду сваки дан осим понедеоника. Издавалац Ђ. Кимпановић. Штампано у трговачкој штампарији. На 4-ни 1 четврт табака.

364. ___ ЛИСТАК за позоришну и остале уметности и за лепу књижевност. Година I. Излази три пут преко недеље. Штампано у Београду у трговачкој штампарији. На 8-ни 1 четврт табака.

365. ___ MJESEČNIK PRAVNIČKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU. Uredjuje ga u ime odbora pravničkoga društva Dr. Blaž Lorković univerzitetski profesor. Izlazi jedanput mjesečno na pet štamp. tabaka.

366. ___ MODNI LIST. Izlazi u Zagrebu. Vlasnik, izdavatelj i urednik Gavro Grünhut. Tiska C. Albrecht u Zagrebu.

367. ___ NADA. Izlazi u Splitu dva put na mjesec. God. I Uredjuje Mato Dudan.

368. ___ NAPREDAK. Časopis za učitelje, uzgojitelje i sve prijatelje mladeži. Glasilo „Hrvatskoga pedagogijsko-književnoga sbora." Izlazi u Zagrebu svakoga 1, 10 i 20 u mjesecu. Izdaje ga „Hrvatsko pedagog-književni sbor." Uredjuje Ljudevit Modec. Tiska Drag. Albrecht u Zagrebu. На 8-ни 8 листи.

369. ___ NARODNE NOVINE. God. XXXXIX. Izlaze svaki

dan osim nedelje i praznika. Odgovorni urednik M. Zec. Tiskara „Narodnih Novina.“ На таб. in fol.

Службени лист Hrvatsko-slav.-dalm. zemaljske vlade u Zagrebu.

370. ____ NARODNI LIST. (Il Nazionale.) Izlazi u Zadru utorkom i subotom. God. XXII. Juraj Biankini izdavatelj i odgovorni urednik. Brzotiskom „Narodnoga lista“. На таб. in fol.

371. ____ НАРОДНО ЗДРАВЉЕ. Издаје санитетско одељење министарства унутрашњих дела. Одговорни уредник др. Владан Ђорђевић, начелник одељења. Година II. Излази у Београду сваке седмице по један пут на читавом табаку, а по потреби и на више табака. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 4-ни 4 листа.

372. ____ НАРОДНО ОСЛОБОЂЕЊЕ. Демократски лист за народну политику и опште унапређење. Година III. Излази сваки дан осим дана иза недеље и празника. Власник М. Ђорђевић Призренац. За уредништво одговара издавач С. Ђорђевић. Штампарија напредне странке у Београду. На таб. in fol.

373. ____ NAŠA SLOGA. Poučni, gospadarski i politični list. Izlazi u Trstu svakog četvrtka u 1 cielom arku. Godina XIV. Izdavatelj odgovorni urednik M. Mandić. Tiskom V. Dolenca. На таб. in fol.

374. ____ НАШЕ ГОРЕ ЛИСТ. Излази у Панчеву.

375. ____ НЕВЕН. Чика Јовин Лист. Година IV. Излази у Н. Саду 1, 10 и 30 сваког месеца. Власник и уредник др. Ј. Јовановић. Издање штампарије А. Пајевића. Штампарија А. Пајевића у Н. Саду. На 8-ни 8 л.

376. ___ НОВИ БЕОГРАДСКИ ДНЕВНИК. Год. II. Излази у Београду сваки дан осим дана иза недеље и празника. Одговорни уредник Св. П. Ристић. Издање и штампа задруге штампарских радника у Београду. На таб. in fol.

377. ___ НОВИНЕ БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНЕ. Година II. Излази сваке недеље један пут на целом табаку. Власник општина београдска. Одговорни уредник Драгољуб К. Стојиљковић. Парна штампарија задруге штампарских радника. (Обилићев венац) На таб. in fol.

378. ___ OBJAVITELJ DALMATINSKI. Izlazi u Zadru.

Службени лист далматинског намосништва.

379. ___ OBĆINAR. God. II. Izlazi u Zagrebu svakoga četvrtka. Uredjuje Djuro Deželić.

380. ___ ОТАЏБИНА. Књижевност, наука, друштвени живот. Власник и уредник Владан Ђорђевић Год. четврта, Излази у Београду сваког месеца у свескама од 10 и више табака. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији. На 8-ни.

381. ___ POZOR. Izlazi u Zagrebu svaki dan osim nedelje i blagdana na cielom arku. Vlastnik i odgovorni urednik Klement Božić. Tisak dioničke tiskare u Zagrebu. На таб. in fol.

382. ___ PRAVO. Pravničko upravni list. Uredjuje i izdaje Antun Šimunić. Izlazi u Spljetu jedan put na mesec na dva štam. tabaka.

383. ___ ПРИМОРАЦ. Лист за забаву, поуку и књижевност. Излази у Бечу један пут месечно на читавом табаку. Година I. Власник Ф. Ј. Ковачевић. Уредник Л. Кажимир Лукетић.

Почео излазити 1 новембра 1883.

384. ____ ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК. Четврта год. 1883. Свеске I-XXIV. Излази у Београду два пут сваког месеца у свескама од три и више табака. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије у Београду. Одговорни уредник Стеван Д. Поповић. На 4-ни.

385. ____ ПУПОЉАК. Листак за забаву. Бесплатни додатак „Београдском дневнику.“ Година I. Власник и одговорни уредник Корнел Јовановић. Штамарија „Београдског дневника.“ (К. Јовановића) у Београду. На 4-ни 2 л.

386. ____ ПЧЕЛА. Илустрован орган за српске пчеларе. Година I. Излази у Београду један пут месечно на табаку. Издаје и уређује Драгутин Посниковић. Штампано у краљевско-српској државној штампарији. На вел. 8-ни 1 л. 118 стр.

387. ____ РАТНИК. Лист за војне науке, новости и књижевност. Година пета. 1883. Излази у Београду месечно у свескама од пет и више табака. Издаје главни ђенералштаб. Одговорни уредник начелник хисторијског одељења, ђенералштабни пуковник Драгашевић. Парна штампарија задруге штампарских радника. (Обилићев венац) у Београду. На 8-ни.

388. ____ САМОУПРАВА. Лист политички, економни и књижевни. (Орган народне радикалне странке.) Година II. Излази у Београду, уторником, четвртком и суботом. Власник народна радикална странка. Уредник Пера Тодоровић. Парна штампарија задруге штампарских раденика у Београду.

До августа уређивао је Стојан Протић.

389. ____ САРАЈЕВСКИ ЛИСТ. Год. VI. Излази у Сарајеву. Одговорни уредник Иван В. Поповић. Издање и штам-

на земаљске штампарије у Сарајеву. На таб. in fol. Штампа се ћирилицом и латиницом.

Службени лист земаљске владе.

390. ____ SV. CECILIJA. List za pučku crkovnu glasbu i pjevanje. Izdaje i uredjuje Miroslav Cugšvert. Tečaj III. Izlazi u Zagrebu. На 4-ни.

391. ____ SEOSKI GOSPODAR. List za pouku hrvatskom seljaku i gospodarstvu. Izlazi u Zagrebu peti dan svakoga mjeseca. Tečaj IX. Izdaje Hrvatsko-slavonsko-gospodarsko-družtvo. Uredjuje u ime upravljajućeg odbora gospodarskog društva Fran Kuralt. Tiska D. Albrecht. На мал. 8-ни 4 листа.

392. ____ SLAVONSKA PČELA. Organ slavonskoga pčelarskoga družtva i I podružnice u Valpovu. Tečaj III. Izlazi svakoga mjeseca na cielom arku. Uredjuje Bogdan Penjić. Izdaje „Slavonsko pčelarsko družtvo" u Oseku. Tiskom Julija Pfeiffera u Oseku. На 4-ни 2 л.

393. ____ SLOBODA. Godina VI. Izlazi u Zagrebu svaki dan osim nedelje i praznika na čitavom tabaku. Vlasnik i izdavatelj i odgovorni urednik Ivan Krajač. Tiskara dra Davida Starčevića i drugovah. На табаку in fol.

394. ____ SLOVINAC. God. VI. Izlazi u Dubrovniku 1, 11 i 21 svakog mjeseca. Odgovorni urednik Vjekoslav Pretner. Vlasništvo i izdanje tiskarnice Dragutina Pretnera u Dubrovniku. На 4-ни 8 л.

Штампа се више латиницом а мање ћирилицом.

395. ____ СЛУЖБЕНИ ВОЈНИ ЛИСТ. Орган и издање војног министарства. Уредник: ђенералштабни пуковник Младен Јанковић, начелник опште војног оде-

лења. Година III. Излази редовно сваке седмице по једаред, а по потреби и више пута, најмање па табаку. Штампано у краљевско-српској државној штампарији. На 4-ни 8 л.

396. ____ SLUŽBENI GLASNIK. Izlazi u Zagrebu 1 put mjesečno. God. I. Izdaje odjel za bogoštovje i nastavu. Tiskara „Narodnih Novina“ u Zagrebu.

397. ____ СРБАДИЈА. Часопис за забаву и поуку. Уређује Ђорђе Поповић. Трећа година. Излази у Беогреду један пут месечно. Издање и штампа штампарије задруге штампарских раденика у Београду. На 4-ни.

Изашло је три свеске.

398. ____ СРБСКИ НАРОД. Лист за политику и народну просвету. Година XV. Излази у Новом Саду средом и суботом осим дана по празнику. Власник, издавалац и одговорни уредник Др. Ј. Трујић. Штампарија Августа Фукса у Н. Саду. На таб. in fол.

399. ____ SRIEMSKI HRVAT. List za politiku, pouku i zabavu. Godina VI. Izlazi u Vukovaru dvaput na tjedan. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Fran Večerina. Tiskom katoličkog hrvatskog dioničkog tiskovnog družtva (najamnik Ernest Jančik.) На таб. in fol.

400. ____ СРПСКА НЕЗАВИСНОСТ. Орган народно либералне странке. Год. III. Излази у Београду уторником, четвртком и недељом на целом табаку. Власник „Дружина за потпомагање српске књижевности“. Одговорни уредник Др. Лаза Костић. Штампано у у штампарији код „Св. Саве“ у Београду. На таб. in fol.

401. ____ СРПСКЕ НОВИНЕ. Излазе у Београду сваки дан осим понедеоника и дана иза празника. Година L. Одговорни уредник Стеван Ћурчић. Издање и штампа краљевско-српске државне штампарије у Београду. На таб. in fol.

Службени лист краљевине Србије.

402. ____ СРПСКИ ГЛАС. Лист за политику и књижевност. Година II. Излази у Руми редовно сваке недеље на табаку. Власник и одговорни уредник Др. Милан Ђорђевић. Штампарија Браће Ђорђевића у Руми. На таб. in fol.

403. ____ СРПСКИ ПРАВНИК. Лист за право и правосуђе. Год. II. Власник, издавалац и уредник Јован Аћимовић. Излази 10, 20 и сваког последњег дана у месецу. Парна Штампарија задруге штампарских раденика (Обилићев венац). На 8-ни.

404. ____ СРПСКО КОЛО. Лист за народно-јавне, привредне, просветне и забавне ствари. Година III. Излази четвртком и недељом. Власник, издавалац и за уредништво одговара Никола Димитријевић. Штампано у парној штампарији Николе Димитријевића („Српског Кола") у Н. Саду. Дунавска улица. На таб. in fol.

405. ____ СРПСТВО. Лист за материјалне и просветне интересе народне. Год. I. Излази у Вршцу једапут недељно на табаку. Уређује Лаза Нанчић. Издаје и штампа штампарија Ветла и Веронића у Вршцу. На таб in fol.

406. ____ СРПЧЕ. Лист за Српчад. Година III. Излази у Београду два пута: сваког петнаестог и последњег дана у месецу. Уредник Д. Јосић. Илустратор Влад.

Тителбах. Власник и издавалац М. В. Поповић. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 8-ни 8 л.

407. ___ ТЕЖАК. Орган српског пољопривредног друштва. Власник и издавалац срп. пољопривредно друштво. Одговорни уредник Паја Тодоровић. Година XIV. Излази један пут месечно у свескама од 4 и више табака. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На 8-ни.

408. ___ ТЕЛЕФОН. Лист за шалу и забаву. Излази у Београду четвртком и недељом на пола табака. Година II. Власник и одговорни уредник Коста Белкић. Неутрална Штампарија К. Белкића. На 4-ни. Престао излазити 1 јуна 1883. год.

409. ___ ЋОСА. Лист за шалу и збиљу. Савремени сликар нашег јавног живота. Излази у Београду сваке недеље. Година III. Власник Владимир Милојевић. Одговорни уредник Милан М. Новаковић. Парна штампарија задруге штампарских радника. На 4-ни 4 листа.

410. ___ УЧИТЕЉ. Орган учитељског удружења за образовање и васпитање. Власник и издавалац „Учитељско удружење". Година II. Излази у Београду три пута месечно. Одговорни уредник Драгутин Топлица. Штампано у краљевско-српској државној штампарији у Београду. На таб. 8-на 8 л.

411. ___ ФРУШКА ГОРА. Лист за народно јавне, привредне, поучне и забавне предмете. Излази 1 и 15 сваког месеца. Год. VI. Власник, издавалац и одговорни уредник Константин Трумић. Брзотиском народне штампарије Конст. Трумића у Митровици. На таб. in fol.

412. ___ HRVATSKA VILA. Beletristični tjednik sa slikama. Godina II. Izlazi u Zagrebu. Uredjuje A. Harambašić.

413. ___ HRVATSKI UČITELJ. Pedagoški list. Izlazi u Zagrebu dva puta mjesečno. Godina III. Uredjuje Gal i Niemičić.

414. ___ ХРИШЋАНСКИ ВЕСНИК. Часопис духовни за хришћанску поуку и црквену књижевност. Издавалац и одговорни уредник Алекса Илић, протојереј и председник конзисторије београдске. Излази у Београду у месечним свескама. Година V. Краљевско-српска државна штампарија у Београду. На 8-ни.

415. ___ ШАБАЧКИ ГЛАСНИК. Лист за трговину, домаће и стране новости, економију и књижевност. Година I. Излази у Шапцу недељом и четвртком. Власник и одговорни уредник А. А. Славуј. Штампано у штампарији А. А. Славуја у Шапцу. На таб. in fol.

416. ___ ШКОЛСКИ ЛИСТ. Год. XV. Излази у Сомбору сваког 15 и последњег у месецу. Издаје и уређује Никола Ђ. Вукићевић. Штампа Ф. Битермана у Сомбору. На таб. 8-на 8 листи.

417. ___ ŠUMARSKI LIST. Organ hrvatsko-slavonskog šumarskog družtva. Uredjuje Fran Xav. Kesterčanek, kralj. nadšumar županije zagrebačke, član upravljajućega odbora hrv.-slav. šumarskoga družtva i t. d. Naklada hrv.-slav. šumarskoga družtva. Tečaj VII. Izlazi 1 siečna, ožujka, svibnja, srpnja, rujna i studenoga. Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни у свескама од 4 и више табака.

418. НОВИ ЦРКВЕНИ ЗАКОНИ од 31 децембра 1882 године. Писма службена о извршењу њихову. У Бе-

ограду, краљ.-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 27 стр. и 2 л.

419. НОВИ ЦРКВЕНИ ЗАКОНИ. Преписка министра просвете и црквених послова с архијерејским сабором од 24 септембра 1881 до 5 фебруара 1882. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 16 стр.

420. NOVOVJEKI IZUMI. Prva knjiga. Napisali profesor Miho Kišpatić i učitelj Ivan Šah. Sa 198 slika. Troškom „Matice Hrvatske". U Zagrebu 1883. Na 8-ni 328 стр.

421. НОВОЛЕТНИЦА. Овом књижицом честита вам ново лето. (Год. II.) У Новоме Саду 1883. На 8-ни.

422. ОБИЛИЋ МИЛОШ. Српска народна певанија. (Како се пева свуда у српству). Издање српске књижаре Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Нов. Саду. На 12-ни 65 стр.

423. ОБЈАВА о отварању уписа на прву серију од 20000 акција српске народне банке. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 2 листа.

Нема нарочитог насловног листа.

— ОБРАДОВИЋ ДОСИТЕЈ. Види: Дела Доситејева.

— ОГЊАНОВИЋ ИЛИЈА Др. Види: Новине „Јавор."

424. ОДАБРАНЕ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код Светог Саве у Новом Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 12-ни 80 стр.

425. ОДАБРАНЕ СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ сватовске (Из свију крајева српских.) Издање српске књижаре

Браће М. Поповића. У Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 35 стр.

426. ODABRANE NARODNE PESME svatovske iz sviju krajeva. Izdanje srpske knjižare Braće M. Popovića. U Novome Sadu 1883. Štamparija A. Fuksa u Novome Sadu. На 12-ни 35 стр.

427. ODVJETNIČKI RED od 24 prosinca 1882 god. U Zagrebu 1883. U komisiji knjižare Mušnjak i Senftlebena.

428. O ZLIH ŽENAH, njihove ćudi i naravi njihovih privari i laskanja. Stara glasovita pjesma. U Splitu 1883. На 12-ни.

429. ОПШТЕ ОЦЕНЕ ђака крагујевачке гимназије за школску 1882-3 годину. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 14 стр.

430. ОПШТИНА крагујевачка. (Прештампано из „Самоуправе"). У Београду, штампано у штампарији задруге штампарских радника 1883. На 12-ни.

431. ОРАОВАЦ П. ТОМО. Жалопојка ловћену планини. Написао ____ ____ ____. Штампано августа 1883. Штампарија К. Чендеша у Нишу. На 16-ни 36 стр.

432. OREŠKOVIĆ ALFRED. „Graziella," Franceski napisao Alphonse de Lamartine. Preveo ____ ____. Karlovac 1883. Tisak i naklada Ivana Nep. Pretnera u Karlovcu. На 8-ни 134 стр.

433. ОСЛОБОЂЕЊЕ СРБИЈЕ ОД ТУРАКА. Народна певанија у четири песме. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код св. Саве. У Новоме Саду 1883. Штампарија А Фукса. На 12-ни.

434 ОСТОЈИЋ ТИХОМИЉ. Свако је своје среће ковач.

Приповетка за децу од Ф. Хофмана. Превео ____ ____. Панчево 1883. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 16-ни 125 стр.

435. ОЦЕНА УСПЕХА И ВЛАДАЊА ученица више женске школе у Београду за школску 1881-2 годину. У Београду, штампарија код „св. Саве“ 1883. На 8-ни 4 л.

436. ОЦЕНЕ УСПЕХА УЧЕНИКА алексиначке ниже гимназије за школску 1882-3 годину. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 4 стр.

437. ОЦЕНЕ УЧЕНИКА гимназијске реалке у Гор. Милановцу за школску 1882-3 годину. У Београду, у краљ.-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 2 листа.

438. ОЦЕНЕ УЧЕНИКА зајечарске ниже гимназије за школску 1882-3 годину. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 7 стр.

439. ОЦЕНЕ УЧЕНИКА I ниже гимназије у Београду за школску 1882-3 годину. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 15 стр.

440. ОЦЕНЕ УЧЕНИКА нишке гимназије за школску 1882-3 годину. У Београду. у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 11 стр.

441. ОЦЕНЕ УЧЕНИКА смедеревске ниже гимназије за школску 1882-3 годину. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 8 стр.

442. ОЦЕНЕ УСПЕХА УЧЕНИКА чачанске ниже гимназије за школску 1882-3 годину. У Београду, у

краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 7 стр.

443. ОЦЕНЕ УЧЕНИЧКОГА УСПЕХА у београдској гимназији 1882-3 школске године. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 20 стр.

444. П. Л. Како ћеш са женом срећан бити и како ћеш љубав и поштовање њезино задобити и сачувати. Поклон младожењама. По Књиге-у превео и прерадио ____ ____. Панчево 1883. Штампарија Браће Јовановића. На мал. 16-ни 40 стр.

445. П. Л. Како ћеш са мужем срећна бити и како ћеш љубав и поштовање његово задобити и сачувати. Поклон невестама и младим женама. По Књиге-у, превео и прерадио ____ ____. Панчево 1883. Штампарија Браће Јовановића. На 16-ни 43 стр.

446. ПАВКОВИЋ ТЕОДОР. Виландове симпатије или разговори мудрог пријатеља са сродним душама. Превео с немачког ____ ____. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву 1883. На малој 16-ни 61 и 1 л.

Чини 72 свеску „Народне библиотеке" Браће Јовановића.

— PALMOVIĆ ANDRIJA. Види: Pjesme.

— PALMOTIĆ GJONE. Види: Djela.

447. ПАВЛОВИЋ АЛЕКС. Одговор старом саборлији као писцу брошире „Доле Образину г. Д. Емилијане пл. Радићу". Од ____ ____, пароха самошког. У Вршцу 1883. Штампарија Ветла и Веронића.

448. ПАВЛОВИЋ ИВАН. О светом Луци и пренашању његовог тела. Рукопис српски друге половине 15 века

Изнео ____ ____. (Прештампано из 51 Гласника Српског ученог друштва.) У Београду. у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 31 стр.

449. ПАВЛОВИЋ СТЕВАН Др. Срби у Угарској, њихова повесница, повластице, црква, политичко и друштвено стање. С француског превео и поправама допунио ____ ____ ____. (Превод је „Матица Српска" у Н. Саду наградила.) Други део. У Новоме Саду 1883. Издање књижаре Луке Јоцића и друга. Штампарија дра Свет. Милетића у Н. Саду. На 8-ни 293—592 стр.

450. ПАНТИЋ КОСТА. Студија о тактици пољске артилерије. Од А. Шела. Превео ____ ____, артил. капетан. (Прештампано из „Ратника"). У Београду 1883. Парна штампарија задруге штампарских раденика. На 8-ни.

— ПАНТЕЛИЋ САМУИЛО. Види: Три проповеди.

451. ПАНЧИЋ ЈОС. Др. Грађа за флору кнежевине Бугарске. Од ____ ____ ____. Elementa ad floram principatus Bulgariae. Београд. Штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 71 стр.
Ово је на по се штампано из Гласника српског ученог друштва књ. 53.

452. ПАНЧИЋ ЈОС. Др. Ортоптере у Србији. Од ____ ____ ____. У Београду 1883. Штампано у краљ.-српској државној штампарији. На вел. 8-ни.
Чини друго одељење Гласника српског ученог друштва књ. XV.

453. ПАЧУ ЈОВАН Др. Коло. Из ђачког растанка Бранка Радичевића. У славу преноса Бранкових костију на дан 10 (22) јула 1883. За гласовир просто по мелодији

написао ___ ___ ___. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. На 4-ни 4 стр.

— ПАЧУ ЛАЗА Др. Види: Почетнице природних наука.

454. ПАЧУ ЛАЗА Др. Прва помоћ у напрасној опасности за живот. Пет предавања од др. Фр. Есмарха, професора хигијене на университету у Килу. Превео ___ ___ ___. У Београду, издање и штампа задруге штампарских радника 1883. На 12-ни VII и 105 стр.

455. ПЕИЋ РАДОВАН. Алгебра за ученике гимназија и реалака у краљевини Србији, као и за самоуке. По Халерштајну, др. Ашенборну и другим ауторима написао ___ ___, професор математике у крагујевачкој гимназији. Београд, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1883. На вел. 8-ни XIV и 488 стр. 1 л. и IV стр.

456. ПЕМБЕ. Из епирско-арбанашког живота приповетке. Превод с рускога. У Београду, штампано у штампарији код св. Саве 1883. На 16-ни 100 стр. и 2 л.

— PENJIĆ BOGDAN. Види: Новине „Slavonska pčela."

457. PERIČIĆ J. Zakonu se valja pokoriti. Razgovor Sokrata s Kritonom. Od Platona. S grčkoga ponašio ___ ___. U Dubrovniku 1883. Naklada knjižare Dragutina Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни 22 стр.

458. PETRANOVIĆ BOGOLJUB. Pjesme o ratu rusko-turskom i o bojevima na Plevni godine 1877. Spje-

vao ___ ___. U Dubrovniku 1883. Nakladom knjižarnice Dragutina Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На мал. 8-ни 32 стр.

Чини IX. књигу „Narodne biblioteke" што је издаје поменута књижарница.

Ова је књига штампана и ћирилицом.

— ПЕТРОВИЋ ВУКАШИН. Види: Новине „Гласник министарства финанција."

459. ПЕТРОВИЋ М. Основи физике за више разреде народних школа, више девојачке школе и сродне заводе. Написао ___ ___, професор природних наука у српској учитељској школи у Сомбору. Друго са свим промењено и умножено издање са 96 слика. Панчево 1883. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни.

460. ПЕТРОВИЋ М. Хемија за средње школе. По Прокопу Прохакси и другима написао ___ ___, професор природних наука у српској учитељској школи у Сомбору. Са више слика. Панчево 1883. Накладом књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни 122 стр.

461. ПЕТРОВИЋ НАСТАС. Речник француско-српски. Израдио ___ ___, професор велике школе, редовни члан српског ученог друштва и члан географског париског друштва. Свеска друга. Од H. — Q. Прегледао и одобрио главни просветни савет. Београд, штампа и издање краљ.-српске државне штампарије 1883. На 16-ни 766.

Прва свеска овога речника изашла је 1881 год.

462. ПЕТРОВИЋ П. ПЕТАР ЊЕГОШ. Слободијада. Епски спјев у десет песама владике црногорског ____ ____ ____ ____. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву 1883. На мал. 16-ни 184 стр.

Чини 49, 51 и 53 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

463. ПЕТРОВИЋ САВА. Робинсон Крусе, или чудновати догађаји из његова живота. По првом и правом Дефојеовом „Робинсону“ на ново прерадио Г. Менш. С немачког превео ____ ____. Са две слике. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код св. Саве у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 8-ни 128 стр.

Чини II књигу „Књиге за поуку младежи“, што је издаје поменута књижарница.

464. PECHAN ANTUN. Poviest hrvatske književnosti. Za kandidate učiteljstva sastavio ____ ____. II popravljeno izdanje. U Zagrebu 1883. Tiskom Ign. Granitza i dr. На 8-ни.

— PIERR H. BERNARDIN. Види: В. В.

465. PILAR GEORGIO. Flora Fossilis Susedana (Susedska fosilna flora — Flore fossile de Sused.) Descriptio plantarum fossilium quae im lapicioinis ad Nedelja, Sused, Dolje etc. in vicinitate civitatis Zagrabiensis hucusque repertae sunt. Auctore ____ ____, scient. nat. doct. geolog. et mineralog. in univ. Francisko — Josephina Zagrabiensi profess. publ. ord.; acad. scientiarum et artium slav. merid. membro ord. etc. Edidit Academia scientiarum et artium slav. merid.

*

(Tab. I–XV) Zagrabiae. Apud Leopoldum Hartman bibliopolam academiae slav. merid. 1883. Tisak Dioničke tiskare u Zagrebu. На 4-ни VIII и 163 стр. 1 л. и XV литографских листова.

Чини IV књигу „Djela jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.“

466. ПИТАЊА за конференцију о Народној банци. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883) На 4-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

— ПЈЕР БЕРНАРДЕН. Види: Дера Ђорђе.

467. PJEROTIĆ ŠIMO. Skup gospodarskih članaka. Napisao ____ ____. Sofia 1883. Narodna Tiskara Bogdana Prošeka.

Чини III. књигу „Pučke gospodarske biblioteke.“

468. ПЈЕСМА КОСОВСКОГ БОЈА 1389 ГОДИНЕ. Четврто издање. Трошком С. П. Которанина. У Панчеву 1883. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни 1 л. и 68 стр.

На предговору је потписан С. П.

469. PJESME ANDRIJE PALMOVIĆA. Sabrao i sav čisti dobitak ove naklade spomeniku pjesnikovu namjenio Fran Folnegović. Sa slikom pjesnikovom. Zagreb. Tiskom A. Brusine 1883. На 8-ни XVI и 168 стр.

470. ПЛАЈЕЛ Д. Хемија с обзиром на практичну употребу. Написао ____ ____, професор. Са 33 литографисане слике. Београд 1883. Штампано у штампарији код „Св. Саве“. На 12-ни XIII. и 203. стр. и 14 литографских листова.

— PLATON. Види: Perišić J.

471. ПОДЗЕМНЕ ТАЈНЕ. (Земљотреси и вулкани). Од Природњаковића Београд. Трговачка штампарија 1883. На мал. 16-ни 27 стр.

472. ПОЗИВ министра народне привреде од 10 марта 1883 ЕБр. 1076 свима виноделцима у Србији. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 8-ни. 2. л.

Нема нарочитог насловног листа.

473. ПОЗИВ на прву уплату на акције Народне Банке и обавештење о вршењу ове уплате. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

474. ПОЗИВ на упис у чланство српског археолошког друштва. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 16-ни 8-стр.

Нема нарочитог насловног листа.

— POKORNI VJEKOSLAV Dr. Види: V. Ž.

475. POPIS KNJIGA naklade Lav. Hartmana u Zagrebu. Katalog von Leop. Hartman's verlag in Agram. Zagreb 1883. Brzotiskom A. Brusine. На мал. 8-ни 32 стр.

476. POPIS HRVATSKIH KNJIGA u zalihi knjižare Mučnjak i Senftleben u Zagrebu. Zagreb 1883. Knjigotiskarna i litografija C. Albrechta. На мал. 8-ни 23 стр.

477. ПОПОВИЋ АЦА ЗУБ. Повесница Мађара у свези са знаменитијима догађајима повеснице света. За V.

разред елементарних народних школа. Написао Киш Арон Др. Превео ____ ____ ____. У Будимпешти 1883. На 8-ни.

— ПОПОВИЋ В. ИВАН. Види: Новине „Сарајевски лист“.

— ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева) Види: Календар „Орао.“

— ПОПОВИЋ В. СТЕВАН (Чика Стева). Види: Радован.

478. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. (Чика Стева). Женидбе у јуначким народним песмама. Прибрао и пропратио ____ ____ ____. (Најјефтиније издање за народ). У Новом Саду, издање и штампа штампарије А. Пајевића 1883. На 12-ни XXX стр. 1 л. и 340 страна.

479. ПОПОВИЋ В. СТЕВАН. Поштанска тарифа за Србију и иностранство. Ручна књига за брзо примање, отправљање и наплаћивање такса свију видова поштанске радње, како у унутрашњем, тако и у међународном поштанском саобраћају, са додатком: телеграфска определења и таксе за све европске и ванeвропске земље. Израдио и издао ____ ____ ____, писар у министарству народне привреде. У Београду 1883. Штампарија српске напредне странке. На 8-мини.

— ПОПОВИЋ Д. СТЕВАН. Види: Новине „Просветни Гласник.“

— ПОПОВИЋ ЂОРЂЕ. Види: Новине „Србадија“.

480. ПОПОВИЋ Ј. — ЛИПОВАЦ. Босански осветник. Од ____ ____ ____. (Чист приход иде у корист

читаонице цетињске). На Цетињу 1883. Штампано у државној штампарији.

481. ПОПОВИЋ ЈОВ. Земљопис за српске народне школе у Угарској. Написао ——— ———. Треће поправљено и допуњено издање са сликама. Панчево 1883. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Бр. Јовановића у Панчеву. На 8-ни.

482. ПОПОВИЋ КРСТОВ ТОМО. Чежња за отаџбином. Драма у три раздјела. Пречинио с талијанскога ——— ——— ———. У Дубровнику 1883. Наклада књижарнице Драгутина Претнера. Печатња Д. Претнера у Дубровнику. На 8-ни 72 стр.

Ово је прештампано из „Slovinca“ за 1883 год.

483. П(ОПОВИЋ) Л. СРЕТЕН. Путовање по Новој Србији. Пише ——— ——— ———. Издање српске књижижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду. Свеска десета. Српска штампарија Др. Светозара Милетића у Новоме Саду 1883. На 8-ни стр. 433—480.

484. ПОПОВИЋ С. Ј. Београд некад и сад. Весело позорје у два дејства ——— ——— ———. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву (1883). На мал. 16-ни 64 стр.

Чини 59 свеску „Народне библиотеке“ Браће Јовановића.

485. ПОСЛАНИЦА сердару Јолу Пилетићу од Војводе Марка Миљанова. (Трошком Јеремије Обрад. Караџића српског народног пјесника). Београд, парна штампарија задруге штампарских радепика 1883. На 12-ни XII и 49 стр. и 1. л.

На предговору је потписан Томо П. Ораовац.

486. POSLANSTVO DJECE. Posvjećeno svoj djeci, svim roditeljem, učiteljem, odgoiteljem, i prijateljem malenih. Odobrilo duhovno poglavarstvo. U Zagrebu 1883. Tiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 16-ни 32 стр.

— ПОСНИКОВИЋ ДРАГУТИН. Види: Новине „Пчела".

487. ПОЧЕТНИЦЕ ПРИРОДНИХ НАУКА Минералогија. Написао Карло Ф. Ветерс, професор минералогије и геологије на универзитету у Грацу. Превео И. М. Душмавић професор. Са сликама. Нови Сад. Издање и штампа штампарије А. Пајевића 1883. На 12-ни 147 стр.

Чини X свеску „Књиге за школу и народ", што издаје поменута штампарија.

488. ПОЧЕТНИЦЕ ПРИРОДНИХ НАУКА. Физиологија од М. Форстера, професора на универзитету Кембрицком. Превео Др. Лаза Печу, шеф општинских лекара у Београду. Са сликама. Нови Сад. Издање и и штампа штампарије А. Пајевића 1883. На 12-ни 1 лист 142 стр.

Чини IX свеску „Књиге за школу и народ", што издаје поменута штампарија.

489. ПРАВИЛА београдског певачког друштва. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни.

490. ПРАВИЛА болесничке касе. (У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 12-ни 28 стр и 1 л.

491. ПРАВИЛА дружине типографских радника. У Београду 1883. На 12-ни.

492. ПРАВИЛА „Друштва за уметност“. У Београду. у штампарији „Београдског Дневника“ (К. Јовановића) 1883. На 16-ни 7 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

493. ПРАВИЛА задруге „терзијско-јорганџијско-памуклијашких радника“. У Београду 1883. На 12-ни.

494. ПРАВИЛА за извршивање закона о трошарини на дестилисане — печене — шпиртуозне течности. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 16-ни 24 стр.

495. ПРАВИЛА за прављење пројекта и планова, предрачуна и услова за давање у израду путова и мостова (У Београду, штампано у краљевско-српској држвној штампарији 1883). На 16-ни 24 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

496. ПРАВИЛА за преглед стоке и меса. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 16-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

497. ПРАВИЛА за препродају крижаног дувана по сеоским дућанима и механама. (У Београду, штампано у краљев.-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 2. л.

Нема нарочитог насловног листа.

498. ПРАВИЛА за примање шумара у државну службу. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 2. л.

Нема нарочитог насловног листа.

499. ПРАВИЛА за хладна купатила. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 2. л.

Нема нарочитог насловног листа.

500. ПРАВИЛА и пословник српског новинарског друштва. Београд 1883. На таб. in fol.

501. ПРАВИЛА о дужностима апсанских стража при казненим заводима. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 16-ни 31 стр.

502. ПРАВИЛА о извршењу закона о мерама противу филоксерне заразе. (У Београду, штампано у краљ-српској државној штампарији 1883). На 16-ни 15 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

503. ПРАВИЛА о издржању затвора изван казнених завода. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 16-ни 5 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

504. ПРАВИЛА о изради и целокупном руковању поштанских марака и саобраћајних — дописних — карата, према закону о маркама од 31 октобра 1876 године (Зборник XIX стр. 42), закону о упутницама, доплатама и саобраћајним картама од 23 октобра 1871 године (Збор. XXIV стр. 34). и закону о замени § 2. закона о маркама од 16 декембра 1882 године. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 16-ни 37 страна.

Нема нарочитог насловног листа.

505. ПРАВИЛА о облику и ношењу наших краљевских

ордена. (У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 16-ни.

Нема нарочитог насловног листа.

506. ПРАВИЛА о писменим задацима у школи за ученике гимназија и реалка, виших и нижих. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 8-ни 6 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

507. ПРАВИЛА о полагању испита за наставнике и економе за ниже пољопривредне школе, која министар народне привреде на основу чл. 18 зак. од 14 фебруара 1882 године о нижим пољопривредним школама прописује. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 2 л.

Нема нарочитог насловног листа.

508. ПРАВИЛА о полагању испита из цртања слободном руком и лепог писања. У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 8-ни 13 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

509. ПРАВИЛА о полагању учитељског испита ученица више женске школе. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883) На 8-ни 7 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

510. ПРАВИЛА о попуњавању кондуит листа у надлештвима, која стоје под министарством народне привреде. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 16-ни 6 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

511. ПРАВИЛА о раду извештача за осматрање винограда што их је министар народне привреде прописао на основу члана 7-ог закона о мерама противу филоксерне заразе. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 16-ни 13 страна, и 1 лист.

Нема нарочитог насловног листа.

512. ПРАВИЛА о руковању, употреби и чувању динамита и других распрскавајућих материја (у Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 5 стр. и 1. л.

Нема нарочитог насловног листа.

513. ПРАВИЛА о уређењу лебарница у Београду. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 16-ни 6 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

514. ПРАВИЛА о устројству одреда чувара за јавну безбедност. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 8-ни 13 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

515. ПРАВИЛА о устројству чувара јавне безбедности. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 8-ни 15 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

— ПРАВИЛА ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ. Свеска V. Види: Милаш Н.

516. PRAVILNIK spljetskog dobrovoljačkog vatrogasnog družtva. U Spljetu 1883. Tiskom Ante Zanoni-a.

517. ПРЕДЛОГ ЗАКОНА о Народној Банци. (У Беог. штам. краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 8 с.

Нема нарочитог насловног листа.

518. ПРЕДСТАВКА града Митровице у Срему управљена на Његову Преузвишеност Господина Ладислава грофа Пејачевића Вировитичког — у ствари преноса судбенога стола из Земуна у Митровицу. Панчево 1883. Штампарија Браће Јовановића 1883. На 12-ни.

— PRETNER VJEKOSLAV. Види: Новине „Slovinac."

519. PRETOČKI FR. Ž. X. O samosvojnih pravih i pravilih kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Preveo iz latinskoga na hrvatski ____ ____ ____ ____. U Zagrebu 1883. Knjigotiskarski i litografski zavod C. Albrechta. На 8-ни.

520. PRIEVODI GRČKIH I LATINSKIH KLASIKA. Izdaje Matica Hrvatska u Zagrebu.

Treći svezak. Види: Maretić T.

521. ПРИПОВЕТКЕ МИТЕ ЖИВКОВИЋА. Прва свеска. Београд, штампарија „Беогр. Дневника" (Кор. Јовановића) Обилићев венац 1883. На 12-ни 167 стр.

522. PRIČALICA. Namjenjena hrvatskoj mladeži. Sa slikama bojadisanim. U Zagrebu 1883. Isdaje sveučilištna knjižara Franje Župana. (Albrecht i Fiedler.

523. ПРИЧА о мачку у чизмама. С илустрованим корицама и бојадисаним сликама. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни.

524. ПРИЧА о пепељузи. (По народној приповетци.) С илустрованим корицама и бојадисаним сликама. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни.

525. ПРИЧА о црвенкапи. С илустрованим корицама и бојадисаним сликама. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни.

526. PROGRAM varaždinske gimnazije za školsku 1882-3 godinu. U Varaždinu 1883.

Напред је овај чланак:

Njekoliko primjetaba na Sintaksu u Slovnici grčkoga jezika od dra G. Curtiusa, preveo Fr. Petračić. Napisao L. Zime.

527. PROGRAM gimnazije u Gospiću za školsku 1882-3 godinu. U Gospiću 1883.

Напред је овај чланак:

Platonova pedagoška načela, po samijem vrelima prikazana od J. Adamovića.

528. PROGRAM gimnazije u Osieku za školsku 1882-3 godinu. U Osieku 1883.

Напред су ови чланци.

1. Još koja o desetercu od F. Milera.
2. Des-Cartesova kosmologija. od A. Laska.

529. PROGRAM gimnazije u Požegi za skolsku 1882-3 godinu. U Požegi 1883.

Напред је овај чланак:

Orografska razgloba Balkanskoga poluotoka. Od G. Grubera.

520. PROGRAM zagrebačke gimnazije za školsku 1882-3 godinu. U Zagrebu 1883.

Напред су ови чланци:

1. Sebastijan Žepić (Životopis). Od H Badalića.
2. Bizantisko vladanje u Hrvatskvj za cara Emanuela Komnena. Od V. Klaića.

531. ПРОГРАМ за испит аудиторски. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На мал. 16-ни 12 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

532. PROGRAM karlovačke gimnazije za školsku 1882-3 godinu. Karlovac 1883.

Напред је овај чланак:
Kratak nacrt povjesti rimske književnosti. Od S. Jurandića.

533. PROGRAM nautičke škole u Bakru za školsku 1882-3 godinu. U Bakru 1883.

Напред је овај чланак:
O reduciranju observiranih elemenata k središtu zemlje pri opredjeljivanju geografične duljine pomoćju mjesečnih distanca. Od J. Carića.

534. PROGRAM preparandije u Zagrebu za školsku 1882-3 godinu. U Zagrebu 1883.

Напред је овај чланак:
Znamenitost i pedagožka vriednost poznavanja jezika. Od T. Ivkaneca.

535. PROGRAM realke u Zagrebu za školsku 1882-3 godinu. U Zagrebu 1883.

Напред је овај чланак:
Značaj Marka Kraljevića u narodnih pjesmamah. Od J. Vitanovića.

536. PROGRAM realke u Zemunu sa školsku 1882-3 godinu. U Zemunu 1883.

Напред су ови чланци:
1. Historijsko-statistički osvrt na zemunsku realku (1858-1882.) Od Gj. Šebišanovića.

2. A. Šenvos „Venecije propast.“ Ociena i prievod V. Drnke.

3. Proračunavanje tjelesnine ikosaedra bez svake uporabe polumjera upisane i opisane mu kruglje. Od D. Radovića.

4. Njekoliko bilježaka o pojavljivanju životinja u okolici rakovačkoj u rano proljeće godine 1881, a isto tako godine 1882.

537. PROGRAM realke u Osieku za školsku 1882-3 godinu. U Osieku 1883.

Напред je овај чланак:

Pogled na školstvo u Bosnoj i Hercegovini. Od dr. J. Zocha.

538. PROGRAM realne gimnazije u Belovaru za školsku 1882-3 godinu. U Belovaru 1883.

Напред je овај чланак:

Čemu se učimo staroklasičnim jezikom. Od N. Mohra.

539. PROGRAM realne gimnazije u Rakovcu za školsku 1882-3 godinu. U Rakovcu 1883.

Напред су ови чланци:

1. O odnošaju izmedju molekularne težine i gustoće plinova (para). Od N. Price.

2. Meteorologička opažanja od M. Mikšića.

540. PROGRAM riečke gimnazije za školsku 1882-3 godinu. Na Rieci 1883.

Напред je овај чланак:

Osebine današnjega riečkoga narječja. Od R. Strohala.

541. PROGRAM senjske gimnazije za školsku 1882-3 godinu. Senj 1883.

Напред je овај чланак:

Značaj sa psyhologijskoga gledišta. Od P. Jemeršića

542. ПРОГРАМ српске велике гимназије карловачке за школску 1882-3 годину. Уређује директор гимназије. Година XXXI. Књига XXIV. У Н. Саду. Штампарија А. Пајевића 1883. На 8-ни 84 стр.

Напред су ови чланци:

1. Психолошка важност питања у опће и њихова педагошка вредност по наставу у математици. Од Ст. П(оповића).

2. Животописне црте добротвора, професора и директора гимназије карловачке. Петар Јовановић професор, после митрополита † $\frac{22 \text{ септембра}}{4 \text{ октобра}}$ 1864. Од Стевана Лазића.

543. ПРОГРАМ српске велике гимназије новосадске за школску годину 1882-3. У Новоме Саду 1883. Парна штампарија Николе Димитријевића. На 8-ни.

544. PROGRAM c. k. velikog gimnazija u Dubrovniku za školsku godinu 1882-3. U Dubrovniku 1883.

545. ПРОЈЕКТ статута народно-либералне странке. Београд 12 јануара 1883. in fol.

546. ПРОПАСТ ЦАРСТВА СРПСКОГ на Косову у српским народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 60 стр.

547. ПРОПИС ЗА ЦАРИНАРНИЦЕ о декларацијама. У Београду, у краљ.-српској државној штампарији 1883.

548. ПРОПИСИ за обрт радних возова на жељезницама које су још у раду. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 16-ни 20 страна.

Нема нарочитог насловног листа.

— ПРОТИЋ СТОЈАН. Види: Новине „Самоуправа“.

549. ПРОТИЋ М. М. Четири годишња времена. Предавања из земљописа, а према новом програму за II. разред ниже основне школе написао ——— ——— ———. Ниш 1883. Штампарија К. Ченедеша. На 12-ни.

550. PUBLIKACIJE STATISTIČKOGA UREDA. kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade. VII. Miena žiteljstva. Godina 1878, 1879 i 1880. (Bewegung der bevölkerung in den jahren 1878—1880). Izdao statistički ured kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade. U Zagrebu. Tipografski i litografski zavod C. Albrechta 1883. На 4-ни 2 л. и 327 стр.

551. PUBLIKACIJA STATISTIČKOGA UREDA kr. krv. slavon. dalm. zemaljske vlade. XI. Rudarska produkcija u Hrvatskoj i Slavoniji (Bergwerks — betrieb Croatiens und Slavoniens) godine 1874—1881. Napisao dr. Fran Vrbanić. Izdao statistički ured kr. krv. slav. dalm. zemaljske vlade. U Zagrebu 1883. Nakladom statističkoga ureda kr. hrv. slavon. dalm. zemaljske vlade. Tiskara „Narodnih Novinah“. На 4-ни 96 стр. и 1 л.

552. PUBLIKACIJE STATISTIČKOGA UREDA kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade. XII. Popis žiteljstva i stoke od 31 prosinca 1880 u Hrvatskoj i Slavoniji. (Volks-zählung vom 31 december 1880). Priredio Milovan Zoričić, pristav i upravitelj statističkog ureda. A izdao statistički ured kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. U Zagrebu 1883. Tiskara „Narodnih Novina“. На 4-ни VI, 160 и 260 стр.

553. PUKLER ANTE. Prilozi kulturnoj i pravnoj po sti Hrvata. Knjiga prva. Svezak prvi. Ženitbeni

čaji i svatovske pjesme u Hrvata. U Zagrebu 1883. Tiskara „Narodnih Novina". На 8-ни.

— PUČKA GOSPODARSKA BIBLIOTEKA.

Књига III. Види: Pjerotić Šimo.

— PUČKA KNJIŽNICA. Izdaje družtvo svetojeronimsko.

Књига XLVIII. Види: Lobmayer A. Dr.

554. РАДИЋ ЂОРЂЕ Др. Јагода. Написао ____ ____ ____. Са 68 слика у слогу. У Новоме Саду, издање и штампа А. Пајевића 1883. На 12-ни 2 л. 96 страна.

Чини XVIII. књигу „Пољопривредни списи" др. Ђ. Радића.

— РАДИЧЕВИЋ БРАНКО. Види: Најомиљеније песме.

555. RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI. Knjiga LXV. Razredi filologičko-historički i filozofsko-juridički. U Zagrebu 1883. U knjižarnici jug. akademije L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Dionička tiskara u Zagrebu. На 8-ни 1 л. 220 стр.

Садржина: Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku. Od M. Valjavca. (Konac). 2. Pastirski razgovori u Katančićevih „Fructus auctumnales". Od Fr. Maixnera. 3. Prvi ljetopisci i davna historiografija dubrovačka. Od N. Nodila. 4. Novi izvori za Dalmatinsku epigrafiju. Od S. Ljubića. 5. Dubrovački dijalekat kako se sada govori. Od P. Budmania. 6. Nekrolog Ami Bouè-u. Od Gj. Pilara. 7. Životopis dr. Jos. Calasancia Schlossera.

— Knjiga LXVI. Matematičko-prirodoslovni razred III. На 8-ни 1 л. 208 стр. и једна литографска таблица.

Садржина: 1. Noviji pokret u botanici. Od Lj. Vukotinovića. 2. Contributiones ad Floram terrae Slavorum me-

ridionalium. Fasciculus I. Od M. Gaudogera. 3. Sauropsidi ili teorija postanka ptica od gmazova. Od dra L. Cara. 4. O nekojih pokusih sa statičkom munjinom. Od dra V. Dvoršaka. 5. Ostanci kvaternernih sisara gore zagrebačke. Od dra D. Gorjanovića. 6. Contributiones ad Floram terrae Slavorum meridionalium. Fasciculus II. Od M. Gaudogera. 7. Izvid nedavno odkrivene špilje na kupičkom vrhu, pak i drugih špilja te rudnika Trišće kod Čabra. Od dra Gj. Pilara. 8. Serpentini i serpentinu nalično kamenje u Fruškoj gori. Od dra M. Kišpatića.

— Knjiga LXVII. Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički. V. На 8-ни 1 л. 220 стр.

Садржина: 1. O njekim pojavima kvantitete i akcenta u jeziku hrvatskom ili srpskom. Od dra T. Maretića. 2. Prinos k naglasu u (novo) slovenskom jeziku. Od M. Valjavca. (Nastavak). 3. Knez Medo Pucić. Od dra Fr. Markovića. 4. Izvodi iz zapisnika jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. 5. Pravila za akademičku galeriju.

— РАДЊА ОКО ЗАСУШИВАЊА БАРУШТИНА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ. Издање министарства унутрашњих дела санитетског одељења.

Књига I. Види: Алексић Анта.

556. RADOVAN (Fra G. Martić.) Osvietnici. Dio VII. Posjednuće Bosne i Hercegovine po cesaro-kraljevskoj vojsci 1878. Pjesma od ——. Zagreb. Izdanje i tisak dioničke tiskare 1883. На 8-ни.

557. РАДОВАН. Песме и приче за децу од Чика Јове Змаја и Чика Стеве. Књига прва са 48 слика. У Београду 1883. Краљевско-српска државна штампарија. На 12-ни IV и 298 стр.

— Књига друга на 12-ни.

Ово је о свом трошку штампало министарство просвете и црквених послова у Београду за поклањање добрим ученицима о школским испитима.

Друга књига је штампана ове године, али још није повезана нити је коме дата.

558. РАД прве главне скупштине народне радикалне странке, држане 26, 27 и 28 јула 1882 године у Крагујевцу. Издање народне радикалне странке. Београд, штампарија задруге штампарских радепика 1883. На 8-ни 255 стр.

559. РАСПИС заступника министра народне привреде, министра финанције, од 17 новембра 1883. ПТБр. 8460 свима телеграфским надлештвима о манипулацији са новим телеграфским бланкетима. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

560. РАСПИС заступника министра народне привреде, министра финанције, од 19 октобра 1883. ШБр. 878 свима окружним начелствима о давању дозволе за горосечу и како у опште треба са шумама поступати. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

561. РАСПИС министра народне привреде од 2 августа 1883. ПТБр. 4203 свима телеграфским надлежателствима о наплаћивању такса за телеграме што иду преко трстанског кабла. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

562. РАСПИС министра народне привреде од 31 августа 1883. ПТБр. 4275 свима телеграфским надлежателствима о изменама у тарифи од међународног теле-

графског бироа. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

563. РАСПИС министра народне привреде од 11 априла 1883. ЗБр. 190. свима окружним начелствима и управама о ограђивању пољских имовина. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

564. РАСПИС министра народне привреде од 31 јула 1883 ПТБр. 4236 свима телеграфским надлежателствима о предузетим дисциплинарним казнама према појединим званичницима телеграфских штација на основу закона о чиновницима грађанског реда. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 9 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

565. РАСПИС министра народне привреде од 15 маја 1883. ПБр. 621. свима окружним начелствима о стању заната и трговине, новчаних завода и фабрика у Србији. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

566. РАСПИС министра просвете и црквених послова од 29 септембра 1883 ПБр. 10024 свима окружним начелствима о употребљавању оних прописа у основним школама, које израђује државна штампарија. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 4-ни 4 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

567. РАСПИС министра финанције од 19 фебруара 18 АБр. 1983 свима финанциским и другим влас

које таксе наплаћују, о извршењу закона о таксама од 3 априла 1881. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883.) На 8-ни 4 стр. Нема нарочитог насловног листа.

568. РАСПОРЕД И РАНГЛИСТА официра, марвених лекара и војно-административних званичника за 1883 годину. (Мај.) У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. Издање министарства војног опште војног одељења. На 8-ни 135.

569. REVIZIJA školskoga zakona od 14 listopada 1874. Preštampano iz „Napredka." Zagreb. Naklada hrv. pedagog. književnoga sbora 1883. Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 200 стр.

570. РЕД по коме ће се обавити свечани пренос земних остатака Бранка Радичевића са св. Марксовог гробља у Бечу на Стражилово код Карловаца 25 јунија 1883. Друго издање. Српска штампарија дра Свет. Милетића у Новоме Саду 1883. На мал. 8-ни 4 стр.

— РЕНАН ЕР. Види: Сандић Миленко.

571. РЕЧНИК за шифровање депеша. Издање министарства унутрашњих дела. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883.) На 12-ни 124 стр. и 2 л.

572 RIBOLI JOS. Higijena (Zdravoslovje) za svakoga. Preveo iz talijanskoga prof. ____ ____. Izdala o svom trošku „Matica Dalmatinska". U Zadru. Brzotiskom „Narodnog Lista" 1883. На 8-ни 60 стр.

573. RISALEI AHLAK. Pouka o lijepom i ružnom ponašanju. Po turskom za muhamedansku mladež u Bosni i Hercegovini priredio i poslovicama narodnim i arap-

skim okitio muhamedanski školski odbor okružja sarajevskog a odobrio Reis — el — ulema za Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevu 1300. (1883.) Troškom mearit sanduka okružja sarajevskoga. Tisak zemaljske tiskare u Sarajevu. На 12-ни 32 стр.

— РИСТИЋ П. СВ. Види: Новине „Нови београдски дневник."

574. РОБИНЗОН КРУСЕ. Кратак животопис с бојадисаним сликама. За одраслију децу. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни.

— RODER ADOLF. Види: Настава за темељно учење мађарског језика.

575. РОЗЕНТАЛ А. Др. Популарна физиологија и хигијена. Од ______ ______ ______. (Превод с оригинала.) Београд, штампарија задруге штампарских радника. Обилићев венац. 1883. На мал. 8-ни 140 стр. и 2 листа.

576. РОМИ ДАБА. Лесажов роман. Превод с француског а I. У Београду, у штампарији код „Св. Саве" 1883. На 16-ни 112 стр.

577. RORAUER JULIO. Maja. Drama u četiri čina. Napisao ______ ______. Prikazana prvi put na hrv. zem. kazalištu u Zagrebu dne 28 ožujka 1883. U Zagrebu 1883. Naklada knjižare G. Grünhuta i dr. На 8-ни 60 стр.

578. RUBATIĆ CVJ. Pjesmarica za djecu pučkih učiona. sadržavajuća pjesme crkvene i školske s njekim molitvami. 3. izpravljeno i popunjeno izdanje. U Zagrebu 1883. На 12-ни.

579. САДАЊЕ несретно стање у Старој Србији и Македонији. У Београду (1883). (С. А. с неколико првака Старе Србије и Македоније на дан Дим. Сол. 1882). На 12-ни.

580. SAKCINSKI KUKULJEVIĆ IVAN. Zrin grad i njegovi gospodari. Napisao ____ ____ ____. Preštampano iz „Narodnih Novina“. Sa rodoslovljem županah i knezovah bribirskih i zrinskih. U Zagrebu 1883. Tiskara „Narodnih Novina“. На 8-ни 85 стр.

581. SAN blažene device Marie. U Novome Sadu 1883 На 8-ни.

582. САНДИЋ МИЛЕНКО. Шта је народ? Написао Ер. Ренан. С францускога превео ____ ____, писар правник. Београд, штампарија код „Св. Саве“ 1883. На 16-ни 35 стр.

583. SBIRKA hrvatskih pjesama za školsku mladež. U Zagrebu 1883. Naklada knjižare Mučnjak i Senftlebena. На 8-ни.

584. СВЕ ЗА НАРОД И КАЛУЂЕРЕ. У Београду, штампано у штампарији задруге штампарских радника 1883. На 16-ни.

585. СЕЊАНИН ИВА у српским народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „Св. Саве“. у Новом Саду 1883. Штампарија А. Фукса. у Н. Саду. На 12-ни 52 стр.

586. СИБИЊАНИН ЈАНКО у српским народним песмама. Са сликом његовом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „Св. Саве“ у Новом Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 44 стр. и 2 л.

587. СИМИЋ П. ЖИВОЈИН. Предавања из српског језика. На практичким учитељским предавањима у Неготину 1882 године држао ___ ___ ___, професор београдске учитељске школе. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 12-ни 1 л. 202 стр.

Ово је прештампано из „Просветног Гласника“ за 1883 годину.

588. СИМИЋ С. Ђ. Начела политике о министарској одговорности. Од В. Констана. Превео ___ ___ ___, заступник Србије у Бугарској. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1883. На вел. 8-ни XII и 243 стр.

589. SISOLSKI JENIO. (Kumičić Eugen.) Začudjeni svatovi. Izvorni roman ___ ___. Zagreb 1883. Komisionalna naklada „hrvatske knjižare“. G. Grünhuta i dr. На 12-ни 1 л. 332 стр.

590. SISOLSKI JENIO. (Kumičić Eugen.) Slučaj. Izvorna novela. Napisao ___ ___. Zagreb 1883. Nakladom „hrvatske knjižare“ G. Grünhuta i dr.

Чини I. свеску „Universalne biblioteke,“ што је издаје поменута књижарница.

591. SKURLA STJEPAN. Svibanj posvećen bl. Djevici Mariji ili razmišljanja o poglavitim otajstvima i izgledima, preko mjeseca svibnja, čemu se nadodaju Misne Molitve, pripava na ispovijest i sveto pričešćenje, i neke druge pobožne zabave; a za tim kita pjesmica (80) na čast bl. Djevice Marije. Uredio ___ ___, kanonik. U Dubrovniku 1883. Naklada i tisak tiskarnice Dragutina Pretnera. На 16-ни XVI и 412 стр.

592. СЛАВА ЦРНОГОРСКА. Српске народне песме о јунацима црногорским и бојевима Црногораца с Турцима. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Новоме Саду. На 12-ни.

593. СЛАВНЕ ЖЕНЕ И ДЕВОЈКЕ у српским народним песмама из свију крајева српских. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Н. Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Новоме Саду. На 12-ни.

594. СЛАВОПОЈ браниоцу народа свог дру Светозару Милетићу, кад је после тешке болести, наново примио уредништво „Заставе" дана 7 (19) септембра 1883. У Новоме Саду. Штампарија А. Пајевића 1883. На 8 ни 14 стр.

— СЛАВУЈ А. А. Види: Новине „Шабачки гласник."

— SMILES S. Види: Despot Ivan.

595. SMIČIKLAS. Poviest Hrvatske. Dio prvi. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1883. Trožkom „Matice Hrvatske."

596. SMREKAR MILAN. Mnenje ob uredjenju seljačkoga posjeda i njegovih pravnih odnošaja. Sa osobitim obzirom na područje bivže hrvatsko-slavonske krajine. Napisao ____ ____, kr. kotarski pristav. U Zagrebu 1883. Tiskom Ign. Granitza. i dr.

597. СМРТ СМАИЛ-АГЕ ЧЕНГИЋА. Народна певанија у две песме. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни.

— СОФОКЛО. Види: Зоре Луко.

598. SPEVEC F. J. Dr. Pravo bliže rodbine glede odsoja nekretnina po staro-germanskom i staro-slaven. pravu. Od ____ ____ ____ ____. Prilog: O jurističkoj naravi zadruge. U Zagrebu. На 8-ни.

599. СПИСАК КЊИГА И МАПА израђених о државном трошку у краљевско-српској државној штампарији, и које се могу купити по означеним ценама у краљевско-српској државној штампарији у Београду и у свима државним књижарама у Србији. У Београду, издање и штампа краљ.-српске државне штампарије 1883. На 12-ни 26 стр.

600. СПОМЕНИЦА српског академиског друштва „Зоре“ у Бечу о стогодишњици прве књиге Доситија Обрадовића 14 јануара 1883 год. У Сомбору 1882. Штампарија Ф. Битермана. На 8-ни.

601. СРЕДОЈЕВИЋ МЛАДЕН. Немачки буквар за српске основне школе. Саставио ____ ____. Друго издање с речником. Панчево 1883. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 72 стр.

602. СРПСКА ЧИТАНКА за ниже гимназије и реалке краљевине Србије. Књига прва. Треће издање. Исправљено по примедбама одобреним у Главном Просветном Савету. У Београду, штампа и издање краљевско-српске државне штампарије 1883. На 8-ни III и 363 стр.

603. СРПСКЕ НАРОДНЕ БОЖИЋНЕ и друге побожне песме. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Новоме Саду. На 12-ни 64 стр.

604. СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ о свецима. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни.

605. СРПСКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ са сликама I. Иво Сенковић и Ага од Рибника. Са седам слика од професора Тителбаха. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 23 стр.

606. СРЦЕ човечије храм божији или радионица сотоне. Представљено у 10 слика. Издано у Бечу 1883. На 12-ни.

То исто и латиницом.

— СРПСКИ АРХИВ ЗА ЦЕЛОКУПНО ЛЕКАРСТВО. Издаје српско лекарско друштво у Београду. Одељак други. Књига XV. Види: Ђорђевић Владан др.

607. СТАЊЕ београдског певачког друштва за год. 1882, изнесено на главној скупштини држаној 9 јануара 1882 године у Београду. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 50 стр. и 1 л.

608. СТАРИНА НОВАК у народним песмама. Са сликом његовом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Новоме Саду. На 12-ни 46 стр.

— STARI PISCI HRVATSKI. Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Knjiga XIII. Djela Gjona Gjora Palmotića.

609. STARINE. Na sviet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga XV. U Zagrebu 1883. U knjižari Lavoslava Hartmana na prodaju. Dionička tiskara u Zagrebu. На вел. 8-ни 1 лист 240 страна.

Садржина: 1. Poslanice dubrovačke na mletačku republiku. — Priobćio S. Ljubić. 2. Izveštaji Splećanina Mate Karamana o Rusiji. — Priobćio Pierling. 3. Nekoliko priloga za poviest urote Petra Zrinskoga i Franje Frankopana — Priobćio Radoslav Lopašić. 4. Prilozi za poviest starih plemićkih porodica senjskih — priobćio prof. Mile Magdić. 5. Nekoliko južnih Sloviena zapisanih od 1520 do 1478 godine u bratovštinu sv. Duha u Rimu. — Priobćio Ivan Črnčić. 6. Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za godinu 1526—1533. Uredio dr. Fr. Rački.

610. СТАТУТ српског археолошког друштва. (У Београду, штампано у краљ.-срп. државној штампарији 1883.) На 16-ни 10 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

611. СТАТУТИ народно либералне странке. У Београду 1883. На 12-ни.

612. СТЕНОГРАФСКЕ БЕЛЕШКЕ ванредне Народне скупштине држане у 1883 години из посланика за периоду скупштинску 1883, 1884 и 1885 годину. У Београду, у краљев.-српској државвој штампарији 1883. На 8-ни 35 стр.

613. СТЕПАНОВИЋ МИЛУТИН. Регистар свију закона, указа, расписа, објашњења и т. д., која су штампана у војним зборницима и службеним војним листовима од 1858 па до 1882 године закључно, а имају трајне или историјске важности за војску. Израдио ____ ____. рачуноиспитач војног министарства. Издање министарства војног опште војног одељења. У Београду, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 161 стр.

— STEPINAC. Види: Новине „Glasnik sv. Josipa."

614. STOŽIR IVAN. Fizika za niže razrede srednjih škola. Napisao Antun Wassmuth. Hrvatsko izdanje po drugom njemačkom priredio ____ ____. Sa 182 slike. U Zagrebu 1883. Naklada sveučilišne knjižare Franje Župana. (Albrecht i Fiedler). Tisak C. Albrechta u Zagrebu. На 8-ни 195 стр.

HRVATSKA BIBLIOTEKA ZA MLADEŽ. Izlazi u Zagrebu. Izdaje akademijska knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Sveska I. Види: Hajdinjak Andrija.

— HRVATSKA BIBLIOTEKA. Izlazi u Zagrebu. Izdaje akademijska knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch).

Свеска X. Види: Galac Dj.
Свеска XI. Види: Trnski Ivan.
Свеска XII. Види: Trnski Ivan.
Свеска XIII. Види: B. B.
Свеска XIV. Види: Gruber Gjuro.
Свеска XV. Види: Draženović Josip.
Свеска XVI. Види: Gruber Gjuro.

615. СТОЈАНОВИЋ ДУШАН („Ага Јевтић"). О филоксери вастатрикс или пустошици винове лозе. По страним изворима написао ____ ____. Београд, у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 43 стр.

616. СТОЈАНОВИЋ Љ. Српски родослови и летописи. Уредио их ____ ____. На по се штампано из „Гласника српског ученог друштва" књиге LIII. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 1 л. XVI стр. 1 л. и 160 стр.

617. СТОЈАНОВИЋ МАРКО. Шта може да буде у суду? Случаји из суда. Из акта ____ ____, адвоката. I. У Београду, штампарија напредне странке 1883. На 12-ни VIII и 115 стр.

— СТОЈИЉКОВИЋ К. ДРАГОЉУБ. Види: Новине. „Новине београдске општине“.

618. SUK FELIKS Dr. Katolička apologetika za više razrede srednjih učilišta. Napisao ____ ____ ____, profesor bogoslovja. Odobrila nadbiskupska duhovna oblast u Zagrebu. U Zagrebu 1883. Tiskom i nakladom kr. hrv. slav. dalm. zemaljske vlade. Tiskara „Narodnih Novina“. На 8-ни VI. и 163 стр.

619. SUNDEČIĆ J. Angjelija Kosorića. Istiniti dogadjaj iz početka našega vjeka po kazivanju narodnom. Pripovjetka ____ ____. Prihod namjenjen je bolničkoj zakladi za siromašne slušatelje hrvatskoga sveučilišta. U Zagrebu 1883. Akademijska knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Tisak Dioničke tiskare u Zagrebu.

Ово је прештампано из „Vienca за 1883.“

620. SUNDEČIĆ J. Ljubav i cvijeće. Pjesme ____ ____ U Dubrovniku 1883. Nakladom knjižarnice Dragutina Pretnera. Tiskarnica D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни 184 стр.

621. ТАРИФА о наплати таксе при контролисању и жигосању мерила. (У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 4 стране.

Нема нарочитог насловног листа.

622. ТЕСТАМЕНТИ народних добротвора Јована и Марије Трандафил. У Новоме Саду, штампарија А. Пајевића 1883. На 8-ни 29 стр. и 1 л.

623. ТИРИЋ Б. Скочи девојка. Приоветке и села. Од ____ ____. У Нишу, штампано у штам. Косте Чендеша 1883. На 16-ни 96 стр. и 1 л.

— ТИТЕЛБАХ ВЛАД. Види: Новине „Сриче".

— ТИТЕЛБАХ ВЛАД. Види: Српске народне песме.

— ТОДОРОВИЋ ПАЈА. Види: Новине „Тежак".

— ТОДОРОВИЋ ПЕРА. Види: Новине „Самоуправа".

624. TOMIĆ A. Kolibar A. Pripoviest Kraszewskog. Preveo ____ ____. U Zagrebu 1883. Troškom „Matice Hrvatske".

625. TOMIĆ J. E. Komedije ____ ____ ____ („Novi red" i „Gospodin tutor"). U Zagrebu 1883. Troškom „Matice Hrvatske".

626. TOMŠIĆ LJUDEVIT. Izabrane pripovijesti hrvatskoj mladeži ____ ____. Svezak I. Sa slikami. U Zagrebu 1883. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. Tisak C. Albrechta. На 8-ни 93 стр.

— Sveska II. На 8-ни.

627. TORDINAC N. Hrvatske narodne pjesme i pripovjetke iz Bosne. Skupio ____ ____. Naklada i tisak Ern. Janičeka, najamnika tiskare katoličkog dionič. tiskovnog društva u Vukovaru 1883. На 8-ни 60 страна.

628. ТРГОВАЧКИ УГОВОР између Србије и Немачке закључен $\frac{\text{25 децембра 1883.}}{\text{6 јануара 1884.}}$ У Београду, штампано у краљевско-српској државној штампарији 1883. На 4-ни 35 стр. и 1 л.

Српски и немачки текст.

629. ТРИ ПРОПОВЕДИ Самуила Пантелића, архимандрита Хоповског. Штампарија А. Пајевића. На 8-ни 41 стр.

630. TRNSKI IVAN. Otelo. Tragedija u pet čina Wiliama Shakespearea. Preveo ____ ____. Sa 8 slika od E. Pipotya. U Zagrebu 1883. Naklađa akademijske knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 16-ни.

Чини I. свопић „Hrvatske biblioteke" што је издаје поменута књижарница.

631. TRSTENJAK DAVORIN. Školski vrt u selu. Udesio ____ ____, ravnatelj više devojačke učione u Karlovcu i pravi član hrv. pedagog. književ. sbora u Zagrebu. Sa 119 slika. U Zagrebu 1883. Naklada hrvatskog pedagogijskoga sbora. На 8-ни 193 стр.

Чини XII књигу „Knjižnice za učitelje" што издаје hrv pedag. knj. sbor u Zagrebu.

— ТУРГЕЊЕВ ИВАН. Види: Данин Милан.

— TURGENJEV IVAN. Види: Lovrenčević M.

— ТУРГЕЊЕВ С. ИВАН. Види: Арсенијевић Влад.

632. ТУРОМАН ЈОВАН. Синтактички задаци. Према својој латинској синтакси написао ____ . Друго издање. Први део. Наука о падежима. Београд, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1883. На 8-ни 1 л. 244 стр.

633. ТУРОМАН ЈОВАН. Синтактички задаци. Према својој латинској синтакси написао ____ ____. Друго издање. Трећи део. Београд, издање и штампа краљ.-српске државне штампарије 1883. На 8-ни IV стр. 2 л. 400 стр.

— ЂУРЧИЋ СТЕВАН. Види: Новине „Српске Новине.“

634. УБАВКИЋ С. МИЛАН. Историја Срба. Од ____ ____ ____. Књига прва. Од најстаријега времена па до смрти цара Уроша V Немањића године 1371. У Београду, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни VIII и 298 стр.

635. УГОВОР о пријатељству, трговини и пловидби између Србије и Француске. (у Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 16 стр.

Српски и француски текст.

Нема нарочитог насловног листа.

636. УДАРАЦ ОМЕР ПАШИН на Црну Гору 1852—1853 у српским народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „св. Саве“ у Новоме Саду. Нови Сад 1883. Штампарија А. Фукса. На 12-ни 144 стр.

— UNIVERZALNA BIBLIOTEKA. Izlazi u Zagrebu. Izdaje hrvatska knjižara G. Grünhuta i druga.

Свеска I. Види: Matić E.
Свеска II. Види: Kokotović N.
Свеска III. Види: Sisolski Jenio.
Свеска IV. Види: Afrić S. Fran.
Свеска V. Види: Karlović Josip.
Свеска VI. Види: Karlović Josip.

637. UPITA za opažanje potresnih pojava. Od odbora za opažanje potresnih pojava stojećega pod okriljem jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Troškom akademije. U Zagrebu. Tiskom dion. tiskare 1883.

638. УПУСТВА царинарницама за извршивање опште царинарске тарифе с обзиром на трговачке уговоре. У Београду. Штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883. На 16-ни 14 стр. и 1 л.

639. УПУТСТВО за надзорнике основних школа. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 6 стр. и 1 л.

Нема нарочитог насловног листа.

640. УПУТСТВО за надзорнике средњих школа. (У Београду, штампано у краљ.-српској државној штампарији 1883). На 4-ни 7 стр.

Нема нарочитог насловног листа.

641 УПУТСТВО како се сеје семе од дуда и о гајењу дудова у опште. Издање угарско-земаљског надзорништва за свиларство у Сексарду. Сомбор 1883. На 8-ни.

642. UREDOVNA ZBIRKA zakonah i propisah o biljegovini i pravnoj pristojbi. Usljed naredbe Grofa Jul. Szapary-a. Izdanje ministarstva finansija. U Zagrebu. 1883. На 8-ни.

643. УСТАНАК српски на Турке. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „Св. Саве“ у Новоме Саду. Нови Сад 1883. Штампарија А. Фукса. На 12-ни 52 стр.

644. УТВРЂИВАЊЕ ДРЖАВА и утврђени логори. Од генерала А. Бријалмона. Са више слика у тексту и две таблице на крају текста. Издање министарства војног. У Београду, у краљ.-српској државној штампарији 1883. На 8-ни 2. листа, 233 стране и 1 лист.

Први део: Утврђивање држава, превео Вајо Кончар поручик.

Други део: Утврђени логори, превео Перо Бојовић, потпоручик.

— FEUILLET OCTAVE. Види: Gruber Gjuro.

645. ФИРМИЛИЈАН. О савременом вероисповедном стању у Србији. Говорио на светосавској слави у Богословији Синђел ____. У Београду, у штампарији код „Св. Саве" 1883. На 8-ни 31 стр.

646. ФИРМИЛИЈАН. Поштујмо вјеру наших отаца. Од Синђела ____. У Београду, у штампарији код „Св. Саве" 1883. На 16-ни.

647. ФОКТ ТЕОД. КАРЛО. Естера Шољмоши или девојка из Тиса-Еслара. Роман од ____. Превод с немачког I Свеска. Издање Ђуре Трифуновића. Београд 1883. Штампарија „Београдског Дневника" (Корнел. Јовановића) Обилићев венац. На 8-ни 32 стране.

Није више ни изашло.

— FOLNEGOVIĆ FRAN. Види: Pjesme Andrije Palmovića.

— ФОРСТЕР М. Види: Почетнице природних наука.

— ФОХОВИЦ Х. А. Види: Матић М. А.

— ФРИКЕ ВИЛХЕЛМ ФРИДРИХ. Види: Јорговић Александар.

648. FRKOVIĆ NIKOLA. Iskrice svjetske književnosti. Od ____. Snopić drugi. Varaždin 1883 Na 16-ni.

649. HAJDINJAK ANDRIJA. Pomorčice. Pripovjesti staroga pomorca. Sa 4 slike. Za hrvatsku mladež priredio ____. U Zagrebu 1883. Naklada akade-

mijske knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). На 8-ни 64 стр.

Чини I број „Hrvatske biblioteke za mladež," што је издаје поменута књижарница.

650. HARAMBAŠIĆ AUGUST. Ruzmarinke. Spjevao ____ ____. Drugo isdanje. Zagreb 1883. Naklada knjižare Gavre Grünhuta. Tiskom Milana Kedrića na Sušaku.

651. HARAMBAŠIĆ AUGUST. Slobodarke. Spjevao ____ ____. Zagreb. Naklada hrvatske knjižare G. Grünhuta 1883. Tiskom C. Albrechta u Zagrebu. На 12-ни 157 стр. и 1 л.

652. HARAMBAŠIĆ AUGUST. Tri crtice. Od Bret-Harta. Preveo ____ ____. Sušak. Tisak Milana Kedrića 1883. На 8-ни 51 стр.

Чини IV. књигу „Knjižnice za zabavu."

— HAUFF VILIM. Види: Galac Gj.

— ХАЏИЋ А. Види: Летопис Матице Српске.

— ХЕРЦОГ Х. Види: Красић Владимир.

653. HINKOVIĆ. „Kazneni zakoni" od 27 svibnja 1852. Sa naknadnimi, pojedinih ustanovah tičućimi se zakoni i naredbami. Odgovornost bana i odjelnih predstojnika kralj. zemaljske vlade. Prekršaji doznačeni uredovanju političkih oblasti i postupak glede istih. Uvjetni dopust kaznenikah. Unutarnja naredba kralj. zemaljcke kaznione u Lepoglavi. Uredio dr. ____ ____ U Zagrebu 1883. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. Tisak. C. Albrechta. На 12-ни 413 страна.

654. HOIĆ IVAN. Zemljopis za više djevojačke škole. Prvi stupanj. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1883. Troš-

kom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade. Tiskara „Narodnih Novinah“. На 8-ни IV и 75 страна.

655. HOIĆ IVAN. Slike iz obće povjesti. Za više djevojačke škole. Prvi stupanj. Napisao ____ ____. U Zagrebu 1883. Troškom i nakladom kr. krv. slav. dalm. zemalj. vlade. Tiskara „Narodnih Novinah“. На 8-ни 1. л. 64 стр.

— HOMER. Види: Maretić T.

— ХОФМАН Ф. Види: Остојић Тихомир.

656. ХОФМАН ФРАЊА. Добри другови. Приповетка за децу. Немачки написао ____ ____. Са четири слике. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 79 стр.

657. HRANA NEBESKA u pobožnih molitvah, litanijah i popevkah s pridodatkom ljubljenoga nagovaranja. Za bogoljubnost svakomu svešteniku sasvim potrebnu. Na svietlo izdana u Zagrebu 1883. Troškom M. Bartola u Zagrebu. На 8-ни 344 стр.

658. ХРОМИ ДАБА. Лесажов роман. Превод с француског. Панчево 1883. Наклада књижаре Браће Јовановића. Штампарија Браће Јовановића у Панчеву. На 12-ни 304 стр.

659. ЦАР ДУШАН у народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Новом Саду. На 12-ни 48 стр.

660. ЦАРЕВИ И КРАЉЕВИ у српским народним песмама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића у Но-

воме Саду 1833. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 48 стр.

661. CARIĆ JURAJ. Nješto o mjesečnih distancah. Nautičko-astronomska rasprava. Napisao ___ ___ (Preštampano iz „Programa kralj. nautičke škole u Bakru.) U Zagrebu 1883. Tiskara „Narodnih Novina". На 8-ни 47 стр.

662. ЦАР Ј. МАРКО. Госпођа са камелијама (La Dame aux Camélias). Од Александра Дима Син. Превео с француског ___ ___ ___. У Дубровнику 1883. Накладе књижаре Драгутина Претнера. Штампарија Д. Претнера у Дубровнику. На 8-ни XI. и 234 стр.

Ово је прештампано из „Slovinca" за 1883 год.

663. CAR J. MARKO. Za kišljive dnevi. Književni pokušaji ___ ___ ___. U Dubrovniku 1883. Naklada knjižarnice Dragutina Pretnera. Tiskara D. Pretnera u Dubrovniku. На 8-ни XI. и 234 стр.

Чини XIV књигу „Narodne biblioteke", што је издаје поменута књижарница.

664. CAR LAZAR Dr. Sauropsidi ili teorija postanka ptica od gmazova. Napisao ___ ___ ___. (Preštampano iz LXVI knjige Rada jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti). U Zagrebu. Tisak Dioničke tiskare 1883. На 8-ни 30 стр.

665. ЦАР ЛАЗАР у српским народним песмама. Са насловном сликом. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „св. Саве" у Новоме Саду 1883. Штам. А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни 62 стр. и 1 л.

— ЦЕНИЋ МИТА. Види: Новине „Истина".

— ЦИЦЕРОН. Види: Јовановић Милан

666. ЦРКВЕНО-ХИЈЕРАРХИСКО ПИТАЊЕ У СРБИЈИ с канонске тачке гледишта. Намењено српском

свештенству и пријатељима цркве. У Београду, парна штампарија задруге штампарских радееника. 1883. На 8-ни 72 стр.

667. ЦРНОГОРСКИ ЈУНАЦИ. Народна певанија у седам песама. Издање српске књижаре Браће М. Поповића код „св. Саве" у Новоме Саду 1883. Штампарија А. Фукса у Н. Саду. На 12-ни.

668. ЧИТАНКА за други разред основне школе краљевине Србије. Ново нарочито поправљено издање. У Београду, издање и штампа краљ.-српске државне штампарије 1883. На 16-ни VII и 147 стр.

669. ЧИТАНКА за трећи разред основне школе. Ново нарочито поправљено издање. У Београду, издање и штампа краљевско-српске државне штампарије 1883. На 16-ни 180 стр.

670. ЧОКИЋ СИМЕОНОВИЋ ЈОВАН. Успомена преноса остатака бранкових на Стражилово 10 (22) јула 1883. Спев ——— ———. Парна штампарија Николе Димитријевића у Новоме Саду 1883. На 4-ни 2 л.

671. ČUDNOVATA PUTOVANJA i doživljaji baruna Münhausena po kopnu i po moru kako ih sam u prijateljskom krugu pripovjeda. Sveska I. U Bakru 1883. Tisak i naklada Rudolfa Desselbrunera. На 8-ни 40 ст.

— Свеска II. На 8-ни 41—78 стр.

— Свеска III. На 8-ни 79—116 стр.

672. Š. D. Pesme narodne, potskočice, svatovske i bačke koje se najradije pevaju. Skupio ——— ———. Izdanje srpske knjižare Braće M. Popovića u Novome Sadu. 1883. На 16-ни 32 стр.

SHAKESPEARE WILLIAM. Види: Truski Ivan.

673. ШАПЧАНИН П. МИЛОРАД. Жубори и вихори.

Песме ___ ___ ___. У Београду, краљевско-срп. државна штампарија 1883. На 12-ни 2. л. IV и 288 страна.

ШАПЧАНИН П. МИЛДРАД. Невеста Љутице Богдана. Спев ___ ___ ___. Друго издање у Београду, краљевска-српска државна штампарија 1883. На 12-ни 59 стр.

675. ШАРЕН СВЕТ за децу. С бојадисаним сликама. Наклада књижаре Браће Јовановића. У Панчеву. На 12-ни.

— ŠAH IVAN. Види: Novovjeki izumi.

676. ШЕМАТИЗАМ православне епархије Боко-которске, Дубровачке и Спичанске за год. 1883. У Задру 1883. Печатња Ивана Водицке. На 8-ни.

677. ШЕМАТИЗАМ православне митрополије и архидијецезе дабро-босанске за год. 1883. На 8-ни 67 стр.

— ŠIMIĆ ALEKSANDAR. Види: Новине „Katolički List."

— ŠIMIĆ NIKOLA. Види: Календар „Narodni koledar.

— ŠIMIĆ NIKOLA. Види: Новине „Gospodarski poučnik."

678. ШЕМАТИЗАМ православне српске дијецезе горњо-карловачке 1883. Панчево 1883. Штампарија Браће Јовановића. На 8-ни 101 стр. и 1.

679. ŠENOA AUGUST. Kletva. Historijski roman od ___ ___. U Zagrebu 1883. Nakladom knjižare Mučnjaka i Senftlebena. Tisak „Narodnih Novina". На вел. 16-ни 915 стр.

Овај роман по смрти Августа Шеное наставио је и довршио Ј. Е. Томић.

— ŠIMUNIĆ ANTUN. Види: Новине „Pravo".

680. ŠIROLA IVAN. Misli ob uzgoju djece. Franceski napisao Mihailo Montaigne. Hrvatski preveo ____ ____, grad. učitelj i pravi član hrv. pedag. knjiž. sbora u Zagrebu. U Bakru. Tiskom Rudolfa Desselbrunera 1883. На 8-ни VI стр. 1 л. и 108 стр.

681. ŠIROLA IVAN. Nauk ob izgoju umnom. Engleski napisao Herbert Spenser. Preveo ____ ____, grad. učitelj i pravi član hrv. pedagogijsko-knjivženog sbora u Zagrebu. Zagreb 1883. Nakladom hrv. pedag. knjiž. sbora. На 8-ни VIII и 305 стр.

682. ŠIROLA IVAN. Sgode Gil Blaza Santilanskoga, Franceski napisao R. A. Lesage. Preveo ____ ____ ____. Knjiga III. Svezak III. Sužak. Tisak i naklada Milana Kedrića 1883. На 8-ни 207—257 стр.

— Knjiga III. Svezak IV. На 8-ни 258—288 стр.

683. ШКОЛСКИ ЗАКОН за ученике гимназија и реалака. У Београду, у краљ. српској државној штампарији 1883. На 8-ни.

684. ШТА ДЕЦА ВОЛЕ. С великим бојадисаним слик. Наклада књижаре Браће Јовановића у Панчеву. На 8-ни.

685. ШТАТУТИ привилеговане Народне Банке краљевине Србије. Београд, краљевско-српска државна штампарија 1883. На 8-ни 27 стр. и 2 л.

686. ŠULEK BOGOSLAV Dr. Hrvatski ustav ili konstitucija godine 1882. Razložio ____ ____ ____. U Zagrebu. Tiskom Dioničke tiskare 1883. На 8-ни 318 стр. и 1 л.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ОДБОРИ.

I. За науке природне и математичке.

I. састанак, 2 марта 1884.

Били су: г.г. Љ. Клерић, Јосиф Пецић, К. Црногорац, С. Лозанић, П. Живковић, К. Алковић и М. П. Леко.

Бр. 1.

Г. Љ. Клерић јавља, да је примио један рад од г Ђорђа П. Рокићћа из Прага: „Интегрирање биномских диференцијала“.

Одбор је решио, да се умоле г. Д. Нешић и г. Пера Живковић да прегледају овај писмено саопштени рад.

Бр. 2.

Г. Љ. Клерић саопштава своју студију: „О Поансоновој централној осовини системе сила у простору“.

Одбор је саслушао ово интересантно предавање г. Клерића и решио, да се прими за Гласник.

Бр. 3.

Г. Сима Лозанић саопштава свој рад „О хлорним дериватима дибром-динитро-метана“, и показао је нова једињења која је при томе раду добио.

Одбор је са интересом саслушао г. С. Лозанића и примио исти рад за Гласник.

II. састанак, 15 јуна 1884.

Председник одбора: Љ. Клерић, чланови: К. Алковић, Ј. Пецић, д-р Лаза Стефановић, С. Лозанић, Д. Стојановић.

Бр. 1.

На овом састанку реферисао је г. Алковић о раду г. Пере Живковића *О инволуторној системи тачака код сферног огледала.*" Г. Алковић реферише о истом раду да је оригиналан, за катоптрику важан, конструкције просте, и да се може примити у Гласник ученог друштва, као и то, да чланак заслужује да се добро хонорише и то одсеком. Одбор је овај реферат једногласно примио.

Бр. 2.

Председник подноси рад г. Зделара предавача у Ужицу „*О конструкцији дирке и нормале на ланчаници.*" У овој се седници решило, да се исти рад преда на оцену г. г. Д. Нешићу и П. Живковићу.

Бр. 3.

Г. Лозанић читао је свој рад „*Анализа новог минерала*," који је нађен изнад Авале у живином руднику „Авала". Г. Лозанић је констатовао, да је овај минерал нов и назвао га е „*Авалит*", а то је један особени хромни силикат. У седници је решено, да се рад г. Лозанића прими са захвалношћу, штампа у Гласнику и хонорише одсеком, као оригиналан рад.

II. За науке философске и филолошке.

I. САСТАНАК, 25 ФЕБРУАРА 1884.

Били су: председник Јован Ђорђевић, пословођа В. Вакић, чланови: А. Васиљевић, Ђ. Малетић, Ј. Бошковић, д-р Ј. Туроман, Љ. Ковачевић, М. Бан, М. П. Шапчанин, Н. Ружичић, С. Сретеновић и Г. Витковић.

Бр. 1.

Д-р Јован Туроман подноси своју беседу, коју је говорио о светосавској прослави у великој школи: „О класичној настави у нашим гимназијама", да се штампа у Гласнику.

Одлучено, да се та беседа штампа у Гласнику.

Бр. 2.

Љуб. Стојановић, суплент, поднео је за Гласник један *српско-словенски зборник 18 века.*

По што је секретар Ј. Бошковић саопштио у кратко садржину тога зборника, одлучено би: да се тај зборник преда на преглед Ј. Бошковићу и Љ. Ковачевићу.

Бр. 3.

Ј. Бошковић саопштава одлуку овога одбора од 30 декембра 1869 *О народним песмама од Б. Петрановића*, који тражи да му се исплати потпуно она сума, која му је одређена за те песме. (Гледај записник у Гласнику 27, стр. XVII.)

По што нема о том рачуна, а нема ни пословнога протокола из кога би се могло видети, колико Петрановић има још да прими,

Одлучено би: 1° да се пита Петрановић: да ли је пристао на понуду ученога друштва у погледу откупа народних песама и да није међу тим он сам штампао што из те збирке; 2° да се питају пређашњи секретари ученога друштва, колико је до сад плаћено Петрановићу.

Бр. 4.

Председник износи *рукописе Вука Врчевића*, које син Вуков, Стево, општински тајник у Котору, нуди српском ученом друштву на откуп.

По што су прочитане раније одлуке одбора о Врчевићевим делима, одбор је одлучио: да се дела Врчевића даду на оцену и то: арх. Н. Дучићу и Љ. Ковачевићу историјска дела, а М. Бану и Св. Вуловићу поетска (литерарна) дела. (Гледај записник у Гласнику 35, стр. 315 и у Гласнику 44, стр. 418 и 419).

Бр. 5.

Јован Бошковић подноси предлог, да одбор одлучи ово: 1° Српско учено друштво почиње ове године издавати „*Сва књижевна дела Ђ. Даничића*; — 2° Прва и друга књига донеће „Омање списе и издања“ његова. За тим ће доћи „Рјечник из књижевних старина српских“, „Облици српског је-

зика", „Српска синтакса" и т. д.; 3° Редакција тога академијског издања поверава се тим и тим лицима, уз пристојну награду.

Уједно напомиње, да је Даничић у почетку 1882 уступио био право њему и државној штампарији, да издаду скупљене омање списе његове, и да је управа ученог друштва прошле године у начелу решила, да се полако критички издаду сва књижевна дела Даничићева.

Одбор је усвојио предлог Ј. Бошковића с тим додатком, да се друштво за новчана средства обрати министарству просвете и црквених послова, да и оно потпомогне ово издање, чим било. Јован Бошковић и Љуб. Ковачевић одређени су, да спреме за штампу „Омање списе и издања" у две књиге, од којих би прва изашла ове године.

II састанак, 14 маја 1884.

Председник Ј. Ђорђевић, чланови: А. Васиљевић, В. Бакић, Ђ. Малетић, Ј. Авакумовић, д-р Ј. Туроман, Љ. Ковачевић, М. Ђ. Милићевић, П. Срећковић, С. Сретеновић, Св. Вуловић, Г. Витковић, Ј. Бошковић.

Бр. 1.

Ј. Ђорђевић и Ђ. Малетић реферују о делу А. Тапавице „Слога Срба и Хрвата" и предлажу, да се оно не штампа у Гласнику.

Одбор одлучује: да се поменуто дело врати писцу.

Бр. 2.

Ј. Бошковић подноси извештај о „Српској библиографији за годину 1883," од Драг. Посниковића.

Одбор одлучује: да се поменута библиографија штампа у Гласнику.

Бр. 3.

Председник саопштава, да је Иван Живковић Шупук-Пашкин поднео ученом друштву своје дело „Љубавна вјера", да се штампа у Гласнику.

По што учено друштво не прима песме за свој орган, то одбор одлучује: да се дело врати писцу.

Бр. 4.

Ј. Бошковић чита расправу Рад. П. Јовановића о „Старом српском буквару од 1780, у Новоме Саду“.

Одбор решава: да се та расправа штампа у Гласнику.

Бр. 5.

Ј. Бошковић и Љ. Ковачевић подносе извештај о Српско-словенском Зборнику 18 века од Љ. Стојановића, и предлажу да се штампа у Гласнику.

Одбор усваја предлог референата.

Бр. 6.

Љ. Ковачевић подноси „Службу преноса костију св. Саве из Трнова у Милешеву“, и чита нека места из ње.

Одбор одлучује: да се и то штампа у Гласнику.

Бр. 7.

Председник износи рад Михаила Шљивића, „Друга филипика Цицеронова“, увод и превод.

По што учено друштво за сад не прима књижевне послове овакве врсте, док не прораде одбори за ширење науке и књижевности у народ, то одбор одлучује: да се дело врати писцу.

Бр. 8.

Председник саопштава, да је Никола Јовановић „Американац“ пријавио своју расправу „Самораст у светлости науке и историје“, са жељом, да је он сам прочита у одбору.

Одбор је већином гласова решио: да писац, по што није члан друштва, не може читати своје дело у одбору, него да се оно даде А. Васиљевићу и В. Бакићу да поднесу извештај о њему.

Тим је састанак завршен.

III састанак, 4 јула 1884.

Председник Јован Ђорђевић, чланови: А. Васиљевић, М. Ђ. Милићевић, протосинђел Никанор, Љ. Ковачевић, Милорад П. Шапчанин. Г. Витковић, д-р Туроман, Ј. Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и после исправке потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Члан А. Васиљевић, чита своје примедбе на спис „*Самораст*,“ завршујући свој извештај овим речима: „Но и при свем овом што сам казао, по што је само питање, које писац расправља и сувише тешко, и што неће бити штете, ако не буде користи, да се чине покушаји у решавању и таких тешких питања: то нисам противан, да се ова расправа штампа, ако одбор на то пристане, и ако писац буде водио рачуна бар о неким примедбама, као што је обећао“. У противном случају, додаје усмено, да се штампа и његов реферат. Узима се на знање, и да се саслуша и други референат, д-р Војислав Бакић, који није дошао на састанак, спречен болешћу.

IV састанак, 14 јула 1884.

Били су: председник Ј. Ђорђевић, чланови: А. Васиљевић, В. Бакић, Ђ. Милетић, Ј. Авакумовић, Ј. Бошковић, Ј. Туроман, Љ. Ковачевић, М. Ђ. Милићевић, протосинђел Никанор, П. Срећковић, Св Вуловић, Г. Витковић, Настас Петровић.

Бр. 1.

Прочитан је записник III састанка и примљен без измене.

Бр. 2.

В. Бакић реферује усмено о делу Николе Јовановића „*Самораст у светлости науке и историје*“.

По том је, на захтев више чланова, прочитано поднесено дело и, по што су референти и други чланови учинили неке примедбе у погледу садржине, стила и језика, одбор је одлучио: да се поменуто дело, овако какво је, не може примити у Гласник; него да се сачека, док писац изради и други део, па онда да се о целом делу донесе коначна одлука.

III За науке историјске и државне.

I САСТАНАК, 5 МАРТА 1884.

Председник П. Срећковић, чланови: д-р Ст. Вељковић, Вл. Јовановић, Г. Витковић, д-р М. Вујић, Богољуб Јовановић, А. Васиљевић, Ст. Бошковић, Дим. Ђурић, Милован Спасић, архим. Дучић, д-р Н. Крстић, Јован Ристић, Гл. Гершић, Ј. Бошковић.

Бр. 1.

Председник чита: Наставак бележака из путовања по Старој Србији, од Јастребова. Писац не тражи награде, него само један отисак свога чланка.

Прима се за Гласник са захвалношћу од стране овога одбора, а и управу замолити, да му нарочито захвали у име друштва, и да му се пошље један отисак по његовој жељи.

Бр. 2.

Председник чита две свештене радње „Чин братотворенија" т.ј. шта свештеник ради кад се двојица хоће да побрате, са својим уводом.

Прима се за Гласник као грађа.

Бр. 3.

Члан Владимир Јовановић чита своју расправу: „Друштвена и међународна борба за опстанак".

После мале дискусије и пишчева објашњавања, прима се за Гласник.

Бр. 4.

Д-р М. Вујић изјављује, да жели бити члан и овога одбора.

Кад промена члана 10-ог уређења добије највишу потврду, уврстиће се у ред чланова овога одбора, а међу тим, нека изволи долазити на састанке као гост.

II састанак, 17 марта 1884.

Били су: председник одбора П. Срећковић, чланови Јов. Ристић Н. Крстић, Ст. Бошковић, Вл. Јовановић, М. Ђ. Милићевић, Гав. Витковић, Настас Петровић, М. Зечевић, Љ. Ковачевић, Б. Јовановић, Мих. Вујић, Дим. Ђурић, секретар друштва Јов. Бошковић.

Бр. 1.

Срећковић чита свој чланак „Витосава и Ефимија."
Прима се за Гласник.

Бр. 2.

Дучић и Срећковић реферују о чланку Ив. Павловића „Књижевни радови архијепископа Данила".
Прима се за Гласник.

Бр. 3.

Прочита се питање од управе друштвене о „Историји српскога народа, од П. Срећковића, најстарији период (600—1159)."

Да се штампа у засебној књизи о друштвеном трошку, према условима од писца понуђеним и од управе примљеним.

III састанак, 26 априла 1884.

Били су: председник П. Срећковић, чланови: Јов. Ристић, Ф. Христић, арх. Дучић, Ст. Бошковић, А. Васиљевић, М. Ђ. Милићевић, Г. Витковић, М. Зечевић, Б. Јовановић, Љ. Ковачевић, Дим Ђурић, и секретар друштвени Јов. Бошковић.

Бр. 1.

Јов. Бошковић прочита реферат Н. Крстића, а свој усмено саопшти о коморанским споменицима од 14 до 18 века, што их је добавио Гаврило Витковић.

Да се штампа као грађа, по што се из црквених протокола изоставе мање важне ствари.

Бр. 2.

Јов. Бошковић подноси „Српске старине из Босне,“ послате из Сарајева од архимандрита Косановића још 1875 године, које се случајно беху изгубиле, па су сад опет нађене.

Дучић и Ковачевић да прегледају овај спис.

Бр. 3.

Богољуб Јовановић подноси своју расправу „Манастирско непокретно имање у Краљевини Србији.“

Прима се за Гласник.

Бр. 4.

П. Срећковић чита свој чланак „Глубочица.“

Прима се за Гласник.

Бр. 5.

П. Срећковић подноси за Гласник и свој чланак „Вукашин је убио Уроша“.

За референте о овом чланку одређује се арх. Дучић и М. Зечевић с тим, да уједно поднесу извештај и о томе, да ли је чланак више критичке или полемичке садржине.

IV састанак, 11 маја 1884.

Председник П. Срећковић, чланови: М. Ђ. Милићевић, архимандрит Дучић, Мита Ракић, Богољуб Јовановић, Љ. Ковачевић, д-р Н. Крстић, Владимир Јакшић, Јов. Бошковић, А. Васиљевић, Владимир Јовановић, Стојан Бошковић.

Бр. 1.

Архимандрит Дучић чита своју расправу „О јепископијама зетској и дабарској“.

По краткој дискусији прима се за Гласник.

V састанак, 26 јуна 1884.

Председник: П. Срећковић, чланови: Вл. Јовановић, Настас Петровић, М. Ђ. Милићевић, Г. Гершић, Богољуб

Јовановић, Ст. Вељковић, М. Зечевић, Јов. Бошковић, Ст. Бошковић.

Бр. 1.

Секретар Бошковић прочита реферат Дучићев о „Расправи о цару Урошу", од П. Срећковића. За тим прочита свој извештај о истом спису М. Зечевић. По што се референти не слажу о томе, да ли је овај спис природе полемичне, то г. Срећковић, по сагласу одборском, предузе читати нека места свог дела. — За тим одлучено би:

Да се прими за Гласник.

IV Одбор за уметност.

I САСТАНАК, 3 АПРИЛА 1884.

Председник Стеван Тодоровић, чланови: А. Андрејевић, М. Валтровић, С. Ивачковић, Ђ. Крстић, Ђ. Миловановић, Д. Милутиновић, секретар друштва Ј. Бошковић.

Бр. 1.

Секретар друштва Јован Бошковић подноси музикалије пок. А. Калауза, које су нађене међу списима пок. М. Миловука, и предлаже, да се штампају у 58 књизи Гласника, у којој ће бити „музикалије".

Усваја се предлог с тим, да музичари г. г. Даворин Јенко и Јосиф Маринковић ове прегледају, за штампу приреде, и при штампању коректуру воде, а г. Јован Бошковић да прегледа песме што се тиче језика.

Бр. 2.

Како је лане у седници од 4 јуна решено, да чланови Михаило Валтровић и Драгутин Милутиновић у име друштва наставе изучавање и снимање споменика старе српске уметности, а које није могло да буде, због обустављене субвенције, —

Одбор решава, да се лањска одлука ове године изврши

Бр. 3.

Тако је решено и за етнографске студије, у седници до 4 јуна пр. г., да г. Владислав Рителбах, а у седници од 17

јуна пр. г., да члан Ђорђе Миловановић по Србији путују и своје радове наставе, које такођер оста неизвршено.

Одбор решава, да се и ове лањске одлуке ове године изврше.

Бр. 4.

Председник Стеван Тодоровић поведе реч о томе, да би добро било, да се у смислу статута друштвеног држе „изложбе уметничких радова“, у Београду.

Одбор решава начелно, да се држе изложбе уметничких радова у Београду и то „српске“ сваке године, а „српске и словенске“ сваке треће године. Прва изложба да буде о Ускрсу 1885. Уједно решава, да се према томе изради формални предлог, па да се одбору у своје време поднесе, а овај посао да се повери г. председнику.

Бр. 5.

Умољава се г. М. Валтровић, да напише некролог пок. Катарини Ивановићевој, члану српског ученог друштва.

Г. Валтровић се прима да то изврши.

II састанак, 16 маја 1884.

Председник Стеван Тодоровић, чланови: А. Бугарски, М. Валтровић, J. Маринковић, Ђ. Миловановић, Св. Ивачковић, секретар друштва Јован Бошковић.

Бр. 1.

Секретар друштва, J. Бошковић, подноси писмену молбу г. Николе Арсеновића, у којој моли, да одбор уметнички проучи и оцени његову изложену збирку етнографских снимака, коју је рад да поднесе држави на откуп, као допуну уз ону збирку снимака, која се већ налази у овдашњем народном музеју.

Цео одбор био је на лицу места, прегледао збирку и нашао, да се не може цела примити, по што ту има израда врло неједнаке вредности и дупликата од прве серије, него да би ваљало одабрати из целе збирке само онај број, који је заиста за препоруку.

То да учине умољавају се г.г. М. Валтровић, Ђ. Миловановић и Св. Ивачковић.

Уједно ће им бити и то задатак, да даду своју оцену и о новчаној вредности онога, што би препоручили.

Бр. 2.

Одлучено би, да у 58 књигу Гласника уђу саме музикалије. За уредништво те књиге бирају се г.г. Д. Јенко, Ј, Маринковић и Ј. Бошковић.

III састанак, 2 јуна 1884.

Председник: Ст. Тодоровић, чланови: М. Валтровић, Ђ. Крстић, Д. Милутиновић, Ђ. Миловановић, Св. Ивачковић и секретар друштва Ј. Бошковић.

Бр. 1.

На молбу г. Н. Арсеновића, да српско учено друштво прегледа и оцени допуну (наставак и свршетак) његове *Збирке слика народнога ношива* у Срба и осталих јужних Словена, као оно месеца септембра 1875, управа ученог друштва позвала је уметнички одбор, да он то учини, као стручан за таке послове. — Уметнички одбор, отишав у скупу на изложбу г. Арсеновића, изабрао је на то тројицу својих чланова, који ће те снимке потанко прегледати, као повереници његови, па одбор о исходу известити. Изасланици одбора г.г. Валтровић, Ђ. Миловановић и Св. Ивачковић прегледавши све, одабрали су 45 листова орнамената и 6 листова етнографских акварела из збирке г. Николе Арсеновића, па предлажу одбору, *да изјави као стручно мишљење, да би се ти одвојени цртежи могли откупити за народни музеј.* — Уједно предлажу, да се оних *45 слика* могу откупити за *90 дуката*, а напред поменутих *шест акварела за 30 д. ц.* с тим да г. Никола Арсеновић нема права на умножавање речених слика.

Одлука. Одбор једногласно усваја оба предлога својих изасланика.

Бр. 2.

Нарочити одбор јавља, да су спремљени музични списи за штампу, који ће изаћи у 58 књизи Гласника.

Узима се на знање.

Бр 3.

Господа Миловановић и Тителбах подносе планове за етнографско снимање.

Планови се усвајају и да се поднесу управи, а цифра помоћи за путовање предлаже се свакоме по 720 дин.

УПРАВА.

I састанак, 4 фебруара 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић, секретар.

Бр. 1.

Према 24 члану уређења изабран би за заменика председнику г. П. Срећковић, једногласно.

Бр. 2.

Председник јавља, да је извршена одлука скупа овогодишњега под бројем 5, одмах 30 јануара, и да је на то дошао одговор г. министра просвете од 31 јануара ПБр. 872, којим извештава управу, да је писао г. министру финанције „да се српском ученом друштву обустављена помоћ одмах изда и у напредак ово издавање субвенције продужи"

Према томе, примљен је остатак помоћи за лањску годину, и 3000 динара за ову. Друштво је почело исплаћивати хонораре, канцеларијске и остале трошкове.

Узима се на повољно знање.

Бр. 3.

Писац расправе „Статистични преглед нашега привредног и друштвеног стања" има да прими у име хонорара за свој чланак 4635 динара (33⁵/₈ штампаних табака

по 120 динара), а примио је, по признаницама које се налазе код друштва, 4270 динара. Како пак пређашњи секретар тврди, да му је још нешто издао на име тога хонорара, то одлучено би:

Да се позове пређашњи секретар, да поднесе доказе за то: уредну признаницу или писмо у коме писац признаје, да је на тај рачун заиста примио неку суму новаца, (а не само, у коме тражи заслужени хонорар). Рок нека изволи сам себи одредити, али се моли, нека свакако има на уму, да овај рачун, који његовим узроком није на време регулисан ваља једном пречистити и завршити.

Бр. 4.

Одређују се хонорари: др-у Ј. Панчићу за „Флору кнежевине Бугарске“ по 120 дин. од штамп. табака; — Гл. Гершићу за „Централизација и самоуправа“ по 100 дин; — П. Живковићу за „Графичко представљање вредности“ и „Алгебарски влаци, II“ по 100 дин; — Љ. Клерићу за „О једначини хронографа“ одсеком 300 дин; — А. Кнежевићу за „Систему паралелних сила“ по 100 дин. од табака, а цртежи да се рачуне: једна страна као један лист.

Бр. 5.

Према разгранатом раду друштва и множини послова као и према томе, што се сад издаје државна помоћ и што доходак од продатих књига није незнатан, председник предлаже, да се изврши одлука лањскога скупа, те да се изабере помоћник секретару.

Изабран би за помоћника секретару г. Никола Јовановић „Американац“, са месечном платом од 75 динара, с тим, да се одмах уведе у дужност.

Бр. 6.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило:

Д. Нешић, Алгебарска анализа, књига II. Београд 1883.

Љ. Ковачевић. И опет: Краљ Вукашин није убио царь Уроша. Београд 1884.

А. Хаџић, Позориште. Година IX, бр. 1—20. Нови Сад 1884.

Бугарско књижевно друштво, Периодическо списание VII. Средац 1883.

Министарство нар. просвете, Учебенъ, Вѣстникъ, XI XII. Сред. 1883.

Хрв. археол. друштво, Vjestnik, g. VI. br. 1. Загреб 1884

Матица словенска, Letopis za leto 1882-83 Љубљана 1883.

Иста, Spomenik o šeststoletnici začetka habsburške vlade na Slovenskom. Љубљана 1883.

Академија румунска, Operele principelui Dem. Cantemiru tomu VI и VII. Букреш 1883.

Иста, Memori çi notitii, seria II. tom V, sect. II, четири свеске том VII, sect II, осам свез. Букреш 1884.

Иста, Pravila bisericéska. Букреш 1884.

II састанак, 10 маја 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић J. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јов. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник XX састанка прошле године.

Прочитан и по малој измени усвојен би записник пређашње седнице.

Бр. 2.

Председник извештава, да је извршена одлука овогодишњега скупа под бројем 10, то јест отправљена је г. министру просвете молба, да би изволео израдити највишу потврд овим изменама у статуту друштвеном:

Чл. 8. Да се укине са свим.

Чл. 10. Да се замени овако: „Редовних чланова у сваком одбору не може бити мање од пет.“

Чл. 10. Да се измени као што иде: „За пуноважну одлуку треба да има, од редовних чланова који су у месту:

1 на састанку скупа — најмање *десет* чланова; а

2 на састанцима управе или појединих одбора *бар тројица*."

Узима се на знање.

Бр. 3.

Књижарница Ћермекова и Матића у Земуну тражи да јој се од друштвених издања пошље по 5 комада у комисију, са уобичајеним рабатом и годишњим или полугодишњим намиривањем.

Одобрава се.

Бр. 4.

Госп. Живко Шокорац, писар министарства финанције, тражи допуштење, да може автобиографију пок. А. Николића проучити и из ње прибележити оне радове покојникове, који се односе чисто на пољску привреду.

По што је друштво само наумио, да поменуту биографију удеси за свој орган, то је не може уступити на послугу пре речене употребе.

Бр. 5.

По примљеној позивници: Прослава српске независности и обнове краљевине, 7 марта ове године у Лондону, поздрављена би нарочитим телеграмом од стране управе ученога друштва и појединих чланова.

Узима се на знање.

Бр. 6.

Госп. М. Ј. Ђурић из Мостара нуди се друштву за ископавање старина у својој околини, нарочито римских и српских.

Одлучено, упутити писмо српском археолошком друштву у Београду.

Бр. 7.

Српска певачка и занатлијска задруга у Вуковару моли за књиге друштвене.

Одлучено, да се одбере и пошље што је за њих.

Бр. 8.

Секретар јавља, да је изашла 55 књига Гласника, у штампи су: 56 (грађа) и 57 (расправе).

Узима се на повољно знање.

Бр. 9.

Академија деи Линчеи у Риму јавља за смрт свога председника Квинтина Селе.

Узима се сажаљавајући на знање.

Бр. 10.

Одређују се хонорари: г. Љ. Клерићу, за Теорију централне осовине Поансонове, одсеком 600 динара; — г. С. Лозанићу, за 10 анализа, свака по 20 динара, свега 200 динара; — д-ру Ј. Туроману, за расправу и беседу о класичној настави у нас и на страни, по 120 динара од штампана табака; — г. П. Срећковићу, за његов чланак О побратимству, одсеком 120 динара; — г. Вл. Јовановићу, за Друштвена и међународна борба за опстанак, по 100 динара од штампана табака.

Кад се већало и гласало о списима управних чланова дотични излажаху у другу собу.

Бр. 11.

Члан П. Срећковић, после дугогодишњега труда и рада, написао је и спремио за штампу: „Историју српског народа, књига I, жупанијско време, од 600 до 1159," па предлаже друштву да изда то дело. Књига ће изнети 29 до 30 штампаних табака. Како је овако дело потребно ђацима и професорима средњих и нижих школа, а тако исто и свакоме образованом Србину, могло би се штампати у 3000 комада по 3 динара. Предлаже да се од добивених новаца најпре исплати штампа, а преостатак друштво да подели на двоје: један део да иде на популарисање науке а други писцу, коме још да се даду за поклоне 40 комада књига.

Предлог се усваја у начелу, а рукопис се упућује историјскоме одбору на преглед и оцену.

Бр. 12.

Књиге које је наше друштво са захвалношћу примило:

Университет кијевски, Извѣстія 1883, 11 и 12, — 1884 1.

Словенско добротворно друштво, Извѣстія 1884, 2. Петроград.

О. Чек, Опытъ соціологіи. Женева 1883.

Московски университет, Музей прикладнихъ знаній. 1883.

Исти, Воскресныя объясненія коллекцій политехнич. музея. 1883.

Исти, Труды лабораторіи при зоологич. музеѣ. 1883.

Научна академија у Берлину, Sitzungsberichte 1883. 1. Halbband, mit 4 Tafeln.

Иста, Sitzungsberichte 38 до 53.

Мађарска академија, Mathematische und naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn. (1882-83) Берлин.

Академија деи Линчеи у Риму, Atti, volume VIII, fascicolo 2, 3. — 1883.

Статистика на княжевство България. Ш. Софија 1884.

III састанак, 24 марта 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник прејашње седнице.

Бр. 2.

Одређују се хонорари и то: за чланак Ђ. Поповића „Турске и друге источанске речи у нашем језику,“ као грађа за велики српски речник, по 60 дин. од штампана табака; — за три историјска чланка Ивана Павловића (Три потомка Немањина, Порекло кнеза Лазара и архијепископ Данило) по 80 динара од штампана табака; — за чланак П. Срећковића, Витослава, 150 динара одсеком.

Бр. 3.

Велика реалка у Земуну моли за Гласнике почевши од 26-те књиге.

Да им се пошљу.

Бр. 4.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило.

Хрватско археолошко друштво, Vjestnik бр. 2.

П. Алексѣевъ, Органическая химія. Кијев 1884.

Академија деи Линчеи у Риму, Atti, volume VIII, fascicolo 4, 5, 6.

— Atti parlamentari, Commemorazione del deputato Quintino Sella.

IV састанак, 21 априла 1884

Председник Владимир Јовановић, чланови: П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Господин министар просвете, писмом од 4 априла ПБр 3019, јавља, да је г. Иван Јастребов, руски генерални консул у Призрену, приликом проласка кроз Цариград предао српскоме посланству: *хрисовуљу краља Стевана Дечанског*, од које је копија штампана у Гласнику, а говори о епископији призренској, — да је посланство по удесној прилици пошље српскоме ученом друштву.

Узима се са великом захвалношћу на знање а хрисовуља, кад стигне, да се заведе у списак и чува у збирци друштвених списа.

Бр. 3.

Кијевско природњачко друштво („Общество Естествоиспитателей") жели ступити с нашим друштвом у свезу.

Прима се, и да му се пошљу друштвена издања у размену.

Бр. 4.

Секретар јавља каквих руских књига нема у друштвеној библиотеци, а траже се: 1° Чтенія въ импер. обществѣ

исторіи и древностей россійскихъ, књига 2, 3, 4 од 1881 и све књиге од 1882 и 83. — 2° Славянскій Сборникъ, књига 1 и 3 издање петроградског Словенског добротворног друштва — 3° Сва издања Словенског комитета. — 4° Акта Святѣйшаго Синода, и остала синодска издања. Одлучено, обратити се коме треба у Русију с молбом, да се те књиге пошљу за друштвену библиотеку.

Бр. 5.

Отац Доминик Гојсиловић, управитељ манастира Фојнице у Босни, прочитавши записник управе од 16 јануара ов. год., пише под 14 априла између осталога и ово: „Са највећом радошћу и захвалношћу дознала је ова фрањевачка општина, да су бесплатно дарована овдашњој библиотеци сва велецијењена дјела тога нашег научног Ареопага, а тијем да смо и ми постали удионици умнога рада и духовнога напретка тамошње браће. Усрећени тијем, смјерно и веома топло захваљујемо на обећаном дару. Биће нам света дужност да брижљиво чувамо и према намјени употребљавамо поверено нам књижевно благо, и молићемо се Богу за тако племените добротворе и сав српски народ, као и за срећу и славу српског ученог друштва“. — Уједно јавља, којим путем да се пошљу књиге и прилаже као уздарје дела оца М. В. Батинића, књижничара манастирског.

Узима се на знање, а драгоцено уздарје (Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih 6 vijekova njihova boravka и др.) примљено би с великом хвалом.

Бр. 6.

Госп. Богољуб Петрановић, писмом својим од светлога четвртка ов. год., тражи да му се изда остатак откупне цене за његове три збирке српских народних песама.

Прочита се и одлука одбора за науке философске и филолошке од 25 фебруара ов. г. под бр. 3, па решено би, да се изврши поменута одлука, а у случају повољних одговора, да ће се исплатити и остатак откупне цене, којега тачна цифра ваља тек да се одреди (око 960 динара).

Бр. 7.

Српска академијска дружина „Шумадија“ у Прагу моли, да јој српско учено друштво пошље неколика своја издања.

Одлучено да јој се пошљу Гласници 50 до 55 и II одељка књига 14 и 15.

Бр. 8.

Марко Бацковић, богослов 4-е године, родом из Црне Горе, српски државни питомац, моли да би га српско учено друштво, при повратку у ужу отаџбину његову, изволело обдарити неколиким књигама својега издања, како би наоружан умним производима бујније и јаче могао радити у овоме крају. Уз молбеницу прилаже и препоруку г. ректора богословије.

Одлучено, да му се учини по молби, те одбере за њ неки број књига.

Бр. 9.

Новоизабрани чланови друштва: митрополит Сава (Косановић), маркиз Бат. Х. Друе, М. Дринов, Гавр. Дестунис, К. Грот, Спир. Ламброс, Л. Зоре, витез Јак. Ђудина, М. Ваљавац и Л. Зима, — одзивају се са захвалношћу на послане им дипломе.

Узима се на знање.

Бр. 10.

Одлучено би, да се изврши она одлука друштвеног скупа од 30 јануара ове године, по којој да се, преко г. министра просвете, потражи од законодавне власти још 3000 динара годишње помоћи, (свега дакле 18,283·80 динара), да би друштво по статуту могло развити и одборе за ширење науке и књижевности у народ, који да су потребни и да им је задатак добротворан по народну просвету, о томе не може бити сумње, а нису до сад према статуту изведени само с тога, што није било нарочитих средстава.

Бр. 11.

Српски одбор за прикупљање прилога на споменик Ж. Ж. Русову јавља, да се установио, пријавио власти и издао свој проглас.

Одлучено, јавити за то у Париз извршној комисији Главнога одбора за народни споменик Ж. Ж. Русову.

Бр. 12.

Књиге које је учено друштво са захвалношћу примило:

Я. Головацкій, Географическій словарь западнослав. и югослав. земль. Вильна 1884.

Руско географско друштво, Извѣстія, томъ XIX 1883 выпускъ 5.

Кијевски университет. Извѣстія, бр. 2. 1884.

Словенско добротворно друштво, Извѣстія, бр. 3 Петроград.

Од писца, Djelovanje Franjevaca u Bosni i Hercegovini za prvih 6 vijekova njihova boravka, nacrtao Fra Miho Većeslav Batinić, svezak 1 и 2. Загреб 1881 и 83. — Životopis Fra Augustina Miletića, biskupa Daulijskoga i namjesnika apostolskoga u Bosni i Hercegovini. Загреб 1883.

М. Бан, Jan Hus, tragedija u 5 činova. Дубровник 18:4.

Бугарска министар. просвете, Учебенъ Вѣстникъ, книжка III. Средац 1884.

Матица Српска, Летопис, књига 137. Нови Сад 1884.

А. Хаџић, Позориште, година IX, бр. 21 до 40. Нови Сад.

А. Пајевић, Устанак у Босни, 1875 до 78. Нови Сад 1884.

Н. Димитријевић, О бракоразводним узроцима од д-ра Е. Радића. Нови Сад 1884.

Н. Вукићевић, Огледало хришћанске врлине, састављено из житија светих, 2 издање. Панчево 1884.

Академија деи Линчеи у Риму, Atti, volume VIII, fascicolo 7 и 8.

Ст. Шулцер, Noch einmal über Joseph von Lerchenfeld und dessen botanischen Nachlass von A. Kanitz, mit mycologischen Bemerkungen von St. Schulzer von Müggenburg. Сибињ 1884.

V састанак, 3 маја 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњег састанка.

Бр. 2.

Г. Министар просвете, актом од 21 марта ов. г. ПБр. 2670, шаље наредбу о подворењу, којој свршетак гласи: „Заступник министра просвете и црквених послова наређује, да се и чиновници тога завода управљају по тој наредби, и тачно се ње држе, иначе, ко не послуша, строго ће се се казнити“.

По дужем већању одлучено би одговорити г. министру: да до сад не беше у обичају да и учено друштво као тако-во, иде на подворење, по што оно није никакво државно „надлештво“, већ слободна удружба представника науке и уметности, коју држава само морално и материјално потпомаже и заштићује. Поједини чланови овога друштва ишли су и иду истина на подворење, али као заступници других установа и завода. С тога би најудесније било, да остане тако и у напредак. Међу тим ако виша власт хоће, да од сад на таким државним светковинама и опште-народним празницима буде представљено и земаљско научно друштво, онда управа ученога друштва моли г. министра, да изволи израдити у церемонијалу дворском пристојно место за ово друштво, пристојно, како по задатку тако и по склопу његовом. Учено друштво иде пред великом школом, јер ни у другим земљама није сваки университетски професор уједно и члан научне академије; а по саставу, чланови су му: министри у служби, на расположењу и у пенсији, државни саветници' посланици код страних дворова, чланови касације и професори велике школе, помоћници и начелници министарства, и т. д. (који сви у исто време не могу бити представљени на два места). У том случају најудесније би било, кад би на подворење ишли: свакогодишња управа ученог друштва, или председник са секретаром.

Бр. 3.

Министар просвете, актом од 11 априла ове год. ПБр. 2968, шаље правила о наплаћивању беһарског данка од служитеља друштвених.

Узима се на знање; у осталом друштвени послужитељ плаћа *грађански* (а не беһарски) *данак*, полугодишње, правце општини.

Бр. 4.

Одређује се на путовање: господи М. Валтровићу и Драг. Милутиновићу свакоме по 720 динара (60 дук. ц.), г. Р. Ковачићу 480 дин., за путовање г.г. Ђ. Миловановића и Вл. Тителбаха одлучено би, да уметнички одсек састави план и предложи цифру њихове овогодишње попутнине, с обзиром на стање касе.

Бр. 5.

Одређују се хонорари: г. Витковићу за „Коморанске споменике“ по 60 динара од штампана табака; г. Богољубу Јовановићу за „Манастирско непокретно имање у Србији“ по 80 дин. од штампана табака, а г. П. Срећковићу са Немањину Глубочицу 100 динара одсеком.

Бр. 6.

Музеј краљевине Чешке, коме је Матица чешка одељак, јавља да је примио послане му књиге и моли, да му друштво пошље сва своја издања, којих он нема.

Одобрава се радо.

Бр. 7.

Српско главно консулство у Будим-Пешти јавља, да су послани му пакети књига за Русију, по тамошњој државној железници, отправљени куд треба, али „с неком натегом, по што се и она само по изузетку и из призрења на пошиљача примила тих сиротих пакета, којих су се до сад сви тако немилостиво одрицали.“ Трошак подвозни изнео је 23 фор. и 71 нов.

Трошак да се исплати, а главном консулу српском, г. П. Стејићу, да се нарочито захвали на просветољубивом заузимању и услужном труду његовом.

Бр. 8.

Нови чланови ученога друштва: Фриман, Еванс, Лескин и Папаригопулос одзивају се на дипломе.

Артур Џ. Еванс, између осталога, у свом писму вели: „Уклоњен са огњишта које имадох на земљишту српскога приморја, које је за сад, на жалост, под туђом руком, — мени је овај знак почасти и симпатије од стране ваше врсне академије двоструко пријатан.

„Настављајући истраживање — грубо прекинуто, али већ опет поновљено — на пољу историје и старине ваших земаља, ја ћу се потрудити да једног дана будем достојнији одликовања, које знам да још превећ мало заслужујем. На срећу, прошлост се не да угушити, и ја смем да видим у славној прошлости вашега народа огледало тако исто лепе будућности.

„Покушаји појединаца пропадају, груба сила тренутно тријумфује над силом моралном, али народ траје и остајући веран самом себи, излази победилац".

А г. К. Папаригопулос каже:

„То одликовање, и по себи веома часно, узроковало ми је у осталом тим живљу задовољицу, што ми се чини да у томе видим нов доказ за умну и моралну удружбу двеју раса, које од почетка овога века вршише претежну улогу у хришћанском свету на Истоку."

Узима са на знање.

Бр. 9.

Одлучено би, да се послужитељу друштвеном Стевану, почев од 1 маја ове године, повиси плата од 60 на 72 динара месечно, према учетворостручено раду и скупљем живљењу.

Бр. 10.

Секретар извештава, за што се није могла извршити одлука управе од 4 фебруара ове год. под бр. 3.

Одлучено би, да се некадашњи секретар друштвени још једном писмено позове, да најдаље до 20-ог јула ове године поднесе потребне документе за рачуне, који нису на време закључени и још се држе отворени, или бар да дође да се објасни за те рачуне, као и за друга нека питања, према моралној обавези и дужности својој, и то тим пре,

што се ова ствар не може у недоглед отезати, него ваља једном да се реши.

Бр. 11.

Књиге које је срп. учено друш. са захвалношћу примило.

Katalog rekopisów biblioteki zakladu nar. im. Ossolinskich, tom I. Лавов. 1881. Zeszyt III. Лавов 1883.

Biblioteka Ossolinskich, Zbiór materialów do historyi Polskiej. Zeszyt IV до VIII. Лавов 1882.

Sprawozdanie z czynnosci zakladu nar. imienia Ossolinskich za rok 1878, 79, 80, 81, 1882—83. Лавов.

Katalog museum imienia Lubomirskich. Лавов 1876 и 77.

Рус. географическое общество. Отчетъ за 1883. — Извѣстія томъ XX., 1884, выпускъ 1.

Кіевъ, Университетскія Извѣстія Бр. 3, мартъ 1884.

W. Boguslawski a M. Hórnik, Historija serbskeho naroda. Будишин 1884 (лужичко-српски).

VI састанак, 18 маја 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Јован Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Г. Н. Арсеновић, етнограф, моли да му уметнички одбор српскога ученог друштва проучи и оцени допуну (наставак и крај) његове збирке слика народног одела у Срба и осталих јужних Словена, коју је науман да поднесе српској држави на откуп за народни музеј.

Упућује се уметничком одбору на преглед и оцену.

Бр. 2.

Секретар јавља, да ће за који дан бити готов Гласник 56 (грађа), а до Петрова дне и Српска историја, од П. Срећковића, Гласник 57 (расправе) и Гласник 58 (музикалије).

Узима се на знање.

Бр. 3.

Исти јавља, да сутра по подне полази у Беч, на састанак својих школских другова после 30 година.

Препоручује му се да остане који дан више у Бечу, те да питање о прештампавању Вукових дела и преносу костију његових изведе на чисто; а уједно, ако може, добави и који историјски споменик. Одређује му се 120 динара у помоћ, на подмирење већега трошка који ће тога ради имати.

Бр. 4.

Богољуб Петрановић одговара на стављено му питање овако:

Године 1869 нудило му је учено друштво за 4 збирке срп. нар. песама само 100 дуката, на што он није могао пристати, јер према уложеном трошку, да не рачуна радњу, то беше мало.

За тим 1870 штампа он једну збирку од речене четири. Две остави у народној библиотеци, а једну, која му се није чинила најбоља, понесе собом, помножи је и попуни бољим песмама. Ту збирку послао је преклане друштву с понудом, да му уступа све три збирке, уз прикладну цену, било као уредне зборнике песама или као добар материјал. На тај рачун примио је до сад свега 20 дуката.

Нека се опомене учено друштво, да му је некада награде за прву збирку 100 дуката, а 1869 нудило му је толико за четири збирке, он је ипак уверен да од трију збирака, које су овде, само једна вреди 100 дуката.

Сад пак предлаже, да му друштво на примљених 20 дуката исплати још 60, па је рачун свршен.

Најпосле моли, да му се због порушеног здравља и потребности, одмах пошље 30 дуката.

Одлучено би да му се пошљу 20 дуката под рачун, док се ствар коначно не реши.

Бр. 5.

Д-р Ђ. Мушићски шаље три примедбе своје, да се употребе при штампању рукописа, које је он друштву уступио.

Уступају се на употребу секретару, као уреднику Гласника.

Бр. 6.

Српско академијско књижевно друштво „Србадија“ у Грацу моли, да би му учено друштво изволело шиљати своје Гласнике.

Одлучено, да му се шаљу, почев од Гласника 55.

Бр. 7.

За чланак српски буквар од 1780 у Новом Саду, који је поднео Радован Јовановић, одређује се хонорар одсеком 40 динара.

Бр. 8.

Госпођа Марија Микшичек Груби из Брна моли, да јој друштво јави: има ли у српској књижевности илустрованих романа и новина, особито ако су цртежи од домаћих уметника. Рада је да их пошље у Немачку, па ако се илустрације допадну, да с одобрењем пишчевим гдекоји комад и преведе. Она од своје стране нуди нашим новинама реферате о словенским књижевностима, или о француској и италијанској.

Одлучено, да се пронађу и да се састави списак таких романа и новина, па да јој се пошље. А понуда госпођина за реферате узима се на знање и објавиће се записником у новинама.

Бр. 9.

Књиге, које је учено друштво са захвалношћу примило:

Од академије југословенске, Rad, knjiga 69[1] и 70. Загреб 1884.

Од академије југословенске, Stari pisci, knjiga 14. Diela J. Gj. Palmotića, III.

Од академије југословенске, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, obradili Gj. Daničić, M. Valjavac, P. Budmani. Svezak 5. (drugoga dijela 1.) četa — dali. Загреб 1884.

Од академије југословенске, Flora Fossilis Susedana autore Georgio Pilar. Загреб 1883.

Од писца, Dobrušta, priopćio arhimandrit N. Dučić. Загреб 1884.

Од издавача, Шематизам православне епархије бококоторске, дубровачке и спичанске за 1884. У Задру.

Од писца, две три речи о „Граматици старога словенскога језика за средње школе кр. С., саставио Стојан Новаковић, у Београду 1884“. Од Јована Живановића.

Од писца, J. Ђ. Авакумовића: Нужна одбрана, Београд 1883; — Стицај злочина, Београд 1883. — Продужени злочин, Београд 1882.

Од редакционог одбора, Србадија, алманах срп. акад. књиж. друштва „Србадије“ у Грацу. Нови Сад. 1884.

Memorandum composé et publié par le comité élu par l' assemblée générale des representants des électeurs Romains tenue à Hermanstadt le 12 13, et 14 mai 1881. Paris 1883.

Научна академија у Берлину, Sitzungsberichte, I до XVII. 1884.

VII састанак, 9 јуна 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Ст. Тодоровић, П. Срећковић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочиташе се и по поправци потписаше записници V и VI састанка.

Бр. 2.

Познати књижевник и родољуб српски Ђорђе Николајевић, пређе прота у Задру, а сад архимандрит и ректор богословије у Сарајеву, видећи садашњи успешни рад друштвени, шаље друштву на дар 25 фор. а вр., преко г. архимандрита Н. Дучића.

Одлучено би, да му се јавно изрече топла захвалност од стране друштва, а и у нарочитом писму, што се сетио науке и научнога друштва.

Бр. 3.

Одлучено би, да се изда позив на претплату на „Историју српскога народа“ од П. Срећковића, књига I. Издање српског ученог друштва. Претплатна цена: у меким корицама 3 дин. а у тврдим $4\frac{1}{2}$ динара.

Бр. 4.

Секретар јавља, да Матица Српска у Новоме Саду слави сутра 50-годишњицу књижевног рада д-ра Јована Суботића, данашњега најстаријега, многозаслужног књижевника српског.

Одлучено би, да се замоли и овласти д-р Ј. Туроман, да заступа друштво на тој светковини.

Бр. 5.

Т. Флорински одзива се на диплому: „Высоко цѣню это вниманіе находя въ немъ поощреніе для продолженія своихъ занятій исторіей Сербскаго народа."

Узима се на знање.

Бр. 6.

Варт. Дипиј (Dupuy), председник белгијског друштва црвеног крста, шаље друштву на дар своје списе и моли, да му друштво учини нешто, што није у његовој власти.

Олучено би, упутити ствар куд треба.

Бр. 7.

Јован Шпирић, свршени богослов и државни питомац, родом из Босне, моли за нека издања друштвена.

Одлучено би, да му се даду, с тим, да онде, где се настани у Босни, оснује с њима општинску библиотеку.

Бр. 8.

Председник уметничког одбора јавља, да је г. Н. Арсеновићу издана оцена најновијих радова његових.

Узима се на знање.

Бр. 9.

Петар Мандић, прота и председник читаонице у Госпићу, највећем месту у личко-оточком и огулинско-слуњском округу у Хрватској (пређе Горњој Крајини), моли за издања друштвена.

Одлучено би реченој читаоници српској послати сва друштвена издања, којих још има.

Бр. 10.

Лука Зоре тражи нека обавештења.

Да му се учини по жељи.

Бр. 11.

Главни српски консулат у Будим-Пешти јавља, да су примљене књиге ученога друштва, које су у Русију послане.

Узима се на знање.

Бр. 12.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило.

Матица Српска, Летопис 138.

Кијевски университет, Извѣстія Бр. 4, 1884.

Т. Д. Флорински, Славянскій ежегодникъ, изданіе кiев. слав. общества. Кијев 1884.

Географско друштво у Бечу, Mittheilungen, Band 25 и 26. Беч 1882 и 1883.

Од писца (B. Dupuy): Histoire de l' arsenic; Absinthe; Annales de l' éléctricité médical et Echo medical réunis; L' Echo médical; Suc concentré de cresson; Origine et actes de la société nationale belge de la Croix Rouge; „La Croix Rouge," fascicule 9 и 13.

VIII састанак, 27 јуна 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови Љ. Клерић, Ст. Тодоровић, П. Срећковић, Јован Бошковић секретар

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Секретар извештава о резултату свога путовања у Беч. Г-ђа Вукомановићка је у преговору са једним српским министром, о откупу права на прештампавање свих Вукових дела. Она не тражи главнице, него само годишњи доходак на извесни капитал. Намерна је доћи ове јесени у Београд, да изведе ствар на чисто. Ако не би могла ништа свршити

с министром, она ће се за цело обратити друштву. Вољна је уступити не само сва штампана дела, него и рукописе, а особито писма. Показивала је изасланику друштвеном више комада важних србуља, између њих и *типик* (рукопис) са белешкама о годинама смрти српских владалаца средњега века, и *молитвеник*, штампан у Млецима 1538, у коме је и поступак при венчавању на краљевство (царство). Том приликом утврђена је и година рођења Вукова: 26 октобар 1787, као што се види из започете автобиографије његове.

Кћи Вукова израдила је и слику свога оца; то је најбоље погођени лик Вуков од свих, које до сад имамо. Кад се сврши за откуп дела, уједно ће се утврдити и за пренос костију оца новије српске књижевности. Г-ђа Мина кад дође, донеће за народни музеј и једно драгоцено пуце са одела цара Лазара. Секретар је имао прилике да види и одговор пок. К. Цукића, негдашњег заступника министра просвете, на последњу молбу Вукову. Исти напомиње, да у Журналу министарства народне просвете, за месец марат ове године, (Современная Лѣтопись, стр. 8) има белешка како је Публична Библиотека у Петрограду добила неке рукописе Вукове; по свој прилици после смрти његова сина Димитрија, пуковника у руској војсци.

На том путу говорио је изасланик и са д-ром Миклошићем, који се радује овом предузетку друштвеном; са г. Ристом Михаиловићем, јавним бележником из Вуковара, који ће нам послати више писама Вукових и Даничићевих, у овереном препису; са професором А. Сандићем, који ће нам послати неке Станковићеве ноте; са д-ром Св. Максимовићем у Новоме Саду, од кога ћемо добити 4 фотографије са Слика из живота св. Саве, од П. Симића; дознао је, да ће нам се понудити на откуп бакрене плоче Станковићевих последњих издања; на послетку, замолио је једнога родољуба, да нам, даном приликом, из Темишвара добави дагеротипију: лик Бранка Радичевића из млађих година, en face.

Извештај се узима на повољно знање и одлучено предложити главноме скупу: да друштво, на Митров дан 1887, достојно прослави стогодишњицу Вукова рођења.

Бр. 3.

Универзитет кијевски позива српско учено друштво на прославу своје 50-годишњице, која ће бити 7, 8 и 9 септембра ове године.

Одлучено, да се та слава у своје време поздрави телеграфским путем.

Бр. 4.

Одређују се хонорари за радове у филолошком одбору и то г. Д. Посниковићу (Библиографија за 1883) по 50 дин. од штампана табака; г. Љ. Стојановићу (Срп. слов. Зборник 18 века) по 60 динара од штампана табака; г. Љ. Ковачевићу (Белешке и натписи; Неколико прилога за црквену и политичку историју Јужних Словена; Пренос костију св. Саве) по 60 дин. од штампаног табака.

Бр. 5.

Уметнички одбор подноси планове господе Ђ. Миловановића и Вл. Тителбаха, за етнографско путовање њихово, и предлаже да им се да сваком по 720 дин. у име путна трошка.

Усвајају се планови за ову годину, а попутнине се одређује сваком по 600 динара.

Бр. 6.

Одређују се хонорари за радове у историјском одбору и то: архим. Дучићу (О епископијама зетској и дабарској) по 120 динара од штампана табака; г. П. Срећковићу (Расправа о Цару Урошу) 700 динара одсеком.

Бр. 7.

Одређују се хонорари за радове у природњачком одбору и то: г. П. Живковићу (О инволуторној системи тачака код сферних огледала) 200 динара одсеком; г. С. Лозанићу (Анализа новог минерала „Авалита", особени хромни силикат) 100 динара одсеком.

Бр. 8.

Гос. Стево Врчевић жури за одговор на припослане списе.

Одговорити му, да се 19 списа различног садржаја, од којих су неки и штампани а неки нису, не могу лако и брзо прегледати, тим мање, што оценитељи имају и других, друштвених и својих засебних послова. Од четири оценитеља, тројица су већ прегледала, а један је поднео и писмени извештај.

Бр. 9.

Београдска трговачка омладина моли за књиге.

Одлучено, да јој се од сад дају бесплатно, почевши од најновијег издања.

Бр. 10.

То исто моли и господин Здравко Шуперина, кандидат права.

Одговорити му, да се у Загреб, куда он иде, шаље по 12 комада од сваке књиге. У осталом друштво не даје својих књига појединим ђацима, а да не веже таки свој дар за какву библиотеку, општину, област и тако даље.

Бр. 11.

Списак књига које је друштво са захвалношћу примило.

Од друштва, а) Правила; б) Рад београдске трговачке омладине, Београд 1884.

Од писца, Pozor-Matković kontra Sloboda-Ninković. Загреб 1884.

Бугарско књижевно друштво, Периодическоје списаније, књиж. VIII и IX. Средац 1884.

Од писца, Histoire de la participation des Belges aux campagnes des Indes Orientales Néerlandaises par Eugéne Crüyplants. Брисел 1882.

Од писца, L' ancienne faïence liégoise. D-e van de Castele. Намир 1882.

Румунска академија, Istoria Romana de Titu Liviu, tradusa de H. Barbu, publicata de Akademia Romana. Букреш 1884 — Extrasû diu Analele. Seria II. tom IV, sect. II, a,) в,); — tom V. sect. II. Букреш 1884.

Словенско добротворно друштво у Петрограду, Извѣстія, Бр. 5, мај 1884.

Од уредника, Журналъ элементарной математикы, издаваемый В. П. Ермаковымъ. Томъ I. Бр. 1. Кијев 1884. године.

Богољуб Јовановић, Статистична настава у краљевини Србији за год. 1874—75 Београд 1882.

Богољуб Јовановић, Статистика деце за школу. Београд 1883.

ОЦЕНЕ

ПРИЛОГА ЗА ГЛАСНИК СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА,

КОЈЕ ЈЕ ИСТОРИЈСКИ ОДБОР НАРЕДИО ДА СЕ ШТАМПАЈУ.

I.

ДРУГО КРШТЕЊЕ НЕМАЊИНО.

Од И. Павловића.

1.

Г Павловић хоће да докаже овај тезис: Немања није два пут крштаван; то се тиче „његова оца Уроша“.

Ово није верно. Првовенчани вели за свога оца, да је као дете два пут крштаван т. ј. најпре га крстио латински свештеник а после православни, па вели: . . . „окою съсоу млѣко съсаль“.

Г. Павловић вели, да се Немања родио „у постојбини свога родитеља Диоклитији“, што такође не може бити речено, јер је Немањина постојбина *Рашка*. Рођен је у Диоклитији са свим случајно, на име: Његов отац био „оземљствован“ за време „великога метежа“ у српским покрајинама, кад је његов отац био привремено у Диоклитији. Отац Немањин Стеван био је најпре с братом својим Урошем у таоштву у Цариграду, после повратка, по смрти Вукана, био прогнан у Диоклитију, где му се у *месту* Рибници родио син „Нємѣнь“ и местни свештеник латинске вере крстио га. По повратку у Рашку био по други пут крштен у цркви *св. Петра и Павла* у Расији.

Дакле: 1. Немања се два пут крстио 2) Није Немањин отац Урош и 3) Нємѣнь је јединити принц рашки био

случајно крштен латинским, па по повратку по други пут, крштен православним свештеником.

Према овоме чланак г. Павловића нема историјске вредности.

Члан друштва,
П. Срећковић.

2.

У расправи „О другом крштењу Немањину" доказује наш млади историк Иван Павловић, да Немања није крштаван два пута: најприје у Зети у латинској, по том у Раси у православној цркви; него његов отац, како он вели, „Урош" (?—!)

Да је писац збиља и доказао, да Немања није крштаван два пута, опет се тијем не би ништа расвијетлило у нашој народној историји.

Неоспоран је факат, да је Немања био православан; да је, као такви, уједињио засебне српске државице и мудро владао; да је у својој уједињеној држави од Тимока до Бојане, од Вардара до Јадранског мора прогонио и уништавао богумилску јерес, где год се бјеше појавила на томе простору; да је сазидао више цркава и неколика знаменита манастира, од којих још и сада служе: Студеница и Хиландар, и свједоче његову побожност и српску величину и славу; и да је, на пошљетку, као православни монах умрьо и канонички проглашен и признан за српског свеца.

А је ли крштаван један, или два пута, у латинској или православној цркви, или, као дијете, или, као човјек од 30 година; то нема никакве особите историјске важности; и то не мијења ни факта, ни његова велика дјела, ни резултате његовог славног рада и светога живота.

Ова Павловићева расправа губи сву важност и да нема у њој других историчких гријешака, него само с тога, што писац хоће, да на силу бога утјера у лаж оба сина и животописца Немањина: св. Саву и првовјенчаног краља Стефана.

Обојица изријеком веле и јасно тврде у животописима, да је њихов отац Немања рођен у Зети, или Диоклитији, по што су му оца отјерала браћа у метежна времена из Расе; и, да га је крстио латински поп у онамошњој латинској цркви као што вели св. Сава, у мјесту Рибници.

Тако исто оба сина Немањина и животописца тврде да је њихова оца Немању по повратку са својим оцем из Зете наново крстио, или правије рећи, светијем миром помазао православни владика у цркви светога Петра и Павла у Раси и т. д.

Ово је историјски тако истинито, да нико до данас и, до г. Павловића није ни посумњао, камо ли оспоравао.

Цијела расправа и сва тврђења Павловићева у њој висе једино о љетопису карловачком. И ја не могу, да појмим шта је навело нашег младог, иначе врједног историка, да узме за основ и грађу својој расправи овај љетопис, који је много млађи од онога, што су писали св. Сава и краљ Стефан. Не могу да разумијем, како се може тијем некритичнијем и непоузданијем љетописом, да оспорава и побија оно, што се држи и може поуздано држати, да је истинити факат, који се у нашој народној историји онога времена неће моћи никад ни оспорити ни побити! Управо и онда, кад би писац карловачког љетописа био савременик Немањин и његовијех синова св. Саве и краља Стефана, не би се могло вјеровати више њему, него св. Сави и краљу Стефану.

Карловачки је љетопис, као што мало прије рекох, из познијег доба, некритичан и непоуздан тако, да у многоме никако не може издржати критику, особито према пронађеним фактима и до сада прикупљеној историјској грађи. За то га је професор Јагић метнуо са свијем разложно у други ред љетописа.

У карловачком се љетопису тврди, како је Ликиниjус поријеклом Србин из Далмације (sic!), био ожењен сестром цара великог Константина; како је родио Бијелога Уроша (sic) а овај Тјехомиља, а Тјехомиљ — Немању и т. д. У њему

се спомиње, да је Немањи било 30 година (sic), када се с оцем вратио из Зете у Расу, и кад је други пут крштен у православној цркви. У њему се набрајају 12 јепискупија (sic), које је св. Сава установио у српској краљевини и т. д.

Ко зна, да су велики Константин и Ликиније живјели у почетку четвртога вијека; ко зна, да су се Срби са свијем стално населили на балканском полуострву у почетку седмога вијека; ко зна, да је Немања рођен у другој десетини дванаестог вијека ко зна, да св. Сава изријеком вели за својега оца Немању: **Рождьствоу его бывшоу вь Ζетѣ на Рыбници, и тамо пріемшоу светое крьщеніе. Иζнесеноу младѣнцоу тамо соущоу с ѣ м о, пріємь епископь светыхь апостоль црькве и молитвоу дась младенцоу соущоу мνромь его помаζа и дроуго крьщеніе пріємьшоу емоу**"; — ко зна, да св. Сава није установио 12, него 8 јепископија; тај зна, да су ово све у карловачком љетопису не само гријешке историчке, него управо измишљотине!"

И наш млади историк поред овијех и других савременијех и јаснијех доказа хоће, да карловачким некритичним и непоузданим љетописом утјера у лаж и св. Саву и краља Стефана! и, да докаже, да Немања није два пут крштаван, него његов отац, како вели, „Урош." — ? — !

Кад би г. Павловић исторички доказао с позитивним фактима, да је Урош заиста отац Немањин, тијем би учинио много већу услугу српској историји од оне, што хоће да докаже, да Немања није два пута крштаван; јер су до сада историци и бољи и лоши несложни о имену оца Немањина, које је још једнако проблематично.

Завршујући овај кратки реферат, тврдим, да је расправа Павловићева о другом крштењу Немањину без историјских поузданијех факата; без критике; па наравно и без вриједности за нашу српску историју.

Према овоме хоће ли је одбор за друштвене и историјске науке примити у свој орган, стоји му на вољи.

Редовни члан

Архимандрит **Н. Дучић.**

II.

АВТОБИОГРАФИЈА АТАНАСИЈА НИКОЛИЋА.

1.

Више од четвртине ове автобиографије заузима Атанасијево казивање о своме живљењу у Аустрији до доласка у Србију. У овоме делу автобиографије нема ничега, што би било вредно за српску историју осим: да је Атанасије рођен у Бачкој у селу Брестовцу и да је уживао Стратимировићево благодејање.

Остали свој животопис Атанасије прича језиком званичних новина, што се све у њима и може наћи, изузимајући неколико ствари, које су иначе познате на пр. да је Аустрија 1842 год. водила двоструку политику, да је Кодриго потпомагао уставобранитеље. О себи вели, да је основао учено друштво, пољско-привредну школу, апсански завод и т. д. Зна се да је Атанасије био секретар шабачког „обора“ и да је давао упутства за гургусовачку кулу по наредби старијих. За прво само вели, да је постављен за секретара, о другоме не спомиње. Млађи нараштај свој називље: „хукачима и комунцима“. У опште ова је његова автобиографија врста личне самоодобране и личног панегирика. Има породичке вредности, али за историју веома мало података може се у њој наћи.

Због овога сам мњења да се *храни* у друштвеној архиви.

29 маја 1883,

у Београду.

П. Срећковић.

2.

По одборској одлуци, ја сам прочитао „*Биографију Атанасија Николића*“, и част ми је казати овде, у две три речи, што мислим о том саставу.

Као што је познато, наше је друштво, пре доста година, позвало све своје чланове, да даду сваки за се податке о своме животу и раду.

Друштво је тим хтело сабрати што више поузданих података о животу и раду својих чланова, а тиме би се, у-једно, увећавала и грађа за историју српске књижевности.

Атанасије Николић један је од твораца, један од првих чланова *српског ученог друштва* (које се у свом почетку звало *Друштво српске словесности*).

Овај друштвени позив дошао је и Николићу. И он је, на постављена питања, одговорио малко пространије, т. ј. написао је 52 табака о свом животу и раду, почињући од свога рођења па до 28 августа 1875, кога је дана рукопис завршен. Тај свој састав Николић је назвао „*Биографија Атанасија Николића, верно својом руком написана.*"

Пре саме биографије има мали предговор који је писан „на Благовести" 1872.

Овај свој рукопис Николић је запечатио, и на завоју написао, да се преда српском ученом друштву, и да се отвори после његове смрти.

18 маја ове године, на одборском састанку, рукопис је тај отворен, и одлучено је, да два референта (г. Срећковић и ја) даду своје мишљење о томе саставу.

И тако је мени дошла част да пишем ове врсте одбору.

Покојни Атанасије Николић (који се родио у Брестовцу, у Бачкој, 18 фебруара 1803, а † у Београду 28 јула 1882 године) беше један од ређих људи. Он је нарочито био редак по необичној својој вредноћи, која га није никад изневерила: ни у најтежим приликама у животу, нити у последњим данима дубоке му старости.

Николић је био човек родољуб. Он је „милом роду своме," како је имао сласт називати га, помагао и желео помоћи ширењем корисних знања, развијањем историске свести, увећањем материјалне тековине, множењем моралности, чврстањем дисциплине грађанске, итд. итд. итд. . . .

Али у сваком од тих многих, разних радова за свој „мили род," кроз необично дуги век свој, Николић помаже народу само онако како он мисли да треба, само на онај начин, који се њему види најбољи.

Николић носи у грудима срце које гори од најбољих жеља, има главу пуну веома корисних знања, има руке вичне толиким потребним вештинама, има здравље за причу, има вредноћу за приповест. И такав какав је сам собом, Николић би желео да претвори сваког брата Србина, да буде

као он што је; желео би да му да своју душу, своје срце, свој укус, своја знања своју издржљивост. Он, у великој, похвалној жељи помоћи „милом роду," као да заборавља да у сваког „милог брата Србина" има своја душа, своје срце, свој ступањ развитка, свој укус: да брат Србин не може тако лако, ни тако брзо променити своју унутрашњост, као што се мења одело и обућа, и да пред променом живљења и рада треба да иде промена погледа на живот и рад.

Николићево родољубље не може да сачека да се изврши овај лагани процес. Он би желео само да каже, а „мили род" да саслуша, па одмах и да послуша.

Узгред буди речено, Николић у својој биографији показује да је, ма да је свега века свога био наставник, мало вермао основно правило наставничке мудрости: *мање уливај — више изазивај*!

Но баш ово и може нама помоћи да објаснимо по што шта у животу и раду Атанасија Николића у Србији, што се без ове црте у његову карактеру, не би могло разумети.

Можда и нехотице, али доста јасно, Николић у својој биографији износи на видело ону различицу које свакад има међу погледима, укусом и целим васпитањем домаћим и државним у једнога Србијанца и једнога „Србина из прека".

Ко узме да проучава те ситне, али приметне различице, тај ће се с интересом уставити на оним местима, где Николић прича: како се био наместио у стану на имању грофа Шенборна у Маџарској, и о сопотској механи, у којој је Николић, са својом женом и децом, ноћио 1838.

Ово помињем тек као карактеристичку цртицу, а не као какву махну овом саставу.

У овој се биографији помињу неколике живе личности и, наравно, у оној светлости у којој их је гледао писац.

Али и ако је писац знао да ће се његова биографија читати тек онда кад он стане за тврду бусију, која се зове гроб, ипак се он, према тону и речнику којима се у нас данас служе противници у јавним претресима, доста благо изражава. А баш и да је што оштрије казао, или једнострано пресудио, не може му се замерити. Њега је друштво позвало на исповест; а позвавши га, очекивало је да казује оно што

зна и осећа он, а не оно што знају и осећају други. Друго ће други и казати.

Не само као грађа за животопис једнога члана нашег друштва, него као врло добар прилог за историју српске књижевности; за историју позоришта; за историју српских школа, српскога земљоделства, сточарства, и толико других културних мера у Србији, састав овај треба штампати у *Гласнику*.

1 јуна 1883
у Београду.

Редовни члан
М. Ђ. Милићевић.

III.

ТРИ ПОТОМКА НЕМАЊИНА.

Од Ивана Павловића.

1.

Расправа г. Ивана Павловића *„Три потомка Немањина“* заслужује, да се сврне на њу пажња.

Тоху (Tohu), Константин Тешић и Калојан севастократор личности су (о којима Павловић расправља) важне и и тијесно везане за српску и бугарску историју на крају 12 и у првој половини 13 вијека.

И ако их спомињу сувремени историци: Пахимер, Акрополит и Ансберт, а по њима садашњи чувени писци: Матковић, (¹), Руварац (²), и Јиречек (³); опет су та *„три потомка Немањина“* у густој тами; и остаће у њој, докле се год не пронађу јасније биљешке и листине о њима, А каква би се празнина тијем попунила у српској и бугарској историји лако је појмити.

Павловић је покушао, да што опширније расправи о *„три потомка Немањина“*, не слажући се у многоме: ни с Руварцем, ни Матковићем ни с Јиречеком.

(¹) Rad jugosl. Akad. Knj. 42.

(²) Гласник срп. учен. друштва XLIX.

(³) Истор. Болгаръ. Одеса 1876.

Вриједно је напоменути, да се ни они међусобно не слажу, у мишљењима и тврђењима, која су опет по мојему мишљењу, хипотезе, као и у Павловићевој расправи. Разлика је међу њима та: што Руварац каже, да је „Тоћи" четврти и до сада непознати син Немањин; Матковић вели, да је „Тоћи" најстарији син Немањин Стефан, првовјенчани краљ; а Павловић мисли, да је „Тоћи" најмлађи Немањин син Растко или св. Сава. Тако су исто несложни и о Константину, чији је син.

Сама ова несугласица показује, колико је празнине и нејасности, и, колико је тешко пронаћи истину: о Теху Константину Тешићу и Калојану севастократору.

За сада другачије не може ни бити. *И*стражујући и расправљајући оваким начином, најпослије ће се расвијетлити и до истине доћи. А то и јест поглавити задатак историка и историје.

С тога сам мишљења, да се ова расправа и овака, каква је, може примити у Гласник.

Биоград,
28 јуна 1883.

Редовни члан
Архимандрит Н. Дучић.

2.

а.) О Константину Тешићу.

б.) Калокину севастократору.

в.) О Тоћи.

Решавање питања о именованим трима лицима није *нова* ствар у историографији.

У Гласн. 49. (стр. 13—17) г. Руварац доказивао је да је Немања имао некаквог непознатог *четвртог сина Тиха* па је Костантин син Тихов цар блгарски, син овога нигда на свету не „суштествовавшег" сина Немањина.

Матковић опет у Radu (књ. 42) вели, да је било српско име Првовенчаног краља Тихомиљ (Tichomil или Tihomil). По томе је Костантин син Тихов цар блгарски, син нашег првовенчаног краља.

Г. И. Павловић то исто доказује с том разликом, што опет доказује да је Растко — — Тоћи; да се првовенчани

женио некаквом блгаркињом (између 1200 — 1217 год.), па му та блгарска кнегиња родила некаквог *истог* сина Стефана, па да је тај Стефан — Костантин Тешић.

Г. Павловић нема никаквих доказа да је краљ Првовенчани имао 5 синова, а тако исто нема никаквих доказа, да се игда Првовенчани женио каквом блгаркињом.

Првовенчани је имао само четири сина, и од те четворице, — ако је који био, — био је један цар блгарски Константин син Тихов.

За то нема историјске вредности његово мњење, да је Првовенчани имао 5 синова.

Да је Растко био Тоћи, о томе не може бити ни говора.

Читава расправа Павловићева оснива се на тумачењу ко је био Тоћи. Ко је пак био Тоћи, врло лако бити ће решено, кад одговоримо на ово питање:

Кад се оженио Првовенчани краљ?

За решење овога питања меродаван је Хониат, који познаје како Немању тако и Првовенчанога; тако исто цареве Исака и Алексија, и Евдокију. Поред Хониата меродаван је дневничар Фридриха Барбарусе, Ансберт. (¹)

Ансберт приповеда, да је у Нишу, јула, год. 1189 уговорио Фридр. Барбаруса са Немањом, да се за Немањина сина Тоћи уда кћер истријског херцега Бертолда, под уговором: „да Тоћи и његови наследници од Бертолдове кћери наследе Немањин престо у свој својој пуноћи, преимућствено од остале браће“. Ово је предохрана противу уобичајеног српског жупанијског права равноправне деобе очевине, између синова т. ј. да Немањини синови не деле државу, већ да Тоћи наследи по смрти очиној читаву државу. И Немања је заиста и предао власт своју сину Стевану, а Вукан у „послухь“ брату да буде. Немања је дао Барбаруси спомоћну војску под командом брата Страцимира, и та је војска вршила улогу ариjергарде, док није Барбаруса прешао у Азију. Како на скоро за овим Барбаруса премине, од овога нишког „уговора брачног“ о наследству не буде

(¹) Histor. de expedit. Fridr. imp. Ansberti. Fontes rerum Austr. Script. t. V. 22—24.

ништа; јер Немања ипак постави Стефана на *„своје место“* т. ј. Стефан наследи оца, како је то наследство схватано на западу.

— Добро; али који је то Немањин син Тоһи?

Ако није пре овога времена био ожењен најстарији син Немањин Стефан, то је онда он тај Тоһи. Па је ли био ожењен Првовенчани пре 1189 године?

Хониат је написао византијску историју од 1118—1206 г. Описао је царовање: Кало—Јована (1118—1143), Мануила (1143—1180), Алексија сина Мануиловог, убијеног Андроником Комнином 1183 и царовање Андроника (1183—1185); Исака II (од 1185 до 10 апр. 1195): Алексија III (1195 до јуна 1203), опет Исака II слепог и његовог сина Алексија IV, (1204) и Алексија V. Мурцуфа.

Немања се одрекао престола 25 марта 1195, а после *16 дана* био је збачен Исак II, ослепљен, и њихна унутрашња завада била узрок паду Цариграда, који освоје Латини (1284 г.)

Хониат описује догађаје онако како су се они догађали у самоме животу. Тако у другом тому, он описује устанак три влаха: Асења, Петра и Јована т. ј. устанак бугарски 1186. За овим описује поход Фридриха Барбарусе; свађу Исакову с Барбарусом; прелазак Барбарусе у Азију и његову смрт. За овим описује одлазак у Азију краља француског и енглеског и освојење Ричардом острва Кипра, што се догодило 3 јула 1191.

Тек од ове 1191 године Хониат почиње свој трећи том па описује две побуне, два лажна цара Алексија, који се издаваху да су синови цара Мануила Комнина; за овим описује поход противу Бугарије, и *тек* тада описује Исакову победу над Немањом код Мораве 1193 год. За овим, по што је описао осталу радњу Исакову, прелази и описује царовање Алексија III. По што је пропричао рат Византије противу Стрезе, он у глави 8 казује, како је Вукан прогнао свога брата Стефана а као главни узрок свађе, наводи тај, што је Стефан прогнао своју жену Евдокију, кћер императора Алексија III.

Пре него ли наведем дотично место, ради правилног разумевања описаног факта, треба напоменути, да је отац Евдокијин, цар Алексије, бојећи се Андроника Комнена, утекао у Азију и тамо живео у друштву с Турцима. Хонијат описује догађаје времена владе Исакове у *II књизи*, па у главама: 5, 6, 7 и 8 најпре описује поход Барбарусе, његов пролазак, победу над Турцима и његову смрт. Тек пак у *III књизи* први пут спомиње Исакова брата Алексија, који је живео у Палестини. Како се у Азији појавио лажни цар Алексије, Исак наручи брату Алексију, да прикупи војску и да надбије лажног цара. Алексије пак почне полагано прикупљати војску тежећи на то, да са истом збаци с престола свога брата, а сам да се зацари. У том, лажног цара закоље некакав свештеник, Исак разбере за братове намере, дозове га у Цариград и више га од себе није пуштао. Алексије дође у Цариград после битке Исакове са Немањом на ср. Морави (1193).

Евдокију је удао за Првовенчанога њезин стриц император Исак II *пре* повратка свога брата Алексија у Цариград.

Хонијат говори о Евдокији тек онда, кад ју је отерао Стефан Првовенчани. Он каже ово: „Цар Алексије III имао је и трећу кћер Евдокију, коју је њен стриц цар Исак II удао за Стефана, сина Немањина, у *оно време*, кад се њезин отац Алексије, — утекав од Андроника, — скитао у Палестини међу Турцима. *После женидбе сина* није дуго владао Немања, него се одрекао престола и ступио у калуђере и отишао у св. Гору. *Син његов Стефан* дуго је времена држао Евдокију у части као санаследницу очиног престола и имао од ње децу“. После је протера и т.д.

Суштина Хонијатових речи са свим је јасна. Стриц Исак удао своју синовицу, јер је њен отац био у Азији. Барбаруса прошао и умрьо. Исак имао бој с Немањом на р. Морави и после удао синовицу за Немањина сина и тим се начином мир међу њима утврдио. *После женидбе сина*, Немања *није дуго владао*“ а Стефан „дуго времена“ живео с Евдокијом. Битка на реци Морави била 1193 и Немања је после овога владао још *две године*. Стефан живео у браку с

Евдокијом *8 година*, а ово и јесте „дуго“ према краткоћи Немањине владе после синовље женидбе.

За потврду оваког разумевања Хонијатових речи, имамо доказа у нашим изворима.

Св. Сава донео у Србију мошти свога оца 1208. Њему су изашли у сретање ево ко: „**и абие сь поспѣшениемь сьвькоупль (Стефан) архиереие своие и иереие и урьнце, и изидохь на срѣтение его.**“ Допратили мошти до манастира Студенице. ([1]) Овај дочек моштију Немањиних исто тако описује и Доментијан. ([2]) — У овоме предусретању моштију Св. Симеуна несу учествовали синови Првовенчанога краља а то значи, да су још били његови синови малени и нејаки.

Кад се Сава враћао из Никеје, као **први српски независни архијепископ** 1220 године, што кад дочује краљ Стефан (био још велики жупан), био је *сугубо* весео, али „**болѣзнию же великою одрьжимь сы, и вь срѣтение емоу изыти не могын, вь себе же мѣсто сыны своие прѣдьоусрѣсти его посилаеть, иже юностию ѣко орли златокрилати и сь многыми благородиими грьчьскаго прѣдела чьстно достигше и своего по плъти стрица о бозѣ же и владикоу и отьца светаго подьемахоу и сь всакою почьстию кь самодрьжьцоу отьцоу привождахоу.**“ ([3])

Употребљена реч „**юностию**“ јасно тврди, да су они били у најлепшим годинама младићи један другоме, тако рећи, до рамена, јер је најстаријем могло бити 26 а најмлађем између 18—19 година. Ово је такав доказ, да Стефан није био ожењен пре 1192 године, да ми више није од потребе ни говорити. Но ћу још само ово рећи.

Мавро Орбини ([4]) назива најстаријег сина Немањина српским именом Tihomil или Tichomil. У нас је у обичају да родитељи скраћују имена своје деце на пр. Томанију називљу Тока; од Тихомир Теша, од Срећко — Среја, од

([1]) Раш. Шаф. изд. Јиречека стр. 20. Стефан вели, да је био слаб **оть многыхь троудь и ранъ.**

([2]) Жит. Св. Саве. Београд 1860 стр. 82. и 83.

([3]) Онамо у Дом. стр. 136.

([4]) Pag. 243.

Стрезимир — Стреза, од Михаило — Миша. Па је тако од Tichomil постало *Тихо* („Тојхос“. „Tohu“). Ту домаћу реч и чуо је Ансберт у Нишу 1189, па исту записао. И тако је „*Стефан*“ опште име свију Немања, а српско му је име било Tichomil, а од Tichomil-а скраћено Тихо („Tohu“). Стефан дакле јест тај Ансбертов Tohu.

Барбаруса је знао шта је примогенитура, па не само да то није кварио, него је пшао на то, да се она у Србији утврди.

После овога немам потребе доказивати, да Растко није Tohu, а то не може бити ни по годинама.

И тако Руварчево мњење, да је Немања имао четвртог сина, супротно је верним историјским подацима, јер је имао само *три сина*.

Исто је тако противно историјским изворима и мњење г. Павловића, да је Првовенчани имао *петог* сина, јер извори јасно тврде да је имао: Радослава, Предислава, Владислава и Уроша.

Остаје мњење Матковића, да је Првовенчани Тихомил — Tohu или ***Τοίχος*** или ***Τειχος***, и један је од његова четири сина био Константин, цар блгарски, син Тихов.

Године 1259 и 1260 краљ Урош Храпави назиље се и врховним владаоцем Блгарије. ([1]) Пулака назиље га „rex Bulgarorum“ Marinjolius назиље „ducem bulgarorum“. Године 1260 слао је у помоћ војску Бели противу Отокара: Влахе, Грке и Блгаре.

Владислав брат Урошев био је жив 1264 године. Тек се спомиње да је умрьо за време, кад је Милутин почео да влада. ([2]) Он вероватно и јест Константин цар блгарски, син Тихов, па за то Константин и вели за себе, да је он „унук св. Симеуна Немање.“ Прва његова жена спроведена је била са сином Дешом у Никеју, где је провела више година и вратила се тек доцније па и тражила посмртнину свога сина.

([1]) D. allgemeine Welthistorie, Engel, T. 49, издање 1797, стр. 420.

([2]) Види Даничића Рјечн. из књиж. стар. код речи Владислав.

„Калоѣнъ“ сам себе називље „братучед царев“ а „внoукъ“ краља српскога Стефана Првовенчанога. Кад би он био Теша или Деша Владиславов, онда би он казао, *„син царев.“* а унук Првовенчаног „краља“. Према овоме отпада и ово мњење г. И. Павловића.

И тако: Првовенчани није имао *петог* сина;

Растко није Toħu;

Колоѣнъ није Деша или Теша.

Према овоме нека одбор реши, хоће ли се ова расправа г. И. Павловића штампати у Гласнику.

Београд 29 маја, 1883.

П. Срећковић.

IV.

О ПОРЕКЛУ КНЕЗА ЛАЗАРА.

Од И. Павловића.

1.

У чланку се од 20 и неколико врста г. Ивана Павловића о „Пореклу кнеза Лазара“ тумачи запис, који се находи на гробу Иваниша Алтоманића у Дјечанима.

Из тога записа, који је штампан у „Дјечанском првијенцу“ и „Monumenta Serbica“, дознаје се, да је Иваниш Алтоманић, унук деспота Иваниша, син Алтоманов, а кнеза Лазара анепсеј.

Познато је, да се у нашим домаћим љетописима и листинама различно и нејасно спомиње поријекло кнеза Лазара. Архимандрит Руварац расправљао је о презимену Лазареву у XLVII Гласнику. А сада Иван Павловић тврди у чланку мање од 30 редака, да је кнез Лазар, син деспота Иваниша, и да му је рођени брат Алтоман. Ту своју тврдњу оснива на поменутом запису и ријечи грчкој *ἀνεψιός*. Из записа се види, да је Иваниш Алтоманић доиста „анепсеј“ кнезу Лазару; али, по мојем мишљењу, мучно је категорично тврдити сада још по томе једном запису, да је кнез Лазар, син деспота Иваниша и рођени брат Алтоманов.

За то треба још и других доказа. Нема сумње, да је Иваниш Алтоманић сродник кнеза Лазара. Али је питање, је ли по поријеклу? или по одиви?

Кад се на ово питање одговори с историчним поузданим доказима, тада ће се моћи несумњиво утврдити у историји поријекло кнеза Лазара.

И ову тврдњу Павловићеву сматрам за сада, као хипотезу о поријеклу Лазареву. Али нијесам противан, да се овај његов чланчић наштампа у Гласнику, јер се тијем покреће, да се то још нерасправљено питање у нашој народној историји расправи.

Биоград 28 јуна 1883.

Редовни члан, *Архимандрит*
Н. Дучић.

2.

Г. И. Павловић напомиње чланак г. Руварца (Гласник, 47) и мњење Мајкова о кнезу Лазару, па на основу надгробног натписа у Дечанима вели: поздраво држим да није верно ни мњење Руварца, ни Мајкова; него је кнез Лазар, по г. Павловићу, син, деспота Иваниша а *рођени брат Алтоманов.*

То своје мњење изводи из овога натписа:

„Сїи гробь Ваниша Алтомановика, а вноукь деспота Ваниша анепсеи кнеζоу Лаζароу. Вѣчна моу паметь".

Monum. Ser. Mikl, стр. 280.

„Да реч *„анепсеи"* значи и: *синовац*, братово дете, неје ваљада нужно говорити."

У томе и јест читава ствар, што баш треба доказати да овде *анепсеј* значи синовац.

У грчком језику значи:

а) *Ἀνεψιά—ας* — сестра од стрица;

Ἀνεψιαδέη—δῆ—δῆς — кћер брата од стрица, или кћи од сестре, од стрица.

Ἀνεψιός—οῦ значи у опште сродник, па значи *и брат од стрица.*

Према овоме и по самом тумачењу г. И. Павловића, значило би, да је деспот Иваниш имао брата, па тек тога Иванишевог брата био би сином — кнез Лазар. По томе не може се никако презивати кнез Лазар Иванишевић, него би требало тражити њихног удаљенијег претка, по коме би се презивао како Иваниш тако и његов брат, па и кнез Лазар

Даље, ако је кнез Лазар брат Алтоманов, а син деспота Иваниша; онда за савременике није било потребно спомињати стрица сахрањенога Ваниша, него би требало спомињати и све остале чланове те куће, да жале свога крвнога сродника.

Одмах до тога гроба налази се и гроб Витославин, па се и на њему спомиње само отац њезин, а више нико из крвне породице: него се спомињу остали сродници по млеку: дъшти Угљеше, сестричина Оливера, жена Бранкова. Према овоме и на Ванишевом гробу спомиње се кнез Лазар, каошто се на гробу Витославином спомиње Оливер.

Кнез Лазар био је у највећем непријатељству с Алтоманићима; не може бити да се то не би нигде споменуло, да су му они били синовци. У опште нигде се није ни споменуло, нити запамтило, да су они крвна браћа. Овај сахрањени Ваниш био је веома велики насилник и он је погинуо туна па је туна и сахрањен. (Види Гласник срп. уч. др. књ. XI стр. 87.)

Овом приликом ћу рећи, да није тачан препис напечатан ни у „Деч. Прв.“ ни у Monum. Serbica. Ја сам сам преписао тај натпис и он овако гласи:

Си гробь ваниш҄е Алтоманика, а внꙋкь деспота Ваниш҄е, анепсеи кнеꙁоу Лаꙁар꙯, Вѣчна моу паметь. Реч „**Алтоманика**“ значи син Алтоманов, а кад би било, као што је напечатано у Monumenta, „**Алтоман (ов) ика,**“ онда би значило, да је ту сахрањен некакав члан куће Алтомановића. Онога „**ов**“ у натпису на гробу нема, већ стоји „**Алтоманика,**“ налик на пр. на ово лав-лавић, орао-орлић т.ј. дете лавово или орлово.

Београд, 27 јуна 1884.

П. Срећковић.

ПОПРАВКЕ.

У 57-ој књизи Гласника поткрале су се још и ове погрешке, омање и што кваре смисао.

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ.
151	6 и иначе	Пахимер
153	6 у примедби ([3])	унук Немањин *од сина*
154	12 и иначе	Ансберт
159	25	предстали
160	14	крштено
167 и 168	25, 26 и 1	„для сохраненія и т. д
170	9	15 јуна 1253
171	2 у примедби	„несовершеннолѣтинь"
XXXVI	1 и 2	(најпре другу врсту, па онда прву)
XLII	3 оздо	два пута је сложено: да се тражи помоћ и од приватних људи.

ГЛАСНИК

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА 60

РАСПРАВЕ И ДРУГИ ЧЛАНЦИ

СА ЈЕДНИМ ЦРТАЧКИМ ПРИЛОГОМ

У БЕОГРАДУ 1885

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

На продају у књижарници В. Валожића

Преглед.

СПОЉАШЊИ ОДНОШАЈИ СРБИЈЕ

II.

СРБИЈА И КРИМСКА ВОЈНА

1852 до 1856

од

Јов. Ристића.

ПОСТАЊЕ КРИМСКЕ ВОЈНЕ.

Једва се беху стишали таласи западне револуције од 1848—1849, кад се 1852 јавише у Србији неки предзнаци нове олује, која се спремаше на Истоку, а 1853 искрсоше они заплети, што изазваше велики рат између Русије с једне, а Турске, Француске, Енглеске и Сардиније с друге стране, рат познат под именом Кримске војне.

И ако Србија није активно суделовала у овим догађајима, опет су они имали великог утицаја на њену судбину, као што, с друге стране, ни њезино пасивно понашање није прошло без утицаја на одлуке суседних јој хришћанских народа у Турској. Велики интереси европски ломили су се око наше отаџбине, и бацали је у најтежи положај, пун трзавица и недогледних опасности, али и пун живахнога отпорног духа. Дубоко потресена, Србија је прошла кроз многе кризе, а такве прилике у државноме животу никада не пролазе, а да не оставе замашних последица. За Србију биле су оне двогубо значајне, задржавши јој, с једне стране, унутрашњи прелом, а с друге, изменивши међународни положај њезин.

Ну ми не можемо ући у одношај Србије према источној кризи од 1852—1856, а да најпре не покушамо изнети, макар и у најкраћим потезима, порекло и развитак догађаја̂ до уласка западних сила у рат, где се свршује први део кримске драме (15 марта 1854). Други део њезин, испуњен дипломатским преговорима и ратним операцијама, свршује се закључењем мира од 18 марта 1856. Он је испрекрштан заплетима сваке врсте.

У историји источнога питања нема ни једне кризе, у којој би било толико сложених питања, као у овој; никад се ум људски није толико напрезао, да их заплеће и расплеће, као тада.

Не може бити наш задатак, да све те перипетије пратимо више, но колико је потребно, да нацртамо оквир оне слике, у којој се види наша отаџбина као једна тачка, око које се вију облаци час ређи, час гушћи, а укрштавају силне политичке струје у разним правцима. Њих да уочимо и да пропратимо може бити задатак, коме ћемо ми имати да одговоримо, проучавајући унутрашње кретање духова у Србији, а бацајући узгред погледе и на одлуке и догађаје спољашње, који су владали вољом и судбином наше кнежевине за време другога периода кримске војне.

После мало година одмора, велики светски догађаји претијаху, да по други пут увуку Србију у свој вртлог. И ако су они били променили земљиште, узрочна је веза међу њима неоспорна. Није ни мало вероватно, да би невино питање о светим местима кадро било да изазове онако огромну европску кризу, да велики успех, који је цар Никола пожео у западноме покрету, није бацио у присенак све друге велике европске државе, те у њихових владалаца изазвао суревновање према руском цару, а у њихових народа мрзост према Русији и страховање од надмоћности њене. Уздржавши једну велику силу од пропасти, а посредујући заповеднички у свима европским питањима, која се јављаху за тим потресима, цар Никола беше дошао на врх своје аутократске славе и свога моћног угледа. У сред развалинâ страшне кризе европске, Русија једина стајаше чврсто; у сред општега таласања, она једина виђаше се непомична; она једина беше изишла из догађајâ не само ни мало неослабљена, но још са знатним прираштајем моралне снаге своје. Овај успех, ма колико да беше ласкав за народни понос руски, у очима западних народа

беше прешао ону међу, коју као да је природа свима успесима људским поставила, све да би они били и најчистији и најзаслужнији. Цар Никола као да беше изгубио из вида, да је и завист људска једна од оних чињеница, са којима и цареви морају озбиљно да се рачунају.

Са свим својим аукторитетом беше он ступио у борбу против природнога тока људских ствари, у намери, да у Европи одржи стање, које његов претходник беше створио 1815 у договору са својим савезницима. Макар да револуција беше задала смртни удар овоме стању, цар ипак сматраше, да је његов најсветији задатак, да га одржи у животу, јер, у његовим очима, европска зграда састављаше једну целину, која требаше у свима својим деловима да остане онаква каква је. Ну цар беше изгубио из очију, да уговори од 1815 беху изгубили своју животну снагу, јер више немаше нараштаја од 1815. Нов нараштај беше донео нове идеје, нова начела, нова убеђења, а цар стајаше усамљен у борби против свих непобедних стихија. Докле народи обараху старе, а подизаху нове установе, цар употребљаваше сву снагу своје простране царевине да одржи стари друштвени поредак; докле нови власници, које догађаји изнеше на површину, устајаху против равнотеже основане на уговорима од 1815, цар се труђаше да обнови коалицију од 1813.

Цар је, без сумње, морао имати и својих дубљих разлога, који су га одржавали на путу, који је сав напреднији свет као заблуду сматрао. Те разлоге објашњава нам у неколико један у политику руску онога времена дубоко посвећени дипломатски писац([1]). Ма да европска зграда од 1815

([1]) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée (1852 à 1856(par un ancien diplomate. Paris 1874.

Зна се поуздано, да је ово дело написао руски дипломата Жомини, од много година виши чиновник у министарству спољашњих послова у Петрограду. Ово садржава обилан, у самој званичној архиви црпени материјал.

и не беше савршена, она, по њему, гоћаше боље интересима Русије, но оно хаотично стање, које беше револуција створила; Аустрија, везана за Италију и Немачку, беше сматрана као суседство мање опасно, но Аустрија ослобоћена од ових веза, па упућена на своје источне тежње. „Кад би се Аустрија уништила, а Угарска ослободила, ми бисмо се нашли, вели даље руски дипломат, пред гомилом малих анархичних република, које би поникле из развалина двеју царевина, Аустрије и Турске, под утицајем светске (космополитске) революције“. Са више страна гледала је Русија у даљини опасности за себе. И немачка демократија њој је бриге задавала. У своме заносу, не само да је она тражила Шлезвиг-Холштајн од Даније, Елзас и Лотрингију од Француске, но још и од Русије њене области на источноме мору; шта више она је и Пољаке подстицала на устанак.

Ове побуде водиле су цара Николу на његовом путу противу западнога покрета; водиле су га толико одсудно, да он није од Аустрије ни накнаде тражио за војничку помоћ, коју јој је 1849 указао; али су га, очевидно, и далеко одвела његова стална и непоколебљива убећења у питањима друштвенога поретка. Ту он није разликовао преображај од револуције, напредак од наглости. Не задовољивши се, да сузбија политични покрет, он је пречио и заустављао и социјални. Што се овај више у напред кретао, то му је он јаче на супрот излазио, то је све више тражио да прикупља око себе консервативне елементе са свију страна притешњене. Он је жестоко осућивао пруског краља, што је пустио, да му се буном очупају слободоумне уступке, и што је према франкфуртској демократији показивао готовост, да из њених руку прими круну Немачке. И благодарећи царевој помоћи, демократија је била савладана; либералне уступке учињене у првоме покрету, биле су мало по мало од народа одузете, уставне установе оборене или бар ослабљене. Тај правац уливаше за-

падним народима мрзост и неповерење према Русији. Цар Никола беше очевидно на погрешноме путу, а уза се, вели руски дипломата, не имаше никога, да га боље обавести, јер његов први саветник, Неселроде, држаше већ пола века узде спољашних односаја Русије непромењиво, по једним истим начелима и убеђењима, докле се и у самој Русији погледи на свет беху знатно изменили.

Тежина рускога утицаја нарочито се осећала у Немачкој, где се цар мешао и у међусобне размирице немачких држава. Кад су Пруси напали на Данску, цар је изјавио отворено, да ће морати да зарати, не по каквом непријатељском осећању против Пруске, но што је убеђен, да је европска зграда једна целина, па да би први камен, који би од ње отпао, био знак, да се она сва распадне. А кад су се аустријски цар и пруски краљ завадили око првенства у немачкоме савезу, цар је Никола, противно предањима руске политике, потпомагао тежњу, коју је гајила Аустрија, да с а с в и м а с в о ј и м н а р о д и м а уђе у немачки савез. Оба немачка владаоца ишла су тада цару у Варшаву, да бране своју ствар пред судом овог моћног суверена([1]).

Још јаче мешала се Русија на Истоку. Уласком од 80.000 војника у Влашку и Молдавију (1848), она је оружаном руком уздржала покрет, који је смерао, да преобрази друштвени поредак у земљи. Ту јој је мешавину у један саставни део турске царевине Порта зло примила, Румуни су у њој гледали насиље, а европски кабинети, у место сигурности, налазили су у њој разлога за страх и завист. У опште, руска политика беше дошла у сукоб са свима елементима, што се налажаху у борби, сузбијајући и једне и друге. И као што се она трудила, да на Западу одржи поредак од 1815, тако је она и на Истоку сузбијала покрет народа хришћан-

---

([1]) Etude diplomatique etc. T. I. p. 26. 42.

ских, радећи да одржи турско царство у стању, у коме се затекло, а Хришћанима да очува стечена права неповређена, али и непромењена. „И као што обично бива онима, који посредују између крајности, ми смо, вели руски дипломата, озлоједили цео свет, пријатеље и непријатеље, не успевши ни толико, да исправношћу свога понашања успокојимо неизлечиво неповерење кабинета“ ([1]).

Највећма се опажаше ово неповерење у Енглеској. Лорд Палмерстон није могао равнодушно гледати, како надмоћност руске политике свуда преовлађује; како руска војска победоносно покрива Угарску, како цар Никола беше постао судија у расправама немачких владалаца, како он заповеднички даје правац и спољашњој и унутрашњој политици и на Западу и на Истоку. Лорд Палмерстон беше први, који се одлучи, да руској превласти изиђе на поље отпора. Он прегне да свуда сузбија руски утицај, на Западу као и на Истоку. Не обзирући се на позитивне међународне уговоре, а на име на конвенцију од 1841, он заповеди адмиралу Паркеру (Parker), да, са својом ескадром, прође кроз Дарданеле, те да заплаши Порту и да је извуче испод руског утицаја. На кратко затим, окрене се противу Грчке, друге заштићенице руске, где, бранећи неке сумњиве тражбине енглеских поданика, пошље ескадру у Пиреј, те узапти све трговачке бродове грчке, и разори овој младој краљевини трговину, једини извор њезинога благостања. Покретан осећајима зависти и суревновања, он иђаше и даље, у тежњи да одржи у равнотежи углед в. Британије са угледом Русије. Енглеске ескадре изнесоше сличне тражбине и по Италији и Португалској, и докле сви народи, који имађаху изложена пристаништа, гледаху у овим замашајима претњу и за себе саме, први министар Енглеске даваше нове хране томе страховању. Са висине парламенат-

---

([1]) Etude diplomatique etc. T. I. p. 27. 29.

ске трибине објављиваше он свету, да његови земљаци могу рачунати на ону исту заштиту, коју је негда стари Рим својим грађанима указивао; да ће Енглезе свуда да брани од увреда и напада будно око и моћна рука в. Британије.

То разметање вређаше поноснога цара руског. Узалуд он, и ако не беше непосредно изазван, одговараше, да ће оценити и пресудити под којим би условима у напред могао трпети енглеске поданике у својој држави: Палмерстон му свуда ствараше тегобе и неприлике. Први енглески министар жељаше да покаже да и руска звезда може да потамни; он све више улажаше у борбу противу моралне моћи и аукторитета, што га цар Никола беше задобио у Европи.

За своје противуруске тежње нађе Палмерстон добродошла савезника у Наполеону III. Избивши на површину из револуционог потреса од 1848, а користећи се париским метежима, овај нови поглавар Француске беше обновио престол и успоставио традиције Наполеонске. Он беше опазио тежње Николине, да њему на супрот, обнови коалицију од 1813, и ако цар те тежње потхрањиваше само за случај, ако би синовац пошао стопама свога стрица противу мира и државнога поретка у Европи. Цар беше, у основу, задовољан Наполеоном, у колико је овај, у очима конзерватизма, учинио услуге ствари реда у Француској, али не могаше имати поверења у његове даље намере (¹). Цар је са основом претпостављао да ће Наполеон тражити, да створи у Европи какав заплет, да би се могао одржати на престолу у Француској; угушивши унутрашњу струју слободе, он је морао с поља тражити одушку за живу и неуморну природу француску. Ну опомене цареве да не излази из граница обележених на бечкоме конгресу, у место да уздрже Наполеона III, само су га још више дражиле; још су га подстицале на размишљање, како би своје

(¹) Etude diplomatique etc. T. I. p. 109.

планове успешније извршио, а цареве предупредио. Он је знао, да би заплет на Рајни и у Белгији само олакшао коалицију од 1813, па га ту није ни тражио. И он окрене своје погледе на оно земљиште, на коме вековима траже моћни суверени европски за себе или накнаде, или славе и имена. У место да очекује руску коалицију противу себе, он прихвати прву прилику, да створи коалицију противу Русије. Исток беше оно земљиште, на коме је он био сигуран за савез са Енглеском, а у Палмерстону имађаше већ поуздана пријатеља, кога беше стекао за време свога изгнанства из Француске. Шта више, он је, са својим министром Друепом де Луисом, рачунао, да се, на источном земљишту, може наслонити и на Аустрију, и ако она беше Русији за свој опстанак обвезана.

Те обавезе није могла Аустрија лако да свари; оне је подстицаху више на завист но на благодарност. Постидна беше за њу успомена, да својој суседи има да захвали, што је жива остала, а рачуна се да је велика сила! Семе мрзости беше бачено још докле је руска војска на угарском земљишту била. За време саме борбе ми нигде не видимо између Руса и Мађара ни оних страсти, ни онога огорчења, које видимо у борби између Мађара и Аустријанаца; на против, међу Русима и Мађарима развијају се симпатије: Руси штеде Мађаре, а ови њима излазе на сусрет с поверењем; њима се и предају код Вилагоша.

Чим је прикупила државне узде у своје руке, Аустрија беше осетила потребу, да свој потамнели углед опет подигне. И њој се чињаше, да је Исток за такве смерове подесно и опробано земљиште. И заиста, њој би и суђено, да после великога потреса на Западу, прва отпочне игру оних судбоносних посредовања на Истоку, за којима дође велика кримска војна.

Под кнезом Данилом беху Црногорци заузели (1852) од Турака Жабљак, који влада Скадарским језером. Порти не бејаше доста, да сузбије црногорске нападе и поврати оду-

зету јој тврђавицу; она оправи, под Омер-пашом, експедицију од 34000 војника са задатком, да коначно покори и заузме Црну Гору. Влада аустријска нађе, да јој се пружа подесна прилика, да први пут, после својих кобних година револуције, изиђе на дипломатску позорницу са неким успехом. Она се реши, да посредује у корист Ц. Горе, ма да јој не лежаше у предањима, да брани црногорске интересе. Она је загревала и осећања освете противу Порте, која беше одсудно и упорно одбила, да јој изда мађарске бегунце из времена последње револуције. Влада аустријска одлучи 18 јан. 1853 са свим изненадно, да пошље у Цариград генерала Лајнингена са изванредном мисијом, да најодсуднијим начином, а у облику ултимата са кратким роком, захтева од Порте, да своју војску, послату против Ц. Горе, повуче натраг. Овом приликом она затражи, да уреди и питање о Клеку и Суторини. Необична енергија, коју је развио аустријски ванредни посланик, изненади кабинете а Порту баци у највећу неприлику. Представници Енглеске и Француске потпомогну аустријскога пуномоћника, и Порта попусти, позвавши одмах натраг војску Омер-пашину.

У то доба била је у Петрограду већ решена мисија, која је била поверена кнезу Менчикову. Не може се дакле рећи, да је аустријска мисија изазвала руску, али она није остала без утицаја на понашање Русије, којој не могаше бити равнодушно, што Аустрија тако остентативно узима под своју заштиту један народ, који је она вековима бранила и заклањала, а Аустрија га вазда с мора одбијала и у његове стене притешњавала. После појаве енглеске ескадре у Пиреју, после успоставе Наполеонског престола у Француској, после ове поносне, заповедничке мисије аустријске у Цариграду са тоном скоро увредљивим за Порту, Русија није могла изостати а да не дâ мисији, коју је у то доба спремала, карактер пун ефекта, и да је не увенча видљивим успехом.

У томе правцу ишло јој је потпуно на руку питање о светим местима.

Од како се одвојила црква западна од цркве источне, било је често у Јерусалиму и Витлејему борбе и трвења између привржепика једне и друге цркве о првенству. Размирице су се порађале највише о томе, ко ће од њих да чува света места, или ко ће имати прече право, да врши у њима своје црквене обреде. Француска је још од крсташких ратова била стекла нека права на заштиту својих латинских једноверапа, али је и Русија, у току времена, везивала са Портом уговоре, по сили којих је мислила, да може узимати под своје закриље православне хришћане. 1850 г. заповеди Наполеон своме посланику у Цариграду, генералу Опику, да настане код Порте, да се одрже у важности повластице латинске цркве према православној, која је Латинима спорила нека права на основу фермана Портом издатих јој. Распра се водила о томе, ко ће држати кључеве од неких врата црквених, и ко ће оправити опало кубе на храму јерусалимском: Грци или Латини. Докле се руски посланик противио свакој измени легалнога стања, какво се затекло, нови француски посланик Лавалет управио је одмах после Наполеоновога државног удара Порти ноту, којом је претио прекидом дипломатских односаја, ако се до фебруара 1852 не би просто признало Латинима право онако, како га Француска разуме. Порта, налазећи се у неприлици између ових супротних захтева, желела је да задржи себи карактер судије, па да нађе неки средњи пут; она предложи, да султан, о своме трошку, оправи опало кубе, а од неких врата да држе кључеве Латини, од неких Грци, а од неких опет места да имају кључеве и једни и други, па и Јермени. Русија се изјасни, да прима ово посредовање, и ако је оно у неколико и мењало стање ствари, које се затекло, докле напротив, Лавалет наново припрети Порти и заплаши је толико, да му она

тајно обећа, да неће предавати јавности ферман, који је издат за православне, а Латини да ће уз то, добити и кључеве од великих врата у Витлејему. Противу овога наређења, које је и султанском ирадом потврђено било, подигну протест и Русија и патријар јерусалимски. Ни нови покушаји Портини нису успели, да задовоље цара Николу; двозначним понашањем султановим цар се осећао лично увређен, па је изјавио енглеском посланику Сејмуру, да ће Порта, ако не попусти разлогу, морати попустити опасности, која све ближе иде.

16 фебруара 1853 стигне у Цариград кнез Менчиков, као изванредни посланик царев, да уреди питање о светим местима. Праћен великом и сјајном свитом, он је у првим својим корацима био опор и увредљив; он изјави, да неће да води преговорâ са Фуад-ефендијом, министром спољашњих послова, за то, што је он био тај, који је ослабио царски у корист православнима издати ферман, па се обрати непосредно великом везиру. Он је био носилац писма, којим цар Никола изражава султану „осећања сажаљена и чуђења“, која су га обузела, кад је сазнао за одлуку, коју је султан донео у питању о св. местима у Палестини.

После ових првих појава, које су на султана производиле велики утисак, Менчиков је наставио своју радњу доста помирљиво. Он није тражио, да се опозове ферман, који је Француска израдила у корист латинској цркви, но, да би се за будућност уклонила трвења и размирице, захтевао је само то, да се у облику протокола утврди оно стање ствари, које се затекло. Ну Порта, суревњиво чувајући своју самосталност, није пристајала на протокол, а ни на објашњиву ноту, којом би се Менчиков такођер био задовољио; она је само пристајала, да изда нов ферман, као акат самосталан, који је ни према коме не веже. То није могло задовољити рускога пуномоћника. Његова мисија отежа се још и тиме, што је он захтевао од Рифат-паше, који је Фуада од-

мении, да њихове преговоре не саопшти представницима Енглеске и Француске, а министар султанов на тај предлог није пристао. Ова тајанственост дâ повода закључавању, да Менчиков има налог, да закључи са Портом и тајни уговор. Глас тај узнемири све силе, а нарочито Француску, која одмах упути своју флоту у Саламину, да буде ближе Дарданелима, али се Енглеска од сличнога корака за сада уздржи. 10 марта преда кнез нацрт коначне расправе питања, а сутра дан добије усмени одговор од Рифат-паше, да ће се питање претрести у дивану, чија ће одлука за тим бити поднесена султану и саопштена француском посланику, као представнику силе у питању такођер интересоване. Добивши отуда уверење, да је Порта вољна да попушта, кнез изиђе на среду са правим смислом свога посланства. Он предложи тајни уговор, по коме би Русија ставила на расположење Порти потребну помоћ, ако би она дошла у невољу да се брани од западних сила[1], а за то да Русија не тражи ништа друго, но додатак уговору кучук-кајнарџијском, којим би се православна црква у Европској Турској ставила под руску заштиту. По савету западних сила, Порта се покаже вољна да одвоји питање о светим местима од питања о протекторату, и да у првоме Русију задовољи. Ну руски пуномоћник имао је одсудан налог да и ово друго питање крају приведе; он је уверавао, да Русија нема намере, да се меша у избор патријарâ и владика, нити тражи места и гласа у њиховим црквеним судовима; после учињенога искуства, она тражи солидне гарантије за будућност, да ће се одржати стечена права православне цркве, а те би нашла у једном дипломатском акту, који би обухватио све пређашње уговоре онако, како су се они затекли. 7 априла преда Менчиков нацрт уговора у три тачке, а су-

[1] Спомиње се цифра од 400.000 војника са потребним бројем ратних бродова.

тра дан припрети Рифат-паши, да ће Русија посести Влашку и Молдавију, ако би јој се тај предлог одбио. Ноћу између 19 и 20 апр. умре султанова мати, која је на свога сина, у смислу руске политике, имала моћнога утицаја, те Русија изгуби своју нај јачу потпору у сеӆају. 23 апр. пошље Менчиков Порти ултимат, на који је она имала за пет дана да одговори. Порта одбије захтеве, а кад представници Енглеске, Француске, Аустрије и Пруске уђу у посредовање и предложе, да се повластице православних хришћана у облику ноте утврде, руски пуномоћник пристане и пошље (8 маја) Порти нешто ублажен нацрт ноте. Кад Порта и овај захтев одбије, не могавши се сагласити са садржином ноте, кнез Менчиков изјави, да је његова мисија свршена, а дипломатски одношаји да су прекинути (9 маја). При поласку из Цариграда, он обзнани, да ће Русија сваку повреду православне вере и православнога свештенства сматрати као дело непријатељства.

Захтев руски, формулисан у пројектованој ноти, узнемири западне силе. Енглески посланик Стратфорд пише својој влади, да Русија не смера, да Турској одсече један део тела, но да у цело телоналије отрова, тражећи да озакони свој утицај на десет милиона хришћанских поданика султанових. Лорд Кларендон, који је дотле вазда био штедљив према Русији, сад се и са̂м тргне, и влада енглеска изјави, да је готова, да Турској притече у помоћ, ако затреба.

Руски канцелар гроф Неселроде пише великом везиру, да предату му ноту потпише непромењену, и да је кнезу Менчикову у Одесу пошље; не учини ли то, да ће руска војска пређи границу, да Русији материјалне гарантије обезбеди. У одговору на ту поруку, Енглеска и Француска пошљу своје флоте у Бешички залив, а Аустрија и Пруска одобре отпор Портин и поступак западних сила. На тај одзив од стране великих сила, цар Никола одговори манифестом,

којим је апеловао на верозаконска осећања свога народа, а 21 јуна руска војска пређе Прут. Русија прими управу Влашке и Молдавије у своје руке, уврсти највећи део румунске милиције у своју војску, а своме папирном новцу пропише принудни течај.

Улазак руске војске у саставне делове отоманске царевине оспажи у Цариграду странку, која је теглила рату, али дипломатија наговори Порту, да руски корак још не сматра као објаву самога рата, него да се за рат спрема. И саме западне силе заузму положај одсуднији, али још уздржљив и стрпљив. Оне опет предузму да посредују, израдивши, у договору са Аустријом и Пруском, а коначно у Бечу на конференцији силâ (19 јуна). нацрт ноте, која је држала средину између онога, што је Русија тражила, и онога, што је Решид паша вел. везир, био вољан да потпише. Изгледи су били добри. Русија изјави, да је готова да пристане, ну под условом, да Порта потпише ноту без свабих даљих преговора. Али кад Порта нађе, да у нацрту ноте има обртâ, из којих се може да изметне протекторат, за који Русија тежи, онда Стратфорд пристане на тумачење портино, и охрабри је на отпор. Тиме падне и последњи изглед за мир, ма да га је желела и енглеска влада, али са изузетком свога коњног члана лорда Палмерстона, чијим се миговима и приписује Стратфордово тумачење, иначе несагласно са назорима енглеске владе. Сад се силе повуку, посредовања буду прекинута, редакције нота напуштене.

Акциона странка у Цариграду добије још већи мах; она растури гласове, да су хришћани у Турској, па и сâм престо султанов, у опасности, и ако то у ствари није било. Она се храбрила, провиђајући ратоборна расположења Наполеонова, кога је желела још више да увуче у своју ствар. Ни Наполеона, ни Палмерстона није требало млого убеђавати, да пошљу своје флоте у Босфор, да заштите хришћане и султана.

То још више охрабри Турке. Заповедник турске војске на Дунаву, Омер паша, позове рускога генерала кнеза Горчакова, да за 15 дана остави кнежевине, иначе да ће се отворити непријатељства. Наравно, да турски заповедник није могао другога одговора на свој ултимат добити но да руски заповедник нема овлашћења да преговара о рату и миру или о томе, да војску своју из подунавских кнежевина извлачи. То је још више Турке раздражило. Улеме и дервиши почну јавно проповедати свети рат; они повуку за собом и миролубивог Шеих-ул-ислама, без чије се фетве рат отпочети не може. Једнога дана депутација од 18 највиших улема продре у серај, те изјави султану, да има да бира: или да објави рат Русији, или да буде збачен. 16 септ. буде рат закључен, а 18 окт. изјави султан на Порти лично, да је рат народни. 20 окт. изда цар Никола манифест, у коме је Порту кривио, да гази уговоре и изопачава право стање ствари тако, да њему ништа друго не остаје, но да прибегне оружју. Докле су силе опет почеле привидно да посредују, догађаји су се нагло заплетали. 23 окт. нападне руски генерал Данеберг Турке код Олтенице, ну буде сузбијен; тиме је војничка част Русије била изложена, па ју је требало задовољити. 18 новембра руски адмирал Нахимов нападне и коначно разори код Синопе турску ескадру, која је била одређена, да побуни кавкавска племена и да им однесе оружја и муниције. Овај догађај још више узбуни јавно мишљење у Европи против Русије; у Француској, под утицајем владе, оно је на глас захтевало отворену акцију. Француска и Енглеска закључе, да пошљу своје флоте у Црно море, а Русији обзнане, да неће трпети, да се догађај Синопски још једном понови; да ће сваки ратни брод руски, који би се на Црноме мору сусрео, бити принуђен да се врати у Севастопољ, а сваки напад на област или на флоту турску да ће бити одбијен. Тада су силе већ ушле биле ма и у одбрански са-

вез са Турском. Сајужене западне флоте уђу тек 23 дек. у Црно море; а 12 јануара 1854 положи руски канцелар у Лондову и Паризу питање: 1) да ли Турској стоји слободно да напада на руску област и руску заставу; и 2) кад турски транспортни бродови могу од једног пристаништа до другог слободно пловити, да ли и Русија тога права има? И кад западне силе на прво питање одричући одговоре, задовољивши Русију само у другом питању, онда цар одазове своје представнике из савезничких престоница (23 јан.), назвавши понашање ових двеју сила отвореним непријатељством. Мало дана за тим (9 феб.) учине то исто и западне силе са својим представницима у Петрограду.

Пре него што ће наступити и коначни прекид, обнародује енглеска влада извештаје, у којима јој је посланик њен сер Х. Сејмур доставио своје тајне и поверљиве разговоре, које је још пре заплета имао са царем Николом, а у Петрограду се преда јавности писмо Наполеона III цару (од 17 јан. 1854) пре него што је и стигао у Париз царев одговор, који је био достојан у тону, али је, подсећајући на 1812 годину, и уверавајући, да Русија неће претњама уступити, и последњи конац мира пресекао. 28 фебруара Енглеска, Француска и Турска ступе у савез за одбрану и нападање; 2 марта предаду консули енглески и француски у Петрограду захтев, да руска војска румунске кнежевине напусти, а 6-г саопшти им Неселроде усмено, да цар нема никаква одговора да им дâ. На то 15 марта Француска и Енглеска објаве Русији рат[1].

[1] Zur Geschichte des Orientalischen-Krieges. 1852 1856. Von L. Heinrich Geffcken. Berlin, 1881.

СРБИЈА И КРИМСКА ВОЈНА.

Кримска војна затекла је Србију у најдубљем миру. Ни споља ни изнутра није ништа спречавало мирни ток државних послова. На северу од Саве и Дунава завладала је била по целој суседној монархији система, која је могла, од своје стране, све принети, да своју околину успава. После потреса од 1848 настала је била по целој Аустрији најпотпунија реакција, која је свако кретање, сваки живот у најужи круг сабила; која је свима народима донела потпуно апсолутну владавину на место слободе и народноснога живота, за што они беху ушли у крваву борбу. Давно је већ био престао онај слободни саобраћај између Србије и Аустрије, који смо гледали у покрету од 1848; успостављене су биле све старе саобраћајне мере ограничења, па су још и неке нове заведене. Смерајући, да своје српске државлане одвоји од свакога духовнога утицаја Србије, Аустрија је издала наредбу (13 јануара 1852), по којој се у свему простору монархије забрањује увоз српских књига из страних држава, и само се у томе случају допушта, ако дотични губернатор за сваку књигу претходно изда допуштење.

На ову меру одазвала се, на скоро за тим (14 априла), влада српска сличном наредбом, одлучивши законодавно, да се ни у Србију не пушта никакво дело, (па ни српско) печатано иза границе, „било оно које му драго величине и форме и којег му драго имена“, докле га не би претходно прегледао цензор и нашао, да је оно, и по садржини и по правопису, саобразно правилима о цензури. Са обе стране био је пресечен скоро сваки духовни саобраћај између Срба на једној и другој обали Саве и Дунава. Ово стање било је од не малог утицаја на духове у Србији, у којој се, као одјек из Аустрије, показивала не мања тишина и зачмалост.

На западној граници Србије било је некога кретања, али ово, по својој природи, није могло производити никаквога утиска на Србију, јер то беше устанак бегова босанских, који се беху прихватили оружја не за политичка или верска питања, но искључно за своја феудска права (1849—1850).

Источно од Србије било је такођер некога комешања, али оно није и на поље радње пренесено било. Преко лета 1852 г. спреман је био велики устанак у Бугарској. У Цариграду су мислили, као обично, да могу у томе спремању видети руску руку. Тврдило се, да су руски агенти наговарали Бугаре на устанак, па ако се пет до шест недеља одрже, да ће Русија у њихову корист посредовати. Стоји извесно, да је те године једна депутација бугарска долазила у Београд и тражила савета. Влада је српска одвраћала Бугаре од устанка, и они, било у след тога савета, или из других узрока, остадоше на миру.

Унутрашња физиономија Србије била је још од мањега значења. Расцеп између кнеза и Вучића није се био ни мало поправио, ма да су се странке на Петровској скупштини 1848 привидно измириле биле. Војвода је добио у Книћанину моћнога супарника, који се настанио у Крагујевцу, као средини земље, да буде готов, да сузбија сваки покушај нереда и сваки антидинастички покрет, долазио он ма с које стране. Стојан Симић имао је обичај да мири прваке од 1842, кад би они у заваду долазили. Ова улога добро је ишла од руке његовој окретности и његовој речитости. Он је стајао по средини странака, те их одржавао у неком додиру; али кад он умре 1852 (10 марта), не нађе се више нико да његову улогу прихвати. Распадањем странке од 1842 Вучић се највише усамио. Он се био завадио и са Аврамом Петронијевићем, са са којим је делио судбину кроз све бурне прилике од 1835. Петронијевић, зачев мисао да се сроди са Карађорђевићем, био се безусловно придружио двору исто тако, као и Илија

Гарашанин. Ну Петронијевић се од Гарашанина у томе разликовао, што је он желео и радио, да Порта призна наследност кнежевскога достојанства породици Карађорђевића, а Гарашанин је то избегавао, па кад је требало, он се и опирао тој тежњи, доказујући, да ће кнез најбоље осигурати владавину својој деци, ако их добро васпита. Под јесен 1851 оде Петронијевић у Цариград, да ради за наследност у породици Карађорђевића, али се отуда није више ни вратио, издахнувши од капље у предсоби Али-паше, министра спољашних послова (10 априла 1859). Са њим је пао још један стуб врачарске владавине, којој су редови све ређи постајали.

Ми смо, на другоме месту већ имали прилике обележити, како се, после революције од 1848 год. почео осећати аустријски притисак. Он је тако нагло напредовао, да је већ у 1850 години уредник званичних „Српских Новина“ (бр. 78) јављао као нешто са свим обично и незазорно, да свој лист носи у аустријски консулат на ценсуру([1]). Поменули смо такођер како су се после револуције развили поверљиви односаји између кнеза и званичне Аустрије. У току 1852 покаже се прилика, да се овим односајима да̂ и свечани израз. Преко лета обилазио је цар Фрањо Јосиф Угарску, па је походио и српско војводство, где га је патријар Рајачић поздравио (4 јуна) у саборној цркви у Темишвару као великога војводу српскога војводства. Цару је изишао до Варадина на сусрет Книћанин са Алексом Јанковићем, а у Земуну поздравио га је сам кнез (4 јула) у пратњи председника државног савета и великога броја виших чиновника, па га за тим отпратио и до Панчева, по што се

([1]) Тужећи се на земунског ценсора, што му лист често зауставља, уредник каже: „шта више, ми од наше стране и то чинимо, те ни један лист не дамо ни печатати, докле се у консулату аустријском не прегледа“.

цар провозао претходно паробродом донекле уза Саву и стао испред Београда. Значајно је, да су тада саме званичне „Српске Новине", (број 75 од 5 јула 1852), обзнаниле, како је цар изјавио кнезу „своју као и целе Аустрије обвезаност за помоћ, која јој је у последњем бурном времену од стране наше отаџбине указивана, желећи, да би се између српске и његове царске владе добро споразумљење и суседно пријатељство неповредно обдржавало". Ну Аустрија није била срећне руке у избору лица, које је имало да негује ове одношаје. Њен званични представник у Београду био је пуковник Теја Радосављевић. Овај човек, који се, без више образованости, знао догађајима револуције толико користити, да је од простога граничарског аудитора дошао до генералнога консула, није имао никаквога, а најмање дипломатскога такта у својим поступцима. Ако је и било званично земљиште пријамљиво за аустијски утицај, Радосављевић се трудио, да му својим разметањем и званичним парадама даје маха и значења, које је тешко падало на српска осећања и врећало народни понос српски. Докле би српскога кнеза, као сенка, узастопце пратио, у мале се и велике послове земаљске остентативно мешао, он би, с друге стране, на дан свога цара, развијао према Београду свечаности, које би Србији давале карактер аустријске провинције. Да би покрио свој криви положај, који је имао као Србин, а званични представник Аустрије у Србији, он би показивао ревност, која је његове пријатеље у Србији компромитовала, а држави, коју је служио, није ништа привређивала.

После одласка Петронијевићевога у Цариград, вршио је дужности кнежевога представника и министра спољашњих послова Алекса Јанковић, директор кнежеве канцеларије, човек, о коме стоји извесно да је нагињао Аустрији. Држећи, да му заступништво Јанковићево пружа подесну прилику, да

у Србији потпуно одомаћи аустријски утицај, како га је сам разумевао, пуковник Радосављевић покрене питање о католичкој цркви, коју би Аустрија о своме трошку у Београду подигла. ну, на своје велико изненађење, он удари на отпор и код Јанковића, који је, без сумње, морао држати рачуна од расположења српских стараца, државних саветника, по што се без њиховога учешћа није никакво, по земљу важно питање расправљало ([1]). После свога првог неуспеха, изнео је Радосављевић други тугаљивији захтев; он је тражио, да се аустријски цар на свој имен-дан спомиње у београдској саборној цркви, као што се спомињао суверен силе покровитељице, ну и овај више симптоматични но промишљени захтев буде одбијен.

Докле су ови покушаји чињени, налазио се Илија Гарашанин у Паризу. Он је тај пут предузео после смрти Аврама Петронијевића. У Паризу уша[о] је Гарашанин у ближе одношаје са кнезом Чарториским, шефом пољске емиграције, а овај га је ставио у поверљиви додир са Луи Наполеоном, тада још председником француске републике. Видљиви изговор за овај пут био је Гарашанину, поред потребе да се лечи, још и тај, да тражи од француске владе, да она отвори српским младићима своје војне школе, као и заводе, у којима би се они обучавали у администрацији поштанској, општинској, санитетској, грађевинској, полицијској и другима. По своме повратку, Гарашанин, позивајући се на свој лични споразум са француском владом, обраћао се званично у овоме смислу и њеном генералном консулу (3 фебр. 1853). Ну прави смер

([1]) У оно доба још није било у Србији верске равноправности. Тек 1853 г. (19 сепг.) изишао је закон, који, „саобразно духу столећа и напретку времена, у коме живимо, као и саобразно примерима, које налазимо у поступцима високих дворова, господарског и покровитељског", допушта и последницима других хришћанских вероисповести, да, кад им број буде довољан, могу зидати цркву или капелу, и издржавати свога духовнога пастира.

његовом путу у Париз био је, да заснује политику, којом би наслонио Србију на Француску. Одмах после преврата од 1842 почео је Гарашанин нагињати овоме правцу по саветима пољске емиграције, која је, почев још од 1843, стала држати своје агенте у Београду, најпре у лицу Пољака Ленoара (Черног), а после у лицу Чеха Фрање Заха. 1852 нашао је он, да су повољне прилике, да са својом политиком изиђе отворено на среду. Да ли је он њоме смерао просто да избије из Србије стари, укорењени утицај руски, да ли да истисне и утицај аустријски, који је био још нов, свеж, али је већ тешко притискивао Србију? Његови интимни односи са емиграцијом пољском, па и мађарском, дају основа веровању, да је он рачунао и на једно и на друго; ну није много времена требало па да се покаже, да ли је он и добро рачунао, кад је покушавао, да тражи наслона у превртљивим одношајима француским, и у политици једнога човека, у кога је само непостојанство постојано било. Наполеон је обећао Гарашанину, да ће потпомагати Србију, ну препоручио му је живо, да избегава све, што би могло дражити Аустрију. Није нам познато, да ли је Наполеон тражио каквих услуга од Србије, али, као што се зна, да је он смишљао, да повуче јавно мишљење своје земље на страну, а доцније га је заиста и одвукао на Исток, вероватно је, да је радио у опште, да створи себи у Србији земљиште, које би могао доцније употребити, кад се источна криза развије.

Под јесен вратио се Гарашанин са свога пута, а мало дана за тим (13 септ.) био је он постављен за кнежевског представника и министра спољашњих послова. Са њим су ушли у министарство као његови главни другови: за унутрашње послове, Алекса Симић, а за правду и просвету, Лазар Арсенијевић Баталака. Први акат Гарашининова министарства био је, да баци у пенсију војводу Вучића (24 септ.) начином врло мало штедљивим. Гарашанин је држао, да ће свога су-

парника, који му је на Петровској скупштини 1848 онако одсудан пораз нанео, коначно сурвати, ако га, уз искључење из државне службе, још и жигоше пред јавним мишљењем. Он обзнања у званичном органу(¹) да је 1844 нарочито установљено за Вучића звање кабинетскога саветника, због његових негдашњих заслуга, ну да је Вучић 1848 поднео оставку на то звање, па и не дочекавши решење, одмах престао на своју дужност долазити, те је, колико у след те оставке, толико и у след самовољнога поступка, којим је своју дужност напустио и занемарио, решено, да се он разреши од дужности, а државном савету препоручено, да му одреди пенсију.

Пред Гарашанином стајало је сад поље чисто од противникâ. У колико га није очистила смрт, која је била већ покосила неколико првака од 1842, у толико се Гарашанин и сâм побринуо, да га без штедње рашчисти. Он је стајао на врху своје политичке моћи. Узани круг олигархије све се више стешњавао Гарашанину у прилог. Он је сад мислио, да је без ривалâ; ну то је била самообмана. Моћни државници нису никада без утакмичара; ако се једни ривали уклоне, њихово место попуњују други: оно никада не остаје празно. И кад се већ с неким цифрама рачунати мора, онда је паметније рачунати се са познатим но са непознатим цифрама. Више но један пут доживео је и Гарашанин ту судбину; доживео ју је тако одсудно, да је одмах на три године, после његова прекида са Вучићем, двор тражио да у Вучићу нађе оруђе противу Гарашанина, а па две године после тога тражио је опет Гарашанин у Вучићу савезника противу нових противника и својих и његових.

Приближавање између српске владе и Француске није тако брзо напредовало, као што се отворала супротност између Русије и српске владе. У своме правцу да наслони Ср-

(¹) Српске Новине за 852 бр. 111.

бију на Запад, налазио је Гарашанин потпоре у једноме делу млађих на Западу образованих људи, које су називали „Паризлијама“, али у реду стараца, који су заузимали мер давне положаје, Гарашанин је у томе питању, стајао усамљен. Уза њ није пристајао ни Алекса Симић, ни Лазар Арсенијевић, па ни Книћанин, чији је глас био моћан у свима питањима земаљским. Они су стајали на средини, држећи се подалеко од Запада, а гајећи покривене симпатије према Русији, која је имала своју јаку признату странку. Председник државнога савета Стефан Стефановић (Тенка) и његов друг, саветник и министар финанције Паун Јанковић (Баћа), стајали су на челу странци, која је радила, да се Србија на Русију наслања. Вучић је такођер уживао поверење руске владе. Одвојено од свију ових група стајао је један нов човек, који је, по својим старим породичким предањима, био задахнут интересима будућности своје отаџбине, али, по својим сродничким везама са двором, није никада из очију губио компас династичких интереса. То је био Ацика Ненадовић, који је као помоћник управљао министарством унутрашњих послова, које је онда обухватало највећи део земаљске администрације, па и војну управу. После пада Гарашанинова, он је постао врло моћан, имајући неограниченога утицаја на кнеза, а пресуднога на државне послове.

Докле се нису појавили догађаји на Истоку, није се толико ни опажала разлика, која је делила меродавне кругове српске, ну кад се бура приближила, групе су се политичне све више издвајале и радиле свака у своме правцу. Први знаци велике источне кризе јавише се у Србији на измаку г. 1852. У току декембра преда руско посланство у Цариграду српском заступнику Кости Николајевићу писмо рускога државног канцелара, управљено српскоме кнезу. У овоме писму гроф Неселроде чинио је, у име царске владе, кнезу примедбе противу избора чиновника̂ изјављујући, како је ца-

реву владу немило дирнуло, што је Вучић удаљен из државне службе, и како тај поступак може имати незгодних последица и за кнеза и за земљу његову. У исто време преда и Тумански, ген. консул у Београду, пријатељско писмо кнезу, у коме му барон Ливен јавља, да се цару Николи не може никако допасти, што је он Илији Гарашанину поверио највиши положај у државној служби, па му саветује, да не навлачи на себе гнева царева, но да отпусти Гарашанина, а Вучићу да поврати одузети му положај. Овај захтев пао је као бомба међу српске државнике и произвео међу њима највећу забуну. Први глас, који је требало о њему саслушати, био је глас војводе Книћанина, који се беше настанио у средини земље као штит и одбрана владина. Путем штафете обрати се њему и кнез, и Гарашанин и Алекса Симић за мишљење, које, у осталом, није могло ни подлежати сумњи. Јунак на бојноме пољу није био и човек од пера, који својим мислима даје углађенијега израза. Једним писмом, (од 27 дек. 1852), управљеним А. Симићу, а намењеним свој тројици, он их је драстичним речма храбрио на отпор, позивајући их, да сви заједно пре пропадну, бранећи часно народна права, но да попусте. Па као да је хтео да их и прекори за политични правац, који је таквим плодом уродио, он јетко узвикује: „зло рађење готово суђење; грех на душу књазу, теби и Гарашанину што тако навалице ту ствар дотле доведосте“! Глас Книћанинов охрабрио је меродавне људе. Кнез позове на саветовање министре и друге прваке земаљске, који закључе, да се одбије захтев руски. У одговору би се навело, између осталога, да је цео свет задовољан што види Гарашанина на челу земаљске управе, да он своје место заузима са толико исто способности, колико и достојанства. Ну како се седница разиђе, кнез се стане колебати. Пријатељи добрих одношаја са Русијом представе му опасност, која би га могла снаћи са таквога одговора рускоме канцелару, докле су с друге

стране, пријатељи Запада и привърженици Гарашанинови наваљивали на кнеза, да остане при закљученоме одговору, пошто би то био једини за њега спасоносни пут у кризи, која се приближавала. Ову другу странку највише су потпомагали Бесим паша, заповедник београдске тврђаве ([1]) и Сегир, ген. консул француски, који је на то место дошао (30 јула) по одласку Гарашанинову у Париз. И ова странка надвлада. Одговор кнежев изненадио је Туманскога и тоном и садржином својом. Жомини спомиње ово писмо у своме делу као „арогантно"; он напомиње, да се кнез, кад је његов положај доцније постао опасан, покорио и писао рускоме канцелару друго писмо, у коме се правдао и објашњавао.

16 фебруара 1853 стигне кнез Менчиков у Цариград у изванредној мисији, коју смо напред изложили. По што је оборио Фуад-ефендију, министра спољашњих послова, он изјави српскоме заступнику, да његов цар не може трпети на челу српске владе Гарашанина, човека који је ђак Кошутов и Мацинијев. Руски изванредни посланик захтеваше, да кнез Гарашанина одмах отпусти. Николајевић је саопштио енглескоме заступнику пуковнику Розу (као што је овај 11 марта 1853 известио свога министра лорда Русела), да му је један члан рускога посланства отворено изјавио, да ће Русија на којим начином кнеза казнити, ако он царева захтева одмах не изврши. Што је Менчиков доводио Гарашанина у везу са Кошутом и Мацинијем, то је био само један део, али не сав низ побуда руских противу првога српског министра. Ми смо већ имали прилику поменути на другоме месту, да је Гарашанин због ових веза дуго остао сумњив консервативним кабинетима; али праве и поглавите побуде, које су руску владу биле наоружале противу Гарашанина, били су његови односаји са Француском, био је његов пут у Париз, и његов додир

([1]) Дошао је у Београд 22 авг. 1852, на место Хуршид-паше који је отишао за валију босанског 24 истог мес.

са Луи Наполеоном, који се, у време Менчиковљеве мисије, беше већ зацарио (20 нов. (2 дек.) 1852), а Русија, имајући потребу да штеди новога потентата, није износила својих правих разлога противу Гарашанина.

У исто је време и руски консул захтевао лично од кнеза, да Гарашанина у најкраћем року отпусти, претећи да ће иначе прекинути званичне односаје са његовом владом.

Захтев Менчикова произвео је у Београду неизмеран утисак, под којим нико више није смео да прими на себе тешки задатак, да Гарашанина узме у одбрану. Изгледало је, да је овога пута и са̂м кнез радо прихватио прилику, да се Гарашанина опрости, јер и ако је он држао рачуна од његова значаја и његових способности, није га ни мало на срцу посио. Ну са удаљењем Гарашаниновим није лако ишло. Не пристајући да поднесе оставку, Гарашанин је тражио, да буде формално збачен, и кнез, не имајући другога исхода, потпише (14 марта 1853) разрешни акат, којим је напоменуо његове заслуге и повратио га у државни савет на одмор због „растројенога здравља његовог". Ну кад Гарашанин не пристане ни у савет да се врати, кнез га, „до оздрављења" стави (24 марта) у стање покоја са пуном платом (од 2500 талира).

Гарашанин се лепо растао са кнезом. Полазећи у Гроцку, где је био намеран да се настани, он му је дао нова уверења о својој оданости, али му се и заверио, да ће се Русији осветити. Опроштен сваких званичних обзира̂, он се надао, да ће сад, у своме приватном положају, моћи и отвореније и успешније изићи против Русије.

Место кнежевога представника и министра спољашњих послова заузме Алекса Симић, савестан државник и искусан администратор, а дужности министра унутрашњих послова остане да врши Ацика Ненадовић, помоћник тога министарства. Кнез похита да обзнани Порти ову промену у крилу

своје владе. Ну велики везир одговори му хладно (19 апр. 1853), напомињући му изреком, да он „стоји под одговором за сва добра и рђава дела у држави царској, њему повереној“. Рифат паша, у име султаново, препоручује кнезу, да свога новог министра, Симића, „опомене, да и он своје послове тачно врши, и ако је он један од највернијих робова султанових, а при томе у свему способан“.

Докле се мислило, да је Гарашанин био прва и последња жртва, која се подноси потреби да се одрже добри односаји са покровитељским двором, дотле је све ћутало; ну кад руски консул заиште нове жртве, тражећи да се збаце још неки чиновници, политични пријатељи Гарашанинови, онда, после првога изненађења, настуни у Београду тренутак прикупљања и отпора; онда се тек опази, колико је поступак Русије немило дирнуо осећања независности и поноса народнога. Државни савет преда кнезу адресу са потписом свога председника, најоданијег привржсника руског (20 марта, 1853). У њој је законодавно тело земаљско поднело кнезу уверење своје оданости и чврсто стало на браник земаљских права. Државни је савет изјавио кнезу, да би, при тужним и изванредним догађајима, који се врше у недру отачанствене владе, погрешио противу своје најсветије дужности, кад не би подигао свој глас у одбрану народних права. Удаљење Гарашанина са положаја, у коме се он одликовао толиким изванредним својствима, учинило је на савет болан утисак; међу тим је савет себи ласкао надањем, да би ова жртва могла осигурати, да се одрже и развију повољни односаји између владе српске и покров. двора, те би се тако овај осетни губитак ослабио и накнадио другим користима. Ну савет је са сажаљењем дознао од свога председника, да је руски ген. консул представио кнезу друге нове захтеве, који очевидно вређају и газе устав и права народна, и који ће, по томе, учинити на све Србе најтужнији утисак. Најодабранијим речма курто-

азије изражавајући своје поверење у старање кнежево о правима, која је српски народ стекао са толиким жртвама, савет изјављује, колико би народ српски био увређен у својим законитим осећањима и у своме достојанству, кад би његова влада попустила и подлегла у поштовању и одбрани оних права, на којима је основано политичко биће наше отаџбине. Он је уверен, да ће се предузети мере за њихову одбрану, па за то и не предлаже никаква средства за расправу ових изванредних тегоба, но даје само израза уверењу, да је највећа потреба, да се бране устав и права народна, и да је он готов, да у кругу своје власти једнодушно потпомаже кнеза на томе путу, уверен, у осталом, да су то жеље и осећања и целога народа српског. У исто време, он се нада, да ће и високи дворови „суверенски" и заштитнички имати праведних обзира на народ српски и на одржање оних права, која су му, великодушношћу првога, а посредовањем другога, дарована, утврђена и подигнута на ону тачку, на којој се сада, на срећу Србије, налазе.

Цео овај акат дише најчистијим осећањима патриотизма; он служи на част српској олигархији онога времена, а не мање и на хвалу перу, из кога је потекао. Адреса, предата јавности путем стране штампе, одјекнула је најповољније по целој Европи, те дала прилику свету, да се увери, да се Србија знала и зауставити на путу попуштања, кад то више нису искали животни интереси државни.

Ове утиске поткрепио је и одговор којим је кнез (23 марта) изјавио државноме савету своју сагласност са његовим погледима и осећањима, и изразио му, да је срећан, што га тако патриотски савет окружава, надајући се отуда сигурнијем и извеснијем успеху за заједничку ствар.

После ових неприлика изгледало је, да је у највишим круговима завладало уверење о потреби слоге и заједничке смотрености у критичким данима, који су свакога

тренутка могли из ненада донети Србији највеће опасности. Ну тај изглед као да није био основан; та слога није се и на делу показала, нити је заједница дугога века била. Шта више, према даљем развитку ствари оправдано је веровање, да је и сама адреса саветска више намењена била спољашњем ефекту, но унутрашњем осећању и убеђењу. То стање може, у осталом, и да се разуме. Силни валови запљускивали су границе наше земље, бацајући је од једне обале другој. Није чудо, што је тој судбини изложен био лаки и немоћни чун српски, кад видимо да се, под тим ветровима, крхају и ломе и тешки бродови и највећих држава европских. Укрштавајући се у подунавским кнежевинама, борба ових елемената није могла пролазити, а да из темеља не потресе и унутрашње одношаје ових земаља. Како је руска војска ушла у Влашку и Молдавију, румунски кнезови напустили су своје престоле, па и своје отаџбине. Изгледало је, као да боља судбина не чекаше ни кнеза од Србије.

Зна се, како је, после преврата од 1842, Русија узела била у нарочиту заштиту кн. Михаила; видели смо како је кн. Александар тражио у заједници са Аустријом за себе заштите, кад су се, у време српскога покрета од 1848, Обреновићи приближили границама Србије. Томе сличан призор понављао се и овај пут. Земља је знала симпатије Карађорђевићеве за Аустрију; она није веровала, да ће се он хтети у овим догађајима придружити Русији, а од заједнице са њом замишљали су Срби расејани по свима својим крајевима, највеће користи за српство у опште, а за Србију на по се.

То је расположење јако отежало положај кнежев. Чим је кнез Менчиков приспео у Цариград, оживела је српска идеја, али су оживеле и наде свију противника тадашње владавине у Србији. Као што се види из једнога писма, које је (19 маја 1853) писао Книћанин Алекси Симићу, највеће приврженике кнежеве обузела је била бојазан, да Русија може

толико у Цариграду успети, да Карађорђевића и његову владу збаци једним ферманом, који би у Порте израдила. Противници кнежеви тражили су, да се користе тегобама његовога положаја.

Око Вучића били су се груписали сви противни елементи, а поглавито Обреновићевци, који, и ако му нису веровали, налазили су рачуна, да иду под заставу старога превратника. Ситуација је морала бити врло озбиљна, кад је, после 11 година свога ћутања у егзилу, и Михаило Обреновић нашао за нужно да подигне глас свој. Био се, на име, пронео говор, да он спрема буну у Србији; да ће, кад се поврати на владу, да наплати из народне касе, као и из имања својих противника не само своју цивилисту, но и плату свију бивших чиновника за свих једанаест прошлих година; најпосле, да он тежи за осветом, да ће протеривати и гонити оне, који су били његови противници. Ови говори, несагласни са карактером кнеза Михаила и са мишљењем, које је владало о њему, могли су се изродити само у несигурној тадашњој ситуацији. Да њих опровргне, кнез Михаило управи (2 јула 1853) свима државним саветницима писмо, којим је све три тачке једну за другом снажним разлозима обарао. Кнез вели, да је искусио тегобе кнезовања и владања; да познаје терете и бриге онога сјајног положаја; сишао је са тога места, истина нагнат силом околности, али је добио прилику да се боље изобрази, свет и људе боље да позна; добио је мир и спокојство приватнога живота, у коме сада живи као слободан и независан човек, без икакве оскудице, без бриге, без страха, у одличном кругу признат, примљен и поштован, и не са свим бескористан за своје сународнике. И као што познаје прво своје стање, истина сјајно али теретно, немирно и непостојано, па и опасно, које је оставио, тако исто сада не жели да оставља своје садашње срећно стање, него би то учинио само по дужности и вољи народа и у корист

отаџбине, којој је он син, члан, пријатељ и у некоме погледу и дужник. Неће он преко лешина браће своје да се пење на престол српски, већ ако би било суђено, рад би био да због доласка његова нико не заплаче, него свак да му се обрадује. Кнез протестује живим речма противу гласова, који му подмећу лакомост за цивилистом: он и сада чини жртве на корисна по народ дела, а у случају повратка свога у Србију, он би још и од своје цивилисте трошио на народне потребе, које би се иначе из народне касе морале подмиривати. Најпосле, одбијајући од себе осветољубиве намере, кнез изјављује, да унутрашња политика за Србију може бити само политика помирења, која захтева, да се личним непријатељима опрости; да се прошлост многима непријатна заглади, заборави; да се способни и честити чиновници, мали и велики, ма којој они личној странци били наклоњени, при промени кнеза владаоца на својим местима оставе; да се задрже или потврде све корисне уредбе, а нарочито да се задржи, не речма, но у истини и делу, и са̂м устав, овај темељ јавнога живота Србије, по што се њиме јамачно може добро владати и земаљски напредак постићи, само кад се уме и хоће.

Овај корак кнеза Михаила имао је великога учина (дејства); он је незадовољне елементе охрабрио, многе противнике династије Обреновића умирио и обезбедио, а по гдекога од њих и коначно разоружао. Све је приносило да се духови узбуркају; Србија је изгледала као да је на прагу новога преврата.

Ово је стање ствари јако узнемиривало Аустрију. Њој би преврат у Србији донео и губитак једнога кнеза пријатеља, и опасност да се на њеној најближој граници изроде немири, који би се могли у онако запаљивим приликама раширити по областима турске царевине. Русија, која је у почетку кризе рачунала на оружану сурадњу или бар на благонаклону неутралност Аустрије, осећала је потребу, да је успо-

који о искрености своје политике. У том смеру она одлучи, да пошље у Србију Фонтона саветника свога посланства у Бечу. Фонтон је имао налог, да својим понашењем растури неповерење, које је у Србији постојало противу руских консула оптужених, да се понашају охоло према влади српској и да стоје у тајним одношајима са великашима и странкама, које су према кнезу непријатељски расположене. Фонтон је имао поновити, да Русија може само добра Србији желети; да јој жели благостање основано на њеном унутрашњем спокојству и поштовању уговора, без револуционих елемената и без новачења неподесних са стањем образованости и политичним положајем земље. Он је нарочито имао да сузбија револуциону пропаганду, која, одбијена од Запада, наваљиваше Истоку, да ту изазове заплет, који би годио њеним превратним плановима. Руски изасланик имао је да уђе у тесну везу са аустријским представником. Он је био носилац писма, у коме је руски државни канцелар уверавао кнеза, да Русија неће никада тражити од народа српскога ни услугā ни жртава каквих; али да она неће ни трпети, да Србија, под заклоном своје грађанске независности, постане огњиште револуције, које би узнемиривало сигурност суседних држава.

Упутства су била удешена у договору са Аустријом, која је у истоме духу издала налоге своме генаралноме консулу у Београду. Шта више, Жомини уверава, да је руска влада изјавила аустријској, да је готова, да, у договору са њом, и заузме кнежевину, ако би се потреба појавила (¹).

Долазак Фонтонов у Београд (у почетку августа) произвео је највећу узрујаност. Руски је изасланик нашао кнеза убеђена, да Русија хоће да га се отресе, а народ уверен, да Русија хоће да га жртвује Аустрији. Опозиција је опет очекивала, да руски изасланик долази да ради, да се кнез збаци.

(¹) Etude diplomatique etc. t. I. p. 488.

Ну сад настане опште изненађење, кад Фонтон изјави, да Русија нигде не потпомаже револуцију, па поче живо радити, да измири кнеза са првацима и са народом. Сад тек поче влада званично опровргавати гласове, који су се све дотле проносили, да је она у негодовању код покровитељског двора, да је у земљи преовладало незадовољство, и да је кнезу Русија поручила, да дâ оставку. Влада је уверавала, да је стање политичких одношаја Србије са Портом повољно, са Аустријом да се све повољније развија, а од стране покровитељскога двора, да је влада, последњих дана, обрадована и усрећена и новим уверењима благовољења и милостиве наклоности како према кнезу и влади, тако и према свему народу нашем [1].

Ствари не остану ни на томе. Фонтон пође и по унутрашњости Србије, свуда дочекиван са оном сјајношћу, коју су наши стари чиновници свагда знали вешто да изнесу на позорницу, кад би год влада имала потребу, да кога одличног странца придобије. Кренувши се 12 авг. Фонтон је ишао преко Смедерева, Пожаревца, Свилајинца, Манасије у Раваницу за Вел. Госпођу, па оданде преко Ћуприје, Јагодине и Крагујевца, вратио се у Београд. На дочек изводиле су му власти многи народ, а уз пут пратило га је по 300 до 400 наоружаних коњаника. Његов пратилац примећује, да је Фонтон на овај дочек много полагао и држао, да је у нас Бог зна каква убојна сила и да је цео народ наоружан [2]. Фонтон је уз пут говорио народу, како император љуби Србе и њиховога кнеза; препоручивао је слогу и поштовање власти. „Ја сам, говорио је он, пролазећи кроз округе београдски и крагујевачки, ја сам познао ваше окружне начелнике и капетане: то су људи добри и врсни; слушајте их, и они ће вас извести на добар пут. Не слушајте оне, који вам ша-

(1) „Српске Новине“ за 1853 бр. 89.
(2) Биографија Ат. Николића. Рукопис у архиви „Српскога Учевог Друштва“.

пуђу на ухо; то су зли људи, који имају рђаву намеру, и ти не говоре истину. Ко хоће истину да каже, нека говори јасно ...... ваше је данашње стање тако, да га нема никакав народ у Европи, па се старајте, да то стање уживате у љубави и слози, а раздором и неслогом да га не изгубите" ([1]). Овим говорима Фонтоновим нај јасније се обележио положај, који је руска влада према унутрашњим одношајима Србије заузела; она је опозицију, заједно са Вучићем, трепутно са свим напустила.

Односно спољашњих питања, Фонтон је у званичним круговима српским препоручивао предусретљиво понашање према Аустрији, са којом руска влада дели потпуно мисли у погледу на европску револуцију. У главноме питању, које је владало европским положајем, он је саветовао, да Србија остане на миру, али је испод руке препоручивао, да се спрема и оружа.

Мисијом Фонтоновом знатно се поправио унутрашњи положај Србије, а побољшали су се и њени спољашњи одношаји. Осећање опште несигурности уступило је места поуздању и умирењу духова унутра, а поверењу с поља. Било је суђено, да Русија по други пут изведе владавину од 1842 из опаснога положаја, најпре у бурама европске револуције од 1848, па сад у приликама још критичнијим великога источног заплета. Колико је влада српска потребу ове заштите руске дубоко осећала, колико је она Русији била захвална, открива и нехотице званични орган њен, који свагда, кад говори о Фонтону, говори тоном врло понизним и ласкавим.

Кнез је био од стране Русије потпуно умирен; он је писао канцелару и захвалио му је живим уверењем оданости, изразивши и своју готовост да саветима царске владе следује. А у Цариград је писано, да се из савета Фонтонових може с поузданошћу извести, да Русија искрено жели мира.

([1]) „Српске Новине" за 1853 бр. 97.

И Порта успокојена, одустане од намере, коју је имала, да пошље војску на српску границу. Што је нешто војске било на вишеградском мосту и другим неким тачкама на босанској граници, велики је везир објаснио српској влади, да се чини једино ради чувања границе, препоручивши Изет-паши, заповеднику београдске тврђаве, (који је 10 окт. заменио Бесим-пашу) да увери кнеза, да Порта не само што нема ништа противу њега, него још да жели, да његова владавина буде срећна и стална. Само је у Видину остала јака посада, која се ту, још са самога почетка кризе, држала због руске војске у Румунији. Са те стране било је више пута опасности, да Срби дођу у сукоб са турском војском. Башибозуци су већ распитивали за имућније куће на српској обали реке, у намери да их пљачкају, па би сукоб у онако критичним приликама био неизбежан. Ну Сами-паша, гувернер видински, оцењујући разлоге, које му је српска влада давала преко кнежевога првог ађутанта, пуковника Живка Давидовића, одустане од намере, коју је имао, да поставља страже дуж Тимока.

Фонтон је био исправио одношаје Србије према Русији и Аустрији, а Порта је на српској граници напустила свој положај што прети; ну у време великих догађаја међународни се одношаји врло често мењају. Како је руско-турски заплет постао озбиљан, та озбиљност није могла а да се не пренесе и на положај Србије, јер је Порта мислила на начине, којима би Србију учинила безопасном. Мислило се, да Порта ласка Србији и да јој даје разна обећања, да је лакше успава, а права да јој је намера, да појача своје градске посаде у Србији, па, с помоћу ове војске, да заузме још неке стратегијске тачке, које би је поставиле у стање, да Србији диктује све што хоће, па да је и под своју непосредну власт поврати; западне пак силе да је на то још и подстрекавају. Руски државни канцелар, гроф Неселроде, стављао је кнезу српском

пред очи све те мутне изгледе у нарочитом писму, и препоручивао му највећу смотреност и енергију, како би од Србије отклонио опасности, које јој се спремају. Руси су саветовали српској влади, да се турска војска не пушта у Србију, ни под каквим изговором, па ни за само попуњавање градских гарнизона.

Све су прилике заповеднички налагале Србији дужност да се оружа. И она је то почела чинити још и пре Фонтонових савета. Чим се потреба појавила, влада је изјавила у Цариграду, да ће, у случају рата између Русије и Турске, остати неутрална, али и да хоће да се оружа, како би била у стању да се противи свачијој војсци, која би границу српску прекорачила.

У томе смеру састављена је била једна војничка комисија, која је поделила Србију на војне округе, одредила им војна средишта, пописала број војника и предложила команданте. Виши официри обилазили су границу и проучавали је, али се с прва све у тишини радило.

У тежњи да земљу наоружа, српска је влада учинила и један корак, који се тешко даје објаснити. Одношаји према Аустрији били су поремећени још преко лета 1853 год. Из изјаве, коју српска влада шиље Порти, види се, да је међусобно неповерење између Аустрије и Србије завладало на скоро по одласку Фонтонову из Србије: Аустрија открива намере, да поседне Србију, влада се српска ограђује, и у томе смислу шиље изјаве Порти. Не мора ли нас изненадити, кад, у томе стању ствари, налазимо, да се влада српска обраћа Аустрији и тражи да од ње купи оружја? И заиста, 5 октобра (1853) пише српски министар спољашњих послова аустријскоме ген. консулу, да би влада српска имала потребу, да купи од аустријске владе 10.000 пушака и три батерије топова. Пуковник Радосављевић одговори (8 новембра) да би влада аустријска била вољна да намири ову жељу српске владе

са смотреношћу, коју иште развитак озбиљних догађаја на Истоку. Нужно је дакле, да се влада српска изјасни, да има поверења у намере царске владе и да је са те стране спокојна, јер ма да су саветници кнежеви више пута давали царској влади уверења о томе, опет при једној скорашњој прилици, кад је царска влада предузела неке војне мере потребне само да се одржи јавни мир, влада српска показала је неповерење у лојалност намера аустријске владе, која је била у праву да очекује од Србије понашање са свим противно.

Осим тога захтева аустријска влада да српски министар спољашњих послова да прецизну и писмену изјаву, да влада српска неће ни којим начином узети учешћа у рату, који се води између Русије и Отоманске Порте, но да ће остати у стању и положају, у коме се сада налази, и да нарочито неће употребљавати захтевано оружје да постигне смерове непријатељске ни противу Аустрије, ни противу силе сузерене, ни противу силе покровитељке. Захтевано оружје употребило би се једино на одржање унутрашњега мира, и да се очува Status quo од сваког напада и сваке повреде. Најпосле, влада српска имала би да се изјасни на исти прецизни и формални начин, да не само неће узети никаквога учешћа у предузетцима, које би револуционари могли против Аустрије покушати, но да ће се још трудити, да свима могућим средствима удаљи од кнежевине политичке бегунце и људе незадовољне, и да ради противу њих, ако би они напали на земљиште српско или на земљиште аустријско.

Што се тиче захтеваних батерија, аустријска влада тражила је објашњења о узроцима, са којих Србија тако велики број топова тражи, кад се зна да је тополивница у Крагујевцу почела да даје повољне резултате тако, да може фабриковати знатан број топова.

Разуме се, да је овај корак остао без свакога резултата. Ми га не можемо ни сматрати к а о о з б и љ а н, но више

као маневру, којом су се хтела опипати права расположења Аустрије, која, и ако су могла бити позната Русији, за Србију су још била нејасна. Природно је веровати, да српској влади нису могли ни бити познати преговори, које су водиле Аустрија и Русија, а они нису ни тренутка силазили са дневнога реда, често захватајући дубоко у судбину Србије. Положај Аустрије у овој кризи био је за нас, био је и за саму Русију меродаван. Ни један корак Србије, ни једна важнија одлука Русије не би се могла разумети, док се не би потражило објашњење у понашању или у смеровима Аустрије.

Чим је цар Никола закључио да заузме румунске кнежевине, он је своју намеру обзнанио свима великим силама. Према Аустрији ишао је он још и даље. Своме посланику, код бечког двора, барону Мајендорфу, који се враћао на своје опредељење у Беч, он је наложио, да поднесе цару Фрањи Јосифу план заједничке радње у кризи, која је предстојала. По томе плану, Аустрија би понудила у Цариграду своје услуге (ses bons offices), како би склонила Порту, да прими ноту кнеза Менчикова. Ако би Порта понуду одбила, Аустрија би обзнанила јавно своју искрену сурадњу, а у томе смеру послала би на своју границу један корпус војске. Ако, уз поседнуће румунских кнежевина руском војском, аустријска изјава не би донела повољнога плода, Аустрија би приступила и принудним мерама, поседнувши својом војском Србију Босну и Херцеговину([1]).

Ови су предлози били изложени у једноме ручном писму цара Николе и у једном меморандуму. Перспектива, која се отварала Србији, била је врло мутна. Аустрија се бојала, да Русија нема сакривених смерова да разруши турску царевину, коју је Аустрија желела да одржи; јер је гроф Буол признавао отворено, да слабост отоманске царевине најбоље

([1]) Etude diplomatique sur la guerre de Crimée t. I. p. 202.

годи и политичним и трговинским интересима Аустрије. Она се бојала словенскога, управо српскога покрета на својој граници, а Русија се трудила да је успокоји, па јој је, противу те бојазни, пружала материјалну гарантију, нудећи је поседнућем српских предела у Турској.

Данас је већ изван сваке сумње, да цар Никола није тада смерао да изазове рат, нити је за њ био спреман; он је био далеко од тога, да из мисије кнеза Менчикова тако озбиљан заплет очекује. Он је ушао у рат противу своје воље, а кад се једном већ заплео, он је морао правити уступке, и што је заплет бивао већи, веће су бивале и жртве, које је он морао на себе да прима: данас је морао да подноси понуду једној сили, која је на Истоку Русији супарница, да може посести земље, које је Русија својим жртвама помогла подићи са смером, да у њима противу те исте силе створи себи наслона и потпоре; сутра опет морала је да подноси жртве нове, које су се најпосле свршиле ампутацијом њезиних властитих земаља, губитком једнога дела Бесарабије. Ну кад је Русија ове предлоге чинила, она је у исти мах, давала Србији савете, који су смерали на то, да је сачувају од аустријске окупације. Гроф Орлов говорио је у Бечу српскоме заступнику Алекси Јанковићу (на крају јануара 1854) „да је намера Русије та, да се Србија не компромитује пре него што буде у извесности, да она своје садашње стање може побољшати. Русија неће, да Србија изађе из свога неутралнога положаја и да чини какве жртве, а да не добије што више него што има. За ово што Србија већ има, не треба ништа друго да чини, но да остане у законом и неутралном свом положају и према Порти и према Русији, и да се стара да Аустрију увери о својој неутралности како да је тиме у пријатељству спрам себе одржи; јер Аустрија уверава, да

веће ништа противу Србије чинити, докле год она мирна и неутрална остане" ([1]).

Предлози руски нису нашли одзива у Бечу. Гроф Буол пристане да посредује у Цариграду, али не пристане да прими и какву ширу обавезу, бојећи се, да би се оружаним аустријским посредовањем источна криза само раширила. А цар Фрањо Јосиф био је предлозима руским управо поплашен. Он је налазио, да би војничко поседнуће Србије, Босне и Херцеговине било неизазван напад на Турску, и да би такав корак дао Француској изговора, који она очекује, да се баци на Белгију и на Италију. Битно питање, које је овом приликом владало политиком аустријскога кабинета, било је питање о револуцији, која би, по царском нахођењу, могла да искрсне из сваког озбиљнијег заплета. За то је цар Фрањо Јосиф, у своме одговору, уверавао цара Николу, да ће Аустрија учинити највише услуге Русији, ако уздржи револуцију да не плане, а то ће она најсигурније постићи, ако и сама не уђе у рат ([2]).

После догађаја код Синопе (18 нов. 1853), кад су западне силе заузеле према Русији одсуднији, скоро непријатељски положај, цар Никола учини кораке, да изведе на чисто своје одношаје, према Аустрији и Немачкој. Он је од њих тражио строгу неутралност, која би се утврдила нарочитим актом на овим основима: 1) обадве државе Аустрија и Немачка, одбијале би, по потреби, и оружјем сваки напад, који би смерао на то, да их изведе из њихове неутралности; 2) у случају напада на области немачкога савеза, и Русија и њене две савезнице сматрале би такав напад као да је учињен на њихове властите области; и 3) ако би рат донео собом ма какву промену у стању Турске, Русија се обвезује, да

([1]) Писмо Алексе Јанковића из Беча од 1 феб. 1854.
([2]) Etude diplomatique etc. I. p. 389.

не закључује никакве погодбе са поморским силама, докле се не би претходно споразумела са својим савезницима.

Гроф Орлов, царев ађутанат, однео је (јануара 1854) ове предлоге у Беч, а барон Будберг, руски посланик, имао је да их заступа у Берлину. У исто време носио је Орлов у Беч основе, на којима би се могао повратити мир између Русије и Турске. У реду ових основа стајао је на првом месту предлог, да се потврде сви уговори, који се тичу кнежевина (румунских) и Србије. Обе су ове мисије паселе. Основе мира одбије бечка конференција, која се беше, одмах у почетку заплета, састала из представникâ четири велике силе (Француске, Енглеске, Пруске и Аустрије), да покушава измирење завађених држава. Што се пак тиче специјалних преговора руских са Аустријом и Пруском, берлински кабинет не пристане да прими на себе никакву обавезу неутралности, али краљ пруски изјави, да се он ни у коме случају неће дати навести на рат противу Русије. Бечки кабинет одговори, да не само што не може примити на себе никакву обавезу неутралности, но још дода, да ће цар Фрањо Јосиф држати рачуна само од интересâ своје царевине. У исто доба обзнани бечка влада Русији, да ће да пошље војску на своју (јужну) границу. Тиме је хтела Аустрија делом да покаже, да она не сме да уђе у заједницу са Русијом ни у којем облику [1].

Докле је Аустрија предузимала мере, да се војском огради од свакога покрета српског, мислила је и Порта, како би се са српске стране обезбедила. Она је нашла на срећније планове од аустријских, на планове, који су Србију могли успокојити, а да противу Порте не изазову никакве раздражености, као што ју је изазвала Аустрија својом опсервaци-

[1] Etude diplomatique etc. I. p. 250—251.

оном војском. Чим је Порта била загазила у рат са Русијом, њу је саветовао лорд Редклиф, да једним самосталним актом, по својој властитој побуди, потврди све повластице, које су уживали њени хришћани било на основу султанских хатишерифа, било на основу уговора закључених са европским силама. Савет је био мудар; он је био намењен, да умири хришћане после прекида уговорâ закључених са Русијом. На тим су се уговорима, у неколико, и оснивале хришћанске повластице, које, изгубивши своју основу, могаху се сад у толико сматрати и као пропале. Та бојазна могла је нарочито обузимати подунавске кнежевине, а на по се Србију, којој је међународно биће и потицало из руско-турских трактата. Потреба да се Србија успокоји, показивала се у толико јача, што је француски генерални консул Сегир у владиним круговима српским несмотрено тврдио, да су, укинућем руско-турских трактата, пали сви основи јавнога права Србије, и да их султан може у свако доба опозвати. Ма да разлог Сегиров није био довољан, да Србија изгуби своје политично биће, јер она имађаше основних хатишерифа, које јој је султан непосредно издао, па их без вероломства не би могао опозвати, ипак су претње француског консула влади српској бригу задавале. Те је претње Сегир чешће понављао, али кад се уверио и од Срба, својих политичних пријатеља, који су Западу нагињали, да би у томе случају Србија пристала уз Русију, онда се он предомислио. Он је одмах писао у Цариград своме посланику, да се мисао о потврди повластицâ турских хришћанских поданика распростре засебним ферманом и на повластице, које Србија ужива. Ту идеју поткрепи код своје владе и паша, заповедник београдске тврђаве.

Порта прихвати журно Сегирову мисао, и већ се у почетку декембра знало у Београду за готовост Портину да се тој мисли одзове. Ну ту се појави као сметња руски консул. Приспев у Београд у почетку октобра, да заузме место

умрлога (5 јула) Туманског, Мухин се био одмах у новембру, на захтев пашин, склонио у Земун, по што је заставу своју ноћу са консулата скинуо, а пред полазак писао (11 новем.) Изет-паши, да он, не желећи отежавати положаја влади српској, оставља Београд, али да, и без обзира на ову одлуку, не губи из вида старање, које император, његов господар, има о српскоме народу, па, по сили наложене му дужности да води бригу о чувању права и повластица, којима је цар обезбедио ову земљу, протестује најживље против сваке повреде, која би се могла нанети правима и повластицама Србије за време, докле царски агенат буде из Београда одсуствовао. Мухин је за тим јавио и српској влади за свој одлазак, па јој доставио и препис свога протеста, изразив уверење, да ће у њему и влада и народ српски наћи новога доказа о старању, које држава покровитељка не престаје, да указује Србији у свако време.

Станивши се у Земуну, Мухин је отуда сваки дан прелазио у Београд са аустријским пасошем, а кнез, бојећи се, да га руски консул својим честим доласцима не компромитује, уклонио се у Крагујевац. У одсуству кнежеву, Мухин се упињао да докаже влади српској, да она не треба да прими ферман, као излишан и штетан. Ако би га примила, Србија би прекинула везе, које је вежу за Русију; поставила би Русију у положај, да не поштује њене неутралности, и изазвала би незадовољство у народу, који хоће да се отресе Турака, а не да прима њихова обећања, која немају руске гарантије. Ну као да је Мухин развијао више ревности, него што је његова влада желела. Руски посланик у Бечу, Мајендорф, који је на ствари свагда са више тачке гледао, не само да се није показивао противан ферману, него још и му... резерву наговештавао, уз коју ферман да се прими, а њег... незгоде да се избегну. Он је саветовао Алекси Јанкови... који је (15 јануара 1854) у Беч стигао, да заступа срп...

интересе, да би влада српска могла примити ферман као потврду земаљских повластица; али, у одговору своме, она би се позвала на старе фермане, што служе за основу овим повластицама, а нарочито на оне, који одређују излазак Турака из Србије. У исто време изразило би се јасно, да ће Србија и у напредак сматрати све те фермане као основу својих права. По објашњењу, које је Фонтон давао српскоме заступнику у Бечу, ова резерва имала би да послужи Русији, да изради коначни излазак Турака из Србије; јер ако би се руска размирица са турском на мирни начин свршила, цар би, за такав случај, између осталих услова положио Порти и тај, да се повластице Влашке, Молдавије и Србије потврде, и да се неизвршени хатишерифи о Србији у пуној мери изврше(¹).

С друге стране опет, Аустрија је наваљивала, да се ферман безусловно прими. Њен министар, гроф Буол, говорио је Алекси Јанковићу, да ферман не само што не дира у српска права, но ни покровитељство Русије над Србијом не одбацује. „Ми смо, говорио је Буол, у пријатељству са Русијом, али нећемо никада трпети, да Србија постане руска провинција, или да руским окупацијама падне у сиротињу, као што су пале Молдавија и Влашка. Нема сумње, да то ни ви сами не желите, али ви тражите своје увећање и своју независност, па сте вољни да слушате руска ласкања, да бисте то постигли; но ви ћете се преварити. Ако исход рата буде срећан, он ће само Русији бити од користи, као што сведоче Молдавија и Влашка, које је Русија обмањивала сличним обећањима у свима својим ратовима, па их свагда тако изнурене остављала, да се управо не зна шта су“ (²).

Око српскога кнеза водила се жестока борба, да ли да се ферман прими. Кнежев први министар, Алекса Симић, био

(¹) Писмо А. Јанковића из Беча од 21 јануара 1854.
(²) Писмо Алексе Јанковића од 18 јануара 1854.

је прилично склон да га не прими; још отвореније потпомагали су то мишљење они, који су јаче од њега нагињали Русији. На против они, који су се наслањали на Запад, као и сви независни елементи, били су за ферман, докле најпосле Книћанин, који је тога ради из Крагујевца у Београд дошао, није пресекао борбу. Његово чисто патриотско мишљење, слободно од сваке скривене замисли, сводило се на то, да би била махнитост одбацити ферман, који потврђује права земаљска. И он надвлада.

Порта, да би своме кораку дала неки карактер европске гарантије, нотификује посланствима четири велике силе своју намеру (16 дек. 1853). Она се трудила, да их увери, да се свагда старала, да се како стара права Влашке и Молдавије, тако и она права, која Србија сада ужива, у целини одрже. И ма да су се поводом рата, који се изродио између Русије и високога девлета, пореметили њихови трактати, Порта држи, да је њена искрена намера много снажнија од таких трактата. Она сматра ове три провинције као саставне делове османске царевине, па обзнањује силама, да је одлучила, да се њихова права у првобитноме облику одрже.

15 јануара 1854 дође Етем-паша са ферманом царским у Београд, дочекан врло ласкаво од стране владине, а хладно од народа. Обнародовање фермана извршило се (23 јануара) у кнежевом двору најсвечанијим начином. Етем-паша возио се из града на дворским колима; пред њим је корачало једно одељење турске војске са својом музиком на челу, а за њим долазила је сјајна, многобројна свита. Пред двором очекивала је царскога посланика упарађена српска војска; у дворској су га авлији дочекале депутације од стране власти, свештенства и грађанства, а пред вратима дворским предусрео га је са̂м кнез са Изет-пашом, заповедником београдске тврђаве, са својим првим министром и са митрополитом. Примивши ферман

из руку царскога посланика, кнез спроведе пашу у своју дворану, где ферман буде прочитан најпре на турском, па за тим на српском језику. Сад у „име народа“ изјави митрополит царскоме посланику захвалност на царској милости, и изговори молитву за дуговечност султаново, на што су се одзивали топови са Врачара и са града, а упарађене војске, и српска и турска, поздрављале кнеза и паше на балкону дворском.

Ништа, ништа није изостало у овој свечаној појави, што је Етем-паша налазио за потребно, да понизи Србију, да јој удари на чело видљиви печат њене васалске потчињености, а да узвиси сјај и углед сузеренов.

Ферман, издат последњих дана месеца дек. 1853 (на крају месеца ребјул-евела 1278), гласио је у суштини, да султан сматра државне повластице Србије, Влашке и Молдавије као последицу постојаних начела, сталне системе своје, и као питање достојанства за в. Порту, која их је и установила. Његова је тврда суверенска намера, да се од њих не само ништа не откине, но да се становницима тих провинција дају и нови знаци његових суверенских и благонаклоних начела у оној мери, у којој му они буду своју верност указивали, а прилике се његовој намери покажу наклоне ([1]).

([1]) Званични превод фермана гласи овако:

Ја сам свагда имао старање, да се преимућства установљена односно унутрашњег управљања књажевства Србије, Влашке и Молдавије, састављајућих вештествене части мога царства, без прекидања наблудавају, и то иде до тога степена, да, при свем том, што су због рата појавившег се између мог царства и Русије, трактати између ове две државе закључени, престали суштествовати, старање моје блистателне Порте служи за снажно јемство одржања благостања и спокојства мојих верних поданика. Како у осталом одржање подобних установљених преимућства јесте једна постојана система, и како се то тиче достојанства моје блистателне Порте, која их је и установила, то је моја тврда и искрена суверенска намера, об-

Кнез је благодарио султану и писмено преко Етем-паше (26 јануара); он је, у своме одговору, подсећао на старе ферм**ане** (од 1829, 1830, 1833 и 1838), али је дао слабога израза оној резерви, коју је препоручивао Мајендорф. У исто време и државни савет одазвао се кнезу (29 јан.) на учињено му саопштење о ферману, у духу сагласности и са осећањима захвалности према султану. По унутрашњости земље био је ферман обнародован не мање свечаним начином; међу тим се расписом обзнанило народу, да се султановим ферманом ни мало не мења положај Србије, нити се мењају њене везе са Русијом. Ово је објашњење смерало, да задовољи колико Русију, толико не мање и народ, који је са својим симпатијама уз њу безусловно пристајао.

По свршетку своје мисије вратио се Етем-паша у Цариград преко Алексинца. Он је по унутрашњости Србије био

државати суштествујућа преимућства ових трију провинција, и не само не одкидати од њих ни најмању част, но на против, водећи највеће старање о њиховом потпуном набљудавању, моја је суверенска воља, давати житељима речених провинција, по мери како они буду од сад показивали верност, којом су одушевљени, и како обстојатељства буду томе благонаклона, нове знаке мојих суверенских и благонаклоних начела.

Следователно, овај царски налог, произишавши из мога дивана, и украшен мојим собственим царским надписом, шиље се на тај конац, да се обнародује и даде на знање свима, да је тврдо решење моје блистателне Порте потврдити, као што се надстојећим и потврђују, онако како суштествују, преимућства Србије, државама мојим принадлежеће.

Кад ти приспе овај мој царски налог, ти ћеш достаточно известити кога надлежи о природи ових мојих заповести и ове моје суверенске воље, и сходно твојој дужности и твојој мудрости, ти ћеш употребити сва твоја старања, и чинити све што ти је могуће, за осигурати у свакој прилици благостање ових предела, као и мир и спокојство житеља и мојих поданика, које је један врло важан предмет, и ти ћеш чинити све што ти је могуће, за дати доказа ства мудрости и верности.

Имај ово за разумјено, и веруј благородном знаку, којим је у[illegible] шен овај ферман, проистекши при концу месеца ребјул-евела, го[illegible] хиљаду две стотине седамдесете (последњих дана декембра 1[illegible]5

дочекиван свуда оном званичном предусретљивошћу, којом је био пиман и Фонтон. Шта више, нису изостајали ни званични усклици: „живео султан!“ — онако исто, као што је био предусретан Фонтон са усклицима „живео цар!“. Тако је тежак био положај Србије, да се она морала свуда повијати као слаба трска међу силним ветровима.

Односи Србије према Порти били су постављени на најповерљивију основу. Велики везар, Мустафа Најли паша, честитао је кнезу (16 марта), што је толико угодио султану, да је овај био усхићен колико изразима оданости и признатељности, које му је он, са својим државним саветом, поднео, толико и начином, којим је царски ферман обнародован.

Ну са овим питањем није био исцрпен сав низ искушења, кроз која је имала да прође Србија у оним бурним годинама; њу су чекале нове, озбиљне неприлике.

У операционом плану руском Србија је, по своме географском положају, заузимала врло важно место. Била су три главна војна плана. Маршал Паскијевић и генерал Жомини изјаснили су се, да се на Цариград може ићи или с Бечом, или преко Беча. Ну као што је било јасно, да се Аустрија неће да придружи Русији, то је први план одмах с почетка пао. За други случај, генерали су доказивали, да се Аустрија не би могла одупирати руским операцијама, а на први знак рускога непријатељства противу Аустрије, да би се Угарска побунила, по што су се већ неки официри мађарски од 1848 нудили да ступе у руску војску; војска и аристократија да се отворено изражавају за Русију; Словени аустријски да прате са одушевљењем и симпатијом хришћански покрет у Турској; граничарске регименте да су тако расположене, да се Аустрија никад не би смела усудити да њихово оружје окрене противу хришћана; да војници и официри често пребегавају Русима тако, да је влада аустријска, под изговором, да се

4*

појача у Ломбардији, словенске регименте слала у Италију, а њих замењивала на граници региментама италијанским.

Као што се на први поглед види, цео план, који би хтео Русију да води преко Беча у Цариград, основан је био на претпоставкама, које, није вероватно, да би се у својим битнијим деловима оствариле. Са тога је државни канцелар, обарајући овај смели план, и изјавио цару, у нарочитом мемоару, да је све учињено, што је част Русије искала, али да њој ни част не може налагати, да се она у бездан стропошта (se précipiter dans un abîme sans fond).

Остао је трећи операциони план. По што је Запад устао био отворено против Русије, по што је он имао Црно море у својим рукама, а Аустрија заузимала сумњив положај, то се више није могло мислити на старе, споре операције, по којима су Руси прелазили Дунав, опсађивали градове, па се тек онда упућивали Балкану; морао се тражити бржи и сигурнији пут. Тај пут водио је преко Србије. По мишљењу руских генерала, руска војска прешла би Дунав око Видина, ушла би у Србију, подигла земљу, па пруживши руку устаницима у Црној Гори, у Епиру и Тесалији, напала би с леђа турску подунавску војску, па се упутила преко Софије на Цариград. „Устанци, пише Жомини, извршени с планом и енергијом, ширећи се у оној мери, у којој би нас напредак наше војске стављао у положај, да их подупиремо, захватајући мало по мало целу хришћанску Турску, прекидајући саобраћаје подунавској војсци турској са најплоднијим областима царевине, од куда ова војска добија своје издржавање, а осигуравајући, на против, наше саобраћаје и олакшавајући све наше операције — такви устанци били би за нас моћан помоћник, а за наше противнике озбиљна опасност. Борба би, у остал[illegible] добила свој прави карактер. Ту не би више био на среди[illegible] политични интерес руски, но интерес хришћанства на Исто[illegible] а тако је цар Никола разумео па и оцењивао питање са сам[illegible]

почетка, кад га је огорченост наших супарника изопачила. С друге опет стране, било је немогуће превидети важност стратегијскога положаја, који је заузимала Аустрија с бока и с леђа нашој оперативној војсци" ([1]).

Русији је дакле потребно било да извиди, у којим границама она може предузети своје операције у Турској и користити се помоћу хришћанском, а да не навуче на себе отворено непријатељство Аустрије и Немачке.

У то име били су послати агенти у главна средишта замишљенога покрета: Фонтон на границу Србије, а пуковник Ковалевски у Црну Гору. Њему су се имали придружити официри, да помогну Црногорцима организовати своју снагу. Трећи агенат био је послат у Грчку са новчаном помоћу од 300.000 рубаља стављених на расположење атинској хетерији.

И главни командант руске војске у Румунији кнез Мих. Горчаков, и ови специјални агенти имали су упутства, да проуче снагу и изворе ових народа: имају ли оружја, вођа, јединства у радњи, уговореног плана? Требало је, да их одвоје од покушаја револуционе пропаганде, која би узнемирила Аустрију. Требало је најпосле извидети жеље и наде њихове за случај успеха, јер је, уверава Жомини, Русија била решена, да се користи свима срећним обртима борбе, те да, при закључавању мира, уговори за њих све користи, које би јој положај допустио да постигне; али она није хтела да их заведе обманама и обећањима, која после не би била у стању да оствари. На кратко, агенти су имали задатак да не подбадају, но само да проматрају.

Фонтон дође у Земун (у фебруару) у намери да пређе у Србију, ну Коронини, заповедник аустријске опсервационе војске, забрани му прелазак у след захтевања београдскога паше.

([1]) Etude etc. I. p. 512–515.

Фонтон се одатле крене у Влашку, по што је из Земуна поручио Алекси Симићу, да му пошље у Краљево једног човека од поверења, коме би он имао да учини важна саопштења, наговестивши му, да би за тај посао био добар Атанасије Николић, који га је пратио по унутрашњости Србије. Кад српски повереник стигне у Краљево, Фонтон му саопшти, да ће руска војска скоро да прелази у Бугарску, па да је време, да и Србија поради на ослобођењу хришћана у Турској. Српски повереник, не имајући упутстава да улази у какве преговоре, по што се у Београду није ни знало о чему ће бити реч, одговори, да ће ово саопштење доставити својој влади. Ну Фонтон му је стао и даље разлагати користи, које би Србија могла постићи својим учешћем у рату, обећавајући да би се на Србију, као на савезницу руску, обратила пажња, да и она своје тежње унапреди, а њене користи, да би се и нарочитим уговором предвиделе. А кад српски повереник изнесе, како се аустријска војска спрема да уђе у Србију, па би се могло догодити, да Србија међу две ватре дође, Фонтон одговори, да се тога није бојати, јер Аустрија не сме у Србију прећи. То је Фонтон и онда постојано тврдио, кад му је српски повереник изнео озбиљно спремање аустријске војске, која све, што јој је за прелаз потребно на српску границу свлачи, па и саму грађу за мост, а тај се грдни трошак не би у залуд чинио. Најпосле изјави му А. Николић, као што сâм пише у своме животопису, да Србија нема ни средстава потребних да се у војну упусти. „Прво ми немамо новаца: можете ли нам ви дати новаца? Одговор беше: не можемо. А можете ли нам дати џебане, пушака и топова? Одговор: не можемо. Можете ли нам дати официра? Одговор: не можемо! И на то му ја рекох: онда знајте, Србија није у стању покрета чинити“. Тако пише сâм повереник српски, ну кад ми знамо, да је Русија у то време самој грчкој хетерији послала 300.000 рубаља, а на сур-

је српску морала полагати више вредности, но на сурадњу грчку, онда морамо сумњати, да је Фонтон на сва питања Николићева одговорио негативно. Пре него што се Фонтон и кренуо у Влашку, Орлов је ставио А. Јанковићу у изглед помоћ у оружју, с уверењем, да су, у томе смислу, већ и наредбе у Петрограду издате(1). У сваком случају стоји извесно, да се Фонтон, у својим преговорима, задовољио и тиме, ако би Србија пристала да пушта у Турску и добровољце под командом Книћанина(2).

Предлог руски изазвао је у званичним круговима београдским живо трвење. Пред лицем очевидне опасности, која је Србији претила од стране аустријске, нису на њ могли пристати ни најстраснији привврженици руски. Једини изузетак чинио је Паун Јанковић (Баћа), који је саветовао да Србија уђе у акцију без резерве. „Боље нам је, говорио је он, поштено радећи и да пропаднемо, но непоштено да останемо; ако би Србија и страдала, Русија би је опет подигла; народ је као ливада: ако се једна трава покоси, друга опет нарасте". „Разумем, ва истину, одговарао је митрополит Петар у седници, која је ово важно питање претресла, разумем шта значи поштено живети, али не разумем, шта је то поштено пропасти". Баталака је опет износио, да упоређење Баћино храмље, по што главе људске, кад се покосе, не

(1) У опште, морају се подаци Николићеви строгој критици подвргавати, јер носе на себи несумњиве знаке, да је памћење у писца било већ ослабило, кад је он своју биографију писао (1872—1875) већином на основу својих успомена, а без бележака и докумената. Отуда долази, што он ствари и догађаје често претура, а најчешће говори неодређено и без историјске прецизности. Тако он пише, да је у декембру (1853) ишао у Краљево Фонтону на састанак, докле је то било у фебруару (1854). У осталом, Николићева аутобиографија, критички употребљена, није без вредности за осветљење наше најновије културне историје.

(2) Биографија Атан. Николића. Рукопис у архиви „Српскога ученог друштва".

могу, као трава, опет да израсту. Баћа је остао усамљен у своме мишљењу. Ни сâм Тенка није мислио, да треба тако далеко ићи; он би се био задовољио, да се прими Фонтонов предлог о шиљању добровољаца. Томе је мишљењу нагињао и Алекса Симић. Книћанин и Ацика били су за строгу неутралност; Книћанин се изражавао, да би, у повољнијим приликама, пристао и на учешће у рату, али би за тај случај тражио, да Русија стави Србији на расположење, уз друге ратне потребе, и један кор од 10.000 војске.

Изгледало је, као да се дошло било у основу до сагласности, да се приступи шиљању добровољачких чета кад се догађаји јаче развију; ну, у главноме, оклевало се, извршење се остављало времену. Томе је приносило и мишљење оних српских првака, којима је Гарашанин био на челу. Оно је било одсудно противно свакоме пристајању уз Русију; пре је смерало на то, да Србија учини какву диверсију у смислу Запада. Али у први мах није се смео нико усудити ни да изусти такву мисао: држало се, да ће бити највећи успех, ако се струја уздржи у границама неутралности. У томе правцу начелник министарства спољашњих послова Јован Мариновић нацрта положај у једноме мемоару, који је имао да служи за обавештење меродавним круговима српским. „Шта тражи од нас Русија?“ пита писац мемоара, па одговара: „Да останемо неутрални, докле рат траје у овој мери, а кад добије већи размер, онда би ми морали узети у њему учешћа, слати добровољце и т. д. Строго кад се узме, Порта није била дужна признати право Србији, да може остати неутрална у овоме рату, јер је Србија васална провинција Турске, а по свим правилима међународних односаја̂, само он може бити неутралан, који је независан, ко има право да објављује рат, закључује мир

т. д. Даље, сами трактати, на којима се оснива биће Србије, поништени су ратом; по томе, Порта нема никакве обавезе према Србији, осим оне, коју јој налаже њена корист. Она би могла тражити од нас не само помоћи и учешћа у овоме рату, него и друга средства скопчана са таквим стањем ствари; могла би нас на то принудити силом. Ми не бисмо хтели о томе да чујемо, и по томе морали би се упустити у рат с Турском и изложити се свима невољама, случајностима и незгодама рата, што је све од нас отклоњено том срећном приликом, што је Порта пристала на нашу неутралност. Таквим начином Србија се налази на миру и без сваке муке и жртве осигурала је себи оно, око чега би се морала отимати са великим жртвама, а без уверења на успех. Неутралност наша, коју је признала Порта, јесте велики корак напред, који нас ставља тако рећи у ред независних држава, већ и по томе, што та неутралност није само условљена између нас и Турске, но је уједно постала са тим и дужност према осталим државама, коју смо ми примили на се драговољно. Ми смо јавили Порти, да хоћемо у овоме рату да останемо неутрални и да силом оружја одбијемо сваку војску, која би покушала, да уђе у Србију и да начини од нашег отачаства позориште војних операција. Ми смо преко нашег Капућехаје у Цариграду, а преко Представника и овдашњем паши одсудно изјавили, да ћемо се одупрети Русима, ако они намисле ући у Србију, па исто тако да не ћемо трпети ни турску војску. Ми смо о томе известили представнике савезних држава у Цариграду, лорда Ретклифа и Бараге д' Иљера. Та обећања поновили смо и овде Ренуару француском консулу; француски министар спољашњих послова одговорио је, да Француска цени тако мудар поступак Србије, и докле Србија буде тако радила, нема се ни мало бојати уласка турске војске у њене земље. Ти изрази могу се сматрати као неко осигурање српске неутрал-

ности од стране Француске. То је исто било поновљено и енглеском консулу г. Фонбланку. Поводом преговора о оружању ми смо Аустрији два пута дали писмено уверење, да ћемо остати на миру, и да не ћемо узети никаква учешћа у рату између Русије и Турске, услед чега је Аустрија изјавила своје задовољство. Русија је знала о нашој намери и потпуно је одобрила нашу неутралност, као што о томе сведоче писма г. грофа Неселрода, г. Фонтона и разговор Јанковића са грофом Орловим и бароном Мајендорфом. Из свега тога види се, да наша неутралност није дело случајно, према коме Европа може бити равнодушна, и које ми можемо мењати по нашој вољи, не дајући о томе никоме рачуна. Та неутралност постала је за нас дужност, коју ако не вршимо, можемо не само навући рат, него и губитак сваке политичке заштите од стране европских држава. А да ће наше ствари зависити од Европе, то се види из тога, што Француска и Енглеска траже, да Турска остави њима двема право, да при закључивању мира са Русијом оне назначе услове, које желе, и Порта ће без сумње на то пристати. Таквим начином односаји Портини према Русији пренеће се на Запад. Према свему томе наше стање постаће и теже и опасније, ако ми одустанемо од нашег обећања и уверавања о неутралности. Овде треба напоменути још и то, како је лорд Ретклиф писао г. Фонбланку, да ће Србија при решавању источног питања бити изузета и пренебрегнута, ако она из љубави према Русији напусти онај положај, који треба да чува према Порти. Наша неутралност може бити нарушена само путем неправде или насиља; у таквом случају ми се можемо изложити временој незгоди, и можемо тражити помоћи и правде тамо, где за нас буде корисно. Ако ми нарушимо неутралност у кор[ист] Русије, то значи да ми жртвујемо ово, што је сад довољ[но] осигурано, у нади, да ћемо нешто добити ако Русија н[а]влада. На кратко, ми стављамо на коцку наш садашњи

ложају нашу будућност, и желећи да добијемо више, ми ризикујемо да изгубимо и ово, што сада имамо. Ми излазимо из законитога стања, које је признато од целе Европе, да ступимо у незаконито стање, где ћемо истина имати на својој страни Русију, али противу себе целу Европу. Шта из тога може испасти? Претпоставити победу Русије над Европом, може само онај, који не слуша гласа здравога разума. Може се догодити и то, да обе стране, које су у рату, по што истроше своју снагу у неблагодарном послу, зажеле да прекрате борбу и признаду пређашње стање, или сама Русија да одустане од својих захтева изјављених у Цариграду. Ни у једном ни у другом случају Русија не ће добити ништа више од садашњега свога положаја, а ми свој садашњи положај можемо одржати без икаква учешћа у рату. Ако после различних незгода и беда, које су неизбежно скопчане са сваком борбом, највећа добит, која нам се може учинити, буде одржање садашњега стања, онда за што ми не би остали у томе стању, а да се не излажемо никаквим невољама? Кад је сва Европа устала да брани турско царство, онда зар се ми можемо надати, да ћемо што моћи од њега отргнути? Руска дипломатија изреком је казала, да су освојења Русије у Европи свршена. Сад можемо ли ми помоћу њеном добити оно, што она не може сама за себе? Ако Руси не штеде сами себе, жртвују милионе рубаља и стотинама хиљада војника, знајући у напред да користи од туда не могу бити бог зна како велике, то није чудно, што као наши пријатељи, нас жале, не позивајући нас, да делимо њихову судбину. Неки веле да ће Аустрија, а за њом цео немачки савез узети учешћа у рату на корист Русије, но то је са свим немогуће. Докле Аустрија не узме учешћа у рату, дотле ће рат задржати карактер званичне борбе двеју великих држава; но чим се Аустрија умеша, рат ће добити карактер борбе за начела, а такав рат може бити од штете за Аустрију. Да избегне

борбу за начела, једино је средство за Аустрију то, да се држи политике, која је сагласна са жељом западних држава. И у једном и у другом случају за нас је најбоља та улога, да одржимо потпуну неутралност, т. ј. да останемо у добрим одношајима не само са Русијом, него и са осталим државама, које решавају судбину турске царевине. Тиме ћемо ми избећи упадање у нашу земљу војске руске, турске, аустријске и дипломатска непријатељства од стране Енглеске, Француске а може бити и Пруске" ([1]).

Колико се мора са задовољством одати правда бистрим и правилним државничким погледима на питања, која се овде претресају, толико се не сме превидети заузетост, којом писац мемоара надбацује нишан свој, излазећи не само као бранилац свога правца, но и као адвокат, коме су, за успех, и неосновани разлози добро дошли. Ми разумемо, кад писац мемоара представља, како би Порта могла Србију силом принудити, да јој укаже не само помоћи и учешћа у рату, него да јој пружи и друга средства скопчана с таквим стањем; али не разумемо, која би то била правила међународних одношаја, која би Србији дужност налагала да уз Турску мора ратовати. Ако је тада и била Србија саставни део Турске, била је она васална држава са унутрашњом самосталношћу, са обележеним међународним положајем, који јој према султану није налагао никаквих других дужности, него да му плаћа трибут и да од њега очекује инвеституру својих владалаца. После косовске битке била је Србија обвезана, да даје султанима у свима ратовима њиховим у помоћ војске, колико су и кад су год захтевали. Ова обавеза постојала је тада у след косовске капитулације све до 1459 год. када је, заједно са остатк

([1]) Србија и Русија од Нила Попова. Српски превод, Београд 1870. 4. стр. 322.

српске независности, и престала. Нова васална држава српска, уза своја права, имала је и своје јасно обележене обавезе, међу којима нема нигде ни помена о каквом војном контингенту. Таква обавеза могла би се од Србије само силом изнудити, али никада по праву или уговору тражити. Ако Србија, као васална држава, није имала права да објављује рат и да закључује мир, она, да остане неутрална, није имала потребе да чини ни једно ни друго, па да за то опет остане у строгим границама свога положаја и својих међународних односаја. Ништа нису јачи ни они разлози мемоара, по којима Порта не би била дужна да призна неутралност Србије ни за то, што су ратом између Русије и Турске били уништени уговори, који се Србије тичу. Политичко биће Србије није се оснивало само на руско-турским уговорима, но још и на свечаним актима султанским, који су потицали из преговора вођених између Порте и Србије преко нарочитих депутација. Ови документи, ако и нису имали билатерални облик међународних уговорâ, имали су не мање силу и важност њихову; они су најпосле, као што и сâм султан тврди, били и питање достојанства за Отоманску Порту.

Са овим недостацима мемоар би, уз пркос многим својим врлинама, грешио очевидно против патриотизма, кад би био намењен за употребу код странога света; ну спремљен за унутрашњу употребу, за обавештење носилаца српске политике, он остаје само као сведоџба, која показује страсну заузетост, којом су странке тежиле, да одбране своје мишљење у оним судбоносним приликама.

Та једнострана заузетост није ни мало оправдана ни држањем противне странке, која је нагињала на то, да Србија уђе у покрет. Ни њена готовост није била одлучена, ни њен пристанак не би ни у ком случају био безуслован. И та странка имала је свој мемоар, који је влади руској поднесен,

по свој прилици, преко Фонтона, који је остао у преписци са неким српским првацима, докле се год задржавао на српској граници. Жомини уверава, да је та странка, у награду за учешће Србије у рату, захтевала: потпуну независност, присаједињење Србији Босне, Херцеговине и Старе Србије, или бар неколико суседних округа. Види се, примећује Жомини, да су и наши приврженици знали врло добро да рачунају. Ну руски дипломата не изражава се, да ли су ови захтеви могли ући и у програм цара Николе. Ако је судити по уверењима, која је гроф Орлов дао у Бечу А. Јанковићу, та могућност не би била искључена. Српски заступник представио је изванредном посланику цара Николе, кад га је овај питао о српским жељама за будућност, да су српске жеље велике, но да говора може бити само о томе, што је могуће, и колико Русија хоће и може њих да потпомогне. Орлов је објаснио Јанковићу, да Русија неће предузимати за себе никаквих освајања у Европи, све да одржи и највећу и савршену победу, по чем она у томе погледу има изгледâ и интересâ у Азији, а освајања у Европи, да би и најбоље испала, могла би јој бити за будућност од штете. Цар је казао Фонтону, да он жели, да Срби остану верни својој вери и својој народности, па да ће на томе путу сваку помоћ Русије имати. „Жеље, дакле ваше, изјавио је Орлов, спрођу намера Русије, не могу ни у ком другом случају бити врло велике, сем ако нема могућности да се оне испуне, а што се год може за Србе учинити, ма како то велико било, Русија ће, с драге воље, учинити, по чем је њена жеља, да хришћане у Европи ослободи, а не да их за себе узима". За тим је Јанковић изложио Орлову, да би Србија, за случај свога учешћа у рату, желела: 1) да градови или њој предаду, или да се сруше; ако ствари боље пођу, онда да се Србија и више рашири, присајединивши себи Босну, Х

цеговину и Стару Србију; и 3) да се Србија прогласи за независну краљевину, ако њено увећање буде довољно за независну државу. Орлов није напао да су ове жеље претеране. „По успеху, одговорио је он, који будете ви учинили у овом рату с нама, ако до тога дође, можете се свему томе надати, и не само да ће Русија желети, да ви све то добијете, но шта више, она неће жалити ни своје крви, да вас у томе потпомогне и да вам то изради" ([1]). Тако је говорио први повереник цара Николе. Што се пак тиче личних царевих погледа на будућност Истока, налази се доста поуздан извор за њихово објашњење у царевим разговорима са енглеским послаником. На месец дана пре одласка кнеза Менчикова у Цариград, учинио је цар Никола енглеском посланику Хамилтону Сејмуру поверљива саопштења у погледу на своју источну политику, саопштења, која би се донекле могла сматрати као источни програм царев. И ако је цар више говорио о томе, шта не би смело заузети место „болеснога човека", као што је он Турску назвао, а мање о томе, шта би, после пропасти Турске, имало њену празнину да испуни, налази се ипак и неких наговештаја̂, који откривају и позитивне намере цареве. Почев од себе самога, цар се изразио, да не би трпео, да и ко стално поседне Цариград, па ни сами Руси. „Ја сам готов, рекао је он, да се обвежем, да се у њему не би хтео настанити као власник (сопственик), али тиме не кажем, да га не бих хтео узети у своје руке као депозитар, ако би прилике собом донеле. Исто тако Цариград не би смео припасти Енглезима, или Французима, или ма коме другом великом народу. Ја не бих никада допустио, да се покуша успостављење византијскога царства,

([1]) Писмо Алексе Јанковића из Беча од 1 фебруара 1854.

или да Грчка добије толико увећање, које би је у моћну државу претворило; још мање бих допустио, да се Турска раскомада у мале републике, прибежишта за Кошуте и Мацније и друге европске револуционаре. Ја бих пре отпочео рат, него што би се таквој погодби потчинио, и продужавао га докле бих год имао једнога човека и једнога бајонета". Нешто позитивно предложио је цар, кад је хтео доказати, да питање о областима није тако тешко као што се мисли. „Кнежевине су у ствари независне државе под мојом заштитом. То би могло тако и остати. Србија би могла добити такав исти владавински облик, па и Бугарска, а нема ни разлога, за што да ова провинција не би образовала независну државу". На послетку, цар је изјавио, да би, за случај деобе турске царевине, Енглеској оставио Египат, као област по њу веома важну, а не мање и острво Кандију.

Према програму цара Николе, Србија би дакле, у случају његове победе, имала изгледа да постане независна држава под руском заштитом, као и Влашка, Молдавија и Бугарска, са владавином, каква је у румунским кнежевинама. То би значило, да се ослободи турских посада, јер само у томе питању разликовала се Србија од њих, а под „владавином" цар није за цело разумевао оно, што ми данас разумемо. То би, у осталом била и природна последица пропасти турскога царства, коју цар Никола замишља; била би то, најпосле, последица и српске независности, све да он питање о турским посадама у градовима и није био уочио.

Кад је гроф Орлов са Алексом Јанковићем опширно испитивао положај, који би Србија заузела према источној кризи, он је сâм тај разговор овако свео: „Дакле ја у кратко ћу цару казати: да Срби хоће да буду Срби и да остану и у напредак под покровитељством Русије; да Срби желе да остану неутрални докле год не виде изгледа

побољшање свога стања, уверени да под руским покровитељством, које они не даду из својих руку, не могу изгубити оно што имају, и на послетку, да су они готови учествовати у рату с нама противу Турака, ако буду имали изгледа, да получе више у свакоме погледу но што сад имају, — и ја вас могу напред уверити, да ће цар све ово са задовољством примити". У опште, све нас прилике овлашћују, да можемо узети, да је цар Никола био вољан да потпомогне независност и увећање Србије, али је тежио, да Србију и тада, као год и Влашку и Молдавију, одржи под својим покровитељством, па да и Бугарску у тај ред држава уврсти.

Уз максимум српских захтевања, држао се у приправности и минимум, који би могао поднети и за случај, да се турска царевина у целини одржи. Овоме другом мемоару био је, по свој прилици, аутор, умни и учени заступник српски у Цариграду, Коста Николајевић. Он је обраћао пажњу бар на она права, која су нам првих шест султана, после битке косовске, од 1389—1459, били оставили, и то:

1). Територијски Status quo државâ кнеза Лазара, у коме су султани Бајазит I, Сулејман, Муса, Мухамед I (његови синови), Мурат II и Мухамед II. остављали чак и Бранковиће, који су Србију и садашњу и стару од Дунава до Јадранскога мора, и на овом мору: Бар, Улцињ и т. д. држали.

2). Независност унутрашње управе под својим народним и наследним кнезовима, или вице-краљевима, који су се онда деспоти звали, што нам је у доцније време већ и повраћено.

3). Независност наше цркве и јерархије од Грка по конкордату између исте две цркве 1376 год. закљученом, и у оној области нашега патријархата, коју је овај имао у време

освојења турског, и од тог времена за 300 година под владом султанâ.

Сви су ови пројекти спремани били за разне прилике, које су, наравно, свагда претпостављале успех Русије, докле, на против, успех Запада није Србији никакве добитке у изглед стављао. Аустрија јој је обећавала гарантију њенога тадашњег положаја, без сваке поправке и увећања, а Француска јој је обрицала, да ће руске уговоре заменити европском гарантијом — све, ако би Србија остала на миру. Појмљиво је, да Запад није могао ништа више ни обећавати, по што је он притекао Порти у помоћ, да одржи њену независност и целину њених области.

Разумемо, да су у овим приликама духови у Србији и морали бити у великој узбуђености. Прилике су биле колико примамљиве, толико још више и опасне, па је смотреност била прва дужност српских управника. Али народ, који не улази свагда у основ стварма, нити много разбира за последице догађајâ, био је вољан да пође за својим осећањима; желео је, да се користи уз Русе, и пратио са одушевљењем сваки корак руски. Положај је био тежак: борио се разлог са осећањем; борили су се патриотски рачуни и замашни планови будућности са зебњом и страховањем за опстанак и онога, што се већ има; истраживале су се старе границе српских држава и испитивала права старе васалне Србије, а упоредо ишле су спреме за одбрану огњишта и саме нове Србије. Али је и тада српска обазривост одржавала претежност над заносом и осећањима.

Као оштар мач над главом подсећало је српску владу на потребу обазривости присуство велике војске аустријске на граници Србије. У фебруару (1854) она је могла бројити 50.000 војника спремних са свима потребама и средств[illegible] за прелазак. Кад је Коронини, војнички и грађански гу[illegible] натор српскога војводства и тамишкога Баната, дошав у [illegible]

ару у Београд, да походи Етем-пашу, доносиоца султановог фермана, запитан био кнезом о задатку опсервационе војске, одговорио је он, да ће и аустријска војска прекорачити српску границу, чим би је прекорачила руска војска.

Азис паша, син Изет-паше, заповедника београдске тврђаве, који је био фактички заповедник, верујући у одлуку српске владе, да остане неутрална, а бојећи се, да се Аустрија, макар под каквим изговором, не угнезди у Србији, понуди кнежевини 30 топова, а српска влада одговори, да ће примити понуду, ако јој се покаже потреба, да се узмора бранити. Сви су знаци говорили, да је опасност на прагу, и да Аустрија само тражи изговора за прелазак. Тако се тумачио и захтев аустријскога консула, да му се издаду сви аустријски поданици, који су од много година у Србији били настањени и већ се као прирођени сматрали. Било их је више хиљада. Радосављевић је хтео да пође по Србији, да их сâм пронађе, ну њему се представи, да би се он лично изложио опасности, по што је народ био веома узрујан; он је управо био фанатизован против Аустријанаца. Азис паша, дознавши за тај корак аустријски, понуди српској влади своје посредовање, пређе у Земун, и на његове представке Коронини одустане од тога захтева. Ну своју главну намеру није Аустрија ни у колико мењала. Са тога влада српска пренесе државну касу у унутрашњост земље, а спремање настави са највећом енергијом. Тада је попис војника већ био свршен. Нашло се, да би се, на први позив, могло дићи 94.000 људи, а на други позив, да би се могло добити још 40.000. Београд би сâм дао 4.000 људи. По родовима оружја било је у првом позиву око 80.000 пешака, а око 16.000 коњаника. Бројеви су велики; они сведоче, да се тежило на то, да се у војску уврсти све што може носити оружје без обзира на године и способности војникâ. Старало се, да сваки војник има, по могућности, дугу пушку, два пиштоља и јатаган.

5*

Влада је набављала оружје, па га куповном ценом уступала народу. Није потребно ни помињати, да се на јединство калибра није ни могла обраћати пажња. Тополивница у Крагујевцу радила је живо. На измаку 1852 г. доведен је био из Француске ливац Лубри (из Дуе), који је, са придатим му питомцима артиљеријске школе, свој посао у почетку 1853 отпочео. У овоме заводу саливено је у тим годинама, под управом капетана Петра Протића, 85 топова са хаубицама, од којих је 45 комада, и то од лакога калибра, салио Лубри, а по његовом одласку, питомац Милутин Јовановић салио је 40 комада већином топова тешкога пољског калибра[1]. Војни окрузи добили су за команданте: Илију Новаковића, Гају Јеремића, Јеврема Ненадовића, Живка Давидовића и Јеремију Станојевића, државне саветнике, који би, уз припомоћ виших официра, предводили војску својих дивизија. Цела опет војска дошла би под главну команду војводе Книћанина. Чим се пролеће указало, војници су се вежбали најпре по селима, а после су се скупљали на среске па и на окружне скупове, да се у већим масама обучавају. Напредак се нарочито опажао у оним срезовима, којима су старешине пређе служиле у редовној војсци као официри, па одатле, по тадашњој системи, прелазили у полицијску службу.

У то доба налазио се виши француски официр Монден, инспектор политехничке школе у Француској, на расположењу владе српске. Примивши налог, да изради план за одбрану северне границе српске, он је предао влади (30 јануара 1854) потребне планове са објашњењима, и практична упутства о подизању опкопа, о њиховом оружању и одбрани. Он је предлагао, да се највећа снага усредсреди на Врачару, одакле би се руководила одбрана у свези са београдском тврђавом.

---

[1]) Огледало Српско од д-ра Јована Хаџића. Књига I. Нови Сад. 1864 стр. 109.

Други укопани стан (опшанчени логор) био би у Орашју, који би имао задатак да брани долину моравску.

Уз то су били одређени Ат. Николић и капетан Фрањо Зах, да по Србији означе места, где би се могла аустријска војска дочекивати и сузбијати. Они су нарочито истраживали улазне тачке, на којима су Аустријанци упадали у Србију у својим ратовима са Турцима, претпостављајући, да би они и овом приликом свој улазак покушали да изврше на истим тачкама. Имајући уза се и питомце војне академије, они су по двојицу од њих остављали да те пределе крокирају, али нигде нису никаквих одбранских радова предузимали, ни они ни Монден, по што је влада избегавала, колико је могла, све, што би положај још више отежало. Остављено је, да се тек у последњем тренутку мотиком у земљу удари. Водила се брига и о средствима за исхрану војске. Из тога старања поникла је једна благодетна установа, која је и наш нараштај лепо послужила и у миру и у рату. То је била установа општинских кошева, који су нам у ратовима за ослобођење и независност велике услуге учинили. Зачетник ове корисне идеје био је Алекса Симић, коме припада заслуга и за израду законскога предлога (22 окт. 1854) ([1]).

Уза спремање за оружану одбрану, ишла је упоредо и одбрана на дипломатскоме пољу. Као што већ знамо, Алекса Јанковић био је послат у Беч, да покуша уверити аустријску владу о искреним намерама, које има Србија да остане неутрална, и да настане, да се аустријска војска уклони из Срема. И Азис-паша, још кад је прелазио у Земун, да одврати Коронина од захтева, да се Аустрији поврате њени у Србији настањени поданици, ишао је одатле и у Беч, да лично изнесе бечкоме кабинету прави положај, нарочито наглашујући, да би улазак аустријске војске у Србију ударио

([1]) Биографија Ат. Николића (рукопис у архиви „Срп. ученог друштва“)

на озбиљан отпор, који би могао за собом повући општи устанак хришћански. Азис паша могао је у толико пре овај корак учинити, што је његов отац Мухафис београдске тврђаве, имао упутства, која су га овлашћивала, да свако оружано посредовање аустријско сматра као непријатељски напад на османску царевину, па да га свима средствима и сузбија. Ну најзначајнији, и ако не и најсрећнији корак учинила је влада код Отом. Порте. Она јој пошље (5 априла) меморандум, у коме је моли, да, у договору са својим савезницима, узме Србију у заштиту од Аустрије, која је своју опсервациону војску довела већ на ону тачку, одакле непосредно почиње извршење. Влада српска извештава Порту, да је она, уз потпору Изет-пашину, предузела све потребне мере противу свакога непријатељскога напада, очекујући, да се, међу тим, питање дипломатским путем расправи. „Сад смо, наставља меморандум, дошли на ону тачку, на којој је потребно да знамо, да ли ће Аустрији поћи за руком, да добије пристанак в. Порте за једну неправедну меру, штетну толиким интересима, који су подједнако драги кнежевини, као год и царевини, којој та земља припада. Што се тиче посредовања, које би се без пристанка Портиног извршило, оно се, при садашњим приликама, не би могло другачије објаснити, ма шта Аустрија о томе мислила, него да се она неће другачије да изјасни отворено за Русију, а против в. Порте и њених савезника.

„Аустрија износи двојаке основе за оправдање војнога посредовања у Србији: 1) могући улазак Руса; 2) случај буне у Србији. Да одговоримо на прво. Ако би Руси ушли у Србију, онда би се суделовање аустријско морало довести у сагласност са свима оним мерама, које су силе, савезнице в. Порте, позване да за одбрану отоманске царевине примене, а које није наше да одређујемо. Случај уласка руског у Србију није вероватан, ако се може веровати уверавањима, која

је дао барон Мајендорф грофу Буолу, да Русија нема намере у Србију улазити, особито и за то, што је операциона пруга за руске трупе и иначе већ сувише велика, па се не може ни мислити да се она продужи. Али узмимо да би Руси и покушали да уђу у Србију — што се, због отпора, на који би ударили и од стране српске и турске војске, не би лако извршити могло — ми бисмо могли смело изрећи, да би улазак Аустријанаца у овоме случају био одвећ несрећна мера, која би могла дати повода многим заплетима. Сваку другу помоћну војску требало би аустријској претпоставити. Српски народ гаји тако изражено неповерење, ако не и мрзост, против Аустрије, да би сваки одмах сматрао улазак Аустријанаца у Србију као тако претећу опасност, као тако велику несрећу, да би се сваколика радња окренула против аустријске војске, сваколика енергија народна окренула би се на сузбијање ових непријатеља, у којима се свагда види оличење оних пожуда, које Аустрију подстичу да тежи на то, да у Србији — ма под каквим изговором — врши свој себични утицај. Макар колико да би суделовање аустријско могло бити корисно ствари в. Порте, кад би се извршило у своје време и на своме месту, толико би оно створило тегоба и заплетâ, ако би се, уз пркос познатим околностима, у Србији покушало.

„На друго одговарамо. Што се тиче унутрашњих устанака, то их се ми сада бојимо мање но икада. Цео је народ потпуно убеђен, да му његови најдражи интереси препоручују, да мир и ред одржи, и да уклања све оно, што би га у рат увући и Србију у разбојиште претворити могло. Испуњени дубоком благодарношћу према сувереном двору за повластице, које су им тако милостиво потврђене, и за положај, који им се допушта заузети за време овог рата, и влада и народ толико су о својим интересима обавештени и за срећу своје земље толико заузети, да о правцу своме не могу ни за тре-

нутак бити у сумњи. Свест, коју они имају о своме положају, сачуваће их боље, но ма какве претње, од свакога погрешног и штетног корака. Зар, у осталом, није Србија, још од почетка рата, довољно осведочила, да зна и да хоће својим дужностима и обавезама верна да остане? Макар шта се рекло, она се понашала истина скромно, али лојално и својим дужностима саобразно. Од овога пута не ће она ни у будуће одустати; на то се в. Порта може потпуно ослонити. Све, што српска влада захтева, то је, да јој се и од сада указује оно поверење, којим ју је суверени двор до овога часа частвовао, и да се њена отаџбина не предаје посади аустријској, која би била знак и почетак непрорачуњивих катастрофа. Под овим условом јемчи српска влада потпуно за одржање мира и јавнога реда у Србији. Све да би где и искрсли поједини нереди, који су у свако време и под свима околностима могући, српска влада осећа, да је у стању њих да угуши и уништи, пре него би се и времена имало да им се каква важност припише.

„Капућехаја српски имао је већ више пута налог, да о овој ствари говори њег. св. Решид-паши, и макар да је он већ имао част да њ. светлости поднесе највећи део овде изложених разлога и обзира, који мудрости в. Порте нису ни иначе могли остати непознати, и који нам уливају наду, да суверени двор неће ни у ком случају признати Аустрији право, које се већ и самим захтевом јавља као подазриво, српска влада држала је ипак, да јој је дужност, да просвећеној пажњи њ. светлости, министру спољашњих послова, поднесе разлозима поткрепљену споменицу о овој озбиљној ствари, чија је расправа везана са тако многим, за част, достојанство и интересе в. Порте, као и за мир и срећу српскога народа тако битним питањима“ ([1]).

([1]) Actenstücke zur Orientalischen Frage von Dr. Jasmund. Berlin 1855. II Band S. 216.

Корак српске владе био је природан, приликама и потребом земаљском оправдан; али се, са гледишта државничке смотрености, не може да допусти тон, који у њему влада. Српским државницима није могло бити непознато, да се они на Портину дискрецију нису могли ослонити, да сва акта, која Србија њој управља, морају бити тако удешена, као да су за јавност намењена. Може се разумети дух, који провејава кроз српски меморандум, али се не може да оправда изазивачки карактер, који се њему даје у тренутку, кад Аустрија стоји на граници Србије са толиком силом и спремом, којој Србија извесно не би могла одолети. Ако се, у ватри личне одбране, и догађа да се страсти у помоћ призивају, у међународним одношајима државе не објашњавају ни саме ратове побудама мрзости; још мање чине то онда, кад, стојећи на прагу рата, раде, да га као највећу несрећу од себе отклоне. Чини се, као да је општа огорченост, која је онда обузимала духове противу претивог положаја суседне монархије, била захватила и саме државнике српске толико, да су били сметнули с ума и саму обазривост, као најпречу дужност политике у свима приликама у опште, а на по се у критичним тренутцима оног времена. Па као да своју погрешку учине потпуном, они предаду свој меморандум у препису и савезним кабинетима западним.

Је ли се сад смело очекивати, да ће меморандум остати тајна, да ће остати непознат Аустрији? Он продре толико у јавност, да изиђе и у новинама, и Аустрија предузме одмах своје мере. Она је и пре тога догађаја стално држала своју забрану за извоз и провоз оружја и муниције у Србију, а сад своје наредбе пооштри. Није се више смело извозити ни само сукно за одећу војске, па ни израђене коже, да се не би употребиле за њену обућу. У Земуну су лежале велике гомиле обустављенога еспапа, за извоз у Србију намењенога, макар да је сав тај еспап долазио из фабрика аустријских.

Многим трговцима српским буде забрањен прелазак у Аустрију, а коме је и био допуштен, он га је могао извршити тек по што је добио пасошку визу у аустријскоме консулату. Жеља за осветом толико је била занела управне кругове аустријске, да се они нису ни мало на то обзирали, што ово отежавање трговинских одношаја̑, већ по самим економним законима, испада више на штету Аустрије, као државе више индустријске, но Србије, државе искључно земљорадничке.

Упоредо са овим репресалијама, Аустрија је давала израза своме огорчењу и путем јавне штампе начином опорим и увредљивим за народну част српску; она је најпосле и непосредно тражила задовољење од Србије у најпотпунијем званичном облику. Њен ген. консул управи (16 јуна) српскоме кнезу писмо, у коме вели, да меморандум, обнародован у новинама, дише, без довољнога узрока, непријатељским духом српске владе и Срба, што у кнежевини живе, а у меморандуму се „српском нацијом" називају. По што се аустријска влада осведочила, да је тај акат аутентичан, она је консулу наложила, да изјави, да се она не може више задовољити објашњењима, која би могла порађати нове сумње о искрености уверавања његовој влади чешће даваних. Она има права, да тражи задовољења, које би дало стварнога доказа, да кнежевина признаје и оцењује она суседно-пријатељска расположења, која његова влада гаји према Србији. Царски двор видео би такав доказ у престанку оних војних припрема и наредаба, које се у земљи предузимају, а смер им се не може да увиди, по што са руске стране не прети више опасност уласка, а Аустрија је своје намере у томе погледу отворено изјавила, па би дакле то мишљење остало, да би оне припреме само против суверене силе могле бити управљене.

Аустрија пође и један корак даље: она се обрати и суверено̑ј сили противу Србије. Отоманска влада, која је на срп-

ски меморандум више од два месеца ћутала, сад проговори, ну то није било са смером, да одговори на питање српске владе, него да јој саветује, да се извини Аустрији за свој меморандум. Велики везир Решид-паша пише кнезу српском (1 јула), да је он већ био уговорио са аустријским послаником, да му саветује, да пошље у Беч нарочито лице, које би изјавило Аустрији сажаљење због увреде, која јој је меморандумом нанесена, јер било да је погрешка до писца, било до преводиоца, у акту свакојако има изразâ, који дирају аустријски двор. Међу тим је стигао аустријскоме посланству у Цариграду налог, да саопшти Порти, да би се Аустрији прибавило задовољење за увреду и повратило поверење, ако би Србија одустала од војних припрема, које не престаје да чини. Решид-паша разлаже, да више и нема опасности, да ће Русија сада ући у Србију, кад се налази притешњена, и када су сва питања узела на себе са свим други облик. Аустрија је још и од пре била у интимном пријатељству с Портом, па како је сада још и њена савезница, то Србија нема, ни с њене стране, ништа да сумња. По налогу султанову, вел. везир позива кнеза, да скине терет са народа српског, зауставивши му војна спремања и оставивши га, да се може својим обичним пословима предавати.

Докле год Аустрији није био дошао до знања српски меморандум, односаји њени према Србији кретали су се све једнако у границама спољашње куртоазије, и ако је она велику војску на граници Србије држала. Међусобна пажња изишла је била нај јаче на видело, кад је кнез, у пратњи свога првог министра и сјајне свите походио 27 маја (1854) у Земуну надвојводу Албрехта, војничкога и грађанског губернатора у Угарској, и главног команданта опсервационе војске [1]. Пријам, који је тамо кнез нашао, био је врло пре-

[1] Пре тога био је кнез у Земуну 3 фебр. (1854) те походио грофа Коронина.

дусретљив; принц је кнеза водио и у свој војнички стан, где је војска пред њим маневровала. Што је још значајније, он му је, у име царскога двора, изјавио и „задовољство са досадашњим стањем ствари у Србији у ова ратна времена“ (¹). Ну, на месец дана после тога догађаја, надвојвода се налазио са свим у другим расположењима. Обилазећи опсервациону војску, он дође, на измаку јуна, опет у Земун. Од стране кнеза оду да га поздраве Ацика Ненадовић, заступник министра унутр. послова, и Дим. Матић, начелник министарства спољашњих послова. Депутација буде најпре одведена генералу Хесу, где њен говорник Матић, у присуству Радосављевића, изјави, да ће сваки покушај преласка аустријске војске у Србију ударити на једнодушан отпор, при коме српски народ неће толико рачунати на успех, колико ће осећати потребу, да изврши своју патриотску дужност. Ну кад депутација буде изведена пред надвојводу, он је дочека осорљивим речма: „чудим се, како сте се могли усудити, да ми дођете после онако инфамног меморандума“, — па окрене леђа, оставивши депутацију саму у дворани.

Српска влада правдала је свој меморандум, како је најбоље знала; она је сву тежину своје одбране полагала на то, што тај документ није био намењен ни за јавност, ни за званичну употребу код европских сила. Његов једини задатак био је, да објасни стање Србије Порти, као сузереној сили, био је дакле домаћа, унутрашња ствар између васала и сузерена.

Аустрија није пропуштала никаквога пута, који би јој помагао, да обустави оружање Србије. У томе смеру она се обрати и француској влади, те ова издā упутства своме генералном консулу у Београду. У званичној депеши захтевала је и она престанак оружања, али у тајноме писму налагао

(¹) „Српске Новине“ за 1854 г. бр. 61.

министар Наполеонов своме консулу, да изјави Радосављевићу, да француска влада не би радо видела да Аустрија поседне Србију, све и да не би српска влада пристала на коначну обуставу оружања, само ако би на миру остала. Мора се претпостављати, да је Француска морала сличну изјаву и у Бечу учинити, кад је чини и у Београду аустријскоме консулу, од кога је питање о заузећу Србије најмање зависило.

Уз неприлике, које су српској влади долазиле од Аустрије, отежа се положај њен још и једном неочекиваном појавом. У то време била је Србија своје оружање довела до оне тачке, коју јој је у опште било могуће да постигне. По што је свршено било основно обучавање, скупљали су се војници у веће зборове, да праве вежбања у ширим размерима. Ова повећа кретања постану сумњива и самоме Изет-паши, који се све дотле према Србији с поверењем понашао. Његове сумње потхрањивала је нарочито та околност, што су западни консули уверавали српску владу, да аустријска војска неће ући у Србију, а припреме се српске, и преко свију тих уверавања, продужавале у све већим размерима. Влада је српска уверавала пашу, да она сумња о искрености аустријској и према Србији и према Порти, па се боји, да се Аустрија у последњем часу не окрене Русији. Србија мора бити спремна за сваки случај; све што се чини, чини се за одбрану од аустријске инвазије, која би и за Турску била подједнако опасна као и за Србију. Ако Порта успе да инвазију предупреди, Србија ће и оружана остати на миру. Тако се говорило Изет-паши, а тако и Порти у Цариграду преко капућехаје. Изет-паша могао је донекле и сâм на месту констатовати потребу српске смотрености према Аустрији, јер докле је ова све отвореније приступала Западу, у Београду је препоручивала, да се Русија у сваком погледу штеди.

Међу тим су догађаји почели олакшавати положај кнежевини. У исто време, кад је Аустрија на Србију наваљивала,

тражећи и непосредно и посредно да је разоружа, заузела је она и према Русији оштрији положај. Још 22 маја обратила се она руској влади с питањем, кад мисли да може испразнити румунске кнежевине. Овоме аустријскоме кораку придружила се (30 маја) и Пруска, а пре него што је из Петрограда и стигао био одговор, Аустрија потпише у Цариграду уговор, којим се Порти обвезује, да ће сва средства преговорâ, па и сва друга средства исцрпсти, да руску војску из кнежевине дигне, а по принуди да ће и сама употребити потребан број војске, да кнежевине поседне, па како се закључи мир између Русије и Турске, да ће своју војску повући. То је било 2 јуна. Вел. везир имао је дакле право, кад је у писму српскоме кнезу од 1 јула Аустрију називао савезницом турском. Ну овај савез своје врсте објашњава у исти мах и ћутање Портино на српски меморандум, а не мање и путове, којима је овај поверљиви докуменат могао изићи на јавност.

На захтевање аустријско одговори Русија питањем о гарантијама, које би јој се могле дати, да она неће бити гоњена са испражњених области. Аустрија изјави, (27 јуна), да жали, што тај услов не зависи од њене воље. Ну у другој половини јула поче Русија и сâма мало по мало напуштати кнежевине, изјавивши најпре, да то чини из стратегијских обзира, а за тим (14 авг.) изјави, да се повукла из обзира на интересе аустријске и немачке. Нема сумње, да је понашање Аустрије било прави узрок одступању руске војске из кнежевина; то је потврдила и сâма Аустрија (18 септ.), рекавши да је Русија отклонила сукоб, који би иначе био последица непоречиве аустријске одлуке. Од тога времена добивају односаји између Русије и Аустрије све огорченији карактер. 20 нов. потпише Аустрија са западним силама уговор, у коме се, између осталога, утврђује, да ће она чувати границе румунских кнежевина од повратка руске војске. Савез је био

формалан; носио је карактер непријатељски према Русији у свему, ван што се Аустрија није обвезала, да ће против Русије и оружје подићи.

Чим се руска војска од српске границе одмакла, напустивши Малу Влашку, почела се аустријска војска примицати румунским кнежевинама, а остављати српску границу. Тиме се положај Србије знатно изменио. Влада српска могла је сад обуставити већа војничка вежбања, а паставити мања по селима. Изјава у томе смислу пошље се Порти, која је сад, на северу царевине постала потпуно сигурна с једне стране савезом са Аустријом, а с друге одласком руске војске са српске границе. Са њеним осећањем сигурности промени се и њезин тон према Србији. Она у њој није више гледала пријатеља, коме је од почетка кризе па све дотле ласкаво на сусрет излазила; није гледала у њој васала, коме је обећала ширити повластице по мери његове лојалности. Порта је сад гледала на Србију као на своју понизну провинцију. Већ прво писмо, које је кнез, после промене ситуације, од вел. везира примио, носило је на себи тај охоли карактер. Решид-паша пише (10 авг.) Карађорђевићу, да је под сенком султана, чувара света, престало све, што је дало повода оружању Србије, и да је кнез, испунивши брзо султанов налог, дошао у још веће благовољење царско, давши доказа̂, да као један од највернијих поданика вис. девлета, уме да цени доброчинства султанова и да се свима налозима царским покорава.

Ну ни западна дипломатија није ни мало више држала рачуна Србији од њенога понашања. У току августа дошли беху из Цариграда у Београд извештаји, да, по претњама француског представника Бенедетија, савезници не смерају ни на што мање према Србији, но на то, да је поврате под непосредну власт султанову, а понашање француског консула у Београду, Сегира, чињаше се српској влади као да беше управљено на то, да нађе изговора, под којим би се Србији

могла изрећи смртна пресуда. Под утисцима ове претње и неисцрпљивих претенсија западне дипломатије пише (20 авг.) Алекса Симић кнезу у Рибарску Бању: „Савезници Портини хоће да нас потчине Порти под непосредну власт, да би она с нама била јача против Русије и Аустрије. Аустрија неће да је Порта јача, али она неће ни овако наше биће на својој граници, дакле и она се, у основу, слаже са западним дворовима: да нас нема. И они би, по своме расположењу спрам нас, то до сад сигурно и учинили, само да се и они нас не боје по мало. Нећу рећи, да се боје да их не победимо, али се сигурно боје, да им такве сметње не причинимо, које би могле имати последицу, да Русија над њима одржи победу, и то их још задржава од извршења њихових намера; то је узрок, што су они захтевали а ми престали од оружања; то је узрок што Лубри и Монден одлазе“.

„Сад је питање, шта ћемо ми радити у овоме случају, где четири силе намеравају да нас упропасте, а ни једне нема која би нас заштитити могла. Русија је са својим војскама далеко од нас, а у дипломатији она данас нема вотума. Дакле ми немамо данас никога за пријатеља осим Бога, а после њега остављени смо сами себи. Нама нема надежде ни у бегању у туђу земљу да тражимо спасења. Деспот Бранковић умрьо је у аустријској тамници за то, што је тражио да поврати своју државу, коју је онда Аустрија од Турака завојевала, али је није могла задржати у својој власти. Шта је пок. господар Ђорђе, ваш отац, учинио Аустрији, да онако са њим поступи, шта ли старешине српске онога времена, те да и с њима онако буде? Шта ли је народ српски учинио Аустрији, да с њим у 1813-ој години, у ономе бегству, онако поступи? Није ли та Аустрија ласкала и пок. господару Ђорђу и свима старешинама српским, као и нама сада, док су они у својој влади били, а кад посташе њени бегунци, онда се и њена љубав спрам њих претвори у грозно тиран-

ство. Није ли народ српски и војевао за Аустрију под маркгрофом Баденским, и за трајања рата похваљивале су се заслуге српске за Аустрију од саме Аустрије, а кад се мир везао, Аустрија опредељава за Србе, Влахе и Молдављане мач и огањ .... дакле наше је спасење или гроб у нашој отаџбини.... Ми треба да поњамо своју снагу и да се не дамо погазити, јер ако се не одбраних, не умолих се ником, а док они нас упропасте, дотле ће и они много јада видети. Они знају нашу снагу: они знају да ми можемо и све околне хришћане побунити да с нама пристану. Од тога и зазиру, те до сада не приступају делу да нас поврате под јарам Портин, макар да се г. Сегир изражаваше да ће нас ишћутати као балавце".

„Ми не треба да вређамо никога ни речма ни делом, и треба да се чувамо од погрешака, које би нас могле окривљивати, а уступака каквих и даље чинити, ни по што више ни длаке, па нек доведу војску да нас бију. Све што смо могли учинити, ми смо учинили, и више не можемо ништа. И ако станемо још што попуштати, ми ћемо умрети у стању немогућности да се бранимо. Кад дакле знамо, да се о нашој смрти ради, није ли боље задржати и снагу одбране, па може бити да ћемо се и одбранити, него се ње лишити, па извесну смрт чекати?".

Ми смо мало пространије изложили ове мисли првога српског министра, као важне, колико за то што износе његове погледе на тадашњи положај Србије, толико не мање и за то, што цртају и цео један програм политични, програм колико патриотичан, толико мудар. То не беше програм једнога министра, једне владе; то беше програм једнога народа.

Претње западне дипломатије пролазиле су без последицâ. Оне беху од значаја још само као симптоми општега положаја, али већ беше прошло време озбиљне опасности за

Србију. Једини пут, који би је још могао увући у вртлог до-
гађаја̂, беху оружане чете, које би Србија, по договору с
Фонтоном, имала да шиље под заставе руске. Ну са одласко
руске војске са српске границе беше престало и то питање
ма да српска влада беше вољна, да тим путем потпомаже Ру
сију испод руке, те да јој бар с те стране оправда уздања н
Србију, уздања, која беху неосновано велика. Као што с
напред видели, Русија се надаше, да ће, предузевши п р е к
С р б и ј е свој поход на Цариград, наћи добар број природ
них савезника у народа на Балканском полуострву. И мака
да је Аустрија осујетила тај операциони план, опет је кра
љевина Грчка устала на оружје, и ако привидно под управо
народне хетерије; али оставши усамљена, брзо је подлегл
најпре турској војсци, а после и савезничким ратним бродо
вима; морала је да прими посаду француске војске од 1200
људи. Црна Гора, гледајући на Србију, није се кретала; Ал
банија је ћутала; Бугари се такођер нису мицали.

За ову нерадњу Русија је бацала сву одговорност н
Србију. У толико је влада српска показивала више воље д
угоди Русији начином, који је мање опасан био, а донекл
могао је годити интересима тадашње владавине. Одласком до-
бровољаца из земље отворила би се одушка за узрујане еле-
менте, узео би се пут, који је већ са успехом опробан у
покрету угарских Срба од 1848. Карађорђевић је полага
само један услов, а тај је био, да се добровољци не стављај
на расположење кнезу Милошу, који је тада у Букурешт
живео. Русија је овај услов драговољно примила, а да Ср-
бију не би компромитовала према Порти и Западу, она је
пристајала, да се о скупљању чета не воде преговори са с р п-
с к о м в л а д о м, него са појединим вођима добровољачким.
Фонтон је живео у заблуди, коју је пренео и на своју владу,
да би се могло рачунати и на 40.000 добровољаца, али се
у редовима руским борило само 600 Срба. Нема сумње, да

би их могло бити и неколико хиљада, да су догађаји продужили, да се развијају око српске границе као што беху почели. И кнез и влада беху вољни на ту жртву, јер у њој и свога рачуна налажаху; ну даљи догађаји пресекоше сваки покушај ове врсте.

Не видећи никаквих дела у смислу руском, а не познајући тегобâ земаљскоме положају, народ остаде незадовољан политиком владином. Шта више, њоме беше незадовован, и ако у са свим противноме правцу, и онај круг Срба, који нагињаху Западу. Ово бројем незнатно коло људи, имађаше, друштвеним положајем и интелигенцијом својом, такођер гласа и значења у земљи и ван ње. Оно сад већ рађаше, да се Србија отворено изјасни за Запад, те да у оној епоси општега колебања добије у њему сигурнога заклона и заштите. 22 маја 1854 год. писао је Мариновић из Париза министру спољашњих послова, да су западне силе незадовољне положајем, који је заузела Србија, и њезиним оружањем, па траже, да се она разоружа, и да се изрази отворено за западну и Портину политику, јер оне нису сигурне, да се Србија не би сајузила са Русијом, ако би се овој срећа оружја окренула. Ну влада је српска одбила и западни савез, као што је одбила и руски, на који се морала много више да обзире. „Па и кад бисмо хтели следовати западној политици, одговарао је министар (31 маја), ми то не бисмо могли учинити, јербо њихова политика није стална, него превртљива. Пре три четири месеца западни консули подстрекавали су нас против Аустрије, обадравали нас на оружање и преузносили наше протесте против уласка аустријске војске у Србију, а сад нас саветују, да се не противимо уласку аустријске војске у Србију, и да се разоружамо за успокојење Аустрије. Ко зна, да л' неће доћи време, да они зажеле опет нас видети снажне за отпор Аустрији, да не рекнем и за нападање на њу. Та бар 1812-та година све-

дочи нам могућност тога. А је ли могућно нама бити у свако време онаквима и у оном стању, како би нас западне силе у свако време различно, про и контра, желеле имати? Та ми се не можемо уподобити једном бурету вина или воде, на коме, кад одврнеш славину, да тече, а кад заврнеш, да престане. Ми морамо бити нешто стално, па у овој сталности руководити се, како не ћемо изићи из законитога пута; а да смо свесни о себи, доказали смо својим владањем за ових четрдесет година, од како се у овом стању налазимо". Из даље преписке не види се, да су разлози министрови убедили српскога заступника у Паризу. „То је очевидно, пише он (7 јула 1854) другоме једном државнику српском, то је очевидно, да нас ни једна велика сила не налази за савршено достојне свога поверења и свога благовољења. Оне, које су нам по природи ствари благонаклоне, близу су, да нас опет приме срцу, и почињу нас примати, ну и оне се не могу са досадашњошћу потпуно задовољити; друге држе за срећу, што им је запала прилика, да нас могу чешљати; друге опет једва чекају згоду и прилику, кад ће нам moћи дати да осетимо последице наше дрзновене политике, која самосталности тежи. Све су дакле више мање с нама незадовољне, и ми немамо до сад ни најмањег основа ни од једне очекивати оно учешће и заузимање, које је једина помоћ и спасење малих и слабих противу великих и јаких". Писац саветује да се одмах „приступи стварма", које нас могу из овога сумњивога положаја извући, али те „ствари" он ближе не означава. Ну његова мисао провејава јасно кроз друго писмо (од 11 јула). „Погледајте, вели, како је критично ово време, у коме се налазимо. Ми смо на прагу једне од оних ретких епоха, у којима је судбина толиких народа на коцку стављена, у којима се државе стварају и обарају; у којима народности васкршавају или ишчезавају. Рат је тек у првоме свом почетку; шта више, прави и озбиљни рат, рат из

међу Русије и западних сила још се није управо ни започео, а већ су се толике огромне промене у међународним односајима догодиле. Русија је пре кратког времена целој готово Европи диктирала, а сад је усамљена и судбини својој остављена, као да никад није ни имала више кредита ни више значења; Русија, силна и огромна, која не удостојаваше готово нигде тражити пријатељства, но која изискиваше снисхођења и послушности, она сад просјачи помоћ и потпору и од најудаљенијих и од најслабијих народа, па све бадава. Сви се од ње отуђују, сви је се одричу; шта више, сви осуђују њене тежње и њене поступке: неки из мрзости, неки од страха, а неки из чистога убеђења; сви изјављују неодобрење спрам поступака, који су се Менчиковљевом мисијом отпочели". Писац разлаже даље, како је Аустрија, до јуче инструменат воље руске, стала на своје ноге, те води политику самосталну; како турски болесник надвлађује своје мртвило, брани се јуначки, и даје времена Европи, да га спасе и укрепи; како Грчка, због показане симпатије за Русију, трпи окупацију и прима заповести од француско-енглеских солдата; како и сама немирна и несташна Ц. Гора, заплашена претњом Аустрије, почиње одустајати од свога хајдуковања и од свога нападања на суседне турске пределе. Писац износи све ове прилике пред очи српским управницима, па их позива, да се њима користе, и обраћа им пажњу, да ту нема помоћи у умовању и околишењу, но у делима и поступцима угођеним према приликама.

Очевидно је, да писац, заузимајући ово гледиште, наваљује да Србија учини неку Западу повољну диверсију, али на који начин и у каквом облику, ми нисмо могли до сада сазнати. Тек је јасно, да су се у нашој отаџбини бориле две противне струје од почетка до краја ове велике источне кризе; бориле су се и међу собом слабиле и парализале.

Запад није, на послетку, ни имао основа да замери С[
бији, што му се она није придружила: што није узела [
себе неприродну улогу да устане у одбрану Турске [
противу православља; ну Русија је сву кривицу бацала [
Србију, што јој елеменат народних устанака није притекао [
помоћ ни у облику добровољачких чета. Жомини пише, [
је сва тежина питања лежала у томе, да ли ће Русија би[
сама у једној ствари, где је она извукла мач за одбрану сво[
браће по вери и крви. „У томе погледу, вели он, овај неусп[
оставља жалостан утисак и велику поуку. Кривили су на[
да смо томе ми сами принели тиме, што смо били неодлучни
и што смо преко мере Аустрију штедели. Можда бисмо [
више одлучности повукли за собом народе доста енергичне [
својој мрзости противу Турске и Аустрије, да се драговољ[
нашим заставама придруже. Ну ако је нас смотреност узд[
жавала, то исто осећање владало је и одлукама српске влад[
И ако не ћемо да је кривимо, морамо ипак рећи, да тако [
поступа енергичан народ, који хоће своју независност. Грци [
се 1821 г. подигли нама уз пркос, противно нашим саветим[
не имајући друге потпоре, до своје храбрости; и они су успе[
да надвладају и саму равнодушност, па и злу вољу Евро[
Ну они су црпли своју храброст у своме очајању. Али Срби[
ослобођена нашим победама од турскога јарма, изгубила је, [
исти мах, и своју енергију. Кад један народ има устанк[
толико исто да добије, колико и да изгуби, он размишља [
рачуна. Српска је влада такође рачунала и дипломатиса[
Још једном кажемо, да јој не замерамо; али морамо изве[
закључење, да ће Србија у свакој кризи више слушати гл[
својих интереса, него ли глас својих осећања. Отуда опет [
лази за Русију право и дужност, да слуша такође своје [
тересе у својим одношајима са овом земљом“ ([1]).

([1]) Etude diplomatique etc. I. p. 531.

Не можемо рускоме дипломати замерити ни ову горчину осећања, која је природна свакоме неуспеху, а још појмљивија у братским односајима; не ћемо се зауставити ни око оне историјске нетачности, да су руске победе опростиле Србију турскога јарма, и ако јој је дипломатска потпора Русије знатно помогла; ми ћемо мишљење рускога ауктора одбити на недовољно знање српске историје у почетку овога века. Свакако морамо нагласити, да само његово дело, његова „дипломатска студија", црпена на тако аутентичним изворима, пружа више но једну несумњиву сведоџбу, да је, у овој источној кризи, руска политика, у односајима између Русије и Србије, и сама често слушала више глас своје невоље, него ли глас својих осећања. То је била школа грофа Неселрода, пред којом је у турској царевини било само хришћана и Турака, које је она, и поданике и васале, за 25 година одржавала у потпуној послушности према Порти. Словене признала је тек школа кнеза Горчакова, и онај неодређени правац легитимности, заснован 1815, који је у свакоме народном покрету, на Западу као и на Истоку, гледао кажњиво дело револуције, заменила правцем јаснијим, правцем народносним, и ако не свагда, са нашега гледишта, од прекора слободним.

У осталом, ко је био тај, што је укочио точак Србије, све да је она и хтела била да пође напред и у највећем трку? Ко други но онај, који је и Русима пречаге пред ноге бацао, који их је и из Влашке и Молдавије изманеврисао ([1]), коме је и сама Русија, идући од концесије до концесије, жртвовала своју одлучност и своју енергију.

Велику светлост на питање о односају Аустрије према Турској и Србији у начелу баца разговор, који је имао руски посланик Мајендорф са царем аустријским Фрањом Јосифом. „Криве нас, рекао је цару Мајендорф, да подсти-

([1]) Man muss die Russen aus den Fürstenthümern hinausmanövriren lassen, рекао је тада стари Метерних.

чемо револуцију за то, што се под наше заставе уврстило 600 српских добровољаца, докле Турци узимају у своју војску хиљадама бегунаца и позивају јавно наше војнике на бегство. 1787 г. Аустрија је узела била у своју војску 30.000 Срба". „То је истина, рекао је цар, али је хришћански устанак опасан за мене; *он прекида Status quo, а то је једино стање, које мени годи на Истоку*". Мајендорф: „Ми нисмо никога позивали; Грци су се сами подигли; то је природна последица положаја рајиног. Сир Стратфорт Капинг вазда је ту последицу предвиђао, па је за то свагда и настајавао, да султан еманципује хришћане. Ми смо опомињали Србију, да не излази из граница умерености. Ако би доцније и Бугарска добила положај сличан томе, који имају кнежевине, не види се, шта би Аустрија имала да претрпи". Цар: „У нас се не би могло хладнокрвно гледати, ако би Русија своје право покровитељства раширила на целу отоманску царевину. То би осетила и Аустрија, па и равнотежа европска". Мајендорф: „Међу тим су кнежевине и Србија добиле повластице, које им обезбеђују независну управу. Шта је отуда осетила равнотежа европска? А што се тиче Аустрије, ми јој нудимо, да поделимо покровитељство над Србијом". Цар: „Да, али благодарећи племенским и верским симпатијама, Русија би била све, а ми ништа". Руски посланик: „То долази и отуда, што смо ми овим народима чинили услуге, а Аустрија их свагда Турцима предавала". Цар: „То је истина, то је била погрешна политика (c'était une fausse politique); али је положај такав, па се ја морам према њему и управљати. Ако се за времена не постарам може ми после бити врло доцне. Ви ћете да пређете Дунав; у Букурешту има већ 16.000 пушака готових да се наоружају хришћани". Посланик: „Ствари неће ићи тако брзо. Треба најпре предузимати опсаде, које ће потрајати. Бугари ће се удаљити од Балкана. Ако се нешто добровољаца и на

оружа, отуда не мора следовати општи устанак, ни расуло Турске" (¹).

Из ових назора и потицао је онај притисак, који је аустријска влада предузимала у Србији, да је разоружа, да је укочи и задржи од свакога покрета. С друге стране, руски посланик Мајендорф, да би одвратио Аустрију, да не приступи активно западној коалицији, настајавао је живо, да уздржи своју владу од планова, који су је водили преко Србије, па је најпосле и успео. Политици, коју је овај обазриви и високо образовани посланик постојано препоручивао својој влади, има се и приписати, не само што је Србија остала изван руских операција и што се оружаним четама у Србији није смело приступити, но што је и сама руска војска напустила Румунију и повукла се у границе руске царевине.

Ратни догађаји пренесени су тада поглавито на обале Црнога Мора. Србија је дахнула душом. И ако је она, и после тога, све до закључења мира, имала да сузбија разне дипломатске насртаје, највише од стране Запада, њен политички опстанак није био више у опасности. Спољашње незгоде, са којима је још имала да се бори, нису јој више сметале, да знатно поправи своју изванредним напорима изнурену снагу, извозећи у великом изобиљу своје земаљске производе за потребу војске зараћених сила̑. Тражња је била велика; цене су производима невероватно скакале. Говорило се, да се никад ваљада у Србији није видело толико блага у обрту, колико тада, ма да године и нису биле најплодније.

Операције на Криму нису ни за тренутак прекидале дипломатију у послу, да тражи пута и начина, како да зараћене државе измири. Западни савезници дођу до споразума са Аустријом, да се Русији предложе ове четири тачке као основе мира: 1) да се укине руски протекторат над поду-

(¹) Etude diplomatique etc. I. p. 503.

навским кнежевинама; 2) да се прогласи слобода пловидбе по Дунаву; 3) да се Црно Море неутралише; и 4) да се поправи стање хришћанâ у Европској Турској.

Ако и није било тешко положити ову основу, није ни мало било лако и протумачити је на задовољство свију сила. Тумачење Запада смерало је на то: 1) да се руски протекторат над Влашком, Молдавијом и Србијом замени гарантијом свију великих сила; 2) да се начела изречена на конгресу бечком о слободи пловидбе по рекама, које додирују обале више држава, примене и на Дунав, а Русија да се одрече неких права, која врши над пловидбом на Сулини, па ради јачега јемства за успех, да се граница тако на штету Русије исправи, како она не би нигде до Дунава допирала; 3) да се учини крај руској надмоћности на Црноме Мору; оно да се затвори свима ратним бродовима, а број руских ратних бродова да се сведе на четири, али ни Порта, па ни друге силе да их не могу држати више од четири. У исти мах да Русија раскопа Севастопољ, па, ако је могуће, и друге тврђаве своје на источноме брегу Црнога Мора, и да их више не подиже; и 4) да се укине заштита над православнима, коју Русија изводи за себе из уговора Кучук-кајнарџијскога (1841), па да султан, по својој побуди, утврди и призна повластице свију хришћанских вероисповести у своме царству.

Упоредо са преговорима о тумачењу основних тачака за мир, испредали су се и други преговори у разним правцима. Западне силе радиле су, да увуку активно Аустрију у своје коло, а она је била спречена да заузме ма какав активан положај. Бојећи се, да јој западне силе не изазову револуцију у Италији, она се није усуђивала одвојити се од њих, али се није смела ни Западу нападно придружити, к лико из обзира на Пруску, која је нагињала Русији, толи и с погледом на опште, а на по се на финанцијско стање сво Отуда су потицали уговори, који су час једну, час дру

страну изненађивали. На измаку године 1854 потпише Аустрија тајни уговор са Француском, којим јој ова сила јемчи за њене италијанске области за време рата, за случај, да би она приступила нападном савезу западном. Али неколико дана после тога уговора, потпише (10 јан. 1855) мимо Аустрију, и Сардинија уговор, којим приступа западним силама као ратна страна. Она се обвезује, да стави у бој 15.000 војника са свакој убојном опремом, а Енглеска прима на се, да јој учини зајам од два милиона фуната, који би јој се, после рата, са 4% вратио. Западне силе обвезују се, да ће, при закључењу мира, држати рачуна од жртава, које буде поднела Сардинија, која ће учествовати и у преговорима о миру. Кавур је поносно одбио енглески предлог, да сардинска војска буде под платом енглеском; шта више није хтео ништа да чује ни о субсидијама западним.

Из дана у дан узимале су ствари на дипломатскоме пољу све кобнији обрт за Русију, али ни са бојнога поља нису стизали повољнији гласови цару Николи. Са самога почетка, па кроз све појаве источне кризе, он је гледао пред собом непрекидан низ самообмана, које су га поражавале, којима је његова поносита природа морала најпосле и да подлегне. Он умре 18 фебр. 1855. Цар Фрањо Јосиф похита, да рускоме посланику, кнезу Горчакову, изрази лично своју тугу, „што је изгубио осведоченога пријатеља у тренутку, кад се надао, да ће му моћи дати доказа̂ о својој благодарности и о своме искреном повратку на стари пут“. (Etude etc. II. p. 319). Смрт цара Николе пробуди нека надања на мир. Француски званични орган изјави отворено, да је с њиме ишчезла главна препрека мира. И макар да је манифест Николинога наследника, Александра II, обећавао да ће одржати Русију на висини славе Петрове и Катаринине, ипак је Неселроде, депешом од 27 фебр. дао уверења, да његов господар, задахнут искреном помирљиво-

шћу, пристаје на бечку конференцију, где би се узеле у претрес четири познате тачке мира. 3 марта отвори се конференција под мало повољним изгледима за мир, макар да су за бољи успех похитали у аустријску престоницу и сами вођи спољашње политике у Француској, Енглеској и Турској: Друен де Луис, лорд Џон Русел и Али паша. Две прве тачке беху тако расправљене, да би се могле сматрати као свршене, да послови конференције нису о друга питања запели. Ми морамо, при свем том, задржати се на тачци о подунавским кнежевинама јер основе усвојене о њима на бечкој конференцији биле су меродавне на конгресу париском.

У беседи, којом је аустријски министар гроф Буол отворио конференцију, изнео је он, да је Русија пристала да уђе у преговоре о миру на основу познате четири тачке. Међу овима је прва тачка гласила, да „престаје протекторат, који је Русија вршила над Влашком и Молдавијом, а повластице, које су султани тим кнежевинама, па и Србији, припознали, да се стављају од сада под заједничку гарантију сила уговорница“. Кад се приступило саветовању о овој тачци, руски су пуномоћници одбијали од Русије реч „протекторат“, наводећи, да се она не налази ни у каквом уговору између Русије и Турске. Ну с друге је стране доказивано, да се реч „протекторат“ налази у „органском статуту“ који је Русија октроисала Влашкој и Молдавији, као и у многим писменим документима, који су истекли из руских канцеларија. Том истом приликом изнесе други аустријски пуномоћник, барон Прокеш, нацрт мисли, које би имале да служе за правац комисији, која би се изабрала да формулише садржину прве тачке за коначни уговор. Кнез Горчаков предложи, да се усвоји као начело, да се, новим уређењем ствари, нема одузети овим областима никаква корист, коју су оне у административноме, финанцијском и трговинском погледу до сад

уживале. Пуномоћници Енглеске и Француске изјаве, да њихове владе немају намере, да погоршају стање кнежевинама, него, шта више, да им га побољшају, јер ново уређење, које ће да се закључи, у колико се њих тиче, има тако да се удеси, да се, у пуној мери, за доста учини и суверенској сили, и правима трију кнежевина, и општим интересима Европе. Према овим примедбама преиначи се у неколико нацрт аустријски, па се онда закључи, да се, овако поправљен, у идућој седници на ново узме у претрес.

У другој седници изложио је кнез Горчаков у једноме нацрту права и повластице Влашке и Молдавије, а у другоме права и повластице Србије. Нацрти су основани на уговорима закљученим између Русије и Порте. Повластице Србије извео је руски пуномоћник овако: слобода вероисповести; избор земаљскога поглавара; независност унутрашње управе; сједињење разних пореза у један једини; уступање Србима управе над добрима, што припадају мусломанима, са теретом да плаћају приходе заједно са данком; слобода трговине; допуштање српским трговцима, да смеју са својим пасошима путовати по отоманским државама; подизање болница, цркава и штампара; и на послетку забрана, да се никоји други мусломани не смеју у Србији настанити, до они што припадају гарнизону.

Врло је важна била напомена ове последње тачке. И њој и свима осталим дао је кнез Горчаков у толико више значења, што је изреком нагласио, да Русија неће допустити, да се садашње повластице Србије стесне и поткрешу. И ако западне силе, као што су њихови пуномоћници изјавили, не само нису имали намере, да погоршају стање кнежевинама, опет је напомена, да је становање мусломана у Србији правно сведено на саме градове, а њих тад беше и ван градова, било тугаљиво у епоси, где се ишло на оснажење Турске.

У тој истој седници изнео је други пуномоћник руски, Титов, нацрт основâ, које би се имале усвојити у погледу на све три кнежевине. У след тога претрпео је нацрт барона Прокеша неке мале измене, а у трећој седници (7 марта) усвоје сви пуномоћници састав, који је као развитак прве тачке, овако гласио:

„1). Подунавске кнежевине Влашка, Молдавија и Србија и у напредак ће зависити од Порте, по сили старих уговора (капитулација) и царских хатишерифа, што установљавају и опредељавају права и слободе, које оне уживају.

Никакво искључиво покровитељство неће се моћи у напредак вршити над тим областима.

2). Висока ће Порта, у потпуној својој сузеренској сили, хранити реченим кнежевинама њихову независну и народну управу, и у след тога потпуну слободу вероисповести, законодавства, трговине и пловидбе.

Све, у царским хатишерифима садржане тачке, које имају за предмет унутрашње уређење ових кнежевина, смеју се развијати само у духу сагласном са овим начелима и по надлежно доказаним потребама земље.

Земљиште (територија) речених кнежевина не може се никако смањити.

3). В. Порта, увиђајући у својој мудрости, да се политично стање т е т р и к н е ж е в и н е, о којима се ради, врло близу тиче општих интереса Европе, споразумеће се пријатељским начином са силама уговорницама како о томе, да се одржи законодавство, које у овим областима у сили постоји, т а к о и о п р о м е н а м а, к о ј е б и с е у њ е м у п р е д у з е т и и м а л е. У то име она ће саслушати жеље земаљске у једном свечаном хатишерифу разложити све одредбе (диспозиције), које се тичу права и слобода речених кнежевина. Пре него што се обнародује овај акат, она ће га саопшти-

силама, које ће о њему узети на себе гарантију, по што га претходно испитају.

4). Оружана народна сила, која ће се уредити у то име, да одржава сигурност у унутрашњости и да чува безбедност граница, може се по потреби умножити сразмерно изворима земаљским. Услови одбранске системе узеће се у оцену у заједничком интересу в. Порте, кнежевина и Европе.

5). Ако би се породила сумња о тумачењу уставнога хатишерифа, силе уговорнице испитаће са Портом каква је тужба (рекламација) и оценити да ли је основана. Оне неће никакво средство пропустити да произведу споразум у таквом случају.

6). У случају да се пореметн унутрашњи мир речених подунавских кнежевина, неће на њиховом земљишту бити никаквог наоружаног посредовања, а да то није или да не буде предмет споразума међу високим странама уговорницама.

7). Дворови се обвезују, да у кнежевинама неће давати никакву заштиту странцима, чије би мутње могле бити убитачне или по мир ових земаља, или по интересе суседних држава. Осуђујући такве поступке, они се такође обвезују узајамно, да ће у озбиљно разматрање узети тужбе (рекламације), које би у томе погледу могле подићи силе или и саме месне власти. Порта ће, од своје стране наложити кнежевинама, да у својој земљи не трпе странце онакве, као што су ови горе описани, нити да допуштају домородцима, да се упуштају у мутње, које би биле опасне по мир њихове земље, или по мир суседних држава".

Исто тако постигнута је сагласност на конференцији и о другој тачци гарантија за мир, односној на слободу пловидбе по Дунаву. Међу тим, у сред саветовања о овом предмету, поднео је француски пуномоћник конференцији, (у седници од 14 марта) један меморандум своје владе, којим се

пажњи сила̂ препоручује потреба, да се Молдавија и Влашка споје у једну државу, те да се тако на левом брегу Дунава оснује велика кнежевина са готово четири милиона душа, на место две кнежевине, које су сада тако слабе, да дејству Русије не могу дати доброга отпора. Облик владавине да буде монархијски, а највиша власт да буде наследна. Тиме се не би ништа ново установило за Порту; у Србији је породица Милошева била добила повластицу наследства, а у Египту дата је она породици Мехмед-Алијиној, у којој и данас власт прелази од једнога члана на другог. Кнежевина би остала под сузеренством Портиним, а на владу могао би се позвати принц из које владалачке породице европске.

Што се Србије тиче, меморандум француски налази, да њен положај није онакав исти, какав је положај оних других двеју кнежевина. Чим се Молдаво-Влашка стално установи, утицај, који је владао у Београду, неће имати дојакошњих средстава за развијање. Довољно ће бити, да се Србији заједничком гарантијом, која ће давати сваку сигурност, утврде оне повластице, које јој је Порта дала, или које ће јој још дати, по договору са својим савезницима([1]). Француски предлог није даље узиман у претрес, но се прешло на трећу тачку, која је смерала да ограничи руску моћ на Црноме Мору. Али ту преговори запну. Тадашње стање овога питања најбоље је карактерисао кнез Горчаков, кад се неком приликом изразио, да имају само два начина, да се надмоћност једне силе отклони: или да се она сломи, или да се противник на равну ногу попне.

14 априла држала је конференција последњу седницу, па се разишла, ништа обавезнога не свршивши. Показало се, да земљиште за дипломатске преговоре још не беше довољ

([1]) Делања бечке конференције у званичним актима. Београд, 1855. Actenstücke zur orientalischen Frage, von J. v. Jasmund. Band S. 81–200,–324.

спремљено на бојноме пољу. Са тога прегну западне силе свом снагом, да освоје Севастопољ, штит и одбрану Русије на Црноме Мору, а страшило Цариграду.

И противници руски одали су правду оној храбрости и вештини, којом је брањена ова тврђава руска; високо је оцењено оно тачно прорачунање, којим су Руси своје ратне бродове потопили, те приступ пристаништу спречили, као и оно непрекидно и неуморно обнављање и проширивање опкопа под самом непријатељском ватром рушилицом. У таквим приликама трајао је отпор 349 дана, али је најпосле 28 авг. Севастопољ пао у руке савезницима. Са његовим падом био је, у главноме, свршен овај страшни рат, који је много више жртава прогутао, но што је, ма у коме правцу, резултатā донео. Ни Русија ни западне силе нису више могле наћи рачуна, да рат продуже. Част оружју била је задовољена, и западноме, које је освојило главни бедем руски на Црноме Мору, и рускоме, које је задобило Карс, главну тврђаву турску у Азији; била је задовољена част оружју, које је херојски бранило Севастопољ, а успешно осујетило све операције енглеске флоте на Балтијскоме Мору и уништило главни део турске флоте у пристаништу Синопе.

Између западних сила (а нарочито Француске) и Аустрије буду утврђене прелиминарије мира у облику меморандума (2 нов.). Њима су служиле за основу познате четири тачке, којима је додата и пета, где су западне силе задржале себи право, да могу, у интересу европском, и н о в и х услова Русији полагати. Било је суђено Русији, да јој Аустрија поднесе и ову чашу горчине, и да јој припрети, да ће она свога посланика из Петрограда дићи, ако Русија све услове не прими. 4 јан. 1856 г. објави Неселроде грофу Естерхазију безусловни пријам аустријскога ултимата, а 8 јан. званични орган руски (Jour. de St Petersbourg) објасни, да је нацрт прелиминарија примљен с погледом на жеље целе Европе а

пред лицем коалиције, која све већи обим против Русије узима ([1]).

13 фебр. 1856 г. састао се у Паризу конгрес, да узме у претрес прелиминарије мира. По предлогу руском заузела је прво место у саветовању тачка о побољшању стања хришћанских народа у Европској Турској. Резултат саветовању био је, да се узме на знање познати хати-хумајум (нови закон), који је Порта издала 6 фебр. исте године. Ту се одређују и потврђују права призната хришћанима без разлике вере и стања још у хатишерифу Гилханском од 2 нов. 1839 г. као и у свима дотадашњим актима ове врсте. И ту им се обећава сигурност лична, имовна и сигурност части; стављају се на равну ногу са мусломанским поданицима у погледу на државне терете, на способност за државну службу и обећава им се поново слобода вере и заштите противу свега, што би их могло вређати у погледу на њихову веру, језик или порекло.

Силе су се ограничиле на то, да признаду „високу вредност фермана", и да га узму на знање, оставивши положај хришћана и без оних гарантија, које је он у ствари имао. Ако су дотле поједине силе и могле рекламовати противу неправде и насиља, сад су оне себи и то право одузеле, обвезавши се у париском уговору (члан 9), да се неће ни заједнички, ни посебице мешати у одношаје султанове са његовим поданицима, нити у унутрашњу администрацију његовога царства. Обвеза је могла годити самосталности Турске и суверенским правима султановим, али је она била узрок са кога свечана обећања султанова од 1856 г. нису за сигурност хришћана имала ни онолико вредности, колико су је имала обећања од 1839. Задатак сила̂ био је потпуно промашен, а изговор њихов да се боре о судбини хришћанској, остао је неоправд

([1]) Овде се нишанило на Шведску, која је била на прагу да ступи у нападни савез са Западом, и неку врсту уговора у томе правцу закључила била (9 нов. 1855).

Друга тачка гарантија, која је смерала, да учини крај рускоj надмоћности на Црноме Мору, била је већ сама по себи решена, кад се конгрес састао. Ако се о зидове севастопољске и разбила бечка конференција, сад већ те тврђаве није било; она је била у рукама савезничким, а црноморску флоту своју били су Руси сами потопили. Две основице, на којима је лежала руска надмоћност, нису више стајале. Одлука је била по себи готова. Сем тога, обновљена је лондонска конвенција од 1841 којом је одржано „старо правило" отом. царевине о затвору Босфора и Дарданела (чл. 10). Црно је Море неутралисано: приступачно трговачкој марини свију народа, оно је било затворено ратној застави како прибрежних, тако и свију других сила (чл. 11). Само прибрежне државе могле су задржати по шест ратних пароброда са одређеном снагом (чл. 14). Све друго, што су западни савезници, у друштву са Аустријом, изнели, да допуне низ својих захтева у томе правцу, сводило се на предмете потчињенога значења, и односило се, у равној мери, и на Порту и на Русију, као што је била одредба, да оне, ни једна ни друга не могу подизати војних арсенала на обалама Црнога Мора (чл. 13); или се односило и на остале силе уговорнице, као што је било ограничење броја оних лаких ратних бродова, које су све силе могле држати на ушћима Црнога Мора (чл. 19).

Од непосреднога значења за Србију биле су тачке гарантија о дунавској пловидби, и о положају Подунавских кнежевина [1] и Србије.

И западне силе и Аустрија биле су сложне, да, у свези са неутралисањем Црнога Мора, ограниче Русију и на Сулини. У томе смеру и поникло је питање о исправци границе, која је Русији један део Бесарабије отргла. Али су западне

[1] Под овим наименовањем разумевале су се обично Влашка и Молдавија, а кад се и Србија имала под тим именом разумевати, онда се она изреком спомињала.

силе смерале и на то, да обезбеде слободу пловидбе по целоме Дунаву. То није могло годити Аустрији. Она је могла ту слободу измирити са својим интересима на доњем Дунаву; теже би јој она годила на средњем Дунаву, а најтеже би се Аустрија приклонила, да пристане, да се и на горњи Дунав примене начела усвојена бечким конгресом за реке, које теку кроз више држава, или их додирују. Ну суревновање према надмоћности руској надвлада њезине сумње и бојазни. Она изјави на конгресу, да је одлучила, да и сâма принесе своје жртве великом начелу слободне пловидбе.

Задахнут овим правцем, конгрес је основао две установе на Дунаву: Европску дунавску комисију састављену из представника силâ потписница парискога уговора (чланови 15 и 16), и Прибрежну дунавску комисију, (чл. 17 и 18) коју би састављали одасланици прибрежних подунавских држава: Аустрије, Баварске, Турске и Виртемберга, и комесари трију подунавских кнежевина: Србије, Влашке и Молдавије. Првој је био задатак привремене природе, да на ушћима дунавским и на околним крајевима морским отклони материјалне сметње дунавској пловидби, а друга би била стална са задатком: 1) да изради уредбу о пловидби и речној полицији; 2) да отклања препреке ма које природе, које би сметале, да се одредбе бечкога уговора могу применити на Дунав; 3) да изврши потребне грађевине на целоме току реке: и 4) да прими на себе задатак Евр. дунавске комисије, кад ова престане радити.

За Србију, која нигде до Мора не допире, било је од највеће важности, што је добила положај, да може, на међународном пољу, непосредно бранити своје интересе на Дунаву, јединој реци, која је у пространији свет води, везујући је са Западом и са Црним Морем. И ако незнатан и скроман положај је овај гајио у себи клицу, из које је Србија могла с временом развити целу систему одбране за своје трговинс[illegible]

и економске интересе. То је био први добитак, који је Србији донео париски уговор.

Још су значајније биле одредбе, које је париски конгрес поставио у погледу на међународни положај Подунавских кнежевина. Искључиви протекторат руски замењен је заједничком гарантијом европских сила потписница. Ако је протекторат, по својој природи, обухватао у себи и туторство и гарантију, сад је са свим отпало туторство, које је све три кнежевине често излагало ћудљивости и охолости представникâ силе протекторке. У облику заједничке гарантије тешко се могло више појавити туторство; њега је у клици сатирало међусобно суревновање нових гараната.

Гарантија је подједнако вредила за све три кнежевине. Исто тако гарантована је свима подједнако независна и народна управа, као и потпуна слобода вере, законодавства, трговине и пловидбе. (Чл. 22, 23, 28). Ну у погледу на уставно уређење ових земаља, учињена је разлика између румунских кнежевина и Србије. Докле су силе потписнице, у договору с Портом, а по саслушању жеља народних, румунским кнежевинама створиле нову унутрашњу организацију, у Србији је остало старо уређење, освештано султанским хатишерифом од 1838 г. У протоколима конгреским налазимо трагова, да је конгрес, у први мах, том истом намером и према Србији био руковођен, али оне нису прешле и у коначни инструменат мира. Конгреска комисија, која је израдила текст чланака намењених за румунске кнежевине, имала је налог да формулише мисли конгреске и о Србији. У седници од 12 марта (протокол XIII) читао је први пуномоћник француски чланке, које је комисија израдила за Србију. Ту, између осталога, стоји, „да ће побољшања, која се покажу као потребна да се уведу у садашње установе кнежевине Србије, бити резул-

тат договора између в. Порте и осталих страна уговорница". У седници од 15 марта (протокол XIV) поновљено је читање ових чланака, ну наведени став, већ преиначен, гласио је овако: „Његово величанство султан обвезује се, да ће, у договору са високим силама уговорницама, испитати каква би побољшања требало увести у садашњу организацију кнежевине". Ну у исто време конгрес је решио, „да ће се министри Портини споразумети у Цариграду са представницима осталих сила уговорница о средствима, која би била најподеснија да се учини крај злоупотребама, које би се показале истрагом, којој би они међу собом природу одредили". Најпосле, у седници од 15 марта (протокол XVI), конгрес, претресајући коначно чланке уговора и намењујући чланове 28-ми и 29-ти Србији, изоставља са свим члан о побољшању установа у Србији, а напомиње изреком да се одржава у важности одлука протокола XV, односна на извиђање злоупотреба у Србији. Ни за један од ових преображаја нису наведени разлози; све, као што се види, рађено је иза кулиса конгреских. Ну не може подлежати никаквој сумњи, да је при томе главну улогу играо утицај пуномоћника Портиних, који су се брижљиво старали, да одбију сваку мисао побољшања од онога устава (1838), који је са својим чланом 17 држао отворена врата Порти, да се у унутрашње послове српске меша. Шта више, њеном се заузимању мора приписати и она одлука, која је смерала да уведе Порту и Европу у извиђање неких злоупотреба, којима ни из далека није наговештен карактер, нити је обележен смер, у коме би се имао извиђај предузети. Је ли се извиђај имао учинити у смислу побољшања администрације земаљске, или је био наперен против врховне власти, против које се одмах, после одласка са српске границе најпре руске,

па после и аустријске војске, почела обнављати и снажити опозиција, или је најпосле, био управљен и против саме опозиције? Сва та питања остала су и до данас необјашњена. Порта је имала у толико слободније руке да обезбеђује средства и путове своме утицају, што Србија, непојмљивим начином, остаје, за време целе радње конгреске, потпуно незаступљена у Паризу, докле интереси румунски налазе многобројних ватрених браниоца и од стране румунских првака и од стране румунске емиграције. Одсуство српскога заступништва у Паризу за време конгреса, може да се објасни само унутрашњим партијским одношајима у Србији. Докле је опасност с поља претила, сви су се, више мање, заједнички бранили, а како је она минула Србију, обновили су се, па још и више развили стари унутрашњи раздори. У време конгреса био је већ наступио потпуни расцеп и између кнеза и онога кола људи, који су се на Запад наслањали и из своје средине давали Србији заступнике код западних сила. Да су они били једини, који су се радосно одазвали гласу, што је конгрес одлучио, да се у Србији извиђају неке злоупотребе, онда би та околност могла бацити неки зрачак светлости на порекло конгреске одлуке; али је одзив томе гласу био повољан не мање и у круговима оних првака српских, који су се наслањали на Русију. Ну и једнима и другима било је радовање узалудно, јер је конгреска одлука остала мртва у протоколима, никада не ступивши у живот. Једина је била Порта, која се користила овим раздором, успевши да освешта у Србији уставно стање, које се било затекло, докле је конгрес у румунским кнежевинама створио са свим ново државоправно стање, саобразно захтевима напреднијега времена.

Најпосле, париски је уговор (чл. 29) задржао Порти право да држи гарнизоне у српским градовима, али је у исти мах утврдио, „да у Србији не може бити оружа-

нога посредовања без претходнога договора између свију сила уговорница“. Ово је био највећи добитак, који је Србији донела велика источна криза, добитак, који је од тога времена два пут од наше отаџбине отклонио опасност туђега оружаног мешања (1858 и 1862 године) (1).

Србија је прошла кроз једну од најопаснијих криза; прошла је кроз њу учинивши неоспоран напредак на путу свога државног и међународног живота. Али она тај напредак није могла постићи, а да не пружи свету призор готовости на сваку жртву. „Заиста, пише Леополд Ранке, ненадмашени писац историје ослобођења Србије, заиста, догађај вредан да се забележи те да се у историји деветнаестога века не заборави, како се (некадашња) раја без оружја, у часу једне велике европске кризе, одлучила па и мере предузела, да се, за одржање своје независности, прихвати оружја, кад већ једном без самосталнога оружја нема политичне независности на земљи“ (2). И промисао је наградио својим благословом та изванредна усиљавања, та голема пожртвовања народна. Из теснога круга, који је Србији био остављен за кретање под строгом контролом двогубога туторства, она сад

---

(1) Чланци намењени Србији у уговору париском гласе од речи до речи овако:

Чл. 28. Кнежевина Србија зависиће и даље од в. Порте, сообразно царским хатишерифима, који утврђују и опредељују њена права и повластице, стављене од сада под заједничку гарантију сила уговорницā.

Следствено, речена кнежевина сачуваће своју независну и народну управу (администрацију), као и пуну слободу вере, законодавства, трговине и пловидбе.

Чл. 29. Право гарнизона в. Порте, онако какво је утврђено ранијим уредбама, утврђује се. Никакво оружано посредовање не мож[е] имати места у Србији без претходнога договора између високих си[ла] уговорница.

(2) Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert. Von Leopo[ld] Ranke. Leipzig. 1879. S. 405.

улази у пространо поље међународнога права, да се на њему креће и развија под гарантијом Европе, пред њеним лицем и у сталноме додиру са њом. Овај обрт био је од великога значења у историји младе државе српске. Државна зграда Србије, подупирана понекад и силом светских догађаја, а свагда штићена оданошћу својих синова, диже се све јаче и угледније на чврстоме темељу, који јој положише наши претци поштованога и незаборављенога спомена; под крилом велике братске државе, они посејаше плодно семе, које ево не престаје да ниче и да расте. Сад, на конгресу париском, Европа узима то златно зрневље под своју гарантију, и предаје га светлости сунца божја. Стоји извесно, да је Европа имала својих рачуна; имала их је, јер ко их нема? Али стоји неоспорно и то, да је, у овима најзаплетенијим светским приликама, над Србијом лебдио геније мудрости и патриотства. Све моћне државе, које беху изишле било на политичну, било и на политичну и на бојну позорницу, привлаче Србију у своје коло; Русија је нуди, да учини диверсију и покрене хришћански устанак у Турској; Порта ради да је увуче у рат, или да је бар на неутралност принуди; Запад је мами, па и гони такођер на какву диверсију у своме правцу, а Аустрија је тужи и у Цариграду и код западних сила због оружања, које представља као подазриво да се најпосле не окрене у корист Русији; тужи је, па је и опсервационом војском притешњује. И Србија пролази срећно кроз све те испреплетане тегобе сваке врсте, остаје што је хтела да буде — неутрална; остаје недодирнута у оној страшној олуји светској, па најпосле излази оснажена и обогаћена новим политичним тековинама. Заиста, она може бити задовољна овим исходом. И ми, одајући правду природноме здравом разуму наше ондашње олигархије, морамо још свакојако рећи: Бог чува Србију!

О ГРАНИЦАМА ЗНАЊА.

Шта може човек знати, а шта он опет не може знати; другим речима: где су границе људскоме знању? То је питање било давно покренуто, али дуго време није обраћало на се пажњу учевнога света; скоро две тисуће година оно је стајало мирно, без одговора. Тек у новије доба, кад се јавила на свет нова Логика, „нови органон науке“ знаменитог инглеског философа Бакона, то је питање на ново покренуто и тада је већ обратило на се општу пажњу учевнога света; тада брзо постаде општим мишљењем, да је то питање првога реда и да од предходног и правилног решења истога зависи даљи развитак и будућа судбина саме науке. И од то доба сви знатнији философи разних праваца кушали су своју умну снагу у решавању тога питања.

Па како је наука у развитку своме, после Бакона, пошла тројаким правцем, то се, наравно, и то питање расматрало и решавало тројаким начином: један начин посматрања и решавања тога питања огледа се у школи материјалистичког правца, други у школи идејалистичког правца, а трећи у школи позитивног правца.

И ако су на том питању радили по најугледнији представници сваке те школе; и ако су о њему донешена многобројна и разнолика решења, опет оно, по нашем мишљењ није још ни до сада решено како ваља. Бар нама се чи да ни једно досадашње решење тога питања не може издржа строго научну критику, а још мање може издржати крити

онај значај, који се даје томе питању у развитку науке. Па то нас је управо и побудило, да и ми од своје стране узмемо у критички претрес то питање и донесемо своје решење. Ми немамо те претензије, да ће наше мишљење о томе, бити последња реч у науци; али имамо уверења, да ћемо показати стварне недостатке свега досадашњег рада на томе пољу. Према томе, ми ћемо најпре у кратко да обележимо историју тога питања, то јест, како се оно до сада покретало и решавало, за тим ћемо критички да претресемо она три поглавита решења, која су донеле три најважније философске школе: материјалистичка, идејалистичка и позитивна и да изречемо наше решење, па онда ћемо, у закључку, да кажемо неколико речи о значају тога питања у развитку науке.

I.

Први, који је то питање научно ставио и покушао да на њ одговори, био је славни грчки философ Аристотељ. Он је своју чувену Логику поделио на три дела, па у првом делу или „првој аналитици“ излаже теорију мишљења; у другом делу или „другој аналитици“ излаже теорију ствари; а у трећем делу излаже теорију знања. Кроз ова два последња дела своје Логике он и проводи то питање о границама знања, а на име, у другом делу — теорији ствари — он куша да обележи круг знања, да означи све предмете, који су приступни уму људском; а у трећем делу — теорији знања — он опет куша да обележи оне путове и она средства, којима се ум људски служи да дође до истине.

Но после Аристотеља ни његови ближи ученици, ни даљи следбеници, нису обраћали пажњу на оно, чиме се он бавио у другом и трећем делу своје Логике, него само на оно чиме се он занимао у првом делу, то јест, после Аристотеља, сви учевни људи обраћали су пажњу само на ње-

гову теорију мишљења, па из ње развили ону безплодну формалну Логику.

Доцније, са појавом хришћанства, још се мање могла обраћати пажња на знање и оне путове, којима се до њега долази, пошто је хришћанство одмах прогласило, да је ум људски ограничен и да су сва она средства, која он нуди за познавање истине, ништавна, а међу тим у исто време прогласило, да човек, у замену тога ограниченог ума, има другу, тако рећи, неограничену моћ духа, којом може проникви и у најсакривеније тајне природе и допрети до највиших и најсавршенијих истина васионе, а то је вера! Ко верује, тај може све постићи, све сазнати: „вјерујушчему вся возможна сут“!

У след тога, сви хришћански народи пођу тим новим путем да траже истину и тако мало по мало, веровање замени знање. Па, наравно, после тога, учевни хришћани почну искључиво обраћати пажњу на тај нови пут који води истини. Тако је трајале веома дуго, за све време оне големе историјске периоде, која се обично зове — средњи век!

Истина, и у томе средњем веку, а на име, у 13. столећу, појави се један учеван човек, који се усуди да обрати пажњу и на грешни ум људски и потражи да докучи може ли се и њиме доћи до каквог сигурног знања. То је био знаменити калуђер фрањцискански — Бакон Рожер — предтеча још знаменитијег и славнијег имењака свога — Бакона Веруламског. Али њему одмах у томе, за науку корисноме раду, стадоше на пут римски првосвештеници, који не могоше опростити томе слуги вере, што он толико пажње поклања грешноме разуму, па силом угушише тај научан покушај још у самом зачетку његовом.

Тек у новије доба, после препорођаја (Renaissance) хр шћанског света, а нарочито, после појава нове научне, и индуктивне Логике Бакона, приступило се озбиљноме и

учноме проучавању тога питања: о границама знања. Сви учевни људи Баконовог правца, бејаху сугласни међу собом у томе, да је та индуктивна — Баконова — метода, једини пут, који води истини, једини орган науке; али куда се може проћи тим путем и докле се може стићи, у томе не бејаху сви сугласни, него се поделише на три поглавите групе или школе: материјалистичку, идејалистичку и позитивну. Ми ћемо сад у кратко редом да обележимо радњу око тога питања сваке те школе. Ред кога ћемо се у томе држати, није изабран толико ради хронолошке тачности, колико ради систематичке угодности.

1. Материјалистичка школа.

Представници те школе у Инглеској ево како то питање расправљају: По што је, веле они, индуктивна метода једини орган знања или науке, а индукција опет није ништа друго, него проматрање и опит: то значи, да се само проматрањем и опитом долази до сигурног знања, долази до истине. Но и само проматрање, по своме субјективном и личном карактеру, не може служити поузданим извором знања. И по томе остаје само један опит, као сигуран извор знања. А опит може се применити само на физичне појаве, то јест, на појаве, који се могу разлагати на делове и којих се прилике могу мењати, као што су појави материјалне природе (Гертли, Пристли, Бељшам и др.).

То исто, само другим речма, кажу и француски материјалисти. Проматрање и опит, веле они, могу имати примене само на оне појаве, који су приступни нашим спољним органима или чулима. Па за то, ми можемо знати само оно, о чему сведоче наша спољна чула. И нема ништа у нашем уму, што није прошло кроз наша чула. „Nihil est in intellectu quod non fuerit prius in sensu“. (Кондиљак, Монтањ, Кабанис и др.).

И представници те школе у Немачкој говоре скоро у истом смислу, само што су они озбиљније изучавали Физиологију, па тиме, можда и нехотице, учинили знатну услугу Психологији. Предметом знања или науке, по мишљењу немачких материјалиста, може бити само материја и њене силе (Молешот, Бихнер, Кцолбе и др.).

Из ових, и овако кратких, извода, види се јасно, да представници те материјалистичке школе, како у Инглеској, тако и у Француској и Немачкој, сугласно тврде: да знање или наука има своје обележене границе и да су те границе физични појави. Накратко: круг знања или науке, по мишљењу материјалиста, јесте круг физичних појава.

Истина, нису ни они могли баш са свим да се чине невешти према душевним појавима и да, тако рећи, заклопе очи пред тако очигледним и свакидашњим фактима, као што су: радост и жалост, љубав и мржња, брига и весеље; али они и те душевне појаве своде, или бар старају се да сведу у круг физичних појава, па онда кушају да их објасне по законима физичним — по законима меканике!

2. Идејалистичка школа.

И представници ове школе, после Бакона, полазе у испитивању тога питања скоро са оне исте тачке, са које полазе и материјалисти; али се после удаљују једни од других и долазе најзад до супротних резултата. И они кажу, да су проматрању и опиту приступни само појави, а не и њихове суштине. Али какви појави?

Ми не можемо, веле они, ништа више знати о стварима, него само онолико, колико се оне нама јављају или представљају и онако, како се оне нама јављају или представл
И ми не само што не можемо знати суштине ствари, нег
можемо знати ни то, какве су те ствари саме по себи.
што ми можемо знати о стварима своди се на то, што о н

сведоче наши осећаји. И по томе наше знање ограничава се на сопствене наше осећаје (Беркли).

Кант, који је не само желео, него и јавно исповедао, да следује критичкоме правцу Лока, занео се после, можда и против воље, идејализмом Берклија, па и он тврди, да ми не можемо знати не само суштине ствари, него ни то, какве су ствари саме по себи и у себи. Ми знамо о стварима само у толико, у колико се оне нама представљају. Дакле, ми знамо само наше сопствене представе, и ништа више (Кант).

Хегло, тај најугледнији представник идејалистичке школе, пошао је у томе још један корак даље. Он је не само доказивао, да ми не можемо ништа друго знати, већ само оно, што сами замишљамо, то јест, можемо знати само наше сопствене мисли, него је још и порицао биће чега другог, осим мисли, осим идеја. Сви појави, вели он, нису ништа друго, него разни моменти развитка једне исте идеје (Хегло).

Таквим начином идејалисти своде знање или науку у круг појава само једне врсте — појава душевних.

3. Позитивна школа.

Истина и представници ове школе своде знање или науку у границе појава; али се они не заустављају на једној ма којој врсти појава, као што чине материјалисти и идејалисти, него обухватају све појаве без разлике, како физичне тако и душевне, како појаве просторности или сувремености, тако исто и појаве следствености или узрочности.

Први позитивиста и први тумач нове Баконове методе — Лок — изреком каже: да предметом знања или науке могу бити како појави физични тако и појави душевни и да се на те обе врсте појава може применити Баконова или индуктивна метода (Лок).

Још пространије о томе говори други инглески позитивиста — Дугаљт Стјуарт, који је својим јаким разлозима

и великом популарношћу највише и сузбио у Инглеској материјалистичку струју. Он најпре доказује, да је проматрање, — о примени кога на душевне појаве нико и не спори, — тако исто важан извор знања, као и опит и да је, шта више, много пространији и обилатији него опит. А за тим доказује, да се и опит може у извесној мери применити на душевне појаве и да материјалисти немају право, што га искључиво присвајају за физичне појаве и што мисле да се душевни појави потпуно изузимају од сваке експериментације (D. Stewart: Essais Phil. trad. par Huret).

Браун, који после Лока и Д. Стјуарта, заузима најугледније место у кругу инглеских позитивиста, још јасније казује о томе своје мишљење: наше знање, вели он, ограничено је на физичне и душевне појаве, који зависе од физичних и душевних закона (Brown: Phil. of the Hum. Mind. p. 53).

После те тројице који долазе у ред оснивача позитивне школе, доста ће бити, ако споменемо само шта о томе кажу још ова тројица, који се међу садашњим позитивистима сматрају за најбоље представнике те школе, а то су: Џ. С. Миљ, А. Бен, и Г. Спенсер. А они сви тројица сугласно тврде, да предметом знања или науке могу бити сви појави у опште, како физични тако и душевни, а тако исто и закони тих појава, и да је за све то подједнако надлежна позитивна метода.

Ево како о томе говори Џ. С. Миљ: Законе душевних појава треба тражити у самим тим појавима, а не ван њих, у неким другим појавима. Прости елементарни закони душевних појава, који састављају предмет Психологије, могу се пронаћи оном истом методом, којом се проналазе и закони физичних појава, то јест, методом проматрања и опита. Накратко: Сви прости појави, како физични тако и душев[ни] могу се изучавати путем индукције, а сви опет сложе[ни] појави, како физични тако и душевни, могу се изучавати п[у]тем дедукције (J. S. Mill: Syst. deduct. and ind. Log

А. Бен опет каже: да се знање наше, које се добија позитивном методом, дели на две главне групе: на појаве физичне или спољну природу и на појаве душевне или унутрашњу духовну природу (Bain, The Senses and the intellect).

Најзад и Спенсер тврди: да су душевни појави, као и физични, приступни научној анализи, а тако исто и њихови одношаји, којима се поглавито занима Психологија. Неки тврде, да је Психологија саставни део Биологије и да по томе не може бити самостална наука. Но они, који тако мисле немају правилног појма о самом одношају наука. Они мисле да постоје међу појавима и објективно онаке јасне разлике, какве смо принуђени да чинимо субјективно ради класификације (Г. Спенсер: Основ. Псих.).

Накратко: једна школа (материјалистичка) тврди: да се наука мора ограничити на изучавање само физичних појава; друга опет школа (идејалистичка) тврди: да се наука мора ограничити само на изучавање душевних појава; а трећа најзад школа (позитивна) тврди: да се наука мора ограничити на изучавање појава у опште, како физичних тако и душевних и њихових закона.

То су три поглавите научне теорије, које данас постоје о томе питању и које ћемо ми сад укратко да критички проратимо, држећи се онога реда, кога смо се држали и при излагању тих теорија.

Кад спомињемо философе разних праваца или школа, који су на овоме питању радили, онда за што не споменемо и философе критичкога правца, који се после Бакона појавио и који је тако много користио науци рашчишћавајући пут њеном развитку? Таком питању може бити још више места, кад се узме на ум то, да су представници или боље рећи творци тога критичкога правца, како у Инглеској, тако и у Немачкој, поглавито и бавили се тим питањем: о границама знања.

Творац критичкога правца философије јесте управо Лок, а Кант је позајмио од њега како начин, тако и сам предмет критике; али при свем том, у опште се узима, да је Лок представник критике у Инглеској, а Кант у Немачкој. Било то како му драго, тек ми смо споменули оба та философа и споменули као поглавите раднике на овоме питању, које нас занима, само што смо првога, то јест Лока, уврстили у ред позитивиста, а другога, то јест, Канта у ред идејалиста.

А то смо тако урадили једино за то, што се из критике Лока развио инглески позитивизам, а из критике Канта немачки идејализам. А друго и за то, што ми тај критички правац философије не сматрамо као засебан правац, који може саставити засебну самосталну школу. Критика и наука иду у новије доба тако упоредо, да се готово могу сматрати као синономи, који означавају једно исто. И доиста, нити наука може бити без критике, нити критика без науке. С тога су у новије доба све философске или научне школе усвојиле, више или мање, критички правац Лока и Канта.

а. Теорија материјалистичке школе.

Једна од првих и поглавитих погрешака те школе, која се огледа у свакоме њеном раду, па и у овоме питању, јесте без сумње та, што она меша индукцију са проматрањем и опитом. Представници те школе и дан-дањи мисле, да је индукција то исто, што и проматрање и опит и да међу њима нема никакве разлике. И ако се свака индукција оснива на проматрању и опиту; или другим речма: ако проматрање и опит и служе полазном тачком свакој индукцији, опет то су са свим различни процеси, различне радње. Индукција — то је први део оне умне радње, — која се у Логици [illegible] закључивање, или прелажење од познатога на непознато, и које је други део дедукција. Проматрање и опит — су само извори из којих се црпе факта или материјал

основу кога се после врши тај велики процес ума и зида сигурна научна зграда.

Друга је, не мање важна погрешка исте школе у томе, што она безразложно пориче значај промагању — томе најпространијем и најобилнијем извору знања. Са једним опитом, без проматрања, неби се могло далеко отићи и много постићи ни у самој сфери физичких појава. Истина изгләда да проматрање има више субјективног и личног карактера, него опит; али у самој ствари ни опит није са свим безличан. И опити се чине тамо, куда покрећу лични мотиви; чине над оним појавима, о којима се има личног уверења, да ће показати така и така својства; чине на онај начин, о коме се има личног поуздања да је најсигурнији или најподеснији за постигнуће извесног резултата.

Трећа је, најзад, погрешка материјалиста у томе, што мисле да се опит ни у колико не може применити на душевне појаве. Истина да се опити не могу чинити над душевним појавима онако, како се чине над појавима физичним, премда се ни над њима свима не чине подједнако, али се на известан начин могу опити чинити и над душевним појавима. Шта више, ми мислимо, да се душевни појави не само могу, него се и непрестано подвргавају експериментима разне врсте. Та зар педагогија не чини данас тако широке и тако плодне експерименте над душевним појавима? Па и само васпитање у опште није ништа друго, него један величанствени експеримент!

Наравно, кад се погрешно узме, да је индукција једини пут, који води знању, а за тим опет погрешно узме, да је индукција то исто што и проматрање и опит, па онда истакне само опит, као једини сигуран извор, а да се он може са успехом применити само на оне појаве, који се могу разлагати од сложених агрегата на просте елементе: онда на основу тако погрешних поставака и не може се доћи до другчијег резултата, него што је тај до кога су дошли материјалисти,

а на име: да се наука мора ограничити само на физичне појаве.

б. Теорија идејалистичке школе.

Нису у том питању мање погрешке ни ове школе и ако су другчије природе.

Прва је погрешка идејалиста у овоме та, што су они саме ствари поцепали на двоје: на суштине ствари и на појаве ствари, па онда огласили, да оно прво не може бити предметом знања или науке, него само ово друго. Но шта је ствар ван суштина и појава? Ствар није ништа друго, него скуп извесних својства; а та својства могу се јављати на два начина: или појединце, свако за себе, или у скупу, сва заједно. Кад се својства ствари јављају појединце, свако за себе, онда се таким упечацима производе она проста стања свести, која се зову: осећаји; а кад се сва својства ствари јављају заједно, у скупу, онда се таким упечацима производе друга, сложенија стања свести, која се зову: представе.

Сад она својства, која су у томе скупу стална и непромењлива, то јест, која се увек и на сваком месту налазе у таком скупу, то су суштаствена својства и она састављају суштину тога скупа или те ствари. А она опет својства, која у том скупу не присуствују увек и на сваком месту, то су промењлива или случајна својства и она састављају индивидуалне особине ствари. А шта је према томе појав?

Појав је све оно, што може да надражи ма коју групу наших нерва, па тиме изазове осећаје. А то опет могу чинити како поједина својства, било суштаствена, било случајна, тако и скупови тих својства или ствари. Накратко сушти ствари, то је сама ствар у својој језгри, а појав то опет сама ствар и у својој језгри и у својој љуски. томе и нема ствари ван њене суштине и њеног појава.

Даље греше идејалисти још више у томе, што кажу, да ми не можемо знати какве су ствари саме по себи и у себи, него само како се оне нама јављају или представљају То изгледа, као да се ствари и не јављају онаке каке јесу, него онаке каке нису, и као да је стварима лакше, да се јављају онаким, каким нису, него онаким каким јесу! Кад у појавима ствари доиста не би било саме ствари, онда би то значило, да се саме ствари и не јављају и да потоме, то нису појави ствари.

Истина је то, што је казао Беркли, да ми знамо пре свега наше осећаје, а за тим, као што је казао Кант, знамо наше представе, па најзад као што је казао Хегло, знамо наше мисли; али је истина и то, да ми знамо и можемо знати осим тога још нешто више: да ми знамо и можемо знати узроке тих наших осећаја, представа и мисли; као и њихове одношаје и законе.

в. Теорија позитивне школе.

Ова је школа и у том питању, као и у многом другом, далеко измакла од свију других; она је најдостојнији представник садашњег стања науке, а и благи весник њене боље будућности. Она је шире погледала на то питање и дубље ушла у расматрање његове природе. Па је за то успела, те далеко размакла пређашње границе знања и обухватила не само физичне појаве, него и душевне, па још и законе како једних тако и других појава. Али при свем том, што је теорија те школе, о границама знања, много шира, потпунија и угледнија, него обе оне пређашње, које смо укратко обележили, опет ни та теорија позитивиста није са свим без мане.

И позитивисти, на челу којих стоје најугледнији представници данашње науке, као: Џ. С. Миљ, А. Бен, Г. Спенсер, Ч. Дарвин и други, нису избегли ону општу погрешку, у коју су пали материјалисти и идејалисти, а на име и они

се старају да поставе сталне границе знању, да омеђе науку у њеном развитку. По њиховом мишљењу, наука се мора једном за свагда одрећи испитивања суштине појава и истраживања првих узрока, па се ограничити само на појаве и њихове законе. Нарави0, ми се овде нећемо упуштати у оцену тога, што позитисти изузимају из круга науке, у оцену тих њихових суштина и првих узрока, него само хоћемо, да упитамо: је ли потребно и је ли управо могуће поставити ма какве границе знању, подићи ма какву ограду уму људском на путу његовог истраживања истине?.

По нашем мишљењу, то нити је потребно, нити је могуће. Није потребито, јер то нити условљава брзину, нити темељитост знања, нити опширност, нити детаљност, већ на против, то ограничавање, кад би само вредило, могло би пре шкодити, него користити науци, пре слабити, него снажити њен полет. А што је поглавито, није ни могуће поставити какве сталне границе уму људском. Кад је, веле, цар Никола пребацио своме министру просвете, знаменитом по својој образованости, грофу Уварову што он не спречава продирање у Русију идеја са запада: Онда је тај просвећени муж одговорио цару: да се за идеје не могу поставити никакви ђумруци!

И доиста, чиме се може спречити ум људски да не иде све даље и даље у истраживању истине? Ту нити помажу ђумруци, нити баријере; јер ми видимо, како су толике препреке, које су стављене на пут ширењу знања, падале редом а оно што се јуче сматрало за немогуће, сутра прима се као свршени факт, као позитивна истина. Истина, у науци усвојено је то начело, да се сматра за невероватно све оно, што се не слаже ма са којим познатим емпиричним законом, а опет да се сматра за немогуће све оно, што није сугласно са којим познатим природним законом. Но ваљда, неће нико тврдити, да су до сада већ сви закони, како емпирични, тако

и природни, познати. А сигурно не ће нико тврдити ни то, да ум људски не може више пронаћи никакав нов закон осим ових, што су до сад пронађени. Проналаз каквог новог закона, може отворити са свим ново поље за испитивање и тиме далеко размаћи све те вештачке границе. Па онда кад се узме у обзир и то, како се са развитком ума множе и усавршавају и сама научна средства, помоћу којих се круг знања непрестано шири, онда ми не видимо разумног основа да се ма какве границе постављају знању, да се ма која сфера бића изузима из круга науке, па шта више, ни саме те, тако назване суштине.

Према свему овоме, што смо до сад казали, јасно је куда се клони наш суд у томе спорном питању: ми одричемо не само потребу, него и могућност, да се знању или науци могу ставити ма какве границе и кажемо, да је ум људски исто тако безграничан, као што је и вечан!

II.

Но ма како се решило то питање о границама, оно не може имати оног значаја у развитку науке, какав му се обично приписује. Успех науке ни у колико не зависи од тога, да ли ми признамо или не признајемо, да знање мора имати своје сталне границе, а још мање да успех науке зависи од тога, ако су те границе нађене и утврђене.

Може бити, да би нам се на то могло одговорити ово: Кад се не би у напред знало, шта се може знати, а шта не може; другим речима: кад се не би у напред тачно обележиле границе знању људском; онда би се и у будућности лутало које-куда, као што се лутало у прошлости; онда би човештво узалуд губило време и трошило своју умну снагу у испитивању онога, што се испитати не може, у безплодним покушајима да постигне оно, што се постићи не да, као што нам прошлост даје о томе доста жалосних примера.

Тако, на пример, познато је, како су учевни људи дуго време били занети том заблудом, да се може пронаћи „философски камен“, или „камен мудрости“! И тој грубој заблуди принело је човештво на жртву веома много својих најбољих синова. Што је једна философска школа, која је позната под именом, „атомистичке“, казала: да се све ствари састоје из једних истих атома, а сва је разлика међу стварима само у томе, што су ти исти атоми различно сложени, навело је после сав учевни свет те је дуго време тражио, како ће сваку ствар да разложи на њене атоме, па после те атоме, да сложи онако, како су они сложени у злату, те да се после свака ствар, помоћу те кемијске анализе претвори у злато. Постићи тај резултат, помоћу науке — више кемије, или ал-кемије, то јест, пронаћи начин како ће се свака ствар, кемијским разлагањем и склапањем, моћи да претвори у злато, значи наћи философски камен, или камен мудрости“. И у том безплодном и према данашњем стању науке и развитку ума, безсмисленом истраживању, проводили су већином учевни људи средњега века сав свој век у влажним подземним пећинама и дубоким мрачним подрумима, не би ли тако у тишини, удаљени од света и сваког другог занимања, могли постићи ту велику мудрост!

Исто тако дуго време трошили су учевни људи узалудно своју умну снагу у оној безплодној борби око тога, какав значај имају општи називи у језику; да ли је њихов значај реалан, или само номиналан! И у том питању сав учевни свет беше подељен на два велика логора, међу којима се вођаше скоро два столећа жестока борба без икакве користи за науку.

Овакве и овима сличне примере наводе обично они, што траже да се у напред одреде границе знању, па кажу, да ум људски не би тако узалудно лутао и без вајде трошио своју снагу, кад би се напред знало, шта човек може знати,

а шта он опет не може знати, то јест, кад би се тачно обележио круг, у коме се има кретати ум људски.

Нема сумње, да би за успех знања, за развитак науке, било највеће јемство, кад би се могло успети, да се увек правце, најкраћим путем, иде к истини, без икаква лутања, без најмањег застајкивања. Али у томе једва ли се и може кад год успети, да се баш ни мало не протумара, кад се нешто тражи, нарочито кад се нешто тражи, што се не зна ни шта је, ни где је.

Но и у колико се могу савладати све те сметње, које стоје на путу истини и прокрчити пут да се до ње што брже и што лакше дође: то ни мало не зависи од тога, јесу ли предходно обележене границе знању, већ од тога, је ли у напред пронађен пут, који сигурно води знању; накратко, ту не помаже омеђавање знања, него крчење пута знању: ту не помажу границе, него метода. И у простору, кога су границе познате, може се лутати, кад се не зна правога пута; и кад је позната, на пример, ширина Мора од једне обале до друге, може се опет залутати, ако се нема компаса. Што је вајде, што би ми, на пример, знали колико има километара од Београда до Ниша, ако ми не би знали правога пута, који води од Београда до Ниша, ми би опет лако могли залутати, пошав из Београда до Ниша.

Што се од неког доба много мање лута, много мање тумара при истраживању истине, томе није узрок то, што су пронађене границе знању, него то, што је пронађен пут к знању — пронађена метода науке.

И доиста, докле није била пронађена научна метода — тај прави пут, који води истини, дотле се непрестано лутало тамо-амо и само се случајно наилазило на истину. Тако се лутало не само дотле, докле нису биле одређене сталне границе знању, него и онда кад су те границе већ биле одређене. Па шта више, и после Баконове индуктивне методе,

која се оснива на проматрању и опиту, није ум људски био сигуран од заблуда, као што није потпуно сигуран ни данас, кад је пут већ са свим прокрчен, кад је позитивна метода потпуно објашњена.

Али нема сумње, да ће се од сада, благодарећи тој позитивној или научној методи, много мање тумарати у тражењу истине, много мање застајкивати на путу, који води истини, — да ће од сада науке имати све већи и већи полет и да ће се круг знања све више и више ширити. А према томе престаће и потреба, да се говори о границама знања.

Наравно, одмах после Бакона, кад се мислило, да се научна метода састоји једино у његовој индукцији, а ова опет у проматрању и опиту, онда је природно било доћи на мисао о границама знања, то јест, о границама проматрања и опита, једно што таком знању није тешко поставити границе, а друго, што изгледа да би се тиме уштедио сувишан труд.

Но данас, кад се већ зна, да позитивна или научна метода није само у проматрању и опиту, него у ономе великоме процесу ума који се зове закључивање и који се дели на два дела: на индукцију и дедукцију и да том процесу — у оба његова дела — индукцији и дедукцији, служе за основу за полазну тачку — проматрање и опит, — сад, велим, нема смисла, да се стављају ма какве границе знању. Јер помоћу ове научне методе, могу да се зближавају и најудаљенији догађаји, могу да се пореде и најсупротнији појави.

Накратко: по нашем мишљењу, наука није видела никакве вајде, ни од оних ужих граница, које су постављали материјалисти и идејалисти, ни од ових ширих, које су постављали позитивисти.

Модерна наука много је обвезана позитивистима, али за њихове границе, него за њихову методу!

А. Васиљевић.

НЕШТО О ГОРЊОЈ МОРАВИ.

од

Јастребова.

Призрен.

У течају мога живлења у овим крајевима имао сам прилике пропутовати сву праву Арбанију и већи део Старе Србије, свагда с намером, да би могао што год узнати, што би ишло у прилог историје Срба и Блгара у смислу етнографском и у опште географском. Сваком приликом, кад сам путовао, имао сам најтачније досадашње земљописне карте, па, гледајући на њих, налазио сам више погрешака, или у називима појединих села и места, или у означавању места где која река извире или увире. Но особито сам се зачудио, кад сам овом приликом, путујући по Горњој Морави, нашао да су на карти одвећ погрешно означена села, места и т. д. при свем том што је овај крај био приступнији и самим странцима, него што су предели у Горњој Арбанији, као: Мат, Селимште, Љур, Реч и т. д.

Горња Морава спада у садашњи гилански округ. Лежи на југо-источној страни од Гилана и граничи на северо-истоку планином не високом, Стублом (која заклања Жеговачку планину); на северу планином Свинтулом, између које и огранака планине Црне Горе (Карадага) равница је на 20 минута по којој тече река Морава. За тим на истоку граничи гребеном Црне Горе за којом је Куманово; на југу, прелазећи

у висораван граничи њеним огранцима, за којима стоји качанички предео, а на западу такође истим малим висоравнима, који је деле од Косова, поред којих је железничка пруга, која прелази преко старог Качаника и Феризовића до Митровице.

Сав тај простор између именованих планина права је косовска равница, која има у дужини од севера к југу до $3^1/_2$ сата и у ширини од Бинча до с. Трстеника 3 сата.

Предео с оне стране Свинтуле и Гилана па све до села Кончуља зове се Горња Морава.

У старо време у целој Горњој Морави живели су само Срби православне вере, а сад има највише Арнаута, Арнауташа Срба православне и католичке вере. Колико сада има села у њој и са по колико кућа навешћу ниже, а овде да кажем о самој реци Морави, од које је овај предео и своје име добио, и о важности самог предела Горње Мораве у старо доба.

Река Горња Морава извире на северо-западној страни Копиљача, огранка Црне Горе и на 2 сата југо-источно од села Бинча, а не „код села Витине“ као што стоји у г. Милићевића (Краљев. Србија стр. 5). Врело је њено заиста велико и силно, али није могуће да би води њеној, као што г. Милићевић, по казивању неких, каже, могуће било поћи на југ к Вардару, јер она не извире на самом врху Копиљача, него са његове стране, па наравно да мора тећи онамо, куда и тече. У току њеном најближе јој је село Бинач, поред којег самог и тече, за тим по сред села Витине (готово 3 сата од извора), поред села Могиле и даље. —

Близу села Бинча у њу утиче поток Ѕушица, обилазећи са северне стране изнад села налазећи се висоравни брег.

Осим Мораве теку по овој жупи још два потока: јед извире из висоравна над старим Качаником између обе Са вине, а ниже села Могиле, а други из истог висоравна и

Врбеном и Глађаном тече поред Гостушице и утиче у Мораву више с. Могиле.

Река Морава није дубока у току свом све до Гилана, али у зимње доба, као обично и многе мање реке, она долази тако велика, да се не може прегазити. Због тога су на главним местима начињени мостови, као н. пр. у селу Витини, које се налази у сред моравске жупе као центар, и близу с. Мораве, поред којег води пут из Гилана за Скопље.

За време Римљана ова се река Морава звала: Margus, а доцније, за то што од свога извора најпре наилази на с. Бинач, она се и прозвала Бинч-Морава.

У Миклошића (Mon. Serb. p. 263) монахиња Евђенија са синовима својим: Стефаном и Влканом, између осталога, даровали су манастиру Хилендару село Ливоч: **„и приложи господьстко ни пиргу Васїлїевѣ село Ливоую на Биньчѣ Моравѣ“**. Она се звала и Крива Морава (Mon. Serb. p. 246); неки су њу доцније звали и Јужном Моравом па и источном (Милићевић Кнеж. Србија стр. 779), а само у најновије време назвала се у званичном језику: Бугар-Моравом (ibid) и то због тога, што су се око реке ове Мораве у Србији (а не у Горњој Морави) населили неки хришћани из Турске, може бити и чисти Срби, само са поквареним говором, које су ондашњи српски чиновници по незнању, држали за Блгаре, те су тако неким блгаро-филима дали повода, што су они и онако жељно очекивали, да на основу тога доказују, да су само с те стране Мораве Срби, а све током Мораве од њеног извора с ове стране да су Блгари.

Толико о Морави као реци, а сад да видимо где се она спомиње у старинама и као жупа са старинама, које су у њој биле.

Бинач — Бинче — било је главно место у Горњој Морави. На брегу, које се налази на северној страни Бинча, поред кога, као што сам рекао, тече река Морава, био је град

и у византијско време звао се Винац (ὁ Βινέτζης). Овај је град, по хрисовуљи цара Василија II. 1019 год.(1) спадао у дијецезу скопљанске јепархије, коју је он потчинио архијепископији Приме Јустиниане, кад ју је из Скопља у Охрид преместио, али која није била ни грчка ни блгарска(2), но словено-српска. Сад од града стоје само развалине, обрасле шумом, а више овог града к истоку на планини стоје такође развалине цркве св. Петке, како ми рекоше сељани Бинча. Још се код њих сачувало предање, да је ту, т. ј. код града, била у старо доба битка. Тако исто један стари потурица говораше ми, да је од свог деда и прадеда чуо, да је некад била „кавга“ и код старог Качаника, и, да би истинитост свога казивања потврдио, говораше ми, да су инџинири налазили разно старо оружје, ножеве и т. д. кад су градили железничку пругу.

На $^1/_4$ сата уз поток Сушицу, на једном брежуљку, налази се манастир св. Арханђела. Зидови су цркве распукли. кубе је пало, и, ако би се хтело да ова црква опет пропева, требало би је из темеља градити. Судећи по живопису, који се сачувао на олтарним зидовима, црква ова није зидана пре 16 века; ипак има трагова да је неколико пута оправљана. Близу цркве, као обично по манастирима, био је стан за калуђере, али како су Арнаути пре 10 година заклали последњег калуђера, он је остао са свим пуст, те су га Арнаути са земљом сравнили. Овај манастир имао је нешто и своје земље, али су њих присвојили Арнаути мухаџири, које је власт онде населила, и основали село по имену Бозовик.

Ову Мораву као „жюпоу“ Стефан Првовенчани краљ српски (1222—1228) приложио је манастиру Жичи (Mon. Serb. p. 13). Ову је Мораву т. ј. Поморавље Стефан Нема

(1) Голубињскій Краткій очеркъ Исторій прав. церквей стр. 260.
(2) Види о томе стварне разлоге у Историји срп. народа Срећков стр. 304 и даље.

са другим областима заузео од Грка (Pamatky Šafarika p. 5). У овој „**Моравѣ**“ Душан је год. 1342 дао Хилендару цркву св. Николе „**Мраѵьскога**“ (?). Mon. Serb. p. 117.

Голубински, хотећи доказати, да под наведеном жупом треба разумети једну од жупа поред Мораве, хотимично вара читаоце говорећи: да је она до „болгарской Моравы“. Да би своје мишљење, основано само на његовој жељи да тако буде, подуп'ро стварним доказима, цитира Миклошића (стр. 117) али с додатком „Болгарской“, а тамо и не стоји друкчије, но само: „**оу Моравѣ**“. Тако исто Голубински у истој примедби (стр. 35) вели, да се и Гилане налази „при истокахъ болгарской Морави“, из чега по његовом излази, да су биле две Мораве, и то једна српска, а друга болгарска, и болгарском зове ону, коју баш није нико тако звао, или бар нико не би требало да је тако зове, бар кад о каквим старинама пише.

Села која спадају у Горњу Мораву, ова су:

Белграце	20	кућа	Арнаута.
Врбана	17	„	„
Смира	20	„	„
Грнa	25	„	„ фиса кабашког.
Бинач	45	„	прав. Срба и 12 кућа Латина Арнаута.
Бозовик	5	„	Арнаута.
Жеп	4	„	„
Бегунци	20	„	„
Љубижда	30	„	„
Шашари	30	„	Срба лат. вере.
Летница	40	„	ibid ibid.
Верниза	40	„	Срба лат. вере.
Стубла	60	„	Арнаута лат. вере.
Врнаво коло	40	„	„ „ „
Врбовац	50	„	Срба прав. вере.

Могила	80	кућа	Срба прав. вере.
Радовица	30	„	„ „ „
Клокот	20	„	„ „ „
Пожеране	50	„	Арнаута.
Слатина	30	„	„
Златаре	25	„	„
Садовина	20	„	Черкеза.
Трстеник	30	„	Арнаута[1].
Горња Садовина . .	25	„	„
Витина	150	„	Срба православних[2].

Сва су ова села на досадашњим картама погрешно побележена.

Осим поменутих села, у Горњу Мораву спадају још неколико села, која су поређана поред Мораве ка Гилану, као Пасјан, Влаштица, Владово, две Будриге, Љубиште, Шегра и др. до села Велекинца, које већ лежи на међи међу горњом и доњом Моравом.

Становници свију готово именованих села дошљаци су, осим оних Срба у Бинчу, Витини, Могили и Врбовцу. Село Грм населили су пре 60 година Арнаути фиса кабашког, па се и село већ зове Кабаш. Село Грмово притисли су такође Арнаути реченог фиса. Село пак Гостушицу населили су Арнаути такође дошљаци, па већ и име села изопачили, те га зову Гошинце. У Бинчу били су до скора само православни Срби, а пре 20 година доселили су се из ђаковачког округа неке фанде, те их сад има 12 кућа, који су латинске вере.

Осим Садовине доње, у којој живе Черкези, који су за време рата били пребегли, па се опет повратили, у Горњој Морави сви остали становници турске и латинске вере —

(1) Има једну малу џамију.

(2) Има 2 цркве: 1 од древета, која је саграђена пре 100 год. и 1 камена, сазидану пре 20 година.

воре арнаутски. Шта више и сами православни Срби готово су научили тај нелитерарни језик, а се готово тиме и диче. Кад сам неке питао за што не говоре само својим језиком, и укорио их за то, одговорили су ми: „Такав је земан; морамо арнаутски говорити“.

Становници латинске вере, као што је напред наведено, живе у 6 села: Летници(¹), Шашарима, Вернези, Стубли, Врнавом колу и Бинчу.

У Летници на северној страни летничког потока, на брежуљку подигнута је на темељима старе цркве — латинска црква, у име успења Богородице 1869 године. Она има и звонару за сад од дрвета са 2 звона. Поред цркве подигнута је и кућа за латинске попове.

Сва поменута села, у којима живе Латини, растурена су на планинским висовима, који носе назвање „Загорје“, на северо-истоку од с. Витине и на север од Бинча. Латини призренски и њихови попови радо су прозвали простор т. ј. ово „Загорје“ на коме су латинска села, Црном Гором. То се види из преписке латинског попа Маровића и њиховог бискупа у Призрену са француским послаником у Цариграду поводом насртања турске власти на неке тамошње крипто-католике. Верујући речима Бучерелија, бискупа латинског, упао сам у погрешку, кад сам у чланку мом о имену Црне Горе (Гл. XLVIII) ону примедбу написао. Због тога ми је требало да са̑м пођем и да се од становника уверим у колико је истина оно што су ми лат. попови и њихов бискуп Бучерели говорили. Испитивао сам подробно о свему, што ми је нужно било знати, становнике све три вере, али ни од кога не чух да се та села зову Карадагом, него да се зову Загорјем. Тим именом зову се због тога, што су она од других села Горње Мораве заклоњена повисоким шумовитим бреговима, а Кара-

---

(¹) Летница одстоји од Феризовића на $5\frac{1}{2}$ сата.

даг планина или управо њихов гребен постоји на два сата источно од поменутих загорских села. Исто тако због наведеног узрока ја сам пао у погрешку, кад сам у поменутој мојој примедби казао, да се и црква, коју је цар Урош са мајком својом довршио „у Црној Гори“ (Гл. књ. V. стр. 218 и књ. IV. стр. 250) налазио у Летници, и да је у Црној Гори. Но по што сам ишао сâм да се о свему боље уверим, и имао прилике да све прегледам, ево што сад имам да кажем и о самој цркви у Летници.

Црква Богородице, о којој је реч, није од таке важности као што се мислило.

Не само што место положаја није тако удесно да би буди чим могло привући поглед цара Уроша да онде подигне задужбину, него је и сама црквица стара била одвећ мала, готово за половину садашње латинске цркве, која има око 15 аршина дужине. Зна се још, да је мати цара Уроша, по што се Душан зацарио, живила у Скопљу, па, ако су по смрти Душана његова жена и син му Урош довршили ону цркву, коју је Душан у Црној Гори започео, то опет није могло бити у Летници, јер она не спада, као што сам казао, у Црну Гору, него у правој Црној Гори, која се налази на североисточној страни од Скопља. „**И тогда** вели писац **житија** цара Уроша V. архијепископ Пајсије, „**благоүьстиваа царица сь синомь своимь сьврьшаютъ цркков прѣславноую оставшоую оть благоүьстиваго и прѣвисокаго цара Стефана вь Үрьнои Гори не сьвршена вь похвалоу и славоу оуспеніе ... Богородице ... и дьньсь именѹет се үрьногорска Богородица**“.

Да је ова црква не далеко од Скопља, о томе нас у[...] рава и контекст речи. Говорећи даље Пајсије, да је цар С[...] фан основао ону цркву, но „**не довршима бѣ**“, због њег‹ смрти, каже: да је син му Урош и „**вь Скопію также**

сазидао готово од темеља цркву св. Тројице, **„распространи и оукрашаеть всакими красотами** ([1]) и т. стр. 219.

Да је заиста црква црногорске Богородице била у скопском Карадагу, а не у овом измишљеном, у Горњој Морави, види се и из тога, што се код села Матејића налазе огромне зидине поменуте цркве, заиста негда „п р е с л а в н е“, као што се у летопису каже, јер је она била већа од цркве Дечанске и од бивше цркве Архангела више Призрена. Ту баш царица жена Душанова **„по трехь летѣхь“** (т. ј. после убиства њеног сина Уроша) **премину оть сеа жизни** ([2]), **ко образѣ иноческомь и погребена бысть во ѡбители оть нея созданаа в' Црнои Гори“** (Гл. књ. IV. стр. 250), само што је онде речено, да је црква у име Рождества Богородице ([3]).

И заиста у оним грдним развалинама и зидинама налази се велики гроб, који се затрпао, кад је још кубе са цркве пало.

Нема сумње да је то гроб царице матере Урошеве. По свему дакле наведеном, потпуно држим, да је овде црногорска Богородица, а не она у Летници, како би то хтели, и како су већ латински попови уобичајили звати црногорском Богородицом ону у селу Летници. Кад сам казао, да је латински попови тако зову, треба ми и да кажем, како су јој то име наденули.

([1]) Ова црква била је одвећ мала, а била је саграђена још у време краља Милутина. Она је у време Душаново била названа првопрестолном митрополијом.

([2]) Du Cange у познатом његовом делу вели да је умрла у манастиру по смрти свога сина: mortuo filio, ih monasterium coacta concessit, in quo (tot scelerum vix poenilens miserandum) efflavit animam (стр. 229).

Старци скопачког округа причају да су њиови отци и дедови ишли на сабор у Матејићу на Госпођин дан 15 августа и да се она Богородица црногорском Богородицом звала по имену предела у којем се налази оно село

У цркви летничкој налазе се две плоче с латинским натписима: једна је пред самим олтаром са натписом **I. H. S.** (т. ј. Jesus hominum Salvator). Hac in fossa sunt venerabilis Johannis Jole ossa 1511 („т. ј. у овом гробу јесу кости поштованог Јоана Јоле 1511“), а друга узидана је с десне стране цркве с овим натписом: „**S** . . . (т. ј. Sepulcrum) de Mare Vizcova(¹) figliola de Cate 1600 morse A DD IX Marzo“ (т. ј. гроб Маре Вицковић, кћери Катине, умрле 9 марта 1600 год). Овај натпис сведочи, како ја мислим, да је у Горњој Морави живио неки латински, спахија по имену Вицковић. Мора бити да је он и био узрок, што су се тамошњи православни почели католичити, који је био у стању и милионере онамо довести. Као спахија он је могао имати и неке ствари за украс своје куће. Од тога је заостала једна статуа од камена. Она преставља младу жену, која на левој руци држи дете, а десна јој је положена на десном колену, у којој држи камену јабуку. После његове смрти, док се знало да је та статуа служила само за украс, она је лежала до доласка Турака на отвореном пољу(²), а кад се то заборавило и латинска пропаганда почела да напредује, онда су је латински попови удостојили велике почасти. Сад се она налази у цркви летничкој, над олтаром изнутра, обучена заједно са дететом у црквеној сукњи и са венцима на главама.

Ондашњи католички попови, који су знали да је у с. Карадагу била велика црква успења Богородице, као, може бити, и многи православни, а за тим покатоличени, кад су садашњу цркву присвојили (она није могла бити католичка, јер је к истоку окренута), метнули су ону статуу под именом

(¹) Ова је породица из Дубровника. Потомци њени живе и сад у Дубровнику презивајући се Вицковићи. Јамачно је да је од ове породице садашњи ђенер. аустроугарски у Солуну консул гроф Вицков

(²) Тако се каже у преписци ондашњег латинског свештенства са Фр цуским посланством о криптокатолицима, коју сам имао на читању.

Богородице у цркву, и од онда назвали је Карадачком Богородицом, на место оне у селу Матејићу. Садашњи попови проповедају као и њихови предходници, да је ова статуа долетела из Скопља, а предање говори да је она отуда донешена, тек свакојако излази, да је садашња Богородица у Летници названа Карадачком, на место оне Матејичке.

Латинским поповима није испало за руком да целу Горњу Мораву покатоличе, али они многе сматрају за католике. Тако у Горњој Морави, или управо само у Загорју има становника, који држе и хоџу и попа латинског, као што има и тајних православних у Спатији, за реком Скумбом код Елбасана. Двојеверци католици зову се Љармани (1), т. ј. разне боје. Због тих Љармана 1843 године латинско свештенство па и само француско посланство у Цариграду јако су се заузимали, јер Турци Гиланци, а особито Малић-бег нису могли трпети те двојеверце у својој околини, и ако су их притешњавали, што не врше само турске обреде, него се и католицима називају. Тако је у марту поменуте године парох Антоније Маровић из Отока Лезина (Lesina) писао (2) француском посланику, жалећи му се на Турке, који нападају Љармане у селима: Стубли, Бинчу и Летници и молећи га да изради код Порте, да их она призна за јавне католике. —

Ово писмо или, боље рећи, заузимање латинског свештенства било је узрок, што је Малић-бег до 170 душа Љармана утаманио, које у гиланској апсани, које опет на својим чифлуцима — до 1846 године. Те године 209 душа жена, деце и људи (око 40 фамилија) из села Стубле, Летнице, Врнавокола и Бинча отерани су били у Анадол и затворени су били

(1) У нахијама ђаковачкој, призренској, пећској и у многим другим местима има људи, који носе по два имена: хришћанско и турско. Ова мода продрла чак у племе латинско Никај и Мартур као да је уз иркос фратрима који једнако против тога говоре.

(2) То се писмо налази у поменутој преписци.

неки у бруској тврдињи, а неки у Мудању и Мухалићу. Поменути поп Антон Маровић, који је њих пратио, до Цариграда, писао је отуда своме јепископу овде, да је 12 од њих умрло у Солуну, који су се на путу разболели, 30 пак умрло је од врућице на вапору и бачени су били у море, и 88 њих умрло је у Мудањи и Мухалићу. Остало је живих свега 79 душа.

Поп Маровић, који је себе за своју паству жртвовао, па све беде([1]) и муке са њом подносио, крепећи их у нади да ће се ослободити, доживио је да своју наду види остварену, јер се 1849 са заосталих 79 душа вратио у Мораву([2]), у с. Летницу. Својим неуморним трудом и радом, који је он још са већом одважношћу наставио, покренуо је опет питање о крипто-католицима у Турској, и успео је у толико, што је 1850 године Порта заповедила призренској окружној власти, (тада је Гилане спадало под Призрен) да се избришу из тефтера турских они, који држе себе за тајне католике, и да им је слободно своју веру јавно исповедати и да се сматрају као и остала раја. Али гиланска власт није се ни мало обзирала на заповести из Цариграда, него је опет неколико крипто-католика узела у војску. Њих су у Превези силом обрезали, као што сведочи писмо њихово од м. новембра 1850 писато из Јањине призренском бискупу, у коме га моле, да се постара, ослободити их од војничке службе.

Сад у 6 напред именованих села у Горњој Морави, која броје 225 кућа, живе католици, које овдашњи бискуп често посећава и енергично ради([3]) да и околне православне по-

---

([1]) Мало је Турцима било тога, што су их у најгаднијим својим апсанама држали, него су их грдно у фалакама по табанима тукли. Било је случајева да су поједини од 300—500 ударaца подно[...] Кад би се од болова онесвестили, поливали су их водом, а на [...] им мећали оцат са соли помешан, наравно за то да их више [...]

([2]) У Зборнику Бучерели стоји: да се он вратио „у Црну Гор[...]

([3]) Он путује од села до села свуда где има католика, служи [...] проповеда, а фанариот православни митрополит Мелентије р[...]

католичи. Својим проповедима у цркви и по кућама он привлачи многе да иду на поклонење летничкој Богородици. Ове године на жалост почели су и православни ићи њој на посету, где су имали прилику примити благослов од ревносног бискупа Фуљђенца Чарева.

Колико ради латинско свештенство, толико се сад и турске власти најживље заузимају и зидају по селима џамије и школе. Особито то чине у Старој Србији нарочито по селима, где није било џамије, и где су се населили мухаџири бегунци из Србије.

призренски на против одвећ ретко или никако да у које село иде, кад дође у коју варош, он најпре тражи доброг тасиљдара, који е му премоћи напунити џакове. То исто морају му радити и подини попови.

НОВИ ОБРАСЦИ ЗА БРОЈ КОМБИНАЦИЈА

ДРУГЕ, ТРЕЋЕ И ЧЕТВРТЕ КЛАСЕ ПРИ НЕОГРАНИЧЕНОМ И БРОЈУ И ПОНАВЉАЊУ ОСНОВАКА.

Лане од прилике у ово доба ја сам поднео друштву нове независне (independent-не) обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе а са ма каквим задатим збиром. При томе сам претпоставио, да је број основака неограничен и свако понављање истих забрањено. Као наставак тога посла подносим друштву нове независне обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе опет са ма каквим задатим збиром. Али сада претпостављам, да су неограничени и број основака а и понављање истих.

Као полазна тачка служи ми је образац:

$${}^{s}\overset{r}{C}{}^{1}(1, 2 \ldots) = {}^{s-1}\overset{r-1}{C}{}^{1}(1, 2, \ldots) + {}^{s}\overset{r}{C}{}^{1}(2, 3, \ldots),$$

који из обрасца 1) у № 37 моје науке о комбинацијама са свим просто сљедује.

Из овог сада обрасца добија се даље образац:

$${}^{s}\overset{r}{C}{}^{1}(1, 2 \ldots) = {}^{s-1}\overset{r-1}{C}{}^{1}(1, 2, \ldots) + {}^{s-r}\overset{r}{C}{}^{1}(1, 2, \ldots),$$

или краће:

$${}^{s}\overset{r}{C}{}^{1} = {}^{s-1}\overset{r-1}{C}{}^{1} + {}^{s-r}\overset{r}{C}{}^{1}.$$

Помоћу овог последњег обрасца ја сам нашао садан обрасце, а тако би се исто могли наћи обрасци и за оста више класе.

И овде као и лане напомињем, да би наслањајући се на ове нове обрасце требало још наћи и најопштије обрасце, у којима би био исказан закон зависности броја комбинација и од задатог збира и од задате класе.

Обрасци, које сада подносим, јесу редом ови:

1) $\quad {}^{2s}\overset{2}{C}{}^{1} = s, \quad {}^{2s+1}\overset{2}{C}{}^{1} = s.$

2) $\begin{cases} {}^{3s}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{3s^2}{4} \text{ (за } s \text{ парно)}, \\ {}^{3s}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{3s^2+1}{4} \text{ (за } s \text{ непарно)}. \end{cases}$

3) $\begin{cases} {}^{3s+1}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s(3s+2)}{4} \text{ (за } s \text{ парно)}, \\ {}^{3s+1}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s(3s+2)-1}{4} \text{ (за } s \text{ непарно)}. \end{cases}$

4) $\begin{cases} {}^{3s+2}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s(3s+4)}{4} \text{ (за } s \text{ парно)}, \\ {}^{3s+2}\overset{3}{C}{}^{1} = \dfrac{s(3s+4)+1}{4} \text{ (за } s \text{ непарно)}. \end{cases}$

5) За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{s^2(4s+3)+2}{9}.$$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{s^2(4s+3)+1}{9}.$$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{s^2(4s+3)}{9}.$$

6)

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$$ {}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{2(s+1)^2(2s-1)+1}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$$ {}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{2(s+1)^2(2s-1)}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$$ {}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{2(s+1)^2(2s-1)+2}{9}. $$

7)

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$$ {}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+1)^2(4s+1)-2}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$$ {}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+1)^2(4s+1)}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$$ {}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+1)^2(4s+1)-1}{9}. $$

8)

За $s = 1, 4, 7, 10, 13, \ldots$:

$$ {}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+2)(2s+1)^2}{9}. $$

За $s = 2, 5, 8, 11, 14, \ldots$:

$$ {}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+2)(2s+1)^2-1}{9}. $$

За $s = 3, 6, 9, 12, 15, \ldots$:

$$ {}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1} = \frac{(s+2)(2s+1)^2-2}{9}. $$

На крају напоменућу, да се ови садањи обрасци могу врло лако добити и из оних ланских. Тако садањи обрасци за трећу класу постају из ланских за исту класу, кад се у оним ланским s смени са $(s+1)$. Исто тако садањи обрасци за ${}^{4s}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s+2}\overset{4}{C}$, кад се у овима смени s са $(s+1)$. Садањи обрасци за ${}^{4s+1}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s+3}\overset{4}{C}$, кад се тамо смени s са $(s+1)$. Најзад садањи обрасци за ${}^{4s+2}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s}\overset{4}{C}$, кад се у овима смени s са $(s+2)$, а тако исто и садањи обрасци за ${}^{4s+3}\overset{4}{C}{}^{1}$ постају из ланских за ${}^{4s+1}\overset{4}{C}$, кад се у овим смени s са $(s+2)$.

Августа 1884 г.
у Београду.

Дим. Нешић
професор велике школе.

О ЈЕДНАЧИНИ ХРОНОГРАФА КОД ОПШТЕ ПРОМЕНЉИВОГ КРЕТАЊА.

Кад се нека тачка креће по правој линији са једнаком брзином, онда је пут што прелази тачка, сразмеран времену. У таком случају можемо врло лако одредити оно време, које је протекло док је тачка неки одређени пут прешла, или кад знамо време кретања, можемо лако наћи место покретној тачци на њеној прâвој путањи. Међу тим, кад се тачка креће по правој линији по закону опште променљивог кретања, кад је дакле убрзање нека функција времена, онда може да је и однос између времена и пута веома сложен, те је у таком случају често пута тешко израчунати време кад је дата путања, или обратно кад је дато време да нађемо пут. Но и оваки најсложенији задатак можемо да решимо по принципу једнаког кретања онда, кад уведемо у кинематику једну помоћну криву линију, или кад са датим опште променљивим кретањем покретне тачке M, по правој линији, доведемо у свезу кретање једне нове помоћне тачке m, која нека се креће по једној помоћној кривој линији $(x, y) = o$ и то са једнаком датом брзином c, али тако, да се тачка m креће са тачком M паралелно путањи тачке M по оном истом закону, по ком се креће и тачка M по њеној правој путањи. Према том тачке M и m налазиће се у сваком магновењу времена у правима које су међу собом паралелне, а простије пак у правима, које су управне на путањи тачке M. Кад пак путан

тачке M узмемо за абсцисну осовину, онда ће се тачка m налазити свакад управно над тачком M а у правима које су паралелне ординатној осовини. Дакле кретање тачке M и m да начинимо да су паралелно кретању тачке M исохрана.

Из услова тога што је тачке m резултујућа брзина c стална, и што је њена компонента v_x, у правцу абсцисне осовине, дакле у правцу доисног пута таке M, свакада равна правој брзини покретне тачке M, можемо свакада наћи и једначину оне криве линије $(x, y) = o$ по којој треба да се тачка m креће, кад једновремене координате тачке m означимо са x и са y. Но и пошто је таке m у сваком магновењу времена дато c и v_x, можемо из познатог паралелограма брзина наћи и брзину v_y као компоненту брзине c у правцу y осовине, а пошто је свакад v_x познато као функција времена, то ћемо наћи и v_y као неку функцију времена, дакле биће обште:

$$\frac{dx}{dt} = v_x = \chi(t) \, . \, . \, (\alpha$$

и

$$\frac{dy}{dt} = v_y = \gamma(t) \, . \, . \, (\beta$$

одкуда интегралећи и елиминишући време, налазимо тражену једначину:

$$(x, y) = o \, . \, . \, (\gamma.$$

Криву линију или путању тачке m назваћемо хронограф кретања тачке M, а то зато тако, што крива линија $(x, y) = o$ има ту особину, да кад исту поделимо на једнаке тификоване дужи $= c$ и поделне тачке означимо редом са 2, 3, и т. д. са n, то ће се онда покретна таска M наити у првој, другој и т. д. у n-тој секунди и увек паелно ординатној осовини испод поделних тачака 1, 2, и

т. д. n или у правима које прелазе кроз поделне тачке 1, 2, 3, и т. д. а паралелима ординатној осовини. Према томе, крива линија $(x, y) = o$ служи нам просто на то, да помоћу исте нађемо место покретној тачци M по њеној путањи у ма ком магновењу времена, зато се и зове линија $(x, y) = o$ хронограф (немачки Zeitcurve). Хронограф је веома важан и примењив код физичких задатака, у вибрационој теорији уопште, а нарочито још онда кад се закони вибрационих кретања хоће да оличе графички, као што се то тако ради у графијској динамици и графијској балистици, у последњој је науци осовина пушке или осовина топа у исто доба и хронограф за балистичку путању зрна, где је онда c почетна брзина пројектила.

Једначину хронографа одређујемо овако.

Брзину покретне тачке M по њеној путањи — коју ћемо узети за абсцисну осовину — означимо са v_x, која брзина нека је позната или дата као функција пута x тачке M, дакле нека је дато

$$1) \quad v_x = \varphi(x);$$

резултујућа пак брзина тачке m нека је количина c. Из тих података нађимо сада једначину хронографа.

Из кинематике знамо да је брзина тачке M дата и у овом облику:

$$2) \quad v_x = \frac{dx}{dt} \cdots$$

коју налазимо кад је дата путања у кинематичком облику, дакле кад је дато $x = \tau(t)$.

Означимо сада са v_y брзину тачке m у правцу AY ос вине — управна брзина на путањи AX; а то је прва управ компонента сталне фразе c, исто тако означимо и са v'_x дру управну компоненту брзине c, која је дакле паралелна

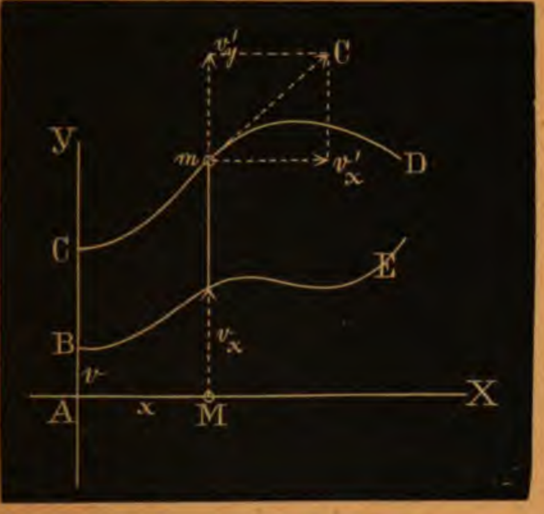

путем AM или са абсцисном осовином. По услову задатка имамо сада да је:

$$3)\quad (v'_x)^2 + (v_y)^2 = c^2;$$

али пошто због исохронизма тачака M и m у правцу AX осовине мора да постоји још и:

$v'_x = v_x$, а $v_y = \dfrac{dy}{dt}$, то је онда и $v'_x = \dfrac{dx}{dt}$, те је отуда и:

$$4)\ \ldots.\ \left(\frac{dx}{dt}\right)^2 + \left(\frac{dy}{dt}\right)^2 = c^2,$$

одкуда је:

$$5)\quad \frac{dy}{dt} = \sqrt{c^2 - \left(\frac{dx}{dt}\right)^2}.$$

Међу тим је $\dfrac{dx}{dt} = v_x = \varphi(x)$, као што је и $dt = \dfrac{dx}{\varphi(x)}$, а по једначини 5) јесте:

$$dy = dt \sqrt{c^2 - \left(\frac{dx}{dt}\right)^2},$$

у којој једначини кад место dx и $\frac{dx}{dt}$ заменимо са одговарајућим горњим вредностима, добијамо да је:

$$dy = \frac{dx}{\varphi(x)} \sqrt{c^2 - [\varphi(x)]^2}.$$

Пошто последњу једначину довољно сведемо, добићемо ову општу диференцијалну једначину хронографа, а та је:

$$6)\quad dy = \frac{c^2 - [\varphi(x)]^2}{\varphi(x)\sqrt{c^2 - [\varphi(x)]^2}} \cdot dx,$$

коју кад интегралимо биће:

$$7)\quad y = \int \frac{c^2 - [\varphi(x)]^2}{\varphi(x)\sqrt{c^2 - [\varphi(x)]^2}}\, dx + const.$$

Пошто је десна страна последње једначине уопште нека функција од x, а та нека је равна $f(x)$, то нам и једначина 7) решава задатак, дакле из исте једначине добијамо оно што смо тражили а то је $y = f(x)$.

Хронограф CD може да има његов пресек C ма где на AY осовини, дакле н. пр. у тачци C, која је од почетка A удаљена за $\overline{AC} = y_0$. Па зато, кад у решеној једначини 7) метемо за x вредност нулу, онда ће нам бити $y = \overline{AC} = y_0$, којим условом одређујемо вредност интегралне константе. По самој природи задатка мора да је c увек веће од $\varphi(x)$ те да је задатак могућ, а решење задатка испашће увек најп[illegible] стије кад будемо ставили $c = max.\, \varphi(x)$; па ће онда за [illegible] тачку пута (x), за коју ће $\varphi(x)$ бити максимум, бити ди[illegible] одговарајуће тачке m хронографа хоризонтална.

За пример да узмемо хармонично кретање из физике. Тог је кретања путања, као функција времена дата у овом облику:

$$8) \ldots x = a. \sin. kt$$

где нам k значи неки апсолутан број. Из последње једначине имамо да је:

$$9) \quad v_x = \frac{dx}{dt} = ka \cos. kt,$$

па сада ваља наћи $v_x = \varphi(x)$, што добијамо кад из последњих двеју једначина елиминишемо време, то кад учинимо добићемо да је:

$$10) \ldots \frac{x^2}{a^2} + \frac{v_x^2}{(ka^2)} = 1,$$

дакле геометријско значење линије брзина, а та је BE јесте код датог хармоничног кретања елипса, које је једна полу осовина размак a а друга је пола осовина размак $ka = b$, кад решимо једначину 10) по v_x биће:

$$11) \quad v_x = \varphi(x) = \frac{b}{a} \sqrt{a^2 - x^2}$$

одкуда је и:

$$12) \quad [\varphi(x)]^2 = \frac{b^2}{a^2}(a^2 - x^2)$$

кад вредности из 11) и 12) заменимо у једначини 7) а у исто доба ставимо $c = max. v_x = b$, онда ћемо за резултат решења добити ову једначину:

$$13) \quad y = \sqrt{a^2 - x^2} + const.$$

Узмимо сада да нам за $x = o$ буде $y = a$, то је онда

$$const. = o$$

дакле је најзад једначина хронографа ово:

$$14)\quad y = \sqrt{a^2 - x^2}$$

или је:

$$15)\quad x^2 + y^2 = a^2$$

а то је једначина круга, полупречника a, са средиштем у A. Према томе помоћна тачка m, креће се по кругу једнако, док међу тим тачка M вибрише у границама пута $\pm a$, рачунато да је почетак кретања у тачци A.

Да смо узели да хронограф сече ординатну осовину у одстојању B, дакле да је за $x = o$, $y = B$, онда би испала $const = B - a$, те је онда за тај случај:

$$16\quad \{y - (B - a)\}^2 + x^2 = a^2,$$

а то је опет круг полупречника a, кога је средиште у ординатној осовини у одстојању $B - a$. То значи пак то, да средиште хронографа можемо ставити где хоћемо у ординатну осовину. Ово исто вреди и за сваки други хронограф, т. ј. ми можемо сваки хронограф померати паралелно ординатној осовини и поставити га тако помереног где хоћемо.

Ми смо овде одредили хронограф за кретање тачке M по правој линији, међу тим ако се тачка M креће по ма какој кривој линији, то и у таком случају може бити говора о хронографу кретања. Али у оваком случају знамо да се свако криволинијско кретање може сматрати као резултат кретања тачке M по два једновремено права кретања, од којих је једно кретање у абсцисној а друго је кретање у ординатној осовини. У оваком случају ваља одредити хронограф за компонујуће кретање у абсцисној осовини, или ваља одредити хронограф за компонујуће кретање у ординатној осовини, па онда о, два хронографа ваља узети онај који буде испао најпрост Први или други хронограф, биће нам у исто време и х нограф за резултујуће криволинијско кретање тачке M.

пак долази отуда, што знајући место тачки M у абсцисној осовини, или пројекцији пута тачке M на абсцисној осовини, као и саму путању тачке M, знаћемо и њено место на њеној прâвој путањи, а из хронографа, који одговара н. пр. закону кретања тачке M по абсцисној осовини, одредићемо време кретања, које ће одговарати времену кретања тачке M по њеној прâвој криволинијској путањи.

За кретање по правој линији, кад је дато:

$$v_x = \frac{2c.\,x}{\sqrt{4x^2 + px}} = \varphi(x)$$

јесте одговарајући хронограф тог кретања, проста аполонијева парабола, и узев да је почетак хронографа у самој почетној тачци A, биће једначина истога ово:

$$y^2 = px.$$

За $x = o$ јесте брзина $v_x = o$ која је у исто доба и минимум. Према томе линија брзине — $v_x = \varphi(x)$ — сече ординатну осовину у њеном почетку; а за $x = \infty$ јесте $v_x = c$, а то је и максимална брзина. Дакле линија $(v_x, x) = o$ има асимптоту паралелну абсцисној осовини у остајању c.

8. Декембра 1883 г.
у Београду.

Љуб. Клерић.

О НЕПОСРЕДНОМ ЗАСТУПАЊУ ГРУПЕ NH_2 У АРОМАТИЧНИМ АМИНИМА ХАЛОГЕНАМА.

од

С. М. Лозанића.

Познато је да ароматични амини, под утицајем халогена, дају супституционе деривате, где се халогена налази у језгру бензоловом; њихова амидо-група остаје при тим реакцијама неповређена. Тек халоген-диацо-једињења, у која ароматични амини могу лако прећи, дају при свом распадању такве халогенске продукте, код којих халогена стоји на оном месту, где је у првобитном амину стајала група NH_2. Ова метода добијања халогенских деривата преко диацо-једињења доста је околишена и скопчана је са знатним губитком употребљеног материјала; но опет за то та је метода важна за синтетичну хемију, јер она беше најугоднија по којој могасмо групу NH_2 у ароматичним аминима заступати халогенама, па су одиста многи ароматични халогенски деривати и добивени по тој методи.

Ја ћу да саопштим овде једну нову методу, по којој можемо групу NH_2, ароматичних амина, непосредно заступати халогенама; бар сам то констатовао код повећег броја амин што их имађах при руци, па сам при томе и неколико но продукта добио. Та моја нова метода састоји се у томе: се на ароматичан амин дејствује смешом халоген-водоник

азотне киселине. Ако се амин не раствара у киселинама, тада сам узимао његов раствор у сирћетној киселини (што се мрзне), па сам на њ дејствовао смешом горњих киселина. Ако су продукти ове реакције испарљиви, тада сам их из реакционе смеше одвајао дестилацијом у струји водене паре; неиспарљиве продукте пак чистио сам кристалисањем. Доста је компликована реакција, која бива у овој смеши међ појединим њеним састојцима. Но на сваки начин ту наступа реакција прво између халоген-водоника и азотне киселине, те се у сљед тога ослобађа насцентна халогена и гради нитрозил-халогена, а вероватно је да се при томе образују и други виши оксиди азотови, у сљед непотпуне редукције азотне киселине. Све ово што постаје из халоген-водоника и азотне киселине дејствује даље на ароматичан амин. Према овоме могло се још у напред предвидети, да ће овај процес бити доста компликован и да ће при томе постати више различитих једињења. Ја сам из ове реакционе смеше одвојио, као главни продукт, халогенско једињење, где халогена стоји на место групе NH_2; одвојио сам даље халоген-фенол, а доста велики део употребљеног амина претвара се у густу катрањиву масу. Ако се пак узме азотне киселине у вишку, тада постају и нитро-деривати ових продукта. Врло је вероватно да и овде постанак ових једињења бива преко диацо-једињења. Из овога се види, да ни по овој методи не добијамо сву количину употребљеног амина у облику халогенског једињења (где халогена стоји на место NH_2); али је количина његова знатна, а цела операција може се довршити у врло кратком времену. Приметио сам да амини јачег базисног карактера ступају бурније у ову реакцију, но амини слабијег базисног карактера (халоген и нитро-деривати амина); код првих образује се знатно више халоген фенола и оног катрана, но код ових других.

N. Bunge дејствовао је паром царске воде на нафталин, фенол и ксилол, у намери да опажа дејство нитрозил-

хлорида на та једињења, али је при томе добио само хлорне деривате њихове([1]). Разлика између ове и моје реакције у томе је, што овде дејствује молекуларан хлор, а код моје реакције хлор је у status nascendi.

Ја ћу да опишем овде реакције неких ароматичних амина дејствујући на њих халоген-водоником и азотном киселином. Том приликом показаћу и неколико нових једињења што сам их по тим реакцијама добио.

1. Дејство HCl и HNO_3 на анилин. Хлоро-водоничан раствор анилинов загрејао сам у флаши, која беше са кондензатором спојена, и кроз левкасту цев додавао сам му мало по мало конц. азотне киселине. После сваког додатка ове киселине узаври нагло цела маса и при томе дестилише нека жута зејтињава течност. Азотне киселине додавао сам дотле, док се није сав анилин одвојио из раствора као густ катран, који сам за тим у струји водене паре дестилисао. Око половине употребљеног анилина добио сам у облику горњег зејтина; друга половина пак заостаје у флаши као густ катран, одакле не могох никакав чист продукт одвојити. Кад сам при овом раду додао више азотне киселине, и кување продужио, тада већи део овога катрана прелази у хлоранил, а постаје нешто и нитро-деривата састојака горњег зејтина.

Зејтињава течност, коју сам добио на овај начин, састоји се поглавито из хлор-бензола и нешто хлор-фенола. Ова два једињења одвојио сам једно од другога калијум-хидратом; јер се само ово друго раствара у алкалијама, а прво не. Сиров зејтин прелио сам калијум-хидратом и дестилисао сам га у струји водене паре; при томе је дестилисао хлорбензол, а калијумова со хлор-фенола остаје у флаши. Пошто је хлорбензол предестилисао, закиселио сам остатак раствора флаши) хлоро-водоничном киселином, те се ослободио хл

([1]) Berichte d. deutsch. chem. Gesellschaft IV. 289.

фенол, који сам за тим такође у струји водене паре предестилисао. У горњем сировом зејтину има око 75% хлор-бензола и 25% хлор-фенола. Хлор-бензол, који сам овако добио, дестилише између 131° до 136°. Хлор-фенол, који сам на овај начин добио, јесте жута зејтињава течност, непријатног и пријањајућег мириса, кључа на 185°; анализа хлора тврди његов састав. Течан хлор-фенол по Kramers'у кључа на 175—176° (1).

2). Дејство HBr и HNO_3 на анилин. Кад сам анилин са бромо-водоничном и азотном киселином дестилисао, добио сам зејтин, из кога сам на горњи начин одвоио ова једињења: бром-бензол, дибром-бензол (пара) и бром-фенол (течан).

3. Дејство HJ и HNO_3 на анилин. При дестилацији ове смеше добио сам јодбензол и неки фенол; но овај последњи, због мале количине, није одређен.

4. Дејство HCl и HNO_3 на толуидине (орто и пара). При дестилацији ове смеше добио сам хлор-толуоле (орто и пара).

5. Дејство HCl и HNO_3 на p-нитранилин. При дестилацији ове смеше добио сам p-хлор-нитро-бензол.

6. Дејство HBr и HNO_3 на трибром-анилин (топи се на 119°): Кључалом раствору трибром-анилина у сирћетној киселини (чиста) додавао сам по мало бромо-водоничне и азотне киселине, док се није јавило повише бромне паре; из овог раствора, кад се олади, одваја се тетрабром-бензол у дугачким белим танким иглицама, које се топе на 95°. Wusster и Richter добили су овај тетрабромид из ...бром-анилина преко диацо-једињења (2), но он се топи на ...°.

(1) Annalen der Chemie 173, 133.
(2) Berichte der deutsch. chem. Gesellschaft VII 1564; VIII 1428.

7. Дејство HCl и HNO_3 на трибром-анилин (обичан). Врелом раствору трибром-анилина у сирћетној киселини додавао сам по мало царске воде, док се није почело повише хлора ослобађати. Из овог раствора, кад се олади, одвајају се бели кристали, који су из алкохола прекристалисани; анализом је потврђено, да је ово једињење бромтрихлор-бензол $C_6H_2B_rCl_3$; оно кристалише у дугачким витким иглицама, топи се на 65°.

8. Дејство HJ и HNO_3 на трибром-анилин. Раствор трибром-анилина у сирћетној киселини кувао сам дуже са јодо-водоничном и азотном киселином; за време кувања ове смеше одилазило је доста јодне паре. Из овог раствора, кад се олади, одвајају се бели кристали који се топе на 130°; анализом је потврђено да је то једињење: дибромдијод-бензол $C_6H_2Br_2J_2$.

Из хем. лабораторије вел. школе.

НОВЕ ПЕТРОГРАФСКЕ ФЕЛЕ

од

Ј. М. Жујовића.

Под именом стене у геолошкој се науци разумеју не само чврсте камените масе, већ све оно што се у повећим партијама као самостални део земљине коре појављује. Песак, глина, лигнит, со и глечерски лед исто су тако самосталне петрографске феле као и гранит, мрамор и базалт.

У петрографској систематици један од најтежих задатака јесте спецификација типова. Иста се оснива поглавито на минералошкоме саставу и на структури стене. А како је петрологија само један део геологије, то се у петрографији мора узимати у обзир и геолошки момент; с тога ће две стене истога минералошког састава и исте структуре припадати двема разним фелама, ако су се образовале на земљи у двема разним геолошким периодама.

Особине минералошког састава и структуре варирају и прелазе постепено из једног типа у други; с тога и међ разноликим петрографским типовима мора бити постепених прелаза. Промењивост апорганских типова исто је тако очевидна као и код типова органских. Али и ако постоје поступни пре-
и међ типова, опет се у класификацији природних пред-
а претпоставља да су неки типови стални, да постоје „добре
е“ око којих се групишу варијетети што их једне с другом
ују. У петрографији је то исто што и у осталим гранама

природне систематике. Петрографске се феле вежу често средњим и прелазним облицима, али то не доказује да оне не постоје, већ се у сљед тога порађа мисао о трајности истих геолошких процеса и филијацији геолошких формација.

Несталност петрографских типова долази од варијација у структури и минералошком саставу. Тако на пример, по детаљима у особинама микро-структуре постоји јасан прелаз међ разним фелама порфира. — Даље, кад се у једрој или зрнастој маси стене појаве неки врло крупни минерални састојци онда таква стена прелази у порфириодне стене. — Зрнаста маса неке стене постаје једра опадањем величине зрна; тако се „долерит“ претвара у базалт, а дијабаз прелази у афанит. — Гранит прелази у гнајс када се неки његови састојци, као лискун, ставе у паралелан положај по целој маси. А амфиболит се претвара у диорит када зрнаста структура замени у њему шкриљасту.

Варијације у главним минералним састојцима могу бити различнога рода: 1). Постојећим састојцима придружује се један нов; на пр. из микашиста постаје гнајс, кад се са фелдспатом снабде. 2). Један од састојака постепено нестаје; из гнајса постаје микашист губитком фелдспата, а из микашиста постаје кварцит нестајањем лискуна. 3). Један се састојак постепено замењује новим; када у граниту хорнбленда заступа биотит онда постаје сијенит-гранит.

Овде се може подвести и прелаз аугит-андезита у амфибол-андезит и обратно. Кад у аугит-андезиту хорнбленда постепено замењује аугит онда постаје амфибол-андезит; а када у амфибол-андезиту аугит заузимље место амфибола онда се исти претвара у аугит-андезит. И један и други андезит јесу две самосталне петрографске феле. Али међу многим а дезитима са Андеса и из Србије, које сам ја имао прили да проучим има и таквих, који оба феромагнезијска састојк и аугит и амфибол, садржавају у подједнаким количинам

G. vom Rath уочио је такође био тај факт, па је због тога исповедао, да се кордиљерски андезити „не дају поделити на аугит-андезите и амфибол-андезите“ (1). Али се мени чини да је овакав закључак неоснован, већ да ваља поставити поред аугит-андезита и амфибол-андезита, особену посредну фелу: аугит-амфибол-андезит. Ово смо тим више овлашћени учинити што исти тип није само једна случајност међ андезитима, већ таква стена саставља самосталне геолошке формације; тако све лаве са вулкана Руку-Пишинша, које сам ја проучио, припадају овоме типу. А када се већ једном неки петрографски типови појављују са сталним карактерима, онда природна класификација стена ваља да о њима води рачуна. У осталом кад би се, по жељи фом Рата, сјединили сви андезити у једну једину групу, онда би ваљало сјединити и трахите са андезитима, ове са лабрадоритима, лабрадорите са базалтима и тако даље; петросиликатне и микрогранулитичне порфире ваљало би онда сјединити са гранулитима и гранитима. Једном речи, све би се стене морале онда стопити у једну групу. Овај се закључак не може усвојити, а то иде у прилог нашег мишљења, да се група андезита са аугитом и амфиболом сме одвојити од осталих.

Из овога се види, да се у класификацији стена, које се ми држимо, петрографске феле у једној групи сродних стена образују према природи главног састојка феромагнезијског. Серије петрографских типова нису све попуњене, јер у природи још нису нађене све различне минералне асоцијације, које би им одговарале. Ја сам био срећан, да у великој збирци америчких еруптивних стена, коју сам у Паризу изучио, пронађем типове, који попуњују серије лабрадорита и порфирита серију стена без фелдспата. У следећим врстама описате особине тих нових типова.

(1) G. vom Rath Beiträge zur Petrographie, y Zeitschrift des deutschen geolog. Geselschaft. 1875.

1. Лабрадорит.

Под именом лабрадорита Фуке и М. Леви означили су оне трахитичне стене, у којима је основна маса састављена од фелдспата лабрадора. Фелдспат, који се образовао у првој периоди консолидације може бити анортит, и тада је лабрадор споредни састојак, или лабрадор, и тада је анортит споредни састојак. Тип ових стена представљају нам кватернерне лаве са Санторина, у којима је фелдспат прве консолидације анортит, а од друге консолидације — лабрадор.

До сада су били познати само аугит-лабрадорити. Нови је тип амфибол-лабрадорит. Он се налази на два места: код Антиокије и код Зупије.

Стена из првога места јесте једра, црно-смеђа, са много дугуљастих, црних и сјајних кристала од амфибола; у танким плочицама маса од стене изгледа зелена.

Под микроскопом виде се, на први поглед, поломљени и искрзани, а често близни кристали од хорнбленде. Пресеци кристала од овог минерала, који спадају у зону g^1h^1 помрачују се, меѣ николима, под углом, којега максимум превазилази обични максимум угла помрачења за хорнбленду. Шта више тај угао превазилази и максимум дани за актинот, од 20°. Врло су ретки случајеви код хорнбленде да осе еластицитета етера у пресеку оптичког елипсоида имају овако велики нагиб спрам правца цепљивости у уздужним пресецима кристала. Највећи до сада познати угао помрачења хорнбленде (30°) посматран је у неким вогеским и тиринпіким диоритима[1]. У овоме погледу интересантан је и наш тимацит. Амфибол из те стене што се гамзиградит зове помрачује се у уздужним својим пресецима под углом од 25°.

---

[1] H. Rosenbusch Mikroscopische Physiographie der massigen Gesteine. Страна 261.

Да се вратимо на проматрање особина нашег лабрадорита. Полихроизам његовог амфибола много је слабији но обично; боја му је, у танким пресецима зоне h^1g^1 жуто зелена, кад је главни пресек никола у правцу цепљивости, а када се плочица обрне за 90° та боја постаје зелена као маслинка. На више индивидуа од овог минерала опажа се процес уралитизације, т. ј. претварања амфибола у уралит. Иначе је супстанција амфибола свежа и не распада се. — Поред амфибола у стени се наоди и по који кристал од аугита.

Амфибол се наоди у овој стени и у виду микролита, који су такође значајни по своме врло великоме углу помрачења, јер тај угао достиже 30°. Полихроичне и природне боје ових микролита исте су као и у хорнбленде из прве консолидације, од које се у минералошком погледу готово никако и не разликују.

Голим оком не види се да у овој стени има и фелдспата, али се помоћу микроскопа откривају, истина ретки, макроскопски кристали фелдспата. Њиови су карактери нејасни, с тога се не може баш поуздано рећи, да припадају лабрадору, као што изгледају да су. — Микролити лабрадора веома су изобилни у овој стени. — Поред њих има доста магнетитских микролита и ситних зрнаца од сфена, која морају бити секундарног порекла.

Интервале међ овим микролитима испуњене су зрнастим кварцом, који је дошао пошто се стена потпуно консолидовала и облепио кристале њених саставних минерала. Тако је у овоме лабрадориту све кристалисано; аморфне, стакласте материје нема у њему ни мало.

Минерали што састављају ову стену образовали су се, при разне периоде, овим редом:

I. Хорнбленда, лабрадор, аугит.

II. Микролити лабрадора, хорнбленде, магнетита.

III. Кварц, сфен.

Ако ћемо говорити прецизним, али доста сложеним, петрографским језиком Фукеа и Левиа, онда ћемо рећи да је ова стена амфиболовити лабрадорит с лабрадором и хорнблендом.

У атласу еруптивних француских стена ти су аутори насликали један аугитични лабрадорит који не само да није прави тип амфибол-лабрадорита, већ се с тешком муком може уврстити у фамилију трахитоидних стена, јер је структура његова више гранитоидна но трахитоидна; микролити се у њој слабо разликују од макролита, а има их врло мало, тако да је готово сва маса стене састављена од ових последњих. По свему изгледу та стена припада фамилији диорита, док је, међу тим, стена, коју описасмо прави тип амфибол-лабрадорита.

Други лабрадорит, из Зупије, јесте зеленкасто црн, једар и тврд. Кристали су прве консолидације у њему врло ретки и слабо развијени, има их од три разне феле: лабрадор, магнетит и илменит. Кристали феро-магнезијског минерала нестали су и на њиова места дошле су гомилице хлорита, али се по формама пресека примитивног минерала познаје, да је то био амфибол.

Стена је врло микролитична; минералне феле, које се овде у виду микролита јављају јесу лабрадор, амфибол и магнетит. Секундарни просеци створили су олигист, хлорит и конкреције кварца. — Микролити амфибола су отворено-зелени, кратки слабо полихроични, а помрачују се међ николима под углима, који варирају од 0 до 20°; дакле и овде има индивидуа које прелазе обични максимум помрачења. Они су постали доцније од микролита фелдспатских које често обуватају. Местимице се тако нагомилавају, да та места издају као велики кристали амфибола, који обуватају микролите фелдспата, као што се то виђа код офита.

Овај лабрадорит, без икаква остатка од аморфне масе, личи на неки порфирит. Стратиграфско посматрање имало би да пресуди је ли ово порфирит или прави лабрадорит.

Лабрадорити се наоде у Србији на четири до сада позната нам места: код Рушња, Витановца, Шарбановца и на Мркоњу. Овај последњи јесте *амфибол-лабрадорит* т. ј. одговара овде обележеноме новоме типу; ми смо га описали у нашим: *Прилозима за геологију југо-источне Србије.* (Гласник књ. 55). Рушањски је такође нова фела, коју ћемо са осталима другом приликом описати.

2. Порфирит.

По Розенбушу порфирити обуватају порфиричне еквиваленте правих и лискуновитих диорита, од којих се разликују само по структури а не и по минералошком саставу. Та структура може бити двојака: или је микрокристалипична и тада имамо микродиорите, или је фелситична и тада ове стене прелазе у порфире. У оба случаја структура је порфирична и по томе се карактеру не разликују од правих порфира. Тако ствар стоји по немачкоме аутору(1).

Француски аутори имају другчији појам о порфиритима. За њи су ове стене антетерцијерни еквиваленти андезита и лабрадорита; то су, дакле, трахитичне стене са трикличичним фелдспатима. По фели триклиничног фелдспата, који превлађује у оној партији стене, што се образовала у другој периоди консолидације, порфирити се деле на *андезитске* и *лабрадорске*. Први одговарају андезитима а други лабрадоритима, јер је у првима надмоћан олигоклас а у другима лабрадор. Оба се рода порфирита деле на неколико фела по ...м феро-магнезијском минералном састојку.

H. Rosenbusch Mikroscopische Physiographie der massigen Gesteine Stuttgart 1877. страна 277—292.

Из овога се види да просто лабораторијско испитивање без проматрања стратиграфских односа, не даје довољно знакова за разликовање порфирита од лабрадорита или од андезита, јер је разлика међ тим групама стена више геолошка но чисто петрографска. У опште се може рећи само, да су у порфиритима минерали прве консолидације развучени врло слабо, а да минерали друге консолидације нису оставили ни мало места аморфној магми.

Порфирити, овако дефинисани обуватају само један део порфирита немачких геолога. Ја ћу употребљавати овај термин у смислу француских геолога. Истина, немајући никаквих геолошких података, ја не би имао права, да примерке ових стена, које сам имао пред собом одвајам од андезита и лабрадорита; али ћу то учинити на основу велике разлике, која постоји у општем изгледу једних и других стена, и по којима ми једне од њих изгледају да су старе, антетерцијерне.

Међ таким порфиритима нови је петрографски тип један лискуновити лабрадорски порфирит од Ла-Бакса. Та је стена једра, кристалинична, црикаста. — Голим оком у њој се разликују само неки дихексаедри кварца и то у пукотинама стене.

У танким плочицама виде се ови други минерали, који су кристалисали за време прве периоде у консолидацији стене: магнетит, илменит, лабрадор и ортоклас. О првима нема се шта да примети; а ортоклас је врло искварен. И биотита има доста у овој стени, али у виду микролита; шта више, неки кристали од овог минерала изгледају као да су секундарног порекла. — Голим оком у стени се примећују и кристалићи пирита.

Основна је маса стене кристалинична она се састоји микролита олигокласа, лабрадора и магнетита. Лабрад[illegible] има у њој много више но олигокласа, а кристали му се рас[illegible] знају од осталих и тиме што су близни и већи.

Под упливом секундарних акција у овој су се стени образовали кварц и калцедон.

Андезитски еквивалент овоме новоме лабрадорскоме порфириту налази се у Србији на Подгорју (округ ваљевски). На стени овој пада у очи прво велика количина кристала лискуна, положених у смеђој основној маси. Осим тих црних кристала од биотита у тој се маси, голим оком, разликују још неке жућкасте пеге, које нам микроскоп износи као врло лепе кристале од аугита. Исти су аугитски кристали добро развијени; у попречним пресецима јављају се као правилни осмоугалници, са управном цепљивости. Они поларишу живо, имају чисте боје и јак рељеф. — Биотитски су кристали много крупнији али и много неправилнији. То су повелике љуспе са неправилним контурама; боје су затворено смеђе а супстанциа им је обично свежа, ма да има и партија у пола распаднутих.

И једна незнатна количина магнетита кристалисала је у првој периоди консолидације, када и биотит са аугитом.

У основној маси има нешто још стакласте материје, али је већином састављена из микролита олигокласа. Ови су или изоловани или груписани у сферолите. Сферолити нису готово никада потпуни већ су од њих само поједини сегменти развијени. Они се састоје из радиално оријентисаних дугуљастих микролита, који се, међ николима, помрачују, када се неки од њих ставе у паралелан положај са пресецима никола. — У магми има врло много и дугуљастих, мрких микролита од биотита — У секундарне производе спада калцит, кога има у знатној количини, даље нека гвожђевита материја која бојадише стену и ситна прашина од магнетита.

Микрофлујдалност је местамице врло лепо развијена у [illegible]ној маси ове стене.

У Србији порфирита разних има још код Бачеваца, [illegible]ја, Лелића, Балиновића, Постења, Селанца и код Ртња. [illegible] ћемо све заједно описати другом приликом.

3. Пироксенит.

Тим сам именом крстио једну нову петрографску фелу, микролитичне структуре, а без фелдспата. Примерке овога типа донео је Бусенго из Венецуеле. Стена је ова зелена и доста мека, али то можда и није њен првобитни карактер, већ је дугим упливом атмосфере мека постала. — У њеној доста хомогеној, зеленој маси, виде се повелики, тамно-зелени кристали, који личе на кристале пироксена. Микроскопска испитивања показала су нам да је сва стена састављена једино из тога минерала. И макролити и микролити припадају фели аугита.

Кристали прве консолидације велики су 5 до 7 mm; њиове су призме врло скраћене, а завршења су им као обично у пироксена; полихроизам им фали а међ укрштеним николима помрачују се косо као аугит; поларизационе боје ових кристала доста су живе. Никакав се квареж не примећава на индивидуама аугита; ивице су кристала овога минерала врло оштре, а у својој средини немају никаквих инклузија нити производа распадања.

Кристали пироксена друге консолидације јављају се у форми малих призмица, у каквима се аугит обично јавља у лабрадоритима; но јако развиће линије цепљивости даје овим кристалима вид кончасте структуре. Ови су микролити аугита по мало дихроични; при обичној дебљини препарације (0^{mm}, 01) њиова поларизациона боја јесте жућкаста.

Одвојено од ових наоде се још и микролити актинота, који је без сумње постао секундарним путем. Они нису измешани са микролитима аугита већ су групирани у гомилице, окружене хлоритом, који је спрам поларисане светлости индиферентан. Микролити актинота дугуљасти су и виђају се често као близанци; међ николима укрштеним они се помрачују под врло великим углом од 35°. Актинот је постао епи-

генијом неког минерала чије се контуре још примећују око гомилица од актинота. У неким је примерцима маса тог минерала претворена у хлорит, па се у том хлориту образовао актинот, барем се на први поглед види како хлорит обувата кристалиће актинота. А тај првобитни минерал биће по свој прилици оливин. У томе хлоритисаноме оливину налазе се и зрна од сфена.

У некојим варијететима ове стене микролити аугита почињу да ишчезавају и уступају место микролитима диопсида, који су приметно полихроични и потамњују, већином, под углима од 22° до 25°, а по некад и под 30°.

Из свега се види да ове стене имају заиста микролитичну структуру, а немају ни мало фелдспата. Од лимбургита се разликују тиме што немају оливина и магнетита. Ова нова фела допуњује серију стена без фелдспата, где спадају серпентин, перидотит, лерзолит и лимбургит.

Исту сам петрографску фелу нашао и међ вулканским стенама са Канарских острова, које ми је г. Салвадор Калдерон, професор у Мадриду, дао да прегледам. Примерак канарског пироксенита не разликује се од венецуелског ни по структури ни по минералошком саставу. У тој модричастој једрој стени, виде се, помоћу лупе, црни кристалићи, које нам микроскоп износи, као кристале аугита. Њих има врло много и добро су сачувани; често се на њима виде врло лепе концентричне зоне, а и хемитропски близанци нису ретки; изгледа да су пљосни призме мало дуже но обично; иначе други карактери немају ничег интересантног.

Поред аугита у овој стени има доста магнетита и апатита. Кристали апатита обуватају кристале магнетита, а кристали аугита обуватају и магнетит и апатит. То нам показује ред, којим су се поједини састојци образовали.

Минерали друге консолидације јесу аугит и магнетит. Микролити су аугита пократки и често врло неправилни.

Секундарни производи у овоме пироксениту јесу олигист, калцит и сфен. Овај се последњи минерал јавља у виду малих зрнаца, којих има много више но у кордилерском пироксениту.

У опште је ова стена врло лепо развијена и свежа; производи два разна времена консолидације добро се разликују једни од других. Микролити не испуњују сву масу основне материје, већ се у њој наоди још врло много аморфног остатка од кристализације; у тој аморфној материји виђају се многи почеци кристализације — а то су кристалити. По неки од тих непровидних кристалита, толико су напредовали у кристализацији да дејствују по мало на поларисану светлост. Местимице је кристализација била још напреднија, па је туна произведена нека анизотропска фелдспатолика материја, али без кристалне правилне форме. Најзад, у неким варијететима канарског пироксенита, виђа се по неки кристал фелдспата прве и друге консолидације, и такав пироксенит прелази постепено у андезит. Овакви типови имају дакле тежњу да изиђу из групе стена без фелдспата.

По минералошкоме саставу и по структури, пироксенит се разликује од других стена и има права, да се сматра, за добру петрографску фелу. А околност, што га налазимо на двема врло удаљеним географским тачкама, и у разним геолошким приликама, доказује то није никакав локални и случајни производ, већ да је једна самостална и особена еруптивна формација.

Београд, 1881 године.

ДРУШТВЕНА И МЕЂУНАРОДНА БОРБА ЗА ОПСТАНАК.

Друштва и народи јесу облици историјског и савременог живота људског. Питање о њиховом опстанку обухвата законе природе који владају развитком човечанства. Оно је предмет природо-философијског, и политично-социјалног изучавања, па у том значају и овде се излаже.

I.

Људи, па и друштва и народи, које они сачињавају, развијају се и живе по општим законима природе.

По овим законима живот се јавља и развија у *органичким облицима*, који постају комбиновањем и распоредом грађе из које се и *неограничкисвет* састоји.

Упоредан преглед органичког и неорганичког света износи на видик, не само да се оба ова света састоје из грађе *битно истоветне*, него још и да ова грађа непрестано прелази из једног облика и света у други. Тако биље црпе грађу за свој састав из земље, влаге и ваздуха, што све припада неорганичком свету. Животиња прикупља, уноси у себе, и претвара у свој састав опет ону исту грађу, која се налази и у саставу биља, и коју ово црпе из неорганичког света. И биље и животиња, кад престану да живе, распадају се, њихови саставни делови враћају се неорганичком свету, из које су, непосредно или посредно, и поцрпени били; те наслуже као грађа за облике живота, из којих се опет

враћају неограничком свету; и тако вечно прелазе из једног облика и света у други.

Природо-философијска испитивања доказују, да су и физичне снаге у органичког и неорганичког света битно истоветне. Покретачка снага мускула у животиње, н. пр., она је иста, која се и у гравитацији јавља. Снага којом се храна у желудцу вари, истоветна је са снагом којом се хемијски процеси и ван живих облика врше. Радња нерва у свези је са електричном струјом, која се производи у њима. Свако надражење и сваку радњу нерва означују мене електричног стања тог нерва, каквих ту у друго време нема.

А из физике знамо, да се истоветне снаге и претварају једна у другу, топлота, н. пр. у електрику, електрика у магнетизам, магнетизам у механичку, па и у хемијску снагу, и све обрнуто, тако да се ове снаге и мере и одређују једна другом.

Истоветност снага и њихово претварање једне у другу разјашњују се, наравно, битном истоветношћу грађе из које се састављају облици у којима се те снаге развијају.

Грађу ову хемија своди на неки број п р о с т и х т е л а (елемената) или п р а т в а р а к а, које имају својство да се узајмно привлаче и сједињавају.

Пратварке се сједињавају увек у одређеним односима и размерама. Различност односа и размера у којима се пратварке сједињавају, доноси разноврсност и разноликост облика у којима се њихово сједињавање у природи представља. Овим се разјашњује и разликовање органичког света од неорганичког, па и њихових облика међу собом. Грађа је у оба ова света и у свих врста њихових облика истоветна, као што смо напред видели; али се разликују односи и размере у којима се сретају, комбинују и распоређују пратварке из којих се та грађа саставља, па према тим односима и размерама разликују се и особине светова и врсте њихових облика.

Где ће се кад које пратварке и у којим односима и размерама срести и сједипити, то зависи од стања и реда ствари у природи.

Нама је најближе питање: како стање и ред ствари у природи утичу на облике живота, па на ово питање и да пређемо.

II.

Облици живота, какве у биљу и у животињи гледамо, јесу производ земље, ваздуха и сунца.

Земља и ваздух (са влагом) дају биљу и животињи грађу, а уједно и станиште.

Од земље и ваздуха одваја се и преводи у састав биља и животиње потребна грађа тек помоћу сунчаних зракова, који топлотом и светлошћу буде својства пратварака, и оживљавају покрет и радњу њихову

И у биља и у животиње живот се почиње састављањем пратварака у органичку грађу, и прикупљањем ове грађе у једно живо језгарце, које се у науци назива микрозимас. Ово језгарце, пошто једном постане, прикупља из своје околине нову грађу и развија се до облика ћелице. Из микрозимаса једном састављеног постају, даљим сједињавањем пратварака, нови микрозимаси; из ћелица до којих се микрозимаси развијају, рађају се нове ћелице. Рећањем и склапањем микрозимаса и ћелица у одређеним правцима, и на одређене начине, постају саставни делови и цео организам у биља и животиње.

Начином и правцем рећања и склапања микрозимаса и ћелица одређују се органички облици; а сами тај начин и тај правац зависе од стања и реда ствари у природи.

Време мења стање и ред ствари у природи, а са овима начин и правац рећања и склапања микрозимаса и ћелица, и облике организама и њихове особине.

Геологија сведочи, да површије земље није било увек кво је данас, и да овакво какво је сад, није постало у јед-

ном часу, него је, напротив, дошло до садашњег стања и облика мало по мало, прелазећи наизменце кроз разне прилике и односе, разне периоде. Свака периода имала је особене врсте живих облика и на суву и у води. У дубљини земље још се хране слојеви скамењених остатака од врста органичких облика каквих више нема на површију земље.

Врсте живих облика мењају се, дакле, на земљи као и стање њено. Са престајањем једног стања нестаје и врста живих облика које су с њим постале. Ново стање доноси и нове врсте облика.

Докле геологија открива промене стања земног површија, метеорологија расветљује промене у атмосфери, кроз коју сунчани зраци доносе светлост и топлоту на земљу. Скуп промена у атмосфери сачињава климу. Промене у атмосфери, па и природа климе одређују се природом земног површија и положајем овог према сунцу. Површије земно подељено је на воду и суву земљу; а ова је опет и по саставу и по облику свом различна. Тако исто различан је и положај земног површија према сунцу; он се мења не само по географијској ширини и висини, него и по времену, а услед обртања земље око себе и око сунца. Неједнакост у подели суве земље и воде, у саставу и облику површија, и у положају овог према сунцу, доноси разлике у размерама сунчане топлоте и светлости, а са овима и разлике у клими на разним тачкама и у разним временима. Према разликама у природи земљишта и климе разликује се и подела органичких облика на земном шару. Од екватора до полуса у ширину, и од равнине мора до снежне међе у висину, сваки предео има своју особену флору и фауну, као што то из ботаничке и зоологичке географије знамо.

Облици живота не зависе само од стања и односа земље, ваздуха и сунца, којима су производ, него они носе још и у себи самима услове за свој развитак.

Једном створени живи облици могу да се развију и опстану само на основи обнављања грађе из које се састоје. Грађа ова троши се службом животу. Истрошена она се одлучује из састава живих облика, па мора да се новом накнади, те да облици опстану. У саставу живих облика грађа се обнавља храњењем и дисањем.

Као што из микрозимаса и ћелица једном састављених, постају нови микрозимаси и ћелице, тако и облици живота, који се ређањем и склапањем микрозимаса и ћелица развијају, кад једном постану, имају својство да производе из себе нове облике, са својствима каква су и у њих.

Осуђени, да грађу за свој састав црпе споља, из природе која их окружава, облици живота упућени су већ тиме, да на облике у којима ту грађу виде, гледају као на плен.

Што питање о опстанку живих облика још теже заплеће, јесте тешкоћа у одржавању равнотеже између њихове расплодне снаге и спољашњих извора и сретстава за живот. Као што је Малтус доказао, број органичких створења могао би по природи њихове расплодне снаге, да расти у јачој размери, него што расту извори и сретства за живот. Настају моменти, кад се број органичких створења одређује једино бројем места постављених на великој трпези природе, тако, да опстанак сваког створења зависи не само од природе земног површија и климе, него још и од броја и врста других органичких створења.

Инглески научењак Хоксли расветљује јасно зависност броја органичких створења од спољашњих извора и средстава за живот овим примером: Он замишља да сува земља има сва једнак састав и облик и једнаку климу, и да је на њој само но органичко створење, н. пр. каква биљка. Он претпоъља, даље, да би та биљка свугде какву треба храну и .во треба станиште налазила, и да би јој за развитак и вот била доста 1 кв. стопа земље. Под таквим условима

она би сваке године произвела семена за 50 нових биљака, којима би опет свакој требала по једна кв. стопа земље, и која би свака произвела годишње семена за 50 нових биљака. Природним расплођавањем добило би се ту од једне биљке: за две године 2500 нових, а за неколико даљих година и милијуни и трилијуни биљака, тако, да би за 9 година ових било толико, да би заузеле целу просторију суве земље, а не би више остало места ни за једну нову биљку, или друго које органичко створење. Тако би то било за 9 година; а на крају десете свака нова биљка имала би да дели своје станиште и своју храну са 49 других. Шта би тада било? Где би станиште и храну што достижу само за једну биљку, имале да деле 50 биљака, ту би свака од ових имала 49 изгледа против свог опстанка, а само 1 изглед за свој опстанак. Зависило би управо од случајности, која би од тих 50 биљака једина могла да расти и цвати, а којих 49 морало да угину. И најмања првенствена потпора развитка које од тих биљака поставила би ову у могућност, да измакне пред другима. Штогод би јој припомогло, н. пр., да никне неколико сахата пре других, дало би јој маха над овима. Тако би било могућно, да које зрно семена буде произведено са тањом љуском, те да се у толико ускори клијање тог зрна и развитак биљке која би из њега никла([1]).

Нека се сад у место биљке која се у овом примеру замишља, узму у рачун небројена разноврсна и разнолика органичка створења, која у истини насељавају земни шар; па онда, нека се погледа, како се природа климе и састав и облик земног површија и по месту и по времену разликују, па се у след тога и спољашњи услови живота на земљи неједнако размерају и случајности излажу; најпосле, нека

([1]) The Causes of the phenomena of organic nature (p. до 125), by professor Huxley.

уз ограничавање броја органичких створења мером спољашњих извора и средстава за живот, узме на ум, и како су сва ова створења природно упућена на истоветну грађу за свој састав, па ће се лако појмити, до какве се нужности она доводе својом зависношћу од спољашњих услова живота.

Дарвин је означио ту нужност као „борбу за опстанак (struggle for existence)“, па под овим називом да је и ми ближе означимо.

III.

Борба за опстанак, на коју природни закони облике живота осуђују, двојака је: борба органичких створења са разним противностима, неприликама и недаћама у природи. и борба тих створења међу собом.

У природи облици живота имају да бране свој опстанак против климатичких непогода и суровости, као што су: ладноћа и лед, припека и суша, олујине, буре и поплаве; даље, против нездравости ваздуха, хране и станишта; против неплодности земљишта и неродности године.

Међу собом органичка створења боре се око станишта и око извора и сретстава за живот. У овој борби она излазе једно пред друго или као противници, или као помагачи.

Противници или су непосредни или посредни. Непосредни су они који ударају на своје жртве као на плен. Такви су н. пр. месождери према животињи од које живе, а биљождери према биљу којим се хране. Јагње пасе траву, вук прождире јагње, голуб кљуца жито, кобац раздире голуба, све као непосредни противници. Посредни противници су они, којима требају једнаки извори и сретства за живот, једнака станишта и једнака храна. Тако се отимају око хране, или око станишта, месождери међу собом и биљождери међу собом, па и биље између себе.

И помагачи су или непосредни или посредни. Паразитима, н. пр., помажу непосредно она створења у којима, или на којима и од којих они живе; а месождерима помажу посредно оне биљке, које својим расплођавањем множе храну за биљождере којима се месождери хране.

У таквим односима не претерује се кад се каже, да је живот вечна борба. Свако створење има да се бори за опстанак не само против особа своје врсте, него и против особа других врста. Па и целе врсте створења боре се једна против друге. Месождери ниште биљождере, биљождери биље; паразити исцрпљују и месождере, и биљождере, и биље. И на суву и у води, и на вису и у долу, и у шуми и на ледини, и у ваздуху и у земљи, где год живих створења има, и докле год она допиру, бије се борба за услове живота. Живот и спас једног смрт је и погибија другом!

Такви су природни услови живота.

У својој зависности од спољашњих услова живи облици развијају се природно овим редом: Они се стварају са својствима која одговарају оном стању, и оним односима природе, у којима постају. По законима по којима постају, они теже и да остану какви се створе. Али, као производ одређеног стања и реда ствари у природи, они могу да остану какви се створе, само докле траје и оно стање, и онај ред ствари у природи, у којима су постали. Свака промена стања и реда ствари у природи мења и њихове изгледе за опстанак. Промене којима би се стање и ред ствари у природи једним махом из основе мењали, ништиле би једним махом и облике живота које би затекле као производ старог стања и реда ствари у природи. Опстанак живих облика који се једном произведу, може се разумно замислити само поред поступног мењања стања и реда ствари у природи. Закон поступног мењања своди се за облике живота у главноме на ово: У колико се мењањем спољашње природе стварају нови услови

за живот, намеће се и живим облицима нужност, да својства своја прилагођавају тим условима. Тако се у развитку живих облика истиче двојака тежња: тежња, да се очува карактер и тип какав се од постанка има, и опет тежња, да се својства доведу у сугласност са стањем и односима природе у каквима се кад и где развијају. Ова двојака тежња огледа се у свима појавима живота. Својства старијих облика преносе се расплођавањем наследно на облике који из њих постају. Пренашање ово означује се у науци као тежња облика да одржи пореклени тип, и назива се атавизам (од латинске речи atavus, предак). Наравно, облици живота могу да одржавају пореклени тип само у колико остају непромењени односи и стање природе која их окружава; али, у колико се спољашњи услови живота мењају, у толико и за опстанак живих облика постаје нужно, да се саобразе са новим условима, па да у толико и од порекленог типа отступе. На овај начин, уз својства која од предака наслеђују, нови облици развијају и неке особине. Особине ове развијају се, истина, постуно, као што се и стање и ред ствари у природи мало по мало мењају; али оне расту са сваким новим нараштајем, па могу да достигну и размере преображаја, у којима нову врсту облика претстављају.

Што се дубље изучава природа живих облика, све више се сугласности и сличности налази међу њима, и све јаче постаје уверење, да је разноликост и разноврсност облика живота само израз променљивости и неједнакости стања и односа природе, у којима се они развијају. Општа морфологија доказује, да су се све врсте створења развиле из једног истог типа, поступним саображавањем облика са стањем и односима пољашње природе. Да ово саображавање буде виђено као отгупање од порекленог типа, или као преображај, и предтављено новом врстом облика, треба да се измењају низови нараштаја. Али, времену којим природа располаже, нема

краја; па и поступност у саображавању живих облика са стањем и односима спољашње природе, и њиховом отступању од порекленог типа, не може се тачна међа одредити. До данас бар није се успело, да се означи строга разлика ни између органичког и неорганичког света, а камо ли још између биља и животиње, и опет међу посебним врстама биља и посебним врстама животиње.

Наследно пренашање својстава са старијих облика на новије, и поступно отступање ових од порекленог типа, изгледају у појавама као противности које теже, једна да води живе облике правим путем, а друга да их скреће с тог пута, сад на једну сад на другу страну. Али, испитивањем самих закона природе сазнаје се, да то нису никакве битне противности, него само различни изрази истоветних својстава истоветне грађе живота. То су својства пратварака, да узајмним привлачењем и сједињавањем произведу жива тела, па било у овом или оном облику. Живот је цељ, а облици су сретства. Главно је, да се живот развије; а облик је какав где и кад може да служи животу, у води, н. пр., у каквом у води, а на суву у каквом на суву живот може да се развије. По којој тежњи овај облик у овом стању и овим односима спољашње природе служи животу, по тој истој тежњи служи и други облик у другим спољашњим условима. Па и својства облика у којој се цели наследно преносе са старијих облика на новије, у тој истој цели они се и мењају и преображавају; и у једном и у другом случају, и свугде и вазда облици се развијају онако, како ће у њима живот моћи да опстане.

Ма како и колико да се разликују врсте живих облика међу собом, опет се живот у свима почиње на једнакој основи, развитком микрозимаса и ћелица. Сва је разлика у начину, реду и правцу развитка, микрозимаса и ћелица. У једнако стању и једнаким односима спољашње природе начин и правац тај остају истоветни, па и облици истоветна својства развијају

у неједнаким спољашњим приликама и условима неједнако се и микрозимаси и ћелице развијају, па се и неједнака својства у облика указују. У колико спољашњи услови живота, па са њима и начин и правац развитка микрозимаса и ћелица, остају непромењени, у толико, даље, и нови облици наслеђују својства старијих, па задржавају пореклени тип; а у колико се спољашњи услови па са њима и начини и правац развитка микрозимаса и ћелица мењају, у толико и новији облици живота отступају од поreкленог типа, па развијају нове особине. У различним спољашњим условима живи облици развијају се разнолико и разноврсно; али ма како се они мењали, микрозимас остаје им свугде и вазда прва основа. Истоветност ове основе у различним условима живота израз је сталности и непромењљивости природних закона. Облици се мењају, а живот остаје; организми су за време, а закони живота вечни су.

Мењањем стања и реда ствари у спољашњој природи могу да се повећавају, а могу и да се смањују изгледи за опстанак живих облика и њихових врста. Изгледи за опстанак повећавају се живим облицима и њиховим врстама кад су нови спољашњи услови угоднији за њихов развитак и живот, а смањују кад су ти услови мање повољни. У овом смислу и каже се, да отступањем од поreкленог типа облици иду или на боље или на горе. Они иду на боље, кад спољашњи услови говеју снажнијем и савршенијем развитку својстава њихових; а на горе, кад не говеју. По правилу, својства живих облика развијају се снажније и савршеније кад спољашњи извори и сретства за живот држе равнотежу расплодној снази њиховој; а слабе и изменђу се, кад им извори и сретства за живот не ижу за потребе напредног развитка.

Као што се врсте живих облика разликују међу собом рироди спољашњих услова, тако и мењање ових услова ^ различно на њихов развитак и опстанак. Нови услови

т. ј. могу да буду за неке врсте живих облика погоднији него за друге, тако да врсте којима они више говеју, својим напреднијим развијањем и јачим расплођавањем сузбијају и потиру оне, којима они мање годе, и које се теже развијају и мање расплођавају. Претежност коју природа даје неким врстама облика стварањем повољнијих услова за њихов развитак и опстанак, над онима, за развитак и опстанак којих ти услови постају све мање повољни, познато је у науци под називом природно одбирање (Natural Selection, по Дарвину).

У борби за опстанак успевају, по правилу, врсте органичких створења које су повољнијим условима развитка оснажене и усавршене, докле врсте створења које су неугоднијим условима опстанка ослабљене и изметнуте, уступају пред њима, и губе се. С тога се и каже, да природа потпомаже опстанак оснажених и усавршених облика о трошку слабијих и несавршенијих.

Као што су спољашњи услови живота промењљиви, тако је и снажење и усавршивање живих облика само релативно. Оно је у ствари саображавање облика са стањем и односима природе која их окружава, саображавање каквим се осигурава победа на пољу борбе за опстанак. То се огледа и у самом кроју и распореду органа у биља и у животиње. И по облику и по радњи својој органи ови створени су и распоређени као оружје за борбу, за напад или одбрану.

Са стањем и редом ствари у природи живи облици саображавају се самом употребом својих органа и својстава за напад и одбрану, и по томе самом борбом за опстанак. Оваквом употребом и борбом својства облика развијају се, снаже и усавршују; а развита, оснажена и усавршена о. се наследним пренашањем одржавају.

Наследним пренашањем својстава одржава се врсте и тип живих облика; а у тежњи и спос

ности ових да се саображавају са стањем и редом ствари у природи, и потоме да се мењају и преображавају, јемство је за напредан развитак и усавршење њихово. Усавршавање и наследно пренашање својстава за борбу, за напад и одбрану, управо су знаци снаге којом се опстанак живих облика осигурава.

Дарвин, који је борбу за опстанак први расветлио као израз природне нужности, и потоме као закон за све живе облике, приписује све појаве органичке природе и у прошлости и у садашњости заједничкој радњи својстава живих облика и спољашње природе. По њему, органички облици, створени као што су, са тежњом да наследно преносе своја својства, и способношћу да се мењају, преображавају, и спољашњи услови живота, у које се увршћују: станиште, клима, храна и односи органичких створења међу собом, — све ово заједно сачињавало је и сачињава извор за све што је било и што бива у органичком свету.

Философија природе своди органички свет у главноме на ово: Сви облици живота црпу своју битност из једног истог извора. Они се сви оснивају на привлачењу и сједињавању пратварака, у којима се огледају стваралачка својства саме природе. Може се рећи, да природа ствара органичке облике раздавањем својих својстава, своје битности. Битношћу природе хране се, и од ње живе сви органички облици. Па и кад ови облици служе један другоме као храна и жртва, то је сама природа, која у њима и сретством њих себе раздаје. Живот је само причешће на олтару природних закона, који општој истини и вечности воде.

Довде смо говорили о облицима живота уопште; а сад огледамо на људски живот.

IV.

Закони који владају облицима живота уопште, владају и људским животом.

У физичном саставу човека нема ништа што у њега није унето споља. Земља му доноси биље које му, непосредно или посредно, служи за храну. Помоћу ваздуха претвара му се храна у крв, месо, кости и тело. Сунце утиче не само на растење биља којим се он храни, него и на развитак његов. Светлост и мрак са својим менама; таласање, покретање и притисак ваздуха; растење и опадање температуре; климатичне погоде и непогоде, и све што се оснива на односима земље и ваздуха према сунцу, све то, нужностима које намеће, или користима које ствара, утиче на радњу и живот човека. Накратко, човечији организам, у свом физичном саставу, производ је земље, ваздуха и сунца, као и сви други облици живота.

Отуд и сличност у органичком склопу човека и друге животиње. Тако скелет, мускули, нерви, крв, срце, око, стомак, плућа, јетра, у човека су као и у осталих кичмењака. Па и битне појаве органичког живота у њега су као и у друге животиње. У његовом организму крв тече онако исто, дисање се врши истоветним механизмом, храна је истоветне природе, и преображава се истоветним хемијским операцијама и у истоветним сплетовима (судовима) као и у организмима друге животиње. Он се рађа као и друга животиња; у свом постанку и развитку мора да се саображава са стањем и редом ствари у природи, као и други облици живота; за живљење треба му станишта и хране као и овима; смрт га коси као и ове. Накратко, човек се физично и органички склапа и [illegible]вија на основи комбиновања и распореда онакве исте грађ[illegible] какве се и други облици живота састоје; и он се, као и [illegible] одржава непрекидним обнављањем те грађе у свом саст[illegible]

Сва разлика између човека и других облика живота оснива се на *умним и моралним* својствима његовим.

Није нужно, да улазимо у питање, да ли су виша умна и морална својства резултат савршенијег комбиновања и распореда оне исте грађе, из које се простијим комбиновањем и распоредом састављају друга, мање савршена створења. Доста је, да констатујемо, да се на *претежности умних и моралних својстава* оснива првенство човека у реду живих облика.

Но ма колика да је умна и морална претежност човека над осталим створењима, опет он остаје, као и ова, везан за спољашње услове живота. Природа не само да није учинила и не чини ништа чиме би му уштедила борбу за опстанак, него још и сама ствара опасности које опстанку његовом грозе. Историјске традиције о васељенском потопу, о средовечним редњама и заразама јасно сведоче, с коликим и каквим противностима, недаћама и несретним случајностима у самој природи има човек да се бори за свој опстанак. У органичком свету човек се одржава борбом као и други живи облици. И он има своје жртве и свој плен, па и своје противнике и супарнике. Ако не би нападао на оне, а бранио се од ових, он не би могао да опстане. Да би живео, он мора да из дана у дан обара жртве по органичком свету. Да би се кретао и ходио, он мора да гази и гњечи небројене ниже облике који му под ноге долазе. А да не би сам другом жртва постао, он мора да се брани против свега што његовом опстанку грози. Накратко, човек мора да се заклања и брани од климатичких непогода и других противности и неприлика у физичном свету; мора да сузбија и ништи гладне противнике и супарнике не само у редовима нижих створења, него и међу самим људима.

По свом физичном кроју и склопу човек изгледа мање наоружан за осигуравање свог опстанка, него многа друга

створења. Али претежнијом умном и моралном моћи он ствара себи и оно оружје, које је природа његовом физичном склопу одрекла.

Умном моћи испитује он себе и свет око себе, и открива законе природе, па и законе борбе за опстанак. Сазнавањем природних закона у себи и у свету око себе, он сазнаје својства која га чине човеком, и како да их развије; па онда, сазнаје и противнике и помагаче своје, а уједно и како да се користи овима, а одбрани од оних. На овај начин знање му даје моћ, да одређује правац развитку свом, да влада собом, и да живот свој доводи у сугласност са стањем и редом ствари у природи.

Човека чини човеком скуп његових физичних, умних и моралних својстава, па је и снага његова у сугласном и потпуном развитку свих његових својстава.

Умна и морална својства развијају се, снаже и усавршавају као и физична, употребом у борби за опстанак, и саображавањем са спољашњим условима живота. У томе је значај и моћ: примене, навике, вежбања, гајења, примера, угледања и васпитања. Напредном развитку умне и моралне снаге припомажу особито говор и удружење. Тек говором који посредује узајмно саопштавање искуства и знања међу људима, и удружењем којим човек постаје помагач човеку, могло је и може човештво, да се развије као прва снага у општој борби за опстанак.

У развитку својих својстава и своје природе, човек зависи од спољашњих услова живота, као и сва друга органичка створења.

Постанак човека може се појмити само као резулта[т] природних снага сасвим наклоњених развитку и о[п]станку његовом. Стање човека под владом таквих снага [у] природи, може се означити као нормално. Својства и к[а]

рактер првих људи одговарала су, наравно, ономе стању и ономе реду ствари у природи, у којима су они и створени. Докле су ово стање и овај ред у природи трајали, дотле су се и својства и карактер људи наследним пренашањем одржавали какви су и створени. Са променом тога стања и реда ствари у природи настала је и за људе нужност, да се сображавају са новим стањем и новим редом ствари, па према томе, да дају правац и развитку својих својстава и свог карактера. Што се даље одмицало од оног момента, у коме су снаге природе саме произвеле човека и осигуравале опстанак његов, и што су се више мењали стање и ред ствари у природи, а са њима и услови за живот човечији, тим су јаче, наравно, и својства и карактер људи морали да отступају од пореклeног типа. Спољашњи услови живота разликују се, као што смо напред напоменули, и по месту и по времену, па и својства и карактер људи морали су се на разним тачкама и у разна времена различно развијати. Овим се објашњују и разлике карактера и особина које деле р а с у од р а с е и н а р о д н о с т од н а р о д н о с т и у средини човештва.

Мењањем спољашњих услова живота отешчаван је опстанак човеку, па тиме му стварана нужност и за развитак јаче снаге у борби за опстанак. Стање човека под владом оних услова живота, у којима је створен, библија означује као „рајско“. То би било стање, у ком би природне снаге саме гајиле човека, и радиле за њега, а он би имао само да ужива дарове и добра којима га оне обасипају. У таквом стању радња за опстанак сводила би се сва на прикупљање и употребу природних производа, који својом обилатошћу надмашују потребе човека. Озбиљнија брига за опстанак морала се наметнути юменама стања и реда ствари у природи. Што је више, услед их промена, природа остављала човека себи самом, тим више он осећао потребу, да сам за себе ради. Ова потреба ра- а је у размери, у којој се број људи и живих створења

више множио, а извори и средства за живот мање достизала. У том стању човек је потребама и страдањем покретан на рад; а рад га је водио искуству и знању. Искуство и знање будили су у њему размишљање о себи и о свету око себе, и упућивали га на друштвени живот, као на прави спас. Русо замишља моменат, „у ком противности које сметају опстанку човека у природном стању, надмашују снаге које сваки појединац може да употреби за своје одржање у овом стању“, па додаје: „тада то стање не може више да се држи, и род човечији морао би да пропадне, ако не би променио начин живљења. Но пошто људи нису у стању да створе нове снаге, него могу само да прикупе и руководе оне, које постоје, њима не остаје за њихово одржање ништа друго, него да удружењем саставе снаге у скуп, у ком могу оне да надвлађују спољашње противности, па да их једним махом у покрет стављају, и да учине да оне све сложно раде“ (1).

Историја зна само за људе који у друштву живе. А у историјском животу људи развитак физичне снаге претходи развитку умне и моралне, па се према томе и у друштвеном развитку означују два главна ступња: басно-освојачки и научно-привредни (по А. Конту: „теолошки“ и „научни“).

Басно-освојачки ступањ обухвата време у ком човек не испитује дубље законе природе, па није у стању да појми као што треба ни појаве у природи, него их по њиховом утицају на живот замишља као добре или зле силе. Као што не уме да разликује узроке од појава, он сматра и саме појаве као изворе силе. У осећању своје немоћи он се неиспитаним силама слепо клања, и жртве приноси, да би их за свој опстанак задобио. Према појмовима о природним силама стварају се, по закону саображавања, појмови о сили и у од-

(1) J.—J. Rousseau Du Contrat Social. — Liv. I. Du pacte social. —

носима човека према човеку. И ту се обожава све што се као јаче истиче. Басниене приче о „боговима“, „полубоговима“ и јунацима древности, какве митологија излаже, означују, у каквим се облицима развијало и ширило обожавање силе у односима човека према природи и према другим људима. А овде је доста да напоменемо, да обожавање силе ствара владу физичне снаге међу људима, па се одржава заједно са овом, све докле се људи борбом за опстанак не науче, да савлађују дивљачку суровост природе и свирепост својих сопствених страсти. Под владом физичне силе човек се почиње осећати остављен себи самом, а не познаје ни себе ни свет око себе, па огрезава у несугласност са законима природе, те постаје жртва слепе случајности и у природи и у друштву. У историји обожавање силе и влада физичне снаге воде грабешком освајању и ропству. Јачи побеђују слабије; побеђени се ниште или у робове претварају, те служе као оруђа страстима и ћудима победилаца. Власт, богатство и слава све се оснива на сили. Силни теже да организују и одрже своју снагу. Власт се усредсређује у вођима, који придају сили значај божанског својства, па проглашују себе као створене само да господаре и благују, а друге као осуђене само да им робују. На овој основи постале су на Истоку касте, и уведен је свештено-војени деспотизам. У друштву као и у природи све се одржава на основи саображавања са спољашњим условима. „Ко се роди у ропству, рађа се за роба“, каже Русо, и додаје: „Роб губи у својим оковима све до жеље, да изиђе из ропства... Сила је направила прве робове, подлост ових овековечава ропство“. Али, проклетство је силе у двојењу интереса оних који господаре, од интереса оних, над којима се господи, и у неправди по којој они експлоатују ове. Таквом неправдом и неједнакости потире се сваки појам о општем добру, угушује свака друштвена свест, а распаљују страсти, које о у свирепости и тиранији, а оздо у мржњи и освети из-

раза налазе. Како пролазе силе које се на таквој провали темеље, казује најбоље историја источних царевина: асирске, вавилонске, персијске, монголско-татарске и др., које су онако брзо пропадале, као што су се и подизале.

Време силе пролази тек пошто искуство и страдање отворе људима очи, да увиде, да је само у развитку и употреби умне и моралне снаге моћ, која им у природи и у друштву опстанак развија.

Научно-привредни ступањ почиње се испитивањем појава и њихових узрока, и откривањем закона природе. У законима наслеђивања порекленог типа, и развијања овог, саобразно условима опстанка какве напредак времена ствара, човек сазнаје и законе свог живота и напретка. И што дубље прониче ове законе, човек све боље уме да развија и усавршава себе, па да и свој опстанак осигурава. Прикупљањем знања свију људи и времена у систематичан скуп створена је **наука**. Скуп знања која науку сачињавају, преноси се историјом и предањем са старијих нараштаја на новије; а по закону саображавања умног развитка са спољашњим условима живота, он се принавља са сваким новим нараштајем, те напредује као и време.

Помоћу науке умна снага не само да накнађује човеку што му у физичној снаги не достаје, него му ствара и вишак снаге, који му у борби за опстанак успех осигурава. Науком ослобођава се он од окова слепе случајности, на коју га у незнању осуђује тајанственост природних сила, па постаје све способнији да се користи природним изворима и снагама, и да их наводи да за њега раде. Светлошћу науке сурове и непријатељске снаге природе претварају се у питоме и производне, па ако су као дивље и грозиле опстанку човека, с[...] служе потребама живота његовог: Сатурн престаје да п[...]ждире рођену децу своју, па постаје учитељ културе к[...] ствара „златни век“. Стварајући у природи боље услове

живот, наука и на друштвеном пољу све напред покреће. Русо означује слободу и снагу као прве услове за опстанак човека, па пита: у каквом облику удружења „да се општом снагом одбрани и заштити личност и имаовина сваког члана друштва, па да сваки, удружен са свима, остане господар од себе, и буде потпуно слободан“. На ово наука даје одговора. Она развија свест о личној немоћи усамљеног човека, па и о удружењу као нужности једнакој за све. Из једнаке нужности удружења изводи наука једнакост права и дужности, слободе и одговорности за све и за сваког. Она поставља као правило за удружење људи: да слободном поделом рада и слободном разменом производа за производе и услуга за услуге, доводе у сугласност развитак својих својстава, и потребе свог живота и опстанка. На овој основи развијају се науком опште идеје, које не само човека с човеком, него и друштва и народе међу собом у свезу и пријатељство доводе. Свешћу о правима и дужностима наука уједињава чланове друштва у радњи за слободу и правду, као за опште услове друштвеног развитка и напретка. Слободним развитком људских способности и снага наука ствара индустријску и привредну радиност, са трговачким односима, који воде међународним уговорима и савезима. Тако наука ширењем слободе, правде и привредне узајмности, а сузбијањем освајачке грабежи, силе и неправде, тежи да људе и друштва од узајамних противника и супарника претвори у узајмне помагаче, и утврди мир и пријатељство међу њима.

Басново-освојачки ступањ иде у историји, као што смо и напред напоменули, пред научно-привредним. Развијајући у човеку свест о истини, наука своди басно-освојачки ступањ на све уже кругове, и нагони га, да ступа пред савршенијим облицима вере. Тако је светлошћу истина коју су распрострле науке класичког века, сузбијено

обожавање силе у смртним облицима, а уведено чисто духовно представљање божанствене идеје у природи; тако узнето хришћанство до освештања владе ума, слободе, врлина и братске једнакости и љубави у друштву људском.

V.

Ступњи друштвеног развитка зависе од спољашњих услова опстанка као и сами живот људски. Услови ови нешто су у природи, нешто у самом друштву.

У природи услови друштвеног развитка своде се на климу и станиште.

Утицај климе најјасније се расветљује упоредним прегледом разних појаса земног шара.

Тако у пределима жарког појаса природа климе потпомаже плодност земљишта, и олакшава задовољење људских потреба, па је и мало покрета за развитак радне енергије. Ту нема оштрих климатичких мена, по којима би се правила разлика између лета и зиме; сва је промена између сушног и кишног времена. Мало се зна за климатичке непогоде, па и мало је потребе да се брани од њих. И најпростија колиба заклања од препеке, ветра и кише, најмање сплета доста је, да сачува од неугодности наготе. Природна плодовитост земље заштићује од глади, а чим се ова уталожи, предаје се одмору и пландовању. За срађивање земље треба само мало муке и посла. Сунчана препека исушује и створђава земљу, исушена и стврднута земља може да се срађује само пошто је киша омекша; а киша пада тек у одређено доба године, па и тада само за 5—6 недеља. Дуги одмор навикава на лењост и немарност. Као што између разних доба године нема строжих климатичних разлика, тако нема ни потре[illegible] да се у једно доба године чине припреме за друго. Живи од дана на дан без особите муке. Ако је, дакле, приро[illegible] пределе жарког појаса и одарила обилатим изворима п[illegible]

изводства, у њима опет нема што би човека живље покретало на рад, и упућивало да што корисније употреби природне изворе и снаге, нема т. ј. небројених и разноврсних потреба, које би се морале радом задовољавати, ако се не би хтело страдати. Ту је живот тако лак и пријатан, да се једва може пожелети, да се још и више олакша и омили. Извори богатства служе луксусу; али, у недостатку вишег умног развитка, луксус се своди на детињско разметање и праску у сујети, тако да и трошкови луксуса остају сасвим неплодни. Бисер, драго камење и спољашње блистање; свите слугу и удварача; искићене палате и разне залудице: то су ту предмети луксуских жеља и трошкова.

У леденим појасима сурова клима ствара велике потребе, али ту и небројене и несавладиве природне сметње не даду да се производна и привредна радиност напредније развије. Топлих дана тако је мало, да жито не може да сазре. Људи морају да живе од лова и риболова, а немају могућности да се уздигну до вишег друштвеног развитка. А где клима и допушта неку културу, жетве су тако мршаве, и шуме које гориво дају, толико просторије захватају, да људи не могу да се прикупе на заједничка огњишта, него морају да живе растурено, тако да нису у стању, да развију друштвени живот до оног ступња, на коме би се створиле жеље, које би покретале на енергичну употребу производних извора и снага. Напредном развитку друштва смета ту и дуго трајање зиме; земља остаје по 6—7 месеци под снегом и ледом. За све то време радна снага понајвише је на одмору; а дуги одмор навикава на тромост и лењост, од чега једва може да се отме кад настане време раду. Неки део радне снаге забављају истина и зими неки занати. Али, потребе су ограничене, па и за њихово намирење достиже простија домаћа радиност, која се своди на израђивање одела, обуће, оруђа, намештаја, алата и справа за рад, и за коју не треба

много радне снаге. Троши се, по правилу, колико за најпрече потребе треба, па и ове се само домаћим производима подмирују. С тога ту не могу да се подижу ни велике радионице, са поделом рада и машинама. Радиност остаје у примитивном стању; а поред слабе радиности остаје и трговина незнатна.

У умереним појасима клима се јаче мења, и противности које њена променљивост наизменце доноси, намећу људима небројене и јаче потребе у становима, оделу, огреву и храни. Они имају да се заклањају и бране од летње припеке и суше, и зимње циче и суровости. Требају им солидни станови за одолевање свима непогодама и противностима; треба огрева и горива; треба одела топлијег за зиму и лакшег за лето; треба особите бриге око производења хране. Жетве сазревају полако, а променљивост климе намеће много посла око њих. Произведена храна мора да се штедљиво употребљује, да би трајала до нове жетве, за коју целу годину треба чекати. У сретним данима и родним годинама мора да се мисли и на тешке дане и неродне године. Све то буди и развија енергију за рад, потстиче и навикава на физичну и умну активност, даје радњи свакога правац користан за све, покреће духове да мисле и на будућност у свему што у садашњости предузимају, да у трошењу и уживању гледе поглавито на праве потребе, па да, што кориснијом употребом радних производа, припомажу повећању тековина као услову за будуће производство. Производни извори природе постају снажни и обилати тек помоћу привредне радње и разних изуметака и проналазака, па и умерени појаси, у којима се само привредним радом може да одговори потребама, које променљива клима тако размножава и развија, управо су огњиште друштвеном развитку. Ту људи имају да бране свој опс нак од неприлика и противности које доносе оштрије разл годишњих времена, па ту је и пространо поље за разви људских способности и снага. Ту се и прикупљају сви п

наласци и науке; ту се радиност најснажније развија, ту кује и гомила оружје за ширење људских освојења у природи и слободе, правде, просвете и благостања међу људима.

Утицај станишта одређује се просторијом, положајем, обликом и природом његовом.

Просторија станишта мери се бројем становника и обрнуто. Просторија треба да достиже за издржавање својих становника; а број становника да буде колики према изворима и средствима просторије може да се храни. Да ли људи живе растурени на великој просторији, или збијени на малој, то није свеједно за друштвени развитак. Где на једну кв. миљу, н. пр. не достиже ни до хиљаду становника, ту ће се и друштвена снага теже развијати, него где их по неколико хиљада на сваку кв. миљу долази. Пространо станиште теже се истина осваја, у колико за његово освојење и одржање и више снаге треба; али оно се тако исто тешко и културно сређује и од напада брани, јер се иште више посла и времена око прикупљања снаге. Кад на великој просторији становници живе, постаје им теже да развију поделу рада и размену привредних производа и услуга, па и производну радиност, и свако предузеће за које се иште сурадња многих људи. Тако исто растуреност становника на великој просторији отешчава и умни развитак њихов, и напредак наука међу њима, у колико смета саобраћају духова, и размени искуства и знања у средини њиховој. Ако ли просторија није колика треба, онда држава зависи од суседства у храни и средствима за живот, па у толико неизвеснији опстанак, и у толико више узрока за нападно наступање државе. Тако просторија станишта утиче на друштвени развитак.

Од колике је вредности за друштвени развитак положај станишта, може се судити и по оним разликама у клими, које од географске ширине и висине зависе, и које смо изло-

жили напред, у упоредном прегледу разних појасева земног шара. Човек, истина, није везан ни за један појас тај; он прекорачује преграде којима је природа оградила друга органичка створења, па се прилагођава свима појасевима. Али, положај станишта ипак утиче на физичне особине и цео карактер човека. Зна се, н. пр. како жарки појас производи црнце; ледени ескимосе, самоједе, лапонце; а умерени народе више или мање цивилизоване. Утицај положаја одређује се и према близости или удаљености станишта од мора. Становници острва, н. пр. лакше и дуже одржавају своје особине, своје нарави и свој карактер, него становници континента. Па онда, они који живе на острвима, брже долазе и до слободе, и ову лакше чувају и одржавају, јер су мање изложени нападима споља, а и мање прилике имају да се бацају у спољашње ратове. Брдске и планинске земље, кад су у средини каквог пространог континента, могу да утичу на становнике скоро онако исто, као и острва. На висовима теже доступним лакше се одржавају особине становника, и развија у њима дух независности; а неплодност земљишта подстиче их на индустријску и привредну предузимљивост. Планинске земље лакше је и бранити од спољних нападача, него равнице.

Природа и облик станишта утичу такође и на друштвени развитак. Природна плодност земље, њено богатство у рудама и минералима, изобиље у шумама, у биљу и животињи што су од потребе и користи за људе; бродне реке, „друмови који ходе“, и приморја богата у згодним и сигурним пристаништима доста је само да се напомену, па да се појми вредност њихова за друштвени живот.

Историјски ред друштвеног развитка само одговара стању и реду ствари у природи. Друштвени живот, као што се зна, почео се развијати где је природа најмање сметала његовом развитку, у пределима Еуфрата и Тигра, Индуса и Гангеса, Хоанга-хо, Нила и у Феничанском приморју. Ови

топли и плодни предели изобиловаху у природним производима. Њихови становници живљаху просто; потреба не имађаху много, а могаху их тим лакше подмирити, што им природа земље и климе олакшаваше изналазак извора и средства за то. Али услови који ту даваху прилике и времена за први покрет на пољу проналазака и друштвеног развитка, доцније су га и зауставили. Простота потреба дозвољава да се енергија за рад развије само колико треба да се достигне нека мера благостања. Дође ли се до неког благостања, онда се предаје безбрижности, која зауставља умни, па са овом и друштвени развитак. Отуд је овај развитак и на Истоку остао на нижем ступњу. Тек пошто је са Истока на југ пресађен, развијен је он напредније. У Грчкој, и доцније у Италији добио је друштвени живот полета, јер је ту сама природа наметала нужност, да се јаче развије радна енергија, а уједно давала и могућности за снажнију и потпунију употребу и напредан развитак физичних, умних и моралних способности и снага. А до данашњег ступња развитка могао је друштвени живот уздићи се само у земљама умерених појаса, где се, као што смо напред напоменули, стиче све што људе подстиче на живу употребу и снажни развитак својих физичних умних и моралних својстава. Што у реду ових земаља В. Британска предњачи на пољу цивилизације, томе су много припомогли природни услови. Земља је ту плодна, али не толико да допушта лењост. Обилати рудници гвожђа и каменог угљена дали су могућности за напредан развитак индустријске и привредне радиности. Клима није толико сурова, али намеће човеку потребу да буде добро одевен и заклоњен. У свом острвском положају В. Британска одвојена је од континента једним огранком мора, те је заклоњена од непријатељских напада с поља, а међутим може по мору лако да развија бродарство, трговину, привредни саобраћај и свезе које су јој за опстанак и напредовање нужне.

Друштвени услови за људски развитак одређују се односима човека према човеку и друштва према друштву. Што су ови односи ближи оном стању, у ком човек у човеку и друштво у друштву помагача, а даљи од оног, у ком човек у човеку, и друштво у друштву супарника и противника срета, тим више припомажу они напредном развитку људском. Али, да односи човека према човеку и друштва према друштву буду какви треба, то стоји до развитка друштвеног живота уопште.

Друштвени живот развија се помоћу ума и науке; а светлост ума и науке шири се међу људима додиром и сусретом идеја, на основи дружења и узајмног саопштавања искуства и знања. Додиром и сусретом идеја искресава се, по правилу, из сваког ума понеки зрак светлости. Што је где више умова, а слободнији и живљи додир и саопштавање међу духовима, тим више се и умних зракова ту прикупља као извор светлости за истину и науку. Отуд и друштва што су јача бројем и богатија установама и средствима за узајмно саопштавање искуства и знања, и за посредовање додира и сусрета идеја, имаће и све живље и шире огњиште за развијање умне светлости и науке. Узајмно саопштавање искуства и знања, и додир и сусрет идеја најприродније и најбоље посредују установе које слободу и правду ујамчују. Саме потребе покрећу духове на рад, али тек их слобода и правна једнакост свестраном развитку и општем напретку воде. Наука развија свест о слободи и правди, и учи, како да се слобода разумном и праведном употребом утврди; али и слобода и правда отварају свима умовима изворе истине; дају могућности, да се сва знања прикупе у скуп који науку сачињава, и да сви сложно раде за општи напредак. Слобод и правда стварају јавне састанке и зборове, и разне прилик и средства за узајмну размену мисли, искуства и знања, узајмно обавештавање међу људима. Сусретом погледа, снаг

броја, величанством јавности, духом и гласом друштва, а по закону саображавања, оне развијају и шире у народу и човечанству одушевљење за истину, и претварају науку у опште добро; доводе у сугласност мисли, осећања, нарави, тежње, интересе и дела; дају полета духу друштва; одгајују друштвене и народне врлине. Докле слобода и правда развијањем опште свести друштвени развитак напред покрећу, у одсуству слободе и правде, под владом силе и неправде, настаје усамљеност, у којој се губе идеје и речи, па и ум остаје неразвит, знање ограничено, друштво назадно. За све ово даје најјаснијих доказа историја друштвеног живота.

У примитивном стању све је усамљено, па не може да се развије општа свест која би духове у сугласност доводила. Ту се у место слободе и правде шири сила, освојење, грабеж и ропство. Знање је мало, па и радиност скучена, и друштвени живот на ниском ступњу. Слабост и немоћ примитивног човека најјасније се огледају у легендама басненик времена, која и најпростијег изумевача и проналазача уздижу до полубога.

Прве почетке у развијању друштвеног живота означује историја у Асирији (нарочито Калдеји), у Индији, Китају, Финикији и Јегипту. Али, сила и неправда, које су знање претварале у монопол господарећих каста, а гомилу осуђивале на ропску потчињеност, нису дале да светлост истине обасја све духове, и доведе их до свести о општем добру. С тога је ту и друштвени развитак на ниском ступњу заостао. Напреднијем развитку друштвеног живота у Грчкој припомогле су особито демократијске установе. У грчким демократијама државу је сачињавао скуп слободних гра-
а, који су договорно и заједнички за општу ствар радили. бода је пробудила дух испитивања, покренула напред умну ивност, и оживила узајмно саопштавање и обавештавање рчкој. Тако је слобода претворила грчке демократије у

огњиште за науку, вештине и напредак, огњиште, са којег се доцније светлост и по Италији и целој Европи раширила. Одгајивањем јавне свести и општег духа, слобода развија и опште одушевљење за заједничку ствар; на тим се разјашњују и јуначке врлине старих Грка и слава њиховог оружја, у борби против азијских племена, одгајиваних у ропској подчињености, па и без оног духа и одушевљења што само слобода ствара. — Широм грађанском слободом постављена је основа и римској цивилизацији. Слобода је прикупљала грађане у скупштине, будила и развијала правну и политичну свест у њима, и одгајивала Деције, Фабриције и друге узоре грађанских и јуначких врлина, које су уздигле римску републику до значења и моћи велике светске силе.

Као што су демократијске установе у Грка и Римљана слободом уједињавале духове и припомагале друштвеном развитку, тако је сила тирана и деспота спречавала ширење умне и научне светлости, а подстицала и распаљивала страсти које су поцепале друштвену снагу, и прокрчиле пут македонским освајачима у Грчку, а варварским у Рим.

У средњем веку варварска усамљеност и властелинска и деспотијска сила спречавале су развитак опште свести, па и друштвеног живота. Према светлости којом је хришћанство светлило, прикупљани су спомени класичке цивилизације, и гајена свест о братској узајмности међу људима; оснивањем и савезом слободних општина, и ширењем трговачких веза припомагало се развитку јавне свести; али је требало да протеку столећа, па да се створи шире поље за научни и друштвени развитак. Тек на измаку 15 столећа почела је нова научна и културна епоха. Штампа, која се изумела у том столећу, створила је науци крила у облику књиге, претворила у опште добро човечанства знања, која дотле беху монопол неколицине, и припомагала да се развије међу духовима сусрет и размена идеја у размерама за какве се пре није знало

Тако је спремљен велики књижевни и научни прерођај 16 столећа, којим је освештана већина начела слободе, на којима се научни и друштвени напретци нашег века оснивају.

У новије време, докле понегде апсолутистичке силе, по примеру азијских деспота, још теже да успоре и зауставе развитак друштвене свести, и сведу науку на чисто индустријске цели и површну образованост, уставне и парламентарне државе, са представничким владама, представљају жива огњишта за саобраћај и узајмно саопштавање међу духовима. Додиру и сусрету идеја, ширењу искуства и знања, узајмности услуга и потпоре, размени производа и заједничкој радњи свију за општи напредак служе ту небројене установе и средства. Штампа, школе, књиге, јавни зборови и јавна предавања, гвоздени путови, пароброди, телеграфи, телефони, фонографи и небројени проналасци и установе стичу се да оснаже развитак науке, радиности и чуства братске узајмности међу људима.

Односи друштва према друштву утичу на друштвени развитак, као и односи човека према човеку. У додиру и свези са просвећенијим и напреднијим светом друштво налази помагаче за свој развитак, па се у толико лакше и брже развија; а у додиру са дивљим и неразвитим племенима и друштвима, заблуде, предрасуде и страсти њих само сметају његовом напредовању и успоравају га. Зло суседство ствара заплете и сукобе, па тиме и нужност оружања и војене спреме, што терети привредну радиност, и отешчава друштвени развитак. Суседи који не трпе слободу дружења, и спречују размену идеја, сметају тиме и напретку цивилизације. По закону саображавања, друштва и примером утичу једно на друго, ко да се чешћим додиром нарави, навике и карактери њини изједначују, а особине слабе. Мојсеј је држао свој народ година у пустињи, да би га одвикао од угледања на многожачки свет, и утврдио у вери у једног Бога. Оградом од

света одржава се Китај вековима у својим особинама. С друге стране, додиром и свезом с Калдејцима, Финичанима и Јегипћанима, Грци су пресадили цивилизацију на своје огњиште. На образованост њихову утицале су много и победе над Персијанцима; оне су им уздизале дух, испуњавале га великим мислима, и снажиле његове енергије на пољу друштвеног развитка. Али, и злим примерима азијске сујете и раскоши ускорена је пропаст Грчке. У додиру са Римљанима Грци су послужили овима, а заједно са овима и западној и средњој Европи као помагачи на пољу друштвеног развитка.

Развитком физичних, умних и моралних снага друштвених и људских стварају се извори богатства и благостања; али и богатство и благостање служе као средства за достизање виших ступња образованости и напретка. Блага која су Грци и Римљани победама над дивљим племенима прикупљали, и у својим рукама усредсређивали, помагала су им, да напредно развију науке и вештине, и постану огњиште цивилизације. На прикупљено богатство и раширено благостање подупире се напредан развитак цивилизације у данашњој Европи и савезним државама слободне Америке.

Али, гомилање богатства и ширење благостања у колико воде сујети, раскоши и раскалашности, могу и да сметају напредном развитку друштва, у место да му припомажу. Сујетним и раскошним разметањем исцрпљују се и најобилатије тековине, разлењује дух, и уздржава ум од радње која би га усавршавала, а намеће навика, да се благује без муке, па било и о крвавом зноју и трошку другога. Ту је извор саможивости и грабљивости, које кваре морал, сеју неправду и сукобе, изопачавају природу друштва и човека. Зна се, како је у Грка и у Римљана нагомилано богатство ширило рђаве примере надутости, сујете, раскоши, саможивости и грабљивости. Под заштитом тако покварених богаташа одгајена је софистика, која неразвите умове застрањује од

истине и праве науке, а заводи у заблуде и изопаченост. Саможивошћу и грабљивошћу, које су поникле из сујетног и раскошног разметања, разјашњује се и ниска поткупљивост оних грчких и римских вођа и власника, који су народну светињу за персијско и македонско злато продавали, и оних римских консула, војсковођа и судија, које је н. пр. Југурта за новце куповао. У Атини са растењем богатства ширила се и сујетна раскош и раскалашност, које су у самом цвету друштвеног развитка духове изопачавале и развраћале. Рим је као господар светских житница у Сицилији и Африци, почео да губи војничке врлине, и пада у корупцију. Из покварености коју је богатство рађало, црпело је снагу и оно партијско беснило, и оно домаће раздирање, које је помрачавало друштвену свест, тровало јаван дух, изопачавало и саму демократију, те рушило основе снази и величини, а спремало поље за страно господарство у земљама класичке цивилизације.

VI.

Спољашњи услови друштвеног развитка разликују се по месту и времену, па према њима и ступњи овог развитка. Неједнакошћу природних и друштвених услова произведене су разлике у физичном, умном и моралном развитку људи, какве гледамо у карактеру и особинама *раса*, као што смо и напред напоменули. Особине и карактер развијају се у људи као и у других органичких створења, *сображавањем са условима живота*. Колико су где и кад згодније прилике за употребу физичних, умних и моралних способности и снага људских, толико се ту снажније, свестраније и савршеније и те способности и снаге развијају. Овим се разјашњује и прежност *беле (кавкаске) расе* на пољу друштвеног разтка над свима другим. Белој раси огњиште је цела Евпа и предели јужне Азије и северне Африке. Ове земље мају уопште умеренију климу, него друге; оне изобилују у

биљу и животињи што људима требају; нису испреграђиване непрелазним планинским ланцима, који би их усамљивали; а избраздане су бродним рекама и уровљене морем у свим правцима, тако, да дају могућности за шири развитак бродарства, и олакшавају на све стране саобраћај људски. Живљим међусобним додиром њихових становника одржавају се и у језицима ових свезе сродности, или сличности. Накратко, услови за напредан развитак физичних, умних и моралних својстава стичу се ту боље, него у земљама других раса; с тога се бела раса и развила савршеније од других, које су се у мање згодним приликама и условима развијале. Монголска раса, н. пр., ограђена је од светског додира и саобраћаја планинским висовима и пустињама, што се ређају од леденог до индијског океана. Од целе просторије која њој припада, само предели крај мора могу да се користе бродарством, а они износе релативно мало. На северу сурова клима не даје могућности за јачи друштвени развитак. На југу клима је за културу угодна, а реке олакшавају саобраћај, па ту се (у Китају, Јапану и Бирми) и цивилизација до неког ступња развила. Одвојена природом од осталог света као што је, монголска раса сведена је само на домаће изворе и средства за живот; а као што су услови развитка у средини њеној неједнако размерени, у недостатку живљег саобраћаја, тако је она остала усамљена у својим локалним оградама, те и у њеним језицима нема онолике сродности и сличности, колико има у језицима беле расе. Отуд и њен застанак на нижем ступњу развитка. Тако исто заостале су у друштвеном развитку иза беле расе и остале расе, у колико су у незгоднијим условима и приликама живиле. Малајска раса, живећи усамљена на острвима мирног океана, остала је мање ді жевна. Издашна природа даје јој хране без рада, па као п нема нужде за употребу својих снага, тако је та раса и ма развита. Производна и привредна радиност непозната јој

Бродних река нема. Близина мора даје, истина, прилике за бродарство, али ово је скучено у недостатку развитије привреде. Све је усамљено и локално, па и друштвени живот неразвит. *Етиопска* или *негарска раса* заузима огромну просторију на афричком континенту, али ту не налази много згодних прилика и услова за друштвени развитак. Река је мало; вегетација развија се обилатије само у приморју. Према југу има корисне дивљачи, и ту се одржава ловачки живот. Саобраћај који је природом отешчан, спречава се и оштријим разликама у језику становника. С тога је ту друштвени живот у примитивном стању. *Аустралијска раса* ограђена је морем са свих страна, и у својој усамљености остала је на најнижем ступњу људског живота; нема ни крова ни огњишта, ни заната, ни религије; лута без одређеног начина живота, и живи кобно. *Американска раса* такође је морем одељена од света, па је усамљеношћу задржана у дивљаштву. У пределима умереније климе дошла је она до неког друштвеног развитка; али навике које самоћа ствара, нису јој ни ту дале, да се уздигне на виши ступањ.

Особине и карактер расе, као производ природних и друштвених услова развитка, пренашају се наследно само у колико остају непромењени ови услови; али, у колико се ти услови мењају, морају и расе да одступају од свог порекленог типа, па да свој карактер према новим условима развијају. По овоме, као што се мењају спољашњи услови живота, морају и расе да развијају нове особине. Растући са сваким новим нараштајем особине ове достижу мало по мало размере преображаја, у којима нове врсте типа сачињавају. На овај начин поступним одступањем од порекленог типа, а саобравањем са спољашњим условима опстанка, стварају се како ...редини једне исте расе, тако и удруживањем појединих ...ова разних раса особени облици друштвеног живота, које ...*родности* представљају.

Прикупљањем чланова једне исте народности, или састављањем одломака разних народности на заједничком земљишту и за узајмно осигурање опстанка, постају народи и државе.

У свом развитку државе и народи зависе од природних и друштвених услова, као и расе и народности, тако да оно, што смо у том погледу казали о развитку карактера и особина у раса и народности уопште, вреди битно и за развитак карактера и особина у држава и народа. —

Пред разликама које неједнакост природних и друштвених услова производи у физичном, умном и моралном развитку раса, народности, држава, народа и људи, како да се одреде размере снаге на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак?

Закони друштвене и међународне борбе изводе се из општих закона природе, па и размере снаге у тој борби одређују се слично односима који владају општим редом ствари у природи. По својој друживности људи састављају друштва, као што и атоми у физичном свету узајмним привлачењем склапају тела. Узајмним привлачењем атома у блиском растојању (кохезијом и адхезијом) одржавају се саставни делови тела у заједничкој целини; а удружењем појединаца на заједничком огњишту, и у заједничком смеру, одржавају се државе и народи као политичне целине. Скупна снага атома постаје све јача, што више атома заједно раде, а радња им је ближа заједничком центру. Тако исто и људска друштва шире све моћнији утицај, што су бројем већа, и што је радња њихових чланова сугласнија са општом цели. Системи држава и народа стварају се и одржавају према размерама и односима снаге, слично системима небесних тела. Политична те[ла] као и небесна гравитују једно према другом сразмерно ма[си] а обрнуто даљини растојања њихова; и ту велики и моћ[ни] представљају центре око којих се мали и слаби обрћу.

Друштвени и међународни ред оснива се на размерама снаге као и ред ствари у природи; али, морамо имати на уму, да се снаге у друштву и међу народима не мере само физичним, него уједно и умним и моралним својствима.

Као што је снага човека у подједнаком физичном, умном и моралном развитку и усавршању његовом, тако је и снага људских друштава у сугласном, свестраном и напредном развитку свију чланова њихових.

Потпуно сугласан развитак могао би да се замисли тек међу људима који би се развијали и живели у истоветним приликама, као што то н. пр. историја старих Јегипћана прича о Сезострису, или Рамзесу Великом, и васпитним друговима његовим. Ови (на броју 1700), рођени у исти дан кад и Сезострис, одгајени су и васпитани заједно с њим, као браћа. Сви су живели у двору као и Сезострис, сви учили што и он. Једнаким гајењем, васпитањем и живљењем одгајена је и сугласност карактера и духа међу њима, те су постали најмоћнији помагачи један другоме. Помоћу тако одгајених вршњака постао је Сезострис најмоћнији и најславнији владар у своје време. На жалост, што је могућно у једном двору, није могућно и на целом земном шару. Услови живота разликују се по месту и времену толико, да их ни у већој држави није могућно изједначити, а камо ли још и по свима круговима човечанства. А докле год услови живота остају различни, дотле ће владати разлике и у друштвеном развитку, и све чему се ту може разумно тежити, јесте, да те разлике буду што мање, и кад није могућно да сви чланови друштва и човечанства подједнако, онда бар да што више њих што сугласније развију своје физичне, умне и моралне способности и снаге.

У таквоме стању ствари размере снаге у друштвеној и међународној борби само су релативне; оне се одређују ступњима друштвеног развитка.

На нижим ступњима друштвеног развитка преовлађује физична снага, па се и друштвени и међународни односи одређују поглавито том снагом. Подизање и ширење деспотијских царевина и краљевина на Истоку и централистичких и апсолутистичких монархија у Европи оснивају се првенствено на претежности физичне снаге. Шпартанске установе и римски војени систем служаху као обрасци за претежно одгајивање физичне снаге.

На вишим ступњима друштвеног развитка истичу се умне и моралне снаге, које стварају науку и културу. Друштва која постану огњиште научне и културне светлости, покрећу духове и развијају општу свест, као што и сунчани зраци приопштавањем свог стања, т. ј. кретања, буде и одржавају живот на планетама сунчаног система. Светско-историјски значај старих демократија и новијих слободних, уставних и парламентарних држава, разјашњује се поглавито научном и културном снагом њиховом.

Пошто ступњи друштвеног развитка нису у свих држава, народа и људи једнаки, питање је, како да опстану ови једно поред другог.

На тако разним ступњима развитка државе и народи могу да опстану једно поред другог само кад им се снаге у равнотежи држе.

Равнотежа се постизава кад се равне снаге једна другој супрот ставе. Међу државама и народима неједнако развитим морају се мањци у једној снази накнађивати вишцима у другој, па да они сви опстану.

Кад су државе и народи на подједнаком ступњу друштвеног развитка, а само су бројем неједнаки, онда претежност остаје, по правилу, на страни оних, који су број јачи. То је јасно.

Ако ли су државе и народи на разним ступњима др штвеног развитка, сама бројна претежност не може лако

накнади недостатке умне и моралне снаге. Уз пркос огромној бројној претежности својој, персијске војске не беху у стању, да се мере са снагом старих Грка, који их умно и морално надмашиваху; као што и у наше време небројени милијуни дивљих племена у Индији не могу да се лако отргну од господарства бројем толико и толико слабијих, али умно и морално јачих Инглеза.

У реду држава и народа бројно једнаких, али на разним ступњима друштвеног развитка, претежу по правилу, они који су умно и морално снажнији, као што то доказује друштвена и међународна претежност беле расе над другима и цивилизованих народа над нецивилизованим.

Мањци се накнађују: у снази појединаца удружењем; у снази племена, народним уједињењем; у снази држава, међународним савезима. Удружење, народно уједињене и међународни савези дају могућности, да људи, племена, државе и народи постану јаки и победиоци у борби за опстанак, докле би усамљени били само слаби и побеђени. Да не преврћемо старије листове историје, но да међу савременим државама потражимо доказа томе. Не оснива ли се снага и моћ Француске, Немачке, Русије, В. Британске, Италије на народном уједињењу? Није ли снага и величина слободне Америке у савезу држава њених? Према размерама снаге одређују се и односи међу појединцима, племенима, државама и народима. Као што нико за себе није јачи од свију, тако је у интересу сваког, да у борби за опстанак има што више помагача, а што мање супарника и противника.

VII.

Докле год облици живота остају осуђени, да грађу за свој састав црпе споља, и докле год услови живота и развитка остају неједнако размерени на земном шару, а природни извори и средства за живлење могу и да не држе равнотежу

расплодној снази живог света, дотле ће и борба за опстанак владати као општи закон за људе и људска друштва, као и за сва органичка створења.

Наука у којој је снага и моћ човечанства, није у стању да промени законе живота, и створи нов ред ствари у природи. Све што она може, јесте да све дубље испитује, и све потпуније сазнаје законе природе, па да упућује људе и друштва, како да живе по овим законима.

У овом смислу и означује се наука као основа снази и величини друштвеној и човечанској.

У природи снага и моћ човека мери се управо његовим знањем. Колико ће и како природни извори и снаге да служе потребама живота и напретка људског, зависи од дубљине до које је наука испитала законе природе, и од мере у којој се знање ових закона примењује на људске потребе. Изучавање закона природе задатак је природним наукама, а примена знања тих закона, техничким, привредним и уметничким. Најважнији напретци у природним, техничким и привредним наукама учињени су за последња два столећа, па ова столећа најобилатија су и успесима на пољу рада, којим се извори и снаге производне природе доводе да служе човечијим потребама. На основи природних и помоћу техничких и привредних наука успело се, да се машинама и употребом паре, електрике и других природних снага устостручи и у многоме замени радна спага човека, и даде полета пољској привреди, индустрији, трговини и свима гранама производне радиности, а тиме и да се оснаже и умноже извори и средства за живот, благостање и напредак човечанства.

Као што природне, техничке, привредне и уметничке н
уке уздижу снагу и моћ човека у природи, тако морал
политичне и друштвене припомажу развијању и ш
рењу свести о слободи и правди, као условима за општи

предак. Изучавањем закона људске природе науке ове сазнају природне законе и друштвеног, народног и човечанског живота, па теже, да, ширењем опште свести о тим законима, припомогну што потпунијем и сугласнијем развитку физичних, умних и моралних снага и способности народних и људских, а са овим и што ближем удружењу народа и људи као узајмних помагача на пољу општег напретка и добра.

Значај науке за напредан друштвени и човечански развитак најбоље се расветљује упоређењем варварских племена са цивилизованим народима и државама.

У дивљаштву и варварству знања људска не шире се далеко, не развијају научно, па и друштвени живот остаје неразвит. Ту се не зна за поделу рада и узајмну размену услуга и производа. Сваки за себе ради и спрема што му за живот треба; а нема ни индустрије, ни трговине, ни закона, ни религије, ни владе; свако је занатлија и вештак за своје потребе, као што је свако и господар од себе. Језик се своди на неколике најпростије изразе, и остаје неразвит. Ништа није организовано и предвиђено, па и глад, болест и друге опасности шире се и обарају жртве без одбране. Јачи и лукавији гњече слабије и наивније. Свако живи на исти начин, па сви наличе једно на друго и у способностима, у навикама, укусима и потребама, па и у махнама и пороцима. На тако ниском ступњу зна се за дружевност само у облику четица, или хорда, које се састављају из неколицине, а у смеру заједничке грабежи и поделе плена. На све који су изван тог узаног круга гледа се као на непријатеље, које је дозвољено и појести. У Новом Селанду, на острвима Полинезије, у централној Африци, у Суматри и другим неким кутовима земног шара влада још и данас антропофагија. Одсуство друштвене свести олакшава сваки напад споља на хорду. Појединци могу да гину и да им се број смањује, а да се тиме ништа не промени у начину живота хорде. У излагању

закона друштвеног развитка др Гаетан Делонеј упоређује стање дивљачких хорда са најнижом организацијом биља и животиње. „Стање то, каже он, подсећа на најпростије организме, који се састоје из ћелица сасвим једнаких; од којих сваки има све животне особине; у којих су разне функције: дисање, сваривање, кретање и радња нерва расуте и мало активне, као и сами живот, а нису упуђене на нарочите органе; који немају никакве снаге за одбрану, и који могу да се раставе, поделе и распачају, а да се тиме не униште, па било, као што често и бива, да понеки део и престане да живи и састав организма попуњава“ (¹).

У којој мери искуство и страдање буде у људима свест о нужности заједничке потпоре, у тој мери указују се и савршенији облици друштвеног живота. Тако се у пола-цивилизованих раса истичу племена, која у неколико наличе на данашње општине. У племена још нема развитије друштвене свести; ту је све локално, па се и појам отаџбине своди на место у ком се живи. Тек у цивилизованих народа шири се отаџбина и преко мештанских ограда, и обухвата области и земље, које могу да броје и по више милијуна становника. Ту се управо друштвена свест развија до идеје народности и политичне државе; ту разграњава подела рада и узајмна размена производа и услуга; ту организују: пољска привреда, индустрија, трговина, бродарство, законодавство, централна влада, народно представништво, општи интерес, јавни кредит, међународне свезе, светски саобраћај и радња за општи напредак. Др. Г. Делонеј налази ту сличности са појавима у вишој организацији животињској. По њему, подела рада у друштву одговара подели рада

(¹) Journal Officiel de la Republique française № 130. 1882 — Soc d'Ethnographie. Séance du 6 novembre 1882. Dr. Gaëtan Del nay Sur les lois de l'évolution sociale.

вишем животињском организму. Н. пр. пољска привреда, која производи средства најпреча за живот, одговара храњењу; индустрија, која прерађује производе за употребу, сваривању; а трговина, која производе по друштву проноси, крвотоку у животињском организму. „Заиста, додаје он, што се више пење на степеницама зоологије, тим више искаче на видик многостручност послова и њихова подела на посебне гране. Тако исто и што се више уздиже друштво у свом развитку, тим више се и послови његови гранају на разне струке, које се све више множе, тако, да их се у понекој данашњој држави набраја и до 2000. А као што се радња може да дели само међу људима разних способности, тако се и у друштву развијају све разноврсније физичне, умне и моралне способности. У животињском организму мозак представља централну владу. Као што у животиње боље организоване радња нерва постаје све савршенија, и претежност нервног система све виднија, тако се и у друштвима снаге све јаче усредсређују, што су она савршенија. За централизацијом владе долази централизација војене снаге, финанције, правде, јавног саобраћаја, просвете, представништва, које од обласног постаје народно и државно. Општина, округ, област постају од државе зависни, али и њихови интереси у толико су боље заштићени. Личност човечија није угњетена. Цивилизован човек у колико је мање слободан да чини зло, у толико је више слободан да чини добро; он је боље заштићен и живи дуже, него у дивљачком стању. Народ са тако усредсређеном снагом постаје јак, и није лако потчинити га. Централизована снага може, наравно, као и свака друга, да се употреби и на добро и на зло; централизовање има своје незгоде и опасности, али и своје користи. Накратко: закони поделе рада, стручности, јерархије, поступности и потчињености у пословима и централизације, које биологија сазнаје у развитку животињске организације, владају и развитком људских друштава, тако

да би се скоро и ова друштва, могла сматрати као организми особене природе".

Савршенија организација, као што уздиже човека над животињом, уздиже и друштво над друштвом. Државе и народи у којих је организација усавршена толико, да припомаже што потпунијем и сугласнијем развитку физичних, умних и моралних способности и снага његових чланова, а спречује или ништи све што би сејало међу њих клице физичне, умне и моралне болести, заразе и трулежи, доживљују, да савршеније облике њиховог друштвеног уређења и други усвајају, и да пред тим облицима сви несавршенији уступају. Као што се друштва и народи савршенијом организацијом подижу и шире, тако се назадном или погрешном слабе и руше. У одсуству више организације шири се несвест и неслога, које друштвену и народну снагу на ситно цепају, па је тиме и физично, умно и морално слабе, и често до унутрашњег распада доводе. На пољу друштвене и међународне борбе за опстанак последња победа остаје по правилу на страни савршенијих облика друштвеног живота. Језик, нарави, закони, установе и други облици друштвеног живота које је класичка цивилизација развила, не само да су одржали победу над варварскии облицима, него су и развитку новије европске цивилизације као основа послужили. Што су Грци Македонцима и доцније Римљанима подлегли, има се приписати систему централизације, којим су македонске и римске снаге збијене у велику и сугласну целину, докле су грчке на ситне и усамљене државице поцепане биле. Централизованом снагом раширена је и царевина израилска, под Давидом и Соломоном, од Еуфрата до Филишћанске и Јегипта; а поделом на израилску и јудејску, ослабљена су и религиозна и п литична начела на којима се она оснивала, па распали неслога међу духовима, која је страном господарству п прокрчила.

Напредак науке тежи, да облике друштвеног и народног живота развије и усаврши до моћи којом би се умно, морално и физично здрави чланови човечанству одгајивали. Што које друштво, или који народ, у свом развитку долази на ближе овом узору, тим је сигурнији и трајнији успех његов на пољу борбе за опстанак.

Као што природа уопште потпомаже опстанак савршенијих облика живота о трошку несавршенијих, тако и цивилизација, која тежи сугласном и потпуном развитку физичних, умних и моралних способности и снага људских, шири своја освојења над варварством. Такво ширење цивилизације познато је у историји под називом **културног освојења**. Морално и умно слабији уступају пред умно и морално јачим, као што и физично слабији пред физично јачим уступају. Феничански и јегипатски насељеници заузимали су културно пределе Грчке; а грчке насеобине шириле су, поред феничанских, културна освојења око средоземног мора. Александар Велики стекао је свој назив у историји истицањем културне заставе. Ученик Аристотела, представника наука оног времена, одликовао се оснивањем вароша у освојеним варварским земљама као културних средишта, и уједињавањем и цивилизовањем потчињених племена и народа. И Римљани су ширили културна освојења. Они су систематично насељавали своје грађане у освојене земље, те су ови развитијом свешћу служили као културни учитељи племенима и народима, у средини којих су се настањивали, а тиме су припомагали и њиховом духовном и политичном зближавању и срођавању са Римљанима. Европске државе наплођене су понајвише грчком и римском културом. У новије време постала је и европска [illegible]лизација активна и неуморна у ширењу културног освоа. Европске насеобине по Америци, Азији, Африци и Ау[illegible]лији јесу живе расаднице културе у средини дивљих и [illegible]арских племена.

VIII.

Ширењем својих освојења у природи, цивилизација и наука величају моћ и славу човечанства у општој борби за опстанак. Али, у односима човека према човеку и народа према народу успеси и напретци цивилизације и науке још су далеко од правог триумфа. Развитком свести о неједнакој размерености услова за живот међу народима и људима, о промењљивости стања и реда ствари у природи и у друштву, па и о превртљивости судбе на пољу борбе за опстанак, наука и цивилизација теже, истина, да на све стране пробуде увиђавност, да државе, народи и људи могу да осигурају своју слободу и свој опстанак, само кад свако свима, и сви свакоме право на слободу и опстанак признају и поштују, и да се праве потребе, па и прави интереси држава, народа и људи могу најбоље да задовоље узајмном потпором и сурадњом свију. Али, поред свег ширења такве свести и увиђавности, још у недрима човечанства не престаје непријатељско раздирање. Одис-Баро, у својим писмима о философији историје, набраја, од 1496 г. пре Хр. па до 1861 г. после Хр., 3130 ратних, а само 227 мирних година!(¹). Загледамо ли дубље у друштвене и међународне односе, уверићемо се, да се ту без одмора и милости бије борба, у којој вечно има победилаца и побеђених. У место да човек у човеку, и народ у народу, само помагача, пријатеља и брата срета, још се често и на друштвеном и на међународном пољу стичу супарници и непријатељи. Да би се живело, и ту мора још да се бори. Ко није у стању да се брани, може лако да падне и пропадне. Тешко појединцима који су неразумни и слаби; тешко народима који нису бројно и културно снажни. Велики и силни подижу се и шире о трошку мањ

(¹) Odysse-Barot. — Les lettres sur la Philosophie de l'Histo (p. 10).

и слабијих, који могу да опстану само поред узајмне суревњивости моћнијих и јачих, или у колико их ови један против другог заштићују.

И на друштвеном и на међународном пољу борба за опстанак бије се између силе и неправде с једне, и слободе и правде с друге стране. Сила и неправда стварају односе по којима људи и народи један о трошку другог постоје и благују; а слобода и правда теже братској узајмности међу свима и општем добру. Ово се огледа на свакој врсти друштвене и међународне историје.

Источне деспотије беху, као што знамо, подељене у својој средини на касте које господаре, и касте које р бују; грчке државице, на аристократе, демократе и илоте; Рим на патриције, плебеје и робове; средовечне државе, на велику и малу властелу, привилегисану и монополистичку буржоазију и сеоске работаре. Повлашћени сталежи борили су се за свој опстанак против неповлашћених, више касте против нижих, аристократе против демократа, патриције против плебеја, властела против буржоазије. Моћни, повлашћени и слободни борили су се међу собом око власти и првенства, а неслободни имали су да се против свију боре за своје ослобођење. Грчки демократи и римски плебеји борили су се против аристократа, патриција и тирана за своју слободу, али не и за ослобођење робова. Напротив, они су заједно са вишим сталежима најниже у ропству одржавали. Према промењивој срећи у борби мењали су се и облици друштвеног уређења. У Грка тирани, олигархија, аристократија и демократија, а у Римљана, република, диктатура и царство долажаху и пролажаху наизменце. На развалинама римске царевине подизаху се, у сред-
м веку, државе као својине освојача, који их експлоатоваху,
бице или удружени, у облику диктаторских монархија,
но-свештене властеле и аристократијских република. По-
рто на класичку философију, хришћанство је будило чуство

братске једнакости и узајмности међу људима, и ублажило нешто судбу потчињених и ропских сталежа. Али, и међу самим проповедницима хришћанског братства, налажаше их се који постављаху себи задатак, да „стрижу и музу“ стадо своје. Прогласом начела слободе, једнакости и братства, француска револуција задала је смртни удар сталешкој подели међу људима, и поставила основу новом стању и реду ствари у друштву. Земље, које су дотле биле својина привилегисаних сталежа, прешле су у руке слободних привредника; индустрија и трговина пошле су за начелима слободне такмице (конкуренције). Напредак механичке индустрије створио је фабричку радиност. Замењујући машинама људске снаге, фабрике су оставиле небројене раднике без рада и средстава за живот, и усредсредиле изворе богатства у рукама капиталистичке мањине, те поставиле ову у стање, да експлоатује већину. Ту се природно отворила борба између већине и мањине око извора и услова за живот. Борба ова позната је у Европи под називом социјалног питања, или у новије време радикалног социјализма, социјалне демократије. Ми смо раније имали прилике да изложимо појединости овог питања (в. „Социјализам или друштвено питање“ у XXXIX св. „Гласника“, стр. 1—116); а сад да пређемо на политичне облике друштвене борбе.

Као новији политични облици истичу се на пољу борбе за опстанак: апсолутна монархија, уставна монархија и републикa. Облици ови развили су се преображајем средовечних друштвених и политичних односа. Тако је успехом монархијске власти у борби против властелинства и спољашњих непријатеља оборен феудалан систем, и постављена основа великим централистичким и солутистичким монархијама у XVI. и XVII. столе а ширењем свести о слободи, једнакости и братству, кој философија у XVIII. столећу до идеје о природним прав

човека узнела, створена је ера представничке владе, у облику ограничене, или уставне монархије и републике.

Облици ови одговарају наравно условима постанка и развитка свог. Апсолутистичке и централистичке монархије подупиру се поглавито на силу. У њима политична држава припада као својина ономе, у чијим је рукама и власт. Као неограничени господар овај располаже целим друштвом; од његове милости и воље зависе имаовина и живот свију који под његовом влашћу живе. Ови морају да се ропски повијају за ћудима и страстима свог господара, или чиновника и војника, које он врбује одкуд хоће, па често и са стране; а сами не смеју да исказују своје мишљење и своје потребе. Иде ли апсолутан монарх за разумом и правдом, господарство његово не потире интересе потчињених, и ови могу да га стрпљиво сносе. Ако ли се он преда страстима, и окружи органима који шире угњетавање и корупцију, онда потчињени постају незадовољни, губе стрпљење, и најпосле устају и ослобођавају се од угњетача, па узимају власт у своје руке. Тако је н. пр. у Француској и у неколиким другим земљама оборена апсолутистичка и централистичка монархија. Понегде се разумним уступкама и реформама дало јемства против злоупотреба апсолутне власти, и тиме успело, да се уздрже потчињени од оружаног устанка. Тако су н. пр. Хохенцолерни умели, да уступкама и реформама од времена на време избегну ударе револуције. Било да је народним устанком, или уступкама озго, чињен крај старом монархијском систему, браниоци народне ствари радили су систематично, да сузбијањем и ништењем монархијске силе, а ши-њем народне сурадње у политичној власти, или преносом е ове власти на народ, створе нов политични систем. Тако постали данашњи уставно-монархијски и респучкански облици.

Према стању ствари и приликама у којима су створене, уставне монархије одговарају негде више, а негде мање начелима јавног права и политичних наука, по којима је народ живи извор државне власти, па и политично уређење државе треба да се оснива на општој вољи народа. Монархије те своде се битно на ово: народ, као извор политичне власти, уступа државну управу владаоцу, а задржава себи право, да контролише државне послове. Међу тим, једино што народ, према просторији и бројном стању данашњих држава, може сам да ради, јесте: да изабере из своје средине представнике, па да их овласти, да као његови пуномоћници у место њега и за њега раде. У овоме је битност представничког система. Односи између владаоца и народа одређују се и утврђују уговорним условима и гарантијама, што скупа сачињавају устав (конституцију). Као уставне гарантије за слободу означују се: право грађана, да се састају на јавне скупове и зборове, право удруживања, слобода штампе, науке и вере, право петиције, доступност јавних звања свима грађанима, одговорност министарска. Узор уставне монархије био би, да уговорене стране поделом власти држе равнотежу једна другој, и да обе сложно раде за опште добро. Монархијска власт имала би да се ограничи тако, да владалац држи само крму управе, а влада у ствари да припада народу. Уставне слободе и гарантије требало би да заштићавају народ од злоупотреба власти, и уздижу јавно мнење до моћи, која даје правац јавним пословима и доводи унутрашњу и спољашњу политику у службу општег интереса; а да би то све било, требало би: да народ бира најразумније, најспособније, најпоштеније и најенергичније људе за представнике; даље, већина представништва буде заступљена у влади најдостојнијим и најодабранијим члановима; па онда, да влада врши општу вољу народа; а и владалац и народ, да договорно

сугласно служе истини, разуму, правди и општем напретку. Ако би се у представништву и влади нашло недостојних и неверних, уставне слободе и гарантије требало би да дају народу могућности, да он такве одмах уклони из представништва и са владе, да сузбије и обустави сваку политику која би његовим интересима и његовој вољи противна била, и да у представништву и влади одржава будно чуство дужности и одговорности. Али, у практици уставне монархије често застрањују од тог узора. У борби за опстанак свака уговорна страна тежи да наметне другој услове, у којима налази јемства за осигурање своје претежности. Владалачки домови у уставним монархијама воде своје порекло понајвише од старих суверенских домова. По закону наслеђивања пореклених тича, они не могу лако да прегоре стару суверенску власт, па да се прилагоде уставном ограничењу, и задовоље улогом коју им устав даје. Они природно теже, да раскину свезе којима устав њихову власт стеже, да и преко уставних ограда рашире своју власт, па да по примеру својих старих, дакле по својој вољи и неограничено, земљом и народом господаре и располажу. С друге стране, свест народа која је окове старе апсолутне монархије раскинула, тежи, по сили оне струје времена, која ју је развила, не само да сузбије свако неовлашћено и безконтролно мешање у државну управу, него и да државне послове све више у руке народне пренесе. Из супротности монархијских и народних тежња развија се борба, која, према размерама снага које се тару, у разним државама различне резултате доноси. У В. Британској и у Белгији, н. пр., народу у делу припада суверенска власт. Од старог монархијског господарства владаоцу је задржана само спољашња величанственост, за коју се мислило је нужна за највиши положај. Држава је народна, а није једног дома. Управа државних послова стварно је у рукама парлимента, који представља народ као суверена, и

министарства које излази из већине парлимента, и које остаје одговорно народу. По називу је „влада краљева“, али у делу она је израз сугласија између краља и народа. Устав, истина, оставља краљу да сам бира министре, али министарство може да опстане само докле ужива народно поверење. Одрече ли народ своје поверење којем министарству, онда или се ово отпушта, или народно представништво распушта. Изјави ли и ново представништво неповерење министарству, онда краљ мора да отпусти ово, па да узме ново из већине представништва. Ако он то не би учинио, његова влада постала би немогућна; јер народно представништво могло би да не одобри државни буџет, да обустави државне приходе и расходе, па наравно и цивилну листу и чиновничке плате, и тиме дезорганизује владу. То излази у ствари као и да народ сам бира људе за владу. Краљ је само посредан бирач министара. Он је, т. ј. овлашћен, да бира људе које би бирао и сам народ. Тако у државним пословима воља краља вреди у колико је сугласна са општом вољом народа. — У П р у с и ј и монархијска власт, подупрта моћном аристократијом и снажно дисциплинованом војском, задржала је себи скоро сва суверенска права, а само се неких одрекла, па допустила народу да и он има неког учешћа у државним пословима. Краљ се задовољава одређеним делом државних прихода, у облику цивилне листе; а остало оставља на расположај народу, под условом да овај измирује дефиците. Власт је скоро сва у његовим рукама; он је врши уз сарадњу народног представништва, ком се подносе на одобрење државни буџет, државни рачуни и предлози закона.

Између монархије, која, доследна свом порекленом типу, тежи да себи задржи, или узме, што више власти, а оста народу што мању слободу, и народне свести, коју напред времена покреће, да стече или очува народу што више сл боде, а остави монархији што мање власти, стварају се п

литичне партије, које се у борби за опстанак између монархијске власти и народне слободе као праве војске организују, и на које ћемо ми ниже да се вратимо.

Уз народно представништво улази понајчешће у састав парламента и тако назв. „други дом“. У уставним монархијама овај „други дом“ ретко бира народ сам, но понајвише нешто народ, нешто монарх, а нешто се он и повластички састваља. Такав је у В. Британској „горњи дом“, или „дом лордова“, а у уставним монархијама на континенту „сенат“. Ма како се он звао, дом овај природно заступа интересе оних који га бирају или састављају, и представља највише аристократски сталеж, или богаташе. У колико се интереси које други дом заступа, деле од интереса општег, у толико тај дом улази као трећа страна у борбу за опстанак између слободе и власти.

Борба ова заплеће се још и ограничавањем права бирања народних посланика на грађане који плаћају одређене мере порезе, а искључивањем свију других од тог права. На овај начин бирачко право претвара се у монопол малог броја, састављеног обично: од имућнијих пољских ималаца, индустријских предузимача, капиталиста и чиновника, чији се интереси често разликују од интереса оних, који немају права да бирају народне посланике. Они који буду изабрани за народне посланике, обично бране интерес оних који имају бирачки монопол, па ма ти интереси били и супротни општем интересу. Отуд и сваљивање државних терета поглавито на масу небирача, прекомерно множење посредних пореза, неједнаки разрез пореза у крви, рекрутовање чиновника из редова бирача, трошење највећег дела држав- прихода на чиновништво, и уопште жртвовање интереса г броја небирача интересима мањег броја бирача. Моно- истички бирачи постају све продрљивији, што је њихов ограниченији. За своје гласове наплаћују се они: неки

индустријским и трговачким концесијама, неки звањима и великим платама, неки декорацијама, субвенцијама, или другим добитцима. То све морају да им израђују они, које они за посланике изберу, ако хоће да остану посланици. Посланици ови постају, тако рећи, агенти својих бирача, и влада, да би њихову већину за себе задобила, пристаје често, да се државна власт на корист бирача експлоатује. Тако се и у средини самог народа стварају различни и супротни интереси, а тиме множе и табори на пољу друштвене борбе за опстанак.

У републикама народ је господар од државе и себе. Као прави суверен, он бира, непосредно или посредно, повереника коме на одређено време поверава државну управу. Бирачко право припада свима грађанима; парлименат, састајао се он из једног или два дома, бира се цео народом, на основи општег гласања, те је у толико шире и поље за израз опште воље и заступање општег интереса. Народ је властан, да уреди државу, и да њеним приходима располаже како сам за најбоље налази. Опште гласање заштићава га, истина, од монархијске превласти, од експлоатовања једног реда другим, и од злоупотреба које бирачки монопол у уставним монархијама доноси; али механизам власти и управе у осталоме скоро је као и у уставним монархијама. Бар као што је у Швајцарској, Француској и у Американском Савезу уређена, република се не разликује много од уставне монархије каква је у В. Британској и Белгији. Главна је разлика у томе, што је управа државе у В. Британској и Белгији уступљена као наследно право једном краљевском дому, а у Швајцарској, Француској и Американском Савезу поверена једном повернику (председнику републике) на одређено време. Народ је, у оним уставним монархијама као и у овим република задржао стварно суверенство; али суверенску власт нигде врши он сам, него свугде преко изабраних посланика. У рес. бликама је истина бирачко тело шире, гласање опш

докле је у уставним монархијама *ограничено*, али и у једном и у другом случају скуп посланика које народ изабере, ради у име народа и за народ. Као што у бирању посланика глас *већине* решава, тако и у скупу народних посланика *већина* суверенски влада. Употребом својих права већина може да угњетава мањину. А по закону борбе за опстанак, већина тежи да одржи своје господарство, па било и о трошку општег интереса, а на задовољење осећања и страсти оних који је сачињавају. Мањина се подупире на уставне слободе и гарантије, да би сузбила притисак који долази од већине, а уједно и да би сама порасла до већине. Тако се између мањине и већине, у републикама као и у уставним монархијама, развија борба око власти, која и у онима и у овима скоро на једно исто излази.

Борба између већине и мањине налази хране у самом представничком систему уставних монархија и република. Било гласање опште, као у републикама, или ограничено, као у уставним монархијама, оно би требало да изражава народну свест, и да служи општем интересу. Међутим, у републикама као и у уставним монархијама, бирачи, грешни људи, тешко се уздижу до праве висине суверенског позива. Из њихових редова састављају се *партије*, које заступају разне идеје и начела. Тако се из аристократијских редова бирача организује тако назв. *конзервативна партија*, а из других бирачких редова, на име: капиталиста, индустријских предузимача, пољских ималаца, књижевника и вештака, партија која се назива *либерална*. Из средине оних, који су искључени од бирачког права, истиче се тако назв. *радикална, републиканска*, или *социјално-демо-
атијска партија*. Свака партија има своју заставу и
програм, прилагођен интересима и духу редова из којих
на састављена. Главни задатак је свакој, да задобије ве-
у изборима, па средством ове да монополизује за себе

државну управу. Према овом задатку удешава се и организација странке и сва радња њена. Бирачко поље представља разбојиште на ком партијске војске своју снагу мере.

Разлике у мишљењу, у интересима и тежњама природно стварају партије. Као природни израз разлика које владају у друштву, партије би могле да припомогну општем добру само у колико би ишле за разлозима истине, разума и правде. На жалост, у партијској борби често се и противним путем удара. Понекад се оставе на страну и начелне разлике које партију од партије деле, па, за љубав успеха у изборима, конзервативна странка, н. пр., узима испод руке радикалну против либералне; или либерална и радикална раде заједно против конзервативне; или, најпосле, конзервативна и либерална сузбијају заједно радикалну. На челу сваке партије стоје вођи, или прваци, који, договорно са партијским одборима у бирачким окрузима, одређују кандидате за посланике, и врбују бираче за своје цели. Бирачима често не остаје другог избора, него или да се придруже којој партији, па да гласају за њене кандидате, или да остану изван партија, па да им пропадне глас, као усамљен. Тако се партијском организацијом изиграва и потире лична слобода бирача у изборима, и право суверенско преноси у ствари на партије. А да би дошле до власти, и одржале се у власти, нема шта понеке партије не дозвољавају себи у изборној борби. Оне се служе и законитим и незаконитим, и патриотским и непатриотским, и поштеним и непоштеним средствима. У таквоме стању ствари партијске страсти распаљују се често да заноса, у коме се на све само са партијским осећањем гледа. Под изговором партијске дисциплине руши се умна и морална независност карактера, па се судба народа предаје слепој игри страсти случаја. За успех партије често се више узда у заблуде слабости, него у истину, увиђавност и врлине бирача и народа. Партијски рачуни и пркоси помућују свест о грађан

ској и патриотској дужности; политика, црква, наука, школа, јавни кредит, народна радиност и будућност, све се то упорно и бесно увлачи у партијску мрежу, и потчињава партијском интересу.

Да партије, и кад бирају посланике, и кад су на влади, служе само општем интересу, то би се могло очекивати, тек кад би народ цео, или бар у већини, појимао као што треба своје право и своје интересе, па би штампом, скуповима и зборовима неуморно бдио над државним пословима, и живо бранио јавну власт од свачијих злоупотреба, а енергично подупирао све што општем добру води. Но искуство сведочи, да сви бирачи нису свугде и свагда колико би требало обавештени, способни и активни у бирању посланика и контролисању државних послова. Општи интерес тешко и ретко може да их покрене на рад онако живо, као што лични и партијски интереси своје раднике покрећу. То долази и отуд, што им је општи интерес даљи и недокучљивији, а лични и партијски ближи и доступнији. У својој необавештености, или неспособности и нехатости, бирачи лако остављају партијама, да оне решавају изборе, и руководе јавне послове, како им се кад свиди. Нађу ли се у влади људи који општем интересу искрено служе, они, поред неспособности или немарности бирача, могу лако да остану без народне потпоре и где би ова најнужнија била, те да и непатриотским нападима противних партија, па и непријатељским утицајима са стране, буду уклоњени са власти, пре него што се енергије бирачког скупа пробуде за одбрану опште ствари. Тако се догађа, да партијски интереси узимају мах над општим, и да се партије изметну у спекулантске котерије, којима експлоатовање државне [illegible]ти, и уживање прихода и користи које та експлоатација [illegible]си, постаје главна брига. Успеју ли такве котерије једда се власти дочепају, онда је поље за њихову грабеж шире и плодније, што су разноврснији и разгранатији

послови владе, која располаже чиновима, звањима, платама, наградама, дијурнама, концесијама и одличијама.

Мислило се, да се општим гласањем може да доскочи свима злоупотребама власти и слободе. Али искуство республиканских држава доказује, да тих злоупотреба бива и поред општег гласања. Ширење бирачког права на све грађане мења само облик и начин државног живота и рада, али не и природу људи, који државу сачињавају. Страсти, које, испод скута неограничене власти у апсолутним, а под штитом бирачког монопола у уставним монархијама, саможиве, личне, котеријске и партијске интересе уздижу над општим интересом, протурују се и у республикама, то под маском „више државне идеје“, то под изговором „одржавања права већине“, или „заштићавања мањине против тираније броја“. Ласкајући слабостима и укусима бирача страсти те успевају, да задобију потпору необавештене гомиле, па онда се на грбинама ове уздижу до власти и положаја, у коме им постаје могућно, да државу и њене изворе и приходе исцрпљују. —

Међу народима и државама сила и лукавство, страсти и неправде стварају противнике и супарнике као и међу појединцима. Да не спомињемо ситна антропофагијска племена, која се у борби за опстанак не разликују од свирепог зверињa; но да погледамо на односе питомијег света.

У старом и средњем веку сила је владала као највиши закон у међународним односима. Према приликама у којима се кад и где истицала, она је мењала своје облике; али је у свима облицима наследно развијала страст освајачког ширења и суревњивог господарења. Страст ова огледала је своје јунаштво у насилничкој отмици и разбојничкој пљачки варварских времена, па и у грабешком експлоатовању побеђен и слабијих у вековима културног освајања. Као што је дизала државе једну о трошку друге, тако је и силу је силом друге ломила. Источне деспотије, основане побе

јачих над слабијима, оборене су силом грчког и македонског оружја; македонска сила разорила је грчку; а римска и македонску и грчку. Варварски победиоци претворили су у развалине римску царевину, па на овим развалинама основали војену јерархију и феудалан систем. Суревњивим тарењем монархијске и властелинске силе створена је феудална анархија. Из феудалне анархије поникле су: апсолутно-монархијске, уставно-монархијске и републиканске државе као производ новијих времена, али уједно и са наслеђеном страсти освојачког ширења и грабешког експлоатовања човека човеком и народа народом. Религиозни, трговачки, династички и политични ратови XVI. XVII. и XVIII. столећа означују рекама крви и бреговима костију људских, па и гробовима целих држава, наследну суревњивост силе, која на пољу моралних, као и на пољу материјалних интереса, монополе ствара и неправдом борбу сеје.

Неизвесност и опасност у коју се силе својом суревњивошћу узајмно доводе, будила је у свима вековима мисао о равнотежи снага као јемству за општу сигурност. Ова мисао налазила је израза: то у отпору држава сваком повећању, као и сваком смањењу снага, којим би се ширила неједнакост међу њима, и производило стање у коме би моћ једне опасно претезала над моћи друге; то у савезима, који дају могућности државама, да се заједничком снагом осигурају против сваке опасности којој саме посебице не би могле да одолевају. Али, такви отпори и савези остајали су и остају моћни, само докле трају и размере снага према којима се они организују. Промену ли се ове размере, и осети ли се која сила у положају и стању, да се освајањем или [illegible]њем слабијих рашири, нема шта је може уздржати, да овима не огледа своју снагу и срећу. Амфиктионски савез [illegible] је донекле да осигурава спољашњу независност и унутњи мир малих грчких племена; али је развитком дога-

ђаја доведен, да и сам послужи као потпора јачим племенима за ширење превласти над слабијим; па да најпосле и спољашњег освојача, краља Филипа, прими за свог врховног војводу! Савези трговачких републикa у средоземном приморју, дуго су заштићавали независност њихову; Картага је као морска сила била у стању, да годинама сузбија освојачке тежње и покушаје Рима; али, и Рим је умео да се користи приликама које време ствара, па је, после пада Картаге, раширио своју надмоћност над државама које беху остале још самосталне, и све их мало по мало довео под своје господарство. Савез италијанских република у XII. и XIII. столећу и савез анзеатски у XIII. XIV. и XV. столећу могаху да одбране и заштите трговину и радиност, против варварске грабежи и разбојничке пљачке на суву и на мору; али не могоше да зауставе и сломију силу догађаја и прилика, из којих се излегоше централистичке и апсолутистичке монархије у Европи.

Суревњиве на ширење, централистичке и апсолутистичке силе увеле су као правило, да једна другој равнотежу држе. На конференцији у Оснабрику и Минстеру, у XVII. столећу, покренута је мисао и о међународном суду за расправљање оних спорова, који би доводили у питање равнотежу међу силама. Наш век, који се одликује напретцима науке и цивилизације, обилат је у идејама: о одређеним, сталним и непроменљивим начелима међународног права, које би сви народи једнако признавали и поштовали; о мирном расправљању међународних питања, средством дипломатске интервенције, изборних судова, или општег међународног суда, чије би одлуке и пресуде биле подупрте и моћном организацијом опште извршне власти. Али, колико су ове идеје још далеко остварења, којим би се учинио крај непријатељском раз рању народа и држава међу собом, расветљују најјасније тови који не престају и XIX. столеће прскати људском кр

Ратови ови, а на име: балкански (1828 год.), шпански и португалски (1830—1840), кримски (1854), италијански и аустријски (1859), американски (1863—1865), пруски и аустријски (1866), француски и мехикански (1866), бразилски и парагвајски (1867—1870), француски и немачки (1870—1871), српски, руски и турски (1866—1877); уз ове и француски у Алгиру, инглески у Индији и јужној Африци, шпански у Мароку и др., — стали су човечанство до сада не мање од три милијуна људских глава, и наметнули државама преко 125 милијарада динара дуга!([1]).

Но да отргнемо за који часак поглед од крвавих дана и жртава рата, па да погледамо на односе мира какви се утврђују међународним уговорима, и одржавају дипломатским савезима.

Мир који се огледа на углачаној спољашњости ових односа, само је привидан; он скрива у себи небројене клице суревњивости и противности. Да загледамо н. пр. у односе које ствара брига о изворима и сретствима за живот, и који се међу народима и државама шире у облику трговачке конкуренције.

Конкуренција ова имала би да служи размени производа и услуга у интересу општег напретка цивилизације. Али, докле напредак цивилизације тежи свестраном и сугласном развитку производних и привредних снага и способности свију чланова велике човечанске породице, на основи слободе и праведне узајмности, трговачка конкуренција излази понајчешће на саможиво експлоатовање народа народом и човека човеком. Као што је лако појмити, у борби интереса каква се том конкуренцијом ствара, могу да се мере једна с другом оне производне и привредне снаге, које су подједнако

[1]) The Progress of the world, by M. G. Mulhall, 1880 г. р. 9—10 и 40.

развите и напредне. Поставе ли се у конкуренцију народи са неједнаком производном и привредном снагом, онда слабији неизбежно прелазе у службу јачих. Према овоме и за народе постаје правило, да заштићују и бране своју домаћу радиност и своје државне интересе, против опасне поплаве стране конкуренције. Заштита и одбрана ова познате су међу народима и државама нарочито у облику заштитне царине, или заштитног економно-политичног система. У редовима данашњих држава нема ни једне, која је могла да напредно развије своју производну и привредну радиност, докле је бедемом заштитне царине није оградила и заклонила од опасности стране конкуренције, или која је могла да без заштите и штете отвори своја тржишта страној конкуренцији пре, него што је своју народну радиност одгајила до снаге којом може да одолева тој конкуренцији. И опет скоро свака од тих држава ради, и бори се, да од народа од којих се привредно снажнија и напреднија осећа, изнуди уступке које би одузеле сваку заштиту и потпору њиховој домаћој радиности, па би је и најопаснијој страној конкуренцији без одбране изложиле! На оваквој неправди основане су н. пр. капитулације, којима народи на југо-истоку Европе са својим природним изворима тековине и богатства беху преведени у службу светских спекуланата, те их ови грабешки исцрпљиваху; таква неправда огледа се и у највише уговора и конвенција, који су закључени, или се закључују, између силнијих и слабијих држава: о царини, о бродарству, о консулству, о жељезничким свезама, и уопште о трговачким и привредним односима.

А како борба интереса коју трговачка конкуренција развија, може да пређе и у најтеже и најопасније сукобе, то знамо најбоље из историје нама тако блиског „Источног питања“. Суревњиво отимање око кључева источне трговине сачињавало је од искона, и не престаје сачињавати, неодрешни

чвор тога питања. Као што су се око тих кључева борили Картагенци у своје време, тако се око њих боре и данашње силе. Зашто н. пр. Инглези шире своја освојења у Индији; зашто откупише они суецки канал, који им скоро у пола скраћује пут из Европе у Азију; зашто ли теже и раде, да мрежом гвоздених путова и канала свежу и Еуфрат са Средоземним Морем? Па онда, зашто Русија војује на Кавказу; зашто заузима она откосе према Црном и Каспијском Мору, и продире све даље од северо-запада у Азију, на сусрет Инглезима, који се од северо-истока по Индији шире? Зашто Француска држи у својој власти Алгир; зашто ли тежи, да заузме још и Сирију и Јегипат, који на крају прошлог столећа и освојила беше? Шта вуче Немачку и Аустро-Угарску на Исток; зашто бацају оне жудан поглед на ушће Дунава и долине Мораве; зашто ли траже излазак на Црно и Јадранско Море, и смишљају како да економно, па и политички, асимилују мале балканске државе, кроз које води светски друм у Солун и Цариград? Зашто Италија погледа на Далмацију и Арбанску? Све ово може да се тумачи и као тежња за „ширењем културе и цивилизације“; али још више и јасније издаје све то очајну такмицу, у којој свака сила тежи да у својим рукама усредсреди источну трговину, или бар да задобије што шири и моћнији удео у господарству на великим трговачким друмовима Истока, па и у експлоатовању источних извора богатства.

Политика иде за интересима, па и цео систем „политичне равнотеже“ међу силама и државама проникнут је, данас као и увек, суревњивошћу, каква влада и у трговачким и привредним односима њиховим. Систем овај освештава освојачке успехе, који су сама негација слободе и правде; у њему стварају „сфере интереса“ које се силом и лукавством шире, место да се размерају по начелима народног суверенства и [illegible]авне једнакости; он све оснива на размерама снаге за напад

15*

и одбрану. Народи и државе у том систему морају да се крваво боре за свој опстанак. Право на живот признаје се само онима, који га својим енергијама извојују, и који могу да га снажно бране. Војена претежност уздиже „велике силе“ до господарства над стањем и редом ствари у целом систему. Општи мир, па и опстанак самог система, зависи од равнотеже оних снага, које суревњиве силе могу једна другој да супрот ставе. Докле ће се те силе у равнотежи држати, не може се у напред знати. Историја колико доказа даје за суревњиво чување равнотеже међу силама, толико их даје и за суревњиво подривање и ништење те равнотеже; а закон наслеђивања порекленог типа опомиње живо, да страсти какве су н. пр. у римском цезаризму одгајиле жудњу за освајањем света, могу да распале освајачки пламен и у новијим цезаризмима. Да пређемо ћутањем проко вечно отворених питања: о „природним границама“, о „административним окупацијама“, о „политичним анексијама“, о „територијалним накнадама“, па да се позовемо на истине које у делима живе. Не осведочава ли се несталност и трошност стубова на којима се политична равнотежа међу данашњим силама темељи, најјасније огромним војеним оружањем и ратним спремањем ових сила? У самој Европи силе те броје у ово време око 11 милијуна војника за рат спремних, са 28,000 топова, 1,300 митраљеза и 2,400 ратних лађа, што све стаје годишње скоро 4 милијарде (3,800 милијуна) динара!([1]).

Тако је наоружан европски мир; такав је ред и такво стање на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак!

Али не заборављајмо, да историја човечанства није сва у ширењу војене силе, него је и у напредном развитку идеја, нарави, духа и опште свести!

([1]) B. Vergleichende Statistik von Dr. Hugo Franz B chelli. Lieferung 6. S. 446 480.

IX.

Време, које мења стање и ред ствари у природи, а са овим и услове живота, мења и друштвене и међународне односе. Историја црта у прошлости облике и односе који су у своје време одговарали условима и потребама опстанка и напретка људског. Из оног што је било у прошлости, можемо да изведемо поуку и о садашњим друштвеним и међународним односима. Односи ови мораће, по законима борбе за опстанак, да уступају пред новијим, које напредак времена буде стварао.

Као што наука и цивилизација црпеју своју снагу из напретка времена, може се рећи, да ће и за будућност имати највише изгледа они друштвени и међународни облици и односи, које наука и цивилизација буду развијале и усавршавале, на основи напредног расветљивања природних закона друштвеног и људског живота, и ширења опште свести о овим законима.

По законима природе друштвени и међународни односи одређују се, као што смо напред видели, размерама снаге; а размере снаге на друштвеном и међународном пољу оснивају се на напредном развитку физичних, умних и моралних својстава људских.

За напредан физични, умни и морални развитак човека *удружење* је природна нужност. А као најприроднији облик удружења искуство и наука означују *народност*, која сроћава људе свезама крви и порекла, истоветношћу језика, нарави, обичаја, историје и судбе, а на основи живљења у истим природним и друштвеним условима и приликама. Овако сроћени чланови друштва остају, по правилу, ближи и доступнији један другом, и могу лакше и боље да се разумеју међу собом, па и да узајмним саопштавањем мисли, осећања, ства и знања одгаје општу свест, и доведу у сугласност тежње и своју радњу за опште добро.

Према овоме и државе колико саставом и уређењем сво- више одговарају идеји народности, толико лакше могу

да сугласно развију физичне, умне и моралне снаге и способности својих чланова.

По свом саставу и уређењу данашње државе деле се: на националне или народне, у којима су или сви, или скоро сви, или бар велика већина становника једне исте народности, и у којима ова народност политично господари, па и својим народним језиком влада, и на просто политичне или полиглотске државе, које су састављене из одломака разних раса, или народности, и у којима ови одломци остају сваки у својој етнографијској огради, а ни један за себе не сачињава снагу пред којом би се други губили.

Као националне или народне државе истичу се у Европи: Француска, Италија, Шпанија, Португалија, Шведска, Норвешка, Данска и Холандија; па онда, Велика Британска, Грчка, Немачка, Србија и Црна Гора, Русија, Румунска и Бугарска.

У просто политичне или полиглотске државе увршћују се првенствено Аустро-Угарска и Турска; а по својој политичној организацији и етнографијској подели и Белгија и Швајцарска.

Националне или народне државе упоређују се, по саразмери у којој главна народност у њима преовлађује, овако:

ДРЖАВА:	ПО ЗВАНИЧНОМ ПОПИСУ ОД ГОДИНЕ	БРОЈИ СТАНОВНИКА СВЕГА(1)	ОД ЦЕЛОКУПНОГ БРОЈА СТАНОВНИКА ИЗНОСЕ(2)
Португалија . . .	1878	4,348,551	Скоро све сами Португалци.
Италија	1879	28,452,639	99% Италијани; 1% други.
Шведска	1881	4,572,245	99% Шведи; 1% „

(1) B. The Statesman's Year-Book. Statistical and historical ... nual of the states of the civilised world for the year 1883 (p. XV ... — London.

(2) B. Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik von Dr Fr. Brachelly (4-th Au'fl. — Lief. 1. S. 30—39). — Brünn. 1...

ДРЖАВА:	по званичном попису од године	БРОЈИ СТАНОВНИКА СВЕГА	ОД ЦЕЛОКУПНОГ БРОЈА СТАНОВНИКА ИЗНОСЕ			
Холандија. . . .	1880	4,060,580	98%	Холандези;	2%	други.
Норвешка. . . .	1880	1,925,000	98%	Норвежани;	2%	«
Француска . . .	1881	37,405,240	97.8%	Французи;	2.2%	«
Данска	1880	1,969,039	97%	Данци;	3%	«
Шпанија	1877	16,625,860	96.4%	Шпањолци;	3.6%	«
В. Британска . .	1881	35,262,762	93.9%	Инглези;	6.1%	«
Грчка	1881	1,979,305	93.5%	Грци;	6.5%	«
Немачка.	1880	45,234,061	93%	Немци;	7%	«
Србија. .	1874 и 1879	1,700,000	90%	Срби;	10%	«
Црна Гора . . .	1880	286,000	Скоро све сами Срби.			
Румунска	1878	5,290,000	87.7%	Румуни;	12.3%	«
Русија	1879	83,600,349	85.5%	Словени, (75% Руси, 10.5% други Словени);	14.5%	«
Бугарска	1881	1,998,993	66.7%	Бугари;	33.3%	«

У реду просто политичних или полиглотских држава:

Аустро-Угарска броји, по званичном попису од 1880 г., скоро 38 милијуна становника. Међу овима износе:

1). **Словени** (Чеси, Моравци, Словаци, Пољаци, Румуни, Срби са Хрватима и Словенци) . . . . . . 47% од целокупн. броја становника.
2). **Немци** . . . . . . 26% „ „ „ „
3). **Маџари** . . . . . 17% „ „ „ „
4). **Румуни, Италијани** и др. . . . . 10% „ „ „ „

Турска, са источном Румелијом, Босном, ерцеговином и Новим Пазаром, има у Европи од илике 7 милијуна становника. Пописи становника у Тур- ој нису поуздани; али према званичним статистичним и

етнографијским датима као што их излажу познати писци (Лежан, Киперт, Сакс, Каниц, Вл. Јакшић, Енгелхарт и др.) може се рачунати као понајвероватније, да од целокупног броја становника износе:

1). Словени (Срби и Бугари). . . . . 42% (Срби 22%, а Бугари 20%).
2). Турци (са Татарима) 19%
3). Грци. 17%
4). Арбанаси. 14%
5). Јермени, Цинцари, Арапи, Јевреји и др. 8%

Белгија броји, по попису од 1880 г. 5½ милијуна становника, који се деле на Фламанце и Французе. Свакој овој народности устав ујамчује равноправну употребу њеног рођеног језика.

А од целокупног броја становника износе:

1). Фламанци. 54%
2). Французи 45%
3). Немци и др. 1%

Швајцарска има, по попису од 1880 г., скоро 3 милијуна становника, који се деле: на Немце, Французе, Италијане, Ладине и др. Језици: немачки, француски, италијански остају народни језици у федаративној републици. Од целокупног броја становника износе:

1). Немци 70.4%
2). Французи 23%
3). Италијани 5%
4). Ладини и др. 1.6%

Као што је народност најприроднији облик за удруже појединаца у државу, тако је племенско сродство н

природнија основа за усредсређење снаге међу народима. Отуд и у систему данашњих држава преовлађује тежња, да се саставе велики политични центри око којих би се снага народа по природном закону племенског сродства савијала. У овом погледу особиту пажњу привлаче словенски, германски и романски или латински народи.

Ове три гране индо-европског стуба беле („кавкаске“, или „средоземне“) расе прекриљују скоро целу Европу (у којој оне износе 90.5% од целокупног броја становника), а заузимају понајважније тачке у другим деловима света. Па онда, романски, германски и словенски народи претежу у данашње време не само бројно, него и културно над свима другима, тако, да су они природно позвани, да представљају главне центре снаге на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак. Али је питање, колико ће који од њих моћи да одговори овоме позиву.

У својим племенским целинама словенски, германски и романски народи размерају се бројно у Европи овако:

Словени (Руси, Пољаци, Чеси, Моравци, Словаци, Срби са Хрватима, Бугари и Словенци)	броје око 98 милајуна.
Романи (Французи са Валонима, Италијани, Шпањолци и Португалци, Румуни и Реторомани, или Ладини)	броје око 97 милијуна.
Германци (Немци, Холандези, Фламанци, Инглези, Шведи, Норвежани Данци)	броје око 103 милијуна.

За оцену бројне снаге важна је и размера народног прираштаја. Средња годишња мера прираштаја из-

носи: за Словене (према званичним статистичним датима за Русију од 1859—1877 г., и Србију од 1830—1877 г.) 1.68%; — за германске народе (према званичн. статист. датима за Инглеску од 1821—1876 г., и Немачку од 1822—1880 г.) 1.20%; — а за романске (према званичн. статист. датима за Француску од 1821—1876 г., за Италију и Шпанију од 1787—1877 г.) 0.67% (1). Ако би ови народи и даље у оваквој размери множили се, онда би за будућност имали најбоље изгледе, у погледу на бројно растење, словенски, па онда германски народи, а најслабије романски(2).

Бројна снага тек кад је снажно организована и усредсређена, па је у сугласности и са умним и моралним развитком, може да осигурава опстанак. А како у том погледу словенски, германски и романски народи стоје?

Од 97 милијуна Романа прикупљено је 80 милијуна у три велике и независне народне државе: у Француску, Италију и Шпанију, које су не само по племенском сродству, него и по географијском положају позване, да савезом усредсреде своје племенске снаге. Од осталих 17 милијуна: 9 милијуна живе у две независне државице, у Португалији и Румунској; 3 милијуна су које у Швајцар-

(1) В. Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik (V. Band, 4 und 5 Heft, S. 442—443). — Jena, 1882.

(2) За разјашњење како се размера бројне снаге међу народима неједнаким приараштајем у току времена мења, Е. Бем и Х. Вагнер срачунали су, у свом статистичном прегледу, колико би који народ у години 2000 (дакле после још 116 година) бројно износио, кад би сви у садашњој размери и даље приараштивали. Према садашњем бројном стању и садашњим размерама прираштаја, као што их ови писци излажу, у 20-м столећу изнео би број:

Словена . . . . 425 милијуна,
Германа . . . . 250 милијуна,
Романа . . . . 200 милијуна.

(В. Die Bevölkerung der Erde von E. Behm und H. Wagn II. S. 97. Gotha, 1874).

ској, које у Белгији; а остали су растурени по разним страним државама.

Од 103 милијуна Германаца прикупљено је 75 милијуна у две велике и независне народне државе: у Велику Британску и Немачку, као два главна језгра за савијање племенске снаге. Од осталих 28 милијуна скоро 14 милијуна живе независно у својим народним државицама: у Холандији, Шведској, Норвешкој и Данској; 2 милијуна су у Швајцарској, 10 милијуна у Аустро-Угарској; а други су растурени по разним странам државама.

Бројна прикупљеност, географијска свеза или близина, и политична независност главних делова племенске целине дају германским и романским народима могућности и за лакши, бржи и сугласнији умни и морални развитак. Отуд ови народи и представљају главна огњишта европске цивилизације.

Од 98 милијуна Словена 71 милијун уједињени су у велику и независну словенску државу, Русију, и 2 милијуна у две мале независне народне државе: Србију и Црну Гору, које не само од Русије него и једну од друге деле стране државе и страна племена. Од осталих 25 милијуна Словена: $1\frac{1}{2}$ милијуна живе у полу-независкој Бугарској; скоро 18 милијуна су у Аустро-Угарској, $2\frac{1}{2}$ милијуна у Немачкој, и 3 милијуна у Турској.

Подељени политично и географијски као што су, Словени се нису могли подједнако историјски развити; па се и на пољу културног и друштвеног напретка разликују међу собом више, него романски и германски народи међу собом.

Русија, као једина велика независна словенска држава, озвана је да представи главно језгро словенске племенске аге. Потпором њеном извојевале су Србија и Црна Гора ију независност, и успеле да се уврсте у ред сувремених

држава европских. Она је уздигла и Бугарску до полу-независне државе. Али остају још толики милијуни Словена неслободни, политично и географијски одељени од независних словенских држава. Ако би у таквом стању били остављени себи самима, неслободни Словени не би могли да напредују у свом народном развитку, него би морали да се прилагођавају условима живота које им страно господарство ствара и намеће, па да се мало по мало и отпаде од словенског духа, и претопе у оне народности, које над њима господаре. На овај начин германизовани су већ балтијски и полабски Словени. Независни Словени ако би напустили оне, који немају још народне самосталности и слободе, довели би у опасност и свој сопствени опстанак. Јер, у колико би претапањем неслободних Словена у несловенска племена која над њима господаре, снага ових племена расла, у толико би, наравно, снага словенске племенске целине опадала, па се и на пољу борбе за опстанак слабила, и све опасније излагала.

Свакојако је, колико за одржање бројне и политичне равнотеже међу словенским, германским и романским народима, толико и за напредан развитак и трајан опстанак словенских народа, и свију у цело и сваког посебице, неодољиво нужно, да се и они сви, по начелима народне слободе и независности, што скорије прикупе у велике политичне центре. Као што се романски и германски народи на основи природног сродства концентрују, те у збијеним редовима и уједињеном снагом на пољу борбе за опстанак напред ступају, тако и Словени морају да по начелима народности своје снаге прикупе и усредсреде, ако хоће да политично опстану и напредују. У томе они треба да развију толико живље енергије, колико више имају да раде и за културно изједначење како ме собом тако и са романским и германским народима, који у згоднијем положају и сретнијим приликама могли да се р није и напредније развију.

Изгледи за будућност словенских народа, повећавају се њиховом младошћу. Народи као и појединци гипки су у младости; па и словенски народи у колико су новији производ природног реда развитка, у толико су еластичнији према променама које напредак времена ствара, те и способнији за преображаје на којима се оснива усавршивост, а са овом и изгледи за будућност.

Поред словенских, германских и романских народа, који су позвани, да на основи племенског сродства саставе центре снаге на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак, какав положај и значај могу да имају на том пољу просто политичне или полиглотске државе, које су састављене од одломака разних раса и народности?

По сводочанству историје, просто политичне или полиглотске државе могу да опстану, поред великих, слободних и независних народних држава, само ако разни елементи из којих су састављене, налазе у њима могућности, да се сваки у духу своје народности слободно развије. На овој основи држе се и напредују Швајцарска и Белгија у Европи, и републикански савез у Америци. Нема ли у чисто политичним или полиглотским државама могућности, да се расе и народности из којих су оне састављене, развију свака слободно у свом духу, онда ове расе и народности, по законима природног сродства, теже, или да саме за себе саставе политичне целине, или да се придруже већ састављеним центрима оних слободнијих и независних народа, с којима су оне племенски сродне. Тако су се Србија, Грчка и Румунска ослободиле од полиглоте Турске, па су се организовале као слободне и независне жаве; тако су се Мљетачка и Ломбардија отргле полиглотске Аустрије, па су се придружиле Италији о уједињеној и независној народној држави; тако је, нај-

после, и „Немачки Савез (Bund)“ победом над полиглотском Аустријом претворен у велику Немачку царевину.

Пред оваквим фактима мора да се губи свако веровање у дуговечност оних полиглотских држава, које, скрпљене од одломака разних раса и народности, нису у стању да опстанак своје политичне целине доведу у сугласност са слободним и напредним развитком тих раса и народности.

Према сувременом стању и реду ствари у природи и међу људима народност остаје неоспорно најприроднији облик друштвеног живота; али, да се државе и народи по начелима народности до праве снаге и моћи развију, стоји и до унутрашњег политичног уређења друштва.

Облици унутрашњег политичног уређења друштва постају и одржавају се по законима борбе за опстанак, као и живе снаге чијем развитку они служе. Они пролазе, или се мењају, као и време које их ствара. Њихово трајање одређују се, тако рећи, мером у којој они одговарају природним и друштвеним условима живота. Што су сугласнији са законима опште природе људске, и што боље служе општој слободи и правди, општем напретку и добру, тим више изгледа за опстанак имају они, и обрнуто.

Напред је изложено, како су данашњи политични облици унутрашњег друштвеног уређења постали преображајем средовечних друштвених односа. Ту је јасно, да уставна монархија, која управу државе оснива на уговорном и договорном сугласију владаоца са народом, представља савршенији политични облик, него апсолутна монархија, у којој народ није господар од себе, и не сме да исказује своје мисли и своје потребе, него мора да робује ћудима и страстима једног грешног и смртног човека. А република у колико тежи и успева, да општи напредак и опште добро ујамчи слободом свакога и господарством опште свести и опште воље, долази још па ближе друштвеном узору. Али, ст

чена искуства потврђују, да у свима познатим, републиканским као и монархијским, облицима друштвеног уређења овај узор остаје далеко од правог остварења, све докле се не дође до могућности, да се, по начелима једнакости права и дужности, слободе и одговорности, зауздају личне, котеријске и партијске страсти, тако како ће се у друштву стално утврдити суверенско господарство оштег ума и опште свести, и како ће општи ум и општа свест изражавати само истину и правду, а тежити увек општем напретку и општем добру.

Напретку времена и науке остаје, да усавршавањем садашњих, или стварањем нових политичних облика, ослободи људско друштво од неправде и злоупотреба власти, којима су га досадашњи политични облици излагали, а осигурају владу слободе, правде, истине, разума, опште свести и општег интереса.

X.

У великом колу словенских народа позвани су и Срби, да развију своје народне енергије на пољу друштвене и међународне борбе за опстанак.

Као први народни покрет Срба историја означује њихову сеобу са севера на југо-исток Европе. Нужност ове сеобе разјашњује се оним истим узроцима, који су произвели и велику сеобу народа у почетку средњег века, а то: недостизањем природних извора и средстава за живот и потребе нагомиланог људства на северу Европе, као и на северу Азије, и освојачким нападима варварских племена на питомији свет, као на грабешки плен. Уклањајући се испред варварске поплаве уралско-чудских племена, Хуна, Авара и др., Словени су ступали напред према источној, југо-источној и средњој Европи. У свом покретању они су се поделили на групе, које су мало по мало рашириле се на огромној просторији између Урала, Леденог и Балтијског Мора, Лабе, Дунава, Јадранског, Егејског и Црног Мора, Кавказа и Каспијског

Мора. Предузета у IV. столећу сеоба Словена довршена је у VII. Према правцима у којима су се тада настањивали, Словени се и данас још деле: на источне (Русе и Русине), на јужне (Србе са Хрватима, Бугаре и Словенце), и на западне (Чехе, Моравце, Словаке, Пољаке, лужничке Србе и др. полабске Словене).

У настањивању на Трачко-Илирском Полуострву подела на племена била је у јужних Словена преовладала над народном јединином. Већ по природи војено-четничког заузимања нових земаља, свако моћније и у борби сретније племе истицало се као нека засебна државица([1]). Оваквом растурању јужних Словена на племенске државице ишао је у неколико на руку и њихов старински начин живљења. По примеру својих праотаца, који су у родним покрајинама између Дона и Висле навикли се на пољску привреду, они су и у новим земљама листом предавали се пољској привреди, која их је за земљу привезивала; а индустрију, трговину и друге радње које намећу људима потребу живљег додира и саопштавања, остављали су понајвише старијим грчко-римским насељеницима([2]). Заузете земље постале су својина самих племена([3]). Задруге из којих се племе састојало, и које су уживале земљу, као „племенштину“, подизале су своје домове свака у средини земаља, које су јој у део пале. Живљењем по тако

([1]) „Југо-словенска племена настанила су се на земљишту византијске царевине под предвођењем својих жупана и бана са уређењем и склопљеном војном организацијом, која је била војничко-четничког карактера. Колико је било избрано вођа разним племенима, толико је било и великих жупана. Борба и ратовање њих тако уздигне, да се појави више државица племенских. (Историја Српског Народа“ од П. Срећковића I. књ. стр. 446).

([2]) ... „Словени (на Трачко-Илирском Полуострву) саставили су масу сељачку, а старинци узели трговину, администрацију, цркву, чарство у своје руке...“ („Ист. Српског Народа“ од П. Ср[е]ковића, I. књ. стр. 51).

([3]) В. „Словенска општина“ у XXXIV. св. „Гласника Срп. уче[н.] друштва“ (стр. 133—134).

усамљеним домовима и везаношћу за пољску привреду и одређену грудву земље будила су се у племена засебна мештанска осећања, а успављивала општија и народна. Тиме се припомагало и одгајивању оних анархијских склоности, које је војено-четничка организација снажила, и које су народну једнину јужних Словена жртвовале „независности" ситних племенских држава.

Поцепаношћу јужних Словена на племенске државице подељени су и њихови политични интереси, па посејане међу њих клице суревњивости и раздора([1]). Чим се која државица осетила јача од друге, она је тежила да се о трошку ове рашири. Тако се заметала борба за опстанак и међу самим југо-словенским племенима([2]). Борба ова сатирала је унутрашњу снагу јужних Словена, која је била ослабљена већ и самом поделом на ситна племенска средишта, и доводила их све у опасан положај према спољашњим противницима. Што је које племе било усамљеније од других, а доступније освајачким ударцима споља, тим је, наравно, било и мање изгледа за његов народни опстанак. У осећању своје немоћи и несигурности, понеко племе постајало је гипко пред туђинским утицајима, па се повијало за силом јачега, и нагињало туђинштини, докле га ова најпосле, није и сасвим прогутала([3]).

([1]) „Словени имају много царића и вазда живе у раздору. Међу њима влада антактија (неред) и анархија (безвлашће). Нису сложни међу собом; ако се неки у чему сложе, други одмах оборе њихово решење, јер гаје један према другом вражду, и ни један неће да се другом потчињава..." („Ист. Срп. Народа" од П. Срећковића кн. I. с. 41—42).

([2]) ..„За време освајања земљишта византијске империје, и за време борбе са новим спољним непријатељима, или у борбама племена с племенима (Маврикије тврди да ова живе у вечитом међусобном ратовању, анархији) ... морали су се појавити бани с већом војничком влашћу.... Ко је задобио, или освојио више жупанија, тај је постао моћнији и јачи..." („Ист. Срп. Народа" од П. Срећковића, кн. I. с. 442).

Племена која су остала усамљена и на ударцу спољашњим против-

По природном закону борбе за опстанак, јужни Словени могли су да се одрже, и да напредно развију снагу своју, на Трачко-Илирском Полуострву, само у облику слободне народне државе.

Словенски дух одликује се од најстаријих времена демократијским тежњама, па ове тежње огледају се и у старинском друштвеном и политичном уређењу јужних Словена. Њихова племена јесу организована братства и задруге. Породичке везе одржавају међу члановима задруге живо чуство порекслене истоветности, а са овим и чуство једнакости у праву и дужности. Задругом управља најстарији члан, или онај којег изабере скуп задругара. Управа задруге врши се у договору са задругарима. Сродне задруге сачињавају братство, а сродна братства племе. Најстарији у роду, „родоначелник", управља племеном у договору са старешинама задруга, као племенским већницима([1]). Племена, посебице или удружена једно с другим, сачињавају жупанију, као управну, или и политичну целину, са жупаном на врху. Жупан управља жупанијом у договору са представницима задруга, као жупанијским већницима. У општим пословима, а особито у времена заједничке опасности и рата, разне жупаније састављају политичну целину под владом великог жупана, који у договору са народном скупштином, или народним већем, управља народом. Народ заузима, брани и шири своје огњиште предвођен војсковођама, или

ницима „морала су потпасти под туђинску власт, н. пр. Бели Хрвати под Угре, српске племенске државице у Маћедонији под Византију"... Жупане „који су били ближе Солуну и у равницама, Византија је себи потчинила" („Ист. Срп. Народа" од П. Срећковића, књ. I. с. 445—446).

([1]) „Племе се делило на братство, братство на задруге, а задруге на породице... Управник задруге био је њен представник на скупу, већник у племенским пословима". („Ист. Срп. Народа", од Срећковића, с. 41—42).

банима, које народно веће изабере([1]). Од управника задруге па до великог жупана, старешине у старих Словена јесу, дакле, само извршници опште воље. Власт у ствари припада скупу свију, а старешине је извршују по одлукама овог скупа и по обичајним законима. Општа воља, којој служе: управник задруге у задрузи, „родоначелник" у племену, жупан у жупанији, велики жупан у народу, председава и војеној организацији у старих Словена; јер они војују под заставама које носе народно име, и под војводама који се истичу личним заслугама, но који се подижу и одржавају гласом и поверењем свију([2]).

Према овоме и народна држава јужних Словена имала је да се оснива на суверенству опште воље([3]).

Али, суверенство опште воље било је противно централистичко-монархијском систему источно-римске, а доцније и

([1]) Кад се „на извесној просторији намножило или стекло више племена", па су ова „због спољних или унутрашњих прилика или неприлика била принуђена да бирају једног вођу у рату, или у сукобу, онда су се жупани потчињавали једном пану, или бану", који је од изабраног вође постао наследни кнез... Овакви друштвени склопови имали су чврсту војену организацију са кнежевима, банима, жупанима, хиљадашима, стотинашима, педесетницима. У оваквом склопу населила су се словенска племена на Трачко-Илирском Полуострву". („Ист. Срп. Народа" од П. Срећковића, стр. 438).

([2]) По Рајићу и Енгелу жупанијско уређење старих Срба било би слично са уставним уређењем Инглеске. Сличност ова може се признати у колико и једно и друго уређење на административној децентрализацији оснива политичну централизацију.

([3]) Српска племена (по сведочанству Порфирогенита) „немају архонте, него жупане, старце, као и остали Словени"... У старих Словена „највиша власт јесте збор од свих кољена"; они се од искона не покоравају ћуди једног човека, него врховну власт налазе у народу, и њој се покоравају. (Slaveni ... non uni parent viro, sed ab antiquo in populi imperio vitam agunt etc.)... Нов закон морао се обнародовати по свима племенима, па га народ усвајао тек кад „сви рекоше да је добар". Жупанијска власт текла је по законима отаца и дедова"... „То је био стари закон" („Ист. Срп. Народа" од П. Срећковића, књ. I. с. 447).

римско-германске царевине, па је из ове супротности природно потицала борба за опстанак између начела словенске демократије и начела римско-византијског и римско-германског цезаризма (1).

Апсолутистичко-централистички борци налазили су најмоћније средство против снажења и напредног развијања демократијских начела у анархијском цепању Словена на небројене племенске државице, и у међусобним раздорима ових државица. С тога су они такво цепање и такве раздоре међу Словенима систематично подстицали и подупирали (2).

Појединости борбе коју су јужни Словени водили за свој опстанак у земљама између Дунава, Црног, Егејског и Јадранског Мора, припадају историји; а овде је питање само о судбоносним менама кроз које је српски народ у развитку своје друштвене и политичне снаге на пољу те борбе пролазио.

Угодни природни услови и односи поставили су брдска и планинска племена српска у стање, да очувају у снази и чистоти свој народни језик, карактер и дух, а тиме и праву основу за политични и народни развитак. Само на оваквој основи могао је и сусрет Срба са носиоцима грчко-римске културе и проповедницима хришћанства да уроди савезом српске народне мисли са начелима класичке и хришћанске цивилизације. Савез овај створио је српску народну писменост, српску народну цркву и српску народну црквену књижевност, које су дале полета

---

(1) „Словенска демократија супротна је византијском царизму, јер је у Словена кнез ограничен већем...“ („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 41).

(2) Изметање демократије у анархију штитили су византијски цар Византијски писац Маврикије саветује отворено, да се „мн[illegible] начелије“ у словенских племена подржава, „да не би она створ[illegible] једну државу, па онда постала опасна за Византију“ (»Ист. С[illegible] Народа«, од П. Срећковића, књ. I. с. 446).

јавном духу српском, и узнеле га до народно-државне идеје. Народном оснажењу допринели су и друштвени додири словенских „родова“ са „родовима“ грчко-римских „старинаца“, на Трачко-Илирском Полуострву, у колико су овим додирима, по изборном закону природе, а на основи наследног пренашања савршенијих својстава, произведени типови јунаштва, какве је само енергичном и трајном употребом војне снаге могао да изведе средњи век(1). Све ово заједно, а у свези са искуством које су српска племена стекла страдањем од анархијске поцепаности(2), припомогло је, да велика жупанија Рашка постане огњиште за развитак државне идеје српске, и да се, политичним уједињењем Срба и усредсређењем политичне власти под Немањићима, подигне велика и независна Србија, са слободним општинама и представничким сабором(3).

(1) Као резултат »брачног укрштања« означује се одгајење „оних средовековних јунака, о којима се пева у народним песмама“. („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. стр. 51).

(2) „Политично уједињење народа није се могло остварити без борбе: жупани су бранили »многоначелије«, а архонти или краљеви борили су се за самодржавну власт, па су их у том потпомагали и „народи“, да се избаве од спољашње зависности и унутрашњег „многожупанија“. Већа снага или општа несигурност од спољашњих непријатеља приморала је жупане да се потчине једној општој власти великог жупана, или краља; а унутрашња несигурност народа од ситних жупана, принудила је племена, да траже заштите код великих жупана (архоната)... Где су жупани потчинили се великом жупану, ту су се уједилила племена и постала самостална краљевина, доцније царевина, а где су племенски жупани остали за себе, ту су племена морала потпасти под туђу власт...“ („Ист. Срп. Народа“, од П. Срећковића, књ. I. с. 443—445).

(3) „У прва жупанијска времена највиша политична јединина била је „велика кнежевина или велика жупанија“. Ту нема још речи „народ“ (populus), него се чују само речи „род“, или „племе“... Реч „народ“ јавља се на измаку 9 и у почетку 10 века, а одомаћује се тек у почетку 11 века. Тада се почиње и борба око уједињења племена у један народ... Стварању државе помажу колико географски, орографски и хидрографски положаји и односи, толико и спољне прилике... Тако је Рашка ујединила српска пле-

Докле још живот и снага српске државе извираху из самог народа, и у народу се усредсређиваху, Срби су само триумфовали у одбрани своје политичне и духовне независности. Али, кад овлада мисао, да се Србија уздигне на висину сувремених „краљевина и царевина", па спреми, може бити, и за наследницу источно-римске царевине, а уједно и задобију и задовоље преостали жупани пређашњих „независних и полунезависних архонтија" [1], почеше се обрасци за друштвену организацију кројити по римско-византијском и римско-германском систему, те се и независној Србији судба промени. У место да се друштвени развитак и напредак оснива на словенско-демократијском начелу правне једнакости, окитише се државни доглавници аристократијским повластицама. Повластице ове створише властелу, која у својим рукама усредсређиваше имаовину, богатство, науку

мена... Она је заузимала брда, планине и планинске кланце од реке Купе до Црног и Белог Дрима и Вардара... Средиште српске снаге било је онда, као што ће бити и у наше дане у рукама оног ком буде основа (база) Лим, Ибар, Лаб, Ситница, Бели Дрим и саставци Белог и Црног Дрима са Шар-Планином"... Овај положај припомогао је и оснажењу Рашке као „велике жупаније". Њу обилазе преврати Подунавља и превртљива судбина Приморја; њена је основа јака и неприступачна онако исто, као и опи кланци гранитских и мраморних брда и планина на којима се основала српска снага... Заштићени, и усамљени у брдима, Рашчани су очували у свој чистоћи народне обичаје и нарави, и остали привржени језику и свему што састављa народност... Ту се јављају знатне и узвишене личности, одгајене у чисто српском духу, а не у лаким наравима Приморја, или под туђинским утицајима Подунавља"... Географијски положај и остали природни односи „чинили су и чине Расију средиштем чисте и непомућене народности српске... Без Расије и Косова немају стратегијске и историјске вредности по Српство Приморје и Подунавље, јер су обоје и сувише изложени туђим упливима, по свом географијском положају" („Ист. Срп. Народа", од П. Срећковића, књ. I. с. 438—439; 434—436).

[1] Од жупана пређе независних и полунезависних архонтија „пос је онај сталеж, који се назива општим именом „велики властели или „кнези земљи"". („Ист. Срп. Народа", од П. Срећкови књ. I. с. 445).

и власт, докле од свега тога беху искључени нижи сталежи, који имађаху само да ропски издиру за више. Посилела властела постаде, у лицу жупана и „велможа“, или „бољара“, средиште државне моћи. Владалац је вршио понајвише што је властела хтела ([1]). Душан Силни шири своју царевину, „двоглави бели орао“ прекриљује земље од Дунава до Егејског и од Јадранског до Црног Мора, „православни сабори“ освештавају смесу старинских, обичајних закона са усвојеним снимцима одредаба римско-византијског законодавства, а непродуктивна властела све неправедније и помамније граби тековине, и сатире производну снагу народа. Неједнакост пред правом и благовање „виших“ о трошку „нижих“ доводе у противност интересе и тежње разних сталежа; распаљују мржњу и непријатељство између повлашћених на једној и потиштених на другој страни; раскидају унутрашње, моралне и умне, свезе државе, и свраћу народни покрет с пута природних закона развитка и напретка. Замкови и куле које властелске војводе подижу, служе као бедеми колико против спољашњег непријатеља, толико и против правне једнакости у самој царевини. Повластичка неправда и сила урађају великашком анархијом. Царске круне не стаје у понору домаћих раздора, и српска држава дезорганизује се изнутра баш кад је требало, да се прикупљеном и усредсређеном снагом одупре варварској поплави, која из Азије у Европу продираше.

([1]) Шафарик означује „жупане и велможе или бољаре“ као покретаче политичног живота... „У њиховим рукама била је судба и владаоца и народа. С њима су владаоци радили опште послове земље на сабору... С њима је већ око 924 г. преговарао бугарски цар Симеун о владаоцу Србије, па им бацио замку и све их уловио... Владаоци су често само извршиоци бољарских одлука. Бољари су направили од Душана Силног најпре оцеубицу, па онда цара. Законима од 1349 и 1354 г. они су његову власт ограничили скоро онако исто, као и он њихову; они су помоћу њега овлађивали на све стране, те стварали нова намесништва, нове краљевине... (в. Paul Jos. Šafarik's Geschichte der serbischen Literatur, h. von Josef Jireček 1. Abth. S. 44—46)

Пред компактном силом азијских варвара српска царевина, подривена у основи сталешком поделом и великашким раздорима, морала је да се сруши. У развалине њене сахрањена је и политична једнина каква под Немањићима беше остварена међу српским племенима. Растурени на разне стране делови српства имали су да бију сваки за себе очајну борбу за опстанак. — Који потпадоше под турско господарство, имадоше да се отимају од погибије, какву им спремаше „изеличка" свирепост варварског освојача, који у знoју побеђених налазаше изворе за своје благовање, па, прождирући њихове тековине, убијаше у њима дух предузимљивости, ломљаше снагу њиховој привредној радиности, те спречаваше и њихов умни и морални развитак, и осуђиваше их на просто „измећарско" робовање зулумћарским страстима. — Који потражише прибежишта у суседним „културним" земљама, налазаху противнике српској народности и у онима, које јуначким услугама на пољу борбе за цивилизацију, а против варварства, беху морално задужили и правно обвезали, да српска народна права поштују и заштићују. Забуна ових Срба компликована је апсолутистичким преплетањем римско-германских, словенских и хунско-аварских традиција, закона, „привилегија", установа и обичаја, какво може само да се замисли у једној полиглотској царевини, у којој народности нису једнаке пред правом. — Српска племена која независна остадоше, имађаху да на кршним и неродним врлетима Црне Горе гаје „дрво народне слободе".

У сред страшног удеса који косовски усуд беше усудио народу српском, одржа се, на срећу, у већине Срба свеза тада тако моћне вере и цркве, а у духу свију радња владе која над свим влада, владе истоветног народног језика, истовет народне песме, истоветних народних спомена, традиција, уст нова, нарави и обичаја. Само оваквом моралном и умном з једницом могло је да се очува здраво чуство народности

свима деловима политично растуреног српства. — У Црној Гори чуство ово осведочава се јуначким енергијама, које столећима тако светло бране и одбрањују свето огњиште независности народне и против најсилнијих и најпрепреденијих противника српских. — Међу Србима у Аустро-Угарској очувана народна црква и гајена народна књижевност доказују најверније непобедност српског народног духа. — Столећа варварског зулума и помрчине нису могла да угуше спомене народне слободе и величине ни у племенима српским која беху осуђена да освојачком господару робују. Једнакост страдања, судбе и традиција пробудила је живо чуство братске једнакости међу синовима једног истог народа, па их ујединила и у одбрани против општег угњетача. Заједничка народна вера претворила је монастире у огњиште опште свести, са којег су сабори ширили светлост по народу. На светлости јавне свести пренуо се јуначки дух Шумадије; и независна држава српска, ускрсла је у лицу ослобођене Србије.

Ослобођена и независна Србија и Црна Гора, која није престајала одржавати своју народну самосталност, уведене су данас у систем европских држава, који се оснива на међународним уговорима, и одржава дипломатским односима. Уговори и односи ови одређују се размерама снаге, које се као и време мењају. Као израз сувремених услова живота, који су тако променљиве природе, они се не могу отети од промена и преображаја које напредак времена доноси. Какви ли су изгледи за народни опстанак Срба у таквом систему држава?

Србија и Црна Гора независне су, али с њима нису и Срби ослобођени. Оне обе броје само два милијуна ћа, докле још два пута толико, и више, остаје в страним господарством.

Бројно и политично подељени, као што смо, ми имамо пре свега и више свега да тежимо потпуном народном ослобођењу и уједињењу.

Но како да се сасвим ослободимо и уједнимо у данашњем систему држава?! Систем овај, као што је познато, не оснива се на праву које би за све народе, за мале као и за велике, било једнако одређено, па би га и све државе, велике као и мале, једнако признавале, поштовале и браниле, него се ствара и развија борбом за опстанак, у којој народ према народу и човек према човеку стоји или као помагач, или као супарник и противник, или као победилац, или као побеђен.

У таквом систему држава и сила, а по законима борбе за опстанак, овлађује природно тежња за усредсређивањем народних снага у велике политичне центре, пред којима морају да се губе снаге које су поцепане на ситна средишта. Ту је очигледна опасност за мале и усамљене народе; они, пре или после, путем физичног или културног освојења, могу да постану плен великима. Отуд и за Србе прека и неодољива нужност, да свој народни опстанак осигурају савезом са моћним помагачима.

По себи је јасно, да државе које су силом скрпљене из одломака разних народности, па се силом и у свом крпежу одржавају, не би равнодушно гледале, да се растурени делови раздробљених народности прикупљају у слободне и независне целине народне. Напротив, такве државе, ако би и даље хтеле да се одржавају унаточ начелима народности, пре би налазиле интереса и рачуна, да систематично спречују, па и у самом развитку угушују и потиру ослобођење и уједињење раскомаданих народности. С тога је и за Србе најприродније, да траже себи савезнике и помагаче у оним народима, који начела свог опстанка и напретка доводе у сугласност са подизањем слободних и независних националних, или народ-

них, држава, а то: у словенским народима, с којима смо пореклом, језиком, наравима и карактером сроћени; па онда, у суседним народностима, с којима нас једнака судба, нужност заједничке одбране и слични интереси будућности везују.

Само потпором и савезом са сродним словенским и суседним народностима Срби могу да ујамче своје народно право; али за употребу овог права они имају да рачунају поглавито на себе саме.

Географијски положај, етнографијски односи, историјски развитак, и политични значај Србије у реду данашњих држава уздижу младу краљевину до позива, да буде центар снаге на пољу борбе за народни опстанак не само Срба, него и свих јужних Словена.

Јужних Словена је на броју око дванаест милијуна. Међу њима рачуна се:

Срба са Хрватима око . .	7,000,000
Бугара	3,700,000
Словенаца.	1,300,000

Бројна претежност Срба постаје тим значајнија, што се она подупире на редовно и непрекидно народно растење. По званичним пописима, број становника у Србији нарастао је од 1834 до 1874 год., дакле за 40 година, од 678,192, на 1,353,890, а то је са 2.50% годишње(1). Ова размера народног множења у Србији претеже над размерама растења не само суседних малих, него и свих других европских народа(2).

(1) В. „Статистичан преглед нашег привредног и друштвеног стања" у „Гласнику" Срп. уч. друштва (св. 50 стр. 177—183).

(2) По размери народног множења разне државе у Европи упоређују се овако:

Број становника прираштује у средњу руку на годину:

У Србији.	са 2.50%	(по званичним пописима од 1834—1874 г.)
„ Румунској. . .	„ 1.93%	(„ „ „ „ 1837—1878 „)

Уз напредно бројно растење народа Србија треба да сједини у себи и друге изворе и основе друштвене и човечанске снаге и величине, па да одговори свом народном и друштвеном позиву.

Историја означује слободу, правду и науку као битне услове и сталне основе за напредан физични, умни и морални развитак друштва и човека; па слободом, правдом и науком и Србија може да постане огњиште народне снаге и величине у братскоме колу јужних Словена.

Према овоме све што смета утврђивању и ширењу слободе, правде и науке у Србији, све то слаби и спречава развитак народне снаге; и обрнуто, све што припомаже ширењу слободе, правде и науке на српском огњишту, све то снажи и напред покреће друштвени и човечански развитак народа.

Мора се признати, да је ванредно тежак и мучан положај Србије у систему данашњих држава. Остварењу народног и словенског позива њеног сметају нарочито:

1-о. Потчињеност огромне већине (скоро пет шестина) јужних Словена страном господарству,

---

У Грчкој	са	1·63%	(по званичним пописима од 1828—1879 г.)
» Норвешкој	»	1·49%	(» » » 1825—1880 »)
» Данској	»	1·35%	(» » » 1820—1880 »)
» Шведској	»	1·26%	(» » » 1820—1881 »)
» Немачкој	»	1·20%	(» » » 1820—1880 »)
» Холандији	»	1·10%	(» » » 1829—1881 »)
» В. Британској	»	1·09%	(» » » 1821—1881 »)
» Русији	»	0·94%	(» » » 1820—1882 »)
» Белгији	»	0·93%	(» » » 1831—1880 »)
» Италији	»	0·86%	(» » » 1818—1881 »)
» Португалији	»	0·83%	(» » » 1835—1878 »)
» Шпанији	»	0·74%	(» » » 1822—1881 »)
» Швајцарској	»	0·69%	(» » » 1837—1880 »)
» Аустуо-Угарској	»	0·66%	(» » » 1820—188(
» Француској	»	0·45%	(» » » 1821—1881

(B. Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik von H. Fer. Brachelli. 4-te Aufl. Lief. 1. S. 59 - 63 — 1883).

које систематично ради, да их навикне на односе и прилике што ломе њихов народни карактер и народну свест, па им дају значај грађе која би имала да служи за ширење тела несловенских народности.

2-о. Политична и верозаконска подела, којом се међу Србима и другим јужним Словенима производе разлике и у ступњима умног, моралног и свестраног друштвеног развитка, те спречује, или бар отешчава уједињење у мислима, па и сугласност у радњи њиховој за општу ствар.

3-е. Изложеност српске краљевине утицајима сила и које нису наклоњене ширењу слободе, правде и науке на самосталном огњишту српском. Овим утицајима припомаже и сами географијски положај Србије, који је њима ширимице отвара; али им још више и опасније иде на руку политични систем сила, који допушта великим државама, да сферу својих интереса произвољно шире и преко правних и политичних међа својих, а о трошку суверенског права, напредног развитка и трајног опстанка малих народа. Оваквом силом и неправдом стварају се односи који политичну активност малих државица заводе на странпутице, па их заплећу у замке стране спекулације, и постављају ову у стање, да њихове производне и привредне изворе на свој начин, а на њихову штету, експлоатује. Ширењем луксуских укуса и скупих кредита, страна спекулација ради да те државице одвикне од простих нарави и производне штедљивости, те да их још дубље затрпа у поверилачке рачуне своје, и тиме им одузме привредну самосталност, а са овом и битну основу њиховој политичној и народној независности.

4-о. Анархијске склоности, које су, као што смо пред напоменули, одгајиване у старих Словена засебним и ...мљеним живљењем у ситним племенима. Сталешка подела спалила је анархијске склоности у српској царевини до ...е, неправде и раздора који су јој државну снагу расули.

Политична и верозаконска подела народа снажи се подстицањем анархијских склоности. У овима је храна и оној „вражди“ и „неслози“, коју историја црта као наследно домаће зло у Словена, и коју су страни противници и унутрашње силеџије вазда умели да за своје смерове, а на народну штету, експлоатују. У новијој историји анархијске склоности подгревају се пресађивањем у млађано државно тело клица распада што их труле полиглотске државе око себе шире, и што избијају на видик у облику партијских и котеријских страсти, које слободу, правду, науку и опште добро жртвују егојистичним личним интересима.

5-о. Пасивност и нехатост публике у питањима о општем интересу. Ова пасивност и нехатост разјашњују се у јужних Словена поглавито дуговременом потчињеношћу страним освојачима и господарима, а у независним народним државицама још и апсолутистичко-централистичким покушајима, да се спречи или угуши слободан развитак демократијске свести.

Опасности које извиру из потчињености огромне већине јужних Словена страном господарству, сузбијају се у неколико бројном претежности Словена и под самим тим господарством. Живећи заједно у великом броју они лакше могу да очувају своје народне традиције, и одржавају свој народни карактер и дух. — Тегобе које задаје политична и верозаконска подела, ублажују се нешто привредним и књижевним свезама које ствара суседство са независним народним државицама, и које припомажу зближењу духова и ширењу опште свести. — Утицајима који се са стране управљају против народног развитка и опстанка независних народних државица, ставља се на суп[...] суревњивост која влада међу самим спољашњ[...] силама. — Анархијске склоности и дух пасивности и [...]марности имају да се савлађују, међу јужним Словени[...]

усталачким енергијама и патриотским врлинама, какве је у активним деловима њиховим развила вековита и неуморна борба против силе, лукавства и неправде.

Свакојако, судба јужних Словена ако и остаје неизвесна на пољу данашње друштвене и међународне борбе за опстанак, опет је битно у њиховим рукама. Они имају своје демократијске традиције, своје историјске спомене државне снаге и величине, и своје страдалачко и мученичко искуство под освојачким и страним господарством, а то су најмоћнији покретачи радње каквом се у борби за опстанак до успеха долази.

Као независна држава, Србија има право и дужност да буде огњиште просвете, са којег би се ширила општа светлост међу јужне Словене. Из опште светлости извире једнакост мишљења, уверења и свести међу духовима; из једнаког мишљења, уверења и свести потиче сложна усталачност свију за опште добро; а из сложне усталачности свију, снага целине. Тако би општа светлост и јужне Словене ујединила у мисли и делу. Уједињени тако, они би се узајмно покретали напред на пољу народног развитка, па би у толико снажније развијали свој словенски карактер и дух.

Право огњиште народној просвети Србија може да постане тек као строго уставна и демократијско-представничка држава, у којој би права и дужности, слобода и одговорност, наука и правда за све и за свакога били једнако ујамчени. Таква Србија била би на висини државе организоване за опште добро. Општа слобода и правда будиле би општу свест; а општа свест уздизала општу вољу до владе над свима. Свесна влада опште воље доводила би облике државног живота у сугласност са напретком времена и науке, па тиме и свима физичним, умним и моралним снагама и способностима друштва, народа и човека осигуравала ласан и напредан развитак. Демократијско-представнички систем ширио би подједнако и благослове науке и напретка

по друштву и народу, па тиме стварао у срцу јужног словенства и најширу и најсталнију основу за **представничку федерацију**, као једини органички облик у ком се југословенска племена могу прикупити у снажну и трајну народну државу, па заузети достојно место у општем **Словенском Савезу**.

Владимир Јовановић.

ЕНГЛЕСКА, ФРАНЦУСКА И СРПСКА ПОРОТА.

написао
Ј. Ђ. Авакумовић.

ПРИСТУП.

Порота је прастара установа. Њу видимо још у старом добу, и код разних народа.

Разуме се, да се она у тим разним временима, и код разних народа није могла јављати у једнаком облику. Но при свем том она се јављала само у овим правцима:

1., Или се порота сматрала као какав сталешки суд, и тада се она састављала из оних редова (сталежа), којима је припадао и сам оптуженик;

2., Или су поротнике употребљавали само као вештачке помоћнике судијама при решавању о чисто фактичним питањима (делу), — и онда су се за поротнике тражиле особене способности;

3., Или се на против хтело да порота представља политичну народну вољу, и онда су о саставу пороте важили исти прописи, који и за остала политична народна представништва, и најпосле

4., Или је на поротнике пренешен знатан део судског ада у опште, и ван чисто фактичког питања, и онда су за поротнике бирани само они, који би давали највише јемства, а имају праве судске спреме, карактера и поузданости.

Ми ћемо најпре показати *каквог* су правца или облика биле „пороте“ у старих народа. Но морамо овде одмах додати, да у њих није ни било „пороте“ у правом значају те речи, већ само неке врсте „народног“ суђења.

А упоређењем енглеске, француске и српске пороте моћи ћемо да констатујемо: *какав задатак* треба да има, и *каква треба да буде* порота, ако се хоће да она одговара сувременом напретку и цивилизацији човечанства.

Ми ћемо ово последње, као главни предмет ове наше расправе, опширно разрадити доцније. А прво, као само споредно, одмах ћемо овде представити у кратким потезима.

Код старих Грка није било „пороте“ у њеном правом смислу, већ само „народног“ суђења, које је било чисто *политичког* карактера. Јасну слику такве „пороте“ даје нам стара Атина, по Солоновом уставу слободне државе. Солон је био дао *судијама* највишу државну власт. Ови су не само *судили* о приватним споровима и казненим оптужењима у опште, већ су вршили и друге државне послове. Тако су они: мењали законе; усвајали или одбацали државне уговоре; постављали, и на одговор узимали остале државне чиновнике.

Такав је, у главном, био *круг рада* старих атинских „судова“.

А њихов *састав* био је овакав:

Сваке године народ је бирао по 6000 људи за судије; а ови су се онда делили на више судских одсека.

Сваки Атињанин, који није био лишен грађанских права, могао је бити биран за судију, само ако је имао тридесет година.

Имајући тако одређен број лица способних за суди Атињани су, према важности појединих случајева, из о општег броја коцком одабирали најмање 501 или 1001, а некад и више судија за расправу таквих случајева.

Ови су онда, по већини гласова, решавали о кривици или невиности каквог оптуженика; или о каквом другом спорном питању.

Интересантно је, да је тај суд био слободан не само колику ће казну одредити, већ шта више, њему је било дозвољено и саме видове казне сам да измишља. Он је тако исто суверено одређивао и накнаду штете. Па и у опште тако неограничено судио је тај суд о свима грађанским тражбинама. И против одлуке тог суда није било ни апелате, ни жалбе.

То је, у главним потезима, био „народни“ суд код старих Атињана. Разуме се да је лако спазити, да то није била „порота“ у њеном правом значају.

Код таквих судова превагу је имао политични карактер више, него ли слободно, непартијско, суђење. А у таквим судовима тражити правде било би узаман. Правда никад не сме да се помеша са политиком, ако се хоће да она остане на својој природној висини. А при онаквом саставу атинских судова било је немогуће политику одвојити од суђења. За то је било више узрока. Но најглавнији узрок био је у томе: што је законодавна власт, коју је такође вршио атински народ, била спојена са судском. А поред тога, друга главна мана тих атинских „народних“ судова била је у томе, што су обично у тим судским скуповима и избору судија учествовали последњи слојеви народа, јер их је на то мамила награда, коју је сваки судија примао по три „обола“ ($2^2/_3$ гроша) из државне касе, дневно, па се сиротиња отимала да дође за судије.

Помишљајући на све ово, наравно да би коме тешко пао на ум да препоручује то атинско „народно“ суђење.

Међу тим са свим други облик опет неког „народног“ [су]ђења, имали смо код старих Римљана, како за време [реп]ублике, тако и царства.

У Риму су о свима тешким кажњивим делима судиле „избране“ судије (judices selecti). Само што је у том суду председавао један државни чиновник.

Број тих „изабраних“ судија био је различан према важности самог оптужења. Било их је: 32, 50, 55, 56, 70 и до 75 у једном таквом суду.

Судије су биране коцком из годишњег списка свију оних, који су по закону могли да буду судије. Свака страна имала је право да искључи неки број судија, не дајући разлога за то. У почетку су само сенатори могли да буду бирани за те судије. Тако је трајало све до Грахуса. А овај је, године 632 по оснивању Рима, то право пренео у опште на „благороднике“. Но доцније, Сула је то опет ограничио на сенаторе. Овако је трајало све до 684 године. А од тада су за судије могли да буду бирани не само „сенатори“ и „благородници“, већ и „плебејци“ („народ“), само ако су плаћали већу порезу. Међу тим цар Август пошао је још један корак даље. Он је још једном реду дао право да може бити биран за судију. А то су били они „плебејци“, који су плаћали и мању порезу.

Најпосле Калигула завео је и пети ред. Он је дозволио, да може бити судија сваки који би плаћао ма и најмању порезу, само ако не би био лишен грађанских права.

Као што видимо из овог кратког нацрта о римском „народном“ суду, он је постепено од чисто „аристократског“ састава добио карактер народски. Значајно је, да је овај последњи карактер том суду дат баш под царевином.

После овога да проговоримо неколико речи о осталим условима за бирање судија код Римљана. Они су били овак.

Кандидат је морао плаћати порезу, па ма колику; мо-рао је имати извесган број година (30 до цара Августа, овај је спустио на 25); морао је стално боравити у Ри

или најближој околини; и најпосле морао је уживати грађанска права.

Жене нису могле бити судије.

Упоређујући старо-атинско и старо римско судство, разуме се да је последње више задовољавало појам правде, него ли прво. Али при свем том тешко да би се смело тврдити, да и римско „народно“ суђење није стајало под утицајем политике.

Ми ћемо се зауставити на овом кратком нацрту атинског и римског „народног“ суђења, па, пре него што би смо прешли на прави предмет ове наше расправе, дотаћи ћемо се, са неколико речи, постанка „пороте“ код: Енглеза, Француза, Немаца и Срба.

Код Енглеза налазимо пороту још у рâном добу. У енглеским законима од 1164 и 1176 г. спомиње се порота и поротско суђење(1). Ранијих података нема о постојању пороте код Енглеза. Но како се порота код других народа јавља много доцније, то се већ и по овим познатим подацима Енглеска сматра као колевка пороте.

На против код Француза заведена је порота први пут тек за време прве републике, године 1791(2).

А у Немачкој је порота усвојена тек под утицајем идеја друге француске револуције од 1848(3).

Интересантно је, да докле код овако цивилизованих народа, као што су Французи и Немци, пороту налазимо овако доцкан, — дотле је код нас Срба видимо још у добу пре наше пропасти на Косову. Наш Душанов законик даје нам драгоцене податке о томе. На основу тих података ми Срби [illegible]мо тврдити, да је у нас порота била још под дедом

Biener Englisches Geschwornengericht, I. део, стр. 33.
Biener, иста књига, стр. 239.
Biener, у реченој књизи, стр. 2 5.

Душановим краљем Милутином, који је, као што је познато, владао у тринаестом веку.

Ми ћемо доцније говорити нарочито о важности ових наших података за стару српску пороту; а овде ћемо, за сада, да обратимо пажњу само на другу, такође за нас важну појаву. Докле је у Француској и Немачкој порота, и онако доцкан уведена, постојала, па и данас постоји, само за казнене предмете([1]) — дотле је у нас Срба постојала још пре Душана порота не само за казнене, већ и за грађанске предмете([2]).

Важно је да овде нарочито споменемо како је старосрпска порота у главном била једнака са енглеском, јер и код Енглеза налазимо још у 13 веку пороту и за грађанске спорове([3]).

Оволико смо сматрали за потребно да још у почетку проговоримо о подацима, који су сачувани о постанку пороте. А сада ћемо да пређемо на прави предмет ове наше расправе, а то је на: упоређење енглеске, француске и српске пороте. Додаћемо још, да ће главни предмет ове расправе бити порота о казненим делима.

Приступајући овоме раду, ми не мислимо говорити о свима појединостима, већ само о главним особинама пороте и у опште суђења, код тих народа. А тако ћемо чинити са тога, што ћемо и самим таквим говором довољно показати с једне стране разлику тих порота између себе; а опет с друге стране и мане и врлине сваке од њих. Но да би све то било разумљивије и поучљивије, морамо се уједно дотаћи и надлежности судова за казнена дела у опште, код тих народа, па за тим прећи на остале предмете ове расправе.

([1]) Biener, иста књ., стр. 239 и 235.

([2]) Душанов законик, издање Ст. Новаковић, стр. 6 и 7. Миклошић, Monumenta serbica, стр. 207.

([3]) Biener, иста књига стр. 33.

Држећи се тога, ми смо ову расправу о судовима и суђењу у Енглеској, Француској и Србији поделили овако:

А., Разлика у организацији и надлежности судова у казненим делима у опште;

Б., О двогубој и простој пороти;

В., Разлика у тужиоцу;

Г., Разлика у избору поротника;

Д., Разлика у остварењу оптужне система;

Е., Различан положај судије председника;

Ж., Изрицање пресуде;

З., Правно средство против поротних пресуда; и најпосле

И., Ново суђење после поротне пресуде.

Овакву поделу предмета учинили смо са тога, што држимо, да ћемо га тим начином нај јасније представити.

Но да приступимо самом предмету.

А. РАЗЛИКА У ОРГАНИЗАЦИЈИ И НАДЛЕЖНОСТИ СУДОВА У КАЗНЕНИМ ДЕЛИМА.

I. У Енглеској.

У Енглеској је опште правило: да је порота редовно надлежна да решава и суди о оптужењима у опште. Код Енглеза порота не суди само о неким малим оптужењима.

Тако код њих не суди порота:

а., О финанциским преступима, које извиђају и о којима суде управне власти, без поротника и

б., Полициске иступе, о којима суди један срески судија, као орган државне власти.

А сем овога порота не суди

в., О неким лакшим злочинима и преступима. Но њих извиђају и суде такође среске судије, али само не

засебно, већ колегијално. И ови то чине двојако. Или заједно са оптужном и судном поротом у редовним седницама, које држе свака три месеца (general quarter sessions). Или сами, без поротника, у својим тако названим малим седницама (petty sessions).

Но на против о свима тешким преступима и злочинима суди у Енглеској само порота. Она се састаје двапут годишње, сваки шест месеца.

Као што показује досадањи говор о овоме, можемо исказати као опште начело енглеског судства: да у Енглеској о свима већим преступима и злочинима суди порота.

Но поред те пороте у Енглеза постоји још и порота за мања оптужења; она о њима суди заједно са среским судијама (види напред в.,).

Однос ових двеју порота између себе није у Енглеској тачно одређен никаквим законом. А и сама судска практика није у томе са свим стална. С тога ће бити нужно да се мало ближе познамо са овим, и то не само у колико се тиче пороте, већ и енглеских судова у опште.

У Енглеској постоје три највећа суда у Вестминстеру: један за казнене предмете (kings или queens — bench)([1]). Други за грађанске спорове (court of common pleas). И трећи за финанциске предмете (court of exchequer).

Сваки од тих судова ради засебно. Но у неким важним предметима састају се чланови та три суда, те суде као један суд.

Она три највиша суда шиљу сваке пола године по двојицу својих чланова у шест графства Енглеске, те тамо, као судије (магистрати), руководе и председавају у полагод шњим седницама пороте за тешка оптужења. Други не мо

([1]) Mühry, Englishes Strafrecht, део други, стр. 360.

да председава у тим поротским седницама. Но само у шестом грофству (Middlesex), где спада Лондон, могу, по изузећу, да председавају и нека друга лица у седницама пороте за таква оптужења, које седнице држе се у тамошњем централном казненом суду (central criminal court). Но и ово изузеће врло је ограничено. Тако ту могу да председавају само: Лорд — мер Лондонски; кмет лондонски (Aldermen) и највиши варошки судија (recorder).

Ти судски одасланици иду сваке пола године у места, за која се одреде. Под њиховим руковођењем и председавањем порота суди о свима тешким преступима и злочинима, као кад би се то чинило под непосредним руковођењем самог највишег казненог суда (queens bench).

Неће бити излишно да се мало познамо и са током грађанских спорова код Енглеза.

За велике грађанске спорове надлежна су само она два највиша суда, која смо споменули напред (финанциски и грађански). Но ако би међу парничарима била несугласица у самом представљању ствари, тако названом факту, — онда ти највиши судови само то питање о утврђењу (констатовању) факта предају пороти за грађанска дела и то пороти оног графства, у коме је постала дотична парница. И тек кад би та грађанска порота одлучила о самом факту, онда би највиши суд решавао спор у цело.

Вредно је овде одмах споменути радни круг пороте за казнене предмете, или за тешке преступе и злочине. Ова ради са свим противно. Она не само да констатује факат, већ још и изриче коначну одлуку о оптужењу. Она решава: да ли је оптуженик крив или није.

Довде смо говорили о пороти за тешке преступе и ·чине.

А сад ћемо неколико речи проговорити о пороти за мање ·чине и преступе.

У овим другим поротским седницама председавају сре-ске судије дотичног графства. Ту се суди о мањим каж-њивим делима. Ове пороте не могу никако да суде о: веле-издаји, кривоклетству и прављењу лажних исправа и новаца. Јер ово су велика кажњива дела, о којима суде само оне пороте, у којима председавају они највиши судски изасланици, о којима смо већ говорили.

Овде ће бити места да што више проговоримо о оном поротном суђењу под председавањем среских судија. Сре-ске пороте суде у седницама, које се држе свака три месеца. У тим седницама морају бити најмање два среска судије; а може их бити и више. Цео рад и поступак пред том поро-том развија се и свршује као и пред поротом, у којој пред-седавају они највиши судски изасланици.

Истина да важи као правило, да ова порота са среским судијама обично суди само о мањим оптужењима; а на про-тив о свима тежим оптужењима да ваља да суди она друга порота. Но опет је врло тешко у практици одржати ту гра-ницу између „мањих“ и „тежих“ кажњивих дела. С тога је у Енглеској дошло до тога, да те обе пороте могу да суде о свима другим поротским оптужењима сем она три, које горе споменусмо, и о којима мора да суди само она порота под председавањем највиших судија.

То су два облика, у којима у Енглеској суди порота. Но, као што смо и напред казали, има судски кажњи-вих дела, о којима и код Енглеза не суди порота, већ само срески судија. То бива у тако-названом кратком суђењу (summary conviction), које врши само један срески судија. Али овакво непоротско суђење сматра се код Ен-глеза само као изузеће од оштег правила. По томе он
дозвољено само у оним случајевима, где је закон то из
ком допустио, а то је учињено само за нека мања кажњ
дела. Ту долазе: мале крађе; повреда имања и насиље,

са највећом казном до три месеца затвора или новчаном, а у случају поврата највише до годину дана затвора.

О поступку при овом кратком суђењу не постоје никаква општа законска правила, већ је све више практиком регулисано. Но међу тим и законом и практиком утврђено је, да се против пресуде тог засебног судије може изјавити жалба пороти, у којој председавају среске судије.

Ово је, у главном, организација енглеских судова.

Као што се може видети из овога, што казасмо до сада, у Енглеској постоје овакви судови:

1., Управни, који суде о финанцијским преступима;

2., Среских, у којима суди један среcки судија без пороте и то: или о полициским иступима, или о мањим преступима. Ови судови суде кратко и брзо; и најпосле

3., Две врсте поротних судова, који суде о злочинима и преступима, и то:

а., Среcки поротни судови, у којима председава среcки судија, и који могу да суде о свима злочинима и преступима сем: велеиздаје, кривоклетства, лажне исправе и лажног новца;

б., Поротни судови, који се састају сваки шест месеца и у којима председавају они изасланици највиших судова. Ови поротни судови јесу редовно надлежни судови за све теже злочине и преступе, а нарочито за велеиздају и остало, што је изузето од надлежности средњих поротних судова ([1]).

После свега овог имамо само још једну напомену, па да завршимо говор о организацији судова код Енглеза.

У Енглеској је давно и давно већ утврђено правило: полициска власт не суди ни о каквом, па ма најмањем оптужењу.

([1]) За све види Mühry, део други, стр. 355 382.

II. У Француској.

Французи су, као што је познато, са свим противног карактера, него Енглези. Отуда је врло природно, да онаква организација, као што је код енглеских судова није могла ухватити корена у Француској. Та организација ако је и могла одговорити особинама енглеског народа; или ако се она и могла бранити дугим трајањем код Енглеза, — Французе није могла задовољити.

Французи су истина хтели да имају пороту. Али је код њих ишло врло тешко, да се утврди што боља организација судска у вези са поротним суђењем. Они су своју судску организацију врло често мењали разним законима.

Одмах по увођењу пороте (за време прве револуције), Французи су своје законе о судској организацији тако брзо мењали, да тек што је један закон отпочео да важи, а већ је дошла његова измена или допуна. Овакво мењање тих закона објашњава се, поред осталог, и политичним стањем, које је онда било у Француској. Као што је познато, Француска је тада у размаку кратког времена прешла четири политичне периоде: периоду народне скупштине; владу конвента; директоријум и прву царевину. У таквим *политичним* променама државне владавине, наравно да је било обично, што се често мењала и организација судска, јер иначе она не би могла задовољити разне политичне правце. На тај начин у Француској је право много зависило од политичног државног облика. Свака промена устава, била је повод и новој организацији судова.

А таквим радом, организација судска губила је свој карактер *сталности*, која је највише кадра да створи поштовање закона и судова у народу. То често мењање судске о-
ганизације према политичним установама, било је узрок,
је у Француској постало мишљење као да је и право как
политична творевина.

И у нас Срба, као што је познато, закони се мењају врло често. Шта више ми у томе чинимо још горе него ли Французи, јер то чинимо без икакве политичне промене у државном облику. Самом променом министарства, па често и под једним истим министром у нас се рађају нови закони о једном истом предмету.

Ма да ћемо се мало удаљити од засебног предмета ове наше расправе, опет ћемо покушати да примером потврдимо ово што рекосмо. Између многих примера о честој промени наших закона да наведемо закон о слободи печатње. У времену од 1870 до 1882 године тај је закон у Србији девет пута мењан и допуњаван. А у новије доба два пут је мењан само у једној години. Па и то још није било доста, већ је дошла и трећа најновија измена тог закона од 1884 године. И што је још најгоре, често су под једним истим министарством доношене са свим супротне измене у том закону.

Помишљајући на ту сличност између француског законодавства оног доба (из прве француске револуције) и нашег садањег законодавства — мислимо да ће за нас Србе бити врло поучно, ако би смо се познали са разним менама ондашњег француског законодавства о судској организацији, као и следствима, која су наступила упоредо са тим честим менама.

Тако законом од 21 јуна 1791 и казненим поступком од 16—29 септембра исте године, којим је у Француској заведена порота, подељено је суђење у казненим делима на: тешко, или злочиначко судство, и на полицискo.

У ону прву категорију долазила су сва дела, за која је казнени закон од 6 октобра 1791 године одређивао најтеже казне или бар лишење грађанске части. О свима таквим кривим делима решавала је и судила оптужна и судна порота.

А сва остала кажњива дела спадала су у надлежност полициског суђења. А ово опет делило се на помесно

или општинско полициско судство (police municipal), и на тако названо исправничко судство (police correctionelle). Ова деоба постоји, у главном, и сада у Француској. Само што је основа те деобе сада друга, а пређе је била друга. Сада та деоба зависи од начина и величине казне; а пређе се управљала по смеру који се хтео постићи казном. Оно прво, општинско, суђење смерало је само да одржи ред и јавно спокојство у појединим општина. С тога су за иступе против тога биле одређене блаже казне. Највећа је казна била до пет стотина динара; а затвор је увек морао бити прост, без рада. Тај општински суд састојао се из три до пет чланова помесног општинског одбора.

На против исправничко судство било је надлежно за све случајеве, о којима није судила порота, али опет који су били тежи од оних иступа, о којима је судио помесни општински одбор. Ту су долазила она кажњива дела, за која је казна била прописана до четири године затвора или новчано до 10.000 динара. А та кажњива дела, која су долазила у надлежност исправничког судства, била су подељена уових пет врста; неморал; јавно врђање вероисповести; велике увреде; повреда опште сигурности и спокојства; и најпосле повреда туђег имања. О свима овим кажњивим делима истрагу је чинио један судија, који се зове „примирни“ судија (juge de paix), и то као државни орган полиције за општу сигурност. А и само суђење о тим кажњивим делима вршио је исти судија. Само што је он ово радио још са двојицом помесних грађана (prud' hommes assesseurs), које би у то име општина изабрала. А ако је у каквом месту било више таквих судија, онда су они о таквим кажњивим делима могли да суде и без грађана. Али тада је њих морало бити најмање тројица.

Међу тим, поред тог суђења, те судије имали су ка свој нарочити задатак и то, да, у друштву са оним изабр-

ним грађанима, врше измирење парничара у свима грађанским споровима.

И најпосле они су били надлежни да суде и о неким мањим грађанским споровима.

Против пресуде тог суда, како у казненим, тако и грађанским предметима, могло се апеловати на срески суд.

То је кратак нацрт тог првог суда у Француској.

Сем тих судова у Француза су постојали срески судови (tribunaux de district). Они су били редовни првостепени судови за грађанске спорове. Сваки од тих среских судова састојао се из шест чланоаа, које је народ бирао, а краљ постављао, на известно време. По што тада у Француској није било апелационих судова, — то су ови срески судови уједно били апелација у извесним случајевима. То је бивало на овај начин: ко не би био задовољан са пресудом среског суда, имао је право апеловати на један између седам најближих среских судова. Свака страна имала је права просто, недајући разлоге, одбити три среска суда; и онда онај седми срески суд био би апелациони суд за тај спор.

Један члан тог среског суда вршио је дужност истражног судије и управника оптужне пороте (directeur du jury), која се састојала из осам чланова. Тај истражни судија и управник пороте мењао се по свршетку сваког шестог месеца.

Оптужна порота решавала је: да ли има места да се ко преда окружном казненом суду као судној пороти, у којој су решавали 12 поротника.

Ова француска организација судова (помесно-полицијски; исправнички и поротни судови) има своје неке особине. Порота је, до душе, противно у Енглеза била ограничена на суђење само о злочинима, и то не само као судна, већ и као оптужна. Али, у исто време, Французи су се опет321 саста-

рали да у својој судској организацији што више одрже особину „народног суђења“, не само у казненим, већ и у грађанским судовима. Ова особина „народног суђења“ огледа се пре свега у томе, што су за среске судије били постављани они, које је народ бирао. Сем тога она је била и у томе, што су морала два грађанина да буду у среском суду. И најпосле то је било и у оној великој надлежности општинске полиције да суди о извесним иступима.

Све то били су јасни знаци, да су се Французи шта више трудили да одрже своје негдашње „народно суђење“. Та тежња за одржањем „народног“ суђења била је узрок, те код Француза није било сталних старешина ни за оптужну, ни за судну пороту, него су се ови мењали, од времена на време. Отуда је потицало и то, што се код Француза суђење увек врши колегијално, јер они су слабо полагали вере у појединачно суђење. Најпосле то је био узрок, те Французи нису волели ни сталне апелационе судове, бојећи се да се код њих не би утврдила каква крута практика, можда са повредом закона. Да би то избегли, Французи су претпостављали да разне среске судове учине у исто време и апелационим. А ово је имало ту своју добру страну, што су на тај начин стране могле добити оно право, да одбаце неповољан апелациони суд.

Таква је била организација француских судова по закону од 1791 године.

Но већ законом од 5 фрутидора, године III. (22 августа 1795) и новим „законом о кривицама и казнама“ (Code des délits et des peines“) од 3 бримера год III. (25 октобра 1795) учињене су важне промене у француској судској организацији.

Тако:

1. Установљени су засебни судови за грађанске спорове, а засебни за казнене.

Но овде морамо одмах додати, да је тада постојало једно изузеће од овог новог правила о општој деоби судова на грађанске и казнене. То је било у установи „примирних“ судова. Ови су били надлежни да суде не само о неким казненим, већ и о мањим грађанским предметима.

Али опет држећи се оне опште поделе судова за грађанске и казнене предмете, били су

2. Заведени у сваком департаменту судови за преступе под називом: „судови поправне полиције“ (tribunaux de police correctionelle). Њих је било три до шест у сваком департаменту.

Овај назив „полициски судови“ могао би кога навести на погрешно мишљење о тим судовима. За то сматрамо за дужност да то сузбијемо. Ти судови ма да су се звали „полициски“, опет нису били оно што се у нас зове „полициско судство“, јер у тим француским судовима не суде полициски већ судски чиновници. Ти судови „поправне“ полиције били су састављени овако: Председник је био увек председник једног департаменталног првостепеног грађанског суда. А као чланови радили су у том суду: две примирне судије или два одабраника за примирно суђење у дотичном месту (prud' hommes assesseurs). Тако дакле овај суд поправне полиције у истини је судски колегијум, а не полициски, као што изгледа по његовом називу.

Имајући тај чисто судски карактер, онај председник тог примирног суда уједно је био и управник оптужне пороте (directeur du jury). Но у обема тим дужностима, он се мењао сваке пола године, и тада је на његово место дола-
председник каквог другог департаменталног првостепе-
суда.

Тиме смо, у главном, исказали карактеристику ових по-
зних судова по тој новој француској организацији.

Но на завршетку напоменућемо само још то, да се против пресуде тих судова правно средство могло употребити само код департаменталног суда за казнене предмете.

3. Суђење о иступима, које је пређе било дато општинским судовима, било је одузето одових, а дато примирним судовима. Тада је уједно било прописано, да против пресуда тих судова није било ни жалбе, ни апелате, да су оне одмах биле извршне.

То ограничење надлежности код општинских судова, Французи су учинили са тога, што су законом општинама дате толике дужности, да оне нису биле кадре, спремне и способне да све то ураде; и најпосле

4. Подела кажњивих дела (иступа, преступа и злочина) учињена је по виду и мери казне, које је закон за њих прописивао, па према томе управљала се и надлежност судова о њима.

Држећи се тога, примирне судије, као полициски судови, судили су, са двојицом општинских одабраника о иступима, за које је казна била одређена највише до три дана затвора или новчано до тродневне наднице.

А исто тако и граница између злочина и преступа била је у новом закону (Code pénal) одређена такође по величини казне.

Такво је било француско судство по оном закону од 1795 године.

Но и тај закон није дуго трајао; он је замењен законом од 27 вантоза, год. VII. (18 марта 1880) у његовим главним одредбама.

По овом новом закону судство је било у Француској подељено овако:

1. О иступима нису судиле примирне судије, већ судије нарочито за то постављене. Исто тако и о преступима нису судиле примирне судије, са општинским одаб

ницима, већ опет државне судије. Тај суд, који је судио о иступима и преступима био је у исто време првостепени суд за грађанске спорове.

2. Установљени су засебни апелациони судови као друго-степена судска инстанција, премда само за грађанске спорове.

А за пресуде или решења о казненим предметима, што су их изрицали полициски судови о иступима и преступима (tribunaux de police correctionelle), и даље су остали казнени департаментални судови као виша судска власт, којој је ваљало изјавити жалбу. Али

3. Тим законом уједно су и ти казнени судови добили другачије уређење. Ти казнени судови добили су сталне државне судије, који су са поротницима судили о злочинима. Док на против пре тога за чланове тог казненог суда узимане су судије само из грађанских судова, и мењане су од времена на време.

4. Законом од 29 вантоза, IX. год. (20 марта 1802) укинуто је употребљавање оних одабраника, који су као неправници судили у примирним судовима (prud'hommes assesseurs). А у место тога, у примирним судовима судио је од тада засебан судија. Али за то је и његова надлежност била ограничена. Он је могао осудити само до три дана затвора, Ова толико ограничена надлежност тог засебног судије била је узрок, те је његова пресуда била одмах извршна, није против ње било ни жалбе, ни апелате на какав већи суд.

Као што се може видети из овога, што довде говорасмо о овим разним организацијама судским у Француза, мало по мало из ње су ишчезле све дотадање народне особине. узимајући само код оптужне и судне пороте.

А опет доцнији закони пошли су још један корак даље томе одбацању народних особина из судске организације. ли су, пре свега, укинули оптужну пороту. А у исто време

дали су далеко већу и опаснију улогу установи државног тужиоштва (ministére public).

Приступајући да говоримо о овој новој промени у француској судској организацији, долазимо на доба Наполеонове владавине.

Под Наполеоном Првим учињене су опет важне промене у судству разним новим законима. То је учињено најпре казненим поступком од 1808 године (Code d'instruction criminelle). Па онда казненим законом од 1810 год. (Code pénal). И најпосле законом од 20 априла од 1810, у вези са царским декретом од 6 јула и 18 августа 1810 год.

Тим законима заведено је:

1., Начело спајања грађанског и казненог судства код свију судова.

Тиме су престали да постоје по департаментима пређашњи искључно казнени судови; а на њихово место уведени су апелациони судови.

Ови апелациони судови, названи cours d'appel, добили су двојаку улогу у казненим предметима. Они су, с једне стране, били касациона власт за пресуде о преступима изречене од првостепених судова (tribunaux de police correctionelle). А с друге стране, они су у друштву са судном поротом, били суд за злочине (cours d'assises).

2., Установа оптужне пороте била је са свим укинута. А у место ње заведена је установа двогубе власти која је решавала о стављању оптуженика под суд. Обе те установе биле су састављене из сталних судија правника. Прва од тих власти била је код првостепеног суда, и звала се „саветна комора“; а друга је била код апелационог с и звала се „оптужна комора“. Док обе те „коморе“, ћемо ми даље звати „одељењима“, не би за кога одобри да се може ставити у оптужно стање, — дотле се он не

могао предати пороти на суђење. Но ово је, наравно, вредило само за злочине, о којима је судила порота, а не и за друге, мање кривице, о којима се судило без поротника.

3., Надлежност примирних судија као засебних полициских судова проширена је. У место што је пређе примирни судија могао осудити само до три дана затвора, овим законима добио је власти да суди до пет дана затвора. У исто време и власт новчаног кажњења повишена је тим судијама до 15 франака, у место што је пређе било у закону казано да ће они судити до вредности трију надница. Ова промена у одређењу новчане казне учињена је више ради једнакости у суђењу, јер се у практици показало, да кад би се у одређењу судске надлежности узимала вредност тродневне наднице, — онда би са свим природно следство таквог закона било то, да би једно и исто кажњиво дело у једном крају било иступ, а у другом преступ, према неједнакости наднице због помесних прилика. Зна се, да наднице нису једнаке у свима крајевима, но на против да су у једном месту јевтиније, а у другом скупље. Па кад би се по вредности тродневне наднице управљала карактеристика каквог кажњивог дела (иступа или преступа), и по томе и надлежност суда, — онда, наравно, да би и ова била неједнака. А то би морало шкодити идеји опште правде и једнакости пред законом.

Најпосле поред ових промена уведена је још једна новина у томе, што је тим законом дато право жалбе против свију иступних пресуда, које би гласиле на затвор, или на новчану казну преко пет франака. И по изјављеној жалби тада би ствар решавао колегијум суда за преступе.

4., Општинским судовима (police municipale) био је ерен један део пређашњег полициског суђења. Однос њихов ма обичним полициским судовима био је промењен тако, је проширена општинска надлежност. Кметови ires) скоро свију општина постали су надлежни да, под

извесним условима (ако би кривац био ухваћен на делу) могу да суде о извесним, мањим иступима. Надлежност суђења о тим мањим иступима била је двојака, јер су били надлежни да о томе суде и кметови и примирне судије. (Интересантно је, да је и код нас изменом од 17 јануара 1876 у вези са изменом од 23 јула 1877 год. у полициској уредби тако исто дато и општинској и полициској власти да могу судити о иступима, било једна, било друга власт, па која би пре отпочела. Но да се вратимо на Француску). Само у већим кантонским општинама кметови нису имали ту власт, већ је то остало у надлежности примирних судова. Но и у оним општинама, у којима су кметови добили власт да суде о тим иступима, опет се то општинско суђење о иступима у Француској није могло јако утврдити. Узрок је лежао у томе, што је у сеоским општинама, које у осталом сачињавају већину општина у свакој држави, врло тешко и помислити на потпуно остварење јавне оптужне системе због оскудице у способном судском персоналу. На тај начин у Француској је по закону постојала надлежност кметова да суде о иступима; али у истини није било увек и у практици тако, већ су више радили примирни судови. Најпосле

5., Однос о надлежности између разних судова био је овако регулисан:

а., Судовима обичне полиције, то јест примирним судијама, као засебним, дато је право и дужност да суде о иступима, који се спомињу у глави четвртој казненог закона, а казне се до петнаест франака или до пет дана затвора (contraventions de police).

б., Стални државни судови судили су о свима преступима (délits), то јест о оним кажњивим делима, за која ј закон прописивао затвора од 6 дана до пет година (у п врату до десет година) или новчану казну преко 15 франака

или губитак политичних, грађанских или фамилијарних права само за неко одређено време, и најпосле

в., Поротни судови судили су о свима злочинима (crimes), а то је о свима кажњивим делима, за која је казнени закон прописивао: смртну казну, робију вечиту или ограничену, са радом или без рада и депортацију. А тако исто у злочине рачунала су се и она кажњива дела, за која је закон прописивао казне бешчасне као: прогонство, губитак политичних, грађанских или фамилијарних права за навек([1]).

Према овоме може се у кратко рећи, да су судови под б., судили о свима кажњивим делима, за која редовно нису прописане бешчасне казне. А опет порота да је судила о оним делима, која са осудом повлаче и бешчаст. Међу тим надлежност између судова под б., и оних под а., управљала се једино према мери и виду казне, као што споменусмо напред.

Ма колико да је нетачна ова граница између злочина, преступа и иступа, па по томе и између надлежности она три суда, — опет је свакако била ваљана особина француског законодавства бар у томе, што су и о иступима судили судови, и то јавно и усмено.

Но и на овоме се није задржало француско законодавство. На против са сваком доцнијом уставно-политичном променом наступала је и промена у судској организацији. Тако су већ под Бурбонима, па под Орлеанцима (после тако назване јулијске револуције) и под другом републиком (после фебруарске револуције) знатно били мењани закони од 1808 и 1810 године. Те најважније законске промене биле су учињене у годинама: 1824, 1827, 1831, 1832, 1835 и 1848.

Мислимо да неће бити излишно да поменемо те законе. ако су измене чињене:

([1]) Види о свему: Helie, Traité de l'instruction criminelle, књ. прва, стр. 675 до краја.

1., Законом о саставу поротног суда од 2 марта 1827 године, који је доцније био замењен законом од 7 августа 1848 године, о чему ћемо касније говорити.

2., Законима, којима је било прописано да је извесна већина гласова потребна за поротску осуду. То је било прво, законом од 4 марта 1831; па законом од 9 септембра 1835; после законом од 9 марта 1848 (од привремене владе) и најпосле законом од 1848 године. Но и о свему овом говорићемо опширније тек доцније.

3., Законом од 4 марта 1831 године опет о саставу поротног суда са сталним судијама. Тим законом број ових последњих сведен је од пет на три (онако дакле као и код судова за преступе).

Вредно је нарочито констатовати, да је један пројекат у јулу 1848 године предлагао само једног јединог државног судију који би председавао и судио у поротном суду. Пројекат се у томе држао енглеског обичаја и права. Но по томе пројекту тај судија не би решавао ни о правном питању (примени казне), већ би и о томе имала да решава сама порота, у доцнијој засебној одлуци после одлуке „крив“. Али овај пројекат није био усвојен.

4., Уставом (charte) од 1814 године (чланом 63) укинути су сви изузетни судови, које је био увео Наполеон. Ово укидање учињено је на основу начела да се нико не може отргнути од свог редовног суда. Овде неће бити излишно да поменемо, који су били они изузетни судови. У оне изузетне судове долазили су: велики царски суд; превотални судови за финанциске преступе и сви редовни и ванредни засебни судови, по личностима или предметима([1]). Међу тим

([1]) Овде је место да објаснимо те француске „превоталне“ судове. су били преки судови, који су судили брзо и кратко. Њих ј Француза било још пре прве револуције, под краљевима. Но они н могли судити благородству и чиновницима. Ти су судови у раз

доцније су опет једним додатком члану 63-ћем опет васпостављени превотални судови. Али и ови су били укинути уставом од 1830 године, који је у члановима: 53 и 54 укинуо све изузетне судове (tribunaux d'exception) и „комисије за казнене предмете". Али опет сам тај закон учинио је два изузећа од положеног начела о укинућу изузетних судова. Тако, прво сам тај устав завео је, по члану 28 о устројству „горњег дома" (chambre des paires), изузетан суд „горњег дома". Овај изузетан суд судио је о свима политичним злочинима као: о велеиздаји и нападу на јавну сигурност (attentats à la sureté de l'état). Друго изузеће прописивао је члан 29 истог устава, по коме је сваком члану горњег дома (Pair) могао бити судија само опет члан горњег дома, док на против по уставу од 1814, члану 34 могао је тај суд бити састављен и из других лица. На овај начин у место да су били укинути изузетни судови, они су за овај случај само били замењени другима. Но доцније су били укинути и ти судови горњег дома.

5., Законом од 9 септембра 1835 године. Њиме су прописана многа нова начела за политичне и државне злочине о којима је говорио члан 28 устава. Сем тога њиме је био пооштрен поступак на штету онога, који би суду био непослушан, не би хтео одговарати. Даље је казано, да је довољна била и само односна већина гласова поротничких, па да се оптуженик може огласити за крива (седам против пет). И најпосле тим законом уведено је тајно и писмено гласање од стране поротника.

6., Законом од 28 априла 1832 године. Њиме је поротницима дат у неколико утицај и на правно питање, (примену казне). А ово је учињено тиме, што су поротници поред изјаве „крив", могли додати: „но са олакшајним околностима"

бурним временима употребљавани за политичка оруђа, јер судије нису морали бити правници и судили су по својој „чистој" савести и убеђењу.

(circonstances atténuantes), и тада је због таквог њиховог додатка, поротни суд био дужан казну ублажити. Повод оваквом закону био је у томе, што су француски поротници пре тога врло често са свим ослобађали и оне, који су били криви, само да би их спасли од претерано строгих казна. Међу тим овакав рад поротника имао је свога корена више у неограниченом праву поротника да суде само по убеђењу, а не по каквим положним законским прописима. Свакако такво суђење поротника било је само злоупотреба поротничког права и дужности. Али, с друге стране, не може се одрицати, да је и тадашњи француски казнени закон (Code pénal) био приличан узрок овоме. Он је био претерано строг. У њему су биле одређене врло велике казне за многе злочине и преступе, а нарочито често и смртна казна, па с тога су француски поротници волели и крива да ослободе, него ли да га изложе опасности онако претераних казна. Но ма да и енглеско право у томе није стајало много боље, опет се мора признати, да су код Енглеза поротници врло ретко злоупотребљавали своју дужност. Увиђајући сву опасност и шкодљивост онаквих поротничких злоупотреба, Французи су још 1824 године покушали да томе стану на пут. Они су то учинили на тај начин, што су код извесних злочина, за које су, по јавном мишљењу, биле прописане врло строге казне, поротном суду дали право да искаже блажу казну, ако би поротници одлучили да постоје олакшице. Међу тим у практици се и ово брзо показало као недовољно. За то је законом од 28 априла 1832 године тај поротнички утицај на питање о олакшицама распрострањен на сва кажњива дела, која су спадала у надлежност поротног суда. Решавање о томе, као о питању дела, дато је поротницима у свима поротским оптужењи[ма].
Но и ово у место да је деловало као што се хтело, са[мо] је француске поротнике брзо навело на многа прекораче[ња] своје власти. Они су често мислили, да стоје и над закон[ом]

па су решавали да постоје олакшајне околности с в у г д е, где су, по свом личном расположењу или увиђавности, налазили да треба употребити већу благост него што би јој иначе по закону имало места. Да је тим начином јако трпео углед закона, то је са свим појмљиво. Но ма да се овакав правац у суђењу не би могао одобрити, опет се сама његова појава мора сматрати свакако као један доказ више, да казнена законодавства треба да теже да што више одговарају духу и појмовима народа, за који се пишу. Онда ће таква прекорачења власти бити ређа. А ако би их и опет било често, бар се не би могло законодавству пребацити, да је и оно, ма и најмање, томе допринело својом претераном строгошћу.

Овде ће бити прилика да учинимо једну паралелу између француске и енглеске пороте. Приступајући томе, видимо велику разлику у једној истој установи само код разних народа. Код Енглеза видимо с т а л н о с т, која има као своју природну последицу истинито поштовање закона и власти. Код Француза на против н е п р е с т а н у п р о м е н у закона и органа судских власти, чиме то обоје добија особину више какве п о л и т и ч н е творевине, него ли правне установе. Код Енглеза примећујемо потпуно и пра̂во народно судство, јер је порота, као оптужна и судна, н а д л е ж н а з а с в е з л о ч и н е и п р е с т у п е. Док се на против код Француза налази само половно народно судство, и готово још и мање, јер о већини кажњивих дѐла (о преступима) не суди порота; а при том порота код последњих постоји још и с а м о к а о с у д н а порота. Шта више приликом повратка наследне краљевине (1804) био је код Француза у питању и сам опстанак пороте. Мало је још остало, па би она тада била и укинута, јер се сматрало да би било боље и поузданије да суде сталне судије — стручњаци. Таквом обрту много је доприносило и то, што су поротници у то доба многе оптуженике неумесно ослобађали, те тиме у неку руку повлађивали, да се чине

тешки злочини. А још један узрок таквом правцу лежао је и у томе, што је сазив поротника тада код Француза наилазио готово на тако исто велике тегобе, као што би био позив на какву војну службу. Са тих узрока и било је озбиљних мишљења да се са свим укине поротско суђење. Но по што је било и противних мишљења, да би то јест том злом стању ваљало на пут стати самом поправком закона о уређењу пороте, — то је за тада остало само при тој разноликости мишљења, а поротска установа одржала се и даље. А кад је доцније (1808), питање о пороти поново узето у претрес, оно је расправљено у корист те установе. Порота је и даље остала у француском законодавству као правна установа, ма да је Наполеон био вољан да целокупно суђење преда сталним државним судијама — стручњацима.

Као што видимо из овога, што довде рекосмо, у Француској је политика имала јака утицаја на мењање прописа о пороти. А да већ и само због тога француска порота стоји испод енглеске, која вековима стоји као непомичан и сигуран стуб правде, — то је једва нужно и напоменути.

III. У Србији.

У нас Срба организација судства у казненим дéлима ова је:

1. О иступима суди помесна општинска и полициска власт.

2. О преступима и већини злочина суде: првостепени, апелациони и касациони суд, без пороте; и

3. О неким злочинима суди порота, с правом жалбе од обеју страна касациономе суду. Исто тако само о једном преступу (паљевини из нехата, § 299 нашег казненог закона суди поротни суд(1).

---

(1) Чл. 18 нашег поротног закона, тачка 3-ћа у вези са трећим одељком § 1. казненог закона.

Да бисмо могли упоредити ову нашу организацију о суђењу кажњивих дѐла са енглеском и француском, ми ћемо се мало ближе познати са свима овим трима тачкама о организацији нашег суђења о кажњивим делима.

Тако:

1., По „уредби" полициској, која важи као закон још од 18 маја 1850 године(1) о иступима судили су:

а., Општински судови, ако за те иступе не би била прописана казна већа од 3 дана затвора или више од два талира новчано;

б., Срески начелници, дакле полициски чиновници, ако за иступ не би била прописана казна већа од 12 дана затвора или новчано до 8 талира; и

в., Окружни начелници за иступе са казнама до 30 дана затвора или новчано преко 8 талира(2).

Оно општинско суђење вазда је бивало колегијално. Пуноважно општинско суђење само је онда, ако би га вршила или три кмета, или кмет са двојицом одборника(3).

А код суђења среских и окружних начелника само погледа као да је и оно колегијално, а у ствари је посебно. У закону је истина казано, да срески начелник решава „са два помесна кмета или општинара". Али му је у исто време остављено право, да не прими мишљење те двојице, већ да реши онако како он сам нађе, користећи се само мишљењем оне двојице, у колико сам нађе за потребно(4).

Ово право, да у истини сам решава о иступима, код окружних начелника још је очитије. Пре свега, исти закон не ставља начелнику окружном ни у дужност да решава

---

(1) Зборник закона и уредаба. V, стр. 187.

(2) Види § 4. речене полициске уредбе у зборнику петом, стр. 188.

(3) Види § 8. речене уредбе и законе 13 и 17 јуна 1839 год. о устројењу „примирителних" судова: збор. први стр. 94 и 136.

(4) Види § 10 речене уредбе, збор. V, стр. 190.

са кметовима или одборницима, већ само са двојицом чиновника из начелства. А при том, тај исти закон овлашћује и окружног начелника да не мора примити назоре ни те двојице чиновника, већ да му њихова мишљења могу да служе само као обавештење, а он опет да је властан да реши онако, како сам налази(1).

То су у нас надлежне власти за извиђање и суђење о иступима; и то је састав „судова" о иступима.

Као што се види из овога, у нас су у почетку о иступима судили: у неколико општински судови; а у неколико полициске власти.

Овде ће бити места, да учинимо једну малу примедбицу о овом закону.

Овај наш закон о суђењу иступа има своју засебну судбу у групи наших осталих закона и уредаба. Докле су се код нас остали закони врло често, и готово махом без невоље и потребе, мењали, дотле је тај закон за суђење о иступима и до данас остао у основи неизмењен.

Прва измена, која је била учињена у тој уредби, била је само о неким споредним питањима. Њоме се, пре свега, регулисало питање о року за жалбу; и сем тога узакоњено је да министар унутр. послова решава о њима у последњем степену(2).

А друга важнија измена те уредбе била је тек 17 јануара 1876 године. Њоме је измењен § 4. речене уредбе у толико, што је распрострањена надлежност кметова. По тој измени општински судови постали су надлежни да суде о свима иступима, не гледајући на величину казне, коју би закон за њих прописивао(3).

---

(1) Види § 13. речене уредбе, збор. V, стр. 191.
(2) Закон од 3 септ. 1854 године, збор. 8. стр. 20.
(3) Збор. 28. стр. 83.

И најпосле дошла је трећа измена од 23 јула 1877 год. опет реченог § 4., којом је у главном, и среским начелницима дато право да могу судити о свима иступима као и кметови. Ову последњу измену изазвала је сама природа ствари. Јер докле су по оној измени од 1876 г. кметови могли изрећи и највећу законску казну за иступе у опште, — дотле то право нису имали и срески начелници, већ је за њих остало било оно ограничење до 12 дана затвора или 8 талира. На тај начин догодило се било, да су кметови, као мања власт од среских начелника, имали више власти него ли срески начелници, за које је дотадањим законом круг надлежности био ограничен реченом тачком б., § 4. полициске уредбе, само на неке мање казне.

Па да би се избегла та аномалија о већој надлежности мање власти, морала је доћи ова допуна од 1877 године о уравнању надлежности за те две власти.

Но опет, поред тих само честичних измена, и данас у Србији важи речена стара полициска уредба о суђењу иступа, и по томе су за њихово суђење надлежни: општински судови и срески и окружни начелници, а у последњем степену министар унутрашњих послова.

А судови, ни првостепени ни већи, ни данас у Србији нису надлежни да суде о иступима, сем ако би ови били у стицају са неким преступом или злочином. На завршетку овог говора о властима надлежним за суђење о иступима, морамо додати, да београдски општински суд нема права да суди о иступима у Београду. У почетку је и он, као и остали општински судови, имао то право (зб. I. стр. 94). Али то је одма измењено; општини градској одузето је суђење о иступима, па узакоњено, да њима, по новом уређењу „Управе вароши Београда“, суди Управа вароши Београда, која се делила на квартове (одења). Тада је прописано да управа у квартовима ради као

среска; а у главној управи као окружна полициска власт (1).

2. О свима преступима, као и већини злочина суде: првостепени, апелациони и касациони суд, који су уједно надлежни да суде и грађанске спорове. Првостепени апелациони суд нема нарочита одељка за казнене предмете; а у касационом суду једно одељење решава нарочито казнене предмете. Но оно ради и грађанске спорове, ако казнених предмета не би било довољно за рад, и

3. Поротни суд, који је састављен из четворице изабраних грађана и тројице чланова првостепеног суда (2) суди о овим злочинима:

а., О свима видовима опасних крађа (§§-и: 223, 223 а. и 223 б. нашег казненог закона).

б., О свима видовима разбојништва;

в., О насилној изнуди са карактеристиком разбојништва, о чему говори § 250 нашег казненог закона;

г., О паљевинама (3), и најпосле

д., О нехатној паљевини из §-а 299 казненог закона.

То су редовни предмети, о којима у нас суди поротни суд.

А сем тога по изузећу порота у нас суди и у овим случајима:

а., Ако би когод био оптужен за више кажњивих дела, па би нека од њих ишла у надлежност поротног суђења, онда би порота била надлежна да суди и о онима, за које она не би била надлежна, да су била учињена и да се суде сама за себе; и

(1) Види устројство Управе вароши Београда од 21 децембра 18[…] збор. II. стр. 158 и закон о општинама од 1866 године.
(2) Чланови: 27 и 29 закона о пороти од 21 октобра 1871.
(3) За све види члан 18 закона о пороти и његову допуну од 10 ј[…]ара 1879 год.

б., За кривице из §-а: 49—50, као и §-е: 250 а., и 250 б., казненог закона (прикривање и јатаковање) као споредне, суди поротни суд, ако би за главног кривца био надлежан поротни суд(1).

Ово је кратак нацрт о томе: ко је надлежан да суди о кажњивим делима у Србији.

Држећи се задатка ове наше расправе, ми се нећемо даље упуштати у особине нашег казненог поступка односно надлежности и организације наших судова за казнене предмете, јер то би нас одвело далеко, а уједно би могло да шкоди добром поимању предмета. Да бисмо то избегли, ми ћемо поћи даље правцем, који смо одредили овој нашој расправи.

Б. ДВОГУБА И ПРОСТА ПОРОТА.

I. У Енглеској.

У Енглеској свака тужба у казненим предметима мора претходно да се изнесе пред велику (оптужну) пороту. Тек кад би ова одлучила, да има места оптужби, онда се предмет износи пред малу (судну) пороту на расправу и пресуђење.

Пре него што бисмо даље говорили о пороти код Енглеза, неће бити излишно да напоменемо, како се енглеска порота знатно разликује од сличне установе, коју су имали Немци некада (Schöffengerichte).

Та основна разлика постоји нешто у томе, што Енглези имају ону двогубу пороту, а нешто у оном двојењу дужности државних судија од поротничке дужности, то јест што поротници сами решавају о питању дела (факта), а опет саме државне судије што решавају о правном питању. Док на против у оним немачким „шефенгерихтима“ су-

(1) Види члан 19 истог закона.

дили су и поротници и државне судије о питању и дела и права заједно, а саме судије само су казну одређивале.

Ми се овом напоменом истина мало удаљисмо од засебног предмета ове наше расправе. Но то учинисмо нарочито са тога, што и ми у Србији данас имамо „пороту“ овакву, какви су били ови шефенгерихти некада у Немачкој.

Као што је познато, и по нашем данашњем закону од 21 октобра 1871 године „поротни“ суд састављен је у неколико из поротника грађана народом изабраних (1), а у неколико из сталних државних судија (2). И што је још више, тако састављен поротни суд, заједнички решава не само о питању дела, већ и права у неколико (3); а само примену казненог закона и одређење казне изричу саме државне судије (4).

Ми овде не мислимо писати критику о нашем закону о „пороти“, јер би нас то одвело далеко од засебног предмета ове расправе. За то ћемо се задовољити само овим узгредним упоређењем наше „пороте“ са немачким „шефенгерихтима“, из ког се упоређења може видети постанак нашег закона о „пороти“.

После ове узгредне напомене да се вратимо на енглеско поротно суђење.

Даљи развој у енглеском казненом поступку при поротним оптужењима овај је:

Ако по свршеном кратком предислеђењу примирни судија не би нашао да би он био надлежан да ствар кратко реши у тако-названим „малим седницама“ (petty sessions), види тачку в. под А., већ ако би мислио, да би ствар требала да дође пред пороту за злочине или пред примирне судове са

(1) Члан 6 нашег закона о пороти.
(2) Члан 22 истог закона.
(3) Први одељак члана 39 тога закона.
(4) Други одељак члана 39 реченог закона о пороти.

поротницима (quarter sessions), — онда је тужилац (prosecutor) дужан да поднесе тужбу управљену пороти или примирном суду. Ову тужбу, према резултату предислеђења, пише тужилац или сам, или помоћу свога заступника, или му је пише секретар дотичног примирног суда.

Кад та тужба буде готова, она се онда износи пред велику пороту састављену најмање из дванаест поротника. И ова порота, по што би саслушала у тужби именоване сведоке (имена им се бележе на полеђини тужбе), решава, у тајној седници: да ли је тужба основана или није.

У првом од ова два случаја, порота преко свог секретара назначује на тужби („bill") ове речи: „true bill", то јест да је тужба истинита, основана.

А у другом случају назначује на тужби: not found, а то значи, да тужба није нађена за основану.

Да би се о оптужбама што брже решавало, обе пороте, велика (оптужна) и мала (судна), раде у једно и исто време само, наравно, у разним собама судског здања. Па чим би велика порота о каквој тужби казала да је основана, она одмах ту своју одлуку доставља суду, а овај опет незадржано ствар износи пред малу или судну пороту, те ова на основу јавног и усменог извиђаја, коначно одлучује: да ли је оптуженик крив или није за злочин као што је оптужен.

Међу тим има и неких изузетака од овог општег правила. На име не мора се свака оптужба изнети претходно на решење великој пороти. То су ова два случаја:

1., Ако би код убистава ту одлуку исказала тако названа „коронер порота". Каква је ово порота говорићемо доцније у одељку В. и

2., У неким мање важним случајима оптужења (misdeanors) ([1]), која такође долазе непосредно пред суд, и

[1]) Овде ће бити место да објаснимо, шта се код Енглеза разуме под називом „misdemeanor". Енглеско казнено право има два назива за

то или пред највиши суд за казнене предмете у вестминстеру (kings-bench), о коме смо говорили напред под А.; или пред малу пороту.

По што смо споменули ова два изузетка, без чега би нам расправа била непотпуна, то ћемо продужити даљи говор о обема енглеским поротама.

Почећемо са великом поротом.

Велика или оптужна порота по правилу треба да буде састављена из двадесет и три поротника. Но то се не узима баш са свим строго, јер је довољно, ако би и само дванаест поротника једногласно одлучили, да је тужба основана. Број дакле чланова велике пороте може да буде дванаест до двадесет и три: само што њена одлука мора да буде једногласна (1).

О избору поротника и за велику и за малу пороту важе једни исти услови (2). Разлика је само у томе, што се за поротнике велике пороте не тражи да плаћају какав одређени данак на имање, док за чланове мале пороте постоји и тај услов. Тако је по строгом закону. Међу тим практика је од тога отступила. Шериф (3), који суду износи листу 48 поротника за велику пороту, а 24 за малу, обично у ту листу бележи само сопственике некретног имања.

Но не суде ови сви поротници. На против по што се отворе седнице поротног суда за злочине и преступе (порота

»злочине«. Један је: »misdemeanor«, а други је »felony«. Прво су они злочини, за које је прописана новчана казна или затвор. А друго су они злочини, за које поред редовне казне, по обичајном праву »comon law«, наступа још и губитак имовине само некретне, или само кретне, или и обе. (Види Mürhy, Englisches Strafreht, део први, стр. 2).

(1) Biener, део први, стр. 133.

(2) Biener, део II. стр. 78 и даље.

(3) Шериф је највећи грађански чиновник у сваком графству (Mühry у наведеној књизи примедбу па страни 371).

код примирних судова), онда полаже заклетву само onолики број поротника, који ће бити довољан за суђење, а остали поротници отпуштају се. После положене заклетве, председавалац говори поротницима кратку беседу, којом им наглашује њихов положај и дужност, а тако исто и основе, по којима поротници ваља да суде. Кад се и то сврши, онда чланови те велике пороте иду у своју седницу. Ток даљег рада пред овом поротом различан је од правца, који иначе веје кроза цело казнено извиђање код Енглеза. Тако ма да је код њих још и предистрага јавна, опет је извиђање пред овом великом поротом тајно, но само усмено. Акта предистраге не износе се пред велику пороту([1]), но она има да одлучи једино по исказу сведока, које она испитује и заклиње. А сведоци, које она саслушава, само су они, који су споменути у тужби против оптуженика. На тај начин ти се сведоци пред њом испитују по други пут, јер су једном већ испитани у предистрази. Па ако би тада велика порота нашла да је тужба основана, онда се ти исти сведоци саслушавају још једном, то јест пред малом или судном поротом.

Као што видимо, прва разлика између велике и мале пороте у томе је, што она испитује само сведоке тужиочеве, док ова друга испитује и сведоке оптуженикове([2]). Узрок оваквој разлици у томе је, што велика порота има као задатак само то, да у основу одлучи: да ли има места тужби или нема, и што би она прелазила у круг рада судне пороте, кад би и она саслушавала и оптуженика и његове сведоке. Кад би велика порота чинила и ово, онда би између велике и мале пороте била разлика једино у томе, што би она ослобађала или осуђивала само привремено, а ова коначно. А то би било немогуће по енгле-

---

([1]) Но њен писар (clerck of the grand jury) међу тим има препис тога предислеђења.

([2]) Biener, у наведеној књизи део I. стр. 135.

ском праву, које се врло строго држи принципа „exceptio rei judicatæ“ (изузеће да је ствар већ суђена). Док на против кад је задатак велике пороте само тај, да реши само о умесности или неумесности тужбе, онда је природно, да она то и треба да решава само по оним доказним средствима, која су на то ограничена, а то је само по доказима у тужби. Па остајући само при тим доказним средствима, онда и јест могуће да она не изриче никакво, тако да се изразимо, претходно „крив“ у главној ствари. Она тада може да служи само као законска предохрана да оптуженик не би по неоснованој или шта више и злонамерној тужби излазио пред судну пороту, јер пред овом је извиђање и суђење јавно, па наравно да то не може бити без неповољности за оптуженика. А опет с друге стране, такав рад велике пороте добар је и са тога, у оном другом случају, то јест кад би порота огласила тужбу за неосновану, она оптуженика не ослобађа са свим већ на против тужбу одбаца само због недовољних доказа. А са тога је тужиоцу дозвољено, да изиђе са новом тужбом и бољим доказима.

Довде смо говорили о првој основној разлици између велике и мале пороте. На реду је да поменемо и другу основну разлику између њих. Та њихова друга основна разлика лежи у томе, што је у првој радњи тајна, а у другој јавна.

Интересантно је изближе познати се са поступком код оне велике пороте. С тога ћемо приступити томе. По што у њој не председава државни судија, то обично један од поротника руководи извиђањем и испитом сведока. Али по што су поротници у томе махом неуки, то чешће бива, да сам тужилац руководи испитивање сведока пред великом поротом. Нарочито при оптужењима за велеиздају, сведоке р довно испитује крунски бранилац. У осталом ово није искључн особина само велике пороте, јер код Енглеза и пред судн или малом поротом свака страна сама испитује своје сведо

Но опет међу тим двема поротама има разлике и у томе. Јер докле пред велику пороту не долази нико више сем тужиоца и његових сведока, и по томе нема противне стране да контролише испите и исказ сведока, дотле је пред малом поротом присутна и противна страна, па она контролише исказ сведока. Шта више, противна страна има права пред малом поротом и сама сведоцима да предлаже тако-названа унакрсна питања.

Нема сумње, да је енглеска организација судова допадљива. Извесно је, да она највише одговара начелу народног судства, које је код Енглеза врло следствено спроведено кроз све степенице казненог процеса. Једино предистрага прави неки изузетак у томе, јер је врше сами државни чиновници без народног учешћа. Но она је, међу тим врло кратка и јавна, те по томе и она опет у неколико стоји под народном контролом. Али и поред све допадљивости, коју има организација енглеских судова, опет има и у самој Енглеској гласова против такве организације. Тако се, пре свега, великој пороти пребацује сувише велика пренагљеност, па често и небрежење у раду. Наводи се, да ти поротници често тужбе одбацују, и пре него што би саслушали све сведоке, јер претпостављају да је оптуженик невин. Сем тога, тврди се, да поротници често остају и необавештени. А ово има свој узрок у томе, што велика порота не саслушава и оптуженика и његове сведоке, међу тим потпуност у раду може бити тек само онда, кад се саслушају обе стране. Поред тога као једна мана велике пороте сматра се и то, што она ради тајно и без акта о предистрази. С тога није ретко, да сведоци пред великом поротом воре противно ономе, што су сведочили пред примирним дијом у предистрази, јер знају да се акта предистраге не носе пред велику пороту. Најпосле као још један разлог отив велике пороте наводе и то, што су поротници у прак-

тици оптуженика пре и неумесно заклањали, него што би тежили да гоне кривце([1]).

Но и ако у овим прекорима има нечега и истинитог, опет се не сме заборавити, да приличан део свију тих прекора може да падне тако исто и на малу или судну пороту, дакле у опште на установу пороте. А опет други део тих прекора има свога основа у непознавању истините границе између велике и мале пороте. Ми не знамо довољно разлога, зашто и велика порота не би прибрала потпуне доказе. Овако бива у осталом у великом делу североамериканских држава. У њима је и велика порота власна да саслуша све сведоке, и у опште да прибавља материјал и доказе, које год налази као потребне за праведно решење предмета. Тамо велика порота улази у целокупни предмет оптужења, или другим речима прелази приликом решавања о претходном питању (о умесности или неумесности тужбе) у решавање саме главне ствари (о кривици или невиности), наравно, у колико је потребно то чинити још тада. Има разлога и за један, и за други правац велике пороте. Ми смо већ напред поменули шта ми о томе мислимо.

Но ма да би се усвојило, да је задатак велике пороте код Енглеза неумесно ограничен само на оцену тужбе; ма да би се и налазило за боље, кад би се и том оптужном колегијуму, великој пороти дало веће право и дужност, у прибирању доказа — питање је, шта ли би према духу енглеске организације судова, било најбоље и најподесније ставити на место такве велике пороте, кад би се Енглези и одлучили против садањег облика своје велике пороте. Да се на њено место успостави какав судски колегијум од сталних државних судија, као што је то у Француској; — то би одговарало особини енглеског народа, који хоће да прав

([1]) Biener, део II. стр. 40—47.

на себи носи карактер народног суђења. А опет, да се расправа тог питања повери једном судији, па ма и од народа изабраном, Енглези држе да би то било опасно по правду. На против Енглези су се давно и давно навикли да у овој установи велике пороте, и поред неких њених мана опет сматрају једну велику гарантију правде. Енглези, као што је познато, држе да сталност закона и судске организације много утиче на развој и утврђење народне правде и народног суђења, па с тога они постојано и одржаше и одржавају ту установу велике пороте као један облик народног суђења. Они ово чине нарочито још и са тога, што знају да честа промена закона и судских организација мора да доведе у забуну и бољег судију. У таквом случају и од судија правника, једва би се могло очекивати да се (истина са трудом и муком) могу тек кроз десетине година познати са новим формалним и материјалним законима. Али то се никако не би могло тражити и од судија неправника, које народ бира, и којима суђење не би било редовно занимање.

Ми на ову очевидну корист, која је природно следство сталности у законима, обраћамо пажњу поглавито са тога, што се, на жалост, код нас на то врло мало пази. Код нас се закони, тако рећи, сваки час мењају. А то може и мора само да шкоди правилном развићу правде.

II. У Француској.

Французи су и у овом другом питању чинили разне опите.

Најпре је декретом од 30 априла 1790 године било обећано, да ће се и у Француској завести: оптужна и судна порота. А после је законом од 16—29 септембра 1791 то обећање и извршено, само што великој или оптужној пороти није ...т значај чисто народног суда. Тако је тај закон про...сао, да срески судови у друштву са осам поротника ...чињавају оптужну пороту; а департаментални казнени

судови и дванаест поротника, да састављају с у д н у пороту. Ти срески судови били су тада у исто време и редовни првостепени судови за грађанске спорове. А један од чланова тог првостепеног суда вршио је, наизменце, з а п о л а г о д и н е, дужност у п р а в н и к а о п т у ж н е п о р о т е (directeur du jury). Овај управник био је у исто време истражни судија (juge d'instruction) и државни тужилац. Овде је прилика да кажемо наше мишљење о тој двогубој природи једног истог државног чиновника. Та његова двогуба природа, и с т р а ж н и к а и т у ж и о ц а, разуме се да је неумесна, јер су оне по својој природи једна другој супротне. Неће бити излишно, да овде напоменемо, како ову погрешну идеју о спајању дужности истражника и тужиоца видимо још и данас у нашем казненом поступку, јер је у нас и данас истражни судија и државни тужилац једна иста личност([1]).

Но ми ово овде напомињемо само тек мимогред, јер ће о томе говор бити на другом месту. А сад да се вратимо на даљи ток ислеђења по тадањем француском казненом поступку. Оно је било овако:

Ако би се при истрази показало, да је учињен какав злочин (crime); и ако би у исто време било довољно основа подазрења против каквог оптуженог лица да је учинило тај злочин, — онда би истражни судија написао т у ж б у и ствар предавао на решење оптужној пороти. А опет код ове поступак је тада био овај: државни тужилац усмено би пред поротом исказао тужбу у ј а в н о ј седници; порота би за тим саслушала сведоке по тужби и приватног тужиоца; а за тим би се повукла у своју собицу, где би решила, да ли има места тужби или не. Ова је порота решавала по в е ћ и н и г л а с о в а, а звала се „оптужна“ (jury d'accusation). Она се не би могла, као код Енглеза, назвати „велика“ порота, јер

([1]) Види § 23 нашег казненог поступка.

као што смо већ показали она се састојала само из осам чланова, а то је мање него што је било у судној пороти. Одлука ове „оптужне“ пороте гласила је овако: има места тужби или нема места њој; или најпосле да јој нема места само према изнесеним доказима, а ово је значило да би се тужба, са бољим доказима, могла поново поднети.

Тој установи Французи су тада хтели дати што већу важност. За то су чланом 237 казненог закона (Code pénal од 25 октобра 1796) нарочито прописали, да оптужна порота не допушта оптужење по голим сумњама и подазрењима. На против прописано је, да она то чини само по довољним основима вероватноће или по почетку каквог правог доказа против оптуженика. Ово је учињено са тога, што су Французи у оно доба сматрали ову оптужну пороту као моћну гарантију, као сигурну заштитницу личне слободе грађана. Није се сматрало, да би сама судна порота давала довољно сигурности против могућих самовољних напада на ту грађанску слободу, па за то се тражило да и оптужна порота буде штит те грађанске слободе. Какве би било помоћи, говораше се, грађанину, што би га судна порота и ослободила, ако би због олаког решавања велике пороте о стављању под суд, оптуженик трпео зле последице дугог, па можда и произвољног извиђања, а још више, ако би за то време био у притвору? Да би се грађани од тога сачували, заведена је она оптужна порота као гарантија против дугог и самовољног извиђања.

Кад су доцније у Француској били одвојени грађански судови од казнених, онда су председници новообразованих судова за преступе (tribunaux de police correctionelle) постали у исто време и управници оптужне пороте (directeur du jury). Ови управници мењали су се сваке пола године, а узимани су из чланова грађанског првостепеног суда. А законом од 7 вантоза, године VII. (18 марта 1800) прописано је, да

државна власт стално поставља те управнике пороте за известан период времена. Но колико је тиме с једне стране било учињено нешто у корист једнакости у судском раду, у толико је, с друге стране, на скоро повређен принцип усмености, на штету оптуженика. Јер је законом од 7 плувиоза, године XI. (јануара 1804 године) било прописано да оптужна порота решава о умесности или неумесности тужбе само по писменим исказима сведока на протоколу, који је оверио управник пороте; а порота није сама саслушала сведоке.

Но и ако је овим укидањем усмености пред оптужном поротом, та установа много изгубила од свог негдашњег кредита, — опет се она у Француској одржала све до године 1808, када ју је укинуо нови казнени поступак. А ово је тада учињено не толико са тога, што би се ова оптужна порота у практици била показала горе од судне пороте, већ што је била наступила струја против пороте у опште, па је оптужна порота постала жртвом те струје. Међу тим напад је био отпочет против судне пороте, а завршио се на штету оптужне пороте. Тако се године 1803, изразио тадашњи француски министар правде, да многи мисле, да би требало или установу пороте укинути, или задржати само оптужну пороту. Он је тада разлагао, да судна порота није одговорила надама, које су се на њу полагале. Продужена дебата о овом истом питању у години 1804 истина да није довела до коначне одлуке, јер је у оно доба Наполеон мислио, да се још не може изрећи прави суд о вредности пороте у опште. Али године 1808 он је одсудно изишао против пороте. Само што је он то чинио против оптужне; судну пороту он је тада бранио, прем да и ово само са тога, што је држао, да је она за правду опет боља, него ли државни судови. Наполеон је мислио да су редовне (државне) судије, по својој навици да сваког оптуженика сматрају за крива,

лако склони да осуде и онде, где правда то не би захтевала. А поред таквог мишљења Наполеоновог, чији је глас тада био у опште меродаван, било је одлучено: да се укине само оптужна порота, а да се задржи судна.

Но да се још и тада велика важност полагала на оптужну пороту, види се јасно из тога, што је на место ње узакоњена дуга процедура у казненим оптужењима.

Неће бити излишно, да тај нови поступак у кратко најпре опишемо, па после да дамо нашу оцену о њему.

Тај поступак био је у овом:

Ако би иследни судија (juge d'instruction), који је био члан првостепеног суда, сматрао да је дело потпуно извиђено, он би онда акта предавао државном тужиоштву — прокураторству, — које је постојало код сваког првостепеног суда. А ово државно тужиоштво, по проматрању акта, предлагало би: 1., или обуставу даљег рада; или 2., да се ствар преда суду за преступе, ако би нашао да постоји преступ (delit); или 3., износило би ствар оптужном одељењу, те да ово реши има ли места стављању под суд, ако би оптужење сматрало као злочин (crime). А власт, која је тада била надлежна да решава о овом последњем питању, о стављању под суд, био је првостепени суд који се састојао из три члана, од којих је један у исто време био и иследни судија. Радећи тај посао, суд се звао: саветна комора или саветно одељење (chambre du conseil). У том одељењу иследни судија реферисао би ствар по актима ислеђења. Том реферисању може да присуствује и државни прокуратор. Но кад већ дође дотле, да овај референат даје своје закључно мишљење на основу тих акта, онда државни прокуратор не може да присуствује и том акту.

По што је тако саслушан тај реферат, саветно одељење може да уради само ово двоје: или да усвоји предлог државног тужиоца; или да га одбаци.

Да проговоримо најпре о првом случају.

1. Ако би ово саветно одељење усвојило предлог државног тужиоца, онда је могло да буде ово троје:

а. Или се изриче, по предлогу, да нема места оптужењу. Обична формула за то ова је: да нема места даљем ислеђивању (qu' il n'y a pas lieu à poursuivre); или још краће: „non lieu“ (нема места).

б. Или ако би и саветно одељење нашло, да има места оптужењу и то за преступ, онда би наредило, да се оптуженик преда суду за преступе; и најпосле

в. Ако би саветно одељење нашло да би имало места за злочин, онда би наредило да се ствар преда оптужној комори или одељењу, те да ово коначно реши: има ли места стављању под суд и да нареди даљи закони поступак о томе([1]). Та оптужна комора састоји се из једног одељења апелационог суда, и зове се: одељење за решавање о стављању у оптужно стање (chambre des mises en accusation); оно има пет чланова.

Тако бива у оном првом случају. Сад да пређемо на други случај.

2. Ако оно саветно одељење не би усвојило предлог државног тужиоштва, онда би оно могло да искаже једну од ових двеју одлука. Или да ствар не треба продужити пред судом за преступе, или да је не би требало предати оптужном одељењу већег суда. Но ако би одељење тако одлучило, онда би и државно тужиоштво, а тако исто и приватна страна, имали право против такве ослобођавне одлуке (ordonance назване) изјавити протест. А такав протест задржавао би извршење одлуке тог саветног одељења, те ствар изнашао пред оптужно одељење([2]). Додати морамо, да је само она одлука с недавању каквог оптуженика оптужном одељењу пуноважна,

([1]) О свему Hélie, Traite de l'instruction criminelle, кн. 6. стр. 62—74.

([2]) Hélie. у истој књизи 6., стр. 189 и даље.

која би била изречена једногласно. На против ако би, ма и сам иследни судија налазио да има места оптужењу за злочин, ствар би се морала дати оптужном одељењу код апелационог суда.

На овај начин ствар долази пред оптужно одељење апелационог суда у овим случајима:

а., Или што би ту ствар оптужном одељењу упутило саветно одељење првостепеног суда, ма да би и само један његов члан налазио да постоји злочин; или

б., Што би против одлуке саветног одељења било употребљено правно средство од стране државног тужиоштва или приватног тужиоца.

Овде ће бити прилика, да се ближе познамо са поступком код саветног одељења. Код првостепеног суда ово одељење ради тајно; оно црпе доказе једино из акта о претходном ислеђењу или боље рећи из реферата иследног судије. То одељење не зове, нити испитује ни оптуженика, ни сведоке. А при самом решавању не сме присуствовати ни државни тужилац.

Исто тако и оптужно одељење код апелационог суда ради тајно и служи се само актима ислеђења код првостепеног суда. Но овде је опет бар у неколико примењен принцип усмености. Главном државном тужиоцу или његовом заступнику, који постоје код сваког апелационог суда, дозвољено је да пред оптужним одељењем тужбу усмено представи и разложи. А само дело износи се пред оптужно одељење овим путем: чим би саветно одељење неку ствар упутило оптужном одељењу; или кад би она њему имала да дође поводом употребљеног правног средства, — онда је државни прокуратор (који ради код првостепеног суда) дужан сва акта послати главном државном прокуратору или тужиоцу дотичног апелационог суда. А услед тога, овај или његов заступник дужан је најдаље за пет дана од пријма

акта предати председнику апелационог суда писмени предлог са својим захтевом. Примив то, председник је дужан најдаље за три дана ствар изнети на решење оптужном одељењу. У седници овог одељења државни тужилац усмено излаже и разлаже тужбу, а за тим судски пословођа чита акта дотадашњег ислеђења. После свега тога, државни тужилац излази из седнице, и онда одељење решава коначно о питању, које је саветно одељење првостепеног суда било решило само привремено. Тада су могуће ове четири поставке:

1. Оптужно одељење може наћи, да против оптуженика нема довољно основа подазрења; или да представљено дело нема на себи знаке кажњивог дела у опште (злочина, преступа или иступа). У ова оба случаја оптужно одељење наређује, да се обустави даље ислеђење, па следствено и да се оптуженик ослободи. Таква одлука оптужног одељења одмах је извршна. После таквог решења од стране оптужног одељења, исто оптужење могло би се поново покретати само тада, ако би се доцније пронашли нови теретни докази (сведоци или исправе), којима би се утврђивали бивши основи сумње, или би се појављивала нова обавештења о ствари([1]).

2. Оптужно одељење одлучује, да има основа да постоји само преступ (delit) или иступ (contravention). Па према своме решењу оно упућује ствар или суду за преступе или ономе, који суди само о иступима. Но таква одлука оптужног одељења није коначна; на против, може онај од та два суда, коме би ствар била упућена, да учини и противразлоге, ако би био противног мишљења. Па ако би он то учинио, онда би наступио случај сукоба о надлежности између

([1]) Ово је само онда, ако би ислеђење било прекинуто пред оптужним одељењем. А кад би ко био ослобођен пресудом, у конач[...] суђењу, онда се и по француском праву, као и код Енглеза, ст[...] држе принципа: exceptio rei judicatæ, то јест да се редовно не м[...] понављати „ствар суђена". У осталом о овоме ћемо опширније [...]ворити у последњем одељку ове наше расправе.

оптужног одељења с једне стране, и оног суда с друге стране. А такав сукоб коначно решава касациони суд у једном одељењу. Овако исто бива и са упућењима, која би на исте судове чинило саветно одељење, ако суд не би усвојио мишљење овог саветног одељења.

3. Оптужно одељење налази, да представљено дело сачињава злочин, а у исто време и да има довољно основа против оптуженика. Ако би то нашло, оно би тада одлучило, да се оптуженик стави у оптужно стање (mise en accusation), и упутило би ствар надлежном поротном суду. То се зове „упутна одлука“. А по свршетку свега тога, државни тужилац пише тужбу, држећи се одлуке оптужног одељења. Најпосле

4. Може одлука оптужног одељења да буде најпре само о каквом споредном питању. Ово је случај нарочито онда, ако би оптужно одељење сматрало да је ислеђење непотпуно. У таквом случају оптужно одељење наређује да иследни судија допуни што треба. Па тек по што би то било учињено, онда би оптужно оделење решавало о ствари коначно, сем ако и овде не би био позван да о сукобу решава и касациони суд онако, као што смо напред казали([1]).

Ово, што смо до сад навели, јасно очитује какви заплети и опширности мора да настану, кад се хоће да уведу две оптужне колегије, у место једне једине оптужне пороте. Сем тога, ма да се оптужној пороти махом пребацује, да она не даје довољно заштите од неоснованих, па можда још и злонамерних тужаба, опет се баш то још мање може да заштити тим двема оптужним колегијама. Код саветног одељења узрок томе лежи у положају иследног судије, који он ту зауима као референат и члан, који решава, јер као што смо казали, и његов један глас довољан је, да ствар мора ићи

[1] О свему види Hélie, Traité de l'instruction criminelle. књ. 6-та стр. 240.

оптужном одељењу. А опет код оптужног одељења то лежи у положају државног прокуратора. Он прво има приступа и гласа у њему; док оптуженик нема тога права. И после, у том одељењу, решава се само по представци државног тужиоца и читању аката. Ово је био узрок, те су немачка законодавства, кад су завела пороту, одређивала само једно надлежатељство као оптужно. Нека од њих дала су то једном одељењу првостепеног суда. А опет друга, за то су изабрала једно одељење апелационог суда. Међу тим ни један немачки закон није увео и установу оптужне пороте. Немци су ову пороту изоставили само због тога, што су сматрали, да би за народ било врло теретно, ако би било и оптужне и судне пороте. Они су се у томе позивали на разлоге, које су о томе давали француски писци. Истина да се не може порицати, да тај разлог има свог оправдања код народа, код којих још није довољно развијена грађанска и политична свест. Али се исто тако не сме спорити ни то, да се, у народа, као што су Енглези, са развитком грађанске и политичне свести и слободе, мора створити и убеђење, да је установа оптужне пороте само један стуб више за грађанску личну и политичну безбедност и слободу, те са тога и да народу никакав терет није велики, да би очувао те слободе.

Но да се вратимо на Французе. Не схватајући овакав задатак и важност оптужне пороте, Французи су својом организацијом од 1808 године на место поротника дали судијама правницима да решавају питање о стављању или нестављању под суд. Поред тога, они су у место усменог поступка, завели читање аката, а у неколико и реферисање у том оптужном одељењу. Ово реферисање само „у неколико“ разуме се да показује мало следствености. Јер кад у саветном одељењу може да постоји нарочити референат (juge d'instruction), не знамо зашто таковог не би било и у оптужном одељењу? Истина да се ту као у неку руку референат сма-

тра државни прокуратор. Али опет у ствари није тако, јер реферисање у правом смислу јест само то, кад се тиме уштеђује читање аката пред судом. Док међу тим у Француској и поред реферисања од стране државног прокуратора, судски писар чита оптужном одељењу сва акта из предислеђења, па и наводе приватног тужиоца и оптуженика. Ово се чини са тога, да би на тај начин, чланови оптужног одељења били у стању да се потпуно познају са стањем ствари, те да би могли да изреку поуздану одлуку. Ту се читањем аката замењује тако рећи саслушање сведока пред великом или оптужном пороком. Оно је свакако опет боље, него просто усмено реферисање од стране државног тужиоца. Но с друге стране то читање аката опет је губитак времена за судије, који морају слушати често и излишно читање аката. Па да би се то избегло; а поврх тога и што пропуска тог читања свију аката по француским законима није узрок за уништај рада; практиковало се, да се нису читала баш сва акта. Обично се радило овако. Један од чланова оптужног одељења прочитао би сам сва акта ислеђења, па би садржину тих аката усмено суду реферисао, а обележио би само главнија места, која се суду имају прочитати речно. И ово последње обично је чињено само са актима од важности као: са исказима главних сведока, признањем оптуженика и местима, која би била сумњива по својој садржини. Ово је био неки вид реферисања, али не баш потпуног, као што су га прописивала нека доцнија немачка законодавства. Неће бити излишно да се познамо мало и са њима. Код Немаца се обично одређивао један члан оптужног одељења за референта. Он је реферисао на основу аката и писменог предлога државног тужиоца, па ако предлог тог референта не би био сугласан са предлогом државног тужиоца, — онда је овај у завршној речи имао право пред оптужним одељењем да брани своје мишљење. Против овог права државног тужиоца имали бисмо да наведемо то, да је такав поступак

противан оном опште признатом начелу, по коме тужиоцу никада не треба дати последњу реч; то не одговара ни самом начелу усмености, које се и онако вређа већ и оним читањем аката, јер није и противној страни дозвољено да заступа своје право пред тим одељењем. А сем овога онакво реферисање има и ту рђаву страну, што не даје довољне гарантије против неумесног развлачења предислеђења. Референти су, као што је искуство показало, у томе погледу ствар узимали олако, па радо усвајали предлоге, да се ствар поново извиђа. А по њима се обично и суд поводио. Док на против, кад би оптужно одељење било дужно само да чита главну садржину аката, онда би се оно, и у своме интересу, старало да иследни судија не развлачи ствар излишним ислеђењима, које би оно морало читати.

Но да се опет вратимо на француски казнени поступак. Његова даља особина састоји се у томе, што је он и при овом првом кораку у одлуци о оптужењу основно различан од енглескога. Енглеска оптужна порота саслушава, као што смо показали, само оне сведоке, које тужба именује; она нема дужности да се позна и са осталом садржином предислеђења. Док на против француско и саветно и оптужно одељење дужно је да проучи садржину предислеђења у опште, дакле и исказ оптуженика и његових сведока. Шта више, по француском поступку та одељења могу, као што већ напоменусмо, да нареде и да се предислеђење допуни, ако би налазила да што није довољно извиђено, па тек после таквог дослеђења да решавају: има ли места тужби или нема.

На овај начин изгледа као да се француски казнени поступак за оптуженика побринуо више, него ли енглески. Ово би доиста и било, да по француском поступку не постоји за оптуженика друга још већа опасност. Но није довољно ово само рећи, већ смо дужни то и да покажемо. Та већа опасност за оптуженика, по француском поступку постоји још у

самом почетку рада, и она има своја два узрока. Први је у ономе, што иследни судија има више улога; он је: члан, референат и гласач у саветном одељењу, па што се и због самог његовог једног мишљења мора ствар да изнесе пред оптужно одељење, као што смо то већ показали напред. Тиме је помешана улога иследника и судије, а то мора да буде штетно за оптуженика. А друга је опасност за оптуженика опет у томе, што је државном тужиоцу дозвољено да усмено заступа свој предлог у оптужном одељењу, а на против оптуженик нема приступа, ни права, да ту разложи своју одбрану. Увиђајући величину опасности из овога за оптуженика, нека немачка законодавства (курхесенско) давала су оптуженику бар то право, да може своју одбрану поднети написмено оптужном одељењу. Но и ово је била само, тако да се изразимо, полутанска мера у корист оптуженика, јер се та одбрана није тада потпунце читала пред оптужним одељењем, већ је само у кратко реферисана. Док на против, права и потпуна одбрана оптуженика била би само онда, кад би се или њему или његовом браниоцу дозволила лична усмена одбрана пред оптужним одељењем. Ово је у осталом и први услов једнакости и правде. Јер кад није мала ствар, да ли ће неко да буде стављен у оптужно стање, онда не би требало ни то решавати по једностраном предлогу и одбрани; већ би било боље и оптуженику дозволити право одбране онако исто, како је и тужиоцу дато да он своју тужбу заступа и доказује. Но најпосле ако би се баш и налазило да је излишна усмена одбрана при решавању тог претходног питања: има ли места тужби, — онда би правда захтевала бар то, да се једнако поступа и са тужиоцем и са оптужеником. Онда би боље било, да се и државном тужиоцу дозволи само толико, да учини писмену представку, па ова да се саопшти оптуженику, те да и он на њу писмено одговори, и онда би оптужно одељење решавало по тим обостраним писменим представкама.

Међу тим, остала немачка законодавства нису била у овоме учинила ни онолико, колико оно курхесенско. Она су задржала стари обичај реферисања код оптужног одељења, претпостављајући, да ће референат с једнаком непристрасношћу и савесношћу реферисати и оно, што напада, као и оно што брани оптуженика. Замишљало се, да ће референат узимати на се и улогу неког званичног браниоца невиности оптуженикове. Но да се овај стари начин реферисања не слаже са новом организацијом о усменом извиђању, то није тешко спазити. То је само једна чудновата смеса нечега старог са новом идејом. И то само још више показује колику превагу има енглески поступак и у овоме питању над том старом практиком реферисања у казненим предметима.

После овога, да се опет вратимо на Француску, о којој нарочито овде говоримо. Могло се врло лако предвидети, да ће са доцнијом уставном променом у Француској наступити питање и о томе: да ли да се успостави оптужна порота, која је била укинута 1808 године. Међу тим и ако је о томе била поведена реч, опет се није успело у тој идеји, јер су француски научници махом мислили, да за Француску није добра та установа оптужне пороте. Они су овако мислили нешто са тога, што је веле, питање о стављању под суд, и одлука о невиности или кривици оптуженика једно с другим врло сродно, па би за поротнике било тешко да одрже природну границу између та два питања. А опет нешто и са тога, што би били велики трошкови, ако би се сведоци испитивали код двеју порота. А као још један разлог против оптужне пороте наводили су то, што би било неприлика, кад би сведоци код једне пороте сведочили једно, а код друге од тога одустали. И најпосле што Французи држаху, да би двогуба порота била врло велик терет за грађане, који би се морали примати поротничке дужности. А са оваквим по-

гледом на ту велику дужност, разуме се да би трпео углед поротске установе у опште.

Ови разлози, а нарочито последњи, на жалост, у Француској су били основани. Искуством које је у Француској добивено из шесето-годишњег дотадашњег постојања поротске установе, доказало се да је француски народ тако мало тада био политички образован, да је мислио, да није било потребно излагати се терету и дангуби због двогубе поротске установе. Французи су мислили, да је излишно чувати идеју народног суђења и у установи оптужне пороте, већ да је довољно, ако народ суди само о главном предмету. И ми признајемо, да су поротске дужности скопчане са неким личним теретима. Али при свем том држимо, да развијена грађанска врлина и свест, ваља да буду довољни покретачи да се грађани не устежу примати учешћа и у оном претходном облику народног суђења о својим суграђанима. Где нема такве грађанске врлине и пожртвовања, ту се никад не могу ни грађанске слободе и сигурност лична и имовна да развију у оној мери, коју захтевају данашња цивилизација и напредак рода човечанског. Народ, који се уклања од вршења оваквих грађанских дужности, показује, — да стоји под утицајем егоизма, да своје личне интересе неће да потчини општим!!

Но да идемо даље током ове наше расправе.

III. У Србији.

Ми смо до сада под I. и II. говорили о томе: које путове ваља у Енглеској и Француској да прође свако оптужење, пре него што би се коначно одлучило, да се ко ави у оптужно стање.

Сад да видимо како то бива у нас Срба.

То је у нас различно, према природи појединих кажњивих дела.

При оптужењима због иступа, код нас никаква власт не решава нарочито о том питању: има ли места стављању у оптужно стање или нема.

Полициска уредба од 1850 године, која и данас у главном важи као закон о ислеђењу и суђењу о иступима, у томе је врло кратка, прем да и без довољне гарантије за оптуженика. По тој уредби, општинска или полициска власт, које су, једна поред друге, надлежне, да извиђају и суде о иступима, чим приме тужбу приватног тужиоца, предузимају ислеђење колико нађу да је потребно. Оне узимају оптуженика на одговор; и по што испитају и његове доказе, онда одмах прелазе на суђење о самој главној ствари, нерешавајући никако о стављању у оптужно стање([1]).

Овакав рад о иступима истина је кратак; али при свем том не даје довољно гарантије оптуженику, јер код иступних оптужења нико не решава претходно о стављању у оптужно стање.

Но најпосле баш и да би се то, у колико се тиче саме гарантије оптуженикове, могло и извинити намером и потребом, да се о иступима што брже суди, — свакојако то се не да правдати и са гледишта друштвеног, државног. Тиме што се код иступа не решава претходно и засебно о стављању у оптужно стање, доведено је у нас право државног оптужења у врло велику опасност у кажњивим делима у опште, а не само код иступа. Ова је опасност нарочито отуда, што о иступима суде, као што смо већ казали, кметови и полициски чиновници, као неправници, који са тога не знају и не могу знати праву разлику између иступа и већих кажњивих дела (преступа и злочина). Па ако би такав кмет или полициски чиновник, ма и само са неразумевања, као иступ узео какав преступ или

([1]) Види: полициску уредбу од 18 маја 1850 и њезине измене и допуне од 17 јануара 1876 и 23 јула 1877 године.

злочин, и осудио оптуженика по свом нахођењу само за иступ, — питање је, ко би исправио то погрешно мишљење? По нашем закону било би апсолутно немогуће исправити то погрешно гледиште кмета или полициског чиновника, услед захтева каквог државног оптужног органа. Пресуде о иступима и у опште кметовске или полициске одлуке или решења при оптужењима, не саопштавају се никаквом државном оптужном органу, јер код иступа у нас и нема државног тужиоца. Оне се саопштавају само оптуженику и приватном тужиоцу. Па ако би ови били задовољни са таквом пресудом, онда нема никакве могућности да се исправи погрешно схватање кмета или полициског чиновника, што би узео да постоји само иступ онде, где би било преступа или можда и самог злочина. При суђењу о иступима у нас су заступљени интереси само оптуженика и приватног тужиоца; али не и државни. Са тога би се могло врло лако у нас десити, да ко буде осуђен само за иступ онде, где би га требало осудити за преступ, па можда и злочин. И тада државна власт не би имала могућности да тражи исправку те погрешке кметовље или полициског чиновника. Покретању исте ствари од стране државе поново у облику преступа или злочина, могло би се с основом стати на пут са „изузећем да је иста ствар већ суђена“ (exceptio rei judicatæ). Ето, такво би зло стање било по нашем казненом поступку о иступима („полициској уредби“), ако би кмет или полициски чиновник неко дело квалификовао као иступ по свом погрешном разумевању. Међу тим, врло је лако појмити, да би ово стање давало још жалоснију слику, кад би кмет или полициски чиновник какав преступ или злочин пресудио као иступ, што би баш хтео да на тај начин спасе кривца од веће казне. А у нас и против такве самовоље нема лека.

Међу тим иста мáна, са које видимо да по полициској уредби у оптужењу за иступе, нису довољно заступљени др-

жавни интереси и права, увукла се и у наш казнени поступак о преступима и злочинима, истина само у неколико, али баш у самом почетку казнених ислеђења.

Тако по §-у 29. нашег казненог поступка полициска иследна власт може, при оптужењима за преступ или злочин, ислеђење и да не отпочиње или започето да прекине, кад год би нашла:

1., Да нема дела, које би се по закону казнити могло;

2., Да нема ни сумње ни подазрења, да је ко крив;

3., Да су дотадашњи основи подазрења тако обеснажени, да се оптуженик према томе по закону за окривљеног узети не може;

4., Да нема приватне тужбе дотичног лица за дела, која се само по тужби приватнога казнити могу;

5., Ако је приватни тужилац од тужбе одустао; и

6., Да су доказана дела и околности, која сваку казну искључују по казненом закону[1].

И сам летимичан поглед на ове тачке, па је довољан да увери, колико је много остављено нашем полициском чиновнику да реши на основу § 29-тог казненог поступка. Од његовог једног јединог разумевања и воље зависи: хоће ли се ко као оптуженик узимати на одговор, у опште хоће ли он искусити закона следства, која су прописана при оптужењима за преступе или злочине.

Но колико је још важнија и опаснија та радња полициског чиновника, кад додамо, да против тих решења полициског чиновника у оптужењима за преступ или злочин, држава нема права да употреби правно средство код какве веће власти. Ово право употребе правног средства против таквих полициских решења н основу §-а 29 крив. поступка донесених, наш је казнени п

[1] За све види § 29 нашег казненог поступка од 10 априла 1865.

ступак дао само приватном тужиоцу[1]. Али ако овај не би употребио то своје право, држава нема могућности да исправи погрешку или можда и злу вољу, која би се могла огледати у решењу полициском о неотпочињању или прекиду ислеђења због каквог преступа или злочина.

Ту је држава са својим оптужним правом остављена, тако да се изразимо, на милост и немилост приватних лица. Ако се ови задовоље са решењем, државна га власт не може обарати жалбом код више инстанције. Ово је велика мáна нашег казненог поступка. А она има свог корена у томе, што ми немамо установу државног тужиоштва још у почетку оптужења.

После ове напомене, да видимо како даље бива у нас. Ако би полициска власт налазила да има основа против каквог лица у оптужењу за злочин или преступ, она би онда дело и оптуженика спроводила суду[2]. И тек тада настаје, по нашем казненом поступку, случај: да судска власт решава о стављању или нестављању оптуженика под суд[3]. То чини у нас првостепени суд. Он то ради по прочитању аката о ислеђењу, које је чинила оптужна полициска власт. И тек у овој стадији казненог поступка и државна власт има права да употреби правно средство, ако суд не би оптуженика ставио у оптужно стање. Но и то још не може да чини судски државни тужилац, већ то може да употреби само полициска власт, која је дело ислеђивала и оптуженика спровела суду, јер се дотле још она сматра као државно тужиоштво[4]. Па ако би полициска власт била незадовољна са судским решењем о томе, онда ствар о стављању у оптужно стање коначно решава ка-

[1]) Види § 34 реченог казненог п. ступка.
[2]) Види § 158 нашег казненог поступка.
[3]) Види §§ 161 и 164 реченог поступка.
([4]) Види тачку 3 §-а 258 нашег казненог поступка.

сациони суд. То исто бива, ако би се и сам приватни тужилац жалио против тог решења ([1]).

Тако дакле, у место велике пороте код Енглеза, и у место оптужног одељења у апелационом суду код Француза, у нас коначно решава одељење касационог суда: хоће ли се или неће ко ставити у оптужно стање за какав преступ или злочин. По устројству касационог суда нема нарочитог одељења за те послове; но то ради оно одељење касационог суда, које решава о казненим предметима у опште. А које ће баш одељење то радити, то законом није регулисано, већ зависи од председниковог распореда. Сада те послове ради прво одељење; а пре седам до осам година то је радило треће одељење касационог суда.

Приликом решавања о стављању под суд ни једна страна, ни тужилац, ни оптуженик, а ни њихови сведоци не саслушавају се ни у првостепеном, ни у касационом суду. Оба суда то питање решавају једино на основу аката о предислеђењу, које је чинила иследна полициска власт, и суду их послала. Оба суда то врше читањем аката у пуној седници, која се у првостепеном суду састоји из три члана; а у касационом из пет чланова. А одлука им је пуноважна само по савршеној већини гласова.

Овде ће бити згодна прилика да искажемо, како је у томе код нас било пре садањег казненог поступка.

Пре садањег нашег казненог поступка постојало је правило, да је одмах по спроводу од стране оптужне полициске власти суд оптуженика у кратко саслушавао. Он га је питао: признаје ли или не признаје оптужење, и чиме се брани. Па тек после тог саслушања, решавао је суд има ли места стављању под суд или нема ([2]). На овај начин наш стари поступак имао је у овоме превагу над садашњим нашим

([1]) Види § 165 и тачку 3 §-а 258 казненог постука.
([2]) Види речник Ђорђа Петровића, стр. 210.

казненим поступком бар у толико, што је суд ма и најмање претходно саслушавао оптуженика, па тек онда решавао о стављању или нестављању под суд, док на против сада то бива без икаквог претходног саслушања код суда.

Али ово несаслушавање оптуженика у суду и пре решавања о стављању у оптужно стање, још и није тако велика мана нашег садањег поступка; или боље рећи овај у томе има општу ману казнених поступака и у осталих, образованијих народа. Но свакојако главна мана нашег казненог поступка у томе је: што питање о стављању под суд коначно решава једно одељење у касационом суду. Касациони суд, по своме опредељењу и задатку, не може да улази у оцену стања ствари, тако-званих факата. Он пази само на то, да ли је закон правилно примењен. Држећи се тога свог законског круга рада, касациони суд често је приморан да прими и онакву оцену факата, какву сам он не би учинио, кад би био власт која суди, а не само размтра. А резултат тога мора да буде то, да се често у касационом суду одобрава стављање под суд и онде, где му и не би било места строго ценећи. Међу тим све ово може да се избегне, кад је оптужно одељење у апелационом суду. Ово одељење апелационог суда као власт која и сама суди, може ствар да цени са свим самостално, и по томе не мора, само због какве законске формалности, да усваја оцену првостепеног суда, која би била противна његовој оцени истих факата.

У интересу правде; у интересу оних бедника, којима се, (заслужено или незаслужено) — спрема оптуженичка клупа тим решавањем о стављању под суд, време је дакле, да се и у нас тај посао одузме од касационог суда, па преда апелационом, ако се не би налазило разлога да се и у нас, као код Енглеза, расправа и тог питања преда оптужној пороти, као што ми држимо да би било најбоље и најправедније.

Говорећи о овом решавању нашег касационог суда о стављању или нестављању под суд, морамо додати још и то, како одлука одељења у касационом суду није извршна о том питању, као ни о осталим, ако би била противна одлуци првостепеног суда. На против, првостепени суд може да не усвоји одлуку одељења у касационом суду, и онда ствар коначно решава општа седница у касационом суду, која се састоји највише из петнаест, а најмање из тринаест чланова, и која одлучује такође по савршеној већини гласова(1).

Као што видимо, по нашем поступку врло је развучена расправа самог питања о стављању или нестављању под суд. Најпре то решава првостепени суд; после одељење у касационом суду; и најпосле чак и општа седница касационог суда. А све то само је природан узрок, да у нас какав оптуженик често по неколико месеца проведе у притвору само докле се не расправи питање о његовом стављању или нестављању у оптужно стање. Сем тога мана је ове наше организације и у томе, што касациони суд, који само разматра, а не суди, често не може, као што већ рекосмо, да помогне ни оном оптуженику, за кога и сам као власт, која би судила, не би нашао, да би било места стављању у оптужно стање.

Овим ћемо да завршимо говор о овом одељку, а уједно да пређемо на одељак што за њим долази.

(НАСТАВИЋЕ СЕ).

(1) Види § 279 нашег казненог поступка и §§-е: 13, 14 и 16 устројен нашег касационог суда од 20 фебруара 1865 године.

ОЦЈЕНЕ И ПРИКАЗИ КЊИГА.

(Читао 3 јануара у сједници одбора за државне и историчке науке редовни члан, архимандрит **Н. Дучић**).

I.

„Зборник правила светих апостола, васионских и помјесних сабора и светих отаца, која су примљена православном црквом.

Превео с грчкога по најновијем атинском издању архимандрит Никодим Милаш, доктор богословије и професор црквенога права и црквене историје. Задар. 1884 г.“

САДРЖИНА.

Има 30 табака велике 8-е; а преведен с грчке:

„Σύνταγμα τῶν θείων καί ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καί πανευφήμων Ἀποστόλων καί τῶν ἱερῶν οἰκουμενικῶν καί τοπικῶν Συνόδων, καί τῶν κατᾶ μέρος ἁγίων Πατέρων“.

Ову су „синтагму“ приредили учени Г. А. Ралис и М. глис, наштампавши је у Атини 1852—59 г. с благословом ике цркве: *„Εγκρίσει τῆς Ἁγίας καί Μεγάλης τοῦ ιστοῦ Εκκλησιας“*; и с одобрењем синода атинског и оградског.

„Синтагма“ је у 6 томова научно и систематички састављена с најстаријим коментарима тачно у духу учења православне цркве. Али у ономиком опсегу и облику није подесна за практичне потребе црквених власти. Ипак се вриједни преводник, као изврсан зналац црквенога права, није преварио у избору. Критика се о њој у своје вријеме најповољније одазвала, обасувши је похвалама најбољи зналци каноничкога права не само источне, него и западне и протестанске цркве.

И поред свега тога професор Милаш није штедио ни труда ни времена, да је упореди с неколика зборника те врсте на иностраним језицима.

И не само што је превео правила, имајући у виду потребу српских црквених власти у опће; него је још напријед истакнуо, и темељним знањем оцијенио изворе црквенога права; споменувши у кратко и тачно код свакога сабора: кад је који, гдје, и за што држан.

За тијем је објаснио: постанак, мијене и употребу: крмчије, книги правиль, *πηδάλιον* и ѫдерептарѣ леџїй; у православним автокефалним црквама: грчкој, српској, бугарској, руској и румунској.

Особиту пажњу заслужује преводниково мишљење о крмчији св. Саве српског и њезину пријеносу из Бугарске у Русију за вријеме бугарскога владаоца Светислава и руског митрополита Кирила II 1262 г.

На основу научног испитивања и упоређења доказано је, да је у Русији рјазанска крмчија преписана с те крмчије из Бугарске; и, да је садашња руска „книги правилъ“, коју је руски свети синод издао 1839 г., приређена по њој упоредно с грчким текстом. Доцније је опет 1843 г. прештампана без грчког текста и т. д.

Још 1649 г. за вријеме руског патријарха Јосифа штампана је у Русији крмчија по рјазанској. Али одбор, који је био одређен, да приреди ту крмчију за штампу, у многом је, по незнању, изопачио појмове о учењу православне цркве. С тога је по смрти Јосифовој забрани руски патријарах Н кон; наредивши, да се друга поправљена наштампа 1653

Ну, и ова је Никонова изопачена, којекаквим други додацима, особито онијем, — што је тај руски патријарх

био замислио, и хтио, да канонски доказује, а у крмчији да освешта, како њему припада право у Русији, као папи на западу, да од њега зависе и државне власти и т. д.!

Отада се почело најозбиљније мислити, да се укине патријархат у Русији, и замијени перманентним синодом; што је најпослије и учињено.

Професор Милаш изложио је тачно садржину и разлике између поменутих крмчија. А тијем је знатно олакшао онијема, који нијесу темељно изучавали (а ваља да знаду) црквено право; ни разбирали правила: апостолска, васељенских и помјесних сабора; која су обавезна за све православне автокефалне цркве и њихове чланове, докле год опет само васељенски сабор другачије не нареди.

Одавно се увидјела, и сваки је дан очигледнија пријека потреба, да се скупи православни васељенски сабор, који би многа застарјела, или тачније рећи, преживјела правила укинуо, не слазећи ни једнога тренутка с догматичног основа. И јамачно би према садашњим друштвеним потребама, просвећеним појмовима, и напредном духу времена; доста што шта: изоставио, преиначио, и нових правила додао; а све на славу великога небеског Основача свете православне цркве.

Прем да по јасном смислу одлука васељенских сабора није закраћено право саборима и синодима помјесних автокефалних цркава, да издају нова потребна правила, особито административне и дисциплинске природе; разумије се, вазда у духу свете хришћанске цркве. Али та правила немају свеопћег значаја, нити су обавезна за друге автокефалне цркве.

А оно, што су васељенски сабори закључили и потврдили, има свеопћи карактер; и обавезно је за све православне цркве без икакве разлике.

Православна је црква: једна, света, апостолска и саборна; т. ј. уставна; која има своја правила, свој устав од светијех апостола, васељенских и помјесних сабора. И ни ан помјесни сабор, или синод, ни једне автокефалне цркве ıа права ни власти, да и шта у томе: промијени; или дру- замијени без васељенског сабора.

То је основни смисао тијех правила и црквеног устава, ух каноничког права православне цркве, којој је основ

и глава Христос. И по томе је њезина власт: небеска, духовна и релиђиозна; а није земаљска, свјетска.

Према томе они, који су власни и по положају и светој дужности позвани, да се брину о: добром реду, велељепности и цвјетању свете Христове цркве у јединству догматичном и канонском, слози и духу лијепе хришћанске науке; дужни су, да се најозбиљније постарају и приуготове земљиште за скуп васељенског сабора; који је сада од потребе у читаву православном свијету, колико је био и један у првијем вијековима хришћанства.

Истакнувши дакле садржину и у опће врсноћу овога зборника, ваља да напоменем у њему и оно, што ми се чини, да би могло бити боље.

Прво: пријевод је на више мјеста нејасан; друго стил је у опће тежак и рапав; треће језик није доста чист; четврто правопис је гдје гдје погрјешан; и пето изостављено је са свијем правило картагенскога помјесног сабора при Кипријану, које се находи и у атинској „синтагми," из које су ова правила преведена.

Прем да је д-р архим. Милаш навео разлог за тај изоставак, што су: II васељенски сабор, правило 7, и трулски правило 2. промијенили закључак тога картагенскога сабора, и другачије наредили; и, што га нема ни у „синопсису".

Ну, да је неуморни преводник тачно побиљежио, и у једноме пријегледу на крају истакнуо све, што је који познији васељ. сабор у закључцима првијех, — или: другачије протумачио; или са свијем изоставио; или другим замијенио; био би и овај изоставак оправдан. А овако су отворена врата недошљедности у зборнику.

Међу тијем оно, што се придржавао хронологијског реда у ређању: сабора, правила, и посланица појединих светијех отаца различно од осталих зборника тога реда, иде у опћу вриједност овога зборника и похвалу преводникову.

Ако преводник дочека, као што се може надати, др издање овога зборника, тада ће лако све исправити. До све то уједно не може смањити опћу врсноћу овога зборни којим је обогаћена српска црквена књижевност.

И, да учени архимандрит Н. Милаш није ништа друго до сада написао, до, што је овај капитални зборник правила.... превео, и наштампао; изворе црквенога права обиљежио; и крмчије критички оцијенио: историја би му српске књижевности, особито црквене, забиљежила име на угледну мјесту међу српским врсним књижевницима и научницима.

С овијем је зборником за вазда попуњена једна знатна празнина у српској црквеној правној књижевности.

По што сам дакле овај зборник правила светијех апостола, васељенских и помјесних сабора и појединих светијех отаца свестрано размотрио, и пажљиво проучио онако, како иште његова велика вриједност и учење свете православне цркве: нека ми буде слободно изрећи своје мишљење, да би добро било, да га све српске црквене највише власти не само препоруче свештенству, него још одобре за званичну књигу у свијем духовним судовима. Тијем прије, што је крмчија поред осталих закона одређена за духовне судове, које није било до сада на садашњем српском језику.

II.

„Канонско начело православне цркве при разређивању црквених власти. К питању о јерархичном положају сарајевске митрополије. Задар 1884 г“.

„Написао архимандрит Никодим Милаш др. богословије, професор црквеног права и црквене историје“.

Одавши заслужну хвалу у рецензији о „зборнику правила“.... стручном знању каноничког права и у опће богословској учености д-ра богословије, г. архимандрита Н. Милаша, ваља овдје да напоменем, како се никако не могу довести у склад његови назори у брошури под горњим насловом са српском историјом и каноничким правом, којега је он професор у задарској православној богословији.

У тој је брошури г. Милаш хтио, да канонички и исички докаже, да је карловачки патријарах нашљедник ске пећске патријаршије; и, да митрополије: босанска и цеговачка ваља да потпану под његову врховну духовну ст и т. д.!

Неће бити сувишно, да одмах у почетку напоменем, да се зна, како је прије ове Милашеве брошуре изашла једна друга на њемачком језику још 1879 г. у Прагу, под насловом: „Ein Kampf um's Recht, Beitrag zur Lösung der orthodoxen Kirchenprage in Bosnien — Herzegovina" од протођакона, а садашњег протосинђела карловачке патријаршије и д-ра богословије племенитога Радића; који је такође у њој доказивао, да је карловачки патријарах нашљедник пећске патријаршије и, да њему припада врховна духовна власт над српском црквом у Босни и Херцеговини и т. д.!

— Оба су д-ра богословије доказивали то илузорно право за патријарха карловачког; али га, наравно, нијесу могли доказати.

Ма, какве побуде биле, да се те брошуре појаве у онаким облицима и с онаким погрјешним историчким и канонским аргументима; јамачно, резултат неће бити штетан; јер ће се то црквено питање барем са свијем расвијетлити, и на чисто извести.

Ну, да није изашла брошура г. архимандрита Милаша, па још онако завијена у канонске параграфе ја не бих, ни једне ријечи написао о томе питању и праву, које је сада у дискусији; јер је свакому знаоцу српске историје и каноничког права јасно, као сунце.

Али, како је г. архимандрит и професор Милаш признат стручњак каноничког права, а његова брошура, као и г. Радића, на погрјешном основу изведена; те би се њом могли завести на странпутицу они, који не знају добро историју српског народа, српске цркве и каноничко право: то сам тијем потакнут, да напишем неколико редака о томе питању и праву, које дубоко засијеца у српске опће интересе не само црквене, него и политичне.

Како овдје није мјеста, а није ни потребно, да п тресем сву историју српске цркве од њезина постанка до нас; ни да пишем опширну академијску расправу; разум се само по себи, да се нећу ни освртати на све, што им Милашевој брошури. Тијем прије, што је он узео у пс

чак и васељенске саборе, да с њима доказује илузурно нашљедство пећске патријаршије карловачком патријарху! —

Ја нећу, да идем тако далеко ни дубоко у старину, као г. Милаш; а немам ни потребе за ово питање, које није старије од 1690 и 1766 г.

Моја је намјера, да у кратко докажем на основу историјских непобитних факата и јаснога смисла канона православне цркве; да су тврђења Радићева и Милашева у томе са свијем погрјешна.

Међу тијем готов сам, да вјерујем, да је г. архимандрит Милаш мислио, и увјерен био, да ће том својом брошуром учинити добра српској цркви у Босни и Херцеговини. Па, да не би и даље остао у томе погрјешном мишљењу и увјерењу; лијепо ћу га замолити, да прочита ове ретке.

Српски пећски патријарах Арсеније III Црнојевић пребјегао је, као што се зна, с 40.000 српских породица у Аустро-Угарску у вријеме рата између Аустрије и Турске 1690 г.. За њим је доцније пребјегао такође у Аустро-Угарску пећски патријарах Арсеније IV Шакабент 1737 г. Опет у ратовању Аустрије с Турском. А пећска је патријаршија укинута тек 1766 г.

У томе мучном времену по српску цркву и српски народ изређало се до 15 патријараха на катедри пећске патријаршије!([1]) Није ми намјера, да овдје објашњавам, за што се толико патријараха измијењало у Пећи од 1690 до 1766 г.; као ни то: ко су, и одакле били. Него, да докажем на супрот тврђењу двојице српских д-ра богословије, да ни крушедолски ни доцније карловачки архијепископи и митрополити нијесу били никад нашљедници пећске патријаршије; нити су могли имати поред толиких српских патријараха у Пећи и каква права над црквом у српским земљама под турском влашћу. То су им пријечили осим турских државних разлога још и канони православне цркве; по чем су поме-[...]ли патријарси напустили: патријаршку катедру, цркву и [...]од! па с једним дијелом јуначкога и патничкога народа

---

[1] Гласник XXXV ст. 73—83. Општи лист пећ. патр. од г. М. С. Милојевића.

српског пребјегли у другу државу! — Први, као што рекох 1690, а други 1737 г.

Српски јепископи пеħске патријаршије, оставши сви с народом српским, који се није иселио, на огњиштима својих предака; имали су по канонима и иначе право, да бирају себи патријарха; и изабрали су Калиника на напуштену и упражњену патријаршку катедру у Пеħи.

И да их није руководио српски патриотизам, они су имали право и власт на основу канона, на које се позива и д-р. Милаш у другом и за оно, што је хтио да докаже, погрјешном смислу, да најстрожије осуде оба патријарха: Арсенија III и Арсенија IV, што су напустили: патријаршију, цркву и народ! и побјегли у другу државу!

Ја овдје говорим строго канонски. А, јамачно, оба доктора богословије и професора каноничког права врло добро знаду, да би така осуда могла бити изречена по: 30 правилу светијех апостола; 15 правилу I и 3 VII васељенског сабора; 13 и 21 антиохијског и 71 правилу картагенског помјесног сабора.

Па, кад се узме на ум, како су подигли на оружје један велики дио српскога народа, и ставили га под туђу заставу и команду! одузевши тијем устанку карактер војевања за ослобођење! и кад се помисли на недогледну штету, коју су учинили, јамачно, нехотично народној цјелини и српској будуħности исељењем по милијуна душа српског народа, заузевши Арнаути српска опустјела мјеста по: Метохији, Косову Топлици и Рашкој! мени се чини, да им то ни народна неумитна историја неħе у похвалу уписати.

Њихове су побуде и намјере, без сумње, биле патриотичне; али су резултати испали штетни. А историја изриjече пресуде по резултатима.

И, колико се боље буду расвјетљавали догађаји онога времена и оцјењивали резултати тијех устанака, и преселавања, толико ħе се поузданије знати: колика је штета, и добит од њих за српску опħу ствар.

Па не само што нијесу имали никакву власт по канонима, ни иначе над српском црквом у пеħској патријарш. послије бјежаније; него се још Исаије Ђаковиħ, који је п

изабран по смрти Арсенија III на сабору у Крушедолу 1708 г. за митрополита, [а не патријарха], свечано заклео у истом сабору, да ће признавати српскога пећског патријарха за врховнога духовног старјешину ([1]).

Тада је био у Пећи српски патријарах Калиник, који је својом патријаршком граматом потврдио и благословио новоустановљену архијепископију српску у Крушедолу 1710 године ([2]).

Али је ту црквену канонску везу крушедолских и позније карловачких митрополита с пећском патријаршијом и српским патријарсима прекинуо неко трећи из политичких интереса, који, разумије се, нијесу српски! —

Кад се тај српски крушедолски сабор од 1708 г. упореди с познијим и најновијим у Карловцима, опажа се једна значајна разлика, коју нећу овдје да истичем.

Из овога, што је до сада у кратко речено, јасно се види, да архијепископи крушедолски, и доцније карловачки нијесу били никад нашљедници пећске патријаршије; нити су имали право врховне духовне управе над српском црквом у Босни и Херцеговини до укинућа пећске патријаршије 1766. г.

Сада, да у кратко прегледамо, јесу ли по њезину укинућу имали то право; на кога је, и, гдје пренесено.

С укинућем српске пећске патријаршије 1766 г. пренесена су њезина права ферманом султана Мустафе III на грчку цариградску патријаршију! — ([3])

То је учињено: нешто због народних побуна; нешто због бјежаније два поменута патријарха; нешто због исељавања на стотине тисућа српскога народа из: Метохије, Косова, Топлице, Рашке и Србије у Аустро-Угарску —; нешто због сплетака ондашњих фанариотских великаша и подмитљивости Порте; нешто због нереда, који је онога времена, по несрећи, завладао у пећској патријаршији; а производили га, колико мјесне паше и злогласни везир Ћуприлић; много више грчка цариградска патријаршија! мијешајући се пред укинуће у срп-

[1]) Беседа 1869 г. ст. 156.
[2]) Беседа 1869 г. ст. 238 и д.
[3]) Глас. XL ст. 202—218. Пријевод г. И. Јастребова.

ске црквене ствари! и намећући српској цркви неке Грке, своје креатуре за пећске патријархе; и на пошљетку због јед не непојмљиве молбанице, коју су 8 тадашњих српских јепископа лично предали у Цариграду васељенском патријарху и султану Мустафи III, да се укине пећска патријаршија, и присједини грчкој цариградској — (1).

Главне су им побуде за то биле, што је завладала, као што рекох, анархија у пећској патријаршији; што се тада задужила толико, да није могла исплатити повјериоце; и, што су те смутње, које су произведене изнутра и споља, отвориле врата, у томе мучном добу по српску цркву и српски народ, мисионарима иностраним у: Босну, Херцеговину, Арбанију, Метохију, Рашку и Србију; ради вјерских и политичких циљева! — Па, находећи се тада српска пећска патријаршија немоћна, да стане на пут томе прозелитизму; стави се, не под заштиту, него под власт и пуну потчињеност великој цариградској цркви! —

Да одрже прадједовску православну вјеру, жртвовали су јерархијска права своје пећске патријаршије! —

То је био довршетак онога, што је још остало народу српском барем за душевну утјеху послије косовске катастрофе!

Колико су тадашњи јепископи српски имали: чврстоће, постојанства и љубави за вјеру; да су имали толико ума и слоге: сачували би и једно и друго; т. ј. и православну вјеру и српску патријаршију! —

И поред тога чудноватога акта, који је споменут у Мустафину ферману, и побројана, поред побуда, имена српских јепископа (2), који су га (као тадашња највиша, српска црквена власт) потписали, и предали; носећи тијем на себи канонски печат: ја опет сматрам то укинуће за турско насиље; а пријенос јерархијских права српске пећске патријаршије на грчку цариградску — за ненаситивост властољубних фанариота!

---

(1) Гласник XL. ст. 202—218.
(2) Гласник XL.

Јер поред свијех тадашњих тешкоћа и незгода у пећској патријарши, да није било сплетака фанариотских великаша на Порти; пећска би патријаршија могла опстати.

Али је ово моје сматрање основано само на субјективном мишљењу. А историја и факта, као што се види, другачије тврде, која су у овоме питању од одлучне вриједности.

Ето, кад су, гдје, и на кога пренесена права и нашљедство српске пећске патријаршије! — Па су на уштрб укупне јачине и угледа српскога народа и српске цркве још и сада тамо у Цариграду! — Али то није било и на штету православља. По чем су и грчки архијереји, заузевши српске јепископије, право говорећи, вазда били стубови православља. Прем да су имали доста других махна. Али су их прилике и система турске владавине у томе подржавале! —

Све ово, што је до сада речено, еклатантно потврђују и два знаменита факта овога вијека из историје српске цркве у Србији.

По што је велики Милош Обреновић с народом извојевао и мудрошћу задобио унутрашња политична права, или полунезависност кнежевини Србији; израдио је и повратио и српској цркви од васељенског патријарха и синода цариградског 1832 г. црквена права, или полунезависност. А кад је кнежевина Србија постала народним големим жртвама, одважношћу и мудрошћу садашњега краља М и л а н а I. О б р е н о в и ћ а и помоћу Русије раширена и потпуно независна; задобијена су и потврђена српској цркви у Србији 1879 г. сва автокефална права. И то опет од цариградског синода и васељенског патријарха, сувремено високообразованог г. Јоакима III.

Ову су драгоцјену независност српске цркве у Србији признале и благословиле све православне автокефалне цркве.

Јасан дакле факат и доказ, да ова црквена права и независност нијесу тражена од илузорнога нашљедника пећске патријаршије, архијепископа и митрополита карловачког, или туларнога патријарха српске цркве само у земљама круне этога Стефана тек од 1848 г.

Те, и да нијесу пред нама: историја српске цркве; заетва крушедолскога митрополита Исаије Ђаковића; грамата

српскога пеħског патријарха Калиника; акат 8 јепископа српских пеħске патријаршије; и ферман султана Мустафе III; доста би била два поменута факта из најновије историје српске цркве у Србији, па, да се јасно види: гдје су и на кога пренесена јерархијска права пеħске патријаршије по њезину укинуħу 1766 г.

Ну, чак и поступак бечкога кабинета од 1879 и 80 г. у томе питању иде у прилог мојему тврђењу, а против оба доктора богословије; што јасно свједочи послије априлске политичне 1879, мартовска црквена конвенција 1880 г. тога кабинета с васељенским патријархом г. Јоакимом III у Цариграду о црквеном врховном праву у окупираној Босни и Херцеговини.

Као што је у првој априлској конвенцији задржато суверенство Султану над Босном и Херцеговином; тако је у другој мартовској — задржана врховна духовна власт васељенском патријарху над српском црквом у те двије српске покрајине, у којима Аустро-Угарска по XXV члану берлинскога уговора од 1878 г. има само мандат окупације и администрације, и то привремено.

Г. архимандрит Милаш, спомињуħи конвенцију цариградску од 1880 г. на: 3, 12 и 14 ст. своје брошуре, погрјешно је назива априлском мјесто мартовском. Он је с канонске стране устао против те конвенције. — А, да је сврнуо мало више пажње и на априлску од 1879, а на мартовску од 1880 г., и да их је упоредио с јасним смислом 34 правила светијех апостола и 17 правила IV васељенскога сабора, нашао би да садашњи јерархијски положај сарајевске митрополије потпуно одговара тијем правилима.

И, да је ту поступљено онако, како г. проф. Милаш мисли и препоручује, било би дијаметрално против: 34 прав. св. апостола, и 17 прав. IV васељ. сабора; јер се не могу примјењивати у провинцијама под туђим суверенством.

Поступак аустро-угарске владе у томе тачно се сла: са смислом горњих правила.

Па, да и није било сарајевске српске митрополије при аустријске окупације, него, да ју је, збиља, Аустрија устан вила, као што на непојмљив начин тврди г. др. Милаш у свој

још непојмљивијој брошури на: 3, 12 и 14 ст.! успркос старој и сувременој историји, и јасним фактима: опет послије двије поменуте конвенције, и XXV чл. берлинскога уговора, не би се могла наведена правила по јасном њихову смислу примијенити на српску цркву у Босни и Херцеговини, докле год ове конвенције и берлински уговор имају вриједност међународног права.

Што се пак тиче привилегије цара Леополда I, којом је потврдио 1690 г. црквену власт патријарху Арсенију III, по што је аустријска војска била дубоко ушла у непријатељску земљу уз припомоћ народа српског, на коју оба д-ра. богословије наслањају своја погрјешна тврђења; нема никакве вриједности за питање и право, које је у дискусији.

Та привилегија није друго, до политична добро смишљена копча за даље планове и интересе аустријске монархије, која се распрсла одмах у зачетку; јер је Порта те исте 1690 г. успјехом својега оружја повратила све, што је аустријска војска била освојила на десној страни Саве и Дунава. Те је та привилегија свагда била и остала мртво слово; по чем је одмах и и патријарах Арсеније морао бјежати из своје домовине за аустријском војском на лијеву страну Дунава и Саве. Откуда га Леополдова привилегија није могла за његова живота повратити у своју домовину; нити му власт одржати над пећском патријаршијом и црквом у српским земљама под Турцима.

Да је та привилегија имала, и да има икакве канонске и позитивне вриједности, или значења у смислу међународног акта и права; јамачно, Аустро-Угарска би се њом користила; и не би преко ње тражила у Цариграду васељенског патријарха, да с њим склапа и потпише конвенцију дотичне српске цркве у Босни и Херцеговини 1880 г.

И послије свега овог имали су воље, што је за чудо! два д-ра богословије, г. Радић и г. Милаш, да доказују, како је карловачки патријарах по: природи, историји и канонима авославне цркве нашљедник пећске патријаршије! и како мо он има право врховне духовне власти над српском цр-м у Босни и Херцеговини! —?

Право историјско, природно и канонско на нашљедство, вратак и продужење српске пећске патријаршије нема нико

други ни пречи од српске независне цркве у садашњој краљевини Србији.

То се право може повратити, или: пристанком и благословом васељенскога патријарха и велике цркве у Цариграду, као што је полунезависност 1832, и потпуна независност 1879 г.; или успјехом српскога оружја, и обновом српске државе у њезиним старијем границама, као што је за вријеме цара Душана 1346 г.

А никад се неће: ни повратити, ни обновити, па ни изгубити, кад се поврати, онаким загонетним брошурама, као што су двије поменуте, које су и изазвале, да се напишу ови ретци на основу историчких неизврнутих факата, и непомућеног смисла каноничког права православне цркве.

У Жичи је у старој, а садашњој обновљеној краљевини српској, била прва катедра српске независне цркве, првога српског архијепископа св. Саве. У Жичи је крунисан српски први краљ уједињених српских државица Стефан Немањић([1]). Из Жиче је пренесена катедра српске архијепископије у Пећ; гдје је доцније подигнута на ступањ српске патријаршије. У Жичи ће се крунисати први српски краљ Обреновић обновљене српске краљевине.

Жича и Пећ српски су свети „Сион"; а нијесу ни Карловци ни друго ни једно мјесто.

Карловачком патријарху нијесу призната ни у свој аустро-угарској монархији права врховне духовне власти над свијем српским јепископијама; по чем: задарска и бококоторска потпадају под буковинску митрополију у истој монархији! — Нити је канонички до сада признато од автокефалних православних цркава узвишење архијепископа и митрополита карловачког за патријарха. То патријаршко достојанство има почетак тек од 1848 г., и зависи од добре воље цара аустријскога и краља угарскога, да га потврди, или не потврди.

Православне автокефалне цркве знаду и признају само архијепископију и митрополију карловачку над српском православном црквом у Аустро-Угарској. И ништа више. А г

([1]) У Зети је било много раније српских краљева; али је овај први краљ српске уједињене државе, у којој је и Зета.

Милаш и г. Радић усиљавају се, да докажу, да има то право чак над српском црквом у Босни и Херцеговини! гдје је суверенство, као што смо видјели, Султаново; а врховна духовна власт васељенскога Патријарха од 1766 г. до данас.

Ми бисмо се радовали, кад би карловачки Патријарах добио права, која му по канонима православне цркве припадају, над свијем српским јепископијама у Аустро-Угарској монархији. А српска црква у Босни и Херцеговини по најновијем уређењу има на управи својега народнога, достојног и родољубног митрополита г. С. Косановића, којим је задовољна, и не тражи промјене.

ИЗВОДИ ИЗ ЗАПИСНИКА

СРПСКОГА УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ОДБОРИ.

I. За науке природне и математичке.

III састанак, 15 септембра 1884.

Преседник Љ. Клерић, чланови: К. Алковић, Д. Нешић, С. Лозанић, Ст. Здравковић, д-р М. Јовановић, К. Црногорац, П. Живковић, М. Леко, Ј. М. Жујовић и секретар Ј. Бошковић.

Бр. 1.

Г. Д. Нешић развија пред одбором своје *Нове обрасце за број комбинација друге, треће и четврте класе при неограниченом броју и понављању основака.* Ово је предавање јако интересовало све компетентне чланове одсека и одбор одлучи да се тај нови рад г. Д. Нешића штампа у Гласнику српскога ученог друштва.

Бр. 2.

Г. председник јавља, да је овоме одсеку послат чланак г. Добросава Ружића, суплента из Ужица: О значају Amphioxus lanceolatus-а за Науку о Развићу; и о строју chorda dorsalis и нервне системе код Amphioxus-а.

Одбор је одлучио, да се чланови овог разреда г. д-р Лазаревић и г. Ј. М. Жујовић умоле, да ову расправу проуче и оцене.

Бр. 3.

Г. Ј. М. Жујовић излаже одбору на углед *Геолошку карту краљевине Србије*, коју је недавно довршио.

Одбор узима на знање овај важни рад г. Жујовића.

Бр. 4.

Г. Ј. Жујовић подноси друштву један егземплар своје књиге Les roches de Cordillères, која је летос у Паризу штампана о трошку француског министарства просвете.

Одбор прима са захвалношћу ту књигу г. Жујовића.

Бр. 5.

Г. С. Лозанић говори *О непосредном заступању групе* NH_2 *у ароматичним аминима халогенама.*

Одбор је решио да се рад г. Лозанића прими за друштвени орган.

Бр. 6.

Г. д-р М. Т. Леко излаже неке своје експерименте о добивању *бензола из анилина.*

Одбор је умолио говорника, да тај рад спреми за Гласник српскога ученог друштва.

IV САСТАНАК, 4 ЈАНУАРА 1885.

Преседник Љ. Клерић, чланови: д-р. Ј. Панчић, К. Алковић, д-р Милан Јовановић, д-р Марко Леко, пуковник Ј. Мишковић, Ј. Пецић, Ј. М. Жујовић и секретар друштва.

Бр. 1.

Одбор је, по кратком разговору, изјавио жељу, да се састаје редовно сваког месеца, и да се мало опширније у записнику бележе оне ствари, о којима аутори не би подносили готове рукописе.

Бр. 2.

Преседник одбора саопштава, да је овоме одсеку стигло на оцену дело г. *А. Алексића*: *Мачва, са нарочитим погледом на поплавне прилике.*

Одбор је одлучио, да се за оцену истог дела умоле г. пуковници Ј. Мишковић и Ј. Драгашевић.

Бр. 3.

Госп. J. М. Жујовић јавља, да је са г. *д-р Л. Лазаревићем* прегледао расправу г. Ружића о Амфиоксусу. Референти су нашли, да та расправа, по садржини својој, заслужује да се штампа у Гласнику, ако писац усвоји неке мале примедбе.

Одбор усваја ово мишљење и умољава референте, да сами доставе писцу своје примедбе.

Бр. 4.

Исти члан упознаје одбор са *долеритима*, које је до сада у Србији нашао на четири места: у Заовини (окр. ужички), Сопоту (окр. пиротски), Берчиновцу (окр. књажевачки и Дубочанима (окр. црноречки).

Одбор је решио, да се за Гласник прими расправа коју је о томе предмету говорник одсеку поднео.

Бр. 5.

Исти члан говори о сурлашима (слоновима и т. д.), који су некада у Србији у знатноме броју живели, и саопштава, које је феле од њих до сада нашао. — У томе реду животиња постоје, као што је познато, ова три рода: *Elephas, Mastodon* и *Dinotherium*. Сва су та три рода живела у Србији, почев од средине терцијерне до краја кватернерне периоде. Најмлађи међу њима јесте род *Elephas*. Од тога рода нађена је у Србији на више места фела, што је позната под именом *мамута*, т. ј. Elephas primigenius. Говорник је ископавао остатке од мамута из дилувијалних слојева код Рушња и Београда, а у геолошком кабинету Велике Школе има остатка што су ископали око Крагујевца, код Пожаревца, у Кличевцу (окр. пожаревачки) и Трнави (окр. нишки). Још више таких костију налажено је у Сави на ушћу Дрине, Тамнаве и Колубаре, код Дебрца, код Умке и железничког .., у рекама Тамнави, Колубари и Дунаву код Вел. Гра-та. Мамут је, дакле, на доста места у Србији нађен.

Старији је од њега род, *Mastodon*, нађен је у Камен- код Ражња, у Морави и негде у Новим Крајевима.

Међу нађеним примерцима заступљене су две разне врсте: *Mastodon arvernensis* C. P. и *Mastodon Borsoni*. H., које као да су обе живеле за време плиоцене епохе.

Трећи род сурлаша, знаменити и страшни *Dinotherium* оставио је своје кости у Породину (окр. пожаревачком). То је последњи налаз. Којој фели припада нађена вилица са два зуба, то говорник није могао за сада да одреди, не имајући потребну литературу; али му се чини да ће ово бити обични *Dinotherium giganteum* Каир.

Одбор је саслушав ово саопштење, изјавио жељу, да г. Жујовић напише за Гласник ученог друштва расправу о томе предмету.

Бр. 6.

Госп. *Ј. Мишковић* саопштава скупу садржину свога описа „*Јагодинскога округа*," коме је приложен *топографски речник*.

Одбор је решио да се овај рад прими за Гласник друштвени.

Бр. 7.

Најзад је одбор већао о новим члановима и донео одлуке, које ће се предложити општем скупу друштва.

II За науке философске и филолошке.

V САСТАНАК, 20 СЕПТЕМБРА 1884.

Били су Ј. Бошковић, као заменик председников, чланови: А. Васиљевић, д-р В. Бакић, Ђ. Малетић, Ј. Авакумовић, д-р Ј. Туроман, М. Ђ. Милићевић, д-р М. Вујић, П. Срећковић, С. Сретеновић, Св. Вуловић, Св. Николајевић Ст. Д. Поповић, Ј. Жујовић.

Бр. 1.

По што је председник одбора Ј. Ђорђевић јавио, да због болести не може доћи на састанак, то је Одбор према чл. 18 статута, изабрао Ј. Бошковића за заменика председни на овом састанку.

Бр. 2.

Прочитан је записник IV састанка и примљен је.

Бр. 3.

А Васиљевић прочитао је своју расправу *„О границама знања“*.

По што су неки чланови учинили неколико примедаба, Одбор је одлучио: да се расправа А. Васиљевића прими у „Гласник.“

Бр. 4.

Ј. Бошковић прочитао је извештај г. Љ. Стојановића о рукопису М. Милојевића.

Одлучено је: да се у „Гласнику“ штампа извештај Љ. Стојановића под насловом *„Библиографијски опис једног зборника,“* и да се Стојановићу даде *награда* за његов труд.

Бр. 5.

Заменик председников подноси рукопис Боже Кнежевића, свршеног философа, *„Увод у историју енглеске цивилизације,“* превод с енглеског.

По што учено друштво, према својим статутима, не прима преводе, то је Одбор одлучио: да се рукопис врати преводиоцу.

Бр. 6.

Прочитано је писмо г. Николе С. Јовановића, у ком изјављује жељу, да Одбор донесе коначну одлуку само о првом делу његове расправе *„Самораст у светлости науке и историје.“*

Одлучено је: да се пређашња одлука не мења.

VI састанак, 13 декембра 1884.

Били су: пресеедник Ј. Ђорђевић, чланови: А. Васиљевић, д-р В. Бакић, Г. Витковић, Ђ. Малетић, Ј. Бошковић, д-р Ј. Туроман, Љ. Ковачевић, М. Бан, М. Ђ. Милићевић, М. Ракић, д-р М. Вујић, протосинђел Никанор, П. Срећковић, Св. Вуловић.

Бр. 1.

Ј. Бошковић реферује усмено о рукопису проф. Ристе овачића *„Српске колоније у Молизу (у јужној Италији) у 7 аздела,“* које је прегледао и М. Кујунџић.

Одлучено је: да се рукопис штампа у Гласнику и да се награди; даље, да му се и опет да попутнина, да настави та истраживања, као и да отиде до Бара (у Италији), да види извесне слике и поднесе извештај.

Бр. 2.

Председник подноси рукопис од В. С. Д. *„Ко је наследник пећске патријаршије и коме за данас по праву припада врховно право над сарајевском митрополијом?"*

Даје се на оцену арх. Н. Дучићу и П. Срећковићу.

Бр. 3.

Преседник износи препис Љ. Стојановића: *„Српско-словенски апокрифни Зборник 17 столећа."*

Даје се на преглед Ј. Бошковићу и Св. Вуловићу.

Бр. 4.

Прочитан је извештај М. Бана о *Врчевићевим списима* (књижевносне садржине).

По што други реферанат није још готов са својим извештајем, решено је: да се причека тај извештај.

Бр. 5.

Преседник саопштава одлуку управе ученог друштва, по којој одбори философски и историјски ваља да изберу једнога говорника беседе у спомен пок. члану Димитрију Матићу (јуна или септембра 1885).

Одлучено би: да се то поввери г. Стојану Бошковићу.

III За науке историјске и државне.

VI САСТАНАК, 1 ОКТОБРА 1884.

Председник П. Срећковић, чланови: Владимир Јовановић, М. Ђ. Милићевић, Д. Ђурић, архим. Дучић, Стојан Бошковић, д-р Н. Крстић, Јов. Ристић, А. Васиљевић, Мита Ракић, Јован Бошковић, Јеврем Грујић, Гл. Гершић.

Бр. 1.

Г. Јован Ристић чита своју расправу: „Спољашњи одношаји Србије", II. Србија и кримска војна (1852—56)."

Расправа је саслушана с пажњом и прима се као чланак за Гласник. Писац не тражи хонорара, него известан број отпечатака (500 комада), које се упућује управи, као за то власној, на одобрење.

Бр. 2.

Архим. Дучић и П. Срећковић подносе извештај о другом прилогу „Материјала за историју Црне Горе“, од М. Драговића, у коме се каже да су сви ти преписи врло вредни као грађа за новију историју Црне Горе, па их препоручују да се приме и штампају у Гласнику, међу различном научном грађом, а приложнику да се да награда, каква се обично даје за истраживање и исписивање грађе. Оригинално Алипашино писмо да се чува у архиви, а пет врста његовом руком написаних да се факсимилишу.

Усваја се.

Бр. 3.

Трећи прилог истих „Материјала“ даје се на преглед и оцену истој господи оценитељима. члановима Дучићу и Срећковићу.

Бр. 4.

Читање извештаја Гл. Гершића: О инокоштини, од В. Богишића, и расправе Јов. Авакумовића: Енглеска, француска и српска порота, — одгађа се за други пут.

Бр. 5.

Д-р Н. Крстић предаје „Писма Ђ. Даничића из Загреба архимандриту Сави Јовшићу у Београду.“

Да се чувају у архиви друштвеној.

VII САСТАНАК, 19 ОКТОВРА 1884.

Председник П. Срећковић, чланови: д-р М. Спасић, д-р Н. Крстић, М. Ђ. Милићевић, Вл. Јовановић, арх. Н. Дучић, Гавра Витковић, М. Зечевић, Богољ. Јовановић, Љуб. Ковачевић, Алимп. Васиљевић, Ст. Бошковић, секретар Јов. Бошковић.

Бр. 1.

Арх. Дучић прочита свој извештај о запису Добрунске цркве, у факсимилном прилогу од г. митрополита Косановића.

Да се остави у архиву.

Бр. 2.

П. Срећковић прочита чланак г. Јастребова о Горњој Морави (Бинчи).

Да се прими за Гласник.

Бр. 3.

Секретар Бошковић прочита чланак д-ра М. Спасића „Неки подаци из времена нашега првог рата за ослобођење и неза висност.“ Писац не тражи хонорара.

Прима се за Гласник.

Бр. 4.

Г. Риста Ковачић шаље препис 13 писама из дубровачке архиве.

Да ова писма прегледа г. Љ. Ковачевић.

Бр. 5.

Износи се чланак г. Дим. Јовановића „Границе Душанове царевине.“

Да реферишу г. г. Срећковић и Ковачевић.

Бр. 6.

Извод из историје Јов. Кантакузина о Србима, од Дим. Алексијевића.

Да реферишу г. г. Туроман и Ковачевић.

Бр. 7.

Члан Јован Авакумовић чита свој чланак „О пороти.“

Прима се за Гласник.

IV. Одбор за уметности.

IV састанак, 29 новембра 1884.

Преседник Стеван Тодоровић, чланови: Д. Милутиновић, Ђ. Крстић, М. Валтровић, Св. Ивачковић, Јован Бошковић.

Бр. 1.

Друштвени изасланици за испитивање споменика уметности по Србији г. г. М. Валтровић и Д. Милутиновић под носе извештај о своме путовању и свој рад у нацртима и сликама.

Одбор је разгледао слике и нацрте и одлучио је, да се заједно са етнографским радовима других изасланика о Ускрсу идуће г. изложе, а управи да се предложи, да г. г. Валтровић и Милутиновић од сада проведу по четири месеца на годину у том послу, како би се овај веома важни рад што пре привео крају.

Бр. 2.

Јов. Бошковић подноси нацрт камена на гробу Даничићеве матере у Загребу.

Предаје се г. Драг. Милутиновићу, да се при израђивању нацрта за надгробни споменик Ђ. Даничића обазре на споменути стећак, по жељи покојниковој.

Бр. 3.

Поведе се реч о томе, како се чине договори и приправе, да 1886 године буде у нас „општа земаљска изложба."

Ако се ова намера оствари, онда ће и учено друштво, преко свога уметничког одбора, учествовати на по се са уметничком изложбом, и то тим пре, што је оно већ једном одлучило, да држи сваке године „Српску уметничку изложбу," а сваке треће године заједно са словенском.

УПРАВА.

IX састанак, 5 септембра 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, секретар Јован Бошковић.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка,

Бр. 2.

Г. Министар просвете шаље извод буџета за рачунску годину 1884, у 15.283 динара и 80 пара, актом од 23 јула Пбр. 5863.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Исти, актом од 14 јула Пбр. 5557 јавља, да наредба подворењу не вреди и за српско учено друштво. Министар-

ство је наредило, да се дотична наредба пошље свима просветним надлештвима, па се том приликом случајно а погрешно послао такав акат и српском ученом друштву.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Исти, актом од 12 јула Пбр. 5782, пише ово: Народном музеју преко су потребни садашњи локали српског ученог душтва, ходник испред тих локала и једна соба у томе ходнику, која припада гимназији, и послужитељева соба у истоме ходнику. По што управа српског ученог друштва размисли о овој потреби, изволеће јавити министарству, били се могло српско учено друшто настанити у каквој засебној кући и под каквим условима, а музеју уступити локале, које сада држи у том здању.

О овоме предмету већаће се и одлучити у седници која прва дође.

Бр. 5.

Државна штампарија шаље рачун за књигу Српска историја I, с картама, од П. Срећковића, у 2836 дин. 93 паре.

Одлучено да се исплати, чим друштвена каса дође до новаца.

Бр. 6.

За нове комисионаре друштвене примају се књижари: Милан Лукић у Крагујевцу, Миша Илић у Алексинцу и Божидар Савић у Шапцу, под обичним условима.

Бр. 7,

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило:

1. Academia romana, Serviciulu meteorologicu in Europa de St.. C. Hepites — Bucuresci 1884.

2. Иста, Dare de Sema despre Espositiunea de Electricitate dela Viena diu 1833.

3. Иста, Despre Alexandru Mavrocordatu Exaporitulu ' Alexandro Papadopulu Calimacu. -- Букреш 1884.

4. Иста, Vieta si scrierile lui Grigorie Tamblacu. De E scopulo Melchisedec. – Букреш 1884·

5. Иста, Dare de Sema despre Expositiunea de igiena de la Berlin — diu 1883 de dr. J. Felix. — Букреш 1884.

6 Иста, Analele Academiei Romane 1881 — 82. seria II tomul IV. — Букреш 1884.

7. Извѣстие о похожденіи Симеона Степановича Пишчевича 1731 — 1785. — Аутор Д. Чл. Нил Попов. — Москва 1883.

8. Исторія императорскаго московскаго общества и древностей россійскихъ — Аутор Д. Чл. Нил. Попов. — Москва 1884.

9. Hrv. archeol. družtvo. — Vjestnik. — Zagreb 1884.

10. Lois et reglements en vigueur jusq' à ce jour concernants les archives du Royaume de Hongrie. — Budapest 1884.

11. Lege statute regulamente si personalu ale academiei romane. — Bucuresci 1884.

12. Kilka Slow o charakterze dziesowym Slowian i ich poslanictwie — opracowal Ludomir Proszynski. — Warszawa. 1884.

13. Atti della R. Accademia dei Lincei 1883 — 1884. — Seria terza. Vol. VIII. — fasc. 11, 12, 13, 14, 15. Roma 1884. —

14. Митрополит црногорски Василије Петровић Његош или Историја Црне Горе од 1750 — 1766 год. — Написао Марко Драговић, секр. мин. просв. — Цетиње 1884.

15. Tumač — list za učitelje u srednjih i pučkih školah br. 1. — Bjelovar 1884.

16. О филоксери, како изгледа и којим се средствима сузбија, — написао М. Петровић. — Нови Сад 1884.

17. О запаћању италијанских пчела, — саставио Јован Живановић. — Београд 1884.

18. Војено-економски извори Инглеске — превео с инглеског Никола С. Јовановић. — Задар 1884.

X САСТАНАК, 22 СЕПТЕМБРА 1884.

Преседник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Срећковић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњег састанка.

Бр. 2.

Руско царско посланство у Београду одговара на питање срп. ученог друштва, како да се пошље, руском министарству просвете и другим просветним заводима у Петрограду, заостали велики број књига, друштвених издања од више година, — да се оно тога ради обратило министарству спољашњих послова у Петрограду и добило одговор, да „Коммиссія по международному обмѣну изданій“ пристаје да прими на свој рачун како доставку издања ученога друштва тако и разашиљање руским просветним установама. Нека дакле наше друштво изволи ступити у непосредну свезу са напред поменутом комисијом у Петрограду.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Архивар краљевине Угарске шаље броширу: Les lois et réglements en vigueur concernant les archives du Royaume de Hongrie, с молбом, да јој посветимо неколико врста у нашем Гласнику, ако мислимо да би то могло занимати наше читаоце.

Имаће се у виду.

Бр. 4.

У добрињској цркви, у округу ужичком, била су два стара јеванђеља, од којих на једном има један старији и један млађи запис. Оба су послана ученоме друштву, као поклон од општине добрињске, на чување и употребу. Једно је од тих јеванђеља, која се до сад чуваху у Добрињи српске рецензије а друго бугарске. Оба су доста старинска, али је српско отарије, судећи по језику, облику слова и правопису. На бугарском први запис гласи: Исписа сѧ си тетраїєвангєль въ лѣто в SЦНИ (6 58 = 1450) мѣсаца Ѹлїа .ДІ. (14), въ дьни Їѡанкула воєводи рѫкоѫ многогрѣшнаго попа Симеѡна, на р[…] Нерганю, въ селѣ рекомѣмь Велико Село в Халмаш. — Христ[…] єсть ȥачало и конєць. — Други запис, познијом руком [...] писани, говори о позајмици истога јеванђеља: въ имє ѡтц[…]

сына и светаго духа азь убо смерени и грѣшни вь иноцѣхь Їеромонахь Митрофань дадохь сию книгу, глаголами четвероблаговѣстникь сиречь тетроевангель у руки моему учителю и старцу, єщеже и духовнику, їгумену Їеромонаху Спиридону ѡть монастира зовемаго Черна, идеже есть храмь светаго апостола Їевангелиста Іωана богослова, а ѡнь се желова за наше братїе ѡть Бернию, по име попь Петрь и попь Симонь, ерь не имать тетроевангель. Тако ѡставихь у нихь руку докле они живи бити. А егда ке изити ѡть мира сего, якоже и азь днесь, книга паки да се ѡтнесеть вь монастирь у Черне."

Старине ове бише примљене с хвалом и наређено би, да се заведу у списак старинских књига, као поклон општине добрињске. Општина пак да се извести, да су књиге примљене, и да јој се захвали, јавно и нарочито у писму.

Бр. 5.

Дописни члан Ристо Ковачић, професор пређе у Јакину а сад у Терну, јављајући да је послао друштву оширан Извештај у 7 раздела, о насеобинама нашега народа у јужној Италији, моли да му се исти хонорише, по што му послана попутнина није дотекла ни за путни трошак.

О томе се за сад не може ништа одлучити, док не стигне извештај и док се у одбору не прочита или пе да на преглед и оцену.

Бр. 6.

Сликар В. Верешчагин и вајар Иван Рендић одзивају се на послане им дипломе.

Узима се на знање.

Бр. 7.

Г. Иван Павловић тражи хонорар за своје историјске расправе у 57-ој књизи Гласника, као и за „Архијепископа Данила" и „Јању Кантакузина."

Одлучено јавити му, да је одређена награда, али да му се не може издати, докле пређашњи секретар не јави, колико му је, на рачун тога, издао из касе.

Бр. 8.

Српска православна босанско-херцеговачка богословија Рељеву код Сарајева, захваљује на 55-ој књизи Гласника,

с молбом, да јој се издања овога друштва и унапредак шаљу.

Слаће се према ранијој одлуци управиној.

Бр. 9.

Овдашње богословско друштво „Братство" моли, да му се бесплатно уступи једна књига Српске историје, од П. Срећковића.

Одобрава се.

Мис Ирби моли, да јој се за школу у Сарајеву бесплатно пошљу најновија издања друштвена.

Да јој се учини по молби.

Учитељски приправник М. Марушић, родом из Црне Горе, тражи сва издања друштвена.

Кад јави да је у његовом завичају основана општинска библиотека, даће јој се.

Бр. 10.

На састанку одбора за науке историјске и државне од 9 јуна 1876 бр. 1. (Гласник 44, стр. 389), члан П. Срећковић предао је, као поклон друштву од г. Ив. Јастребова, карту краљевине Србије од 1689, на италијанском језику, у препису. Цело име поменуте карте гласи: Il Regno della Servia detta altrimenti Rascia, descritto su l' Exemplare delle Carte più efatte con la diretione delle più recenti notizie da Giacomo Cantelli da Vignola, suddito e geografo del serenis. Sig. Duca di Modena, e dato in luce da Gio. Giacomo de Rossi, dalle sue stampe in Roma, alla Pace, con priu del Som. Pont. l' anno 1689.

Чланови друштва Ј. Драгашевић, Ј. Мишковић, Панта Срећковић и архимандрит Дучић умољавају се да прегледају поменуту карту, па ако нађу да треба, нека се штампа без промене као прилог уз Гласник.

Бр. 11.

Секретар јавља, да од више година долазе амо књиге из Русије, од академије и других научних завода, за учено друштво, народну библиотеку и поједине академике, прек Липиске и овдашњега књижара Бреслауера, али да их није нико примао. Он је сад на један пут примио сандук и н књига, плативши за пренос и подвоз 40 динара и 80 пар

Одобрава се. Друштвене књиге да се заведу у списак, а остале да се разашљу, коме су намењене.

Бр. 12.

Секретар подноси 57 књигу Гласника, која је сад баш изашла из штампе; објашњавајући за што ова књига није раније изашла, кад је рукопис предан у штампу још 2-ога марта, вели: да се издање ове књиге преко мере задржало због нагомиланог ванредног посла државног, па штампарија није доспела била, да је пре доврши, док није стигла једна од двеју нових машина за штампање.

Узима се на знање.

Бр. 13.

Исти јавља, да је овде г-ђа М. Вукомановићка, и да је сва прилика, да ће се на скоро повољно решити питање о прештампавању Вукових дела. То је у свези са радом управе на 8 састанку, од 27 јуна ов. год. бр. 2. Уједно износи списак старих српско-словенских црквених књига (штампаних и рукописних) из Вукове оставине, које би биле за откуп.

Прво се узима на знање. А списак да се пореди са друштвеним каталогом, те да се оне књиге, којих немамо, затраже на преглед.

Бр. 14.

Одређују се хонорари: г. Нешићу за „Нове обрасце за број комбинација 2, 3 и 4 класе при неограниченом броју и понављању основака,“ одсеком 150 дин.; — г. Лозанићу за рад „О непосредном заступању групе NH_2 у ароматичним аминима халогенама,“ одсеком 200 динара.

Бр. 15.

Поведе се реч о писму г. министра просвете од 12 јула ов. год. Пбр. 5782, којим пита: Би ли се учено друштво могло настанити у каквој засебној кући и под каквим условима, а садашње своје локале да уступи музеју. По подужем ању и измени мисли одлучено би, да се одговор г. митру сведе на ово:

Друштво се не би могло настанити ни у каквој засебној и, из више разлога:

1° Оно не би могло сељакати своју библиотеку, свој магазин књига за продају, своју збирку рукописа, историјских исправа, често јединствених, своју збирку старих штампаних књига и друго, а да се тиме не изложи најосетнијој штети. Сеобом могле би да се искваре и погубе и онаке ствари, какве се не би могле лако накнадити. Осим тога, кад се једна соба кречи и оправља у друштвеном стану, друштво по 6 недеља не може да ради своје редовне послове, а кад би се селило, оно би лако могло бити принуђено да застане са радњом својом и по који месец, због спреме, размештања, оправака и смештања пре и после сеобе. Да би се сачувало од таких дангуба и штета, друштво је од постања свога готово увек становало у каквој државној згради.

2° Узгред буди речено, да је у садашњем друштвеном локалу и Чупићева Задужбина са својим магазином књига, и Археолошко друштво; ту се држе и професорски испити, а и чувар музеја ту зими ради.

3° Друштву је потребна и велика сала за скупове, које је у приватној кући тешко наћи.

4° Како су се у Београду, за последњих 20 година, кирије учетворостручиле, то би стан у засебној кући био нов издатак друштву, који би од времена на време растао, те тим смањивао потпору, намењену науци.

5° Није нам познато да има друге какве *јавне зграде*, у којој би се српска академија за науке и уметности могла пристојно смест̂ити.

Из тих разлога управа мисли, да учено друштво треба да остане у садашњем свом стану све дотле, докле се и за друге заводе у истој кући не учини распоред. Таке делимичне сеобе, осим што би биле на штету науке, само су палијативна средства. Гимназија је пре 20 година имала 200 ђака у 6 разреда, а данас има 600 ђака у 14 учионица, јер свака година има свој упоредни разред. Народна библиотека нема ни бар две читаонице, нити довољно соба за остављање и чување књига, него мора да их држи по ходницима, што ће Главна Контрола јамачно замерити, кад дође пете године на лице места, ради прегледања библиотеке. Велика школа

нема довољно предаваоница, ни соба за кабинете и у опште за чување ствари, него се кашто предаје у малим, мрачним и загушним собама. Народни музеј нема где ни да смести а камо ли да изложи своје ствари. Учено се друштво стеснило у две собе, што не одговара ни достојанству ни потребама највишег научног завода у краљевини. Заводи нам се, с временом, развијају, а ми им не ширимо станове; а то је, као кад би какав отац натеривао свога одраслога сина, да носи дечије хаљине. Корени лек био би: зидање нарочите зграде за велику гимназију, и друге зграде: за научну академију, народну библиотеку и музеј, а садашња кућа да се остави сва само великој школи, будућем университету. Некада у истој згради беше и министарство просвете и реалка, па се иселише у своје куће. А ако на то, за време, не би било средстава, онда би, по нашем скромном мишљењу, удесније било, до бољег времена, оставити све по старом.

Бр. 16.

Књиге које је ово друштво са захвалношћу примило:

Императорска академија наука у Петрограду: Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности. Томъ XXI — XXIX за год. 1881 по 2 ком. и XXX до XXXI по 1 комад. Иста, Записки. Томъ 1, књ. 1 и 2; томъ II, V и VI.

Опсерваторија московска, Annales, vol. VIII, 1 и 2 livres, vol. IX, 1 и 2 livr., vol. X livr. 1. — Москва 1884.

Императорска археол. комисија у Петрограду: Отчетъ за год. 1881. — Петроград 1881.

Од писца (Толстой Ив. Ив.), Древнѣйшія русскія монеты вел. княжества кіевскаго. — Петроград 1882.

Императорско общество любителей естествознанія, антропологіи и етнографіи, томъ XXXV вып. 1 и 2; томъ XLI вып. 1; томъ XLII. — Москва 1881.

Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Sitzungsberichte ... XXII — LIV за 1882 и од I — XVIII за 1883. Берлин.

XI САСТАНАК, 15 ОКТОБРА 1884.

Преседник Вл. Јовановић, чланови: Ј. Ђорђевић, П. ећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Дописни члан Ристо Ковачић шаље: а) Српске колоније у Молизу (у јужној Италији), први извештај у 7 раздела; б) 13 писама српских у архиву дубровачке републике (1593--1705), још неизданих. — Осим тога јавља, да је издао књижицу: Gli Slavi Serbi dell' Italia, ricordi del Prof. Risto Kovačić, fascicolo I. Ancona 1884, стр. 46 у формату положеном. На послетку прилаже ликове Вука Караџића и Бранка Радичевића, у дрвету резане, које је ширио по тамошњим насеобинама нашега народа.

Узима се на повољно знање, а да би ствар брже ишла, предаје се на преглед и оцену први од поменутих списа J. Бошковићу а остали П. Срећковићу с тим, да реферује о њима у својим одборима.

Бр. 3.

Д-р Милан Јовановић поклања друштву 2 оригинална писма владике Петра Петровића Његоша, од године 1851. два у стиховима а једно у прози: а) 1 јан. На куполи св, Петра у Риму; б) Напуљ 31 јан. Госп. Владисављевићу; в) 4 марта. Полазак Помпеја.

Примају се са великом захвалношћу и да се чувају у друштвеној збирци автографа.

Бр. 4.

Дописни члан, г. Стеван Кумануди, одзива се на диплому, завршујући своје писмо овим речима: „Међу тим не ћу никад престати желети од свега срца сваки бољитак и напредак честитоме народу, коме сам дужан за један део свога васпитања у детињству моме."

Узима се на знање.

Бр. 5.

Г. Б. Петрановић моли, да му се пошље и остатак откупне цене, у 40 дуката, за његове прве три збирке народних песама.

Одлучено, да му се пошљу тражених 480 динара, те и тај рачун буде једном намирен.

Бр. 6.

Г. Иван Павловић одобрава, да се г. М. Кујунџићу може исплатити 330 динара, на рачун хонорара за пишчеве књижевне радове: Три потомка Немањина, Порекло кнеза Лазара, Архиепископ Данило, Јања Кантакузин, Жене Ђурђа Бранковића.

Узима се на знање и секретар да поступи према томе, а што претече, да пошље писцу у Лондон. Уједно да се замоли госп. Павловић, да настави своја истраживања за српску историју по париским и лондонским архивама.

Бр. 7.

Министарство просвете тражи списак чланова овога друштва за државни схематизам у години 1885.

Одлучено, да се састави и пошље.

Бр. 8.

Гимназијска дружина „Подмладак“ у Крагујевцу моли за најновија издања друштвена.

Да јој се пошљу.

Бр. 9.

Одређују се хонорари: г. А. Васиљевићу, (о границама знања), одсеком 150 динара; — г. Љ. Стојановић (Библиографијски опис једнога Зборника) одсеком 60 динара; — г. Марку Драговићу (Прилог II, „Материјали за историју Црне Горе“) одсеком 150 динара; Али-пашин рукопис да се факсимилише.

Г. Јован Ристић. (Спољашњи одношаји Србије, II. Србија и кримска војна. 1852—56) не тражи хонорара, него да му се чланак отштампа у 500 комада.

Одобрава се.

Бр. 10.

Г. Јов. Авакумовић пријављује се за члана и у одбору науке државне и историјске.

Одлучено, нека изволи долазити на састанке и тога одбора, али као гост, у очекивању да ће потврђено бити укидање ограничења члана 10 друштвене уредбе.

Бр. 11.

По дужем претресу одлучено би предложити скупу, да, према чланку 30 под бројем 3 друштвене уредбе, изволи поставити основу за одређивање награде и откупне цене појединих списа и рукописа овако: Награда ће се одређивати не просто по табацима, него више одсеком, гледајући на унутрашњу вредност списа, пишчеву спрему, уложени труд и време, као и резултат рада, (јер има писаца, који неку ствар без потребе опширније пишу); с тога одбори нека предлажу цифру, а управа ће одмерке појединих одбора доводити у сугласност.

Бр. 12.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило.

Од преводиоца, О облику названом Инокоштина у сеоској породици Срба и Хрвата. Написао д-р В. Богишић, с француског превео Јован Аћимовић, Београд 1884.

Од писца, Die öffentlichen Volksschulen der Hauptstadt Budapest in den Schuljahren 1873 1874—1876 und 1877 1878 —1880/81, von Joseph Körösi. Berlin 1883 und 1884.

Од слов. добротв. друштва, Извѣстія Н. 8. август. Петроград 1884.

Од рус. геогр. друштва, Извѣстія, томъ XX 1884, выпускъ 3.

Од рус. геогр. друштва, Отьчеть восточносибирскаго отдѣла за 1883. Петроград 1884.

Главни списак књижарнице браће Јовановића у Панчеву 1884.

Од писца, Les roches des Cordillères, par J. M. Zujović, professeur à la faculté des sciences de Belgrade. Париз 1884. Са четири ванредно вешто и лепо израђене фигуре.

Од пруске академије за науке у Берлину, Sitzungsberichte XVIII—XXXIX. Берлин 1884.

XII САСТАНАК, 18 ОКТОМБРА 1884.

Председник Владимир Јовановић, чланови: Љ. Кле, J. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошко секретар.

Бр. 1.

Поводом смрти редовнога члана ученога друштва, — Д. Матића, састала се управа у ванредну седницу ради договора о посмртним почастима, које би ваљало учинити од стране друштва.

Одлучено би: 1° Да се у записнику управе изрази туга за губитком тако врснога члана друштва као што беше Д. Матић, као и да породици покојниковој изјаве сажаљење од стране друштва потпредседник и секретар. — 2° Да се у знак жалости на здању велике школе истури црна застава. — 3° Да се на мртвачки сандук од стране друштва положи леп венац с траковима и натписом. — 4° Чланови друштва носиће свеће око ковчега и суделоваће при изношењу и уношењу мртвог тела из куће, црква и на гробљу. — 5° Члан друштва и државнога савета, А. Васиљевић, говориће у цркви опраштајну реч. — 6° Позвати одборе философски и правнички да изберу између себе једнога члана који ће после неколико месеца, у свечаној седници друштва, говорити академијску беседу у спомен покојнику.

Бр. 2.

Напред поменуте почасти важиће од сада као правило за случај смрти ма којег члана редовног.

Бр. 3.

Некролог Д. Матића да изађе у Гласнику 60.

XIII САСТАНАК, 23 НОВЕМБРА 1884.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник прећашњега састанка.

Бр. 2.

Госп. министар просвете, актом од 18 октобра ПБр. 11.283. јавља, да ће се један момак при великој школи поiти за домаћина куће, ради чувања поменутога здања вара и сваке могуће штете, као и за одржање реда и ·те у кући. Ректор велике школе прописаће му дужно-

сти. Његове односе према свима млађима у томе здању у колико не буду изложени и предвиђени правилима ректоровим, ваља довести у сагласност договором између старешина разних завода у том здању. И управа ученога друштва нека изволи учествовати у том договору.

Узима се на знање и управљање.

Бр. 3.

Исти, актом од 2 новембра, ПБр. 3891, извештава, да ће учено друштво добити распоред буџета за 1885, па нека се према њему управља. То је одговор на молбу годишњега скупа друштвеног, да се државна помоћ друштву повиси са 3000 динара.

Узето на знање.

Бр. 4.

Јужно-словенска академија позива друштво на свечано отворање Штросмајерове галерије слика, која ће бити 28 октобра (9 нов.) у 10 часова пре подне.

Да се поздрави депешом од стране друштва.

Бр. 5.

Мађарска академија јавља, да јој је умрьо председник, гроф Мелхиор Лоњај, 22 окт. (3 нов.)
Узима се сажаљавајући на знање.

Бр. 6.

Члан Р. Ковачић јавља да је послао и остатке извештаја.

Одговорити му, да ће ићи својим путем.

Бр. 7.

Архимандрит Милаш пише, да би желео наштампати реферат о „Сарајевској Крмчији од 1368,“ која није позната ученоме свету, и да би показао варијанте крмчијама старосрпским, па пита: би ли могла та радња наћи места у Гласнику.

Одговорити му, нека изволи послати.

Бр. 8.

Госп. Михаило Григ. Гнатјевич из Великих Мосто у Галицији, који се бави науком о словенском свету, моли

књиге друштвене, а он је готов слати потребне податке о каквим му драго односима и напремицама у његовом крају.

Да му се пошљу књиге којих још имамо.

Бр. 9,

Госп. Ј. Пециковић, јувелир из Земуна, подсећа на списе Ј. Новића.

Одговорити му: док друштво расправи друге, пређе поднесене понуде, доћи ће и то на ред.

Бр. 10.

Народна библиотека подноси признаницу на 65 динара, за 2 и по мет. хвата дрва, с подвозом и сецивом, позајмљених ученом друштву у почетку године 1883.

Да се исплати.

Бр. 11.

Одлучено би позвати одборе философски и исторички да изберу између себе једнога члана, који ће говорити беседу у спомен редовном члану Д. Матићу, јуна или септембра месеца идуће године.

Бр. 12.

Књиге, које је српско учено друштво са захвалношћу примило:

Од писца, Податци за историју српске цркве, И. С. Јастребова. Београд 1879.

Од уредника, Пчела, илустровани орган за српске пчеларе, уређује Драгутин Посниковић. Година друга. Београд 1884.

Од писца, Библиографија српске и хрватске књижевности за годину 1883, од Драгутина Посниковића. Београд 1884.

Од Богословије задарске, Извештај о православном богословском сјеменишту у Задру за 1883–84, год. VI. — Задар 1884.

Од хрв. археол. друштва Vjestnik, god. VI бр. 4. Загреб 1884.

Од бугарског министарства просвете, Учебенъ Вѣсникъ, Средец 1884. Година II. књ. VI и VII (јуни—јули).

Од бугарског књиж. друштва, Периодическо списаније. књ. IX. — Средац 1884.

Од писца, За војената гимнастика въ училищата и въ обществo, отъ Г. Вазовъ — София 1884.

Од кијевског университета. Извѣстія год. XXIV, Н- 7 (јул) — Кијев 1884.

Од варшавског университета, Извѣстія за 1884 год. 1—4. Варшава 1884.

Од импер. геогр. общества. Извѣстія за 1884, том XX вып. 4. — Петроград 1884.

Од румунске академије, Cultulu paganu si Crestinu de Dr. Marienesku, tom 1. Букреш 1884.

XIV САСТАНАК, 18 ДЕКЕМБРА 1884.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Јован Бошковић секретар.

Бр. 1.

Прочита се и потписа записник пређашњега састанка.

Бр. 2.

Министарство просвете јавља, да је ученоме друштву за рач. годину 1885 намењено државне помоћи 15,283·80 динара. Дакле као и лане.

Узима се на знање.

Бр. 3.

Председник одбора философског и филолошког саопштава:

а) Да је одбор примио за Гласник извештај г. Р. Ковачића о српским насеобинама у јужној Италији, предлаже да се награди, и да му се да попутнина ради наставка путовања и истраживања.

Одређује се награда за чланак одсеком 300 динара, а у име попутнине да му се пошље 480 динара.

б) Исти јавља, да је г. Ст. Бошковић изабран да [illegible] вори беседу у спомен пок. члану Д. Матићу.

Узима се на знање.

Бр. 4.

Председник одбора за уметност саопштава ове одлуке одборске: а) Да су г. г. Валтровић и Милутиновић поднели извештај о своме археолошком путовању; б) Да ће нацрт за надгробни споменик Ђ. Даничићу бити скорим готов; в) Ако 1866 буде општа земаљска изложба, учествоваће и учено друштво.

Узима се на знање.

Бр. 5.

На примедбе пређашњега секретара о издавању хонорара пису „статистичног прегледа" (рачуни из год. 1881) дошао је одговор пишчев, који по што прочитан би

Одлучено је, да се пошље пређашњему секретару на реплику с молбом, да одговори до скупа друштвеног, који ће бити 30 јануара идуће године.

Бр. 6.

Митрополит Сава шаље три археолошке слике.

Упућује се најпре уметничком, па онда историјском одбору.

Бр. 7.

Иван С. Весић, свештеник из Пепељевца (срез и округ крушевачки), шаље „лекарицу", рукопис из прошлога века.

Прима се са захвалношћу.

Бр. 8.

Председник друштва јавља, да је д-ру Леополду Ранку телеграмом честитана прослава 89-е године живота и 60-е књижевнога рада, на које је дошао одговор, да га телеграм овога друштва „чини срећним" (Das Telegramm der serbischen gelehrten Gesellschaft macht mich glücklich.)

Узима се на повољно знање.

Бр. 9.

Одлучено би: „кад редовни члан друштва доживи 50-у ину свога књижевнога рада, друштво ће му је прославити чаном седницом својом."

Бр. 10.

Одлучено би замолити г. министра просвете, да изволи издати своје решење на одлуку прошлога скупа друштвенога, под бр. 10, о изменама у статуту.

Бр. 11.

Секретар јавља, да су се до сад о књижевном раду овога друштва за последње две године повољно одазвали ови часописи: Извештаји слов. добротворног одбора (Флорински и Кулаковски), Archiv für slavische Philologie (Јагић), Slovansky Sbornik (Јелинек), журнал министарства нар. просвете у Петрограду (Сирку), и јавни листови: Српски лист, Narodne Novine, Pozor, Застава, Јавор, Slovinac, Pester Lloyd, Српске Новине и италијанска Difensa.

Узима се на повољно знање.

Бр. 12.

Учитељ у Јошану крај Удбине моли за нека издања друштвена за своју школу.

Да му се одберу и пошљу.

Бр. 13.

Одлучено би: обратити се г. министру просвете с молбом, да откупи што Гласника, по обичају, и Српске Историје за библиотеке средњих школа и поклоне добрим ђацима.

Бр. 14.

Књиге које је ово друштво са захвалношћу примило.

1. Од писца, Сремско вино, написао М. Петровић. Нови Сад 1884.

2. Од писца, Подижимо антрпоте у Београду — реч у своје време. Београд 1884.

3. Од университета св. Владимара у Кијеву. Академическіе списки имп. университета св. Владимира. Кијев 1884.

4. од истог, Биографическій словарь профессоровъ и преподавателей императорскаго университета св. Владимир (1834—1884). Составленъ и изданъ подъ редакціей проф. В. С. Иконникова. Кијев 1884.

5. Од истог. Историко-статистическія записки объ ученыхъ и учебно-вспомогательныхъ учрежденіяхъ императорскаго университета св. Владимира (1834 1884) издани подъ редакціей проф. В. С. Иконникова. Кијев. 1884.

6. Историја университета св. Владимира, составилъ проф. М. Ф. Владимірскій — Будановъ. Т. I. Кијев. 1884.

7. Од варшавског университета, Извѣстія бр. 5 и 6 за 1884 годину.

8. Од кијевског университета, Извѣстія бр. 8 (август) 1884 годину.

9. Од руског географ. друштва, Извѣстія т. XX. вып. 5 за 1884 год.

10. Од руског добротворног друштва у Петрограду, Извѣстія, бр. 10 (октобар) 1884.

11. Од фонда Осолињских, Sprawozdanie za rok 1884. — Лавов 1884.

12. Од румунске академије, Documente privitàre la istoria românilior cullesse de Ludoxiu de Hurmuzaki, vol. IV. part. II. (1600—1650). — Букреш 1885.

XV САСТАНАК, 24 ДЕЦЕМБРА 1884.

Председник Вл. Јовановић, чланови: Љ. Клерић, Ј. Ђорђевић, П. Срећковић, Ст. Тодоровић, Ј. Бошковић секретар.

Бр. 1.

Поводом смрти редовнога члана друштвеног, д-ра Ј. Машина, наређено би, да се учине све последње почасти по општем правилу, како је постављено на XII састанку управином ове године.

ПОПРАВКЕ.

У Историји српскога народа, од П. Срећковића, књига I, издање ученога друштва.

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
401	19	Доброслав (између 1101 и 1103)
405	1	Владимир II (1102—1113)

Поменуте погрешке могу се поправити и по самоме контексту.

У Гласнику ученог друштва, књига 57.

СТРАНА	ВРСТА	ВАЉА ЧИТАТИ:
67	1 (оздо)	1362.

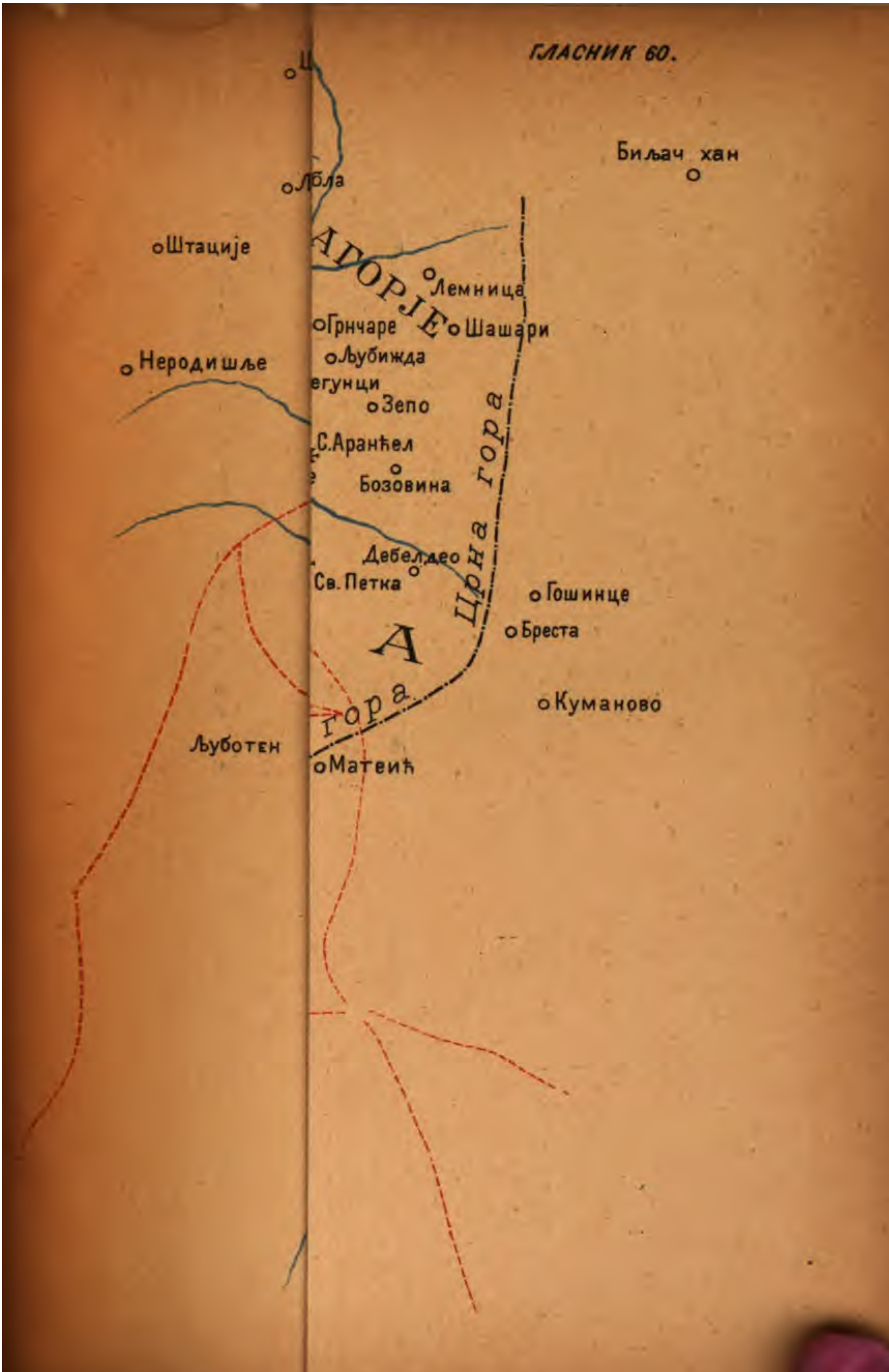
ГЛАСНИК 60.
Биљач хан
Ц
Лбла
Штације
АГОРЈЕ
Лемница
Грнчаре
Шашари
Неродишље
Љубижда
егунци
Зепо
С.Аранђел
Бозовина
Црна гора
Дебелдео
Св. Петка
Гошинце
Бреста
А
гора
Куманово
Љуботен
Матеић